A. Z. Manfred

NAPÓLEON

Kossuth Könyvkiadó / Gondolat Kiadó / 1982

Tartalom

Előszó

Stendhal Napóleonról írt első könyvének előszavában ezt írta: „Minthogy mindenkinek meghatározott véleménye van Napóleonról, ez az életrajz senkit sem elégíthet ki teljesen. Egyaránt nehéz kielégíteni az olvasókat, akár kevés érdeklődésre, akár túl nagy érdeklődésre számot tartó kérdésről írunk.”

A nagy regényírónak e felfogása nemcsak akkor volt helytálló, amikor az idézett sorok íródtak - 1818 februárjában -, hanem ma, másfél évszázad múltán, ugyanúgy megállja a helyét.

A csodálatos korzikairól, aki az egész világ figyelmét magára vonta, mindig nehéz volt írni - elsősorban a Stendhal által megjelölt okokból. Ahogy múlt az idő, és a forrásoknak, dokumentumoknak, a kortársak leveleinek, memoárjainak feltartóztathatatlanul növekvő mennyisége gyarapította a tudomány adattárát, a Napóleonra vonatkozó irodalom szinte áttekinthetetlenné vált, évről évre nehezebb lett írni róla. A Napóleon koráról szóló könyvek szakadatlanul bővülő áradata már korlátozó tényezővé is válhatott. A legendák, az úgynevezett általánosan elfogadott vélemények, a kialakult ítéletek, a megingathatatlan dogmák egymásra rétegeződtek, mesterséges akadályokat teremtettek, amelyek miatt nehezebben lehetett hozzáférni a történelmi folyamat élő szövedékéhez. Minden új kutató, aki visszatért ehhez a témához, nehezebb helyzetbe került, mint amilyenben elődje volt. Hogy ítéleteiben teljesen önálló és eredeti maradjon, le kellett küzdenie a kialakult koncepciók és sémák nyomását, le kellett fúrnia az eredeti források éltető altalajához és követnie útjukat végig a kanyargó mederben az eredettől a torkolatig. Ez más szóval azt jelentette, hogy mindig mindent elölről kellett kezdeni.

Ezekhez a nehézségekhez, amelyek a Napóleon-téma kutatásának útjában állottak, számomra még egy további nehézség is járult, amelyről okvetlenül szólnom kell.

Mint ismeretes, a Szovjetunióban és határain túl megérdemelt elismerésnek örvend J. V. Tarle akadémikus „Napóleon” című könyve. Számos kiadást ért meg oroszul és sok nyelvre lefordították.

Jevgenyij Viktorovics Tarléval, kiváltképpen életének utolsó éveiben, meleg, baráti viszonyban voltam. Sokra tartottam nagy tehetségét, és megtisztelt irántam tanúsított jóindulata.

Sok éven át, miközben a Napóleon-témán dolgoztam, nem éreztem magam erkölcsileg feljogosultnak arra, hogy ebből a tárgykörből bármit is közzétegyek. De múltak az évek. Azóta, hogy Tarle megírta „Napóleon”-ját, csaknem harminc esztendő múlt el - és milyen esztendők! -, telve nagyszabású történelmi eseményekkel. Ezek alatt az évtizedek alatt a világ sokat változott, s a XX. század hetvenes évei utolsó harmadának nemzedéke sok mindent másként lát és fog fel, mint a harmincas években - századunk első harmadában - élő emberek.

A mondottakhoz hozzá kell fűznöm, hogy az elmúlt évtizedekben a történettudomány sem topogott egy helyben. Ez nemcsak általános fejlődésére vonatkozik, hanem szűkebb értelemben a szóban forgó témára is. Az utóbbi harminc-negyven esztendő alatt a napóleoni korszak problematikájának különféle vonatkozásairól nagy számú új, értékes forrás látott napvilágot, hozzáférhetővé vált néhány olyan levéltár, amely fontos dokumentumanyagot tartalmaz; végül, sok új történelmi munkát nyomtattak ki, kezdve olyan összefoglaló jellegű munkáktól, mint Louis Madelin tizenhat kötetes műve, s végezve a legszűkebb körű, speciális kérdések monografikus tanulmányozásával.

Ezeknek a körülményeknek az összessége arra indított, hogy végül is feloldjam a napóleoni tematikára vonatkozó „tabut”, amelyet annak idején belső ösztönzésre magam állítottam fel. Nem minden habozás nélkül határoztam el magam erre. De emlékeztem arra, amikor Jevgenyij Viktorovics Tarle arról beszélt, milyen kétségei támadtak, amikor először nyúlt ehhez a témához.

- Micsoda elődök! Walter Scott, Stendhal, Tolsztoj... Volt min elgondolkodni. És mégis - tette hozzá rövid szünet után - rászántam magam!

Napjainkban mindenki számára, aki Napóleonról ír, tovább növekedett az elődök listája. Az említett nevekhez még újabbakat kell hozzátenni - J. V. Tarle, Georges Lefébvre, André Maurois, Emil Ludwig, Bertrand Russell és sok-sok más.

Persze, mennél impozánsabb ez a névsor, annál nehezebb dolga van a szerzőnek, aki elhatározta, hogy újból bejárja az utat, amelyet annyi kiemelkedő elődje megtett.

Ámde számos ok folytán a napóleoni problematika iránti érdeklődés nem szűnik meg, s szemmel láthatólag minden új nemzedék igyekszik a maga módján értelmezni ezt a témát, amely régi ugyan, de nem avult el.

Amikor a Napóleonról szóló könyvön dolgoztam, természetszerűleg az eredeti forrásokból kellett merítenem: Bonaparte irodalmi hagyatékából, leveleiből, parancsaiból stb.; a környezete által hátrahagyott dokumentumanyagokból - egyszóval a kor mindazon emlékeiből, amelyeket egyetlen kutató sem hagyhat figyelmen kívül. Amikor visszatértem ezekhez a régóta ismert forrásokhoz, elfogultság nélkül, a XX. század végi marxista történész szemével akartam elolvasni és megérteni őket.

Hogy jobban megértsem e rég letűnt időket, igyekeztem egybevetni ezeket a régi, de pótolhatatlan forrásokat egy sor más kútfővel, amelyeket a szakemberek különböző okoknál fogva nem eléggé vagy egyáltalán nem tanulmányoztak. A Szovjetunió külügyminisztériuma archívumainak nagy értékű állományairól van itt szó, különösen a cári diplomatáknak Európa különböző részeiből az orosz külügyi kollégiumba, majd (1801-től) a külügyminisztériumba küldött jelentéseiről; a kor kéziratos anyagainak a leningrádi Szaltikov-Scsedrin-könyvtárban őrzött gazdag gyűjteményéről; részben a párizsi Nemzeti Levéltár anyagáról, azoknak az éveknek orosz és francia sajtójáról.

A legőszintébb hálámat fejezem ki a levéltárak, a moszkvai könyvtárak és a leningrádi könyvtár, valamint a tudományos intézetek munkatársainak az e munkához szükséges anyagok összegyűjtésében nyújtott értékes és készséges segítségükért.

A szerző

1. fejezet

A felvilágosodás eszméinek zászlaja alatt

A XVIII. század a csodálatos emberi sorsok korszaka volt. A szigorú rendi tagozódásnak, a gondosan kimért hierarchikus lépcsőfokoknak, az anyagi és a szellemi életet reguláző szigorú szabályoknak látszólag mozdulatlan világában hirtelen megbomlott a rend. Egyszerű származású emberek, legénykék, akiket isten tudja, mi szél hozott a hatalmas monarchiák fővárosaiba, egyszerre csak a társadalom csúcsaira emelkedtek; bármiféle észrevehető erőfeszítés nélkül - legalábbis így látszott - meghódították kortársaik elméjét és szívét, a nemzedék gondolkodásának irányítóivá lettek.

Az összes ranglisták, a századok által rögzített szabályok, kánonok, hagyományok elsöpörtettek és megdőltek.

Egy órásmester fia, autodidakta, aki semmiféle rendszeres oktatásban nem részesült, kóbor, hajléktalan alak, aki kenyerét hol mint vésnöksegéd kereste meg, hol mint lakáj, hol pedig a kottamásoló napibéréből, egy csapásra a legismertebb ember lett Franciaországban, Európában, a világon. Párizs és Versailles zárt körű arisztokrata szalonjainak ajtajai kinyíltak e mogorva, félénk plebejus előtt, aki nem törekedett arra, hogy szeretetreméltó legyen. Maga XVI. Lajos király meghívta magához, és kegydíjat ajánlott föl neki, de ez a különös ember nem fogadta el a kegyes meghívást, amelyre pedig annyian vágytak. Gyöngélkedésre hivatkozott, betegségére - tessék! - hólyaghurutja volt. Később a „Vallomások”-ban Jean-Jacques Rousseau, mert természetesen az „Új Héloise”, a „Társadalmi szerződés” szerzőjéről van szó, nyíltan beszámolt erről. Még hozzátette: „Igaz, elveszítettem a kegydíjat, amit bizonyos mértékben felajánlottak, de megmenekültem az igától is, amelyet rám kényszerítettek volna.”

Egy másik plebejus, szintén egy órásmester fia, aki életpályáját apja mesterségével kezdte, majd elsajátította azt a művészetet, hogy vakmerő pénzügyi műveletekkel nagy pénzeket keressen, Pierre-Augustin de Caron, aki a világirodalomba Beaumarchais néven került be, nemesi címet szerzett, meggazdagodott és közel került az udvarhoz, s ráadásul mindezek után kigúnyolta a kiváltságos rendek

fennhéjázó társaságát két sikeres színművében: a „Sevillai borbély"-ban és a „Figaró házasságá"-ban, amelyek - tehetségét dicsérve - csaknem kétszáz éve nem kerülnek le a világ színpadairól.

A császárságok és a királyságok abszolutisztikus uralkodói, II. Katalin orosz cárnő, II. Frigyes porosz király, a lengyel királynő hízelgő levelekben hajhászták Voltaire-nek, a „szó köztársasága” koronázatlan királyának kegyét. Vajon kinek a dicsősége volt nagyobb - XVI. Lajosé, a franciák Isten kegyelméből felkent királyáé, vagy pedig a sem címekkel, sem rangokkal nem terhelt ferney-i remetéé? Amikor egy hosszú élet alkonyán, a halála előtti utolsó esztendőben az agg író, elhagyva ferney-i magányát, Párizsba utazott, a főváros népe olyan fogadtatásban részesítette, amilyenben a legdicsőségesebb egyeduralkodónak sem volt része. Ahol csak megjelent, lelkes ovációkkal ünnepelték, az emberek ezrei követték az író hintóját, s amikor színházi páholyában meglátták, az egész nézőtér és a színpadon levő művészek állva, hosszas tapssal üdvözölték a legnevezetesebb halandót. Pedig ez az óriási, mérhetetlen, mámorba és bronzba merevített dicsőség egészen másként kezdődött: egy ironikus szellem merész, csípős gúnyolódásaival, amelyek miatt a fiatal epigrammaírót szigorú büntetéssel sújtották: a Bastille börtönébe zárták.

Egy késgyártó kézműves fia, aki egy régi kisvárosban, Langres-ban született és Párizsban alkalmi angol fordításokból tengődött, életének harmincadik esztendejében közzétett egy könyvecskét „Filozófiai gondolatok” címmel. A párizsi parlament az évi július 7-i határozata a könyvet elégetésre ítélte. Három évvel később, a névtelenül kiadott „Levél a vakokról a látók okulására” megjelenése után a munka szerzőjét, akit Denis Diderot-nak hívtak, a hatóságok rendelkezésére letartóztatták és a vin-cennes-i erődbe zárták.

Eltelt néhány esztendő, s az egykori vincennes-i fogoly híres író és filozófus lett, „az enciklopédia manufaktúrájának igazgatója”, ahogy Jacques Proust nevezte, ösztönzője, szerkesztője és legfőbb szerzője a XVIII. század legnagyobb szabású kiadványának, amely óriási befolyást gyakorolt a kor egész szellemi életére.

1762 július-augusztusában II. Katalin cárnő, aki egy palotaforradalom következtében nemrég lépett a trónra, D. A. Golicin herceg és I. I. Suvalov útján meghívta a nevezetes

„Enciklopédia” szerzőjét Oroszországba, hogy ott nyélbe üsse a kinyomtatását ennek a kiadványnak, amelyet hazájában - a francia királyságban - üldöztek. Gyakorlatilag erre már nem volt szükség: a kiadás Franciaországban folytatódott, ám a megtisztelő ajánlat kellő megbecsülésben részesült, és levelezés kezdődött Diderot és az orosz cárnő között. A cárnő a bölcselőt az északi Palmyrába hívta, Diderot köszönetet mondott érte, és sokáig halogatta a hosszú és akkor előtte kockázatosnak tűnő utazást. Végre 1773-ban Diderot elszánta magát. Tavasszal, májusban indult el Párizsból. A postakocsikon csak szeptember utolsó napjaiban érkezett meg az orosz birodalom fővárosába. Diderot-t pétervári fogadtatása - amint erről Sophie Volland-hoz írt levelei tanúskodnak - meghatotta. A késgyártó fiát, aki mint „az enciklopédiai köztársaság követe” érkezett Szentpétervárra, a cári udvarban nemcsak tisztelettel fogadták: a hatalmas cárnő úgy beszélgetett vele, mint magával egyenlővel, kikérte tanácsát, tisztelettel hallgatta meg véleményét.

Vajon azok a hivatalnokok, akik 1749-ben aláírták a kezdő író bebörtönzésére vonatkozó parancsot, előre láthatták-e, hogy a jövőben ilyen dicsőség fogja övezni?

Ámde az emberi sorsnak ilyen váratlan fordulatai nemcsak a francia királyságban mentek végbe.

Mihajlo Lomonoszov, Arhangelszk kormányzóság szülötte tizenkilenc éves korában elhagyta szülőföldjét, hogy gyalogszerrel menjen el a távoli Moszkvába. Lomonoszov nemcsak az ősi székvárosba jutott el, hanem a legmagasabb tudományos fokozatokat elnyerte; a zseniális autodidakta harmincnégy éves korában az Orosz-országi Akadémia tagja, majd a Svéd Tudományos Akadémia tagja és a bolognai akadémia tiszteletbeli tagja volt.

1782. január 13-án Mannheimben bemutatták egy olyan szerző színmüvét, aki ismeretlen akart maradni. A színdarabnak példátlan sikere volt. A nézőtér tombolt, a tapsvihar nem akart elülni, az emberek felugrottak a helyükről, összeölelkeztek, kiáltoztak, felemelték öklüket. Ilyesmi színházban még nem fordult elő. Mindenki kérdezősködött a valamennyiüket egy csapásra lenyűgöző dráma ismeretlen szerzője felől. Ki ő? Hol van? Mi a neve a mindenkit izgalomba hozó darab írójának? Az író pedig ott ült, az igazgatói páholy mélyén rejtőzve; senki sem látta, senki sem

ismerte. Ez Johann Christof Friedrich Schiller volt, katonaorvos Augé táborszernagy híres gránátosezredében. Nem sokkal a „Haramiák” bemutatója előtt töltötte be huszonkettedik életévét. Ezen emlékezetes naptól, 1782. január 13-tól fogva Friedrich Schiller nevét szárnyra kapta a hírnév. Egyetlen estén meghódította a világot.

Felhozhatnánk még jó néhány hasonló példát, de van-e erre szükség? A rakéta felröpüléséhez hasonló sebességgel felemelkedik egy, az előző napon még teljesen ismeretlen név, amelyről tegnap még senki sem tudott, ma meg mindenki róla beszél - vajon nem egyik biztos jele volt-e ez a vihar közeledtének, a világ labilitásának, állandótlanságának ?

Elég, mondja talán egyik-másik olvasó, nem kell túlozni. Az egyszerű emberek milliói, a parasztok, azok, akik a földet túrták és a gabonát termelték, mit sem tudtak a XVIII. század e hírességeiről; írástudatlanok voltak, s amikor szükség volt rá, a hivatalos papírra a nevük helyett egy keresztet rajzoltak.

Igen, ez persze így van. Ám ezek az írástudatlan, megfélemlített emberek, akiket elgyötört az erejüket meghaladó munka, akikre a számtalan feudális szolgáltatás és adóteher súlya nehezedett, a földesúr, a seigneur (hűbérúr), a Landgraf (tartománygróf) hatalmában, az egyeduralkodó és az egyház nehéz jármában érezték a közelgő változások elkerülhetetlenségét. A felületes megfigyelő előtt a világ mozdulatlannak tűnt, az Európában vezető szerepet betöltő hatalmas, sokszázados monarchiák pedig megrendíthetetlennek. Ám a külső látszat csalóka volt: minden mozgásban volt, s fennállt egy bizonyos összefüggés a nép azon fékezhetetlen törekvése között, hogy felszabaduljon a nyomasztó iga alól, és a régi kontinens sötét láthatárán csaknem egyidejűleg feltűnő tucatnyi új név között, amelyek a tehetség minden színében ragyogtak.

Bármennyire különbözőképpen alakult is a Voltaire néven ismert Marie-Francois Arouet vagy Jean-Jacques Rousseau vagy Gabriel de Mably abbé vagy Gotthold Ephraim Lessing és Friedrich Schiller, Thomas Paine és Richard Sheridan, Alekszandr Ragyiscsev és Nyikolaj Novikov, Benjamin Franklin és Thomas Jefferson élete, bármilyen jelentékenyek voltak is a mindegyikükre jellemző és a

nemzeti feltételekből, valamint a megismételhetetlen egyéni vonásokból fakadó különbségek, mindegyikükben volt valami közös is.

S ez a közös nemcsak az említett nevekben volt fellelhető, hanem sok más, meg nem nevezett egyénben, személyben is, akik nem kisebb jogot formálhatnak az utánuk következő nemzedékek hálájára. Olyan emberek voltak ezek, akik az elégedetlenek nyugtalan fajtájához tartoztak. Az őket körülvevő világ, ennek társadalmi intézményei, a szociális viszonyok, a törvények, a jog, az erkölcs - mindez tökéletlennek tűnt előttük; mindent kétségbe vontak, elítéltek és bíráltak. S jóllehet egyiküktől ez a híres aforizma származott: „Minden a legjobb a világok e legjobbikában", ki kételkedhet abban, hogy ez a lojális szentencia nyílt gúnyolódás volt? (Mint ismeretes, Voltaire „Candide"-jában Pangloss doktornak e szavai kissé másként hangzanak, parodizálva Leibniz hasonló mondatát.)

A legfőbb tényező, amely ezeket az annyira különböző személyiségeket eszmeileg közel hozta egymáshoz, az őket körülvevő világ tagadása volt. A világ rossz - ebben valamennyien egyetértettek. Persze, nem a természet, nem a zöldellő fű, nem a falevelek, nem a földet megvilágító nap keltették fel elégedetlenségüket. Ellenkezőleg, a természet örök szépsége és nagysága még élesebben hangsúlyozta az ember által létrehozott világ rútságait és hibáit. A kor gondolkodó emberei, tekintetüket a szépségében tökéletes természetről az emberi hangyabolyra fordítva, megrémültek. A XVIII. század haladó társadalmi eszméinek egyik megkülönböztető vonása a természet törvényeinek és az ember által hozott törvényeknek az összehasonlítása volt.

Ebből fakadtak a „természeti törvényekre" (lois naturelles), a „természetjogra", a „természetes emberre" vonatkozó ideák, valamint az az eszme, hogy a természettől és törvényeitől való eltávolodás végzetes hatású, s e megállapítások logikus következményeként megszületett az az egyszerű, de óriási vonzerővel bíró gondolat, hogy ezt a rossz világot jobbá kell tenni. A törekvés egy jobb, igazságosabb, az ember természetes jogainak inkább megfelelő rendre - egy olyan rendre, amely boldogságot hoz az embereknek - ez volt a XVIII. század haladó gondolkodóinak

közös vonása.

A felvilágosodás ideológiája sohasem volt homogén. Eszmei áramlatainak széles spektrumában ott vannak az összes osztályoknak és osztálycsoportoknak a színei - a polgárságnak, a parasztságnak, a városi plebejusoknak az összes belső tagozódásokkal -, amelyeket a harmadik rend az összes véleménykülönbségek és a részben látható, részben rejtett ellentétek mellett is egységes s az uralkodó feudális renddel és a kiváltságos rendekkel való konfliktusában összekapcsolnak a közös érdekek. Napjaink terminusával élve, antifeudális frontot alkotott.

A század komor láthatárán a tehetségek feltűnése - a kor haladó társadalmi gondolkodásának valamennyi árnyalatát képviselő filozófusok, közgazdászok, történészek, szépírók -, látszólag váratlan megjelenése természetesen igencsak törvényszerű jelenség volt. Az antifeudális tábor hatalmas erőinek hadba lépését adta hírül.

Később ez az egész eszmei mozgalom a felvilágosodás elnevezést kapta. A XVIII. században az ezen irányzathoz tartozó írókat többnyire „filozófusoknak" vagy a „filozófusok pártjának" nevezték. A század második felében a „filozófusok pártja", amelyet a monarchia és az egyház hajszolt és üldözött, az elmékért és a szívekért vívott harcban már nyilvánvalóan győzelmet aratott. Óriási befolyást gyakorolt - főképp a fiatal nemzedékre.

Ezek immár nem a vihar közeledését jelző magányos viharmadarak voltak. A vihar maga közeledett, és az eszmék területén folyó ádáz küzdelem, amelybe a „filozófusok pártja" - támadást intézve a régi világ erődjei ellen - belebonyolódott, biztos jele volt annak, hogy a XVIII. század végi európai társadalomban óriási, páratlan erejű robbanás fog bekövetkezni.

A növekvő népharag hatalmas földlökései egyre gyakrabban felszínre törtek, megremegtetve az ablakokat a nemesi kúriák és az úri paloták szalonjaiban. 1774-ben kirobban az amerikai telepesek felkelése a brit uralom ellen, s az angol király reguláris seregei, amelyeket a legyőzhetetlen flottával dobtak át az óceánon, egymás után vereséget szenvedtek az egyszerű farmerektől és marhakupecektől, akik a fiatal amerikai köztársaság szabadságáért és függetlenségéért küzdöttek.

1775-ben Franciaországon széles körű parasztfelkelés söpört végig, amely „liszthábború” névvel került be a történelembe. A királyság óriási erőfeszítéssel elfojtotta, de a parasztzendülések folytatódtak.

A Habsburgok osztrák császárságában, a kis Svájcban, az olasz tartományokban a XVIII. század utolsó harmadában hol itt, hol ott indultak meg különböző erejű népi mozgalmak. Még II. Katalinnak, a hatalmas északi birodalom uralkodójának a távoli birtokain is arra emlékeztetett a Jemeljan Pugacsov vezette félelmetes paraszt-felkelés, hogy a feudális-abszolút monarchia megingathatatlannak tetsző épületét itt is aláássák belülről a népharag hullámai.

Amikor Rousseau „Emil” című híres regényében ezt írta: „A válság állapotához közeledünk és a forradalmak évszázadához. Lehetetlennek tartom, hogy Európa nagy monarchiái még sokáig fennmaradhassanak”, akkor ez nemcsak egy olyan éles elme zseniális jóslata volt, amely fel tudta ismerni a fátyol mögé rejtett jövőt. Ez a kor szellemének a megérzése is volt, az Európa fölött, a világ fölött a XVIII. század második felében süvöltő szelek pontos észlelése.

De áthatoltak-e a kor e heves szelei az isten háta mögötti Auxonne városka laktanyáinak ablakán, a szegény tüzérhadnagy szerény hajlékába? Mire gondolt, miről álmodott ez a sovány, sápadt tiszt, a könyökén elkophatott tüzérségi egyenruhában, amikor késő éjszakáig ült a gyertya halvány fényénél a könyvek és a teleírt papírlapok mellett?

Napoléon Bonaparte hadnagy Korzika szigetéről, Ajaccio városából származott. Másodszülött fia volt Carlo-Maria Buonaparte kisbirtokos nemesnek és feleségének, Letizia Ramolinónak. 1769. augusztus 15-én született, három hónappal azután, hogy a franciák meghódították Korzikát. (Napóleon olaszországi hadjáratáig Napoleone Buonaparténak írta a nevét, mivel családja olasz eredetűnek számit. Később családjától is megkövetelte, hogy tekintsék magukat franciáknak.)

A család nem volt gazdag, és sok volt a gyerek. Carlo Buonaparte igyekezett a fiait úgy iskoláztatni, hogy ez ne terhelje a szűkös családi költségvetést. Ezért a két legidősebbiket, Joseph-et és Napóleont, 1778 decemberében Franciaországba vitte. Ott, nem

minden nehézség nélkül, sikerült őket úgy elhelyezni, hogy államköltségen tanulhattak. A második fiút, Napóleont, miután rövid ideig az autuni kollégiumban tanult, ösztöndíjasként a brienne-i katonaiskolába küldték. Öt évet töltött Brienne-ben. Ahogy később Bourrienne, iskolatársa és barátja elbeszélte, Bonaparte rendkívüli képességekről tett tanúságot a matematikában, s ebben a tárgyban mindig osztályelső volt. Kitűnő eredményeket ért el a történelemben, a földrajzban és más tárgyakban is, a latin és a német nyelv kivételével: nyelvérzéke nem volt. 1784 októberében átirányították a párizsi katonaiskolába, amely akkor, mint most is, a Mars mezőn volt.

A párizsi katonaiskola joggal számított az ország egyik legjobb ilyen jellegű intézményének: nemcsak nagyszerű épületben volt elhelyezve, hanem hozzáértő, tapasztalt tanárai is voltak. (Az a több Napóleon-életrajzban szereplő állítás, hogy a katonaiskola tanárai közé tartozott Monge, a híres matematikus is, félreértésen alapul. Ahogy ezt Fr. Masson kimutatta, az iskolában nem Gaspard Monge, hanem egy névrokona adott elő.) Az ifjú növendékről, aki nagy érdeklődést mutatott a tudományok iránt, csaknem valamennyi tanára hízelgően nyilatkozott. A tüzérséget választotta szűkebb szakterületéül; egy év múltán sikeresen levizsgázott, és 1785-ben alhadnagyi rangban elhagyta a tanintézetet. Lyon közelébe, egy Valence-ban állomásozó ezredhez irányították. Itt a tüzérségi alakulatoknál kezdődött meg Bonaparte alhadnagy helyőrségi szolgálata.

Még a katonaiskolában érte az első megrázkódtatás: 1785 februárjában meghalt apja, aki még negyvenedik életévét sem érte meg. Ez váratlan csapás volt, ráadásul a fiatal tüzértisztre családi gondok szakadtak: anyja kiskorú gyermekekkel egyedül maradt, csaknem minden pénz nélkül. Igyekszik anyja segítségére lenni és, miután tíz hónapig szolgált Valence-ban, szabadságot kért, hogy hazalátogasson. 1786 szeptemberében Napoléon Bonaparte - több mint hétévi távoliét után - ismét átlépte az ajaccioi szülőház küszöbét.

Joseph, a bátyja, azt írta, hogy hazaérkezése „nagy boldogság volt anyjuk számára”. Boldogság volt ez, kétségkívül, a szülői házba hazatérő Napóleon számára is. Brienne-ben, Párizsban, Valence-ban

sokat gondolt ősei földjére, gyermekkora helyszínére; abban az időben a Korzika boldogságáról, nagyságáról szőtt álmok éltették. 1787 októberéig tartózkodott szülőföldjén.

Anyja ügyeiben, amelyeket nagyon szívén viselt - régóta húzódó perek, melyek nem nyertek megfelelő elintézést - 1787 őszén Párizsba kellett utaznia. 1787 októberétől decemberéig a királyság székhelyén ezen ügyek intézésével tölti az időt; 1788 januárjában ismét visszatér Ajaccióba és a katonai parancsnokságtól szabadságának meghosszabbítását kéri. Megkapja az engedélyt; újabb családi gondok még öt hónapig visszatartják a szülői házban; katonai alakulatához, amelyet közben áthelyeztek a burgundiai Auxonne-ba, csupán 1788 júniusában térhetett vissza.

Napóleon édesanyja

Egy évvel ezután, 1789. július 14-én a Bastille bevételével megkezdődött a nagy francia forradalom. Így folytak, dióhéjban előadva, Napoléon Bonaparte életének eseményei huszadik életévének betöltéséig.

Mi töltötte ki az életét a fiatal tisztnek az isten háta mögötti

Auxonne városkában, mire gondolt, miről ábrándozott? - ismételjük meg a kérdést. Miben reménykedett? Mire számított a szegény hadnagyocska, akinek nem volt előkelő származása, előkelő családja, az olajbarna arcú korzikai, aki idegenszerű kiejtéssel beszélt, ez a jövevény, akinek nem voltak sem összeköttetései, sem ismeretségei, sem pénze, s aki a legalacsonyabb tiszti rangban tengődött egy senki által sem ismert, eldugott helyőrségi alakulatban?

Óh! Mily vakmerő álmok, grandiózus tervek kavarogtak a fiatal tüzérhadnagy szegényes hajlékának alacsony bolthajtásai alatt.

Látták Auxonne-ban, amint gondosan teljesítette összes szolgálati kötelességeit; szorgalmas tiszt volt, kitűnően értette a dolgát, különösen a tüzérség művészetének titkait. Ismeretei e téren annyira felülmúlták sok ezredbeli társának tudását, hogy ez szükségképpen szembeötlött. (Jean-Pierre Duteil báró, az auxonne-i tüzérségi iskola parancsnoka, akinek a helyőrség tüzérségi alakulata is alá volt rendelve, észre is vette Bonaparte képességeit és 1788-ban - egyedül őt az alhadnagyok közül - kinevezte egy olyan különbizottság tagjának, amely a bombavetés legjobb módszereinek a megállapításával volt megbízva.)

De vajon még az oly serényen végzett szolgálat is lefoglalta-e minden idejét, minden gondolatát, minden vágyát?

A tüzérezred alhadnagyának élete igen egyszerű és eseményekben szegény volt. Valence-ban valószínűleg naponta legfeljebb egyszer-kétszer betért a „Három galambhoz" címzett kis vendéglőbe; étrendje roppant szerény volt: egy pohár tej, egy darab kenyér, néhány sou italra, semmi több. Ugyanilyen szűkösen étkezett Auxonne-ban is. Mindent megtagadott magától: a szegénység serdülőkora óta nyomába szegődött.

Bonaparte emberkerülő, remeteéletet élt; már Brienne-ben és Párizsban, majd Valence-ban és Auxonne-ban idegenkedett kortársaitól - a fiatal nemesektől, akik megszokták, hogy gondtalanul szórják a pénzt és a szórakozásokat keressék. Ő nem ezt az utat járta, ő nem abban a világban élt, amelyben ezek az ifjak; mi közük lehetett egymáshoz? Egyébként ez a barátságtalan korzikai fiú valamilyen módon úgy tudott viselkedni, hogy elhallgattatta a

gúnyolódókat, akik csúfolódásukhoz céltáblát kerestek. Nyilvánvalóan egy kicsit tartottak is tőle vagy jobbnak látták kerülni. Bár Napóleon nem volt magas termetű és nem tűnt ki nagy testi erővel, ki tudta mutatni a foga fehérjét, így kitértek az útjából. Tanárait is rákényszerítette, hogy számoljanak ezzel. Már a brienne-i tanintézetben, tizenegy éves korában, a tanár haragos felkiáltására: - Ki vagy te! - komolyan és méltóságteljesen válaszolta: - Ember vagyok!

Az, hogy gyermekkora óta a családon kívül, egy idegen, talán ellenséges világban kellett élnie, szükségképpen nyomot hagyott rajta. Távol az otthontól, a francia katonaiskolák laktanyáiban a fiatal Bonaparte elszigeteltnek, egy legyőzött nép képviselőjének érezte magát. Ne feledkezzünk meg arról, hogy Korzikát, amely 1755-ben Paoli vezetésével felszabadult a genovaiak hatalma alól, tizennégy esztendei szabadság és függetlenség után 1769-ben ismét meghódították, ezúttal a franciák. Bonaparte korzikai volt, aki a sors akarata folytán arra kényszerült, hogy a győztes franciák között éljen. Az azokból az évekből származó leveleiben szereplő aláírása - Napoleone (sőt esetleg Napolione) di Buonaparte hangsúlyozottan korzikai írásmódjával a szülőföldjéhez fűződő hazafias érzések afféle demonstrálása volt. Reális gondolkodású ember lévén, felismerte, hogy nem egyenlő erők állnak szemben egymással. Vajon Korzika, ez a földközi-tengeri kicsiny sziget szembeszállhat-e a hatalmas francia királysággal? Napóleon e tekintetben nem táplált illúziókat, de mégis nagyon hitte kis nép erejében és úgy érezte, hogy vérségi kötelékek fűzik hozzá. 1786-ban, tizenhat éves korában, lelkes dolgozatot ír a korzikai nép védelmében. Később intenzíven foglalkozik Korzika történelmének tanulmányozásával, a Korzika múltjáról szóló könyvek tucatjait olvassa el, megfogalmazza Korzika történetének általános vázlatát. Napóleon Paolit, a korzikai hazafiak vezérét idealizálja, minden erénnyel felruházza, a viták során hevesen védelmezi. A fiatal tiszt képzeletét izgatja Korzika, az egyenlőtlen harcban legyőzött kis népnek a jövője.

Egyébként a korzikai tragédia csak egyike volt az élet nehéz könyvében fellelhető sok sötét lapnak. A világ tökéletlen volt, mi több - rossz. A rómaiak szigorú és férfias erényének kora letűnt. A romlott erkölcsöknek ebben a társadalmában, amely lábbal tiporta

az ember természetes jogait, nincs talaja a polgári erénynek - így vélekedett a fiatal korzikai hazafi.

Ez a zárkózott tiszt nemcsak azért kerülte ezredbeli társait, mert kopott mundérja zsebében nem volt ezüst a dorbézolásra és a lakomákra. Végtelenül távol érezte magát tőlük; zajos társaságukban továbbra is magányos maradt.

„Az emberek között mindig magányos lévén, visszatérek álmaimhoz csupán önmagam társaságában." Ezek a sorok akkor íródtak, amikor szerzőjük még tizenhetedik évét sem töltötte be. Pontos dátum szerepel alattuk: május 3. Ez figyelmet érdemel. Május a tavasz rügyfakasztó hónapja, s a feljegyzések tizenhét éves szerzőjét a magány érzése nyomasztja.

Honnan származott ez az érzés? Mi táplálta? Mi idézte elő a fiatal tiszt komor hangulatát? A természet virágzó tavaszának napjaiban, saját tavaszának napjaiban ő... a halálra gondolt, a földi élet hiúságára, öngyilkosságra.

Ugyanezekben a feljegyzésekben bevallotta, hogy egész környezete utálatot kelt benne, hogy az életet elviselhetetlennek érzi: „... mit tegyek ebben a világban? Ha meg kell halnom, nem jobb-e, ha magam ölöm meg magamat? Ha már túl lennék hatvanadik életévemen, tiszteletben tartanám az emberek előítéleteit és türelmesen a természetre hagynám folyását. De mert csak most kezdem felfogni boldogtalanságomat, és semmi sem szerez nekem örömöt, minek viseljem el a hosszú napokat, amelyek semmi jóval sem kecsegtetnek? Ó, mily távol vannak az emberek a természettől! Mily gyávák, hitványak, szolgalelkűek! Mit fogok látni hazámban? Bilincsbe vert honfitársaimat, akik remegve csókolják meg azt a kezet, amely leigázza őket?"

Ismét visszatér a járomba hajtott korzikai nép szenvedéseire és nyomorúságára. „Ha honfitársaim felszabadítása érdekében csupán egy embert kellene leterítenem, talán nem indulnék-e el nyomban, hogy a zsarnok keblébe döfjem a hazáért és az eltiport jogokért bosszút álló kardot?" De tudatában volt annak, hogy e zsarnokölő hősiesség ebben a században már nem elégséges és hogy az életben való csalódottságának is szélesebb körű okai vannak.

„Azért érzem nehéznek az életet, mert semmi sem szerez örömöt és minden a terhemre van. Azért érzem nehéznek, mert azok az emberek, akikkel élek, s akikkel mindig is élnem kell majd, erkölcsileg olyan távol állnak tőlem, mint a holdfény a napfénytől...”

Ez a hangulat, ezek az érzések mintegy előhírnökei Byron „Childe Harold”-ja érzéseinek és gondolatainak. Mi ez - affektálás, az ifjúkorra oly jellemző érzések felnagyítása? A Laurence Sterne, Prévost abbé művei és természetesen Rousseau híres „Új Héloise”-a által divatba hozott szentimentalizmusnak, mizantróp érzékenységnek lerótt adó?

Igen, magától értetődik, bizonyos fokig ez is, az is. Ám aligha lenne helyes ezekből a háborgó és fájdalmas monológokból kizárólag a fiatalság mutáló hangját kihallani és csak irodalmi divathóbortok utánzását látni bennük. Ez a kortársait kerülő, hallgatag, zárkózott hadnagy kora igazi gyermeke volt, a kor eszméi és reményei hevítették.

Időnként történelmi munkákban a fiatal Bonapartét cinikus spekulánsként ábrázolják, aki hidegen és számítóan tört utat magának a sikerhez. Véleményem szerint ez a kép nem felel meg a valóságnak. Az ilyen leegyszerűsített felfogást megcáfolja a vitathatatlan dokumentumanyag: magának Bonapartének a feljegyzései, jegyzetei, irodalmi kísérletei.

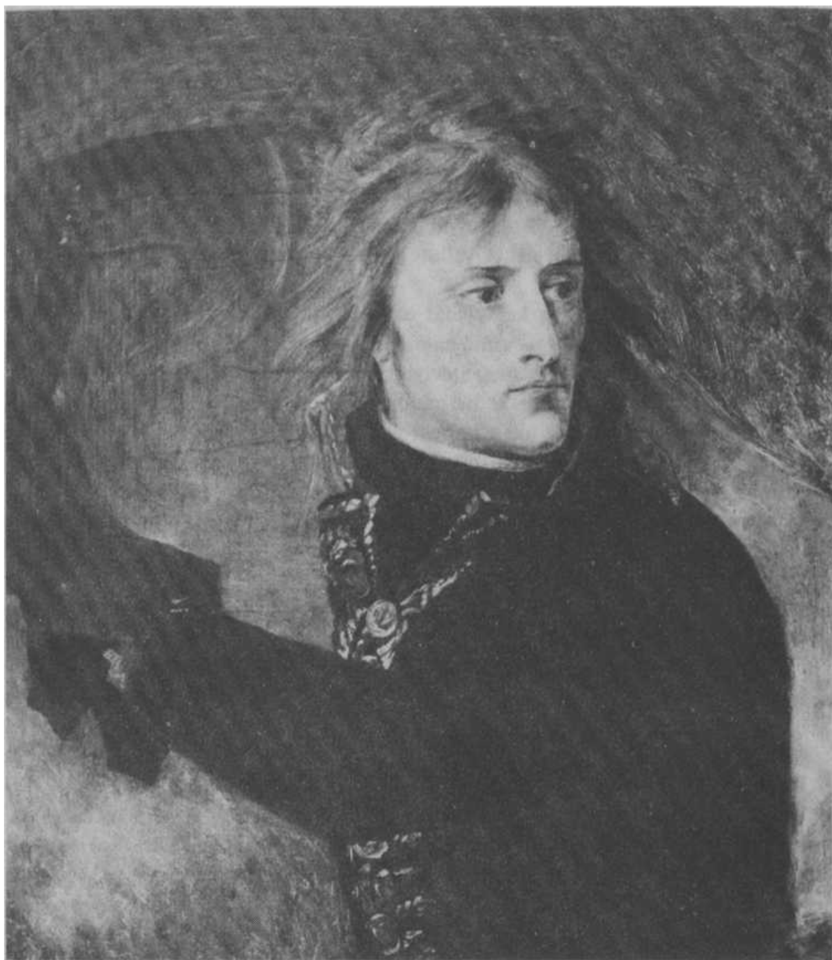
Bonaparte alhadnagy katonai hivatásához való minden ragaszkodása mellett is elsősorban olyan ember, akinek bizonyos szenvedélyei és meggyőződései vannak. S itt nemcsak a korzikai nép felszabadításának ábrándjáról van szó. Szélesebben értendő és mélyebb törekvés ez, eleven és állandóan megújuló kapcsolat a kor egész szellemi életével, vitáival és viszályaival, villámaival és viharaival.

De Bonaparte kadét, majd alhadnagy nemcsak korzikai hazafi, hanem mindenekelőtt százada gyermeke volt. Ám ezt a kérdést nyilván tüzetesebben kell elemeznünk.

A Napóleonnal foglalkozó nagy mennyiségű irodalomban különös módon a legkevesebbet a fiatal Bonaparte eszmei állásfoglalásait,

vagyis nézeteinek rendszerét, a forradalom előtti évek és a forradalom időszaka társadalmi és politikai mozgalmaihoz való viszonyát tanulmányozzák. Röviden szólva, úgy tűnik, nincs még válasz arra az önként felvetődő kérdésre: ki volt Bonaparte, amíg neve be nem került a történelembe?

Nem mondhatjuk, hogy a híres államférfi életrajzírói nem érintették ezt a kérdést.

A fiatal Bonaparte arcképe, Jean-Antoine Gros festménye

Mégpedig nincs hiány sem sokkötetes monográfiákban, sem a

franciák jövendő császárának serdülőkorával és ifjúkorával foglalkozó speciális cikkekben.

Ám e történelmi munkákban az dominál, hogy Bonaparte fiatalkorának éveit későbbi tevékenységének fényében vizsgálják, azt helyezzék előtérbe, ami a szerzők véleménye szerint felemelkedésének előtörténetébe „beillik”, és mintegy bizonyítja ennek a maga nemében egyedülálló életútnak a rendkívüli céltudatosságát. Sőt Napóleon egyik legjobb életrajzírója, a nagy tehetségű és megdöbbentő történelmi éleslátású író, Stendhal, Napóleonról írt munkáiban szintén ezt a módszert követte.

Ám Stendhalt meg lehet érteni: ha ő hőse ifjúkoráról futtában szólott, széles ecsetvonásokkal vázolva föl azt, ez jórészt azzal magyarázható, hogy azokban az években, amikor ezeken a műveken dolgozott - 1817— 1818-ban, majd 1836-1837-ben - Napóleon irodalmi hagyatéka még csaknem ismeretlen. Stendhal abban az időben nem írhatott másként.

Meglepőbb, hogy komoly kutatók, akik munkáikat Bonaparte irodalmi hagyatékának és számtalan visszaemlékezés, levél és egyéb dokumentumanyag közzététele után írták, lehetségesnek tartották, hogy továbbra is figyelmen kívül hagyják azt a kérdést, milyen filozófiai-politikai nézeteket vallott a fiatal Bonaparte, hogy ment végbe eszmei fejlődése.

A fentiek alátámasztására két példát említek. Olyan nagy tudós, mint Arthur Chuquet, „Napóleon fiatalsága” című hatalmas monográfiájában, amely értékes tényanyagot tartalmaz, három kötetben, amelyek több mint ezerkétszáz oldalt tesznek ki, hőse eszmei nézeteinek mindössze harminc-negyven oldalt szentel. Egy történész, Louis Madelin akadémikus, aki Chuquet-nél jóval később írt, Napóleonról szóló tizenhat kötetes (!) munkájában, amely valószínűleg öt-hatezer oldal, alig húszharminc oldalon foglalkozik a szóban forgó kérdéssel.

Márpedig ez a kérdés természetesen választ kíván. Az a dokumentumanyag, amely jelenleg a kutató rendelkezésére áll, minden lehetőséget megad arra, hogy teljesen egyértelmű választ adjon rá.

Bonaparte Napóleon, mint ismeretes, kivételes tehetségű ember volt, ami tevékenységének legkülönbözőbb területein megmutatkozott. Már gyermekkorában és tanulóéveiben észrevehetően megnyilvánult az a figyelemreméltó képessége, hogy gyorsan tájékozódjék bonyolult kérdésekben, másoknál hamarább találja meg a nehéz matematikai feladat helyes megoldását, s különösen bámulatos emlékezőtehetségével tűnt ki.

Bonaparte gyermekkorától kezdve élete végéig csaknem abszolút memóriával rendelkezett. Minden különösebb erőfeszítés nélkül emlékezetébe véste a matematikai szabályokat, a száraz jogi formulákat, hosszú szakaszokat Corneille, Racine vagy Voltaire műveiből. Később, a hadseregben sohasem tévesztette el azoknak a katonáknak és tiszteknek a nevét, akiket ismert, megmondta, melyik évben és hónapban katonáskodtak együtt és gyakran azt is, hogy melyik ezredben, sőt olykor zászlóaljban szolgált volt katonatársa.

A pontos memóriának ez a ritka adománya és a gyors tájékozódó képesség már a brienne-i és párizsi iskolai éveiben is megnyilvánult, és megkönnyítette számára a tananyag elsajátítását. De a puszta veleszületett adottságok elégtelennek bizonyultak ahhoz, hogy valamiféle előnybe kerüljön társaival szemben. Szegénysége, a világfias fesztelenség hiánya, a vidékies félszegség mintegy semlegesítették a veleszületett képességeket. Ráadásul az apologetikus irodalom állításai ellenére - amely Napóleont valamiféle „felsőbbrendű embernek” vagy „Isten kiválasztottjának” tünteti föl, aki mindenben egyaránt kiváló volt - Bonaparte a valóságban korántsem minden téren ért el kiemelkedő eredményeket. Mint már mondottuk, rosszul ment neki a nyelvtanulás - a holt nyelveké és az élő nyelveké egyaránt. Később is, mint a franciák császára, követett el hibákat a francia beszédben, nyelvtani hibákat, sőt jelentésbeli hibákat is, s beszéde tele volt olaszos fordulatokkal. Szeretett sakkozni, de - ami matematikai hajlamú embernél meglepő - nem értette meg a sakkművészet titkait. Szívesen kártyázott - huszonegyest játszott - és, ha tudott, csalt. Egy szó mint száz, mint mindenkinek, neki is megvoltak a gyöngéi és a fogyatékosságai, s nehéz fiatalkorában, amikor gyakrabban kellett védekeznie, mint támadnia, ezek még jobban szembeötlöttek. Sem a brienne-i, sem a párizsi katonaiskolában, sem az ezredben nem sikerült vezető szerepre

szert tennie, mindig a társaitól félrehúzódó, magányos fiú maradt, akit végül már meg sem hívtak a gondtalan fiatalság vidám esti összejöveteleire.

Ámde látszólagos gyöngesége mellett ennek a nem magas termetű, nagyon sovány, az első pillantásra csaknem beteges külsejű fiatal tisztnek veleszületett adottságain kívül még két olyan tulajdonsága volt, amelyek igen fontosnak bizonyultak: rendkívüli munkabírás és kivételes szívósság jellemezte.

Munkaképessége bámulatos volt. Fiatalkorában Napóleon legkésőbb hajnali négy órakor felkelt és hozzálátott a munkához. Azt tartotta, hogy minden tisztnek a szolgálatban tudnia kell elvégezni azt, amit bármely katona megcsinál, kezdve a lovak befogásán, s a saját zászlóaljában maga adta erre a példát. A kiképzés ideje alatt s később a hadjáratokban együtt gyalogolt a katonákkal a tűző napon vagy a hideg szélben, példát mutatva szívósságból.

Serdülőkorának és ifjúságának éveiben legfőbb, mondhatni egyetlen, mindent felemésztő szenvedélye az olvasás volt. Amint Bourrienne elbeszéli, már a brienne-i katonaiskolában, mihelyt megszólalt a szünetet jelző csengő, „a könyvtárba sietett, s itt mohón olvasta a történelemkönyveket, kiváltképpen Polübioszt és Plutarkhoszt". Iskolatársai játszani mentek, ő meg egyedül maradt a könyvtárban, belemerülve a könyvekbe.

Ugyanilyen önfeledten adta át magát az olvasásnak Valence-ban is; előfizetett könyvekre a lakásától nem messze lévő Aurel-féle könyvkereskedésben. Megtagadta magától a szórakozásokat, sőt a legszükségesebbet is, megtakarított pénzén könyveket rendelt Genfből és más városokból. Amikor 1786-ban szülőföldjére, Korzikára utazott, Joseph tanúsága szerint „az az útibőröndje, amely könyvekkel volt tele -Plutarkhosz, Platón, Cicero, Cornelius Nepos, Titus Livius, Tacitus francia nyelvre fordított műveivel, Montaigne, Montesquieu, Raynal műveivel... méreteit tekintve sokkal nagyobb volt annál, amelybe ruházatát csomagolta".

Bonaparte azon képessége folytán, hogy órákon át tudott könyvek mellett figyelmesen ülni, ismeretek tekintetében felmérhetetlen fölényre tett szert társaival szemben. S ezeket az ismereteket mélyebben, jobban, másként sajátította el, mint iskolatársai.

Bonaparte olvasmányaiból készített jegyzetei, kivonatai, egyéb feljegyzései, amelyek ezekből az évekből fennmaradtak, mindmáig a legmeggyőzőbb bizonyítékai annak, milyen állhatatos erőfeszítéseket tett kora ismereteinek elsajátítására, arra, hogy ne maradjon el a század színvonalától.

Katona volt, tüzér, és néhány füzete - apró, dőlt betűs írásával teleírva - tüzérségi kérdésekkel foglalkozik. Ezek közt vannak a részletes „Jegyzetek De Valliére márki emlékiratából" is (De Valliére márki azt javasolta, hogy különféle számítások alapján ötféle űrméretű szabványosított egységes tüzérséget hozzanak létre), és „A tüzérségi alapelvek" című terjedelmes kézirat, valamint egy füzet, amely a tüzérség történetére vonatkozó feljegyzéseket tartalmaz, továbbá az „Emlékirat az ágyúk elhelyezésének módjáról bombázáskor", matematikai számításokkal.

E fiatalkori feljegyzések megmutatják, milyen komolyan vette Bonaparte a szakterületét.

Napóleon életrajzírói - Costontól és Chuquet-tól kezdve Madelinig és Castellóig -a matematikai hajlam mellett hangsúlyozták a fiatal Bonaparte rendkívüli, mi több, szenvedélyes érdeklődését a történelem iránt. Az ókor hősi éposza vonzotta, lelkesítette, Hellasz és Róma állampolgári hősiességének utánzására serkentette. Feljegyzéseinek fennmaradt füzetei, amelyeket annak idején Frédéric Masson tett közzé, megmutatják, milyen gondosan tanulmányozta Napóleon, kivonatokat készítve, az olvasottakat szintetizálva, az ókori világ - Egyiptom, Asszíria, Babilon, Perzsia - történetét. Különös szenvedéllyel foglalkozott az ókori városállamok - Athén, Spárta, Róma - történetével, nemcsak olyan összefoglaló jellegű történeti műveket kivonatolva, mint Rollin akkoriban ismert művei, hanem ókori szerzők - Platón, Plutarkhosz, Suetonius, Cicero és mások - francia fordításban megjelent munkáit is.

Füzetei között fennmaradtak részletes, ötvenkilenc oldalt kitevő jegyzetek Anglia történetéről, Julius Caesar inváziójától kezdve a XVII. század végéig - e jegyzetek alapjául John Barrow tízkötetes művének tanulmányozása szolgált. Ezek mellé sorakoztak azok a füzetek, amelyek II. Frigyes porosz király uralkodásának történetére vonatkozó jegyzeteket tartalmaztak; továbbá Marigny abbénak az arabok történetéről írt kétkötetes művére, Machiavelli

Firenze történetére, Mably Franciaország történetére vonatkozó feljegyzések, részletes jegyzetek a Sorbonne történetéről és sok egyéb.

Nemcsak megismerni igyekezett a régi Görögország és Róma hősi époszát, hanem le is akarta vonni a múlt tanulságait. Füzeteiben a történelmi tények összefoglalása - Rollin vagy Plutarkhosz alapján - keveredik a szerző szavaival, magának Bonapartének általánosító megállapításaival. Az a néhány oldal, amelyet „önállóan" írt, mindenekelőtt a fiatal Bonaparte politikai érzelmei miatt figyelemre méltó. Az antik világ története megerősítette benne a szabadságszeretetet, a zsarnokság, az elnyomás gyűlöletét. „Akkor a zsarnokság fölemeli förtelmes fejét, s a megalázott ember elveszti szabadságát és energiáját..." - ilyen hangnemben fejti ki gondolatait. Athén története alkalmat nyújtott neki arra is, hogy a monarchia és a köztársaság előnyeire vonatkozóan feltegye a kérdést a következőképpen: „Következtethetünk-e arra, hogy a monarchikus uralom a legtermészetesebb és a primér? Kétségkívül nem" - válaszolta.

Füzetei különféle olyan jegyzeteket is tartalmaznak, amelyek a híres Buffon „Természetrajz"-ának tanulmányozásával kapcsolatosak. A füzetekben jelentős helyet foglalnak el a földrajzi jegyzetek, többnyire a történelem tanulmányozásával összefüggésben.

A történelemnek és a vele érintkező tudományágaknak hosszas, elmélyült, sőt mondhatnánk beható tanulmányozása kétségkívül nagy befolyással volt Bonaparte eszmei fejlődésére. Nemcsak kitűnő ismerője lett a történelemnek - az első konzul, majd a császár felszólalásai, beszédei csaknem mindig tartalmaznak hivatkozásokat történeti példákra, történeti tényekre, történelmi nevekre.

Figyelmet érdemel az a hajlama, hogy elemezze a történelmi folyamat társadalmi tartalmát, hogy feltárja a történelmi jelenségek rejtett hátterét. Az egyik műben - a „Párbeszéd a szerelemről" címűben (1791) - Bonaparte Des Mazis-val vitázva hangsúlyozza, hogy a jelenlegi társadalmi rend nem érthető meg azoknak a mélyreható változásoknak a figyelembevétele nélkül, amelyeken az ember keresztülment a földön való megjelenése óta, fokozatosan egészen más lénnyé válva. „Lehetségesnek tartják-e, hogy e

változások nélkül olyan sokan tűrnék a maroknyi nagyúr által gyakorolt elnyomásból fakadó szenvedéseket, s hogy olyan emberek, akik szűkében vannak a kenyérnek, megbékélnének a pompás palotákkal?”

A társadalmi ellentmondások élességére, amelyeket oly világosan látott, a „Párbeszéd a szerelemről” huszonkét éves szerzője elsősorban történeti magyarázatot adott. A gondolkodás történetisége időnként az érett Bonaparténál is felbukkant. De erre később visszatérünk.

Mindamellett, bármekkora is a jelentősége Bonaparte intellektuális fejlődése szempontjából a történelemnek, nem ez a tudomány állt számára az első helyen, bár néhány életrajzírója ezt állítja.

Mint már mondottuk, a fiatal Bonaparte nemcsak katona volt, hanem kora gyermeke is. A XVIII. században ez egyebek közt azt jelentette, hogy ő is az elégedetleneknek a fiatalok közt oly elterjedt fajtájához tartozott, és hogy az őt körülvevő bajoktól való szabadulást az értelemnek - ahogy akkor látta - legyűrhetetlen erejében és a régi társadalmi renden gyakorolt merész bírálatban kereste, amelyet a felvilágosodás korának felszabadító eszméi hoztak magukkal.

A Napóleonnal foglalkozó irodalomban meggyökeresedett az a vélemény, hogy Napóleon könyörtelen ellensége volt minden „ideológusnak”. Érthetetlen módon elfelejtették vagy nem vették észre, hogy társadalmi útját maga is „ideológusként” kezdte, egy bizonyos társadalmi-politikai párt híveként.

Az a törekvés, hogy Bonaparte életrajzát hozzáillesszék egy mesterségesen kidolgozott modellhez (hogy napjaink terminusával éljünk), valamiféle eszményi mintához, amelyet a második császárság félhivatalos történetírása hozott létre és amely azóta mintegy klasszikussá lett, olyan messzire ment, hogy életrajzának egész szakaszait vagy teljesen törlik, vagy a legkisebb betűtípussal - petittel vagy nonpareille-jel - szedik, így lényegében vagy „megfeledkeztek”, vagy csak futtában érintették Napóleon életrajzának irodalmi tevékenységére vonatkozó oldalait. (Ennek alapját egy harminckét kötetes kiadvány rakta le: *Napóleon /.* Correspondance (a továbbiakban - Corr.) 1-32. köt. Párizs

1858-1870. Ebből a kiadványból, amelyet II. Napóleon irányításával rendeztek sajtó alá, teljesen ki vannak rekesztve az 1795 előtti anyagok, tehát összes politikai, filozófiai és irodalmi munkái.)

A franciák leendő császára ifjúkorában nemcsak lelkes tisztelője és kiváló ismerője volt a szépirodalomnak és a politikai irodalomnak, hanem őt magát is teljes joggal mondhatjuk írónak.

Már a brienne-i katonaiskola padján megismerkedett a klasszikus francia irodalommal és később egész élete során bámulatba ejtette beszélgetőpartnereit Corneille, Racine, Lafontaine, Bossuet, Fénelon, Voltaire, Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre és a francia irodalom más korifeusai műveinek alapos ismeretével. A szépirodalom mindig különleges érdeklődésének tárgya maradt: nemcsak értett hozzá és voltak állandó kedveltjei, hanem maga is a toll mestere volt.

A hírneves államférfiúnak a szó szoros értelemben vett irodalmi hagyatékát, az áttekinthetetlen „napóleoni” irodalom ellenére, nemcsak hogy nem becsülik meg eléggé, hanem nincs is összegyűjtve egyetlen egységes kiadványban. (Azok a fő kiadványok, amelyekben Bonaparte voltaképpeni irodalmi művei megjelentek, továbbra is a következők: *F. Masson-G. Biagi:* Id. mű; *Fr. Mosson:* Manuscrits inédits. Párizs 1908.; *S. Ascenazy:* Manuscrits de Napoléon (1793-1795) en Pologne. Varsó 1929.; a „Glisson et Eugénie” című, javarészt önéletrajzi regény (alapja a fiatal Napóleonnak Désirée Clary iránti rajongása) 1920-ban Bécsben került napvilágra. Közzétették, de nem teljes egészében, később újra kiadták.)

Pedig hagyatéka korántsem csekély. Abból, amit ismerünk, biztonsággal megállapítható, hogy Bonaparte könnyen és gyorsan írt, prózában is, versben is, a publicisztikai műfajban is.

Azok a tréfás, ironikus versek, amelyeket a Bezout-féle matematikai tankönyv egyik példányára írt a párizsi katonaiskolai vizsgák idején, s amelyek a pillanatnyi rögtönzés benyomását keltik, azt bizonyítják, hogy a versírás könnyen ment neki. Bebizonyította, hogy tud verset írni, de éppoly nyilvánvaló az is, hogy nem volt érzéke a költészet iránt, s nem is óhajtott költészettel foglalkozni.

A ránk maradt prózai irodalmi kísérletei műfajukat és jellegüket tekintve igen különfélék. Vannak köztük voltaképpeni szépirodalmi művek is, s olyan munkák, amelyek valahol a belletrisztika és a publicisztika határán mozognak, vannak tisztán publicisztikai írásai is, s végül tudományos vagy féltudományos értekezések. Maga ez a műfaji sokféleség általában igen jellemző vonása a XVIII. századi irodalomnak.

A katonaiskolák fiatal növendéke, majd az alhadnagy csupán a felvilágosodás legjobb mintaképeit követte. Egyébként a fiatal Napóleon nemcsak ebben, hanem gondolkodásában is, műveiben is, leveleiben is a XVIII. század képviselője volt.

Bonaparte írt olyan munkákat, amelyek nyomban létrejöttük után napvilágot láttak. A „Levél Matteo Buttafocóhoz" - ez a kifejezőerejét tekintve ragyogó vádirat Korzika nemzetgyűlési képviselője ellen - 1790-ben jelent meg.

Három évvel később jelent meg a „Beaucaire-i vacsora". (Le souper de Beaucaire. 1793. Masson, Charvel kutatásaira hivatkozva, rámutat arra, hogy 1793-ban a „Beaucaire-i vacsora" két különböző kiadásban jelent meg, 1821-ben pedig megjelent az első utánnyomás.) Erről az írásról nehéz megmondani, melyik irodalmi műfajhoz sorolandó. Formáját tekintve szépirodalom. „A vásár utolsó napján jártam Beaucaire-ben; a véletlen a vacsoránál összehozott ...val" - így, a XVIII. századi irodalom csaknem klasszikus modorában kezdődik ez a mű. A beaucaire-i vacsora közbeni beszélgetésnek kifejezetten politikai, vagy ha úgy tetszik, filozófiai-politikai tartalma van. Szépirodalmi mű ez vagy politikai értekezés? Alighanem ez is, az is.

Egyébként a „Beaucaire-i vacsora" című írásra még vissza fogunk térni; eszmei tartalmát tekintve Bonaparte életének következő szakaszához tartozik.

A „Glisson és Eugénie" című regény még mindig nem teljes egészében ismert; egyébként annak alapján, ami eddig megjelent belőle, nem lehetünk nagy véleménnyel róla.

Az a két kisebb novella - „Essex grófja" (1788) és „A próféta álarca" (1789) amelyeket Fr. Masson tett közzé[1] [2], nem egyforma értékű.

Az első főleg drámaiságával emelkedik ki, amelyet az ábrázoló eszközök puritánságával ér el, a második, egy kissé esetlenül előadott keleti történet, véleményem szerint nem nagy értékű. A „Kalandok a Palais-Royalban” című novella befejezetlenül maradt: úgyszólván egy mondat közepén szakadt meg; erről a félben maradt írásról nehéz bármily ítéletet alkotni.

A széppróza területére tett kalandozásai Bonaparte ifjúságának vétkei maradtak; később nem tért vissza hozzájuk és ritkán említette őket.

Irodalmi feljegyzéseiben sokkalta nagyobb helyet foglaltak el a filozófiai vagy, helyesebben, filozófiai-politikai tanulmányok - ez az irodalmi műfaj különösen a felvilágosodás irodalmára jellemző. Ilyenek: Korzikáról szóló cikk- és levélsorozata, „A dicsőség szeretete és a hazaszeretet”, a „Párbeszéd a szerelemről”, az „Értekezés a lyoni akadémiának”, a Rousseau-ról írt megjegyzések, a befejezetlen vázlatok, a társadalmi szempontból érdekes nyersfogalmazványok. E füzetek lapjairól, amelyek sok-sok évvel megírásuk után láttak első ízben napvilágot, a fiatal Napóleon tekint ránk - egészen másvalaki, mint az, aki a franciák császáraként került be a történelembe.

Azok a kutatók, akik Napóleon életútját tanulmányozták, szükségképpen fel kellett hogy figyeljenek egy érdekes körülményre. Napóleon hadvezéreinek ragyogó csillagképében, a konzul és a császár legközelebbi munkatársai között nem akad egy sem hajdani brienne-i és párizsi iskolatársai vagy azon ezredtársai közül, akikkel a katonai szolgálatot elkezdte. (Mint ismeretes, ez alól Napóleon két barátja kivétel: Bourrienne, aki Brienne-ben volt évfolyamtársa, és Des Mazis, akivel Párizsban és Valence-ben tanult együtt. Mindketten az emigrációból visszatérve keresték fel Bonapartét. Bourrienne nem váltotta be Bonaparte hozzá fűzött reményeit, akit azután le is váltott. Des Mazis, aki nem akart visszatérni a hadseregbe, nem játszott fontos szerepet.) Miért? Elsősorban azért, mert a fiatal Bonaparte éles konfliktusban állt iskolatársaival és ezredtársaival.

Bonaparte nemcsak azért idegenkedett társaitól, mert szegényebb volt náluk és szokatlanok voltak számára durva, gyermeteg szórakozásaik, amelyek értelmetlen pénzkidobással jártak. Idegenek

voltak tőle nézeteik és meggyőződésük miatt is. Más világhoz, más táborhoz tartoztak.

Frédéric Masson, Napóleon életének igen lelkiismeretes kutatója megállapította, hogy a forradalom kitörése után Bonaparte legtöbb brienne-i és párizsi évfolyamtársa emigrált. Erre a megállapításra jutott el Chuquet is, aki mindenkitől függetlenül, önállóan vizsgálta ugyanezt a kérdést. Bonaparte volt évfolyamtársai fegyverrel a kezükben harcoltak a forradalom ellen. Néhányan közülük Condé seregében szolgáltak, mások átálltak Franciaország ellenségeinek - az angol, az osztrák, a portugál kormánynak - a szolgálatába.

Napóleon valamennyi életrajzírója említést tesz arról az engesztelhetetlen gyűlöletről, amely a párizsi katonaiskola két növendékét - Bonapartét és Le Picard de Phélippeaux-t elválasztotta egymástól. Picot de Peccaduc, aki kettejük között ült, elmenekült helyéről, mert lába tele volt kék foltokkal azoktól a dühös rúgásoktól, amelyeket az ellenfelek az asztal alatt egymásnak szántak. Mi volt az alapja ennek a kibékíthetetlen, az idők során sem csillapuló ellenségeskedésnek? Elmúlik néhány év, s 1799-ben a régi ellenfelek újból találkoznak majd: ezúttal a csatamezőn, a szíriai Saint-Jeand d'Acre falainál, Bonaparte - mint a francia hadsereg főparancsnoka, Le Picard de Phélippeaux mint a francia hadsereg ellen harcoló angol hadsereg ezredese. Véletlen volt-e ez vajon? S nem lehet-e a távoli Szíriában a két különböző zászló alatt küzdő seregtől a fonalat a párizsi katonaiskola két növendékéig húzni?

És Picot de Peccaduc ki volt? A Mars mezei iskola legkiválóbb, első tanulója... Vajon sorsának további alakulása nem figyelemre méltó-e, nem mutatja-e meg, hogyan szóródott szét különféle oldalakra az a nemzedék, amely a forradalom előestéjén lépett ki az életbe?

A katonaiskola befejeztével, számos kitüntetés birtokában, Bonapartéval együtt Strasbourg-ba került, s itt gyorsan emelkedett felfelé a szolgálati létrán. A forradalom után hamarosan emigrált, tüzérkapitányként szolgált Rohan emigráns-ezredében, majd átállt az osztrák hadseregbe, az intervenciós háborúban harcolt honfitársai ellen. Az 1805-ös hadjáratban nem volt szerencséje: Mack seregével Picot de Peccaduc osztozott a kapituláció szégyenében; Mackkal ütött lett, ahogyan Bilibin Tolsztoj „Háború

és béke” című regényében élcelődik, volt évfolyamtársa foglya lett. (Szójáték Mack győztes osztrák hadvezér nevével.) Elengedték, de a megpróbáltatások nem használtak neki. Megrögződött a hazája iránti gyűlöletben, s az 1809-es hadjáratban az osztrák hadsereg ezredeseként ismét a franciák ellen harcolt és újból fogságba esett, ezúttal Davout-éba. Másodszor is szabadon engedték. De az irányában tanúsított nagylelkűség nem változtatta meg. Nemcsak végleg hazaáruló lett, de apai nevét is elhagyta: 1811-ben Peccaduc lemondott francia nevéről és felvette a német Herzogenberg nevet. Becstelen igyekezetét megjutalmazták, bár csak mértékkel: a bárói címet adományozták neki. Az 1813-as hadjáratban báró Herzogenberg a franciaellenes szövetség seregeiben részt vett a drezdai és a kulmi ütközetben, s egy francia golyó eltalálta. A sebesülés, egyébként, nem volt halálos; tovább szolgálta az osztrák császárt; később kinevezték Bécsben Mária Terézia lovaglóiskolájának parancsnokává. Az osztrák hadsereg altábornagyaként halt meg 1820-ban.

Ez a saját népe iránti gyűlölet logikája. Egy francia nemest osztrák báróvá változtatott, aki egész életében egykori honfitársai ellen szögezte a pisztolyt.

„Mindig magányosan az emberek között” - ez az 1786-os feljegyzéséből való néhány szó nem irodalmi frázis. Pontosan meghatározta azt a viszonyt, amely a fiatal Bonaparte és a környezetében levő emberek közt kialakult. Magányosnak érezte magát a katonaiskolában és ezredtársai között: más-más világban éltek. Az ő világukból az út az ellenforradalomhoz vezetett; az a világ, amelyben Bonaparte élt, a forradalomhoz vezette el őt.

Bonaparte alhadnagy világa - Voltaire, Montesquieu, Helvetius, Rousseau, Raynal, Mably, Volney világa, a XVIII. század szabadságszerető, lázadó irodalmának a világa volt. Lehetett-e ez másként?

Vajon a szegény korzikai, akit állandóan népe szenvedése foglalkoztatott, aki szakadatlan gondok közt élt anyja, testvérei nehéz helyzete miatt, aki idegen maradt a gondtalanul vidám társai számára, aki kénytelen volt a kezét a háta mögé rejteni, hogy ne látszódjék kopott régi kesztyűje, az alhadnagy, aki arra volt kárhoztatva, hogy húzza a katonai szolgálat igáját az előléptetésre

való remény nélkül - vajon felkészült-e rövid és nem éppen könnyű élete alatt a XVIII. század haladó irodalma nagy felszabadító eszméinek befogadására?

Mohón szívta őket magába, megkísérelte megtalálni bennük azoknak a kérdéseknek a megoldását, amelyek régóta szakadatlanul nyugtalanították, s amelyeket szinte körülzártnak mondható élete hozott a felszínre? Sok bizonyíték van arra, hogy Bonaparte hadnagy a „filozófusok pártjának" követőjévé lett; egész életpályája felkészítette erre.

1788-ban, a királyi szolgálatban álló Bonaparte alhadnagy ezt írta: Európában „igen kevés olyan király maradt, aki meg ne érdemelné, hogy megdöntsék". Kellett-e ennél világosabban kifejeznie gondolatait? Egy olyan korban, amikor Franciaországban a haladó gondolkodású emberek túlnyomó többsége az alkotmányos monarchia mellett foglalt állást, a fiatal tüzértiszt megkérdőjelezte feljegyzéseiben magának a monarchia intézményének a törvényességét, és azt állította, hogy Európa tizenkét királyságában a monarchia trónja bitorlók kezében van. Vajon nem forradalmi gondolatok-e ezek ?

De nem véletlenszerűek-e ? Hogyan juthatott el ilyen lázadó nézetekhez a királyi hadsereg tisztje? Talán csak egy meggondolatlan mondat futott ki önkéntelenül tolla alól? Talán ellentmondásban volt minden egyébbel, amit a magát filozófusnak tartó fiatal tiszt írt?

Nem, már a fiatal Bonaparte legrégibb keletű fennmaradt kéziratában, a „Korzikáról" című írásban (1786. április, a szerző még ekkor nem volt tizenhét esztendős) olyan gondolatmenettel és terminológiával találkozhatunk, amely nyilvánvalóan a felvilágosodás lázadó irodalmából származik. Bonaparte a „genovaiak zsarnoksága által elnyomott" korzikaiakról beszél, lelkesen nyilatkozik az általuk megindított „forradalomról, amelyet olyan merészség és hazafiasság jellemez, amely csak a rómaiak hőstetteihez fogható". Hamis érvként felháborodva utasítja el azt, hogy „a népeknek nincs joguk felkelni egyeduralkodóik ellen", ő ezt a jogot vitathatatlannak tartja. Figyelemreméltó, hogy gondolatait megalapozva olyan terminusokat használ, mint „nemzeti szuverenitás", „társadalmi szerződés", „társadalmi

egyezmény”, „közakarat”, „természeti törvények”, amelyek cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy már akkor is jól ismerte Jean-Jacques Rousseau munkáit és befolyásuk alatt állt. Egyébként, az 1786. tavaszi kéziratban többször közvetlenül Rousseau-hoz fordul. Így „Rusztán »A keresztények védelme« cáfolata” ezekkel a szavakkal kezdődik: „Rousseau! Egyik honfitársad és barátod...”, s következik ezután a híres író „Társadalmi szerződés” című műve egyik fejezetének taglalása. 3 3

Ha figyelmesen tanulmányozzuk a forradalom előtti évek Bonapartéjának irodalmi hagyatékát, könnyűszerrel meggyőződhetünk arról, hogy tizennyolc-húszesztendős korára kialakult nála egy meghatározott nézetrendszer.

A jelenlegi társadalmi rendszer rossz, igazságtalan, hamis alapokon nyugszik, amelyek ellentmondanak a természeti törvényeknek és az ember természetének, vélte Bonaparte. Az erőn alapuló állatvilágtól eltérően az emberi társadalom a megegyezésen alapszik. „Az emberek boldogságra születnek.” Az élet szépségeinek élvezete - ez az ember felsőbb rendeltetése, amelyet a természeti törvények határoznak meg. Ám a mai társadalomban az embernek ezeket a vitathatatlan természetes jogait lábbal tiporják. Az embernek az egyenlőségre való természetes törekvését durván megsértik; mindenütt egyenlőtlenség uralkodik; a világ két osztályra tagozódik: az uralkodókra és az elnyomottakra, a gazdagokra és a szegényekre.

A fiatal filozófus nemcsak a zsarnokságot ítéli el, amely utálatot kelt benne, mivel elfojtja a szabadságot, nemcsak a politikai egyenlőtlenséget bélyegzi meg, amelyet a természeti törvények megsértésének tart; elítéli a szociális egyenlőtlenséget is. A gazdagság, a fényűzés pusztulásba dönt; megrontja az erkölcsöket, bomlasztja a társadalmat; egyesek - kevesek,- gazdagsága mások - a többség - nyomorán és szenvedésein alapszik, ez igazságtalan és ellentmond az emberi természetnek.

A fiatal Bonaparte kora társadalmi rendje fölött gyakorolt bírálata bátor, forradalmi jellege kétségbevonhatatlan. De melyek a baj leküzdésének eszközei? Milyen utat javasol arra, hogy a világ jobbá, igazságosabbá legyen?

Ezekre a kérdésekre Bonaparte hadnagy füzetei nem adnak határozott választ. Nincs erről kialakult, egyértelmű véleménye. Sőt, helyesebb azt mondani, hogy kitér e kérdések elől vagy elodázza megoldásukra vonatkozó válaszát.

Bonaparte a negatív nézetekben teljesen határozott és egyértelmű. Az akkori társadalmi renden gyakorolt bírálata következetes és szisztematikus. Egészen közel jut a forradalmi következtetésekhez, ezek logikusan adódnak gondolatmenetéből.

De az utolsó szót - hogyan, mikor és miként valósíthatók meg a forradalmi következtetések - a szerző nem mondja ki hangosan.

A társadalmi-politikai kérdések iránt érdeklődő fiatal tisztre kétségtelenül a legnagyobb befolyást a „Társadalmi szerződés”, az „Új Héloise”, a „Hegyi levelek” neves szerzője gyakorolta. Még a gondolkodásmódban is - egészen megközelíteni a forradalmi következtetéseket és megállni anélkül, hogy gondolatát teljesen kimondta volna - Jean-Jacques Rousseau-t követte a fiatal filozófus.

Mint már mondottuk, Bonaparte ifjúságában a felvilágosodás kora sok írójának, gondolkodójának a munkáiért lelkesedett. Szerette Voltaire, Montesquieu, Raynal, Mably és mások írásait. Róluk alkotott ítéletei nem mindig voltak azonosak: megtörtént, hogy megváltoztatta véleményét a XVIII. század egyik-másik nagy írójáról.

Bonaparte a leggyakrabban közvetlenül Rousseau-ra hivatkozik mint általánosan elismert tekintélyre. A zseniális „genfi polgár” szavának olyan súlya van az ő szemében, hogy helyettesíti az érvelés szükségességét. Bonaparte csaknem valamennyi korai munkájában többször közvetlenül Rousseau-hoz fordul, vagy hivatkozik rá („Korzikáról”, „Rusztán »A kereszténység védelme« cáfolata”, „Beszéd a dicsőség szeretetéről és a hazaszeretetről”, „Párbeszéd a szerelemről” stb.). De még, amikor nem is ejti ki Rousseau nevét, ez utóbbinak a fiatal szerzőre gyakorolt befolyása teljes bizonyossággal megállapítható, ha szemügyre vesszük a terminológiát, a politikai szótárt, végül a társadalmi fejlődés törvényszerűségei magyarázatának a rendszerét.

A „Párbeszéd a szerelemről” című munkában, amely Bonaparte

egyik legérdekesebb műve, s amelyben a párbeszéd tárgya nem annyira a szerelem, mint inkább az állampolgári kötelesség és az „állampolgári érzület", a beszélgetés részvevői valóban létező emberek: Bonaparte és barátja, Des Mazis.

A szerző álláspontja itt teljesen világos: véleményét a vita során Bonaparte fogalmazza meg. Csak figyelni kell arra, amit mond. Teljesen szabatosan kifejezi álláspontját. „A nép le van igázva. Látja a gyorsan meggyökeresedő egyenlőtlenséget... A vallás siet vigaszt nyújtani a szerencsétleneknek, akiktől minden tulajdont elvettek. Örökre bilincsbe akarja verni őket."

Nem kisebb mértékben áll ez Bonaparte egy másik, korábbi művére, melynek címe: „A Calotte-társaság alkotmánytervezete" (1788) (calotte - katonai kifejezés, a páncéltorony felső fémrészének megjelölésére szolgál - *a szerző)*. De a forradalom előtti években Franciaországban ezzel a névvel tréfásan azokat a társaságokat jelölték, amelyeket a tüzérezredekben a fiatal tisztek alakítottak. Íratlan szabály szerint „calotte-isták" azok a tisztek lehettek, akik még nem érték el a kapitányi rangot. A „La Calotte" társaságot létrehozták abban az ezredben is, amelyben Bonaparte szolgált. Bonaparte alhadnagyot az a megtiszteltetés érte, hogy megbízták a társaság alkotmánytervezetének összeállításával.

Ezt a megbízást igen felelősségteljesen fogta fel. A félig tréfás társaság alkotmánya nagyon komolyan volt megfogalmazva. Az „Alkotmánytervezet" mind eszmei tartalmát, mind formáját és terminológiáját tekintve közel áll Rousseau társadalmi-politikai nézeteihez. A társaság politikai alapelvének és fő polgári erényének az egyenlőséget proklamálta. Bonaparte alhadnagy a forradalom előtti években Jean-Jacques Rousseau nyomán az egyenlőség eszméjének meggyőződéses híveként lép fel.

Bonaparte viszonylag nem hosszú élete alatt, amely bővelkedett a legváratlanabb sorsfordulókban, megtörtént, hogy - mint egyébként sok másról - Rousseau-ról alkotott véleményét is megváltoztatta. Változott az élet, változott Bonaparte, változtak nézetei. De kétségtelen, hogy a szóban forgó időszakban Jean-Jacques Rousseau volt az a gondolkodó, akinek a legnagyobb hatása volt rá.

Ismeretes bátyjának, Joseph-nek 1786-ból származó

tanúbizonysága: „Szenvedélyes tisztelője volt Jean-Jacques-nak és, ahogy mondják, egy eszményi világ lakója volt”.

Ezt a tanúbizonyságot bizalommal kell fogadnunk. Teljes egészében igazolja a forradalom előtti évek Bonapartéjának irodalmi hagyatéka.

A Napóleonról szóló legendák némely hívei, többek közt azé a legendáé, amely szerint Bonaparte úgyszólván gyermekévei óta vérbeli egyeduralkodó volt, „potenciális egyeduralkodó”, és némely szkeptikusok, akik úgy vélik, hogy Bonaparte mindig csupán a hatalomra törő kalandor volt, egyaránt hajlandók mindenképpen kisebbíteni vagy teljesen tagadni Rousseau-nak Bonapartéra gyakorolt hatását, valamint azt is, hogy a leendő császárnak, akár ifjúkorában is, bármi köze lett volna a forradalmi eszmék világához.

Pedig Joseph Bonaparte tanúsága teljesen megbízható. Az ifjú Bonaparte, századának haladó férfiaival karöltve, a „filozófusok pártja” nagyszerű felszabadító eszméinek zászlaja alatt haladt és teljesen őszinte volt a régi, igazságtalan, pusztulóban levő világ iránti engesztelhetetlen gyűlöletében és e világ megjavítására irányuló vágyában.

2. fejezet

1

2

3

A forradalom katonája

1789. július 14. - a Bastille eleste - nemcsak a francia nép történetében nagy nap, hanem az emberiség felszabadító harcának krónikájában is. Ez a nap új történelmi korszak beköszöntését jelezte.

Július 13—14-én, ahogyan ama történelmi napok részvevői tanúsítják, mindenkit annyira magával ragadott az események feltartóztathatatlan árja, a spontánul kibontakozott népi felkelés követelései, hogy nem maradt idő annak átgondolására, mi is történt. Július 14. az évtizedek során felgyülemlett népharag hirtelen és dühödt erejű kirobbanása volt. A felszínre törő áradat olyan sodró erejű, olyan ellenállhatatlan volt, hogy senki sem tudott szembehelyezkedni vele. A Bastille-ra felhúzták a kapituláció fehér zászlaját, s a leeresztett csapóhidakon, a sáncárkokon át, a falakhoz támasztott létrákon a párizsiak ezrei rontottak be az erődbe.

Csak az ezt követő napokban kérdezték maguktól csodálkozva a párizsiak, az abszolutizmus megdöntött erődjére tekintve: ez a mi kezünk műve?

Egy dr. Edward Rigby nevű angol orvos, aki a forradalom kívülállójaként véletlenül az események szemtanúja volt, 1789. július 18-i levelében így írt: „Tanúja voltam a talán legjelentősebb forradalomnak, amely az emberi társadalom történetében valaha is végbement. Egy nagy és bölcs nép harcolt az emberiség jogaiért és szabadságáért; hősiességét, körültekintését és állhatatosságát siker koronázta, s az az esemény, amely elő fogja mozdítani az utódok millióinak boldogságát és virágzását, igen csekély vérontással járt...”

Minden könnyebbnek bizonyult, mint ahogy várható lett volna. Az abszolutizmus fölötti gyors győzelem, a néhány óra alatt történt óriási változások bámulatosak voltak. Vajon vannak-e olyan erők, amelyek képesek ellenállni az elemi erővel előrelendülő népnek? Ettől fogva már semmi sem látszott lehetetlennek. A portugál követ, aki figyelte Párizsban a fejleményeket, azt írta, hogy „ha saját maga nem lett volna a forradalom szemtanúja, nem kockáztatná meg, hogy beszéljen róla, mert attól tartana, hogy az

igazságot koholmánynak fogják hinni”.

A nép önfeláldozó határozottságával kivívott győzelem és szabadság mámora, a bajtársiasság, a testvériség hevítő érzései, amelyek egybeforrasztották a harmadik rendet, a „nemzet” váratlanul megtalált új szavának teljes jelentése - mindez elszédítette az agyakat, büszkeséggel töltötte el a szíveket. Egy új korszak hajnala, első órái voltak ezek, a határtalan remények ideje, az illúziók ideje.

Napóleon Bonapartének, az auxonne-i tüzérezred húszéves tisztjének nem kellett a fejét törnie azon, elfogadja-e vagy ne fogadja el a forradalmat. A kérdés régen eldőlt: már ifjúkora óta, szinte még mint gyermek a nagy átalakulások idejéről ábrándozott. Spárta, Athén, Róma, amelyekről már a brienne-i katonai intézet iskolapadjában álmodozott, vajon nem a jövendőről való, de a múltba burkolt álmok voltak-e, álmok a szabadság, az igazságosság, az erény birodalmáról?

Bonaparte hadnagy, Jean-Jacques Rousseau és Raynal követője, Mably tisztelője, aki tizennyolc éves korában republikánus volt, a zsarnokság ellenfele, csak tapsolhatott a forradalomnak. Az első napoktól kezdve a nép mellett állt, amely véghezvitte a július 14-i csodát, a forradalom mellett és a vele szembenállók ellen volt.

Ezt a leghatározottabban ki kell jelentenünk, minthogy vannak nyomai a történeti irodalomban annak, hogy e kérdést másként értelmezzék. Némely szerzők szükségesnek tartották, hogy kifejezzék kétségüket az iránt, hogy a franciák majdani császára ifjúkorában híve volt a forradalomnak. Így például Jacques Bainville, a szélsőjobb-oldali politikai nézeteket valló történetíró, Napóleonról írt könyvében megállapította, hogy Bonapartét korántsem hozta izgalomba a Bastille bevétele, és hogy a forradalommal kívülálló megfigyelőként állt szemben.

Bainville-től eltérően Louis Madelin, a tények talaján maradva elismerte, hogy Bonaparte csatlakozott a forradalomhoz és ennek híve volt. De Bonapartének a forradalom iránti rokonszenvét főleg azzal magyarázta, hogy a forradalom eltávolította azokat a korlátokat, amelyeket egy 1780. évi törvény emelt azoknak a tiszteknek az előmenetele elé, akik nem voltak főnemesi származásúak. Bonaparte, aki családfájában csak négy olyan

nemzedéket tudott kimutatni, amelynek ereiben nemesi vér csörgedezett, természetesen üdvözölte minden olyan korlátozás megszüntetését, amelyek katonai pályája elé akadályokat gördítettek.

Ma, úgy véljük, fölösleges érdemi polémiát kezdeni Bainville-jel és Madelinnel. Az adott összefüggésben csak annak a megállapítása fontos, hogy ebben a nézetünk szerint vitathatatlan kérdésben a történeti irodalomban más vélemények is vannak.

Mint már említettük, a fiatal Bonaparte, bár Rousseau és Raynal követője volt, „az egyenlőség és a szabadság barátja", ahogyan a XVIII. században mondották, ugyanakkor megmaradt szenvedélyes korzikai hazafinak. Az egyik nem mondott ellent a másiknak, sőt, a kettő szervesen egybeolvadt. Korzika le volt igázva és el volt nyomva, s Bonaparte serdülőkora óta tudta, hogy hazája függetlenségének visszaállítása felszabadító harc nélkül nem lehetséges.

Arthur Chuquet annak idején azt írta, hogy ifjúkorában Bonaparte „szívvel-lélekkel korzikai volt, ízig-vérig korzikai". Ez a vélemény helytálló abban az értelemben, hogy abban az időben állandóan népe körül forogtak gondolatai. Korzikai hazafisága egzaltált és túlzott volt. A brienne-i iskola kemény fekhelyén, az éjszaka csöndjében nem az igazi Korzikáról álmodozott, hanem valamiféle eszményített képzeletbeli országról. A korzikaiakat kizárólag erényekkel ruházta fel: vakmerőséggel, bátorsággal, férfiassággal, szabadságszeretettel. Már nem volt gyermek, hanem tizennyolc éves, amikor Korzikáról szóló írását kihívó, optimista magabiztossággal teli állítással fejezte be: „Így hát a korzikaiak, az igazságosság összes törvényeinek megfelelően, le tudták rázni a genovaiak jármát, s le tudják majd rázni a francia igát is!"

Fiatalkorában Bonapartét bizonyos büszkeséggel töltötte el, hogy a szabadságszerető korzikai nép fia. A felvilágosodás eszméinek híveként a korzikai nép történetében újabb igazolásokat merít nézetrendszerének helyességére vonatkozóan. „Gondoljatok Korzika tanulságaira" - mondja politikai ellenfeleinek. Már nincs távol a bosszú órája!

S amikor ütött ez az óra, amikor megtörtént a július 14-i nagy csoda, amikor beköszöntött a nagy változások ideje, a fiatal Bonaparte, akiben benne élt a cselekvés szükséglete, kezdett módot keresni nagy erőtartalékainak felhasználására.

Ki volt 1789-ben ez a húszéves fiatalember? Tüzér alhadnagy, aki négy esztendő alatt egyetlen lépéssel sem jutott előre a szolgálati létrán? Igen, az volt.

Ámde 1789-ben, „a szabadság első évében”, nem annyira tüzértisztnek érezte magát, mint inkább a forradalom katonájának. A fiatal Bonapartéban óriási dinamikus potenciál volt, amely levezetést kívánt; szavak, eszmék, könyvek, elhangzott beszédek - ez most, július 14. után kevés volt neki. Az új helyzetben a megfigyelő szerep már nem felelt meg számára. Cselekednie kellett. Nyomban a forradalom kitörése után belső logikáját tekintve vitathatatlan lépésre határozza el magát: Korzikára kell utaznia.

Bonaparte, természetesen, tisztában volt azzal, hogy gyakori és hosszú távollétei az ezredből nem tetszenek feletteseinek és lassítják karrierjét a katonai pályán. De ezzel most nem törődött. Mit tehet ő a forradalomban, ha Auxonne-ban marad egy tüzérezred alhadnagyára vonatkozó szolgálati szabályzatok szűk keretei között? Olvassa esténként a Nemzetgyűlésben folyó viták ismertetését? Bejegyezze füzetébe a neves politikusok beszédeinek tartalmát?

Bonaparte ezzel nem akart megelégedni. Hogyan, miben használhatná föl erőit a forradalomban? Hogyan cselekedhetne? Nem kellett keresnie a döntéseket. A válasz magától adódott. Bonaparte számára a forradalom elsősorban Korzika volt. A forradalmat, természetesen, e számára szent szigeten kellett működésbe hozni.

Bonaparte feletteseinek jelentést tett, amelyben kérte, hogy engedélyezzenek neki szabadságot, hogy hazautazhasson családjához. Augusztusban megkapta az engedélyt és szeptember 9-én elindult Auxonne-ból a távoli és abban az időben hosszú útra.

Napóleon Bonaparte 1789 szeptemberének utolsó napjaiban érkezett meg Ajaccio-ba. Boldog volt, hogy viszontláthatta anyját -

aki iránt mindig gyöngéd és tisztelet-teljes fiúi szeretettel viseltetett fiú- és lánytestvéreit, a szülői házat. Ámde Bonaparte ezúttal nem a rokoni ölelések kedvéért utazott. Alig várta, hogy bekapcsolódhasson a harcba. Már első este azt kívánta Joseph-től, aki szülővárosában már megindult a családban hagyományos ügyvédi pályán, hogy teljes tájékoztatást adjon neki a szigeten kialakult politikai helyzetről.

Az, amit bátyjától hallott és amit személyes benyomásai is megerősítettek, meghökkentő volt. Franciaországot, Európát, az egész világot felkavarta, felrázta a forradalom, a Bastille elleni roham. Az egész világ Párizsra és Versailles-ra szögezte tekintetét. Ajaccióban, Bastiában pedig - Korzikán mindenütt - minden változatlan maradt, mintha a világon semmi nem mozdult volna, minden békés álmát aludta. A kormányzó, a városparancsnok és a katonai parancsnok még mindig XVI. Lajos, az isten kegyelméből való király alattvalóiként irányítottak, nem tájékoztatva senkit a távoli Párizsból érkező képtelen és furcsa hírekről. Az élet itt továbbra is lassan, sietség nélkül folydogált, kitöltötték az időt a régi helyi viszályok - az Ajaccio és Bastia, az elsőbbség jogáért harcoló két város patríciusai közti sohasem szűnő ellenségeskedés -, a klánok versengései, kis cselszövések, intrikák, pletykák, amelyeket esténként suttogva közöltek egymással, hogy reggelre már az egész város tudjon róluk.

Lehet, hogy akkor, 1789 őszén érezte Bonaparte először, milyen kevéssé hasonlók szülőföldje, e szigetország lakosai a hősök nagy népéhez, akiket képzelete teremtett. Korzika a maga valóságában jelent meg előtte. Nem, ez nem a dicsőség sugaraival beragyogott Thermophülé volt.

Bonaparte nem leplezte türelmetlenségét - sietett cselekedni. Terveinek legközelebbi részvevője Joseph lett. A két testvér politikai nézetei akkor közel álltak egymáshoz. Joseph nemrég tért haza Franciaországból; ott ugyanazt a forradalmi vihar villamos kisüléseivel teli levegőt szívta; az eszmék embere volt, a zsarnokság ellensége; ráadásul, mint azokban az időkben a legtöbb fiatalember, nagy politikai szerepről ábrándozott - talán Mirabeau dicsőségéről vagy Lafayette világhíréről.
Szülővárosában, Ajaccióban Joseph-nek volt bizonyos befolyása: a

Buonaparte-család nagyszámú, szerteágazó klánjára és ennek klientúrájára támaszkodott. Joseph volt a családban a legidősebb, a klán feje; a kicsiny Ajaccio patriarchális világában ez is jelentett valamit. Mi több, mint minden Bonaparte, ha kellett, meg tudta nyerni, maga mellé tudta állítani az embereket. Nem rendelkezett öccse képességeivel, de nem volt ostoba, volt gyakorlati érzéke, amely időnként ennél több is volt. Napóleon Szent Ilona szigetén ezt mondta Joseph-rői: „Lucienne, öreg nagybátyám, Joseph-ről azt mondta, hogy bugiardo (csaló). Azt mondta nekem: te vagy a családfő. Azt állította, hogy Joseph ravasz, agyafúrt. Bizonyára. Abban az időben először vettem észre szélhámoskodását." S Napóleon 1789-1792-ben mégis a legszorosabban együttműködött bátyjával.

Bonaparténak sikerült szoros szövetségre lépnie egy fiatalemberrel, aki szintén elég nagy befolyással rendelkezett Ajaccióban. (A szövetség nem volt hosszú életű.) Ez Carlo-Andrea Pozzo di Borgo volt. Amikor Bonaparte 1786-1787-ben első ízben Korzikára látogatott, Pozzo di Borgo - aki csaknem vele egykorú - legközelebbi barátja és bizalmasa volt. Akkor a lelki rokonság, az érzelmek hevessége fűzte össze őket, legalábbis ők így vélték. Akkor mindketten Jean-Jacques Rousseau-nak és a felvilágosítók filozófiájának követői voltak, mindketten készen álltak arra, hogy az első kürtszóra hadba szánjanak a nagy eszmékért, Korzikáért. Amikor 1789-ben ismét találkoztak, észre kellett venniük a bennük végbement változásokat: a hajdani lelkesültségük lelohadt, mindketten idősebbek és megfontoltabbak lettek.

Bonaparte hamar megállapodott egykori barátjával az együtt végrehajtandó közös akciókat illetően. Egy szakaszon céljaik egybevágtak, miért ne haladjanak együtt?

Az alattomos, hitszegő, ügyes Pozzo di Borgo életútja során még többször találkozik Napóleonnal - mindig ádáz ellenfélként. Bonaparte mindenkit elhomályosított dicsőségével, s ezt nem tudta megbocsátani neki a becsvágyó korzikai, aki pályája kezdetén megelőzte Bonapartét, de aztán sokáig megrekedt alhadnagyi rangban. Pozzo di Borgo egész életében bosszúhadjáratot viselt egykori barátja ellen: találkozni fogunk vele majd I. Sándor cár szolgálatában, a napóleoni Franciaország összes ellenségeinek

szolgálatában. Meg fogja ünnepelni 1815-ben hatalmas vetélytársa bukását, és ismét felbukkan Párizsban XVIII. Lajos király udvarában az orosz cár nagyköveteként, a haladó gondolkodású oroszok felháborodására.

De addig még sok év eltelik.

1789 őszén azonban Carlo-Andrea Pozzo di Borgo még előnyösnek vélte a fiatal Bonapartéval való szövetkezést. A városban két befolyásos klán - a Bonaparte-klán és a Pozzo di Borgo-klán - egyesítette erőit. A kicsiny Ajaccióban ez sokat számított.

A Bonaparte által választott politikai irányvonal világos volt: Korzikát be kell vonni a forradalomba. Ez más szóval azt jelentette, hogy a Franciaországban végbemenő forradalmat ki kell terjeszteni a Földközi-tengernek erre az elfeledett szigetére is. Kezdeni a legfontosabbal kellett: mindenekelőtt szólni kellett a Franciaországban történt nagy változásokról, meg kellett győzni a korzikaiakat arról, hogy régóta ideje volna a fehér kokárdát felcserélni a háromszínűre, a király régi fehér zászlóit a forradalmi Franciaország fiatal kék-fehér-vörös lobogójára. Bonaparte hadnagyra hárult az a feladat, hogy Korzikán a forradalom előhírnöke legyen.

Október 31-én a Bonaparte-testvérek és Pozzo di Borgo hívei fáradozásának eredményeképpen az ajacciói Szent Ferenc templomban az új rend követői gyűlést tartottak. A nap hőse Bonaparte Napóleon volt. Beszédet mondott és azt javasolta a jelenlevőknek, hogy mindannyian írjanak alá egy feliratot a Nemzetgyűléshez Korzika népe nevében. A szöveget előre megfogalmazták: ez erélyes hangú dokumentum volt, amely haragosan elítélte Barrinnek, Korzika parancsnokának tevékenységét. Korzika népe nevében kérték a Nemzetgyűlést, nyújtson segítséget és „állítsa vissza a korzikaiaknak azon jogait, amelyeket a természet adott az országnak”. A beszédet és a feliratot nagy ovációval fogadták. Bonaparte első politikai szereplése kétségtelen sikert aratott.

Néhány nappal később, november 5-én, Bastiában, amely abban az időben Korzika fővárosa volt, fegyveres megmozdulás ment végbe. Ez a Bastille bevételének késői, negyedfél hónappal elkésett

reflektorikus reakciója volt. Barrin parancsnok, a nép gyülekezését látva, parancsot adott Rully ezredesnek, hogy vezényeljen ki az utcára katonákat. Ennek a rendszabálynak a hatása a vártnak éppen az ellenkezője volt: a nép körülvette a katonákat, aztán hatalmába kerítette a város erődjét, itt fegyvereket szerzett és a város urává vált. Barrin sietett engedményeket tenni: a szerencsétlen ezredest Franciaországba küldték.

1789. november 30-án az Alkotmányozó Gyűlés Korzika kérdésével foglalkozott. A Bonaparte által megfogalmazott és az ajacciói polgárok által aláírt felirat elérte célját. Felhívta Franciaország legfelsőbb képviseleti szervének figyelmét a kicsiny sziget sorsára. Az ülésen jeles szónokok szólaltak fel, Mirabeau, Barére. Salicettinek, Korzika képviselőjének javaslatára - róla még a továbbiakban lesz szó - a Nemzet-gyűlés egyhangú dekrétumot fogadott el, amely Korzikát minden vonatkozásban egyenjogúvá tette a királyság többi részével. A Gyűlés, arra törekedve, hogy Korzika teljesen egyesüljön Franciaországgal, Mirabeau javaslatára amnesztiát adott mindazoknak, akik annak idején a sziget függetlenségéért küzdöttek, kezdve Pasquale Paolival, akit felhívott, hogy térjen vissza szülőföldjére.

Azon az ünnepi napon, amelyen Ajaccio a templomban imákkal és esti kivilágítással ünnepelte a november 30-i dekrétumot, a Buonaparte-család házának feldíszített, kivilágított falán nagy transzparens hirdette: „Éljen a nemzet! Éljen Paoli!
Éljen Mirabeau!”

A Buonaparte-család régi házát díszítő három jelszó közül csak az egyik volt világos mindenki előtt. „Éljen Paoli!” - ez az összes korzikainak jelszava volt. De mit jelentett a két másik? Vajon nem volt-e elegendő az öreg, bölcs Paoli dicsőítése? Mire való a nemzet magasztalása ? Mirabeau-é?

Persze, ezek a korzikai fül és szem számára szokatlan jelszavak nem véletlenül bukkantak fel. A fiatal Bonaparte új nézeteinek külső kifejezői voltak. Dicsőség a nemzetnek, dicsőség Mirabeau-nak, Bonaparte a francia forradalmat dicsőítette. Ez érthető volt. Az új az volt, hogy most, a forradalom kitörése után, Korzika függetlenségének régi programkövetelését egy másik követeléssel cserélte fel: a francia forradalommal való egybeolvadással,

Korzikának a forradalmi Franciaországban való feloldódásával.

Így kezdődött Bonaparte eszmei fejlődése. A gyakorlatban kitűnt, hogy nem is olyan „ízig-vérig korzikai”, amilyennek annak idején feltüntették. Elég széles látókörű volt ahhoz, hogy egy csapásra megértse és eldöntse: a forradalom után Korzikát nem szabad szembeállítani Franciaországgal, ellenkezőleg, Korzika saját érdekei, jövője azt követelik, hogy Franciaországgal minden szempontból eggyé váljon.

Bonaparte ifjúkori műveit olvasva, a leggyakrabban Pasquale di Paoli nevével találkozunk.

Paoli kedvelt hőse Bonaparte fiatalkori álmodozásainak. Brienne-ben, Párizsban, Valence-ban, Auxonne-ban Napóleon gondolatai állandóan Paoli körül forogtak. A korzikai köztársaság egykori feje, fegyveres erőinek főparancsnoka, aki vitézül harcolt a genovaiak, majd a franciák ellen, nem hajtott fejet a győztesek előtt és önkéntes száműzetésbe ment. Bonaparte szemében Paoliban az összes erények szerencsésen párosultak. Paoli bölcs, merész, nagylelkű, igazságos; nem ismeri a félelmet, szereti a szabadságot, védelmezi a jót a rossz ellen, népének igazi atyja.

A fiatal Bonaparte határtalanul lelkesedett Paoliért. Nem ismert határt dicséretében: Lükurgoszhoz, Szolónhoz, a római decemvirekhez (Tíz tagból álló testület) hasonlítja, magasztalja „átható és termékeny géniuszát”, kora legnagyobb emberét látja benne.

A félig legendás hős, aki az ifjú Bonaparte jegyzetlapjain megjelenik, természetesen a lángoló képzeletnek, egy serdülő álmainak szülötte. Később, amikor idősebb lett, Bonaparte már annyira összenőtt ezzel a hősi alakkal, amely gyermekévei óta kísérte, hogy nehezére esett elválasztani a realitást a kiagyalástól, a valóságot az álmoktól.

1789. június 12-én Bonaparte felindult levelet írt Paolinak. „Én akkor születtem, amikor a haza meghalt. Ön elhagyta szigetünket, s Önnel együtt eltűnt a boldogság reménye.” Tiszteletteljesen közli a nagy vezérrel azt a kívánságát, hogy benyújtson a „közvélemény ítélőszéke elé” egy történelmi tanulmányt: Paoli korának és a

jelenlegi időszaknak összehasonlítását. De a levél ennél többet is tartalmaz: lényegében a fiatal korzikai felajánlja a vezérnek karját, kardját és tollát, hogy hűségesen szolgálja őt és Korzika felszabadításának ügyét.

A levél megválaszolatlan maradt. Talán a korzikaiak emigrációban élő vezére nem tulajdonított jelentőséget a levélnek, amelynek ifjúi lángolása írójának éretlenségéről tanúskodott? Vagy talán a Bonaparte név nem volt rokonszenves neki: emlékezett arra, hogy Carlo Buonaparte átállt a franciák szolgálatába. A kérdés tisztázatlan, s nem érdemes találgatásokba bocsátkozni.

Bonaparte szó nélkül tudomásul vette, hogy a vezér nem kíván válaszolni. Ő csak katona volt, aki nem merészelte bírálni a főparancsnok cselekedeteit.

A november 30-i dekrétum után Bonaparte segíti a szigeten egy nemzetőrség létrehozását, de nem tart igényt benne vezető szerepre. A nemzetőrség ezredesévé Peraldit választják meg, egy a Bonapartékkal ellenséges viszonyban levő klán tagját, de Bonaparte nem emel kifogást ez ellen. Részt vesz a sziget direktóriuma és a helyi direktóriumok választásainak előkészítésében is. Saját maga számára semmit sem készít elő, nem szerénységből, hanem mert mint tiszt nem tölthet be semmiféle tisztséget. Joseph érdekében fáradozik, Pozzo di Borgo érdekében - egyszóval, az ő pártján állókért.

Miféle párt ez? Nyilvánvalóan a legtágabb értelemben vett forradalmi párt. Ez határozatlan, de pontos. Ne felejtsük el: 1789-1790-ben, amikor a kis szigeten négy-öt hónapnyi késéssel csak éppen megkezdődött a forradalom, híveinek politikai differenciálódása még csak csíraállapotban lehetett.

Mindamellett figyelmet érdemel, hogy Bonaparte fegyvertársainak, illetve politikai barátainak sorában Filippo Buonarroti nevével is találkozunk. Babeuf majdani neves harcostársa, az „Egyenlők összeesküvésé”-nek egyik vezetője, majd első történetírója, már kora ifjúságában baloldali nézeteket vallott.

1836-ban az agg Buonarroti elbeszélte A. I. Turgenyevnek: „Fiatalkorában és utána közelről ismerte Napóleont, Korzikán anyja házában lakott, s amikor Napóleon meglátogatta anyját, az utolsó éjjel, amelyet Bonaparte hadnagy a szülői házban töltött, egy ágyban aludt vele.” Napóleon Szent Ilona szigetén, Buonarrotira emlékezve, nagyon melegen nyilatkozott róla: „Rendkívül okos ember volt, a szabadság fanatikusa, de egyenes, tiszta, terrorista és ugyanakkor egyszerű és jó ember...” Bonaparte és Buonarroti kapcsolata nem tekinthető teljesen tisztázottnak, és itt nincs mód arra, hogy belemélyedjünk ebbe a kérdésbe. Mindamellett figyelemre méltó maga az a tény, hogy Bonaparte és Buonarroti - ha rövid ideig is - barátságban voltak. Ez újabb igazolása annak, hogy 1789-ben Bonaparte baloldali nézeteket vallott.

De térjünk vissza Paolihoz. 1790. április 22-én érkezett meg Angliából Párizsba, megjelent a Nemzetgyűlésen, ott nagy tiszteletadásban részesítették. Ugyanígy ünnepelték Lyonban, Marseille-ben, Toulonban. Marseille-be elébe utazott Pozzo di Borgo és Joseph Bonaparte, hogy elkísérjék őt szülőföldjére. 1790. július 17-én érkezett Bastiába. Itt hatalmas tömeg várta, amely régóta készült a „haza atyjának” ünnepélyes fogadására. Kell-e hozzátennünk, hogy az a fiatal tiszt, aki ifjúkora évei alatt mindig Paoli nevével az ajkán zárta álomra szemét, roppant izgatottan készült a korzikai vezérrel való találkozásra.

A Padival való találkozás hamarosan ennek megérkezése után történt, Ponte-Nuovóban - itt fogadta Joseph és Napoléon Bonapartét.

1790-ben Paoli hatvannégy éves volt. Vagy a nehéz megpróbáltatások, amelyeket elszenvedett, vagy a száműzetés keserű kenyere elvégezte munkáját: koránál jóval öregebbnek látszott. Magas, testes férfiú volt, hosszú, fehér haja Lear királyéra emlékeztetett, kék szeme volt, ami korzikainál ritka, s a megmaradt arcképek és a kortársak tanúsága szerint nagyon fáradt, sőt talán minden iránt közömbös embernek látszott. Egyébként ez a benyomás csalóka volt. A látszólagos roskatagság ellenére a korzikaiak öreg, nagy tapasztalatú vezére megőrizte a gondolkodás nagy élénkségét, hajlékonyságát, ügyességét. Korántsem volt olyan egyszerű ember, mint első pillantásra látszott.

A ponte-nuovói találkozásra vonatkozó adatok ellentmondóak, hiányosak. De abból, ami ismeretes, kiderül, hogy egészében véve nem jól ütött ki Napóleonra nézve. Paoli a testvéreket hűvösen fogadta: számára annak a Carlo Buonaparténak a fiai voltak, aki elpártolt az ő zászlajától, nem bízott hát bennük. Napóleon, aki nyilván nem tudta leküzdeni izgatottságát - hiszen az istenített vezérrel találkozott! - váratlanul valami tapintatlan megjegyzést tett az 1769. évi ponte-nuovói ütközetre. Valamennyi ezt követő próbálkozása, hogy megnyerje a vezér rokonszenvét, sikertelennek bizonyult. A beszélgetés hamarabb végződött, mint tervezték. A korzikai vezér nem rokonszenvezett a Bonaparte fivérekkel.

Bonaparte számára az a hideg fogadtatás, amelyben Paoli részesítette, csapás, megrázkódtatás lehetett. Az a férfiú, akit egész életében bálványozott, gyermeki és ifjúkori álmainak hőse, a valóságban egészen másnak bizonyult: ridegnek, közönyösnek, s ami a legfőbb, nyíltan rosszindulatúnak rajongó tisztelője iránt.

Bonaparte kijózanodása, amely 1789-ben kezdődött, amikor Korzikára visszatért, folytatódott. Az illúziók szertefoszlottak. Lassanként, fokozatosan megismerte a valóságos világot, az élet realitásait. Külsőleg Bonaparte cselekvésmódjában kevés változott. Ő és klánjának tagjai Orezzában a megyei gyűléseken (1790. szeptember) elsősorban Paolit támogatták. Egyébként Paolinak nem volt szüksége erre a támogatásra; egyhangúlag megválasztották a korzikai megyei direktórium elnökének és a sziget fegyveres erői parancsnokának. Paoli ténylegesen ismét Korzika egyszemélyes feje lett és az összes felsőbb igazgatási szervekbe legközelebbi fegyvertársait ültette. Joseph-nek be kellett érnie az ajacciói kerületi direktórium tagjának tisztével; később a helyi direktórium elnökévé választották.

A fiatalabb Bonaparténak Joseph-hez írt és részben fennmaradt leveleiből látni, hogy teljesen lefoglalta az a politikai harc, amelybe belesodródott. Pártja érdekeinek élt. „Légy azon, hogy megválasszanak képviselőnek” - írta Joseph-nek 1790 augusztusában. A Bonaparte-testvérek politikai nézetei ebben az időben egészen egyértelműek. „Igen lelkes híve vagyok a forradalomnak” - írta Joseph 1790 novemberében egy

magánlevélben. Ugyanezt mondhatta magáról öccse, Napóleon is. Napóleon 1790 nyaráról származó levelei világosan kifejezésre juttatták politikai szimpátiáit.

Beszámol Joseph-nek Barnave és Cazalés párbajáról, és arról, hogy az utóbbi halálos sebet kapott, s ehhez ezt a rövid szentenciát fűzi: „Egy arisztokratával kevesebb lesz!” Változatlan helyesléssel ír Salicettinek a Nemzetgyűlésben mondott beszédeiről; szoros kapcsolatban áll Buonarrotival - nemcsak politikai, hanem személyes kapcsolatban is. (Joseph-hez intézett egyik levelében Napóleon ezt írja: „Sürgősen vissza kell adni Buonarrotinak azt a 12 tallért, amellyel tartozunk neki. Már többször kérte.” Ő maga változatlanul szegény volt és emlékeztette Joseph-et: „A mama küldje el nekem azt a 6 éeut, amellyel tartozik.”)

Régóta ideje, hogy Bonaparte alhadnagy visszatérjen Franciaországba az ezredéhez. A helyi hatóságok elégedetlenek vele. De la Férandiére, Ajaccio katonai parancsnoka már 1789 decemberében a hadügyminiszterhez írt levelében panaszkodott Bonapartéra, aki a városban izgatja a népet. „Jobb lenne, ha ez a tiszt az alakulatánál volna, mert itt állandóan forrongást idéz elő a nép körében.”

Bonaparte minden tőle telhetőt megtett, hogy elnyerje Paoli bizalmát, megolvassza a jeget, módot találjon a tábornokhoz való közeledésre. Persze látta, hogy Paoli politikájában egyre inkább felülkerekednek bizonyos veszélyes tendenciák. Egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy egyszemélyes diktátorként jár el. Paoli kegyeibe fogadta Pozzo di Borgót: nyilvánvalóan kiemelte ezt a zárkózott, óvatos fiatalembert. Mi rejlett emögött? Mi hozhatta közel őket egymáshoz? 1790 tavaszától Pozzo di Borgo jobbra tolódott. Feljegyzéseiből ítélve bizalmatlan volt a franciaországi forradalommal szemben. Feltehetően már akkor nem álltak távol tőle a szeparatista törekvések. Alighanem itt találkoztak az érdekeik.

Bonaparte észrevette a fiatalkori barátjának gondolkodásában végbemenő változásokat is, Paoli iránta tanúsított érdeklődését is. Nem maradt titok előtte, hogy Paoli emberei a Bonaparte-klánt igyekeznek mennél távolabb tartani a parancsnoki hídtól. S Bonaparte mindamellett továbbra is állhatatosan támogatta Paolit.

Pozzo di Borgóhoz, Joseph-hez írt levelei azt mutatják, hogy még fitogtatta is a tábornok iránti odaadását.

Vajon ez csak taktikai meggondolásokkal magyarázható, ahogyan ezt az irodalomban gyakran állítják? Valószínű, hogy taktikai számítások is játszottak bizonyos szerepet Bonaparte magatartásában. De nem szabad leegyszerűsíteni a kérdést: ne felejtsük el, hogy Bonapartének nem lehetett könnyű elvetni a korzikai vezérről alkotott régi elképzeléseit. Paolinak Bonaparte iránti nyilvánvaló hidegsége egy csapásra nem szüntethette meg a korzikai vezető iránti régi ragaszkodását. Paoli az ő szemében mégis nagy ember maradt, továbbra is hitt benne.

Napóleon (F. Bartolini metszete)

Amikor Ajaccióban megtudták, hogy Buttafoco - a korzikai

nemesség képviselője a Nemzetgyűlésben - megsértette Paolit, Napóleon az elsők között lépett fel Buttafoco ellen.

Miközben már készült elutazni Franciaországba, a hátszelet várva, 1791 januárjában Bonaparte vádbeszédet írt Buttafoco ellen, amely egyben dicshimnusz Paoli tábornokhoz. Bonaparte a beszédet az Ajaccióban 1790-ben alapított „Hazafias klub"-ban olvasta fel. A pamfletnek nagy sikere volt, szerzője nagy tapsot kapott. Masseria, a klub elnöke Napóleonhoz írt levelében közölte, hogy a „Hazafias klub, miután megismerte ezt a művet, amelyben Ön részletesen, erőteljesen és az igazságnak megfelelően feltárja a megvetett Buttafoco titkos szándékait, elhatározta a munka közzétételét".

Ez volt első irodalmi sikere, s ami fontosabb, politikai elismerés volt!

1791 februárjában Auxonne-ba visszatérve, Bonaparte minden nehézség nélkül intézte el művének kiadását. Csaknem valamennyi példányt sietett elküldeni Paolinak, a korzikai vezérhez intézett kedves köszöntő sorok kíséretében. (Ez a levél nem maradt fenn, de tartalmáról képet alkothatunk magunknak Paoli válasza alapján.) Feltehető, hogy Bonaparte, amikor elküldte munkáját, vérmes reményeket táplált: Paoli el fogja ismerni odaadását és bátorságát, s teljes egyetértés jön létre közöttük.

Minden arra vall, hogy Bonaparte, amikor 1791 februárjában visszatért Francia-országba, kitűnő hangulatban volt. Amikor útközben megállt a kis Serve községben. Saint-Vallier közelében, Feschnek, nagybátyjának igen bizakodó hangú levelet ír. Továbbra is érdeklik őt a politikai kérdések. „Mindenütt olyan parasztokat látok, akik megingathatatlanok meggyőződésükben. Különösen a Dauphinében; valamennyien készek meghalni az Alkotmány védelmében." Vagy másutt: „A nők mindenütt királypártiak. Ez nem meglepő. A szabadság szebb nő, mint azok, akiket elhomályosít." Ugyanezen az estén, ugyanebben a kis faluban hozzákezd a szerelemről szóló munkája megírásához.

Anyja anyagi helyzetének megkönnyítésére magával vitte Franciaországba öccsét, Louis-t: földrajzra, matematikára és más tárgyakra oktatta. Ő maga továbbra is sokat olvas, s mint mindig, terjedelmes kivonatokat készít olvasmányaiból. Valószínűleg

ezekben a munkával töltött napokban várta Paoli válaszát, első kinyomtatott műve megítélését. Sok reményt fűzött ehhez a műhöz. S végre megjött a rég várt levél.

„Igen tisztelt signor Buonaparte! - írta Paoli. - Március 16-i levelével együtt megkaptam az ön által küldött nyomtatott példányokat. Ne fáradozzék Buttafoco hazugságának cáfolatával; ennek az embernek nem lehet befolyása a népre, mely mindig a tisztességet tartotta becsben és most visszakapta a szabadságot... A nevét kiejteni - annyi, mint örömöt szerezni neki... Engedje át őt a nyilvánosság megvetésének és közönyének...”

És ugyanilyen hideg hangon Paoli terjengősen folytatta a fiatal korzikai hazafi kioktatását. Egyetlen szóval sem fejezte ki helyeslését a pamflet szerzőjének. Ellenkezőleg, rosszindulatúan megleckéztette Bonapartét, mint egy iskolásfiút, egy taknyos kölyköt.

A korzikai vezér leveléből az következett, hogy a mű, amelyhez Napóleon annyi reményt fűzött, többet fog ártani, mint használni. Paoli ezt nem mondta ki nyíltan, de ez volt a levél veleje. Paoli ugyanilyen határozottan elutasította Bonaparte azon kérésének teljesítését, hogy küldjön neki anyagot Korzika történelmére vonatkozóan. Nincs ideje arra, hogy régi írásai után keresgéljen, „de különben is, a történelmet nem az ifjúság éveiben írják” - jegyezte meg hidegen Paoli.

Bonaparte nyilvánvalóan dühöngött. Erre abból következtethetünk, hogy Paoli levelének vétele után nyomban megbízta Joseph-et, „minden ésszerűséggel szemben”, hogy követeljen Paolitól Korzika történelmére vonatkozó anyagot. Paoli ezt válaszolta Joseph-nek: „Megkaptam fivére brosúráját, jobb benyomást keltett volna, ha mértéktartóbb és kevesebb elfogultságról tesz tanúságot. Nekem más gondjaim vannak, mint hogy most megpróbáljam írásaimat megkeresni...” Tehát másodszor is elítélte Bonaparte levelét és ismételten durván megtagadta, hogy segítséget nyújtson neki Korzika történetének megírásához.

Paoli eltaszította magától Bonaparte Napóleont. A szavaknál fontosabb volt a levél lekezelő, közönyös hangja; olyan emberrel beszélnek így, akit semmire sem becsülnek.

Ezzel Bonaparte reményei összeomlottak. Szertefoszlottak az illúziók.

A politikai szenvedélyek forró szelei, amelyek 1791-ben Franciaország légkörét átizzították, elterelték Bonaparte figyelmét az apró gondoktól, a korzikai politika béka-egér harcától. Még a kis Auxonne-ban is érezhető volt, hogy az ország nagy időkön megy át.

A forradalom új szakaszába lépett. Az első napok ujjongása, az általános testvériség érzése a múltba tűnt. Most mindannyian marakodtak. A forradalom mély választóvonalat húzott - vele vagy ellene. Ezredében Bonaparte a színlelt pártatlanság mögött látta a rejtett éles politikai harcot. Hogy igazolja hosszú távollétét, Bonaparte az ajacciói forradalmi szervezetektől igazolványokkal, bizonyítványokkal látta el magát, amelyek szerint hazafias feladatok teljesítésével volt elfoglalva. Bemutatta őket feletteseinek. A fiatal tisztet ettől fogva még hidegebben kezelték.

Ennek egyébként nem voltak gyakorlati következményei Bonapartéra nézve, mert 1791 júniusában - végre! - hatévi szolgálat után előléptették hadnagynak és egyúttal áthelyezték a 4. tüzérezredhez, amely Valence-ban állomásozott.

1791 nyarán tehát Bonaparte hadnagy visszatért a régtől fogva jól ismert Valence-ba. Úgy tűnhetett, hogy az élet visszafordul. Az első pillantásra minden a régi maradt. Bonaparte ugyanabban a házban talált szobát Mlle Bou-nál, ahol hat évvel azelőtt lakott. Ugyanabba a „Három galambhoz” címzett kisvendéglőbe járt ebédelni. Ugyanazok a lánykák szolgáltak fel. Minden olyan volt, mint régen, s ő ugyanolyan szegény volt, mint régen.

Az előléptetés után havi hét frankkal több lett a zsoldja. Kilencvenhárom helyett száz frankot kapott. De most két embert kellett eltartania: magát és öccsét, a legfontosabb létszükségleti cikkek ára pedig az utóbbi évek alatt jelentősen emelkedett.

Kevés volt a pénze, fogához kellett vernie a garast, sok mindent meg kellett tagadnia magától és öccsétől, még egy csésze kávé is számított. Sokkal később, több mint egy évtized múlva, a már mindenható első konzul véletlenül összeakadt egy valence-i ezredtársával, Montalivet-vel. Kérdezgette őt a régi ismerősökről, s

különös érdeklődést tanúsított a valence-i „derék limonádé-árusnő” iránt. Montalivet nem értette ezt az érdeklődést. „Attól tartok - magyarázta meg neki az első konzul hogy annak idején nem egészen pontosan egyenlítettem ki minden csésze kávé árát, amit megittam nála. Itt van 50 Lajos-arany, adja át neki a nevemben.” Lehet, hogy nem ez volt az egyetlen ilyen eset?

Az élet Valence-ban látszólag nem sokat változott. Ugyanaz az égbolt, ugyanazok a házak, ugyanaz a kisváros. De azért minden más volt már. Az emberek itt, az isten háta mögötti zugban is lélegzet-visszafojtva figyelték a nagy politikai színtéren, Párizsban zajló eseményeket, itt is folyt az a könyörtelen, kompromisszumokat nem ismerő elhatárolódás - a forradalom mellett vagy ellen.

Az ezred azon tisztjei, akikhez Bonaparte közelebb állt, mint a többihez - Monta-livet, Hédouville, Sucy - mind a király pártján és a forradalom ellen voltak. 1791-ben ez már nem absztrakt vita volt: ez politikai döntések kérdésévé lett. Aki a királyhoz hű volt, annak Koblenzben vagy Torinóban volt a helye, az emigráns hadseregben, amely fegyverrel próbálta leverni a forradalmat. Bonaparte iskolatársai és ezredtársai, Des Mazis, Bourrienne, Montalivet és sokan mások - ki előbb, ki utóbb - a határ túlsó oldalára került, az ellenforradalmi hadsereg soraiban harcolt.

Bonaparte hadnagy számára nem volt kérdéses, hogy melyik oldalra álljon. A forradalom katonája volt, készen állt a forradalom megvédésére és arra, hogy harcoljon mindazok ellen, akik a forradalom ellen támadnak.

Valence-ban, akár a többi franciaországi városban, klubok alakultak. Egyikük - „Az Alkotmány barátainak társasága” - a jakobinus klub fiókja volt. Bonaparte hadnagy az elsők között lépett be tagjai közé.

Mi vezette, amikor belépett a valence-i jakobinus klubba? Karrierista szempontok? Ezt teljesen kizártnak kell tartanunk. Tudta, hogy az ezredben, ahol a tisztek többsége királypárti, a jakobinusokhoz való csatlakozását egyértelműen el fogják ítélni. Talán a helyi lakosság között akart népszerűségre szert tenni? A jakobinus klubba való belépése után a város több házának ajtaja bezárult előtte. Tudta, hogy Valence-ból az út nem vezet Párizsba.

Ráadásul abban az időben nem annyira Párizs, mint inkább Korzika járt a fejében.

Azok a történetírók, akiket zavarba hoz, hogy a franciák majdani császára önként belépett a jakobinusok klubjába, és ezt karrierista szempontokkal próbálják magyarázni, nem akarják megérteni és elfogadni a nézetünk szerint egyetlen helyes magyarázatot: Bonaparte meggyőződésből cselekedett.

A varennes-i válság napjaiban - 1791 júniusában, amikor sikertelenül végződött a királynak az a kísérlete, hogy külföldre szökjön - Bonaparte álláspontja a párizsi Cordeliers-klub balszárnyának petíciójához állt a legközelebb, jóllehet a fiatal tiszt ezt feltehetően nem ismerte. A király trónfosztását és magának a monarchia intézményének megszüntetését követelte. A köztársaság mellett foglalt állást.

Republikanizmusa nem pillanatnyi felbuzdulás volt. A „Monarchia vagy köztársaság” című értekezésének - amelyhez ezekben a napokban fogott hozzá és amely befejezetlen maradt - gondolatmenete megmutatja, hogy előnyben részesítette a köztársaságot. A „Párbeszéd a szerelemről” című munkában, amelynek keletkezését Masson ugyanerre az időre, 1791 nyarára teszi, Bonaparte azt bizonyítja, hogy az ember életében az állampolgári kötelességnek primátusa van, és kereken kijelenti, hogy ha az állam, a nép, a nemzet érdekei követelik, mindenki köteles „katonának menni”.

Bonaparte ezekben a napokban buzgón dolgozik a lyoni akadémia által meghirdetett pályázatra szánt munkáján: milyen igazságok és érzelmek a legszükségesebbek az emberek számára a boldogsághoz? A forradalom harmadik esztendejében ez a kérdés csaknem retorikusan hangzik. Bonapartét ez nem zavarta. Aligha számított arra, hogy ő is bejárja a Jean-Jacques Rousseau által megtett utat - olyan sikert arat, mint a dijoni akadémia pályázatára benyújtott értekezés szerzője. Valószínűbb az, hogy türelmetlenül várta, rendezhesse gondolatait, szabatosabban megfogalmazhassa meggyőződését.

Bonaparte értekezése bebizonyította, hogy szerzője továbbra is a francia politikai gondolkodás radikális szárnyához tartozik.

Jakobinus lévén, kifejezi hódolatát Rousseau iránt. A kor stílusában, emelkedett, patetikus nyelven felkiált: „Ó, Rousseau! Miért éltél csupán hatvan évig. Az igazság érdekében halhatatlannak kellene lenned!”

Persze, az emberek boldogságához elsősorban állampolgári erényekre van szükség. Rousseau és Raynal tanítványaként dicsőíti a nagy szabadságot, a nép szent jogait; megbélyegzi a zsarnokságot, az elnyomás minden formáját. Nagyon sajnálja, írja, hogy nem lehetett Brutus mellett, amikor az bosszút állt a meggyalázott köztársaságért és a békéért!

A forradalom korszaka, rohanó eseményeivel, dinamizmusával módosításokat visz be Bonaparte rousseau-ista világszemléletébe. Akár a jakobinizmus vezetői, Robes-pierre, Saint-Just, leküzdve a rousseau-izmus szemlélődő természetét, Bonaparte is felismeri a cselekvés erejét. Agir! Cselekedni! - a forradalomnak ez az elve, amely magából a dinamikájából fakad, teljesen megfelel Bonaparte belső akaratának. Ebben az értelemben a fiatal Bonaparte jakobinizmusa sem véletlenszerű. A lyoni akadémiának írt értekezésben az energiát, az erőt, a hatékonyságot magasztalja. „Az energia - a lélek élete” - írja, s ez a tömör megfogalmazás általánosítja a tapasztalatát a harcba bekapcsolódott tömegek koncentrált akaratának, amelyek szeme előtt átalakították a világot.

Bonaparte tanul a forradalomtól. Nemcsak hű katonája - figyelmes tanítványa is a forradalomnak, s gyorsan elsajátítja tanulságait. S az általa megértett egyik legfontosabb tanulság az, hogy a tettnek hatalmas ereje van, a cselekedetnek, a cselekvő-képességnek elsőbbsége van a szóval szemben.

1791 szeptemberében, nem kis nehézségek árán, az őt pártfogoló Du Teil támogatása révén háromhavi szabadságot engedélyeztek neki, s Bonaparte újból Korzikára utazott.

Vajon miért? Állhatatos volt és makacs. Kudarcai ellenére még mindig nem akart megválni fiatalságának álmaitól, foglalkoztatta Korzika, továbbra is reménykedett abban, hogy Paoli elfogadja közeledését. Nyilván még mindig élt benne a régi tisztelet a korzikai vezér iránt.

Nehéz hitelesen megállapítani, találkozott-e ezúttal Bonaparte Paolival, de mindenből kiviláglott, hogy sem közvetve, sem közvetítők útján nem jutott vele megállapodásra. Ellenkezőleg, teljes joggal állíthatjuk, hogy a korzikai vezér viszonya a fiatal tiszthez egyre rosszabb lett.

Napóleon Bonaparte, a józan gondolkodású és gyakorlati férfiú a korzikai ügyekben csaknem Don Quijoténak mutatkozott; egy elérhetetlen álomképet hajszolt és sorra kudarcot vallott. Azért utazott oda, hogy segítse bátyja beválasztását a törvényhozó gyűlésbe, s vereséget szenvedett. Paoli nem akarta, hogy Joseph-et megválasszák. Korzika részéről a gyűlésbe a mindenható diktátor utasítására Pozzo di Borgót és Peraldit választották meg. Az előbbi barátból ellenséggé lett, Peraldi pedig régi ellensége volt a Bonaparte-klánnak.

De nemcsak Pozzo di Borgóval került sor szakításra. Az események logikájánál fogva Bonaparte harcot indított a hatalmas Paoli ellen is. Ez a harc még rejtett formákban folyt: az igazi szándékokat leplező korzikai agyafúrtsággal, mosolyok kíséretében, a jószándékok hangoztatásával. A politikai alakoskodás művészetét Bonaparte Korzikán kezdi megtanulni.

A francia hadsereg huszonkét éves tisztjének, akit Paoli még nemrég nem volt hajlandó számításba venni sem barátként, sem ellenségként s megvetően eltaszította magától, ennek a kardját alázatosan felajánló hadnagynak - Paoli számára váratlanul - erős szövetségesei akadnak. Elsőként közülük Cristoforo Salicettit kell megemlítenünk, ezt a legyűrhetetlen bátorságú és energiájú, heves, lendületes férfiút, aki óriási befolyásra tett szert szülőföldjén, Korzikán, és jelentős politikai súlyra Francia-országban, a jakobinus párt soraiban. Salicettit - aki Korzikán született, ügyvéd volt és baloldali politikai nézeteket valló publicista - még a forradalom előtt és 1789-ben beválasztották Korzika harmadik rendje küldöttének a rendi országgyűlésbe. Az Alkotmányozó Gyűlésben jelentős szerepet játszott, és 1792-ben, bár Paoli ellenezte, ismét megválasztották a Konvent küldöttének. Salicetti, a lángoló jakobinus, aki a volt király halálára szavazott, a Konvent erélyes biztosa a háború frontjain, sok kötelezettsége és megbízása mellett, amelyeket kellő időben és gyorsan tudott teljesíteni, sohasem

feledkezett meg Korzika szigetéről. Paoliért eleinte, mint minden korzikai, lelkesedett, és sokat tett annak érdekében, hogy tekintélyét megszilárdítsa. De kifinomult politikai érzékével elsőként vette észre Paolinak a forradalommal szembeni tartózkodó magatartását és szeparatista tendenciáit.

1791-ben Korzikára visszatérve élére állt Paoli ellenzékének, amely eleinte jóindulatú, majd egyre kibékíthetetlenebb volt. Akkor tűnt fel neki Ajaccióban Napóleon Bonaparte, és azonnal fel tudta mérni értékét. Bizalmas viszony, sőt, mondhatni, barátság alakult ki köztük. Ez persze nem az egyenlők barátsága volt. Salicetti tizenkét évvel idősebb volt Bonaparténál, s pozíciójukat sem lehetett összehasonlítani. A képviselő neve Franciaország-szerte ismert volt, Korzikán pedig Paoli után ő volt a legbefolyásosabb politikus. Napóleont pártfogásába vette. Salicetti támogatása kivételes jelentőséggel bírt Napóleon sorsára nézve. Alighanem ez volt az a férfiú, akinek a legnagyobb része volt Bonaparte felemelkedésében; talán ez az oka annak, hogy később Napóleon ritkán tett említést róla.

Később persze a szerepek felcserélődtek. Bonaparte gyorsan emelkedett, s Salicetti-nek el kellett ismernie egykori tanítványa elsőbbségét. Brumaire 18 előestéjén Salicetti csatlakozott az Ötszázak Tanácsának jakobinus részéhez. De tudomásul vette a történteket, és teljesíteni kezdte a tábornok és az első konzul utasításait. Idővel azonban felébredt benne a lázadó jakobinus szellem. Mint maga bevallotta, egy ízben, amikor kettesben voltak Bonapartéval Genovában, a keskeny partszakaszon magasan a tenger fölött, erős kísértést érzett arra, hogy belökje beszélgetőtársát a tengerbe. Nyugodtan beszélgetve mentek a néptelen tengerparton, s Salicetti gondolatban vagy hússzor elmondta magában: „Egyetlen csapás, egyetlen pillanat, s a szabadság ismét győzedelmeskedik.” De nem volt ereje ehhez az egyetlen csapáshoz.

Napóleon, vagy mert finom intuíciójával megsejtette titkos gondolatait, vagy más meggondolásoknál fogva eltávolította környezetéből Salicettit. Brumaire 18 után Salicetti fontos megbízással Luccába, Genovába került, majd József király és Murat mellett a nápolyi királyság mindenható rendőrminisztere lett.

Sem József király, sem Murat nem szerette. Féltek tőle. Salicetti befolyása Nápolyban óriási volt, alkirálynak hívták; a valóságban a hatalma időnként nagyobb volt a királyénál.

1809-ben, ötvenkét éves korában hirtelen meghalt, amikor hazatért egy zárt körű ebédről, amelyet a nápolyi rendőrfőnök az ő tiszteletére adott. Széles körben elterjedt az a vélemény, hogy Salicettit a rendőrfőnök, aki nem szerette, megmérgezte. Ez valószínűnek látszik. Napóleon, amikor Salicetti haláláról értesült, felkiáltott: „Európa elvesztette egyik legerősebb koponyáját; válság idején Salicetti egymagában többet jelentett egy százezer főnyi hadseregnél."

De mindez később fog bekövetkezni. 1792-ben azonban még Salicetti volt Bonaparte leghatalmasabb pártfogója, s a Korzikán uralkodó bonyolult és zavaros helyzetben ez a támogatás sokat jelentett.

Bonapartét politikai indítékokból a Konvent két másik korzikai küldötte is támogatta: Luce Chirio Casabianca tengerésztiszt, jakobinus, a Konvent tengerészeti bizottságának tagja és Jean Moltedo - szintén jakobinus. Bonapartét a korzikai belső kérdésekben támogatták Filippo Buonarroti, a *Korzikai Hazafias Hírlap* kiadója, amelyben nem ritkán tette közzé cikkeit Joseph Bonaparte, Masseria, aki nagy szerepet játszott az ajacciói „Hazafias Klub"-ban, és az ajacciói baloldali csoportokkal szoros kapcsolatot tartó demokrata Arena fivérek.

Bonaparte józanul ítélte meg az ellenfél hatalmát: sőt, meglehet, hogy régebbi érzelmei alapján túlbecsülte Paoli erejét. 1792. május 29-én Joseph-hez intézett levelében Napóleon ezt írta: „Tarts ki szilárdan Paoli tábornok mellett. Ő mindent megtehet, s ő minden (II peut tout et il est tout)." És nagy jövőt jósol neki.

Bár Bonaparte sokra tartotta Paoli erejét, nem mondott le az ellene való harcról. De ezt a harcot sajátos formákban vívta. Önálló politikát folytatott, szövetkezett a korzikai tábornok ellenfeleivel, de továbbra is igyekezett közeledni Paolihoz. Most már nemcsak Joseph-nek, hanem Luciennek, a harmadik Bonaparte-fiúnak is igyekeznie kellett elnyerni a diktátor jóindulatát. Ez a behálózás ravasz politikája volt: Paolin felülkerekedni csak baráti ölelésbe

szorítva lehetett.

Egyébként Bonaparte ebben is kudarcot vallott. Paoli, ez a „vén sárkány”, ahogy később Lord Elliot nevezte, nem engedte bekeríteni magát. Átlátott a Bonaparték tervein. Joseph 1792. május 14-i levelében ezt írta Napóleonnak: „Lucien nem reménykedhet többé abban, hogy a tábornoknak kedve lesz őt maga mellé venni. A tábornok egész nyíltan kijelentette: elismeri Lucien képességeit, de nem akar velünk együtt dolgozni. Ez a dolog veleje.”

Magának Bonapartének sikerült Ajaccióban egy fontos hadműveletet végrehajtania. Salicettire és saját klánjának tagjaira támaszkodva elérte, hogy Paoli akarata ellenére megválasszák az önkéntesek zászlóaljának alezredesévé. Ez siker volt. De ennek a tisztségnek a betöltése együtt járt a valence-i tüzérezredből való elbocsátással. Napóleon választásra kényszerülve elküldte a megfelelő papírokat Franciaországba.

Ám közvetlenül a siker után az események váratlanul bonyolultabbá váltak. Vagy Napóleon meggondolatlansága, vagy Paoli titkos adui következtében április 8-12-én, húsvétkor, Bonaparte önkéntesei fegyveres összetűzésbe sodródtak a reguláris katonaság egy osztagával. Az összetűzésnek a katonák közt is, a békés lakosság közt is voltak áldozatai.

Párizsba, a hadügyminisztériumba a távoli szigetről sűrűn érkeztek panaszok Bonaparte alezredes törvénytelen akcióira. Ahhoz sem fért kétség, hogy mindkét korzikai küldött - Peraldi és Pozzo di Borgo - olajat öntött a tűzre. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni a ténylegesen felmerült veszélyt: azt, hogy Bonapartét elbocsátják a reguláris hadsereg kötelékéből és ugyanakkor lefokozzák az önkéntesek alezredesének tisztjéről. Az is megtörténhetett, hogy ellenfelei hadbíróság elé viszik az ügyet.

Bonaparte gyorsan tudott dönteni. Május elején az első megfelelő hajóval elhagyta Korzikát, s május 28-án már Párizsban volt.

Éppen jókor érkezett. A hadügyminiszter asztalán két ajaccioi alezredes dossziéja hevert: Bonapartéé és Couens-é. A miniszter még nem döntötte el, mindkét tisztet átadja-e a hadbíróságnak; a vádak megalapozottnak látszottak; más időkben gondolkodás nélkül

hadbíróság elé állította volna őket.

De 1792 nyarán a helyzet bonyolult volt. Április 20-án Franciaország hadat üzent Ausztria császárának, s az egész országra a háború gondjai nehezedtek.

A hadműveletek a francia hadseregre nézve roppant kedvezőtlenül alakultak. A franciák visszavonulóban voltak. Az intervenciósok seregei valamennyi fronton támadást indítottak. Az árulás a királyi palotában fészkelt. A hadseregparancsnokok nem akartak győzelmet. Nem voltak véletlenek a katonai kudarcok. Az arisztokráciához tartozó magas rangú tisztek külföldre szöktek; példájukat követte több beosztott tiszt is. A hadseregnek nem volt elég tisztje, különösen tüzértisztje.

Az izgalomban élő Párizsnak ebben a nyugtalan légkörében Bonaparte könnyen elérte az ellenfelei által megindíttatott eljárás megszüntetését. A hadügyminiszternek akadt bőven más gondja. Ráadásul az önkéntesek e vétkes tisztjének kitűnő politikai reputációja volt. Bonapartének könnyűszerrel sikerült elérnie, hogy visszahelyezzék a szolgálatba ugyanabban a 4. tüzérezredben. Mi több, magasabb rangfokozattal: kapitány lett. Július 10-én Bonaparte kapitánnyá való kinevezését XVI. Lajos írta alá. Ez a francia király utolsó aláírásai közé tartozott. Bonaparténak azonban várnia kellett a parancs hivatalos átadására; augusztus végén kapta meg.

Az 1792 nyarán Párizsban töltött három hónap alatt sok mindent láthatott. Nagy történelmi eseményeknek lett a szemtanúja: a forradalmi fellendülés fokozódásának, az 1792. augusztus 10-i népi felkelésnek, amely megdöntötte az ezeréves monarchiát.

Bonaparténak az abból az időkből megmaradt levelei, valamint megnyilatkozásai nem adnak világos képet akkori nézeteiről. A legáltalánosabb formában azt mondhatjuk, hogy nézetei ellentmondásosak voltak.

Bonaparte nyilván nem tudott azonnal eligazodni a főváros feszült politikai harcának bonyolult és gyorsan változó képeiben. Ne feledkezzünk meg róla: ő eddig a forradalmat nem a szenvedélyektől forrongó Párizsban látta, nem ott volt részvevője

maga is, hanem Korzika kis politikai színterét ismerte, annak minden sajátosságával, patriarchális csökevényeivel és klán-előítéleteivel. Ezen a távoli szigeten a régi törvények, a múlt árnyai sikeresen harcoltak az új idők követelményei ellen. A forradalom mennydörgései oda csak tompán jutottak el, s többnyire összeesküvők suttogásaiként hallatszottak.

Bonaparte, aki a nagy események napjaiban Párizsban volt, ezeket az eseményeket kívülről látta, csak szemlélő maradt. S mégis megérezte a legfontosabbat. Egy május 29-i levélben ezt írta: „A helyzet [a fővárosban] minden vonatkozásban kritikus." Június 14-én ezt a véleményét juttatta kifejezésre: „Nem tudom, hogy fog folytatódni minden, de a dolog egyre inkább forradalmi fordulatot vesz." Ám ha a fejlődés tendenciáját helyesen látta is, nehezen tudott eligazodni a politikai harc tartalmában. A jakobinusok és a girondisták közötti nézeteltérések, amelyek jelentős mértékben kiéleződtek, előtte nyilván rejtve maradtak. A június 20-i tüntetés után ő, a valence-i jakobinus klub tagja, ezt írta Joseph-nek: „A jakobinusok - őrültek, nem értik meg a közös feladatokat." A június 20-i tüntetést ellentmondásosan ítéli meg. Beszámolva arról, hogy hét-nyolcezer fegyveres betört a királyi palotába, Napóleon ezt írta: „A királyt választás elé állították. Válassz, mondták neki, hol akarsz uralkodni, itt vagy Koblenzben. A király helyesen viselkedett. Vörös sapkát tett a fejére, a királyné és a királyi herceg ugyanezt tették. A királynak bort adtak. A nép négy órán át maradt a palotában. Ez bőséges tápot adott a Feuillant-ok arisztokrata szellemű nyilatkozatainak. Ugyanakkor látnunk kell, hogy mindez ellentmond az alkotmánynak és veszélyes példa lesz. Igen nehéz előre látni, merre tart az ország ebben a nyugtalan helyzetben." Napóleon levele eltér Bourrienne ismert beszámolójától. *(Bourrienne* azt mesélte, hogy Napóleon a királyt nyomdafestéket nem tűrő szóval illette és a népről is rosszallóan nyilatkozott.) Az is figyelemreméltó, hogy július 14-én Joseph-nek írt levelében Napóleon közli, hogy jó viszonyba került Arenával, és hozzáfűzi: „Ő buzgó demokrata."

Ugyanilyen ellentmondásosság fejeződik ki Lafayette-ről, Dumouriez-ről alkotott véleményében. Egy rövid ideig ezek a vélemények változtak.

Bonapartét Párizsban is elsősorban a félbemaradt korzikai ügyek foglalkoztatják. Folytatja a harcot a déli szigeten levő ellenfeleivel. Joseph-nek minden levelében instrukciókat, megbízásokat, utasításokat ad. Ezek a kérdések széles körét fogják át, az olyan tanácstól kezdve, hogyan írjon levelet Arenának, addig a rendelkezésig, hogyan szállítson át huszonhat puskát a Bonaparte-házból a Pietri-házba, mivel „a jelenlegi pillanatban nagy szükség lehet rájuk”.

Bonaparte még akkor is, mikor megkapta a hivatalos okmányokat kapitánnyá való előléptetéséről, ahelyett, hogy ezredéhez indult volna Valence-ba - ahogy ezt a miniszter előírta neki -, újból Korzikára utazott. A feletteseinek adott jelentésben ezt azzal indokolja, hogy húgát, Mariannát kell elkísérnie, mert az már nem maradhat tovább Saint-Cyrben. De aligha ez volt a valódi oka annak az elhatározásnak, hogy megváltoztatja az útvonalat. Korzika továbbra is gondolatainak középpontjában állt. Nem fejezte be a játékot, s annak a játékosnak a szenvedélyével, aki azt reméli, hogy az utolsó játszmában visszanyeri korábbi veszteségeit, újból bekapcsolódik az immár három éve folyó veszélyes játékba.

Október közepén Bonaparte ismét Ajaccióban van. Néhány napra utazott oda, de még nyolc hónapot tölt a szigeten. Mindent kockára tesz: a francia hadsereg tisztjének csak nemrég visszanyert pozícióját, katonai karrierjét, egész jövőjét; mindent feltesz egy kártyára - a korzikai kártyára, amely eddig csak vereségeket hozott neki. Úgy látszik, éles szimatával érzi a kifejlet közeledtét. Az ügy hamarosan befejeződik. Az utolsó húzások ebben a hosszú játszmában nyereséggel kell hogy végződjenek számára.

Nincs módunk itt arra, hogy ismertessük a korzikai harc utolsó felvonásának összes bonyolult fordulatait, ördögien ravasz fondorlatait. Mindkét fél mindent bevetett: ármányt, ravaszságot, hitszegést, hangzatos fogadkozásokat és ígéreteket, titkos machinációkat, hízelkedést és fenyegetőzést, olajágat és éles tőrt. Bonaparténak nemcsak Paoli volt az ellenfele, hanem az okos, gonosz, ügyes Pozzo di Borgo is, aki napról napra nagyobb befolyásra tett szert a szigeten. A fiatalkori barát veszélyesebb lett, mint az elaggott diktátor. Pozzo di Borgo képes volt arra, hogy ajkán bűbájos mosollyal mérget tartalmazó serleget nyújtson át.

Egyébként a mosolyok ideje már elmúlt; a nyílt ellenségeskedés farkasvicsorítása váltotta fel.

A nagy forradalom korszakában a két pártnak ez az ádáz háborúja nem folyhatott már a korzikai családi vérbosszú klasszikus stílusában, átnőtt politikai ütközetbe.

1792-1793-ban bármely politikai vita mágneses erővel a két ellentétes pólushoz - a forradalom és az ellenforradalom pólusához - vonzott. A korzikai szeparatizmusnak 1793-ban meg kellett ütköznie a forradalmi Franciaországgal, az tehát ellenforradalom volt. A harc logikája nem hagyott közbülső fokokat. Paoli, Pozzo di Borgo, a szeparatisták pártja, akik Korzika függetlenségére törekedtek, egyetlen reális erő felé orientálódhattak, amely támogatta őket: Franciaország ellensége, Pitt Angliája felé.
Paoli pártja az ellenforradalom pártjává lett.

A Szardínia elleni katonai expedíció, amelyet 1793 februárjában Párizs utasítására indítottak, megmutatta, milyen messzire ment a két párt leplezett harca. Bonaparte önkéntes-zászlóaljával részt vett ebben az expedícióban, s a Maddalena-sziget bevétele végett végrehajtott hadművelete katonai szempontból kifogástalan volt. De az expedíció egészében szégyenletes kudarccal végződött. 1793 februárjában Bonaparte ezt írta a hadügyminiszternek: „... teljesítettük kötelességünket; a Köztársaság érdekei és hírneve azonban megköveteli, hogy megállapíttassék, kik voltak azok a gyáva alakok vagy árulók, akik vereségre kárhoztattak bennünket.” (A levelet Bonaparte elküldte Paolinak és a tüzérhadsereg parancsnokának is, a 2. önkéntes zászlóalj sok tisztje aláírta.) Az „árulók” itt szó szerint értendő. Colona de Cesari ezredes, az expedíció parancsnoka megkapta Paolitól a megfelelő instrukciókat. „Ne felejtsed - mondta neki Paoli hogy Szardínia természetes szövetségesünk.” Az expedíció kudarca előre elhatároztatott.

Ettől a perctől kezdve a harc nyílt lett. Az ádáz ellenségeskedés külső szövetségesek keresését is megkövetelte. Bonaparte számára a természetes szövetséges Francia-ország volt. A fáradhatatlan Salicetti a távoli Párizsból éles szemmel tudta követni a szigeten zajló eseményeket, mindenre jutott ideje. Szoros kapcsolatot tartott Napóleonnal, az Arena-testvérekkel, Buonarrotival. Január végén a Konvent határozatot hozott arról, hogy Korzikára három katonai

biztos küldendő, élükön Salicettivel: ez nyílt kihívás volt Paolival szemben.

Salicetti és kísérői csak április elején érkeztek meg Korzikára, Bastiába. Paoli kitért a velük való találkozás elől, nem adott alkalmat tárgyalásokra. Salicetti is ajánlatosnak tartotta, hogy ne élezze ki azonnal a helyzetet.

De miközben mindkét fél manőverezve és egymást szemmel tartva igyekezett az összeütközést halogatni, váratlanul kitört a vihar. Párizsból, a Konventtől fenyegető utasítás érkezett: váltsák le Paolit és Pozzo di Borgót minden tisztségéről és tartóztassák le őket árulás gyanújával. Ennek az utasításnak a híre óriási felháborodást keltett a szigeten. A korzikaiak szemében Paoli a „haza atyja" maradt. Még Napóleon is szükségesnek látta, hogy a „Hazafias Klub"-ban Paoli védelmére keljen. De most már sem szavak, sem beszédek nem változtattak semmin. A nyájas mosolyok egy szempillantás alatt eltűntek, a kezek a tőrökhöz nyúltak. Az álarcokat eldobták; megkezdődött a háború.

De vajon mi adott okot a Konventnek az eseményeket siettető, szigorú határozat hozatalára? Paoli rendőrsége elfogta a legifjabb Bonaparte fiú, a heves vérű, hóbortos, tizennyolc éves Lucien levelét, amelyben az büszkén közölte, hogy a Konvent határozatának oka az, hogy ő, Lucien Bonaparte a touloni jakobinus klubban leleplezte Paolit mint a Köztársaság árulóját. A touloni klub feljelentést küldött a Konventbe, s ezután ez haladéktalanul megtorló intézkedéseket hozott az árulók ellen.

Lucien Bonaparte levelét nyilvánosságra hozták, s Paoli híveinek egész dühe a Bonaparte-klán ellen fordult.

A zendülés egész Korzikára kiterjedt. Paoli meghirdette a háborút a függetlenségért; titkos tárgyalásokat kezdett Angliával. A május végén Cortéban megnyíló Consulta - a Pozzo di Borgo elnökletével tartott gyűlés - kinyilatkoztatta, hogy Paolinak teljesen igaza van a Konvent azon zsarnoki frakciója elleni harcban, amely a korzikai népet le akarja igázni és el akarja adni a genovaiaknak. A Consulta ugyanazon határozata kijelentette, hogy a Bonaparte testvéreket is, az Arena testvéreket is kirekeszti a korzikai nemzetből. Már ezt megelőzőleg kiátkozták őket, s hajsza kezdődött

ellenük.

Napóleon Bonaparte megértette, hogy az élete forog kockán. Titokban megszökött Ajaccióból, remélte, hogy a hatalmas Salicetti oltalma alatt eljut Bastiába. Útja egy fantasztikus középkori kalandregényre emlékeztet. Négykézláb mászott hegyi ösvényeken, egy pásztorkunyhóban és az erdei bozótban rejtőzködött, eltüntette a nyomait, útközben - Bocognanóban - Peraldi emberei mégis fölismerték, elfogták és majdnem megölték.

Őrizetbe vették, hogy elszállítsák és átadják a felsőbb hatóságoknak. Éjjel az ablakon át sikerült megszöknie; újból kezdődött a bolyongás; elvergődött Uccianiig, ahol egy időre menedéket talált; azután igen óvatosan, vargabetűkkel, kerülve az emberekkel való találkozást, titokban visszatért Ajaccióba. Itt a kutató pillantások elől egy barlangba rejtőzött, majd menedéket talált unokatestvérénél, Jean Jerome Levie-nél, a város volt polgármesterénél. De itt ráakadtak a csendőrök; behatoltak a házba; Bonaparte a kerten át menekült, eltűnt üldözői elől; ezer akadályt legyőzve eljutott a tengerig; ugyanilyen titokban egy csónakon Maginajóig evezett; onnan lovon, hegyeken át és az ellenség elől elrejtőzve végül eljutott Bastiába, Salicettihez.

Bastiából, még ki sem fújta magát, máris néhány rövid sort írt anyjának Ajaccióba. Olaszul írta; „Preparatevi: questo paese non é per noi.” - „Készüljetek, ez az ország nem nekünk való.” Letizia felfogta a sorok értelmét.

Már az éjjel elmenekült hazulról három kiskorú gyermekével, klánja odaadó embereinek oltalma alatt. Még idejekorán ment el: szökése után néhány órával Paoli hívei az ajacciói Malerta utcai Buonaparte-házat teljesen szétverték.

Különböző utakon, üldözőik elől sietve, maguk mögött hagyva őseik elpusztított házát, a Buonaparte-család tagjai nagy nehezen elvergődtek a tengerhez, hogy elhagyják ezt a tőröktől tüskés földet. Elismételhették: „Ez az ország nem nekünk való.”

Bonaparte kapitány hát ismét Franciaországban van.

Gyermekéveinek és serdülőkorának földjétől, az álmok távoli

országától a tenger választja el; ott máglyákat raknak és lövöldöznek; azon a földön a lázadás tüze lobog, oda nincs visszatérés: Ideje volt megvonni a mérleget. Ötesztendei reménység, várakozás, illúzió; ötesztendei harc, fáradozás, erőfeszítés, agyafúrt tervek, matematikailag pontos számítások, öt olyan esztendő, amelyben nyereségre játszott, teljes veszteséggel, fiaskóval végződött. Az ötesztendei erőfeszítéseknek ezt a mérlegét nem lehetett balsikernek nevezni, mert az nem lett volna igaz, ez annál több volt. Annak, ami történt, teljesen pontos elnevezése volt, s bármely nyelven, katonai vagy politikai nyelven egyetlen szó fejezte ki - vereség.

A mérleg, akárhogyan számolt is, nem változott: negatív volt. Az élet öt esztendeje! Ifjúsága legjobb éveit elvesztette! A Nagy Forradalomnak, a történelem megismételhetetlen napjainak öt esztendeje múlt el. Szemrehányásokat tett magának, hogy ha nem ásta volna be magát ebbe a forró, száraz korzikai földbe, ha nem szűkítette volna le látókörét a régi korzikai házak szűk ablakaira, akkor felmérhetetlen lehetőségek nyíltak volna meg előtte. Vajon ugyanolyan fiatal emberek, mint ő, akik tegnap még teljesen ismeretlenek voltak, s bátran belevetették magukat az események forgatagába, nem szereztek-e egy csapásra elismerést, hírnevet? Vajon Antoine Saint-Just, aki csaknem egykorú vele, egy évvel idősebb csupán, miután az isten háta mögötti Blérancourt-ból Párizsba érkezett, nem lett-e huszonnégy óra alatt a Konvent tagja és a jakobinusok egyik kiemelkedő vezetője? Vagy Hoche, a volt lovász, nem szerezte-e meg huszonöt éves korára a Köztársaság legyőzhetetlen tábornokának hírnevét? A forradalmat a fiatalok vitték véghez. A legidősebb közülük, Maximilien Robespierre, a jakobinus párt elismert feje, 1793-ban harmincöt éves. Öccse, Augustin, a Konvent küldötte, aki óriási hatalommal rendelkezett a hadseregben, csak néhány évvel volt idősebb Bonaparténál. S a vele egykorúak közül hányan játszottak már régóta olyan fontos szerepet a forradalomban, hogy tisztelettel ejtették ki nevüket.

Ő pedig, Napóleon Bonaparte, a párizsi katonaiskola befejezése után nyolc évvel még mindig csak a harmadik tiszti rangfokozatot érte el... Ki ismeri őt? Ki hallott róla? Mindent elölről kellett kezdenie.

Ám nemcsak becsvágyó reményeinek összeomlásáról volt szó. A

Bonaparte által átélt tragédia elsősorban abban rejlett, hogy a legkegyetlenebb ütéseket az mérte rá, akit bálványozott, akiben az összes emberi értékek legfőbb megtestesülését látta. 1789-ben úgy érkezett meg Korzikára, mint egy legendás hős rajongó hódolója, aki kész volt minden áldozatra érte, a korzikai népért. 1793-ban, amikor üldözött, hajszolt vadként rejtőzött Paolinak a nyomában levő emberei elől a sűrű erdőben, csak ellenséget látott bennük.

A sors kegyetlen megpróbáltatásai Napóleonból más embert faragtak. Nem volt többé egy „eszményi világ lakója”, ahogy egykor Joseph mondta róla; semmi sem maradt a múltból: minden elhamvadt. Idealizmusa, ifjúi lelkesedése, naiv reményei eltűntek. Józan lett, száraz, számító, gyakorlatias; nem hitt többé senkinek a szavában; gyanakvó és bizalmatlan lett.

Egy évvel a tragikus finálé előtt, 1792-ben, már ezt írta Párizsból Luciennek: „Ismered az ajaccióі históriát? Párizsban ugyanez a helyzet; csak talán az emberek még kicsinyesebbek, még rosszindulatúbbak, még nagyobb rágalmazók és gazfickók.”

Revideálta mestereihez való viszonyát. 1792-ben még egyszer elolvasta Jean-Jacques Rousseau-nak az egyenlőtlenségről szóló értekezését és terjedelmes kivonatokat készített belőle, csaknem mindenütt rövid megjegyzést fűzve hozzájuk: „Ebben nem hiszek.” „Én nem így gondolom.” A Rousseau műveihez való visszatérés célja nyilvánvalóan az az óhaja volt, hogy hangsúlyozza, mennyire nem ért egyet azzal, akit nemrégiben még első tanítójának nevezett.

Ez a fiatalember huszonnégy éves korára nagy lelki megrázkódtatáson esett át; sok mindenből kiábrándult, hajlott arra, hogy mindenben kételkedjen. Mindamellett nem volt benne semmi Hamletból, semmi Wertherből - ha ugyan egymás mellé állíthatjuk e sok tekintetben különböző irodalmi alakokat. Egyaránt távol álltak tőle a dán királyfi akaratát gyöngítő belső kételyek és Goethe fiatal hősének passzív melankóliája.

Erős jellemű férfi lévén, a rá mért csapások alatt nem hajolt meg, nem lett gyöngébb, puhább, engedékenyebb. Ellenkezőleg, akarata megedződött az osztályrészéül jutó megpróbáltatások erős tüzében. Bonaparte kapitány, aki üldözői elől Francia-országba menekült, 1793-ban már sokban különbözött az 1789. évi, rózsás reményekkel

eltelt alhadnagytól, aki alig várta, hogy hazájának, Korzika szigetének földjére léphessen.

Persze hiba volna a Bonaparte és Paoli közötti viszony tragikus fejlődésében, Bonaparte egész korzikai drámájában csak két férfi kölcsönös meg nem értésének végzetes következményeit, holmi személyi összeütközések szomorú eredményét látni.

A korzikai drámának és kifejletének megvolt a maga törvényszerűsége. Bonaparte és Paoli összeütközése, még ha figyelembe vesszük is az összes személyi tényezőket, mindenekelőtt két politikai irányvonal összeütközése volt. Ebben a kíméletlen elhatárolódásban - a forradalom mellett vagy ellen -, amelyet 1792-1793-ban maga az élet hajtott végre, Bonaparte nem ismert ingadozást. Egész addigi élete juttatta el a forradalomhoz; a forradalom fia volt, ebből nem engedett. S amikor Paoli, Pozzo di Borgo a forradalom ellen fordult, az összeütközés, az összecsapás elkerülhetetlenné vált.

Ilyen szempontból az elkerülhetetlen vereségért Bonaparte nem tehetett magának szemrehányást. A veszteség nem egyéni hibák vagy téves politikai irányvonal követése volt. Más irányvonalat nem követhetett, s a szigeten kialakult körülmények között ez szükségszerűen vereséghez vezetett.

Bonaparte ezekből a megrázkódtatásokból nem megtörve, hanem még jobban megedződve került ki. S miközben a forradalom hadseregének katonájaként verekedett, magáévá tette a forradalom fő tanulságait; a cél eléréséért tevékenyen, következetesen kell küzdeni.

1793 nyarán a Köztársaság válságos napokon ment át. A május 31-június 2-i népi felkelés megbuktatta az ellenforradalomhoz átállt Gironde hatalmát. De az intervenciósok seregei valamennyi arcvonalon offenzívába lendültek. A belső ellenforradalom szövetkezett a külsővel. A királypártiak, a Feuillant-ok, a girondisták egyesültek a jakobinusok megdöntésére. Paoli átadta Korzikát az angoloknak, az angolok Toulonba is bevonultak. Július 13-án meggyilkolták Marat-t. Egy nappal ez előtt meggyilkolták Chalier-t, a lyoni jakobinusok vezetőjét, valamivel ezt megelőzően Le Peletier de Saint-Fargeau-t. Az ellenforradalom a

terror útjára lépett.

A halálos veszély óráiban a jakobinusok szilárd eltökéltséget tanúsítottak az ellenség elleni küzdelemben. „Ahhoz, hogy sorainkban megteremtsük és megszilárdítsuk a demokráciát, hogy az alkotmányos törvények békés uralmához jussunk el - mondotta Robespierre -, végig kell küzdenünk a szabadságháborút a zsarnokság ellen, és becsülettel helyt kell állnunk a forradalom viharában." „Háború a zsarnokság ellen" - ez volt a lényege a jakobinus forradalmi-demokrata diktatúrának és az egész általa folytatott politikának.

Egész Európa - Anglia, Poroszország, Ausztria, Hollandia, Spanyolország, a német és az olasz államok -, hatalmas ellenforradalmi koalícióba tömörülve, hadjáratot indítottak a forradalmi Franciaország ellen.

A Köztársaság felvette az odadobott kesztyűt, elfogadta a kihívást. Csapásra csapással válaszolt. A külső és a belső ellenségekkel való könyörtelen élethalálharc követelménye arra kényszerítette a jakobinusokat, hogy a legdemokratikusabb alkotmány szentesítése után forradalmi-demokratikus diktatúrát vezessenek be. Ez új, a történelemben eddig ismeretlen hatalom volt. Robespierre kitűnően meghatározta a lényegét. „A forradalmi vezetés elmélete - mondotta 1793. december 25-én - ugyanolyan új, akár a forradalom, amely ezt a kormányzási rendet megteremtette... A forradalmi kormányzás cselekedeteiben a társadalom megmentésének szent törvényeire és az összes indokok legvitathatatlanabbjára - a szükségességre - támaszkodik."

Ebben a döntő időpontban, nevezetesen 1793. június 13-án szállt partra Toulonban Bonaparte kapitány, aki a paolisták által üldözve elmenekült Korzikáról. A család ideiglenesen a Toulon melletti La Valette faluban szállt meg; onnan hamarosan átköltözött Marseille-be, Bonaparte pedig Nizzába ment, ott állomásoztak a 4. tüzérezred alakulatai, amelyben szolgált.

Nizzában a sors összehozta Jean Du Teil tábornokkal, annak a Du Teilnek az öccsével, aki annak idején Auxonne-ban felismerte Bonaparte képességeit. Jean Du Teil hallott bátyjától a fiatal, tehetséges tisztről; segítette őt abban, hogy a hosszú távoliét után

beilleszkedjék az ezredbe, rábízta a parti üteg parancsnokságát, majd felelős megbízással Avignonba küldte.

1793 nyarának és őszének időszaka Bonaparte életrajzában nincs pontosan felkutatva. Mindamellett a fő tények ismertek. Bonaparte, amikor Avignonba vezényelték, nem jutott el odáig, mert a város a lázadók kezén volt.

Az elkeseredett polgárháború izzó légköre, amikor a Köztársaság sorsa, minden egyes ember élete, minden kockán forgott, magával ragadta Bonapartét. Ez nem a korzikai intrikák béka-egér háborúja volt, hanem gigászok küzdelme.

Feltehetőleg Avignonban, miután azt a lázadóktól Carteaux tábornok visszahódította, egy rövid szünet alatt írta meg „A beaucaire-i vacsorá”-t. Egyetértünk André Maurois-val abban, hogy ez Bonaparte legjobb irodalmi műve. Ez a biztos kézzel, világos, szabatos, kifejező nyelven, irodalmiaskodás nélkül megírt munka inkább az értelem, mint az érzelmek műve. Politikailag teljesen megfelelt a pillanat követelményeinek; az ellenforradalmi zendülőkről volt szó benne, Carteaux csapatairól, Paoli árulásáról, Dubois de Crancéról és Albitte-ról, a Konvent komisszárjairól. De ez nem kérészéletű agitációs röpirat. Az aktuális problémák ebben a műben, amely megfelel a XVIII. századi irodalom szigorú kánonjainak, mélyreható, általános gondolatokkal fonódnak össze. „Most már nem hisznek a szavakban, a tetteket kell elemezni” - mondja egy katona, és ebben a rövid mondatban a szerzőnek, Bonapartének élet-tapasztalata fogalmazódik meg.

„A beaucaire-i vacsora” sikert aratott. Az első kiadást a szerző saját szerény anyagi eszközeiből finanszírozta. Ezt a köztársasági hatóságok rendelkezésére követte a második kiadás. „A beaucaire-i vacsora” összhangban volt a jakobinus forradalmi kormány feladataival. A Köztársaság első konzulja talán éppen ezért adott parancsot nyolc évvel később arra, hogy kutassák föl az összes megmaradt példányokat és semmisítsék meg őket.

1793-ban még minden másként volt. „A beaucaire-i vacsora” felhívta a figyelmet szerzőjére. A jakobinus tisztet észrevették. Abban az időben Bonaparte - akit bántott, hogy csak igen szerény feladatokkal bízták meg, s levelet írt Bouchotte

hadügyminiszternek, amelyben felajánlotta szolgálatait a rajnai hadseregben - életútján ismét összeakadt Salicettivel. Augustin Robespierre-rel, Gasparinnel, Ricord-ral együtt Salicetti a nép képviselője volt a déli seregeknél. A Konvent komisszárjai közül ő volt az egyetlen, aki jól ismerte a Bonaparte-testvéreket: Joseph-et és Napóleont. És amikor 1793. szeptember derekán Beaucaire-ban a Konvent komisszárjánál, Salicettinél egy kicsit elfogódottan megjelent a fiatal Bonaparte kapitány, igen szívélyes fogadtatásban részesült. Joseph Bonapartének Salicetti máris segítséget nyújtott, a rá jellemző határozottsággal nyomban felajánlott a fiatalabb Bonapartének egy megfelelő feladatot: legyen a tüzérség parancsnoka Carteaux seregében, amely Toulont ostromolta. (Kinevezte zászlóaljparancsnoknak a déli hadseregek törzskarához. Az irodalomban utalást találunk arra, hogy Joseph és Salicetti a szabadkőműves páholyok révén is kapcsolatban álltak egymással.)

Így kezdődött Bonaparte Napóleon felemelkedése. Egész Franciaország Toulonra szögezte a tekintetét. A régi francia város fölött a Bourbonok fehér zászlója lobogott: a kivégzett király zászlaja, s ezt a zászlót az angol, spanyol, szardíniái katonák kényszerítették rá az országra, akik behatoltak a Köztársaság területére. A Toulonért folyó csatának nemcsak katonai jelentősége volt: ez elsősorban politikai ütközet volt. A Köztársaság nem veszíthette el.

Salicetti bemutatta Bonapartét Carteaux tábornoknak s a Konvent küldötteinek: Gasparinnek meg a fiatalabb Robespierre-nek.

Carteaux negyvenkét éves, egészségtől duzzadó férfi volt, egykori dragonyos, majd csendőr, azután festő - csatakép-festészettel foglalkozott. Nem volt sem katonai, sem egyéb képzettsége, s ennek hiányát hallatlan magabiztossággal pótolta. A körülmények véletlen találkozása folytán, amely csak viharos időkben lehetséges, gyorsan emelkedett a katonai hierarchiában, ezredessé, dandártábornokká, hadosztálytábornokká, majd hadseregparancsnokká léptették elő - mindezt néhány hónap alatt. Napóleon kompetens tanúsága szerint „Carteaux sem a csapatok felállításához, sem az ostromhoz semmit sem értett”. Carteaux kérkedve beszélt Napóleonnak Toulon bevételére készített

tervéről és magával vitte a hadállások megtekintésére. Bonaparte nevetségesnek találta mindazt, amit látott és hallott. (Napóleon kinevette munkáiban Carteaux-t, de nem táplált haragot iránta. Amikor később Carteaux a mindenható első konzulhoz fordult, akinek valaha a felettese volt. Napóleon kinevezte az Országos Lottójáték igazgatójának.)

Bonapartének mindent az alapoknál kellett kezdenie. Tüzérparkot hozott létre, két üteget létesített a tengerparton, amelyeket a hegypártiak és a sans-culotte-ok ütegének nevezett el.

Toulon bevételére teljesen új tervet készített, amelynek semmi köze sem volt Carteaux elgondolásához, s kezdett azon dolgozni, hogy ezt elfogadtassa a parancsnoksággal. A terv a helység természeti adottságaiból indult ki, és az első pillantásra túlságosan egyszerűnek tűnhetett. Ám éppen egyszerűségében volt visszaverhetetlen ereje. A nehézséget Carteaux-nak a tervvel szembeni ellenállása okozta. A tudatlanok gőgjével a maga véleményét megcáfolhatatlannak tartotta. Szerencsére a fiatal tüzérparancsnokot támogatta Gasparin, a Konvent befolyásos komisszárja. Thomas de Gasparin hivatásos katona volt: a forradalom kitörésekor kapitányként szolgált. Lelkesen fogadta a forradalmat, s minden erejét annak áldozta. Megválasztották a Törvényhozó Gyűlés küldöttének, a Konvent küldöttének, a Közjóléti Bizottság tagjának. Gasparint - a Konvent küldöttei kis számú katonáinak egyike lévén hol az egyik, hol a másik sereghez küldték: mindig oda, ahol különösen veszélyes volt a helyzet. Szilárd elvű jakobinusként, aki elsősorban a forradalom érdekeit tartva szem előtt, nem kímélte magát, a hadseregben és a Konventben egyaránt nagy tekintélynek örvendett.

Gasparin kiválóan eligazodott a katonai kérdésekben. Sokra tartotta Bonapartét és teljes támogatásában részesítette. Napóleon, aki nem értett egyet Carteaux-val, Gasparinhez benyújtott egy jelentést, amelyben nyíltan beszámolt a hadseregparancsnokkal való nézeteltéréseiről és javasolta haditervét. Gasparin teljesen egyetértett Bonapartéval és futárt küldött Párizsba, hogy leváltassa Carteaux-t.

Ez volt Gasparin utolsó politikai intézkedése. Erejének állandó túlfeszítése, a munkával töltött álmatlan éjszakák megtörték ezt a

látszólag vasfizikumú férfit. November első napjaiban Gasparin a kimerültségtől ágynak dőlt. Még sikerült elszállítani őt szülővárosába, Orange-ba. November 11-én harminckilenc éves korában elhunyt. „Az erényes Gasparin nem él többé. A Köztársaság elvesztette a szabadság egyik legodaadóbb védelmezőjét” - írta munkatársa, Cervoni, a majdani tábornok. A Konvent Salicetti jelentése alapján határozatilag kimondta, hogy Gasparin szívét a Panthéonban kell elhelyezni. A számtalan halaszthatatlan probléma és teendő miatt ezt a határozatot nem hajtották végre.

Ámde Bonaparte sorsára nézve Gasparin segítsége döntő jelentőségű volt. Carteaux-t leváltották. Doppet, az új parancsnok okosabb volt, mint Carteaux, de neki sem voltak katonai tapasztalatai. Képzettségét tekintve orvos, hivatását tekintve szépíró volt; a forradalom előtt regényeket és apokrif memoárokat írt. A touloni hadműveletekben irodalmi készségeinek nem vehette hasznát, tíz nap múlva felmentették tisztségéből. Dugommier tábornokot nevezték ki helyére, egy tapasztalt parancsnokot. Bonaparte feltűnt neki a többi tiszt között, néhányszor beszélgetett vele, és bizalmat érzett iránta. November 25-én Dugommier elnöklete alatt összeült a haditanács. Ebben az ifjabb Robespierre, Salicetti, Ricord, Fréron, a főtisztek vettek részt. Végleg jóvá kellett hagyni a hadműveletek tervét. A Konvent komisszárjai - márpedig az ő véleményük sok tekintetben döntő volt - Bonaparte tervét támogatták. Ezt támogatta Du Teil tábornok is. Dugommier is helyeselte a tervet. Most a szavakról át kellett térni a tettekre.

Toulon ostromának és bevételének katonai történetét olyan tüzetesen leírta sok szerző, kezdve főhősén, Bonapartén, hogy nincs szükség itt részletes ismertetésre. Csak a legfontosabb tényeket említjük meg.

December 14-én a francia ütegek tizenöt mozsárból és harminc nagy űrméretű ágyúból tüzet nyitottak az ellenfél erődítéseire. Az ágyúzás 15-én és 16-án folytatódott.

A roham 17-én éjjel kezdődött. A támadók eredeti célja az volt, hogy kezükbe kerítsék az ellenfél által legjobban megerősített pontot - az úgynevezett kis Gibraltárt. Az offenzívát, amelyet három hadoszlop hajtott végre, Dugommier vezette. A támadás vaksötétben kezdődött, s az ellenfél visszaverte. Ekkor

bekapcsolódott a harcba a negyedik hadoszlop; ezt Bonaparte vezette. Elöl a zászlóalj haladt, amelynek Muiron kapitány volt a parancsnoka, aki kiválóan ismerte a helységet. Hajnali három órakor Muironnak sikerült egy lőrésen át behatolnia az ellenséges erődbe, utána benyomultak a franciák; hajnali öt órára a „kis Gibraltár" a republikánusok kezén volt.

Ez a döntő siker meghatározta az ütközet kimenetelét. Az angol meg a spanyol hajók elhagyták a touloni kikötőt. De a csata 18-áig folytatódott. 18-án este hatalmas robbanás remegtette meg a levegőt, s a sötét eget vörösen izzó füstgomolyag világította meg. A felrobbantott lőporkamra a levegőbe röpült. Hamarosan ezután Cervoni katonái, betörve a kapukat, a városba nyomultak. Az ellenség megfutamodott. Toulon elesett. A republikánusok serege győztesként vonult be a városba.

Toulon a Köztársaság nagy győzelme volt. Persze nem döntötte el a háború kimenetelét, de ez volt az első nagy győzelem a külföldi koalíció egyesült erői fölött. Ez a győzelem jelentős részben annak volt köszönhető, hogy elfogadták a Bonaparte által javasolt merész, egyszerűségében és világosságában figyelemre méltó hadműveleti tervet.

Bonaparte Toulonnál nemcsak hadvezéri tehetségről tett tanúságot, hanem a katonákat lelkesítő egyéni bátorságról is. Kilőtték alóla a lovát, szuronnyal sebet ejtettek a lábán, zúzódást szenvedett, de semmi sem állíthatta meg támadó lendületét.

„Nem találok szavakat annak leírására - írta Du Teil tábornok Bouchotte hadügyminiszternek -, hogy milyen szolgálatokat tett nekünk Bonaparte. Hatalmas tudás, éles elme és igen nagy bátorság, ha mindezt kellőképpen méltatom is, még mindig csak halvány képet vázoltam föl e kiváló tiszt képességeiről. Neked kell, miniszterem, részt juttatni neki a Köztársaság dicsőségéből." Bonaparténak nem soká kellett várnia, hogy a hadügyminiszter részt juttasson neki a dicsőségből. 1793. december 22-én az ifjabb Robespierre és Salicetti komisszári hatalmuknál fogva Napóleont dandártábornokká nevezték ki. Ezt a döntést a kormány 1794 februárjában megerősítette.

Bonaparte ekkor huszonnégy éves. Ötesztendei balsiker, vereség,

tévedés után sorsában fordulat állt be.

Tolsztoj „Háború és béke” című regényében Andrej Bolkonszkij hercegnek, amikor megtudta Bilibintől, hogy Napóleon hadseregének előhada átkelt a Duna hídján és Brünn felé nyomul előre, eszébe jutott Toulon. „Andrej herceget fájón, de ugyanakkor kellemesen is érintette ez a hír. Mihelyt megtudta, hogy az orosz hadsereg milyen reménytelen helyzetben van, az ötlött eszébe, hogy éppen neki kell kirántania az orosz hadsereget ebből a helyzetből - így rendelte a végzet -, és hogy itt van végre az a Toulon, amely kirántja őt az ismeretlen tisztek sorából és megnyitja előtte az utat a dicsőség felé!”

A XIX. századi fiatalok nemzedékei számára Toulon az éles és gyors sorsfordulat jelképévé vált. Tolsztoj megtalálta azokat a szavakat, amelyek pontosan meghatározták Toulon jelentését. Ez volt a „dicsőséghez vezető első út”, Toulon kiemelte Bonaparte Napóleont a tisztek sokaságának soraiból, akiknek a létezéséről csak ezredtársaik tudtak, az ezredparancsnok és a kisvárosok unatkozó kisasszonyai. Az ő nevét megismerte az ország.

Szent Ilona szigetén, amikor már minden mögötte volt, Napóleon letűnt élete felé fordulva, a leggyakrabban és a legszívesebben Toulonra emlékezett. Életében sok dicső győzelem volt: Lodi, Rivoli, az arcole-i híd, Austerlitz, Jena, Wagram... Bármelyik közülük a dicsőség babérkoszorújával övezhette nevét. De a legkedvesebb szívének Toulon maradt.

Toulon - ez a reménység napja, az út kezdete volt. Ezek a borús, sötét, esős decemberi napok és éjszakák egy hosszú, elszálló élet távolságából napsugaraktól beragyogott, rózsaszínű hajnalnak, egy boldog nap kezdetének tűntek fel előtte.

Huszonnégy éves koráig Bonaparte olyannyira megismerte a be nem vált remények keserűségét, hogy józanul megítélhette a történtek jelentőségét. Tudta, hogy egy hónappal Toulon előtt, október 15-16-án, Jourdan győzelmet aratott az ellenfél fölött Wattignies-nél, egy héttel Toulon után pedig, december 26-27-én Hoche megverte az osztrákokat Weissenburgnál. A dicsőség babérkoszorújáért sokan versengtek.

Bonaparte mindezt tudta és megértette. De Toulon mégis fordulópont volt sorsában. Annyi vereség után melléje szegődött a szerencse.

Toulon napjaiban kezdett Bonaparte köré tömörülni a fiatal tisztek eleinte kis számú csoportja, akik bíztak szerencsecsillagában. Először négyen voltak: Junot, Muiron, Marmont és Duroc. Később „Bonaparte cohors”-ához mások is csatlakoztak. (Az ókori római hadsereg kisebb egységeit nevezték így. Itt Napóleon szoros katonai környezete.)

Andoche Junot két évvel fiatalabb volt Bonaparténál. Parasztfiú volt, mint fiatal gyerek beállt a dragonyosokhoz, s már tizennyolc esztendős korában a Nemzetőrség egyik osztagának a parancsnoka; a háború kitörésekor az északi és a déli hadseregben harcolt. Toulonnál felkeltette Bonaparte figyelmét vidám, gondtalan merészségével. Egy alkalommal Bonaparténak az ütegben kellett valaki, akinek szép kézírása volt, hogy tollba mondhasson neki egy parancsot. Junot, akinek kaligrafikus írása volt, felajánlotta szolgálatait. Egy ágyútalpra könyökölve, buzgón írta lúdtollal a diktált szöveget, amikor hirtelen egy ellenséges lövedék robbanása feje búbjáig homokkal borította el Junot-t és papírját. „Szerencsénk volt! - kiáltott fel Junot vidáman, amikor talpra állt és lerázta magáról a földet. - Most nem kell a tintára homokot szórnunk!”

Bonaparte el volt ragadtatva a bátorságnak ettől az őszinte és közvetlen megnyilvánulásától. Kinevezte Junot-t hadsegédjének. Attól fogva sok éven át Bonaparte egyik legközelebbi barátja. A lendületes, heves Junot, akit „viharnak” neveztek el, részt vett minden fontos hadjáratban, s Bonaparte bizalmát élvezvén, gyorsan emelkedett felfelé a szolgálati hierarchiában.

Jean-Baptiste de Muiron, fiatal tüzérkapitány, aki kitüntette magát Toulon bevételekor (ekkor csak tizenkilenc éves volt), Bonaparte közvetlen munkatársa lett. Mint képzett tiszt, akiben az elme élessége párját ritkító bátorsággal és kezdeményezőkészséggel kapcsolódott össze, a tábornok egyik legtöbbet ígérő munkatársa volt. De korán elesett: huszonkét éves korában az arcole-i hídon. Napóleon mindig hálásan emlékezett vissza Muironra. Róla nevezte el azt a fregattot, amelyen 1799-ben Egyiptomból Franciaországba hajózott. Waterloo után, amikor arra gondolt, hogy elrejtőzik

Angliában, Muiron vagy Duroc nevét akarta felvenni.

Auguste-Frédéric-Louis de Marmont, mint neve is mutatja, nemesi származású volt. 1774-ben született, tüzérségi iskolában tanult, majd Metzben, Montmédyben szolgált, s 1793-ban főhadnagyi rangban Toulonba küldték. Itt „találkozott azzal a rendkívüli férfiúval… akivel élete hosszú évekre összekapcsolódott”.

De Bonapartéhoz legközelebb Duroc állt, ő volt az egyedüli, akiben mindig feltétlenül megbízott. Bonaparte és Duroc Toulon után barátkoztak össze. Duroc is tüzértiszt volt. Szűkszavú és lassú mozgású, ráérős, nem volt benne semmi élénkség, semmi, ami magára vonta volna a figyelmet, de, ahogy később Napóleon mondotta, e szenvtelen külső mögött szenvedélyek, meleg szív és éles elme rejtőzött. Az összes memoárírók egyhangúlag megegyeztek abban, hogy Bonaparte környezetében Duroc volt egyike azon keveseknek, akikre Bonaparte hallgatott.

Bonaparte Toulonnál felfigyelt néhány más tehetséges tisztre is: Victorra, Suchet-re, Leclerc-re. S bár nem kerültek vele közeli személyes kapcsolatba, mint Duroc vagy Junot, szemmel tartotta őket: ők voltak a „Bonaparte cohors” második oszlopa.

1794 tavasza Bonaparte szemében alighanem életének legboldogabb tavaszának tűnt. Érezte vállain a győzelem szárnyait, s gyönyörűnek látta a jövőt. A kormányzó jakobinus párt teljes bizalmát élvezte: hiszen nemcsak a touloni csata győztese volt, hanem „A beaucaire-i vacsora” című valóban hazafias műnek a szerzője is. Sokra becsülték a Konvent komisszárjai - Salicetti, Ricardo, Barras. Egyikükkel, a legbefolyásosabbal, Augustin Robespierre-rel szoros kapcsolatba, csaknem barátságba került. Augustin ereje nemcsak abban rejlett, hogy jó viszonyban volt bátyjával. Augustin Robespierre erélyes, célratörő, lendületes férfiú volt; huszonkilenc éves korára csaknem kamaszos élénkséget őrzött meg; könnyen fellelkesült és állhatatosan haladt célja felé.

Bonaparte az ifjabb Robespierre előtt kifejtette egy itáliai hadjárat gondolatát. Minek követnének defenzív taktikát? Nem jobb-e kezükbe ragadni a kezdeményezést és széles körű offenzív akciókba kezdeni idegen területen? Bonaparte legközelebbi feladatként a Genovai Köztársaságba való betörést jelölte meg. Genova

semleges? Igen, de mi hasznunk van ebből? Vajon Anglia nem sértette-e meg többször is Genova semlegességét...

Ezek a gondolatok foglalkoztatták Bonapartét Toulon után. Augustin Robespierre eleinte habozott. Majd kezdett hajlani Bonaparte terve felé. De ilyen nagy kérdést nem dönthetett el egyedül. Elhatározta, hogy Párizsba utazik, és ott a Közjóléti Bizottság elé terjeszti az itáliai offenzíva tervét.

Közben Bonaparte, akire a Földközi-tenger partvidékének megerősítését bízták, a tengerparti városokban utazgatott; gyakran járt Nizzában, Toulonban, Marseille-ben. Különösen Marseille-be látogatott el gyakran.

Ide Bonapartét nemcsak a szolgálati ügyek és az az óhaj vonzotta, hogy találkozzék anyjával, az egész családdal. Letizia Bonaparte és leányai Marseille-ben szűkösen éltek. Egy emigráns házában laktak, amelyet Salicetti bocsáttatott rendelkezésükre. A fiúk támogatásából s abból a szerény segélyből éltek, amelyet a kormány a Korzikáról elűzöttek részére állapított meg. Szegények voltak, de a házban jókedv uralkodott. A Bonaparte kisasszonyok, főképpen a szép Raoletta - Marseille-ben Pauline-nek kezdték nevezni - mágnesként vonzották a fiatalembereket. A Bonaparte-házból, ahol az ifjúság uralkodott, esténként nevetés, éneklés hallatszott. Pauline-ba beleszeretett Junot - egyébként nem ő egyedül.

Forradalom, háború, szerelem - minden egyesült ezen az emlékezetes 1794-es tavaszon a ház fiatal nemzedéke számára, amelyből még a legidősebb sem volt huszonöt esztendős. Bonaparte tábornok sem menekült meg. Bátyja, Joseph egy alkalommal magával vitte egy Clary nevű marseille-i nagykereskedő házába, ahol a vonzási központot szintén a lányok - Julie és Désirée - alkották. A Bonaparte testvéreknek a házban való megjelenését egy romantikus história előzte meg. A marseille-i lázadás elfojtása után bíráskodás céljából odaküldték a Konvent komisszárjait: Albitte-ot, majd Barrast és Fréront. Ezek, kivált az utolsó napokban, a város lakosaira kegyetlen megtorlásokat zúdítottak, vétkeseket és ártatlanokat egyaránt sújtva. A letartóztatottak között volt a Clary kisasszonyok fiútestvére, Etienne Clary is; mint sok más letartóztatottra, rá is guillotine várt. A leányok kétségbeesésükben Joseph Bonapartéhoz fordultak: ez a fiatalember

akkoriban közel állt a hatalom birtokosaihoz.

Joseph segített rajtuk. Vagy a kisasszonyok szép szeméért, vagy más okoknál fogva, de sikerült megmentenie a guillotine-tól Etienne Claryt. Ettől a perctől kezdve szívesen látott vendég lett a Clary házban; hamarosan elvitte oda öccsét is.*

A Clary-házban tett első látogatáskor minden eldőlt. A fiatalabbak - Napóleon és Désirée nyomban megtalálták a közös nyelvet. A szerelmesek között fennmaradt levelezés - gyakran kellett elválniuk egymástól - megmutatja, milyen gyorsan érlelődtek a kölcsönös érzelmek. Az első levelek egyikében még így ír Napóleon Désirée-hez: „A bája, jelleme észrevétlenül meghódította szerelmese szívét.” Nem sok időbe telik, s a „szép Eugénie”-hez intézett leveleit Bonaparte már így írja alá: „Aki az egész életre a tied.”

Egyébként az idősebbek megelőzték őket. Joseph nőül vette Julie Claryt. A fiatalabbaknak csak az ő példájukat kellett követniük. De Desirée-től eltérően, akit teljesen lekötött a szerelem: „Szeress örökre, semmiféle baj nem számít nekem!” - Bonapartét sok minden foglalkoztatta.

Augustine Robespierre Párizsba utazott. Meg akarta kapni a Közjóléti Bizottság döntését az olaszországi támadó hadműveletekre vonatkozóan. Itáliai háború... Bonaparte minden gondolata a közelgő háború körül forgott. Ez öregbíteni fogja a Köztársaság dicsőségét, hadvezérei dicsőségét.

3. fejezet

A Direktórium tábornoka

1794 végén Párizsból nem olyan hírek érkeztek, amilyeneket Bonaparte várt. Augustin Robespierre, akinek visszatéréséhez annyi reményt fűzött, nem tért vissza. Thermidor 10-én (július 28-án) bátyjával, Maximilien Robespierre-rel, Saint-Justtel, Couthonnal és másokkal együtt ítélet nélkül kivégezték a párizsi Place de Gréve-en.

Robespierre-nek és elvbarátainak a kivégzése a jakobinus diktatúra végét jelentette. Mi több, a forradalom végét.

A kortársak nem érthették meg ezeket az eseményeket. A thermidor 9-i fordulat a „zsarnokság elleni harc” jelszavával zajlott le, a népnek a republikánus elvek győzelmeként tálalták fel.

A Lombard-szekció polgári bizottsága, amely thermidor 9-én és 10-én megszakítás nélkül ülésezett, 10-én este jóváhagyta a Konventhez intézett átiratot, amelyben helyeselte „az összeesküvők és árulók ellen hozott üdvös rendszabályokat”, biztosította a nép képviselőit arról, hogy a „Lombard-szekció őszinte odaadással viseltetik a Nemzeti Konvent hatóságai - az igazi republikánusok tömörülésének egyetlen központja - iránt.” A Gravillier-szekció gyűlése viharos tapssal és ovációkkal üdvözölte a Konvent által az „aljas árulás” elfojtása ellen hozott intézkedések hírét. Hasonló volt a véleménye a Mont Blanc-, a Múzeum-, a Bondy-szekciónak meg a többieknek.

Vajon hittek-e azok, akik elfogadták a Konventhez intézett helyeslő üzeneteket abban, amit írtak?

Mint tudjuk, thermidor 9-én a párizsi szekciók egy része, azok, amelyekben a sans-culotte-ok voltak többségben, Robespierre és barátai védelmére keltek. A párizsi plebejusoknak ez a spontán megmozdulása, amely kiszabadította Robespierre-t, Saint-Justöt és Couthont a fogságból, megmutatta, hogy a nép forradalmi ösztönével megérezte, kit kell védelmezni. Egy ideig úgy látszott, hogy a plebejusok megmozdulása megváltoztatja az események

menetét. De az általános erőviszonyok nem kedveztek a forradalmi kormány vezetőinek, akik a november 9-ről 10-re virradó éjjel összeültek a párizsi Városháza épületében. Az egyenlőtlen harcban vereséget szenvedtek. Attól a perctől fogva, hogy törvényen kívül állónak nyilvánították, majd 10-én reggel vérpadra küldték őket, már egyetlen párizsi szekcióban sem mert senki szót emelni a megdöntött hegypárti vezetők mellett.

Ámde tévedés lenne azt hinni, hogy a helyeslés szavait, amelyek thermidor 9. után valamennyi gyűlésen elhangzottak, csak a félelem vagy az önző politikai számítások diktálták. A fordulatot helyeslők közül sokan őszinték, jóhiszeműek voltak, csak megtévedtek. Ezek nemcsak az úgynevezett baloldali thermidoristák voltak - mint Billaud-Varenne vagy Gilbert Romme akik tevékenyen elősegítették a fordulatot, azután keserűen megbánták, amit tettek. Azok között, akik eleinte helyeselték thermidor 9-ét, akadtak olyanok is, akik távol álltak a kormányzó köröktől, s a demokrácia meggyőződéses hívei voltak, mint például Gracchus Babeuf. A „Journal de la liberté de la presse” című lapban, amelyet 1794 szeptemberében kezdett kiadni mint az „Egyenlők összeesküvésének” a vezetője, üdvözölte Robespierre-nek és elvbarátainak a bukását; azt hitte, hogy megdöntötték a személyes diktatúra zsarnokságát és hogy ezentúl a republikánus erények fognak diadalmaskodni.

De nem sok idő telt el... és az eltévelyedetteknek kinyílt a szemük. A thermidor 9-10-i események igazi jelentése egészen másban rejlett. A történtek jelentőségéhez nem fért kétség. Ahogyan Filippo Buonarroti a thermidor 9. utáni eseményekre emlékezve írta: „Ettől a perctől kezdve minden elveszett.”

A forradalom befejeződött. A népi energiának a világot elkápráztató, a történelemben páratlan hősi lendülete, amely szétzúzott mindent, ami útjában állt, megtorpant, és elfojtották. Thermidor 9. nemcsak a forradalom lelkét, hanem vezetőit is megölte.

A burzsoá uralom józan, profán hétköznapjai következtek. Az 1793 végén meghirdetett nagy program, a merész tervek, a politikai maximalizmus - thermidor 9. után mindezt elvetették.

A Köztársaság, mihelyt lehántották róla a jakobinus leplet, visszataszító burzsoá meztelenségében jelent meg. A kortársak csodálkozó tekintete előtt feltárult a történtek valódi lényege, igazi, nem képzeletbeli tartalma. A szabadság, egyenlőség, testvériség köztársasága feltárta burzsoá lényegét. Kiderült, hogy az alantas szenvedélyek, a zsákmány elosztásáért folyó farkasmarakodás kegyetlen világa, a készpénz, a spekuláció, a harácsoló, könyörtelen, mások véréből és verítékéből gazdagságot teremtő önzés köztársasága. Példátlan nyomor uralkodott Párizs és más városok plebejus negyedeiben, a spekulánsok és üzérkedők kényének kiszolgáltatott szegények viskóiban. Ilyen éhséget az árak maximalizálásának megszüntetése után a francia plebejusok még nem ismertek, csak thermidor után ismerkedtek meg vele. Új mozzanat volt az is, hogy Robespierre kivégzése után senki sem törődött a nép ínségével. Kinek mi köze mások szenvedéseihez? Mindenki csak magáról gondoskodjék.

Robespierre-nek a tisztes szegénységről szóló tézise a gúny céltáblájává lett. Csak a gazdagság tisztes. Le a kalappal az arany előtt! Pénz, paloták, villák, föld, tulajdon - ezek az örök értékek, amelyek tiszteletet érdemelnek! Az egyenlőség köztársaságának tegnapi szószólói már nem rejtőztek el, nem bújtak a sarokba, nem pislogtak félénken a jakobinus diktatúra büntető kardja felé, mint nemrégiben, hanem nyíltan, dühödten, leplezetlen élvezettel vetették bele magukat a gazdagság utáni hajszába.

A rómaiak - ahogyan egykor Saint-Just mondta -, vagyis a szigorú erkölcsű, a civil erényekkel ékeskedő emberek letűntek a színről. Felváltották őket a profitra és könnyű életre vágyók, az életművészek, a mohó, durva harácsolok, akik amit csak lehetett, magukhoz ragadtak, siettek mindent és egy csapásra megszerezni.

Az eseményeknek azon részvevői, akiknek tiszta maradt a szívük és mocsoktalan a kezük - René Levasseur vagy Filippo Buonarroti - rémülten állapították meg, hogy ugyanazok az emberek, akik tegnap fegyvertársaik voltak, azok, akikkel váll váll mellett járták végig a harc útját, egészen másnak bizonyultak, mint amilyeneknek hitték őket. Levasseur elbeszéli, hogy egy ízben a Konvent ülésén Merlin de Thionville mellett ülve meghallotta, hogy

ez utóbbi könnyedén és hidegvérűen beismerte, hogy ő, Merlin, hatalmas földeknek, parkoknak és szarvasoknak, lóistállóknak, vadászkutya-falkáknak a birtokosa.

Lavasseur megdöbbent, haragra lobbant. De Merlin nem kérkedett: amikor a Direktórium idején nem kellett titkolnia vagyoni helyzetét, mindenki megtudta, hogy uralkodó hercegként él, olyan fényűzésben és gazdagságban, amely elhomályosítja a régi nagyurak palotáinak a pompáját.

Hogyan történhetett ez? Hiszen Merlin de Thionville nem véletlenül sodródott a jakobinus pártba. Nem Barras volt, nem Boissy d’Anglas. Igazi jakobinus volt, s élete a nyilvánosság előtt folyt.

Antoine-Cristophe Merlin, a Törvényhozó Gyűlés tagja, a Konvent tagja, az 1792. augusztus 10-i felkelés részvevője, aki elsőként hatolt be a Tuiláriákba, aki haragosan támadta a monarchiát, követelte a király testvéreinek a megbüntetését és az emigránsok vagyonának elkobzását, az egyik legbuzgóbb és leglelkesebb jakobinusnak számított. Heves vérmérsékletű férfiú volt, bátran vállalt kockázatot. A gyors elhatározások embere volt, neve országszerte ismertté vált, amikor 1793 telén a Konvent komisszárjaként bekapcsolódott a mainzi hadműveletek irányításába. Mindenkit megmozgatott, mindent felforgatott, átszervezett; olyan dühvei és eréllyel támadta az ellenséget, hogy megfélemlítette és megzavarta. A félelmetes előnyomulástól megdöbbent németek ezt a haragos komisszárt elnevezték Feuerteufelnek - tüzes ördögnek. Mainz végül mégis elesett, de egyetlen jakobinus sem tagadhatta, hogy Merlin az erőd védelmének napjaiban törhetetlen erélyről és óriási személyes bátorságról tett tanúságot. (Mainz elestének okait a Konvent 1793. augusztus 4-i ülésén tárgyalták meg, s itt külön szó esett Merlin magatartásáról, amely Robespierre-ben bizonyos kétségeket keltett, de Chabot, Thuriot, Barére felszólalása után tevékenységét teljes egészében jóváhagyták.)

Hogyan történhetett, hogy azt a férfiút, aki a jakobinus mozgalom soraiban egyik legvakmerőbb harcosnak számított, a hegypártit, aki Robespierre hívének vallotta magát, magával sodorta egy egészen más ár: a gazdagság és az élvezetek utáni hajsza, s Robespierre halála után a jakobinizmus egyik legkegyetlenebb üldözőjévé vált?

Ez volt a thermidorizmus a gyakorlatban, vagyis a politikai vezetők elfajulása, ami törvényszerű, úgyszólván elkerülhetetlen a polgári forradalomban.

Merlinnél nehéz meghúzni a fordulatot jelentő határvonalat, amellyel züllése, forradalmárból konkvisztádorrá válása kezdődött. Meglehet, hogy Chabot-val való közeli kapcsolata idézte ezt elő, aki belekeveredett a Kelet-indiai Társaság sötét üzelmeibe, lehet, hogy az az óriási, ellenőrzés nélküli hatalom, amelyet 1793 őszén Nantes-ban gyakorolt, az a lehetőség, hogy emberek élete és vagyona fölött rendelkezzen? Alighanem ez is, amaz is. S Merlin nem az egyetlen és nem is a legrosszabb volt a thermidori vezetők uralkodó felső rétegében.

Barras, Tallien, Robert, Bourdon de l'Oise - tegnapi terroristák, akik Marseille-ben, Toulonban, Bordeaux-ban erőszakos cselekedeteikkel és kegyetlenkedéseikkel lejáratták magukat, s akiket a tevékenységükkel elégedetlen Közjóléti Bizottság vissza is rendelt, hogy felelősségre vonja őket - ezek csak most, thermidor után, amellyel elsősorban a fejüket mentették meg, mutatták ki a foguk fehérjét, most derült ki, mi is volt valójában politikai extrémizmusuk. Ezek az „egyenlőség apostolainak" tógáját felöltő prokonzulok valójában tolvajok, sikkasztok, hidegvérű gyilkosok voltak, akik a „forradalmi könyörtelenség" zászlaja alatt ártatlan emberek ellen alkalmaztak megtorlásokat, s az ő rovásukra szedték meg magukat. Elkövetett bűneikért a vérpadra kellett volna küldeni őket - ehelyett thermidor jóvoltából a hatalom csúcsára kerültek; a Konvent szószékéről ők határozták meg a politikát; törvényhozókká lettek; a Köztársaság sorsának irányítóivá, és éppen ők mutatták meg, mi az igazi tartalma thermidornak mint polgári ellenforradalomnak.

Persze, mint XVI. Lajos kivégzésének részesei és újgazdagok, akik vagyonukat a régi arisztokrácia rovására gyarapították, szükségképpen a Köztársaság hívei és a királyság ellenségei maradtak; a monarchia visszaállítása veszélyekkel terhes volt számukra. De republikanizmusuk ennél tovább nem ment. A thermidori köztársaság elsősorban az igazi hazafiakkal - a jakobinusokkal - való leszámolást jelentette, a nép eltávolítását a politikai színpadról, a meggazdagodást, az élet javainak nyílt,

semmi által nem korlátozott élvezetét. Ez utóbbit ezek a törtetők, akik váratlanul az állam-hatalom kormánykerekéhez kerültek, alantas ízlésüknek megfelelően képzelték el: hatalom, arany, bor, nők: közszemlére tett gazdagság, dorbézolások, orgiák az éhező városban. Lakoma pestis idején.

A hivatalos frazeológia csaknem ugyanaz maradt. Dicsőítették a „thermidor 9-i forradalmat", a „Robespierre zsarnokságától" való megszabadulást, a Konvent bölcsességét, amely, mint mindig, a „nép akaratát" fejezte ki. De ki hallgatta a „népképviselők" dagályos beszédeit? Ki kísérte figyelemmel a Konventben ismét kibontakozó harcot?

Valahogy észrevétlenül, láthatatlanul - pedig mindenki szeme előtt - megváltozott Párizs külső arculata, a párizsiak arculata, megváltozott maga az élet. Senki sem tudta megmondani, mikor történt ez, de tény, hogy a nagy bulvárok és terek új urak hatalmába kerültek, a feltűnő öltözékben, kezükben sétapálcával vagy tőrrel sétálgató ficsúrokéba és áttetsző anyagú ruháikban félig mezítelen asszonyokéba vagy „nagyvilági", önző leányokéba, akik igyekeztek megvásárolható nőkhöz hasonlítani. A sans-culotte-ok, mint június 14. előtt, ismét kénytelenek voltak a falhoz lapulni, utat engedve az új uraknak, vagy a város peremrészeire vonulni.

Hol, milyen résekben bújtak meg a forradalmi diktatúra napjaiban a guillotine-tól megmenekült spekulánsok e fiacskái, az arisztokraták gyermekei, ezek a vivőrök? Az „aranyifjúságnak" az utcákat benépesítő csapatai a főváros igazi uraivá váltak. Kezdetben ez látszhatott véletlennek, a városi krónika egy epizódjának, de amióta az „aranyifjúság" minden este, mihelyt bealkonyodott, elözönlötte Párizs utcáit, s ütlegelte a jakobinusokat, a sans-culotte-okat, mindazokat, akik tegnap még félelmet keltettek bennük, s porrá zúzták a jakobinus klubot, nem fért többé kétség hozzá: egy új, valóságos erő kapcsolódott be az ország közéletébe.

Sokan nem értették: talán a régi Lutetiát újból meghódították a barbárok? Hiszen nem ez történt. Senki sem tört be Párizsba. Csak éppen az új sarj hirtelen kibújt a föld alól a vihar után, mely elzúgott Franciaország fölött a fülledt thermidori éjszakán. Az „aranyifjúság" szerves kapcsolatát a tegnappal az igazolta, hogy

élükön a Konvent tagja, Marat egykori tanítványa, a „L'Orateur du Peuple" („A nép szónoka") szerkesztője, Louis-Marie Stanislas Fréron állott.

A „vak amnesztia", amely megnyitotta a börtönök kapuját a forradalom valamennyi ellensége előtt, de a vasrács mögött hagyta Robespierre barátait, feltöltötte a társadalmat girondistákkal, feuillant-okkal, királypártiakkal, sikkasztókkal, vesztegetőkkel, pénzhamisítókkal, spekulánsokkal, martalócokkal - mindazokkal, akiket thermidor éjszakája felmentett az igazságszolgáltatás büntetése alól.

Párizs az elnémult nép szeme láttára alakult át. Politika! Senkit sem érdekelt már. Az elvhűség, az eszmeiség nevetség tárgyává lett. A közérdek! Megingathatatlan elvek! Nagy eszmék! Mindezt a régi kacatot - a szemétdombra!

Az eszmei értékekkel ettől fogva a földi anyagi értékeket állították szembe. Az élet értelme nem az igazság szolgálatában, hanem az élvezetekben rejlik! Hadd éhezzen a nép, ez senkit sem érint.

Hősünk, Napóleon Bonaparte messidor 6-án (1795. június 24-én) Párizsból ezt írta szerelmének, Désirée Clarynak: „A fényűzés és az öröm meglepő módon újjászületett Párizsban."

(1793. október 5-én a Konvent elhatározta, hogy 1792. szeptember 22-től, a Köztársaság első napjától bevezeti a köztársasági időszámítást. Ekkortól a keltezés: a Köztársaság I., ill. II. stb. éve. Az évet 12, egyenként három dekádból álló 30 napos hónapra osztották, a vasárnap helyett mindegyikben „décade" ünnepnappal. 1793. október 24-én Fabre d'Eglantine terjesztett elő újabb javaslatot a naptárra vonatkozólag. Költői elnevezéseket talált ki, amelyek a bevezetéstől számítva sorrendben a következők:

vendémiaire (szüret hónap, szept. 22-okt. 21.),

brumaire (köd hónap, okt. 22-nov. 20.),

frimaire (fagy hónap, nov. 21-dec. 20.),

nivôse (havas hónap, dec. 21-jan. 19.),

pluviöse (eső hónap, jan. 20-febr. 18.),

ventôse (szél hónap, febr. 19-márc. 20.),

germinal (kikelet hónap, márc. 21-ápr. 19.),

floréal (virág hónap, ápr. 20-máj. 19.),

prairial (rét hónap, máj. 20-jún. 18.),

messidor (aratási hónap, jún. 19—júl. 18.),

thermidor (hőség hónap, júl. 19-aug. 17.),

fructidor (gyümölcs hónap, aug. 18-szept. 16.).

A szeptember 17-től 21-ig terjedő 5 (szökőévenként 6) kiegészítő napot köztársasági ünnepeknek szentelték. A köztársasági időszámítást és a forradalmi naptárt 1806. január 1-től Napóleon eltörölte.)

Egy hónappal korábban pedig így írt Joseph bátyjának: „Minden ijesztően drágul; hamarosan nem lehet majd megélni; mindenki türelmetlenül várja a termés betakarítását." Ez is, az is igaz volt. Július 7-én közölte Joseph-fel: „Továbbra sincs elég kenyér" - és panaszkodott, hogy a hideg és esős idő késlelteti a termés betakarítását. Július 30-án pedig keserű iróniával írta: „...minden jól megy; ez a nagy nép átadja magát a szórakozásnak: táncok, színi előadások, nők - akik itt a legszebbek az egész világon - fontos dologgá válnak. A jómód, a fényűzés, a jó modor - minden visszatér: a terrorra úgy emlékeznek, mint valami álomra." Két témának - az éhezésnek és a szórakozásoknak - ez a váltakozása Bonaparténak 1795 nyarán Párizsból írt leveleiben híven visszatükrözte ezeknek az időknek jellemző vonásait.

A nép éhezett, ki volt szolgáltatva a spekulánsok és a martalócok önkényének; kiszorították valahova a hátsó udvarba, s betömték a száját. Az egyszerű emberek szenvedtek az árak emelkedése, az assignaták devalválódása, a gabonahiány, a reménytelen ínség miatt. Miután két ízben - germinalban és prairialban (1795 áprilisában és májusában) - egy-egy sikertelen kísérletet tett arra, hogy fegyveres megmozdulással változtasson a dolgok vészthozó

menetén, már nem reménykedett semmiben. Babeuf, Buonarroti, Darthé, akik töretlen forradalmi demokraták maradtak, a börtönben csak ekkor gondolkoztak a harc folytatásának útján.

A népi mozgalmat szétzúzták. A népet elnyomták, demoralizálták; erő nélkül, a jövőben való hit nélkül immár nem folytathatta a harcot; az éhségtől, az ínségtől szenvedve, üldözve és meghajszolva visszavonult, elhagyta a harcmezőt. A nép letűnt a színről.

Az új burzsoázia Párizsa, a thermidoristák Párizsa pedig dorbézolt, mulatott, táncolt. A tánc láza Párizs gazdag negyedeiben valahogy hirtelen támadt és mindenkit magával ragadott. Új, furcsa táncok voltak ezek, nem hasonlítottak a forradalmi évek népi táncaihoz, sem a régi idők lassú füzértáncaihoz. Megrendezték az „áldozatok báljait” - ide csak olyanokat engedtek be, akiknek valamelyik családtagját kivégezték. Félmeztelen nagyvilági nők, akik prostituáltakhoz hasonlítottak, prostituáltak, akiket nem lehetett megkülönböztetni a nagyvilági nőktől, kikent-kifent gavallérjaikkal a homályos gyertyafényben szánalmas és fülsértő zene mellett furcsa táncot jártak, amely a guillotine kése alatt lehulló fej és test görcsös vonaglásait utánozta. Táncoltak sötétben vagy holdfénynél a temetőkben, a sírköveken.

Thermidor igazi értelméről nem a „Moniteur” cikkei, nem a Konventben elhangzó hivatalos kijelentések adtak képet, hanem Párizsnak a megismerhetetlenségig megváltozott esti utcái. A városban minden más lett. A házak lezárt zsalui, amelyek mögül mégis kiszivárgott a fény és az ingerlő muzsika hangja, a lámpásokkal megvilágított zárt hintók, a parfümök és a bor új illatai, a merész toalettek, a vakmerő tréfák és a tőrök vészjósló felvillanása a sötét kapualjban - minden arra emlékeztetett, hogy a forradalom befejeződött, lezárult, és ez a közelmúlt már távoli, rég letűnt korszaknak tetszett.

Bonaparte tábornok nem várt többé jó híreket Párizsból. Parancs itáliai hadjáratra... Nem erre kellett most gondolni. Nehéz idők jártak. Minden a visszájára fordult: a plusz jel mínusz jellé változott, a dicsőség kegyvesztettség lett. Alig ragyogták be Bonapartét Toulon sugarai, s máris felhők borították el őket. A parancsnok, aki az ifjabb Robespierre támogatását élvezte, nem számíthatott bizalomra. Űr keletkezett körülötte.

1794. július 27-én, thermidor 9-én érkezett Bonaparte tábornok Genovából Nizzába. Tillyhez, a Genovai Köztársaság mellett működő francia képviselőhöz küldték kényes diplomáciai megbízással: szimatolja ki Genova álláspontját arra az esetre, ha a francia seregek megsértenék semlegességét, egyben pedig magának Tillynek politikai állásfoglalását. Ezt a megbízatást Augustin Robespierre és Ricord adta; a Konventnek a tábornok iránti bizalmáról tanúskodott.

Bonaparte július 11-től 27-ig tartózkodott Genovában, Genovából a Nizza közelében levő Antibes-ba utazott anyjához és leánytestvéreihez, akik már egy ideje ott laktak. Valószínűleg körülbelül egy hetet töltött anyja otthonában, miközben mit sem tudott a Párizsban történtekről. Nizzába augusztus első napjaiban tért vissza és csak itt értesült a thermidor 9-10-i eseményekről.

Hogyan fogadta ezeket? Nehéz ezt pontosan megállapítani. Marmont később elbeszélte, hogy Robespierre bukását Bonaparte úgy ítélte meg, mint „szerencsétlenséget Franciaországra nézve. Persze nem azért - sietett hozzáfűzni Ragusa hercege mert híve volt a fennálló rendszernek (emléke fölötte áll az efféle vádaknak), hanem mert úgy vélte, hogy elérkezett az ideje az elkerülhetetlen változásoknak. ...Ezt mondta nekem, s íme a saját szavai: »Hogyha Robespierre hatalmon marad, megváltoztatta volna politikájának irányát: visszaállította volna a rendet és a törvények uralmát, s ezt az eredményt megrázkódtatások nélkül értük volna el, mivel a hatalom segítségével jutottunk volna el odáig...«”

Nyilvánvaló, hogy Marmont elbeszélését, mint mindent, amit írt, kritikusan kell fogadnunk. De Marmont tolmácsolásában érdekes Bonaparte gondolatmenete maga, van ebben az elmefuttatásban valami, ami jellemző Bonapartéra.

Abból az időszakból - az 1794-es események idejéből - fennmaradt még egy dokumentum: Bonaparte 1794. augusztus 7-én Tillyhez intézett levele. „Egy kissé megdöbbentett - írta Bonaparte tábornok - Robespierre katasztrófája, akit szerettem és tisztának hittem; de ha testvérem lett volna is, magam döftem volna belé a tőrt, ha tudtam volna, hogy zsarnokságra törekszik.”

Ez a levél keveset is mond, sokat is. Louis Madelin a nagy nyugalom

és bátorság tanújelét látta benne. Nyilvánvalóbb másvalami: ezt a dokumentumot a körülmények halaszthatatlan követelményei diktálták. Ha Bonaparte szükségesnek tartotta, hogy megírja ezt Tillynek, akivel nem volt közeli kapcsolatban és rendszeres levelezésben, ennek nyilván az az oka, hogy amikor nála volt Genovában, beszélt arról - vagy valamilyen formában célzott rá hogy barátságban van Augustin Robespierre-rel. (Bonaparténak Robespierre-hez való viszonyát természetesen nem az 1794 nyarán tett kijelentéseiből kell megítélni, hanem a későbbi időszakból származó nyilatkozatai alapján. Szent Ilona szigetén nem egy alkalommal nagy rokonszenvvel beszélt Augustin Robespierre-ről, elismerve érdemeit és tisztelettel nyilatkozott az idősebb Robespierre-ről.) Bonaparte nem tartotta kizártnak, hogy erről az oldalról támadás éri, s ezzel a levéllel be akarta biztosítani magát.

De a támadás, ahogy az nemegyszer megtörténik, a legváratlanabb oldalról érte. Már egy nappal azt megelőzően, hogy Bonaparte megírta Tillynek azt a levelet, amellyel meg akarta erősíteni pozícióit, Salicetti, Albitte és Laporte (Laporte csak kezdetben vett részt ebben az akcióban; nemsokára áthelyezték Lyonba. Mint a kor jellemző vonását, érdemes megemlíteni, hogy ugyanaz a Laporte, aki 1794-ben a köztársasági erkölcsök tisztaságának bajnokaként lépett fel, később hadiszállításokkal foglalkozott, s 1796-1797-ben leleplezték mint nagy szélhámost és tolvajt, aki több mint húszmillió frankot vágott zsebre.) - a Konventnak az alpesi hadseregnél tevékenykedő három befolyásos komisszárja - a Közjóléti Bizottsághoz Párizsba feljelentést küldött Ricord, a Konventnek az itáliai sereg melletti képviselője és Bonaparte tábornok - „Robespierre emberei” - ellen, akik, szerintük, árulással és kincstári pénzek elsikkasztásával voltak gyanúsíthatok. Bonaparténak különösen a genovai utazást rótták fel bűnéül. Salicetti és Albitte -nem várva meg Párizs válaszát és megtudva, hogy Ricord már kicsúszott a kezükből, mert felutazott a fővárosba - Dumerbion tábornoknak, az itáliai hadsereg parancsnokának azt az utasítást küldték, hogy Bonaparte tábornokot mentse fel tisztsége alól és tartóztassa[0] le. Az öreg tábornok sokra tartotta tüzérparancsnokát és rokonszenvezett vele, de amikor megkapta az akkortájt mindenható komisszárok utasítását, megijedt és ellentmondás nélkül teljesítette a rendelkezést. Bonapartét

felmentették állásából és őrizetbe vették, iratait pedig lepecsételték. Helyettesét, Dujart bízták meg a tüzérparancsnoki teendők ellátásával.

Bonaparte letartóztatásának körülményei mindmáig nincsenek teljesen tisztázva. Ebben a kérdésben százötven évvel ezelőtt zajlott le egy polémia. Bourrienne indította el, amikor megbírálta Walter Scott verzióját Bourrienne, jóllehet számos értékes dokumentumot sorakoztatott föl, mégis tévesen próbálta tagadni a kapcsolatot Bonaparte letartóztatása és az ifjabb Robespierre-rel való barátsága között. Bourrienne tévedéseit hamarosan kimutatta munkájában.) Ez elsősorban Salicetti szerepére vonatkozik. A Konvent befolyásos képviselője, mint láttuk, addig mindenkor pártfogolta Napóleont és az egész Bonaparte-családot. Mi késztette arra, hogy ilyen ellenséges álláspontra helyezkedjék?

1794 nyarán nyilvánvalóan nézeteltérés támadt közöttük. Ez kitűnik abból az időből fennmaradt levéltöredékekből. 1794. augusztus 6-i levelében Salicetti ezt írta: „Nizzai tartózkodásom alatt Bonaparte, nagysága magaslatáról, alig méltatott egy pillantásra.” Mi rejlett e szavak mögött? Megfeleltek-e a valóságnak? Semmit sem állíthatunk határozottan, de annyi bizonyos, hogy Salicettit valami nagyon felingerelte. Ismeretes Bonaparte egy levele is. 1795 júniusában egy - formailag Permon asszonyhoz címzett - levélben, (Permon asszony jó kapcsolatban állott Napóleon anyjával. Permonék azután Párizsba költöztek, s Napóleon járt hozzájuk. Laura, Permon asszony leánya Junot-hoz (Napóleon fegyverhordozója) ment férjhez, és később emlékirataiból vált ismertté (amelyeket Balzac segítségével írt meg). Ezeket hivatalos nevén, Abrantés hercegné néven adta ki.) amelyben nyilvánvalóan Salicettihez fordul, ezt írja neki: ő, Bonaparte, hiteles forrásból értesült arról, hogy Salicetti a prairiali felkelés napján Permon asszony házában rejtőzött. „Salicetti, látod, okozhatnék neked ugyanolyan bajt, amilyet te okoztál nekem, s ha így járnék el, csak jogos bosszút állnék, holott amikor te okoztál bajt nekem, én semmivel sem bántottalak meg. Ki járt el jobban, én vagy te? Igen, bosszút állhattam volna, de nem tettem...” (Ez a levél egyáltalán nem magyarázza meg a helyzetet, már azért sem, mert a prairiali felkelés napjaiban Napóleon maga még nem volt Párizsban. Hogyan tudhatta „hiteles forrásból” prairial 1-én, hogy Salicetti

Permonéknál van?)

Ennek a levélnek igen érezhető korzikai mellékíze van. „A bosszúállás joga” -így csak korzikaiak beszélhetnek, mert ez a jog a vendetta kötelességének az anyatejjel magukba szívott fogalmával függ össze - vagyis a nemzedékről nemzedékre szálló törzsi bosszú fogalmával. De a vizsgált kérdés összefüggésében ez a levél annak tanúbizonyságaként fontos, hogy Bonaparte Salicettivel szemben ártatlannak tartotta magát. Akárhogy álljon is a dolog, csak azt állapíthatjuk meg, hogy nem volt éles konfliktus közöttük. Mert ha Salicettinek volt is része Bonaparte letartóztatásában, ugyanilyen kétségtelen, hogy döntő szerepe volt szabadlábra helyezésében. Nyilván csak Salicetti jóvoltából küldték őt Párizsba, s engedték ott szabadon.

Bonaparte mintegy két hetet volt fogságban. Hűséges fegyverhordozói, Junot és Marmont, akik Toulon óta állandó kísérői voltak, felajánlották neki, hogy erőszakkal kiszabadítják. De ezt a javaslatot Bonaparte elvetette.

A fogságból rövid, de erélyes tiltakozó levelet intézett Albitte-hoz és Salicettihez: „Vajon a forradalom első napjaitól kezdve nem voltam-e mindig odaadó híve a forradalomnak? Vajon nem láttak-e mindig harcban a belső ellenséggel vagy mint katonát az idegenekkel?...” Nem nagyította fel érdemeit, de nem is kisebbítette őket, s emlékeztetett arra, hogy a forradalom alatt egész élete a nyilvánosság előtt folyt. Követelte, hogy ügyét haladéktalanul vizsgálják meg.

Ez a tiltakozás lényeges szerepet játszott. A komisszárok megvizsgálták iratait. Semmit sem találtak, ami kompromittálta volna Bonapartét. Fructidor 3-án (augusztus 20-án) Albitte-nak és Salicettinek, a Konvent komisszárjainak rendeletére Bonapartét szabadon bocsátották. Igaz, a rendelet azzal a fenntartással élt, hogy a döntést be kell nyújtani a Közjóléti Bizottsághoz jóváhagyás végett.

Mivel Albitte egyáltalán nem ismerte Bonapartét, fel kell tételeznünk, hogy a tüzérparancsnok szabadlábra helyezése Salicettinek köszönhető. Nyilván egyetérthetünk Bourrienne azon véleményével, hogy a szabadlábra helyezés után újból barátságban

volt Bonapartéval. (Ezt megerősíti Marmont is: „Salicetti barátilag viselkedett vele és elősegítette kiszabadulását.”)

Bonaparte tábornok tehát visszanyerte szabadságát. A thermidori reakció napjaiban, persze, a Robespierre-ek egykori „kegyeltje”, ahogyan nevezték, nem számíthatott bizalomra és támogatásra. Az itáliai hadsereg törzskarában maradt - itt az öreg Dumerbion személyes rokonszenve megszépítette életét. A Piemonte elleni hadművelet tervét, amelyet annak idején Bonaparte javasolt és Augustin Robespierre támogatott, a Közjóléti Bizottság elvetette. Ám az osztrákok, felbátorodva a franciák olaszországi tétlensége által, elsőként kezdtek támadó hadműveleteket. Bonaparte felhívta a hadseregparancsnok figyelmét a helyzet rosszabbodására. „Gyermekem - felelte neki a tábornok -, nyújtsa be nekem a hadjárat tervét, ahogyan azt szükségesnek tartja, és én megvalósítom, ahogy erőmből telik.”

Támadó hadműveletek Olaszországban - ez volt Bonaparte régi vágya. Dumerbionnak nem kellett megismételnie felszólítását. Bonaparte biztos volt a küszöbön-álló hadművelet sikerében és Turreau de Linniére-t, a Konvent küldöttét, aki a törzskarhoz látogatott, biztosította arról, hogy ha adnának neki ötvenötezer katonát, meg tudná hódítani Itáliát.

Nagyvonalú tervek, nagy szándékok, tetterő... Ám az energiával teli tábornok hamarosan meggyőződött arról, hogy javaslatai, bár beszélgető partnerei rokonszenvvel fogadják őket, nem testesülnek meg gyakorlati cselekedetekben. Sem Dumerbion tábornok, sem a Konventnek a hadsereghez kiküldött képviselői nem mertek a párizsi legfelső hatóságok jóváhagyása nélkül cselekvési szabadságot biztosítani a kezdeményező kedvű tábornoknak. Párizsban pedig, a thermidorista felső rétegekhez közelálló fórumokon leplezetlen ellenségeskedést tanúsítottak azzal a tábornokkal szemben, akit a Robespierre-ek támogattak.

Nizzában, az itáliai hadsereg törzskarában, ezt hamarosan megértették. Az osztrákok elleni hadműveleteket leállították. Dumerbion tábornok és az itáliai hadsereghez kiküldött kommiszárok a legbarátságosabb érzelmeket táplálták a tehetséges tábornok irányában, de semmiképpen sem óhajtották pozíciójukat kockáztatni az ő kedvéért. Bonaparte tábornoknak lényegében nem

volt semmi dolga az itáliai hadseregben.

1795 tavaszán Párizs utcáin és bulvárjain az olyan emberek flangáló járásával, akiknek nincs hová sietniük, három fiatal katona sétált: az egyik tábornoki, kettő kapitányi egyenruhában. Lassan mentek, figyelmesen szemlélték a szembejövő járókelőket, főleg persze a nőket. A sétálók néha megálltak, hogy elolvassák a megmaradt falragaszokat. Az egyik közülük - a Nemzeti Konvent felhívása Párizs polgáraihoz, amely a Francia Köztársaság 3. évében, Prairial 2-án (1795. május 21-én) kelt, közölte, hogy a Nemzeti Konvent hatalmon marad, hogy megmentse a hazát, s bízik „a jó polgárok odaadásában, valamint a szabadság és az egyenlőség iránt érzett szeretetükben”. Ezek Párizs népének csak az imént elfojtott félelmetes felkelésére emlékeztettek. De tavasz volt, melegen sütött a nap, s a három fiatalember továbbra is tempósan, kíváncsian nézegetve mindazt, ami útjába akadt, a Luxembourg-kert zöld lombjai felé tartott, hogy ott, kényelmesen elhelyezkedve egy gesztenyefa hatalmas koronája alatti széles padon, elfogja a lehanyatló nap meleg, ferdén eső sugarait.

A legidősebb közülük - Bonaparte dandártábornok, akit a Közjóléti Bizottság Párizsba rendelt huszonöt éves volt. A tábornokot hű barátai, Junot és Marmont kísérték, akik továbbra is szárnysegédeinek tekintették magukat, s készen álltak arra, hogy elmenjenek akár a világ végére fölöttesükért és régi barátjukért, akinek a jó csillagzatában hittek. (Louis Madelin szerint Marmont azért tartózkodott állandóan Bonaparte mellett, mert összekapcsolta őket az, hogy együtt jártak iskolába. De ez nyilvánvaló tévedés. Marmont öt évvel volt fiatalabb Bonaparténál és, mint emlékirataiból kiderül, először 1792-ben látta Napóleont.)

Május 7-én (floréal 18-án) Bonaparte parancsot kapott: áthelyezték a nyugati hadseregbe, vagyis abba, amely a Vendée ellen harcolt. Fegyverhordozóival együtt már másnap elutazott.

Bonaparte a postakocsikon sietség nélkül utazott délről északra, gondolatban visszatérve a maga mögött hagyott helységekhez. 1795 telén és tavaszán gyakran látogatott Marseille-be.

Amikor Avignonban megállt, így írt Marseille-be „drága Eugénie”-jének: „Minden szavadban saját érzéseimre, gondolataimra

ismerek... Képed be van vésve szívedbe... Az egész életre tied vagyok."

Az érzelmek változatlanságára vonatkozó fogadkozásoknak most szilárdabb alapjuk volt. Napóleon Bonaparte Désirée-Eugénie Clarytól nemcsak gyöngéd szerelmesként vált el: 1795 tavaszán Napóleon hivatalosan eljegyezte Eugénie-t.

Ámde Bonaparte gondolatai és érzései nemcsak a múlt felé, Marseille felé fordultak; az út a bővizű Rhone mentén haladt, s a folyó völgye fölött emelkedő fehér esti ködfátyolon át próbálta kivenni a távoli Párizs körvonalait. Mit ígér neki? Milyen jövő várja őt?

Bonaparte tudatában volt annak, hogy a nemrégiben történt letartóztatása után, azok után, hogy barátságban állt a Robespierre-ekkel, nem számíthat szívélyes fogadtatásra. Thermidor szétfoszlatta Toulon dicsőségét. Mindent elölről kellett kezdeni.

De az elmúlt évek sok mindenre megtanították. Huszonöt éves korára Bonaparte már jelentős élettapasztalatokra tett szert. A naiv idealizmus, a lelkes hiszékenység, a boldog remények, amelyeket akkor táplált, amikor ugyancsak a Rhone menti úton Valence-be utazott, már réges-rég semmivé váltak. Az utóbbi évek alatt nemegyszer tapasztalta a sors szeszélyét. Hol fölemelte, hol letaszította; sok mindent megismert: a kemény harc feszültségét és a siker örömét; a megcsalt reményeket és a győzelem diadalát; a bizalmat és a gyanakvást; az ellenségeskedést és a barátságot; a jót és a rosszat.

Észak felé, Párizshoz közeledve, mérlegelte, fontolgatta a lehetőségeket; látta az útján tornyosuló akadályokat, s gondolkodott leküzdésük útjain-módjain. Ki ismerte őt Párizsban? Ki ő? Egyike a sok tábornoknak, akiket a forradalom teremtett, s ráadásul kompromittálta a Robespierre-ekkel való baráti kapcsolata. Kinek a támogatására számíthat? Ki akar majd segíteni neki?

A befolyásos politikusok közül a fővárosban Bonaparte csupán Ricord-ban reménykedhetett, a Konvent komisszárjában, aki Toulonban és Nizzában hathatós támogatásban részesítette. Napóleon tudta, hogy Ricord visszatért Párizsba, elfoglalta helyét a

Konventben, s ismét olyan politikai erővé vált, amellyel számolni kellett.

Ám akar-e majd Ricord segítséget nyújtani egy olyan tábornoknak, aki csak nemrég szabadult ki a dutyiból? Bonaparte ebben nem volt bizonyos. De némi esélye azért volt; nem sok és nem biztos esélye, de már megtanulta, hogy könnyű szívvel vállaljon kockázatot, s ráadásul nem is volt más választása.

Az itáliai hadsereg volt tüzérparancsnoka prairial 9-én érkezett meg Párizsba: a népi felkelést már éppen leverték, s a győztes reakció hullámai most elsodortak mindenkit, akinek csak némi köze volt a megmozduláshoz, amely a rezsim megdöntésével fenyegetett. Ezek közé tartozott Ricord is; hamarosan a felkelés elfojtása után letartóztatták. Azt a kártyát, amelyben Bonaparte a legjobban reménykedett, leütötték.

Bonaparte kénytelen volt a közvetlen hivatalos utat járni. Elment a Közjóléti Bizottság katonai osztályára. 1795 áprilisa óta ennek élén Francois Aubry, a Konvent küldötte állt.

Bonaparte aligha ismerte Aubry nevét. Az a férfiú, aki 1795 tavaszán kezében tartotta a francia hadsereg katonai állományát, nem tartozott a híres hadvezérek közé, noha hivatásos katona volt. Csaknem kétszer idősebb volt Bonaparténál, 1769-ben kapta meg a tüzér főhadnagyi rendfokozatot, a dandártábornok egyenruháját pedig csak két éve öltötte föl. Már ennél az egy oknál fogva sem számíthatott rokonszenvére a huszonöt éves dandártábornok.

De nem ez volt a fő dolog. Jóllehet Aubry tüzér volt képzettségénél és szakmájánál fogva, sohasem szagolt puskaport. Ügyes intrikusként igyekezett minél közelebb lenni a törzskarhoz, s az előléptetést a folyosói béka-egér harcban való részvétellel, nem pedig a csatamezőn véghez vitt hőstettekkel akarta elérni. Tervei kitűnően sikerültek, kivívta, hogy megválasszák a Konventbe Gard megye küldötteként. A Konventben meg a katonai bizottságban, ahol hivatásos katonaként vezető szerepre tartott igényt, ismét szokásos intrikáihoz folyamodott. Ám meggyőződés nélküli és széles látókörű ember létére kétszer elszámította magát: a katonai bizottságban Dubois de Crancé ellen, a Konventben a hegypárti képviselők ellen szőtt intrikái teljes kudarccal végződtek. Az

utóbbiért - a girondistákra helyezett tétért - drágán fizetett. 1793 októberében letartóztatták és csak 1794 decemberében került szabadlábra.

A több mint egyévi börtön Aubryban kialakított valamiféle meggyőződést, dühödt antijakobinussá lett. A germinali felkelés szétzúzása után, amikor növekedett a kereslet az antijakobinusok iránt, Aubryt ismét forgalomba hozták: kinevezték a Közjóléti Bizottságba, s megbízták azzal, hogy a hadsereget minden gyanús elemtől megtisztítsa.

Bonaparte a jakobinus múltjával elfogadhatatlan volt számára: fiatalságát végső soron még csak megbocsáthatta neki - hiszen ezt meg kellett bocsátania Marceau-nak meg Hoche-nak is de jakobinizmusát nem bocsáthatta meg. Egy ideig gyötörte a fiatal tábornokot, majd végül azt javasolta neki, menjen gyalogsági dandártábornokként a Vendée ellen. Aubrynak, aki képzettségét tekintve tüzér volt, tudnia kellett, hogy tüzértábornoknak azt javasolni, hogy menjen a gyalogságba - sértés. Bonaparte elvetette a javaslatot: nem is tehetett mást.

S ekkor ismét elkezdődnek a pénztelenség, a kényszerű tétlenség napjai; Bonaparte társaival ismét a párizsi bulvárokon sétálgat; nincs hova sietnie - semmi dolga, semmiféle kilátásai nincsenek.

A kegyvesztett tábornok, akit semmiféle kötelezettségek nem terhelnek, gyakran jár a postára, s ott átveszi „drága Eugénie”-jének Marseille-ből érkező leveleit; a borítékon még mindig ez a címzés: „Bonaparte tábornoknak, a nyugati hadsereg jelenleg Párizsban tartózkodó tüzérparancsnokának.” Bonaparte nem siet kijavítani a menyasszonya keze írásától származó címzést. „Tüzérparancsnok” - hadd legyen így. Nem tájékoztatja az őt ért kudarcról. Azt sem tartja szükségesnek, hogy Joseph-et tájékoztassa a történtekről. Több levélben homályosan és anélkül, hogy pontosabban meghatározná, arról beszél, hogy gyöngélkedik: hiszen valahogy meg kellett magyaráznia elhúzódó fővárosi tartózkodását.

De az ember gyönge, s Bonaparte sem volt kivétel, megvolt benne minden emberi gyöngeség. Olykor szomorúság, sötét búskomorság fogta el. Szentimentális leveleket írt Joseph-nek; „Bárhogy bánjon is veled a sors, tudnod kell, kedvesem, hogy nem lehet jobb barátod,

akinek szívéhez ennyire közel állsz és aki ennyire őszintén kívánná boldogságodat.” Kéri Joseph-et, küldje el neki képmását.

Egyre rosszabb anyagi helyzetbe kerül. Junot kiprésel apjából minden kipréselhetőt, de az ínség mégis sarkukban van. Bonaparte változtatja a szállodákat; megtalálja a legolcsóbbat - hetente mindössze három frank; ennél már nincs alacsonyabb ár.

Ha hihetünk Laure d’Abrantésnek, a tábornok ebben az időben kesztyű nélkül jár, igencsak kopott egyenruhában; s elég szánalmas látványt nyújt. (D’Abrantés hercegné a memoárjait 1831 és 1839 között írta, s ezek nemcsak azért figyelemre méltóak, mert afféle irodalmi emlékművet állítanak Napóleonnak. Nem lehet elvitatni, hogy Laure d’Abrantésnak jó a megfigyelőképessége; más leírásokkal összehasonlítva Napóleonra vonatkozó emlékezései igen pontosan leírják külső megjelenését, s ebből a szempontból figyelemre méltók.) Jobbára komor és gondterhelt, noha időnként megpróbálja nyomott hangulatát mosolygós arccal palástolni.

Időnként benézett a katonai bizottságba, s egyik látogatásakor megállapította, hogy Aubry már nincsen ott és íróasztalánál új főnök ült: Doulcet de Pontécoulant. (Meg kell jegyeznünk, hogy Aubry, aki meg volt győződve arról, hogy csak a jobboldalra feltett kártya nyerhet, kegyetlenül elszámította magát. Arra alapozta számításait, hogy a reakció győz és sor fog kerülni a monarchia restaurálására. Fructidor 18-án letartóztatták és mint ellenforradalmárt Guyanába száműzték, ahol nemsokára meghalt.) A katonai bizottság új vezetője, aki szintén Konvent-küldött, egészen más vágású fölöttes volt, mint Aubry. Szeretetreméltó, mindenkihez barátságos, tapasztalt férfi, aki a forradalom előtt Bécsben, Berlinben, Pétervárott élt, mind a régi rendszerben, mind az újban kitűnően boldogult, voltak barátai minden pártban, s igen ügyesen elkerülte a szirteket, amelyek között a viharos idők árja sodorta, el tudta kerülni az óhatatlannak látszó letartóztatást is, bár ennek veszélye különböző időpontokban és különböző okokból leselkedett rá.

A szolgálaton kívüli fiatal tábornokot jóindulatúan fogadta; figyelmesen meghallgatta kívánságait, és nem halogatva az ügyet, beosztotta a Katonai Bizottság topográfiai irodájába, s megbízta, hogy foglalkozzék azzal, ami a leginkább kedvére való volt: az

itáliai hadsereg hadműveleti terveivel. Bonapartéba visszatért az élet. Lelkesen foglalkozott az itáliai hadjárat tervével, szívügyével.

Ámde abban az átmeneti időszakban, amikor a politikai irányvonal állandóan változott, amikor az inga hol jobbra, hol balra lengett ki, nem soká ültek az emberek egy helyen. Egy ízben, amikor bement a Katonai Bizottságba, Bonaparte Doulcet de Pontécoulant íróasztalánál új, ismeretlen arcot látott. A katonai hivatal szeretetreméltó vezetője, aki jó érzékkel megszimatolta a politikai légkör legcsekélyebb változásait, az előző napon kiröppent: sietve elhagyta az íróasztalt, amely veszélyessé válhatott. Ezzel az udvarias, szívélyes úrral már nemigen fogunk találkozni a történelem lapjain. Ez nem azt jelenti, hogy befejezte földi pályáját, ellenkezőleg, bár öt évvel idősebb volt Bonaparténál, harminckét évvel túlélte - életének kilencvenedik évében halt meg. De a viharos évek tapasztalatai megtanították őt arra, hogy ne törekedjék főszerepekre; előnyben részesítette a nyugodtabb és természetesen jól honorált második és harmadik helyeket. Lekerült a történelem lapjairól, de jól boldogult a magánéletben, a császárság alatt szép tisztségeket töltött be (Napóleon nem feledkezett meg jóindulatáról), és a restauráció és a júliusi monarchia alatt Franciaország pairje (a felsőház tagja) volt. Az 1848. februári forradalom megszüntette a felsőházat, s ezzel állami szolgálata befejeződött. Doulcet de Pontécoulant ekkor nyolcvannégy éves volt.

Pontécoulant eltűnt, s a Katonai Bizottság munkatársai, akiket még Aubry válogatott össze, a legcsekélyebb előzékenységet sem tanúsították a fiatal jakobinus tábornok irányában.

Bonaparte ismét a rosszindulat áttörhetetlen falát látta maga előtt. Újból félreállították. A már megvalósíthatónak látszó olaszországi hadjárat ismét a távolba tűnt, mítosszá vált.

A sors viszontagságai megtanították Bonapartét arra, hogy az események menetének váratlan változásait higgadtan fogadja. Joseph-hez és menyasszonyához írt levelei azt mutatják, hogy ez nem idézett elő nála nagyobb lelki megrázkódtatást. Nem váltak valóra az itáliai álmok... Nos, majd kieszel másvalamit...

Nem is kellett sokáig törnie a fejét. Augusztus végén kedve támadt

arra, hogy Törökországba menjen katonai tanácsadónak. Hivatalos beadványt nyújt be erre vonatkozóan a Katonai Bizottsághoz, és közli terveit menyasszonyával.

Napóleonnak most sok a szabad ideje és ezt nem tölti céltalanul. Sokat olvas, figyelemmel kíséri az események menetét. Nem leplezi ellenségességét az erősödő királypártiakkal szemben. („Az egyik alsó szintű gyűlés a király mellett foglalt állást; ez nevetséges” - írta Joseph-nek 1795. szeptember 12-én.) Nem csekély mértékben foglalkoztatják gyakorlati kérdések. Szeretné rendbe hozni anyagi ügyeit, s a Joseph-fel folytatott levelezésben egyre gyakrabban szóba jön a tulajdon - föld vagy ház - témája. Visszatér ahhoz a gondolathoz, hogy siettetni kell az Eugénie Claryval való házasságkötést. „...Vagy végig kell vinni a dolgot Eugénie-vel, vagy pedig szakítani” - írja 1795 szeptemberében Joseph-nek, s ez a néhány szó megmutatja, milyen nagy szerepet játszott a számítás ebben a látszólag olyan érzelmes kapcsolatban.

Bonaparte gyakran ellátogat Permonékhoz; új ismeretségeket is köt. 1795 nyarától bejáratos az abban az időben közismert Thérésa Tallien szalonjába, akit vendégei félig tiszteletteljesen, félig ironikusan „thermidor boldogasszonyának”, „Notre Dame de Thermidornak” neveztek.

A thermidorista vezetőknek az illetéktelen szemek előtt rejtett, szűk, zárt körében az egyik legfontosabb szerepet, legalábbis eleinte, Tallien játszotta.

Tallien, nem kevésbé, mint Barras vagy Fréron, megtestesítette magában a thermidori rezsim úgyszólván valamennyi hibáját és bűnét. Gróf Brécey főkomornyikjának volt a fia, s dühödt irigységgel és rajongással figyelve az urakat a cselédszobából, átvette modorukat, szokásaikat és mozdulataikat, sőt valamit a műveltségükből, de meg kellett elégednie egy közjegyző íródeákjának szánalmas szerepével, amíg ki nem tört a forradalom, mely igen tág lehetőségeket nyitott meg előtte. 1789-ben huszonkét éves, nem ostoba, ékesszóló, szemtelen, s nem volt nehéz kiemelkednie - előbb a Faubourg Saint-Antoine-ban, majd a párizsi Városházán. Huszonöt éves korában megválasztották a Konvent küldöttének, s isten tudja, minek hitte magát: arcátlansága nem ismert határt. A jakobinus párt soraiban Tallien a szélsőséges

szárnyhoz csatlakozott. Amikor a Konvent komisszárjaként Ysabeau-val együtt a félig-meddig lázadó Bordeaux-ba küldték, a rázúduló megtorlások kegyetlensége megdöbbentette a város sok vihart látott lakosságát. Egyébként néhány igen vagyonos ember megtalálta a módját annak, hogy mentesüljön a szigorú büntetés alól. Peixoto bankárt, miután lefizetett egymillió-kétszázezer livre-t, szabadlábra helyezték - a Rabaut-testvéreket ötszázezer livre-ért, Lafond-t háromszázezerért. Tallien Bordeaux-ban bebizonyította, hogy nemcsak az arany iránt, hanem a női bájak iránt sem közömbös. Thérésa Cabarrus, egy spanyol bankár lánya, aki tizennégy éves korában férjhez ment egy üzletemberhez, majd elvált tőle, óriási befolyást gyakorolt Tallienre. A Közjóléti Bizottságba özönlő feljelentések szerint nemcsak fellép népi ünnepélyeken frígiai sapkában, megtestesítve a Szabadságot (ezzel talán még megbékéltek volna), hanem segítségével arisztokraták, pénzemberek és spekulánsok megfelelő ellenszolgáltatás fejében sötét üzelmeket folytatnak. Tallient visszahívták Párizsba; Thérésa Cabarrust egy idő után a fővárosi La Force börtönbe zárták.

Tallien érezte, hogy szűkül a kör, s igyekezett javítani a pozícióin azzal, hogy a Köztársaság ellenségei ellen, megjátszott pátosszal vádbeszédeket mondott a Konventben és a jakobinus klubban. Túlzott buzgalmára Robespierre megvető, nyíltan ellenséges választ adott. Tallien mentegetőzni akart, de Billaud-Varenne félbeszakította: „Tallien arcátlansága határtalan, hallatlan vakmerőséggel hazudik a Gyűlésnek.”

A jakobinus klub kizárta őt tagjai sorából. A kétségbeesés, az a törekvés, hogy bármi áron elkerülje a felelősségrevonást mértéktelen gaztetteiért és bűneiért, amelyek - ebben biztos volt - nem maradtak rejtve Robespierre vagy Saint-Just éles szeme előtt, Tallient a thermidori összeesküvők soraiba vitte, s bátorságot öntött belé thermidor 9. döntő óráiban. Ha ilyen paradox szókapcsolás megengedhető, azt is mondhatnánk, hogy a félelem vakmerővé tette. Ő lett a tragikus thermidori események egyik főszereplője.

A forradalmi kormány vezetőinek kivégzése után Tallien megkönnyebbülten fel-lélegzett. Immár megvolt mindene, amire törekedett: hatalom, pénz, bor, ínyencségek, Thérésa - aki

kiszabadult a börtönből és hivatalosan Tallienné asszony lett. Tallien azt a befolyást, amelyet mint a thermidorista párt egyik főkolomposa élvezett, elsősorban arra használta föl, hogy megsemmisítse a becsületes jakobinista vezetőket, akik feltárhatták volna bűntetteit - Collot d'Herbois-t, Cambont, Choudieu-t, Billaud-Varenne-t és még másokat. Talliennek sok minden sikerült. A rá jellemző önhittséggel és a karrierista arcátlanságával, akinek kedvezett a körülmények találkozása, amelyet ő saját erőfeszítései eredményének tekintett, úgy vélte, Franciaország a lábainál hever. Kegyetlenül elszámította magát.

A bűnök súlya lehúzta. Minden ügyetlen lépésénél újabb vádakat emeltek ellene a régi bűnökért. Mohósága és gonoszsága, farkastermészete - bármely vetélytársának bármikor kész volt átharapni a torkát - óvatosságra késztette vele szemben az embereket. Igyekeztek megszabadulni tőle. Tallient megválasztották még az Ötszázak Tanácsába, de már semmi befolyása sem volt. 1798-ban állás nélkül maradt. Bonaparte harmadrendű beosztásokban magával vitte az egyiptomi expedícióra és... Egyiptomban hagyta. Franciaországba Tallien csak három év múlva térhetett vissza, ott nem kellett senkinek. Még hosszú ideig élt, igyekezett kiszolgálni minden rezsimet, de megvetéssel elfordultak tőle. A felesége régen elhagyta, egyetlen leánya, aki Narbonne-Pelet gróf felesége lett, nem akart tudni apjáról; barátai nem voltak, rossz híre mindenütt megelőzte - hátat fordítottak neki. Elefantiázisban (Valamely testrésznek, többnyire végtagnak megvastagodása, rendkívüli megnagyobbodása.) megbetegedve, ijesztően elcsúfítva, szánalmasan tengődött, nyomorgott, magányosan és elfeledve. 1829-ben koldusként halt meg, mindenkitől eltaszítva és megvetve, XVIII. Lajos kormányától hízelgő, talpnyaló levelekben alamizsnáért esedezve. Életének vége az idősebb Alexandre Dumas kalandregényeinek utolsó oldalaira emlékeztet, ahol az elkövetett bűnökért óhatatlanul meglakolnak.

Ámde 1795 nyarán, amikor a kegyvesztett Bonaparte tábornok átlépte a Thérésa Tallien által szerényen „kunyhónak” nevezett szalon küszöbét, a Tallien-házban még senki sem láthatta előre a ház ura pályafutásának siralmas fináléját.

Napóleon később, Szent Ilona szigetén, így emlékezett vissza erre:

„Tallien asszony akkor feltűnő szépség volt; mindenki szívesen megcsókolta a kezét és mindazt, amit lehetett.” Szült egy leánygyermeket, aki a Thermidor-Thérése-Rose nevet kapta; ez a szokatlan név hangsúlyozta, mekkora jelentőséget tulajdonított a Tallien házaspár thermidor 9-ének.

Soubrany, egyike az „utolsó hegypártiaknak”, aki hősi halált halt a prairiali felkelés napjaiban, nem sokkal halála előtt így írt „thermidor istennőjéről”, Thérésa Tallienről: „Most ez az asszony helyettesíti Marie-Antoinette-et; az általános ínség közepette fitogtatja gazdagságát, a színielőadásokon brilliánsokkal teleaggatva jelenik meg, római nő öltözékében, és ő adja meg a hangot mindahhoz, ami Párizsban mindkét nem bűneit leplezi.”

Tallien asszony „kunyhója” volt abban az időben a legbefolyásosabb politikai szalon; állandó látogatói Barras, Fréron, Ouvrard, a roppant sikeres fiatal francia bankár; itt nemcsak a szépasszonyoknak udvaroltak és bort ittak, hanem két pohár között néhány szóban megállapodtak a legfontosabb állami ügyek megoldásában, amelyek két-három nap múlva a Köztársaság hivatalos intézményeiben befejezett jogi formát kaptak.

Menyasszonyához, Eugénie Claryhez írt leveleiben Bonaparte Tallien asszony szalonjáról mellékesen, közönyös hangon beszél, mintha csak egy kicsit ingerkedni akarna „thermidor istennője” általánosan elismert szépsége említésével. Elérte a célját. Désirée Clary nyugtalankodni kezdett: jó intuíciójával megsejtette, hogy a vőlegénye által közölt összes hírek közül Tallien asszony mellékes emlegetése a legfontosabb. Csaknem minden levelében érdeklődik nála Madame Tallien felől.

Az a körülmény, hogy Bonaparte látogatta Thérésa Tallien szalonját, valóban fontos következményekkel járt rá nézve. De nem azért, mert nem tudott ellenállni a háziasszony varázsának; bár elismerte Thérésa szépségét, közömbös maradt iránta, s abban az időben Tallien asszony sem érdeklődött iránta; szegény volt és ismeretlen; a nagy hatalmú asszony hajlandó volt őt némileg pártfogolni - néhány sora alapján a szegény tábornoknak köpenyszövetet utaltak ki -, ennél többet azonban nem tett érte.

Tallienék szalonjában Bonaparte emlékezetébe idézte önmagát

olyanoknak, akik ismerték őt jobb napokban - 1793 decemberében -, majd pedig teljesen megfeledkeztek róla. Barras és Fréron Toulonban volt, amikor Bonaparte irányította a város ostromát. De vajon kevés tehetséges tiszt akadt-e útjukba?

Bonapartének sem igen jutottak az eszébe; közömbösek voltak számára. Ám amikor 1795 késő nyarán a véletlen ismét összehozta őket „thermidor istennőjének” elegáns „kunyhójában”, más volt a helyzet. Bonaparte kegyvesztett tábornok volt, nem bíztak benne, valójában szolgálaton kívül helyezték. Barras, Fréron, Tallien a thermidoristák uralkodóvá vált pártjának az élén álltak, a thermidori köztársaság tényleges vezetői voltak.

Bonapartét ritkán csalta meg emberismerete. Ami Barrast, Fréront és Tallient illeti, nem is volt szükség nagy éleslátásra. Ezek az emberek, mondhatni, fitogtatták bűneiket. Bonaparte megvetette őket; ezt nemcsak Szent Ilona szigetén írt visszaemlékezéseiben olvasható közvetlen kijelentései igazolják, hanem brumaire 18. utáni cselekedetei is. Amikor a hatalom Bonaparte kezébe került, mindhármukat kirekesztette a politikai életből: Barras, akit birtokán rendőri felügyelet alá helyeztek, hosszú ideig nem mozdulhatott ki onnan - megtiltották neki az utazást; Fréront elküldték Santo Domingóba, a trópusokra alprefektusnak, s itt egy fél év alatt elpusztult sárgalázban; Tallien - mint mondottuk - koldusbotra jutott.

1795-ben azonban másként állt a helyzet: Barras, Fréron, Tallien mindenható volt, Bonaparte dandártábornok pedig nem számított.

De az 1795. évi Bonaparte már nem az, aki tíz évvel ezelőtt volt. Rousseau és Raynal követőjének hevessége, egyenessége, elvhűsége már a múlté. Bonaparte dandártábornokban kevés maradt annak az alhadnagynak a lelkesedéséből és ábrándosságából, aki Paolinak felajánlotta kardját, karját és tollát, sőt kevés maradt „A beaucaire-i vacsora” szerzőjéből is. A korzikai illúziók összeomlása után, annyi csalódás, felemelkedés és újabb bukás, annyi váratlan sorsfordulat után sok tekintetben más emberré lett. Megtanulta leplezni érzéseit, elrejteni gondolatait és dédelgetett terveit, álarcot viselni, a körülmények diktálta szerepet játszani. A korán megnyilvánuló sok adottsághoz a nehéz új körülmények között még egy képesség járult: kétségtelenül nagy, sőt nyugodtan állíthatjuk, óriási színészi

tehetség.

Ennek az alacsony termetű, sovány, csaknem beteges külsejű fiatalembernek, akinek hosszú, sima, fekete haja a vállára hullott, nem franciás barna arcában szeme különösen élénken csillogott, aki mindig hanyagul, csaknem rosszul öltözött, valami titokzatos képessége volt arra, hogy felhívja magára a figyelmet, kényszerítse az embereket arra, hogy meghallgassák, mi több, hogy számoljanak vele. Bár félszeg volt, szögletes modorú, ha kellett, tudott rendkívül kellemes, elbűvölő lenni, meg tudta nyerni magának az embereket.

Párizsba mint idegen érkezett; azok, akiknek támogatására számított - Ricord, Salicetti, akkor nem rendelkeztek befolyással. Az óriási város távol álló maradt számára. Mindenütt követte Augustin Robespierre árnyéka; Aubry a legkevésbé sem törekedett arra, hogy megfeledkezzenek róla, s ez az árnyék 1795-ben elriasztotta azokat, akik Bonapartéval érintkezésbe kerültek.

Ő pedig megkockáztatta azt, hogy elmenjen „thermidor istennőjének” a házába, a thermidorista vezetők barlangjába, a thermidorista párt vezetőinek zárt körű, az idegenek számára hozzáférhetetlen találkozóhelyére. A tőlük távoli világhoz tartozó férfi, a „Robespierre-ek kegyeltje”, ahogy még nemrégiben beszéltek róla, megkockáztatta, hogy átlépje ennek a „kunyhónak” a küszöbét, elérte - anélkül, hogy akár arcátlan hízelgéshez folyamodott volna, akár a szokásosnál jobban csapta volna a szelet a háziasszonynak -, hogy megbékéljenek jelenlétével, sőt később még kellemesnek is tartsák...

Mire kellett ez neki? Hogy ingerelje Désirée Claryt? Hogy változtasson sorsán? Annyira fontos volt ez neki?

1795 szeptemberében egyszerre két - egymást kizáró - okmányt kapott kézhez. Az egyiket a Közjóléti Bizottságtól Cambacérés aláírásával. Ebben arról értesítették, hogy Bonaparte dandártábornokot, mivel nem jelent meg azon a helyen, ahová vezényelték, elbocsátják a működő hadseregből; a másikat a Katonai Bizottságtól. Ebben közölték, hogy Bonaparte tábornokot kinevezik a Törökországba küldendő katonai misszió vezetőjének.

A thermidori rezsim napjaiban a kormány apparátusában uralkodó

zűrzavar és rendetlenség mellett semmi rendkívüli nem volt abban, hogy egy és ugyanazon a napon ugyanarról a katonáról két teljesen különböző tartalmú okmányt adtak ki. Nyilván sem az egyik, sem a másik okmány nem volt kötelező érvényű...

Bonaparte egy cseppet sem idegenkedett a törökországi utazástól. Vendémiaire 5-én (1795. szeptember 27-én) ezt írta Joseph-nek: „Elutazásom időszerűbb, mint valaha. Teljesen eldöntött kérdésnek tekinthető, ha itt nem volna minden forrongásban.” Egyébként abban reménykedett, hogy a legközelebbi napokban minden rendbe jön.

Egy évvel a thermidor 9-i puccs után ennek osztálytartalma már világosan feltárult. Annak az új burzsoáziának a győzelme volt ez, amely a forradalom évei alatt alakult ki, gazdagodott meg és vezette be teljes uralmát, hogy akadály nélkül élvezhesse a szerzett javakat. A thermidori reakció politikai tartalma ellenben kevésbé volt világos. Meddig fog jobbra tolódni? Mi lesz az utolsó szakasz? A monarchia visszaállítása? A Bourbonok visszatérése?

1794 végén még senki sem mert erről hangosan beszélni. De úgy látszott, hogy a politikai helyzet is teljesen kizárta ezt a lehetőséget. A helyzet sajátossága abban rejlett, hogy az országon belüli burzsoá ellenforradalom párosult azzal, hogy a háború arcvonalain a Köztársaság seregei győzelmeket arattak a feudális ellenforradalom fölött.

A jakobinus diktatúra titáni erőfeszítései az után hozták meg gyümölcseiket, hogy vezetőiket már vérpadra küldték. 1794 második felében a Köztársaság seregei mindenütt offenzívába lendültek. Pichegru hadserege a franciákat felszabadítóként fogadó lakosság ujjongása közepette elfoglalta Hollandiát. A Jourdan parancsnoksága alatt álló Sambre et Meuse hadsereg, amelyben különösen kitüntette magát Kiéber, súlyos vereségeket mért az osztrákokra, a poroszokra meg a hesseniekre. Az egész Rajna-vidék a franciák kezére került. 1794 végén még a pireneusi fronton is, a Spanyolország elleni háborúban, amelyben a franciák sokáig nem tudtak eredményt elérni, fordulat kezdődött: a hadsereg Pérignon, majd Schérer parancsnoksága alatt támadásba ment át.

A Köztársaság seregeinek csapásai alatt a franciaellenes koalíció

kezdett felbomlani. Az intervenció összeomlott. A republikánus Franciaország fényes győzelmeivel bebizonyította fölényét az európai monarchiák hadseregei fölött. A két világ - a régi és az új - összeütközésében az új világ kerekedett fölül. Ráadásul a francia fegyverek győzelmei kiélezték a franciaellenes koalíciót belülről marcangoló ellentéteket. 1794 tavaszán a lengyel felkelés, élén Tadeusz Kosciuszkóval, majd leverése és Lengyelország ezt követő harmadik felosztása a végsőkig kiélezte az ellentéteket Porosz-ország és Ausztria között.

1794 végén béketárgyalások kezdődtek Poroszországgal. Ezek a bázeli békeszerződéssel nyertek befejezést, amelyet 1795. április 6-án Barthélemy és Hardenberg írt alá. A szerződés értelmében a Rajna bal partja Franciaországé marad. 1795. július 22-én ugyancsak Bázelben aláírták azt a békeszerződést, amely véget vetett a Spanyol-országgal folyó háborúnak. Igaz, már világosan kirajzolódtak az új francia-ellenes szövetségnek - Anglia, Ausztria és II. Katalin Oroszországa szövetségének - körvonalai. Ám ez nem kisebbítette a két bázeli szerződés óriási politikai jelentőségét: akárhogy ítéljük is meg őket, a történelemben a franciaellenes feudális koalíció vereségének jogi és diplomáciai emlékei maradnak.

Azoknak az éveknek katonai-diplomáciai történetében más tények is figyelmet érdemelnek. A Batáviai Köztársasággal Hágában 1795 májusában kötött szerződés a hollandokat valójában a franciáktól teljesen függő helyzetbe hozta. A Batáviai Köztársaság a Francia Köztársaság hűbéresévé vált. Vajon erről álmodott-e Németalföld, amikor 1794-ben üdvözölte a francia hadseregeket? Belgiumot az 1795. október 1-i nevezetes dekrétummal egyszerűen Franciaországhoz csatolták. Merlin a Konventben 1795. szeptember 30-i beszédében cinikusan kijelentette: „A Köztársaság számára fontos, hogy a belgák meg a lüttichiek csak annyira legyenek szabadok, amennyire franciák lesznek...”

Ez a híres jelszó: „Béke a kunyhóknak! Háború a palotáknak!” - amely az intervenciós seregeket megfutamító önkéntes ezredek zászlain lángolt - elhalványult, elmosódott, egyre kevesebb szó esett róla. A háború észrevétlenül új tartalmat kapott; a nagyvonalú hódító tervek lelkesítették a nagyburzsoáziát, amely napról napra

inkább az ország gazdájának érezte magát.

Lehetséges-e, hogy az új urak, akik megkaparintották a régi nagyurak vagyonát, akik a guillotine alá küldték XVI. (Capet) Lajost, s ezzel felégették maguk mögött a hidakat, beleegyeztek volna a Bourbon-monarchia restaurálásába? Ez kizártnak tekinthető, mivel ellentmondott érdekeiknek.

Ámde az ezeréves monarchiának sok híve volt az országban, a királypárt élén álló emigráns arisztokrácia nem akarta, s talán nem is tudta józanul megítélni a tőle idegen érdekeket. A királypárti körökben thermidor 9. után felébredt remények egyre erősödtek, ahogy a thermidoristák csapást csapásra mérve zúzták szét a nép erőit. Germinal és prairial után a félénk várakozások biztonságba nőttek át. A pétervári, torinói, bécsi, londoni emigráns körök már készültek XVIII. Lajos diadalmas bevonulására ősei palotájába. A fehér liliomok ismét divatba jöttek.

Az 1795 nyarán megvitatott új alkotmány, bár megtartotta Franciaországban a köztársasági államformát, élével a nép ellen irányult. Az új alkotmány megalkotói megszüntették az általános választójogot, bevezették a vagyoni választási cenzust, egy kamara helyett a két kamarát, és mint végrehajtó hatalmat - a Direktóriumot, amelyet igen széles körű jogokkal ruháztak föl - új rendszert hoztak létre, új országot, „a tulajdonosok által igazgatott országot”, ahogy azt nyíltan megmondta az egyik thermidorista vezető: Boissy d’Anglas.

A királypártiak nem ok nélkül számítottak arra, hogy a III. évi alkotmány által bevezetett választójogi rendszer többségre fogja őket juttatni a majdani gyűlésekben és ennélfogva lehetővé teszi a monarchia „törvényes” helyreállítását.

A királypárt nem volt homogén képződmény. Ellenkezőleg, nehezen képzelhető el tarkább, ellentmondásosabb, disszonánsabb párt, mint a monarchia híveinek a pártja volt. A reakciós politika logikája folytán sokan jobbra tolódtak azok közül, akik még nemrégiben a „szabadság védelmezőjének” nevezték magukat. Az egykori girondisták, feuillant-ok, Lafayette hívei 1795-ben már a monarchia előnyeinek elismerése felé hajlottak. A thermidorista Konvent legtekintélyesebb vezetői, az új alkotmány szerzői, Boissy d’Anglas,

La Révelliére-Lépeaux, Lanjuinais, Lacretelle
monarchistáknak számítottak, s joggal, jóllehet jelentős politikai különbségek voltak köztük.

Még nagyobb különbség volt a franciaországi alkotmányos monarchisták és az emigrációban élő királypártiak között. Az összes emigránsokat egyesítő közös vonás a forradalom iránt táplált ádáz gyűlölet volt. Kiszáradt a torkuk az olthatatlan bosszúvágytól. D'Antraigues gonosz és gyalázkodó kijelentéseiben: „Az ellenforradalom Marat-ja leszek; százezer fejet fogok levágatni" nemcsak az ő egyéni vágya fejeződött ki. Ferrand gróf, később XVIII. Lajos minisztere, negyvennégyezer kivégzést követelt. Outremont gróf azt akarta, hogy lőjék agyon mindazokat, akik egyházi javakat vásároltak. Ám a királypártiak egysége sem terjedt tovább a véres bosszúról szőtt álmoknál. Az emigrációt marakodások, intrikák, kölcsönös vádaskodások marcangolták.

1795-ben a monarchia híveinek többsége úgy vélte, hogy a jobbratolódás, amely thermidor 9. óta állandóan folyt Franciaországban, a dolgok meneténél fogva hatalomra fogja juttatni őket.

Ám ezzel a lehetőséggel a thermidoristák is számoltak. Arra, hogy meggátolják a királypártiak túlsúlyra jutását a majdani törvényhozó szervekben és szilárdan kezükben tartsák a hatalmat, egyszerű megoldást találtak. A thermidorista Konvent a fructidor 5-i és 13-i (1795. augusztus 22-i és 30-i) dekrétummal elrendelte, hogy a jövőbeni törvényhozó gyűlések tagjainak kétharmad része a Konvent tagjaiból választandó.

Azok a remények, amelyeket a királypártiak a monarchia restaurációjának könnyű, alkotmányos útjához fűztek, összeomlottak. A kétharmadról szóló rendelet feldühítette őket. Vajon nem lehet-e elérni ugyanazt az eredményt más utakon? Szeptemberben ez a gondolat foglalkoztatta a monarchia híveit. A fővárosban sok volt a jól felfegyverzett királypárti, akik a viharos évek alatt megtanulták a fegyverek kezelését. A párizsi helyőrség tisztjei között sok híve akadt a monarchiának. Úgy hírlett, közéjük tartozik Menou generális is, a fővárosi fegyveres erők parancsnoka. Még óvatosabban, négyszemközt és igen bizonytalan dologként arról is suttogtak az emberek, hogy átállt a monarchia

mellé „maga” Pichegru tábornok.

Abban az időben Pichegru hírneve elérte a zenitet. A hollandiai győzelmek után a Konvent „a haza megmentője” címet adományozta neki. Majd a prairiali felkelés elfojtásáért tömjénezték; ezt követően kinevezték az északi hadsereg parancsnokának, alárendelve neki a rajnai hadsereget és a Sambre et Meuse hadseregét is. A forradalom évei alatt első ízben összpontosult egyetlen tábornok kezében ilyen óriási hatalom. Vajon miként kerül majd felhasználásra? A kortársak ezt nem tudták. Később ismeretessé vált, hogy 1795 augusztusában a hatalmas tábornoknál megjelent egy bizonyos Fauche-Borel, a Bourbonok megbízottja; eleinte Rousseau kéziratairól beszélt, később óvatosan az embereknek a változásokra való hajlamára, a monarchia visszaállításának lehetőségeire terelte a szót. Fauche-Borel attól tartott, hogy az első kétértelmű szó után agyonlövik. Nem ez történt - meghallgatták. Később gróf Montgaillard is beszélt ugyanerről Pichegruvel. Ez persze még titokban maradt, de a párizsi éles fülekhez elérkező hírek felbátorították az összeesküvőket.

Vendémiaire elején (szeptember végén) az összeesküvők úgy vélték, ütött a cselekvés órája: októberben befejeződik a Konvent tevékenysége és életbe lép az új alkotmány. Nem késlekedhetnek.

Vendémiaire 11-én a Konventben megtudták, hogy a Lepeletier-szekcióban ellenséges elemek gyülekeznek, hogy a Comédie Frangaise termében törvénytelen gyűlések folynak, hogy „Le a kétharmaddal!” jelszóval lázítják az elégedetlenkedőket. A zendülők mellett állt a thermidor 9. után „megtisztított” Nemzetőrség, amely a szélső-jobboldali erők bástyája lett. A Konvent kijelentette, hogy megszakítás nélkül ülésezik és megbízta Menou tábornokot, hogy fegyveres erővel állítsa helyre a rendet a fővárosban.

Menou nem sietett. A Konvent parancsának teljesítése helyett 12-én tárgyalásokat kezdett a zendülőkkel, s mindenképpen igyekezett értésükre adni, hogy hajlandó engedményekre. Megértették, s a két fél megállapodott abban, hogy visszavonul anélkül, hogy fegyverhez nyúlna. Menou elsőként adta ki katonáinak a parancsot a visszavonulásra.

Míg Menou csapatai visszavonultak, a királypártiak összegyűjtötték

erőiket és gyorsan szervezkedtek. A zendülők élére Richer de Serizy állt, főparancsnoknak Danican tábornokot nevezték ki, helyettesének az igen talpraesett Lafond-t, aki nemrég tért haza az emigrációból.

A vendémiaire 13-i eseményeket főszereplőik különféleképpen beszélik el. Mindamellett valamennyien egyetértenek abban, hogy Menou furcsa passzivitása lehetővé tette a királypártiaknak, hogy a thermidori Konvent erői fölött számbeli fölényre tegyenek szert. Napóleon azt tartotta, hogy a zendülőknek negyvenezer katonájuk volt. Későbbi kutatók úgy vélekedtek, hogy a királypártiaknak nem volt több, mint huszonnégy-huszonötezer katonájuk - de így is négyszer annyi, mint a Konventnek.

A vendémiaire 12-én este kialakult válságos helyzet a thermidoristáktól erélyes intézkedéseket követelt. Menout leváltották és letartóztatták. A Konvent fegyveres erőinek parancsnokává Barrast nevezték ki. Barrastól számtalan hibája és fogyatékossága mellett nem vitatható el az erély és határozottság. Arisztokrata származású volt, s életpályáját a nemeseknél hagyományos katonai szolgálattal kezdte, sőt mint hadnagy részt vett egy indiai expedícióban. Ám a katonai ügyekhez nem értett és nem szerette őket. Ilyen veszélyes helyzetben nem kockáztatta meg, hogy katonai szakértők nélkül tevékenykedjék. Barras több tábornokot igénybe vett, többek között Bonapartét Brune-nel, Carteaux-val és másokkal együtt.

Bonaparte nem volt a főparancsnok helyettese, ahogyan emlékirataiban írta. Szakképzettségének megfelelően tüzérparancsnoknak nevezték ki. Hogy Bonaparte neve miért jutott eszébe Barrasnak, az nincs kiderítve. Talán szerepet játszottak ebben a Tallien-házban töltött esték, ahol Barras találkozott Bonapartéval? Lehet, hogy Fréron említette meg a nevét? Mindenesetre Bonaparte beszámolója arról, hogyan nevezték meg őt a Közjóléti Bizottság tagjai, valószerűtlennek látszik. Bárhogy álljon is a dolog, Bonaparte, aki olyan hosszú ideig félre volt állítva, váratlanul a rohamosan kibontakozó események középpontjába került.

Intellektusának talán egyik leginkább figyelemre méltó vonása az volt, hogy a külső eseményekre igen gyorsan, szinte egy pillanat

alatt tudott reagálni. Alighogy Barrastól megkapta a megbízást, nyomban nekifogott a feladat megoldásához; fejest ugrott belé, és teljesen lefoglalták azok a nehéz problémák, amelyeket ez a feladat felvetett.

A helyzet valóban súlyos volt. Az ellenfél négyszeres túlerővel rendelkezett. Döntő támadást készített elő a Tuileriák ellen: ebben a palotában ülésezett a Konvent. A kormány rendelkezésére álló ötezer katona nyilvánvalóan kevés volt ahhoz, hogy ellenálljon a zendülők hatalmas erőinek. A megoldás magától kínálkozott. Az ellenfél számbeli fölényének végzetes következményeit csak a hadviselés legerősebb eszközéhez, a tüzérséghez folyamodva lehetett kivédeni.

Ámde az ágyúk - negyven ágyú, különböző űrméretűek - néhány kilométerre voltak a Tuileriáktól, a Neuilly melletti sablons-i táborban. A győzelmet az a fél fogja kivívni, amelyiknél a tüzérség lesz.

Éjszaka egy óra volt, s egy pillanatra sem állt el a zuhogó eső, amikor Bonaparte parancsot adott ki a 21. lövészezred parancsnokának, hogy katonáival és háromszáz lóval siessen a sablons-i táborba, s az ágyúkat vigye vissza a Tuileriákhoz. A feladat nem volt könnyű, mert a városnak a zendülők által elfoglalt területén kellett áthaladni, s fennállt az a veszély, hogy a királypártiak is megpróbálják a tüzérséget megszerezni.

Az a fiatal parancsnok, aki szívesen, sőt vidáman fogadta ezt a parancsot, ragyogóan teljesítette is. Századával szélsebesen száguldott át az éjszakai Párizs utcáin, félrelökve és feldöntve az útját állni akaró őrjáratokat, visszaszorította az ellenfélnek a sablons-i síkságra előtte megérkező csapatát, kezébe kerítette az ágyúkat, és reggel hat órára a Tuileriák parkjába szállította őket.

A fiatal tisztet Joachim Murat-nak hívták. Huszonnyolc éves volt; egy kocsmárosnak volt a fia, 1787-ben beállt katonának a lovassághoz, s ötévi szolgálat után elnyerte az első tiszti rangfokozatot. Lényegében alig volt életrajza, valójában ez csak azon a szeles, esős szeptember 4-i éjszakán kezdődött, amikor gyorsaságával és céltudatos eljárásával sok tekintetben eldöntötte a vendémiaire 13-i események kimenetelét.

Bonaparte nyomban értékelte a fiatal tiszt bátorságát és erélyét. Az ilyen embereket azonnal észrevette és igyekezett maga mellett tartani őket. Szárnysegédjének nevezte ki Murat-t; 1795. szeptember 4-e éjszakáján útjaik egyesültek, mégpedig hosszú időre - húsz esztendőre.

Vendémiaire 13-án reggel a Tuileriákat - a Konvent rezidenciáját - védelmező kormánycsapatok lakonikus, tárgyilagos parancsot kaptak, amelyek megszabták az alakulatok és a lövegek új elosztását. A parancsok Bonaparte tábornoktól származtak. Ezt a nevet senki sem ismerte. „Ki az ördög ez?" - kiáltott föl Thiébaut, abban az időben kapitány, később a császárság tábornoka és bárója, amikor azon az emlékezetes reggelen először hallotta az előtte ismeretlen nevet. Thiébaut színes leírást ad arról, mi volt az első benyomása a tábornokról. „Elhanyagolt öltözéke, a hosszú, lelógó haj, a kopott ruházat igen nagy szegénységre mutatott, de kegyvesztettsége és huszonhat éves kora ellenére, egészében oly kevéssé imponáló külseje ellenére... ettől a naptól kezdve állandóan emelkedett a közvélemény szemében."

Bonaparte megtalálta a legegyszerűbb megoldást. Abban az időben még nem kötötte össze olyan sok híd a jobb partot a bal parttal, mint napjainkban. Carteaux előbb megszállta az Új Hidat, s ennélfogva nem kellett tartani a bal partról kiinduló csapástól. Ez lehetővé tette Bonaparténak, hogy tüzérségi lövegeinek zömét a Palais-Royal irányában helyezze el - ugyanis innen volt várható a fő támadás.

Várt, amíg a zendülők nagy erőket összpontosítanak a támadáshoz; utcai harc esetén feltétlenül ezt kellett tenniük. S amikor a Saint-Roche templomnál az ellenfél jelentős egységei gyűltek össze, hogy megrohamozzák a Tuileriákat, Bonaparte kiadta a parancsot: „Tűz!"

Néhány sortűz a tüzérségi lövegekből, s az ütközet kimenetele eldőlt. Az utcákon sok száz halott és sebesült hevert. A zendülők futottak - a szélrózsa minden irányába.

A történészek később, túlzásokba esve, hajlottak arra, hogy az ágyúk felhasználását a vendémiaire 13-i zendülés elfojtásakor rendkívüli dolognak tüntessék fel. Holott az úgynevezett Réveillon-ügy (1789. április) idején is, 1790-ben Nancyban a katonai zendülés

elfojtásakor is, az 1793. május 31-június 2-i felkelés idején is szerepeltek ágyúk. Egyes esetekben lőttek, máskor ez nem vált szükségessé, de a polgárháborúba átnövő éles osztályharc már 1789-től kezdve mindkét felet arra kényszerítette, hogy a tüzérség erejéhez folyamodják. Abban, hogy a vendémiaire 13-i események során felhasználták az ágyúk érvelését, semmi rendkívüli sem volt.

Ugyanis el kell utasítanunk bizonyos történészeknek azt a törekvését, hogy mesterségesen dramatizálják az eseményeket. Amikor például Henri d'Estre (Dufestre) azt írja, hogy Bonapartéban 13-a reggelén az „érzelem és a kötelesség" között belső harc folyt, amikor azt állítja, hogy az, aki „annyi csatában győzött, útját a saját lelkiismerete előtti kapitulációval kezdte," akkor ezt egyszerűen a szerző kiagyalásának kel! tekintenünk. Mintha Bonaparte két évvel ezt megelőzően nem ágyúzott volna a királypártiakra Toulonnál, tíz évvel később pedig nem lövette volna agyon d'Enghien herceget. Bonaparte egy pillanatig sem kételkedett annak jogosságában, hogy a királypárti zendülést az ágyúk erejével fojtsák el.

Ámde nehéz egyetérteni Emile Tersen haladó francia történetíróval, egy érdekes Napóleon-monográfia szerzőjével is, aki a vendémiaire 13-i események leírása kapcsán azt állítja, hogy Bonaparte abban az időben „kétségkívül forradalmár és jakobinus volt".

Forradalmárnak lenni 1795-ben annyit jelentett, mint közel állni a „jakobinus felső réteghez", amely prairialban kipusztult, közeledést keresni Babeuffel, Buonarrotival, Darthéval, akik már kezdték lerakni az alapjait „az egyenlőség nevében szőtt összeesküvésnek". Bonaparte ettől igen távol állott. Persze, 1795-ben és még utána is republikánus, a monarchia és a királypártiak meggyőződéses ellensége, de jakobinizmusa már a múlté.

Bonaparte vendémiaire-ben minden kétség és ingadozás nélkül cselekedett. Vendémiaire-ben egyetlen elvileg új mozzanat sem lelhető fel. Hoche szétzúzta a királypártiakat Quiberonnál; mi jelentősége volt ennek hadvezéri pályáján?

Bonaparte kezdetben attól tartott, hogy vendémiaire esetleg nem is lesz kihatással sorsára. Barras, amikor a Konventben jelentést tett a rábízott hadművelet sikeres végrehajtásáról, nem is vélte szükségesnek Bonaparte nevének megemlítését. A sikeres tábornok

a nap eseményeinek névtelen statisztája maradhatott volna. Ámde Fréron váratlanul a szónoki emelvényre lépve, lelkes beszédet mondott Bonaparte tábornokról. Fréront korántsem a szerepek igazságos elosztására való törekvés késztette erre, hanem, mint mindig, személyes érdekei mozgatták. Egy ideje tetszett neki Paulette Bonaparte; kinek nem csavarta el a fejét a szép Paulette? Beleszeretett Junot, szerette volna elvenni egy bizonyos Billon, sokan pályáztak kezére, s Fréronnak, aki feleségül akarta venni, fontos volt, hogy megnyerje Paulette bátyjának támogatását.

Bármi lett légyen is az oka, de Bonaparténak mint vendémiaire 13 egyik hősének a neve elhangzott a Konvent szószékéről. Ennek következményei jelentősnek bizonyultak. Brumaire 4-én Bonapartét hadosztálytábornoknak léptették elő, és majdnem ezzel egyidejűleg Párizs belföldi hadseregének, más szóval a főváros helyőrségének főparancsnok-helyettesévé, majd főparancsnokává nevezték ki. A belföldi hadsereg parancsnoka alá nagy katonai erők tartoztak, amelyek a fővárosban és környékén voltak elhelyezve. Marcel Reinhard számítása szerint Bonaparte tábornoknak legalább harminckilencezer - különböző fegyvernemekhez tartozó - katona és tiszt volt alárendelve.

Bonaparte befolyásos férfiúvá vált. Mint korzikai nem feledkezik meg arról, hogy egy klán feje; ennélfogva gondoskodnia kell rokonairól, s Joseph-et leveleiben - amelyek egyre rövidebbek és ritkábbak - rendszeresen tájékoztatja a rokonok kinevezéseiről vagy áthelyezéseiről. Bonaparte tábornoknak ez most semmiféle nehézséget nem okoz.

Minthogy kitűnő színész, aki ügyesen eljátszik bármilyen szerepet, hamar megtalálja a közös nyelvet a Köztársaság új uraival: a kapzsi, hitszegő Barrasszal, aki egyre nagyobb befolyásra tesz szert a Direktóriumban; a felbőszült Talliennel, aki mindenképpen szeretné megtartani a kezéből kicsúszó hatalmat; a becsületes, tehetséges, de merev Carnot-val, aki ismét a katonai hatóság élére került. Mindenkivel megtalálja a megfelelő hangot, a megfelelő nyelvet.

Bonaparte ezt a játékot olyan ügyesen játssza, színészi tehetsége olyan nagy, hogy teljesen különböző benyomást tesz beszélgetőpartnereire. Carnot-t, aki előítéleteket táplált Bonapartéval szemben, fokozatosan megnyeri magának,

helyesebben az olasz-országi hadjárat dédelgetett tervének. A kiváló matematikussal, „a győzelem híres szervezőjével" a hadművészet száraz és pontos nyelvén tárgyal - mosoly nélkül, túlzások nélkül.

Barrasszal egész más játékot folytat. Együgyű, durva katonának tünteti fel magát, akinek véletlenül szerencséje volt, aki nem is konyít a politikához és kész végrehajtani a Direktórium mindenható tagjának rendelkezéseit. Ezt a szerepet olyan mesterien játssza, hogy a tapasztalt, minden hájjal megkent Barras, akit szinte lehetetlen félrevezetni, felül neki: elhiszi, hogy a pallérozatlan korzikai generális bárdolatlanul egyenes, némi lenézéssel beszél róla: „mamlasz", sőt, ha hiszünk a Napóleon-ellenes irodalomnak, még megvetőbben: „Egy kis fajankó". És Barras szívesen pártfogolja ezt a „mamlaszt". Barrasra nehéz harc vár a Direktóriumban vetélytársaival, keresi - főképpen a katonák között - az olyan embereket, akik személy szerint odaadok iránta.

Bonapartét azonban a legkevésbé sem csábította, hogy egy olyan hitvány alaknak az utasításait teljesítse, mint Barras; nem elégítette ki őt a párizsi helyőrség parancsnokának a tiszte sem. Egy tüzértisztnek, aki szerette hivatását, éreznie kellett a rá bízott feladatok kétértelműségét, sőt, sértő voltát. „A belföldi hadsereg parancsnoka" - magában az elnevezésben is volt valami rendőri, de nemcsak az elnevezésben. A Direktórium utasította őt a „Panthéon" klub bezárására, mert azt túlságosan baloldalinak s ezért veszélyesnek tartotta. S Bonaparte tábornoknak teljesítenie kellett ezt az utasítást, holott ennek az akciónak már nem katonai jellege volt - mint vendémiaire 13-ának, hanem merőben rendőri jellege. Vajon erről álmodott ő?

Bonaparténak éreznie kellett, hogy katonai körökben, bajtársai között, sőt szélesebben, a közvélemény előtt új tisztsége nem kelt rokonszenvet. S ebben nem tévedett. Egy akkori rendőri jelentésben az olvasható, hogy „a párizsi fegyveres erők parancsnoka nem élvezi a köz bizalmát".

Nehéz idők jártak. Párizs éhezett. A papírpénz - az assignaták - állandó devalválódása az élelmiszerárak gyors emelkedéséhez vezetett. A parasztok nem akartak gabonát eladni papírpénzért, amely egy fityinget sem ért. A Párizsba irányuló élelmiszer-szállítás nagymértékben csökkent. A szegények éheztek és

elégedetlenkedtek, s ilyen körülmények között a közrend fenntartása a fővárosban nem bizonyult egyszerű feladatnak. Később, Szent Ilona szigetén Napóleon visszaemlékezett arra, hogy egyszer őt és törzstisztjeit az utcán izgatott asszonyok tömege állította meg. „Kenyeret! Kenyeret!” kiáltással tömör falként vették körül a tiszteket. Egy „ijesztően nagydarab asszony” háborogva mondta: „Ez az egész vállrojtos banda csúfot űz belőlünk; ők maguk zabáinak és híznak, s nem érdekli őket, ha a szegény ember éhen hal.” Bonaparte föltalálta magát: „Mama, jól nézz meg: kettőnk közül ki a kövérebb?” A tömegből kitört a nevetés; a tisztek folytathatták útjukat. „Én akkor olyan vékony voltam, akár a pergament” - fűzi hozzá Napóleon.

Nem, nem ilyen sikerekről álmodozott Napóleon ifjúsága napjaiban. Gondolatai továbbra is régi álma körül forogtak - az olaszországi hadjárat körül. A párizsi helyőrség parancsnoka feljegyzést készít az olaszországi hadseregről, ebben pontosan kifejti a hadművelet tervét. Bonaparte számára továbbra is ez a legfontosabb. Több ízben felkeresi Carnot-t, ismerteti vele a hadjárat tervét. A kiváló stratéga szükségképpen helyesli a tábornok elképzeléseit: hiszen ezek a stratégia új elvei, amelyeket a forradalom szült, s Carnot bárkinél jobban megértette ezeknek az elveknek ellenállhatatlan erejét.

Carnot támogatta Bonaparte tervét. A Direktórium nevében végrehajtás céljából átküldi Schérer tábornoknak, az itáliai hadsereg akkori parancsnokának. De Schérer-nek nincsen ínyére, hogy felülről kényszerítsenek rá tervet. „Hajtsa végre az, aki készítette” - veti oda. Szaván fogták és leváltották.

És 1796. március 2-án Carnot előterjesztésére Bonapartét kinevezik az itáliai hadsereg parancsnokává. Álma valóra vált! Kilenc nap múlva, március 11-én, elutazott a működő hadsereghez.

1796 tavasza azonban nemcsak azért maradt emlékezetes életében, mert megnyitotta előtte Olaszország előhegységét, amire olyan régóta vágyott, s sietett oda kipróbálni a hadiszerencsét. A tavasz más változásokat is hozott.

Désirée Clary, a „nyugati hadsereg tüzérparancsnokának” menyasszonya egyre ritkábban kapott leveleket Párizsból vőlegényétől, s ezek is egyre hűvösebbek lettek. A menyasszony sírt

és nem értette a dolgot. Pedig a talány megfejtése egészen egyszerű volt.

1795-1796 tavaszán Bonaparte Thérésa Tallien „kunyhójában” megismerkedik e szalon egyik gyakori látogatójával. Ez az asszony már nem egészen fiatal, hat évvel idősebb Bonaparténál, nem is olyan szép, mint a ház asszonya, mindamellett már az első percben megigézte Napóleont. Ez Marie-Joséphine Tascher de la Pagerie, férjezett Beauharnais vicomtesse volt, annak az Alexandre Beauharnais tábornoknak az özvegye, akit 1794-ben a Forradalmi Törvényszék nyaktiló általi halálra ítélt. A Martinique-szigetről származó élénk, gyors mozgású és beszédű, okos kreol nő, aki életének harminckét esztendeje alatt sok tapasztalatot szerzett, mint azt a XIX. század elején mondották, „kalandornő” volt: merész, kockázatok vállalására kész asszony. A rossz nyelvek szerint közeli kapcsolatban állt Barrasszal, Hoche tábornokkal, s nevéhez más pletykák is kapcsolódtak. De a mártíromság nimbusza is körülvette nevét: férjét kivégezték; ő maga a jakobinus diktatúra napjaiban a Carmes-börtönbe volt bezárva; két gyermeke árván maradhatott volna.

Az egyszerű, naiv Désirée Claryval összehasonlítva Joséphine Beauharnais rendkívüli asszonynak tűnt fel Bonaparte szemében, az arisztokratizmus, a nagyvilág megtestesülésének. Bonaparténak nem volt nagy élettapasztalata, kiváltképpen a nőket illetően. A hadnagy, aki csaknem egész életét vidéki kisvárosokban töltötte

Valence-ben, Auxonne-ban, Ajaccióban - kivel akadhatott össze? Egy szó mint száz, új ismerőséért úgyszólván az első találkozástól kezdve rajongott, s ez a rajongás egyre fokozódott.

Bonaparte hideg, kemény levelet írt Désirée Clarynak. Ez szakító levél volt, s Bonaparte nem nagyon igyekezett azon, hogy enyhítse a csapás erejét. Úgy hagyta ott, hogy meg sem fordult utána. Vajon sejtette-e akkor Bonaparte, hogy ez az egyszerű, naiv marseille-i kislány, akitől könnyű szívvel vált meg, Svédország és Norvégia királynéja lesz és túl fogja élni őt a trónon. Amikor ő mindent elvesztett - a császári koronát, Franciaországot, feleségét, fiát élete végét egy kicsi, távoli óceáni szigeten fogolyként élte le, első menyasszonya a stockholmi királyi palotában annak a királyi dinasztiának lett a megalapítója, amely ma is uralkodik

Svédországban.

Bonaparte nem törődött anyja elégedetlenségével sem, pedig megszokta, hogy adjon véleményére. Senkire a világon nem hallgatott. Az estéket Beauharnais asszony Chantereine utcai házában töltötte. Március 8-án házasságot kötött Joséphine-nel: Bonaparte tanúi Barras és Tallien voltak.

Augustin Robespierre barátja, aki nemrég még arról írt, mennyire szerette ez utóbbit, életének nagy fontosságú aktusához mint hozzá közelállókat a thermidori összeesküvés főkolomposait hívta meg, akik a fő vétkesek voltak a Robespierre-ek kivégzésében.

Napóleon Bonaparte, akit betöltött az egész lényét átható érzés, talán az egyetlen erős érzés, amelyet életében nő iránt táplált, mindamellett egy pillanatra sem feledkezett meg az előtte álló próbáról. Első ízben bízták rá egy hadsereg parancsnokságát; győzni vagy elveszni - középút nem volt. (A Joséphine Beauharnais-val foglalkozó óriási irodalom nemegyszer veti fel azt a kérdést, mi volt a jellege ennek a házasságnak: érdekházasság volt-e vagy szerelmi házasság? Napóleonnak Joséphine-hez intézett levelei bizonyítják, hogy legalábbis eleinte a Joséphine iránti szerelem olyan érzés volt, amely teljesen eltöltötte Napóleont.)

Három nappal az esküvő után már rohant, lovakat, kocsisokat, kocsikat váltva, délre az itáliai hadsereghez.

4. fejezet

Az 1796-1797. évi olaszországi hadjárat

Bonaparte 1796. március 27-én érkezett Nizzába, az itáliai hadsereg főhadiszállására. Schérer tábornok átadta neki a parancsnokságot és ismertette az ügyek állását. Jóllehet a hadseregben százhatezer katonát tartottak nyilván, valójában csupán harmincnyolcezer volt fegyverben; ebből nyolcezer Nizza és a partvidéki övezet helyőrségét alkotta; csupán harmincezer fő vehetett részt a hadjáratban. Hetvenezer volt a holt lelkek száma; ezek kiestek - fogságba kerültek, dezertáltak, meghaltak, kórházban feküdtek, más katonai egységekhez mentek át.

A hadsereg éhezett, híján volt a ruházatnak, a lábbelinek. Zsoldot régóta nem fizettek, tüzérsége kevés volt; mindössze harminc ágyúból állt. Nem volt elég lovuk sem. A hadseregnek két lovas hadosztálya volt, de mindössze kétezer-ötszáz lovassági kardja.

Az ellenfél hadserege az itáliai hadszíntéren nyolcvanezer főből állt, s kétszáz ágyúja volt, tehát két és félszer több volt a katonája és majdnem hétszerte nagyobb a tüzérsége, mint a franciáknak.

Az osztrák-szardíniai hadsereg parancsnoka, a belga származású Beaulieu, részt vett a hétéves háborúban. A két parancsnok korát egyforma számokkal jelölték, de fordított sorrendben: Beaulieu 72 éves volt, Bonaparte - 27.

Az 1796-1797. évi olasz hadjárat katonai történetét olyan nagy tekintélyek írták le és elemezték, mint Bonaparte, Clausewitz, Jomini, és számos speciális hadtörténeti munka részletesen feldolgozza. Ezért nincs szükség a hadműveletek menetének az ismertetésére. Csak három kérdésre fogunk kitérni, amelyeknek nagy jelentőségük volt Bonaparte további életútja szempontjából.

Amikor az itáliai hadsereghez utazott, Bonaparte tudta hogy az 1796. évi hadműveleteknek a Direktórium által jóváhagyott, általános terve szerint a fő feladatok az úgynevezett Sambre et Meuse hadseregre hárulnak, amely Jourdan parancsnoksága alatt állt, valamint a rajnai hadseregre, amelyet Moreau tábornok vezetett. A két hadseregnek Dél-Németországban döntő vereséget kellett mérnie az osztrákokra és utat törnie Bécs felé. Az itáliai

hadseregre viszont segédszerepet osztottak ki; az a szerep hárult rá, hogy az ellenfél erőinek egy részét lekösse. Bonaparte másként látta feladatait. Általában hangsúlyozzák, hogy az 1796. évi olasz hadjárat volt Bonaparte életében az első nagyméretű hadművelet.

Ez nagyjából megfelel a valóságnak, de szem elől tévesztik, hogy Bonaparte már régóta készült az olaszországi hadjáratra. 1794 óta több, gondosan kidolgozott tervet állított össze az olaszországi támadó hadműveletekre vonatkozóan. Két év alatt a legalaposabban tanulmányozta a majdani hadszíntér térképét. Clausewitz szavai szerint „úgy ismerte az Appennineket, akár a tenyerét". Bonaparte terve lényegében egyszerű volt. A franciákkal Olaszországban két fő erő állt szemben: az osztrák hadsereg és a piemonti király hadserege - „az Alpok kapusáé", ahogy Bonaparte a királyt nevezte. A feladat abban állt, hogy ezeket az erőket elválassza egymástól, döntő csapásokat mérjen elsősorban a piemonti seregre, békére kényszerítse Piemontét, s azután teljes erővel az osztrákok ellen forduljon.

A terv egyszerű volt, s ebben állott ellenállhatatlan ereje. A fő nehézség abban rejlett, hogyan valósítsa meg ezt az elgondolást a gyakorlatban. Az ellenfél hatalmas erőfölényben volt. Az ilyen erőt Bonaparte csak úgy háríthatta el, ha gyorsaságban és mozgékonyságban fölényre tesz szert.

Ezt a taktikai megoldást nem Bonaparte fedezte fel. Ügyes alkalmazása volt ez annak a tapasztalatnak, amelyet a republikánus Franciaország az európai monarchiák koalíciója ellen viselt három és fél évi háborúja során felhalmozott. A hadviselésnek új, a forradalom által kialakított elvei voltak ezek, új stratégia és taktika, s Bonaparte, mint korának gyermeke, kitűnően elsajátította őket.

S a Párizs és Nizza közötti hosszú úton Bonaparte robogott a gyorskocsival, váltott lovakkal, hajszolta őket, hogy az elgondolásokról mielőbb áttérjen a tettekre.

Néhány nappal Nizzába érkezése után Bonaparte tábornok parancsot adott a hadseregnek a hadba vonulásra.

Természetesen helytelen volna a dolgot úgy feltüntetni, hogy Bonaparte, miután átvette az itáliai hadsereg fölötti

parancsnokságot, azonnal a győzelmek és a dicsőség útján haladt, nem ismert nehézségeket, nem érték balsikerek. A valóságban ez nem így volt és nem is lehetett így.

Az olaszországi hadjárat - Bonaparte első nagy hadjárata, amellyel európai hírnévre tett szert - megvilágításában a történeti irodalomban két ellentétes véglet figyelhető meg. Egyes szerzők - elsősorban Ferrero - minden úton-módon kisebbíteni próbálták Bonaparte érdemeit az 1796-os hadjáratban, szerepét a Direktórium parancsai (vagy Carnot útmutatásai) végrehajtójának egyszerű funkciójára redukálták, (Ferrerónak ez a tézise alapul szolgált egy élénk sajtópolémiához Louis Madelin és Ferrero között, amelyben más történészek is részt vettek. Az ilyen jellegű munkák között időbelileg az utolsó Aimé Malvardi könyve, amely igen tendenciózusan antibonapartista.) sőt, azzal vádolták, hogy beosztottainak győzelmeit és sikereit magáénak tulajdonította.

Azok a történészek viszont, akik hajlanak hősük apológiájára, mindenképpen magasztalták személyes érdemeit, és széles ecsetvonásokkal ábrázolták az akadályokat, amelyeket csakis Napóleon géniusza tudott leküzdeni. Ezek a szerzők többek közt különösen szívesen beszéltek arról, hogy a régi, képzett tábornokok a fiatal fő-parancsnokkal való első találkozásukkor ellenállást tanúsítottak, sőt lázadoztak. Mai kutatók (így Huard, René Valentin és mások) felhívták a figyelmet arra, hogy a Bonaparténak alárendelt tábornokok ilyen ellenállást már csak azért sem tanúsíthattak, mert az olaszországi hadsereg alakulatai különböző pontokon voltak elhelyezve: Masséna Savoyában tartózkodott, Augereau Pietrában, Laharpe Voltriban és így tovább. Ez a két ellentétes tendencia, éppen mert végleteket képvisel, egyoldalú, s ezért helytelen képet nyújt. Az igazság valahol középütt keresendő.

Bonaparte, amikor megérkezett az itáliai hadsereghez, számos nehézségbe ütközött, többek között személyi természetűek be is. Ki volt Bonaparte az itáliai hadsereg tapasztalt, képzett parancsnokainak a szemében? Karrierista, „vendémiaire tábornoka". Ebből a ragadványnévből világosan kiérződik a gúny. Nem az életkorról volt szó. Hoche-t huszonöt éves korában nevezték ki parancsnoknak, de Dunkerque, az angolok és az osztrákok fölött aratott győzelmek voltak mögötte. Bonaparte a tábornoki vállrojtot

nem idegen hadseregekkel vívott ütközetekben szerezte, hanem a lázadó franciák elleni csatában. Katonai pályafutása nem jogosította föl a főparancsnoki rangra.

Bonapartéban számos külső maradványa volt korzikai származásának. Nemcsak a francia fül számára szokatlan kiejtése szolgáltatott kétségtelen bizonyítékot arra, hogy anyanyelve az olasz. A francia nyelvben durva fonetikai és értelemzavaró hibákat is elkövetett. A „gyalogság" (infanterie) szót úgy ejtette, hogy „gyerekség"-nek (enfanterie) hangzott; „szekciót" (section) mondott „ülésszak" (session) helyett; összekeverte a „fegyverszünet" és az „amnesztia" szavak (armistice et amnistie) jelentését, és még sok egyéb durva hibát követett el. Helyesírási hibákat is ejtett. Beosztottai mindent észrevették, egyetlen hibát, egyetlen botlást sem bocsátottak meg neki.

A parancsnoknak még a hadsereghez érkezése előtt sértő gúnyneveket adtak. Ki „korzikai intrikusnak" nevezte, ki „alkov-generálisnak", ki pedig „előszobázó katonának". Amikor meglátták a nem magas termetű, sovány, sápadt, hanyagul öltözött tábornokot, a gúnyolódás és a pletyka még fokozódott. Valaki „nyápicnak" nevezte, s ezt a szót azonnal felkapták. Bonaparte tisztában volt azzal, hogy meg kell törnie a bizalmatlanság jegét, le kell küzdenie a hadsereg különböző fokozatú parancsnokainak előítéleteit; tisztában volt azzal, hogy csak magának a parancsnak az erejével nem hajthatja végre a maga elé tűzött feladatokat.

Az olaszországi hadseregben négy tábornok volt vele egy rangban: Masséna, Augereau, Laharpe, Sérurier. Ezek, akár ő, hadosztálytábornoki rangban voltak, de kétségtelenül felülmúlták őt harci tapasztalatok tekintetében.

A legnagyobb tekintélye közülük André Massénának volt. Tizenegy évvel volt idősebb Napóleonnál és sok tapasztalatot gyűjthetett életében. Korán elvesztette atyját, tizenhárom éves korában elszökött rokonaitól, beállt matrózinasnak egy kereskedelmi hajóra, négy évet töltött a hajón, majd 1775-ben belépett a hadseregbe. Tizennégy évig szolgált mint katona, de az a körülmény, hogy nem volt nemesi származású, elzárta előtte az előrejutás útját; amikor 1789-ben kilépett a hadseregből, csupán az

őrmesteri rangig vitte. Masséna, miután otthagyta a katonai szolgálatot, megnősült, egy kis üzletet nyitott, csempészéssel foglalkozott. A forradalom után belépett a Nemzetőrségbe, kapitány lett; a háború alatt megválasztották egy önkéntes zászlóalj parancsnokának. Miután egy évig szolgált a forradalmi Franciaország hadseregében, 1793 augusztusában kinevezték dandártábornoknak.

Ezután eredményesen harcolt a Tengeri-Alpokban, kitüntette magát Toulon bevételénél. Toulon után hadosztálytábornoknak léptették elő.

Thiébaut tábornok, aki 1796-ban látta először Massénát, színes arcképet hagyott ránk róla: „Masséna nem részesült neveltetésben, még elemi iskolai oktatásban sem, de arckifejezése erélyt és éleselméjűséget árult el, sasszeme volt, s abban, ahogyan fejét magasra emelve és egy kissé balra fordítva tartotta, imponáló méltóság és kihívó vakmerőség érződött. Parancsoló gesztusai, hevessége, rendkívül tömör beszédmódja, amely a gondolatok világosságára mutatott... mindez olyan férfiúra vallott, aki parancsolásra és vezetésre termett...” Marmont hasonlóképpen nyilatkozott róla: „Vastestében tüzes lélek lakozott... Soha senki nála bátrabb nem volt.”

Augereau, akiről általában lenézően beszéltek, a maga módján szintén nem volt átlagember. 1757-ben Párizsban született, szegény sorsú családban apja lakáj volt, anyja zöldségárus. Tizenhét éves korában beállt katonának a hadseregbe, majd dezertált, utána a porosz, az orosz, a spanyol, a portugál, a nápolyi hadseregben szolgált, s amikor ráunt egyikre vagy másikra, otthagyta. A közbeeső időszakokban Augereau tánc- és vívóleckéket adott, párbajozott, idegen nőket szöktetett meg; kalandor és párbajhősként bebarangolta az egész világot, mindig újabb kalandokat keresve, amíg a forradalom meg nem nyitotta előtte azt a lehetőséget, hogy visszatérjen hazájába. 1790-ben belépett a Nemzetőrségbe, és mint hadviselt és bátor férfiú gyorsan emelkedett fölfelé. A kortársak általános véleménye szerint Augereau bátor katona volt. Békés viszonyok között azonban bajtársai nehezen állapíthatták meg, hol végződik a bátorság és hol kezdődik az arcátlanság.

Sérurier tábornok volt köztük a legidősebb, s a legtöbb katonai tapasztalata is neki volt; már a régi hadseregben is tisztként szolgált. Nem bíztak meg benne, de számítottak tapasztalatára és tudására. Ez a hallgatag, tartózkodó tábornok, aki élete során sok mindenen keresztülment, de sorsa szeszélyei folytán hajlott a borúlátásra, nagy tekintélynek örvendett a katonák között. Bonaparte sokra tartotta, Sérurier az elsők között kapta meg a marsallbotot. De érdemes megemlítenünk, hogy Stakelberg gróf, a jól értesült torinói orosz követ egy I. Pál cárhoz küldött jelentésében közli, hogy Sérurier „gyűlöli Bonapartét”.

Két hadosztálytábornok: Laharpe - I. Sándor cár nevelőjének a testvére - és az elzászi származású Stendhal, a lovasság parancsnoka az 1796. évi hadjárat elején elesett.

Az új hadosztályparancsnok és a hadosztályparancsnokok első találkozásának történetét már többen leírták: Bonaparte Massénát, Augereau-t, Sérurier-t és Laharpe-ot magához hívatta a hadiszállásra. Egyidejűleg jelentek meg - széles vállú, jól megtermett férfiak, azonnal megtöltötték a parancsnok kis szobáját. Amikor beléptek, nem vették le háromszínű toliakkal díszített csákójukat. Bonaparte is csákóban volt. A tábornokokat udvariasan, de szárazon, hivatalosan fogadta, hellyel kínálta őket.
Amikor leültek és megkezdődött a beszélgetés, Bonaparte levette a csákóját, és a tábornokok követték a példáját.

Kisvártatva Bonaparte fejére tette a csákót. De eközben olyan pillantást vetett beszélgetőtársaira, hogy egyikük sem mert a csákójához nyúlni. A parancsnokok továbbra is fedetlen fővel ültek a főparancsnok előtt. Amikor szétszéledtek, Masséna ezt dörmögte: „No, ugyancsak megfélemlített ez a fickó.”

Bonaparte tudatában volt annak, hogy a parancsnokok, a katonák, a hadsereg bizalmát nem szavakkal, hanem csakis tettekkel, hadisikerekkel, győzelemmel nyerheti meg.

A Napóleon-ellenes irodalom által terjesztett azon verzió, miszerint az itáliai hadsereg jórészt savoyai útonállókból és gályarabokból állt, természetesen szemenszedett hazugság. Ez a hadsereg politikai szempontból tekintve a leginkább republikánus érzelmű hadseregnek számított. Megőrizte a jakobinus korszak

hagyományait, amelyektől más hadseregekben már eltávolodtak: például a tisztek tegezték egymást. Ámde egészében mind a közkatonák, mind pedig a tisztek között nyilvánvalóan érezhető volt az elégedetlenség, amely olykor igen éles formában nyilvánult meg. Bonaparte ismerte ezt a hangulatot és számolt vele; a hadjárat sikerét végső soron a katonák döntik el.

Akadt néhány különleges probléma is.

Nem sokkal Bonapartének Nizzába érkezése előtt az itáliai hadsereg törzskarához érkeztek a Direktórium komisszárjai: Salicetti és Garrau.

A Bonaparte és Salicetti között 1794-1795-ben felmerült nézeteltérés a múlté volt. A két korzikai között ismét baráti viszony alakult ki. Sőt Masséna úgy vélte, hogy Salicetti kinevezését Bonaparte eszközölte ki, de ez aligha felel meg a valóságnak.

Maga az a tény, hogy komisszárok érkeztek a hadsereghez, nem hozhatta zavarba Bonapartét, saját tapasztalatából tudta, milyen nagy a szerepük a komisszároknak a katonaságnál. A nehézség másban rejlett. Salicettit az a vágy fűtötte, hogy Olaszországban forradalmi mozgalmat indítson el. Szoros kapcsolatokat létesített az olasz forradalmi körökkel, főként nizzai külföldi bizottságukkal. Salicetti és az olasz forradalmárok között összekötő kapocsként Buonarroti szolgált. Babeuf barátja és az „Egyenlők összeesküvésének" egyik legtekintélyesebb résztvevője régóta mozgalmi és baráti kapcsolatot tartott fenn Salicettivel. 1796 tavaszán az olaszországi forradalmi események várt kibontakozása miatt Buonarrotinak Nizzába kellett volna utaznia: ilyen értelmű megbízást kapott a Direktóriumtól. Már el akart indulni, de több okból (kinevezésének ellenzése, és, feltehetően, Babeufnek az az óhaja, hogy ne utazzék el az „egyenlők" megmozdulásának előestéjén) Párizsban maradt.

Amikor Bonaparte Nizzába érkezett, az olasz forradalmi bizottság képviselői azonnal egy emlékiratot nyújtottak be hozzá. A hadseregparancsnok határozatlan választ adott rá. Kijelentette, hogy a Köztársaság kormánya nagyra becsüli azokat a népeket, amelyek készek „nemes erőfeszítéseket tenni a zsarnokság igája ledöntésének elősegítésére. A francia nép a szabadság érdekében ragadott

fegyvert.” Noha Bonaparte megerősítette azt a készségét, hogy tárgyalásokat kezdjen az olasz bizottság képviselőivel, a hadjárat elején nem rokonszenvezett az olasz forradalom gondolatával. Természetesen nem ellenezte az olaszországi forradalmat, ellenkezőleg. De a hadjárat tervét az ellenfél erőinek megosztására építette; ehhez mielőbb fegyverszünetet kellett kötnie Piemonte királyával. A forradalom ezt a feladatot megnehezítette volna. Az olasz forradalomra vissza kellett térni, de később, amikor a hadjárat már nyilvánvaló sikereket mutathat fel.

A hadsereg 1796. április 5-én kezdett menetelni. A keskeny úton széthúzódó francia ezredek gyors ütemben vonultak az ellenfél elé. Bonaparte a legrövidebb, de a legveszélyesebb útvonalat választotta. A hadsereg a Tengeri-Alpok szegélyén haladt, az úgynevezett párkányúton (Route de la Corniche) - ez az egész út tűz alá vehető volt a tenger felől. Így lehetővé vált a hegyvonulat megkerülése, ami nagymértékben meggyorsította az előrehaladást. A gyorsan menetelő sorok előtt, szürke tábori egyenruhában, kesztyű nélkül gyalogolt a hadseregparancsnok. Mellette - szintén igénytelen civil ruhában, amely elütött a tisztek színes egyenruhájától - Salicetti, a Direktórium komisszárja.

Bonaparte számítása helyesnek bizonyult. Az osztrák-szardíniai csapatok parancsnokságának eszébe sem jutott, hogy a franciák ilyen vakmerő kockázatot vállalnak. Négy nap alatt megtették az út legveszélyesebb részét - április 9-én a francia ezredek átlépték az olasz határt.

Bonaparte hadseregének nem volt választása, csak előre mehetett. A katonákat hajtotta az éhség; rossz lábbeliben, rossz ruhában, nehéz puskájukat előredöntve inkább csavargók bandájához, mint reguláris hadsereghez hasonlítottak, csak a győzelemben reménykedhettek, minden más a pusztulást jelentette volna számukra.

Április 12-én ütköztek meg a franciák az osztrákokkal Montenotte mellett. Az ütközetet Bonaparte vezette. Az osztrák hadseregnek Argenteau parancsnoksága alatt álló középpontját Masséna és Laharpe hadosztályai szétzúzták. A franciák négy zászlót, öt ágyút zsákmányoltak és kétezer foglyot ejtettek. Ez volt az olaszországi hadjárat első győzelme. „Családfánk Montenottéval kezdődik” -

mondta később büszkén Bonaparte.

Bécsben nyugtalankodtak ugyan, de a történteket véletlennek tartották. „Argenteau generális csapatai Montenotténál némi kudarcot szenvedtek... de ennek semmi jelentősége sincs” - írta Bécsből gróf Razumovszkij cári nagykövet 1796. április 23-án.

Két nappal később, április 14-én, a Millesimo melletti ütközetben a piemontei hadsereg szenvedett vereséget. A franciák hadizsákmánya tizenöt zászlóból, harminc lövegből állt, a foglyok száma hatezerre rúgott. Az első taktikai feladatot végrehajtották: az osztrák és a piemontei hadsereget szétválasztották; a franciák előtt megnyíltak az utak Torino és Milánó felé.

Most még nagyobb csapásokat kellett mérni a piemontei hadseregre. A Mondovi melletti április 22-i ütközet az olaszok súlyos vereségével végződött. Újabb zászlókat, ágyúkat zsákmányoltak, foglyokat ejtettek. A franciák, az ellenfelet üldözve, bevonultak a Torinótól tíz mérföldnyire lévő Cherascóba. Itt április 28-án aláírták a fegyverszünetet Piemontéval, a francia félnek igen kedvező feltételekkel. A cherascói szerződés kivonta Piemontét a háborúból. Szimolin cári diplomata teljes joggal jelentette Pétervárra, hogy az április 28-i szerződés folytán a franciák „egész Piemonténak és Genova egész területének uraivá lettek”.

Április 26-i hadseregparancsában Bonaparte ezt írta: „Katonák, két hét alatt hat győzelmet arattunk, 21 zászlót, 55 ágyút zsákmányoltunk, sok erődöt bevettünk, és elfoglaltuk Piemonte leggazdagabb részét. 15 000 foglyot ejtettünk, 10 000 a halottak, illetve a harcképtelenné tett sebesültek száma. Ti mindentől meg voltatok fosztva - most mindent megkaptok. Ágyúk nélkül csatákat nyertetek meg, hidak nélkül keltetek át folyókon, lábbeli nélkül nehéz meneteléseket hajtottatok végre, pihentetek bor nélkül és gyakran kenyér nélkül. Csakis a republikánusok falanxai, a Szabadság katonái képesek ilyen hőstettekre!”

Minek köszönhette az itáliai hadsereg a sikerét? Elsősorban roppant nagy gyorsaságának és mozgékonyságának. A támadó hadműveletek ekkora ütemére az ellenfél nem számíthatott. Marmont azt írta apjának, hogy huszonnyolc órán át nem szállt le a lóról, csak ezután

pihent három órán át, majd ismét tizenöt órán keresztül nyeregben ült. S hozzáfűzte, hogy nem cserélné el ezt a veszett tempót „Párizs minden szórakozásáért sem”. A hadsereg hadműveleteinek villámsebessége lehetővé tette Bonaparténak, hogy kezében tartsa a kezdeményezést és az ellenségre kényszerítse akaratát.

Más körülményeknek is volt jelentőségük. Jóllehet Bonaparte és a Direktórium óvatosan fogadta Piemonte „forradalmasításának” gondolatát, a francia katonaság előrenyomulásával fokozódott az országban a feudalizmusellenes, abszolutizmusellenes hangulat. Amikor a francia csapatok bevonultak két kisvárosba - Albába és Cuneóba -, egy Ranza nevű piemontei hazafi ott forradalmi bizottságokat alapított. A városokat kivilágították, a terekre a „Szabadság” fáit ültették, a templomokban pedig forradalmi-vallásos énekeket énekeltek. Salicetti ez alkalommal szigorúan megrótta az olasz forradalmárokat: „A templomok kivilágítása helyett sokkalta hasznosabb lett volna kivilágítani (tűzzel) a feudális urak kastélyait.” (Salicetti, gyakorlati ember lévén, nem elégedett meg az olasz hazafiak kioktatásával, hanem a város gazdag embereire százhuszonháromezer líra összegű hadisarcot vetett ki.)

A forradalmi mozgalom viszonylag szerény kezdetei ellenére a torinói udvar szörnyen megrémült. Massénának igaza van, amikor azt a körülményt, hogy a piemontei király sietve igyekezett Franciaországgal külön megállapodást kötni, nem annyira a katonai vereséggel magyarázza, mint inkább azzal, hogy a király attól tartott, hogy Torinóban és az egész királyságban népi felkelés tör ki.

A fegyverszünet aláírása után Junot, majd pedig Murat elvitte a Direktóriumnak Párizsba az ellenség zászlóit és a többi trófeát; május 15-én Párizsban aláírták a békeszerződést Piemontéval. Ámde a francia hadseregben a cherascói fegyverszünet megkötése után bizonyos zavar uralkodott. Miért nem vonultak be Torinóba? Miért siettek a fegyverszünet megkötésével?

Bonaparte mindenekelőtt azért törekedett állhatatosan a Piemontéval való fegyver-szünet mielőbbi aláírására, mert a kis létszámú és rosszul felfegyverzett francia hadsereg huzamos ideig képtelen lett volna harcolni két erős ellenféllel.

Miután a piemontei hadsereggel szemben biztosította a hátát, az egyik ellenséget harcképtelenné tette, Bonaparte folytatta az offenzívát. Most már csak egy ellensége maradt - az osztrák hadsereg. Ennek fölénye a francia hadsereggel szemben a számszerűséget, a tüzérséget, az anyagi ellátottságot tekintve vitathatatlan volt. Bonapartének továbbra is alapelvét követve kellett eljárnia: „A számbeli gyöngeséget a hadmozdulatok gyorsaságával pótolni." Május 7-én a francia hadsereg átkelt a Pó folyón. Három nappal ezután Bonaparte a Lodi melletti híres csatában, kezébe kerítve az Adda folyón át vezető, megközelíthetetlennek tartott hidat, megsemmisítette az osztrák hadsereg utóvédjét. Ebben az ütközetben Bonaparte, óriási egyéni bátorságot tanúsítva, meghódította a katonák szívét. Ámde Lodi jelentősége nem ebben rejlett. Clausewitz ezt írja: „...a Lodi melletti híd megrohamozása olyan vállalkozás, amely, egyfelől annyira eltér a szokásos eljárásoktól, másfelől annyira indokolatlan, hogy önkéntelenül felmerül a kérdés, igazolható-e vagy sem". Valóban, a háromszáz lépés hosszúságú hidat hétezer katona és tizennégy ágyú védte. Volt-e remény a sikerre ?

Bonaparte a győzelemmel bebizonyította akciói indokoltságát. Adjuk át a szót Clausewitznak: „A vakmerő Bonaparte vállalkozását teljes siker koronázta... Vitathatatlan, hogy egyetlen fegyvertény sem ejtette úgy bámulatba Európát, mint ez az addai átkelés... Amikor tehát a Lodi melletti rohamot stratégiailag indokolatlannak mondják, miután Bonaparte ezt a hidat másnap ingyen megkaphatta volna, akkor csak a szokásos stratégiai vonatkozásokra gondolnak. De vajon azok az erkölcsi eredmények, amelyeket említettünk, nem tartoznak-e a stratégiához?" Clausewitznak igaza van. Május 11-én Bonaparte ezt írta Carnot-nak: „A Lodi melletti csata, kedves Direktorom, egész Lombardiát a Köztársaság kezébe adta... Számításainál abból indulhat ki, hogy máris Milánóban vagyok."

Ez nem volt kérkedés. Május 15-én a francia hadsereg diadalmasan bevonult Milánóba. Lombardia fővárosa ünnepélyesen fogadta. Virágok, virágok, virággirlandok, mosolygó asszonyok, gyermekek, óriási néptömegek az utcán, lelkesen köszöntve a Köztársaság katonáit; a milánóiak a forradalom harcosait, az olasz nép felszabadítóit látták bennük. A köztársasági hadsereg fáradt,

elgyötört, boldog, puskaporkoromtól fekete arcú katonáinak ezredei sorban vonultak el Milánó ujjongó lakossága között. Az előző napon Ferdinánd osztrák főherceg kíséretével és csendőreivel megszökött Lombardiából. A franciák felszabadították Lombardiát a gyűlölt osztrák elnyomás alól.

Ki ne emlékeznék Stendhal „A pármai kolostor” című regényének híres soraira? „Ezekkel az ágrólszakadt franciákkal olyan boldogság és jókedv tört be Lombardiába, hogy csak a papság és néhány nemes eszmélt rá, milyen súlyos teher a hatmilliós sarc, amelyet hamarosan még sok más követett. Ezek a francia katonák egész nap nevettek és énekeltek; még huszonöt évesek sem voltak, s huszonhét éves tábornokuk a sereg legidősebb katonája volt.”

A huszonéveseknek ez a hadserege reményeket keltett a holnapot illetően. Hadseregparancsában a főparancsnok ezt írta: „Katonák, az Appenninek csúcsairól sebes árként zúdultatok le, megsemmisítve, szétzúzva mindent, ami megkísérelt szembeszállni veletek. Reszkessenek, akik Franciaország fölé a polgárháború tőrjeit vitték; ütött a bosszú órája. De a népek ne féljenek. Mi barátai vagyunk valamennyi népnek, s kiváltképpen Brutus meg Scipiók ivadékainak... A szabad francia nép, amelyet tisztel az egész világ, méltó békét fog hozni Európának...”

Lombardiában Bonaparte Salicettivel teljes összhangban minden úton-módon támogatta a forradalmi erőket. Ébredésük teljesen megfelelt a francia érdekeknek. Az olasz forradalom szövetségessé lett a Habsburgok feudális birodalma elleni háborúban. Milánóban megalapították „A szabadság és egyenlőség barátainak klubjá”-t, új községtanácsot választottak, Matteo Galdi szerkesztésében megindult a *Giornale dei patrioti d’ítalia* (Az olaszországi hazafiak lapja). A napilap fő jelszava Olaszország egyesítése lett. Lombardia a maga 89. évét élte. A forradalmi mozgalomban két irányzat rajzolódott ki: a jakobinusok (giacobini) - élükön Porro, Salvadore, Serbelloni állt - és a mérsékeltek - Melzi, Verri, Resta. Mindkét párt egyaránt Lombardia függetlenségének és szabadságának biztosítására törekedett. Bonaparte sürgősen instrukciókat kért a Direktóriumtól: ha a nép a köztársaság létrehozását fogja követelni, lehetővé kell-e ezt tenni? „El kell dönteniük ezt a kérdést és közölniük szándékaikat. Ez az ország sokkal hazafiasabb, mint

Piemonte, s jobban megérett a szabadságra.”

Ámde a Köztársaság hadserege Itáliának nemcsak a gyűlölt osztrák elnyomás alóli felszabadulást hozta. Amióta a Francia Köztársaság seregei a háborút idegen területre vitték át, szilárdan tartották magukat ahhoz a szabályhoz, hogy a győztesek hadserege fenntartásának költségeit áthárítja a legyőzöttekre. Godechot a Direktórium komisszárjairól írt kitűnő tanulmányában bebizonyította, hogy 1794 őszétől kezdve a thermidorista Konvent képviselői a hadseregben nagymértékben megsarcolták a meghódított területek lakosságát. Még olyan baloldali nézeteket valló férfiú is, mint Bourbotte, aki a Sambre et Meuse hadseregben képviselte a Konventet, hárommillió frank összegű sarcot vetett ki 1794-ben a megszállt Trier-vidékre, ugyanazon év novemberében pedig négymillió frankot Koblenzra. 1795 júniusában a Konventnek a hadsereghez küldött képviselői a Maastricht-Bonn terület elfoglalása után erre huszonötmillió sarcot vetettek ki - később ezt nyolcmillióra csökkentették. A Direktórium utasítására Bonn-Koblenz vidékén Joubert a nagykereskedőket, a bankárokat és más gazdag embereket kényszerkölcsön nyújtására kötelezte. A Konventnek, majd a Direktóriumnak a komisszárjai nagymértékben folyamodtak gabona, barmok, zöldség, a lovasság céljaira lovak rekvirálásához. (A Direktórium Salicettinek adott utasításaiban állandóan emlékeztetett arra, hogy Olaszországból mennél több pénzt, értéket, élelmet, lovakat stb. szerezzenek.)

Bonaparte a Direktórium gyakorlatával teljes összhangban járt el. A hadsereg a meghódított területek terhére látta el magát.

Salicetti és Bonaparte, a Direktórium utasításainak megfelelően, a legszélesebb körű rekvirálásokat hajtották végre és sarcokat vetettek ki. A toszkánai hercegnek kétmillió lírát kellett lerónia ércpénzben, ezernyolcszáz lovat, kétezer birkát, tízezer mázsa gabonát, ötezer mázsa állati takarmányt stb. kellett beszolgáltatnia.

Ez csak a kezdet volt. 1797 januárjában a toszkánai nagyherceg, egy pótlólagos megállapodás alapján, amely szerint a francia csapatokat kivonják Livornóból, további egymillió tallér fizetésére kötelezte magát. „Ez az utolsó csapás teljesen tönkretette Toszkána pénzügyeit” - szögezte le Mocenigo gróf. Egyébként a legyőzőnek veszteségei nem korlátozódtak a kirótt pénzösszegekre.

A franciák, amikor elhagyták Livornót, elvittek magukkal huszonhat ágyút, lőport, lövedékeket és „a palota ezüstedényeinek nagyobbik részét”. Toszkána kormánya bölcsen szemet hunyt efölött. A pármai hercegségnek kölcsön (soha vissza nem adott kölcsön) formájában kétmillió arany lírát kellett lerónia. Bonaparte és Salicetti még Milánóra is, az ujjongó Lombardiára - amely virágokkal szórta be a Köztársaság katonáinak útját - szemrebbenés nélkül rótták ki már az első napokban az óriási, húszmillió líra összegű sarcot.

Mindamellett a főparancsnok és a komisszár, akik abban az időben teljes egyetértésben cselekedtek, azon igyekeztek, hogy az adók súlya elsősorban Lombardia vagyonos és reakciós köreire nehezedjék. Lombardiai akcióiknak teljesen meghatározott politikai tartalma volt. A feudális Ausztria elleni háborúban igyekeztek felhasználni ezt a harci jelszót: „A népek háborúja a zsarnokság ellen.”

A „Felhívás Lombardia népéhez”, amelyet Bonaparte és Salicetti a IV. év floréal 30-án (1796. május 19-én) írtak alá, többek közt a következőket tartalmazza: „A Francia Köztársaság esküvel fogadott gyűlöletet a zsarnokok és testvériséget a népek iránt... A köztársasági hadsereg, amely kénytelen életre-halálra háborút viselni az egyeduralkodók ellen, barátsággal viseltetik azon népek iránt, amelyeket felszabadított a zsarnokság alól. A tulajdon tisztelete, a személyiség tisztelete - ezek a Köztársaságnak és a győztes olaszországi hadseregnek az érzései.” A továbbiakban pedig, megmagyarázva, hogy az osztrák zsarnokság fölötti győzelemhez anyagi eszközökre van szükség, s hogy a Lombardiára kirótt húszmillió líra sarc ezt a célt szolgálja, a felhívás hangsúlyozza, hogy a terhek súlyát a gazdagokra kell hárítani és a papság felső rétegeire: óvni kell a vagyontalan osztályok érdekeit. (Ez nem zárta ki azt, hogy amikor például Páviában franciaellenes felkelés kezdődött, amelyben parasztok is részt vettek, Bonaparte ezt a felkelést kegyetlenül elfojtsa.)

Az 1796. évi hadjárat különbözött az ezt követő háborúktól, még az 1797. évi hadjárattól is. Az itáliai hadseregnek a világot bámulatba ejtő 1796. évi győzelmeit nem érthetjük meg világosan, ha nem vesszük kellőképpen figyelembe Bonaparte és Salicetti szociálpolitikáját.

A francia seregek előnyomulása Itáliában, a sarcok, a rekvirálások és fosztogatások ellenére az egész Appennini-félszigeten elősegítette a forradalmi mozgalom kibontakozását. 1797 januárjában Mocenigo, az egyik legtájékozottabb cári diplomata Olaszországban, azt a meggyőződését fejezte ki, hogy ha „az angolok kivonulnak a Földközi-tenger partvidékéről, egy év leforgása alatt egész Olaszországra ki fog terjedni a forradalom”. Valóban, semmiféle kormányzati megtorlásokkal és engedményekkel sem lehetett feltartóztatni a forradalmi hullámot, még azokban az olasz államokban sem, amelyek megőrizték függetlenségüket és önállóságukat, például Piemontéban. 1797 nyarán egész Piemontéra kiterjedt a forrongás. A királyi udvar - a trón megőrzése érdekében - nagy engedményekre kényszerül. Az augusztus elején kiadott ediktumok a cári nagykövet meghatározása szerint „az utolsó csapást mérték az országban a feudális rendszerre”.

Történelmietlen lenne kisebbíteni Bonaparténak, tábornokainak és katonáinak érdemeit az 1796-os év győzelmeiben, ahogy ezt Ferrero tette; tagadni Bonaparte vitathatatlan hadvezéri képességeit. Ám ugyanilyen történelmietlen lenne az olaszországi háború társadalmi tartalmának lebecsülése. Minden rekvirálás, sarc, erőszak ellenére ez lényegében antifeudális háború volt, az abban az időben haladó polgári rend háborúja a levitézlett feudális-abszolutista rend ellen. És a francia fegyverek győzelmeit az osztrák fegyverek fölött még az is megkönnyítette, hogy az olaszországi haladó erők, a holnapnak, a „fiatal Olaszországnak” az olaszai a „Szabadság katonáival”, a Francia Köztársaság hadseregével rokonszenveztek, amely felszabadította őket az idegen osztrák és feudális elnyomás alól.

1796 tavasza Bonaparte Napóleon nagyszerű és bonyolult életútjának mindvégig a legnevezetesebb időszaka maradt. Sem Austerlitz világhíre, sem a császárság aranynyal kihímzett bársonya, sem az előtte behódoló Nyugat-Európa sorsát irányító mindenható császár hatalma - semmi sem volt 1796 napsugaras tavaszának izgalmas, veszélyekkel teli napjaihoz képest.

A hírnév nem Toulon napjaiban és még kevésbé vendémiaire 13-án kapta szárnyra Bonapartét. A hírnév akkor kapta szárnyra, amikor a rongyos és éhes katonák kis seregének élén, szinte a csodával határos módon sorra aratta a győzelmeket: Montenotte, Millesimo,

Dego, San Michele, Mondovi, Lodi, Milánó - fényes győzelmek, amelyek arra kényszerítették Európát, hogy minduntalan ismételje Bonaparte tábornok addig előtte ismeretlen nevét. Akkor már hittek benne a tapasztalt tábornokok, akkor kezdték őt a katonák „kis káplárunknak” nevezni; Bonaparte azon a tavaszon hitt önmagában. Később bevallotta, hogy ez az új érzés - az óriási lehetőségek megérzése - először a Lodi melletti győzelem után fogta el.

Serdülőkora és fiatalsága a kudarcok, tévedések, vereségek baljós láncolata volt. Tíz éven át a sors könyörtelennek mutatkozott vele szemben. A remények, az álmodozások, a várakozások - minden szertefoszlott, minden vereséggel végződött. Az a veszély fenyegette, hogy szerencsétlen flótásnak érzi magát. De, mint maga mondotta, élt benne valami előérzet, az a tudatalatti érzés, hogy a jövőben sikerek várnak rá. Hányszor megcsalta őt ez az előérzet! S végül a remények beteljesültek. A schönbrunni udvar bevetette Bonaparte ellen legjobb, legtapasztaltabb hadvezéreit. Argenteau, Beaulieu, Alvinczy, Dawidovich, Provera, Wurmser, Károly főherceg - mindezek a Habsburg-birodalom valóban nagyérdemű tábornokai voltak. Igen nagy katonai tekintélyek adóztak nekik elismeréssel. S a rongyos, éhes fiatal katonáknak ez a hadserege, amely alatta maradt az osztrák hadseregnek számbelileg és a tüzérség tekintetében, sorra mérte a vereségeket az osztrákokra.

Bonaparte, amikor 1796 áprilisában megindította a háborút, körültekintően átgondolt és kidolgozott terv alapján cselekedett. Mint egy tüzetesen eltervezett sakkjátszmában, kiszámította az összes változatokat, lépéseket - a magáét és az ellenfélét -, körülbelül a huszadik lépésig. De ekkor bekövetkezett az az idő, amikor a több változatban kidolgozott terv végéhez értek. A háború új szakaszba lépett: az előreláthatatlannak a szférájába; elérkezett az ideje a rögtönzésnek, az elodázást nem tűrő, pillanatok alatti döntéseknek. S ekkor Bonaparte először fedezte fel, hogy ebben a szférában érzi elemében magát, itt senki sem veheti fel vele a versenyt. Ez a szféra hozta neki a legnagyobb sikereket.

„Harcba kell bocsátkozni, s azután meglátjuk!” - a napóleoni taktikának ez a nevezetes elve az 1796-1797. években született meg. Ez a szabad, merész gondolat princípiumának a győzelme volt

a rutin, a dogma, a századok óta érvényes megcsontosodott szabályok fölött. Keresnünk kell az új megoldásokat, nem szabad félnünk az ismeretlentől, vállalnunk kell a kockázatot! Keresnünk kell és meg kell találnunk a győzelemhez vezető legjobb utakat! Ez a huszonhét éves hadseregparancsnok megdöntötte a hadviselés századok óta kialakult szabályait. Egyidejűleg adott parancsot a milánói erőd ostromára, Sérurier tábornoknak pedig Mantova bevehetetlennek hitt erődje körülzárására és ostromzár alá helyezésére, s arra, hogy Mantova ostromát folytatva, a fő erőkkel nyomuljon keletre - a Velencei Köztársaságba és délre, Róma meg Nápoly ellen. Minden egyesült itt: Mantova állhatatos, módszeres ostroma, villámgyors mozdulatok és a csapások hevessége által a maximumig fokozott mozgó háború.

Az után, hogy Bonaparte hadserege 1796 májusában diadalmasan bevonult Milánóba, a háború még sokáig elhúzódott - egy kerek esztendeig. A hadművészet történetébe a háború jó néhány ütközete bekerült: Castiglione, az arcolei híd, Rivoli. Ezek a csaták, amelyek régóta klasszikussá váltak, változó hadiszerencsével folytak: a francia hadsereg ezekben az ütközetekben ugyanolyan közel került a vereséghez, mint a győzelemhez. Bonaparte ezekben a csatákban természetesen igen nagy kockázatot vállalt. Az arcolei hídon vívott legendássá vált csatában nem riadt vissza attól, hogy egy kártyára tegye fel a hadsereg sorsát is, saját életét is. Amikor a golyózáporban az arcolei hídon a lobogóval előrevetette magát, csak azért maradhatott életben, mert Muiron saját testével védte: felfogta azokat a halálos csapásokat, amelyek Bonaparténak voltak szánva. A Rivoli melletti háromnapos csata a vége felé teljesen elveszettnek látszhatott. Ám az utolsó percben (és ebben a véletlenszerűségben törvényszerűség volt!) a francia parancsnokság felülmúlta az osztrákot - megnyerte a csatát!

Az 1796-1797. évi hadjáratban Bonaparte a mozgó háború kitűnő mesterének bizonyult. Elvben csak azt az utat folytatta, amit a forradalmi Franciaország hadseregei teremtettek meg. Ez a hadoszlopok új taktikája volt, amelyet összekötöttek a szétszórt alakzatokkal és azzal a lehetőséggel, hogy villámgyors mozdulatok révén egy korlátozott frontszakaszon számbeli fölénybe kerüljenek az ellenféllel szemben, továbbá az a képesség, hogy az erőket a támadó ékbe összpontosítsák, amely a gyönge pontján törte át a

másik fél ellenállását. Ezt az új taktikát alkalmazta Bonaparte előtt Jourdan, Hoche, Marceau is: elemezte és általánosította már Lazare Carnot szintetikus elméje, de Bonaparte új tartalommal tudta megtölteni, fel tudta tárni a benne rejlő lehetőségeket.

Bonaparte hadvezéri tehetsége az 1796— 1797-es hadjáratban azért is tárulhatott fel a maga teljességében, mert hadműveletei során kiváló tehetségű tábornokokra támaszkodhatott. André Masséna - „a győzelem kedvelt gyermeke” autodidakta tehetség volt, aki maga is joggal igényt tarthatott volna a nagy hadvezér hírnevére, ha a sors nem Napóleon harcostársává teszi. Az olaszországi hadjáratban megmutatkozott az addig viszonylag kevéssé ismert Joubert kezdeményező képessége, bátorsága, katonai tehetsége; a rivoli csata győztes kimenetelében és Tirolban igen nagy érdemeket szerzett. Stendhalnak igaza volt, amikor sokra tartotta Joubert-t. Toulon óta Bonaparte kezdett maga köré csoportosítani olyan embereket, akik valamiféle különös tulajdonsággal voltak felruházva, s ezáltal kiemelkedtek a többiek közül. Bonaparte értett hozzá, hogy bátorítsa, arra késztesse őket, hogy higgyenek jó csillagzatukban: mindezek az emberek odaadó hívei lettek. Kezdetben csak hárman voltak: Junot, Marmont, Muiron. Azután csatlakozott hozzájuk Duroc meg Murat. Később a parancsnok teljes bizalmát élvező tisztek e kis köréhez tartozott még Lannes, Berthier, Sulkowski, Lavalette is.

A Bonapartéval egykorú Jean Lannes, egy lovász fia, a hadseregben mint közkatona kezdett szolgálni; 1796-ban már ezredes. Kezdeményezőkészségével, leleményességével, egyéni bátorságával felhívta magára a parancsnok figyelmét. Lannes-t előléptették dandártábornokká, és a hadműveletek önálló vezetése során figyelemre méltó képességekről tett tanúbizonyságot. Meggyőződéses republikánus volt, baloldali nézeteiről a külföldi nagykövetségeken is tudtak. Őszintén ragaszkodott Bonapartéhoz: a republikánus erények megtestesülését látta benne. Az 1796-1797. évi hadjáratban két ízben mentette meg Napóleon életét. Lannes a ragyogó napóleoni plejád egyik legkiválóbb hadvezére volt. Ez a merész, egyenes, nyers tiszt a francia hadsereg Roland-jának megtisztelő nevét érdemelte ki.

Amikor megindította az olaszországi hadjáratot, Bonaparte Berthier

tábornokot kérte fel a hadsereg törzsfőnöki posztjának ellátására. Alexandre Berthier-nek nagy tapasztalatai voltak: szolgált a régi hadseregben is, harcolt az amerikai függetlenségi háborúban, ám hivatását tekintve törzskari tiszt volt. Nézeteiben és előítéleteiben nem volt könnyű eligazodni. A forradalom alatt jó kapcsolatot tartott Lafayette-tel és Custine-nel, de Ronsinnel és Rossignollal is. Mire törekedett? Ezt senki sem tudta. Bámulatos munkaképessége volt, csaknem valószínűtlen szakmai - törzskari -memóriája, s különleges tehetsége ahhoz, hogy a parancsnok általános direktíváit egy parancs pontos paragrafusaira változtassa. Vezető vagy önálló szerepre nem volt alkalmas, de senki sem tudta ugyanilyen eredményesen helyettesíteni a törzs főnökének posztján. Bonaparte nyomban felismerte Berthier különleges tehetségét, s nem vált meg tőle a császárság 1814-ben bekövetkezett összeomlásáig.

1796-ban Bonaparte még egy fiatal lengyel tisztre, Józef Sulkowskira is felfigyelt, és maga mellé vette. Sulkowski 1768-ban született. A kitűnő neveltetésű arisztokrata, aki folyékonyan beszélt több európai nyelven, Rousseau és a francia felvilágosodás tisztelője, ifjúkorában Lengyelország függetlenségéért harcolt, majd, ahogy a XVIII. században mondották, a „szabadság szerelmeseként" felajánlotta kardját a Francia Köztársaság védelmére.

Az olaszországi hadjárattól fogva közel állt Bonapartéhoz Antoine Marie Lavalette is. Formailag csak a főparancsnok egyik szárnysegédje volt, ám valójában nagyobb volt a szerepe: Lavalette Bonaparte bizalmát élvezte és mi több, talán gyakorolt rá némi befolyást is.

Lavalette nevét általában összekapcsolják az 1815-ben végre nem hajtott kivégzésének egész Európában nagy port felverő történetével. A „száz nap" idején Lavalette-et halálra ítélték, amiért átállt Napóleonhoz. Feleségének, Emilie Beauharnais-nak, Joséphine unokahúgának összes erőfeszítései, hogy kieszközölje a kegyelmet, hiábavalónak bizonyultak. A kivégzés előtti utolsó órákban beengedték hozzá feleségét, hogy utoljára találkozzanak. Az asszony nem sokáig tartózkodott a siralomházban; lehajtott fővel távozott, befedve arcát, meggörnyedve a keserű bánat súlya alatt, s bizonytalan léptekkel ment el az őrök mellett...

Amikor reggel az őrök az elítéltet a kivégzés helyére akarták kísérni, Lavalette nem volt a siralomházban. Az előző napon, miután feleségével ruhát cserélt, az asszony ruhájában elhagyta a börtönt.

Ez a rendkívüli história annyira bámulatba ejtette annak idején a kortársakat, hogy Lavalette több nemzedék emlékezetében csupán mint Eugéne Sue vagy Dumas regényeinek stílusához hasonlító drámai esemény sikeres hőse élt. Kezdtek elfeledkezni arról, hogy a napóleoni korszak egyik tehetséges közéleti személyisége volt. Lavalette sohasem emelkedett a legmagasabb tisztségekbe, de bár árnyékban maradt, valójában befolyásos részvevője volt ama évek bonyolult politikai harcának.

Ez volt „Bonaparte cohorsa” - nyolc-kilenc ember, akik az olaszországi hadjárat idején csoportosultak köréje. Különféle emberi tulajdonságoknak - a bátorságnak, a tehetségnek, az észnek, a szilárdságnak, a kezdeményezőkészségnek - sajátos egyesülése volt ez, s ezek tették Bonaparte nagy „cohorsát” legyűrhetetlen erővé. Ezeket az oly különböző embereket a barátság, a bajtársiasság érzése forrasztotta össze; a forradalom szülöttei voltak és sorsukat a Köztársaság jövőjével kötötték össze; hittek hadvezérükben. Bonaparte szemükben az első volt az egyenlők között, s nem lehetett jobban szolgálni a Köztársaságot és Franciaországot, mint az ő parancsnoksága alatt a zsarnokok hadseregei ellen. Végül mindannyiukat egyesítette és vitte hullámain a szilaj fiatalság. Náluk a mindig bizonytalan kimenetelű kemény ütközetek veszélyei és a velük járó lelki feszültség váltakoztak a „szív viharaival”. S ebben éppen a főparancsnok mutatott példát. Az egész olaszországi hadjárat alatt nem szakadt el gondolatban Joséphine-től. Naponta több levelet is írt neki: mindegyik ugyanarról szólt: hogy milyen végtelenül szereti; zsebeiben tartotta a tőle ritkán érkező leveleket; újra meg újra elolvasta, betéve tudta őket, s úgy érezte, talán nem alaptalanul, hogy az asszony nem eléggé szereti őt. Annyira úrrá lett rajta ez a lángoló szenvedély, hogy nem tudott hallgatni róla; beszélt róla a hadseregben barátainak, sőt Carnot-hoz, a száraz, szigorú Carnot-hoz írt egyik levelében is kicsúszott a tolla alól a vallomás: „Eszeveszetten szeretem őt.”

A főparancsnok után ugyanez a sors jutott osztályrészül helyettesének. Berthier tábornokot, akit a Bonaparte környezetéhez tartozó fiatalemberek a történelem előtti időkből valónak néztek - tizenöt-tizenhat évvel volt idősebb náluk! Berthier-t, akit úgy tűnt, semmi sem érdekel a térképeken és az ezredek személyi állományaira vonatkozó kimutatásokon kívül, szintén hatalmába kerítette ez az erős érzés. Stendhal választékos és pontos fogalmazásban ezt írta erről: „Mesélik, hogy a szép Visconti hercegasszony megpróbálta elcsavarni a fejét nem kisebb személynek, mint magának a vezénylő tábornoknak: de idejében rájött, hogy ez nem könnyű feladat, ezért lecsapott a hadsereg második emberére, és be kell vallani, teljes sikert aratott. Ber-thier tábornokot tizenkilenc évvel később, 1815-ben bekövetkezett haláláig már csak ez a kapcsolat érdekelte.

Mit mondjunk hát a fiatalokról? Junot-ról, a „viharról” - így nevezték el -, aki híres volt merész és gyakran kockázatos kalandjairól, a féktelen Murat-ról, a hitvesét gyöngéden szerető Muironról? Mindannyian teljes életet éltek, élvezték a jelent, amely telítve volt mindennel - kimerítő hegyi átkelésekkel, az ellenfél felülmúlásának szenvedélyével, véres csaták ágyúdörgésével, hazaszeretettel, harci dicsőséggel, szerelemmel. A halál a közelükben járt, mindenütt leskelődött rájuk; hol egyiküket, hol másikukat döntötte ki a sorból; az első Muiron volt, utána Sulkowski következett. A többiek lehajtott fővel, leeresztett zászlóval búcsúztak örökre eltávozott bajtársaiktól. De fiatalok voltak, s a halál nem rettenthette meg őket. Mindennap feltették egy lapra életüket ellene - és nyertek. Mentek előre, anélkül, hogy hátrapillantottak volna.

Bonaparte az olaszországi hadjárat idején még republikánus volt. A katonáknak adott parancsai, az olaszokhoz intézett felhívásai, hivatalos és magánlevelezése, végül Olaszországban kifejtett gyakorlati tevékenysége - minden igazolja ezt. Egyébként ez másként nem is lehetett volna. Az, aki nemrég még Jean-Jacques Rousseau híve volt, a jakobinus, „A beaucaire-i vacsora” szerzője nem válhatott teljesen más emberré egy csapásra.

Persze az elmúlt években Bonaparte, akár valamennyi többi republikánus, sokat változott. Megváltozott az 1793-1794. években

maga a Köztársaság is. A polgári köztársaság evolúciója, amely különösen a Direktórium éveiben vált észrevehetővé, nem mehetett végbe nyom nélkül. A hadseregben azonban, kiváltképpen az itáliaiban, amely régóta el volt szakítva a fővárostól, a Köztársaság evolúciója nem érződött olyan nagymértékben. A politika általános célját a hadseregben a korábbi jelszavakkal határozták meg: A Köztársaság igazságos háborút visel! A monarchiával szemben védekezik! Halál a zsarnokokra! Szabadságot a népnek!

Az itáliai hadsereg katonáinak és tisztjeinek a szemében az 1796-os hadjárat ugyanúgy a Köztársaság védelmében viselt igazságos háború volt, akár az 1793-1794. évi hadjárat. A különbség legfeljebb abban állhatott, hogy a Köztársaság megerősödött, s az osztrákok meg az angolok ellen immár nem a saját földjén, hanem idegen földön harcolt.

Victor tábornok, akit az itáliai hadsereg parancsnoksága Rómába küldött, elsősorban megkoszorúzta Brutus szobrát. Lannes felhívásaiban a királypártiak, az emigránsok és a fellázadt papok teljes kiirtását sürgette. Az itáliai hadsereg hangsúlyozta republikanizmusát.

Az 1796. évi győzelmek lehetetlenek lettek volna, ha a Köztársaság hadserege morális szempontból nem áll az osztrák hadsereg fölött, ha a franciák jóvoltából az osztrák iga alól felszabadult olasz lakosság nem rokonszenvezik vele, nem támogatja.

Ámde helyzeténél fogva Bonaparte, a hadseregparancsnok, aki közvetlen kapcsolatot tartott a kormánnyal, természetesen a többieknél sokkal jobban volt értesülve a Köztársaságban kialakult politikai helyzetről és jól fel tudta mérni az országban végbemenő változások jelentőségét.

Kapcsolatai a Direktóriummal napról napra bonyolultabbakká váltak. Külsőleg mindkét fél igyekezett tartani magát a szokásos formai szabályokhoz: a Direktórium utasításokat adott, a tábornok jelentéseket: a hierarchiát teljes mértékben tiszteletben tartották. Ámde Bonaparte lényegében már az első győzelmek után, Montenotte, Millesimo, Lodi után, amikor meggyőződött arról, hogy a hadjárat sikeresen folyik, kezdte a saját irányvonalát érvényesíteni, bármennyire hangoztatta is, hogy a Direktórium

összes parancsait végrehajtja.

1796. május 20-án az itáliai hadsereg főparancsnoka közölte a beosztottaival, hogy a zsold felét ércpénzben fogják megkapni. A Köztársaság egyetlen hadseregében sem fizettek ily módon. Bonaparte maga döntött így, senkitől sem kért rá engedélyt. Párizsban ez a túlságosan nagy önállóság elégedetlenséget keltett, az itáliai hadseregben viszont a főparancsnok döntését, természetesen, helyesléssel fogadták.

Még ezt megelőzően, május 13-án, Bonaparte a Direktóriumtól egy - Carnot által előkészített - parancsot kapott, amely szerint az Olaszországban működő hadsereget két önálló hadseregre osztják fel. Az egyiknek, amelyik északon működik, Kellermann tábornok áll majd az élén, a másik, Bonaparte tábornok parancsnoksága alatt, huszonötezer főnyi létszámmal, Róma és Nápoly ellen fog vonulni.

Még alig ült el a lodi győzelem nyomán támadt tapsvihar, amikor Bonaparte megkapta ezt a parancsot. A hadseregnek a fényes győzelem utáni általános ujjongása közepette ez a parancs elképesztő volt. Bonaparte nyomban megírta rá a választ. Kijelentette, hogy az Olaszországban működő hadsereg kettéválasztása ellentmond a Köztársaság érdekeinek. Bonaparte ellenvetéseit ezzel a pontosan és világosan megfogalmazott érvvel indokolta meg: „Jobb egy rossz tábornok két jó tábornoknál." És a rá jellemző stílusban kiélezte a kérdést. „A Köztársaság itáliai hadseregének a helyzete olyan, hogy önöknek a teljes bizalmukat élvező főparancsnokra van szükségük; ha ez nem én leszek, nem fognak tőlem panaszt hallani... Mindenki úgy visel háborút, ahogy tud. Kellermann tábornok tapasztaltabb nálam; jobban fogja csinálni; ketten rosszul fogjuk csinálni.” Lemondással való fenyegetőzés Lodiból -ez bizony erős kihívás volt.

Vajon elfogadhatta-e a Direktórium Bonaparte lemondását? Jourdan és Moreau hadseregei, amelyekre a kormány a fő feladatokat bízta Ausztria szétzúzásában, kudarcokat szenvedtek. Az egyetlen olyan hadsereg, amely előrenyomult és minden harmadik napon újabb győzelmet jelentő futárokat küldött a fővárosba, ez a lerongyolódott itáliai hadsereg volt. Ennek a hadseregnek a helyzete tegnap még csaknem reménytelennek számított, most pedig egész Európa

figyelmét magára vonta diadalmenetével. Bonaparte neve, amelyet nemrég még kevesen ismertek, most közszájon forgott. Bonaparte győzelmei megerősítették a Direktórium pozícióját, növelték presztízsét, amelyet a sok balsiker nagymértékben aláásott. A Direktórium kormánya nem fogadhatta el Bonaparte tábornok lemondását.

Volt még egy lényeges tényező, amely Bonaparténak ilyen magabiztosságot kölcsönzött. Az általa vezetett hadsereg volt az egyetlen, amely a Direktóriumnak nem csupán győzelmi jelentéseket és az ellenségtől zsákmányolt zászlókat küldött, hanem pénzt is - mégpedig nemesfémben, aranyban. Ennek igen nagy jelentősége volt a Köztársaság pénzügyi válsága mellett - amely krónikus betegséggé vált - és a Direktórium meg a kormányapparátus tagjainak farkasétvágya mellett, hiszen ez utóbbiak kezén átmenő arany az ujjaikhoz tapadt. Nem volt szokás hangosan beszélni róla; a hivatalos felszólalásokban efféle „részletekről”, természetesen, nem tettek említést, de Bonaparte mindenkinél jobban tudta, hogy milyen sokat számítanak. Néhány nappal a Milánóba való bevonulás után Salicetti közölte a Direktóriummal, hogy a meghódított területek, Modenát és Pármát nem számítva, már harmincöt és fél millió (lírát) kifizettek.

Lemondhatott-e a Direktórium a mindig üres államkincstár - s egyúttal talán saját zsebei - megtöltésének ilyen fontos forrásáról? Vajon egy másik tábornok is állandóan küldeni fogja az aranyat Olaszországból? Ez kétségesnek látszott. Jourdan és Moreau nemcsak hogy nem küldtek aranyat, seregeik sok pénzt felemésztettek.

Bonaparte jól számította ki a lépéseket, a Direktórium kénytelen volt elfogadni az általa megjelölt feltételeket. Az itáliai hadsereg kettéosztásáról szóló parancsot átadták a feledésnek. Bonaparte győzött; a Direktórium meghátrált. Ám a tábornok és a Direktórium között továbbra is voltak nézeteltérések. Ezek most lényeges kérdésre vonatkoztak: az Olaszországban meghódított területek jövőjére, a holnapra.

A Direktórium rendelkezései két alapvető követelést tartalmaztak: Olaszországból mennél több aranyat és egyéb értéket kiszipolyozni, műtárgyaktól kezdve gabonáig, és nem ígérni az olaszoknak

semmiféle kedvezményt és szabadságokat. A Direktórium elgondolása szerint az olasz földek megszállt területek maradnak, s ezeket később, az Ausztriával való béketárgyalásokon, váltópénzként kell felhasználni, például át lehet őket adni Ausztriának, cserébe Belgiumért vagy a Rajna-vidékért, és így tovább (Különösen Lombardiával kapcsolatban gondoltak erre), vagy pedig Piemonténak, ezzel fizetve a Franciaországgal való szövetségért.

A Direktórium e cinikus állásfoglalásában világosan megnyilvánult a Francia Köztársaság külpolitikájának evolúciója. Thermidor után új szakasz kezdődött. A Direktórium a zömében új, üzérkedő nagypolgárságot képviselte, s a külpolitikában ugyanaz vezette, mint a belpolitikában: a gazdagodásra törekedett, vagy területi hódítások vagy sarcok és közvetlen fosztogatások révén. A Direktórium külpolitikájában egyre világosabban előtérbe kerültek a hódításra, a fosztogatásra irányuló törekvések. A háború tartalma megváltozott. Lenin ezt írta: „A nemzeti háború imperialista háborúvá *változhat és fordítva.*” 1796-ban ez a folyamat már megkezdődött.

Az itáliai hadseregben - amilyen mértékben a Direktórium külpolitikájának egyik eszköze volt - fellelhetők az e politikát egészében jellemző vonások. Ám a főparancsnok és a Direktórium kormánya közötti nézeteltérések éppen az ilyen alapvető kérdések körül merültek föl: Bonaparte nem értett egyet azzal a politikával, amelyet a Direktórium rá akart kényszeríteni. 1796-ban természetesen már ment volt azoktól az egalitárius-demokratikus - Rousseau és Raynal eszméi által sugallt - illúzióktól, amelyeket tíz esztendővel azelőtt táplált. Most lényegében nem zavarta annak szükségessége, hogy a legyőzött országot megsarcolja; ott, ahol ez szükségesnek vagy célszerűnek látszott, már lehetségesnek tartotta a monarchia fenntartását egy ideig (így történt ez Piemontéban vagy Toszkánában), holott azelőtt úgy vélte, hogy minden monarchiát fel kell számolni. Mindamellett Olaszországban követett politikája jelentős mértékben eltért a Párizsból kapott direktíváktól.

Amikor Milánóban május 15-én Bonaparte első ízben beszédet mondott, kijelentette: „A Francia Köztársaság minden erőfeszítést meg fog tenni annak érdekében, hogy boldoggá tegyen benneteket

és ennek útjából minden akadályt eltávolítson. Csak érdemeik fogják megkülönböztetni egymástól az embereket, akiket a testvéri egyenlőség és a szabadság egységes szelleme forraszt össze.” A „Lombardia népéhez” floréal 30-án intézett, már említett felhívásában a főparancsnok ismét szabadságot ígért a népnek, ami gyakorlatilag azt jelenthette, hogy a továbbiakban létrehoznak egy lombardiai államot, ilyen vagy olyan elnevezéssel megalapítják a lombardiai köztársaságot.

Bonaparte erőfeszítései valóban erre irányultak. Nyilvánvaló ellentétben a Direktórium előírásaival, amelyeket különféle kibúvókhoz folyamodva gyakorlatilag szabotált, arra törekedett, hogy mielőbb létrehozzon néhány olasz köztársaságot. Később arra a meggyőződésre jutott, hogy meg kell teremteni a Franciaországgal barátságos viszonyt tartó, s tőle független köztársaságok rendszerét. Ahogyan Dumouriez I. Pálnak írta, 1797-ben Bonaparte a genfi szenátusban kijelentette: „Kívánatos lenne, ha Franciaországot kis köztársaságok gyűrűje venné körül, olyanoké, mint az Önöké; ha ilyen gyűrű nincs, meg kell teremteni.”

A francia hadsereg parancsnoka abban a felhívásban, amelyet vendémiaire 5-én (1796. szeptember 26-án) az olaszokhoz intézett, Itália felébresztésére szólította fel az olasz népet. „Eljött az idő, amikor Itália becsülettel lép majd a hatalmas nemzetek közé... Lombardia, Bologna, Modena, Reggio, Ferrara s talán Romagna, ha méltónak bizonyul erre, egy napon bámulatba fogja ejteni Európát, s tanúi leszünk Itália legszebb napjainak! Siessetek fegyvert ragadni! A szabad Itália népes és gazdag. Reszkessenek ellenségeitek és a szabadság ellenségei!

Vajon ez a Direktórium követelésének teljesítése? Ez - merész programja a polgáridemokratikus forradalomnak, amelyre Bonaparte számos felhívásában és kiáltványában állhatatosan buzdította az olaszokat.

És ha a szabad Olaszország megteremtésére való felhívás nem vált valósággá, ennek oka főképpen a kis olasz államok partikularizmusában keresendő, abban, hogy akkor még nem érett meg eléggé a nemzeti egységmozgalom, hogy nem tudták leküzdeni a helyi és a vallási különállásra irányuló törekvéseket.

Bonaparte képes volt arra, hogy realista módon ítélje meg annak az országnak a sajátosságát, amelyben tevékenykedett. 1796 októberében Milánóban hivatalosan proklamálták a Transzpadán Köztársaság (a Pón-túli Köztársaság) megalapítását, s Ferrara, Bologna, Reggio és Modena küldötteinek ugyanazon hónapban Bolognában tartott kongresszusa bejelentette a Ciszpadán Köztársaság (a Pón-inneni Köztársaság) megalapítását. Az itáliai francia hadsereg parancsnoka külön üzenetben köszöntötte az olaszországi köztársaságok megalakulását.

Párizsban a Direktórium körei dühöngtek a tábornok engedetlensége, önkényessége miatt. Olyan instrukciókat adtak neki, hogy „a népeket közvetlen függőségben kell tartani" Franciaországtól. Bonaparte egyszerűen nem vett tudomást ezekről a direktívákról, elősegítette az olyan önálló olasz köztársaságok létrehozását, amelyeket az érdekközösség fűzött össze Franciaországgal.

Bonaparte és a Direktórium közötti konfliktusokat gyakran úgy ábrázolják, mint a vetélkedő becsvágyak összeütközését, mint a tábornok által a hatalomért ezt követően vívott harc kezdetét. Ez az értelmezés nem meríti ki a kérdést. Bonaparte 1796-ban történelmileg haladóbb politikát folytatott. Igyekezett teljesen kihasználni a Francia Köztársaság még meglévő forradalmi-demokratikus potenciálját. A holnappal nem törődő Direktórium elvakult kapzsiságától eltérően Bonaparte más feladatot tűzött ki. A hatalmas Ausztria elleni háborúban szükségesnek tartotta, hogy mozgósítsa a monarchia ellen a haladó erőket és Franciaország számára megnyerje szövetségesként az olaszországi nemzeti-felszabadító mozgalmat.

Félreértések elkerülése végett ismételjük, hogy Bonaparte, bár 1796-ban Olaszországban történelmileg haladó feladatot hajtott végre, igen távol állt a forradalmi háború Hébert-féle koncepciójától. 1796. október 19-én Bologna népéhez intézett kiáltványában kijelentette: „Ellensége vagyok a zsarnokságnak, de mindenekelőtt ellensége vagyok a gonosztevőknek, -a rablóknak, az anarchistáknak." Állandóan hangsúlyozta, hogy tiszteli a tulajdont és minden egyes embernek az összes javak élvezésére való jogát. A polgári tulajdon, a polgári

demokrácia bajnoka maradt. S a feudális osztrák monarchia elleni harcban Bonaparte polgári-forradalmi programja kétségkívül erős fegyver volt, amely megingatta a régi világ pilléreit és szövetségeseket nyert meg magának a Habsburgok zsarnoksága által leigázott népek között.

1796. november 29-én Milánóba, az itáliai hadsereg törzskarához érkezett Clarke tábornok. 25-én indult el a fővárosból, s nem kímélve a lovakat, négy nap alatt tette meg a Párizs-Milánó közti utat. Clarke nagyon sietett, de hová? Bécsbe. Bonapartét Clarke röviden, nem bocsátkozva részletekbe, tájékoztatta arról, hogy meghatalmazása van arra, hogy tárgyaljon az osztrák kormánnyal a fegyverszünet s esetleg a béke megkötéséről.

Az itáliai hadsereg parancsnokának nem volt nehéz felismernie, hogy a Direktórium siet magának tulajdonítani az ő győzelmeinek a gyümölcseit, Clarke útján győztesként békét kötni, amelynek az egész ország tapsolni fog, s őt, Bonapartét mindenből kirekeszteni. A mór megtette kötelességét, a mór mehet.

Bonaparte 1796. decemberi levelezése nem tartalmaz közvetlen utalásokat akkori hangulatára. E tekintetben találgatásokra vagyunk utalva. Tisztában volt azzal, hogy a kialakult helyzetben a Direktóriummal folyó harca tollal nem dönthető el. Itt más, hatékonyabb eszközökre van szükség. Az is nyilvánvaló volt, hogy a Direktórium, amikor Clarke-ot Bécsbe küldte, nemcsak meg akarta kaparintani magának Bonaparte babérait, hanem kezébe akarta venni az olaszországi ügyek irányítását, s az Ausztriával kötendő megállapodással keresztülhúzni mindazt, amit olyan nagy nehézségek árán sikerült elérni Olaszországban.

A Direktóriumnak az az elhatározása, hogy eltávolítja a győztes tábornokot, azzal magyarázható, hogy 1796 őszén Barras, Carnot, Larevelliére-Lépeaux - a Direktórium vezetői - úgy vélték, hogy helyzetük megszilárdult. Ebből indultak ki, de számításuk, ahogy azt a további fejlemények megmutatják, téves volt. 1796 májusjúniusában a Direktórium rezsimje ismét válságba került. Felfedték az „összeesküvést az egyenlőségért”, letartóztatták vezetőit: Gracchus Babeuföt, Darthét, Buonarrotit. De ezzel a dolog nem ért véget. Fructidorban szétzúzták a grenelle-i táborban a babeufistákkal szoros kapcsolatban levő forradalmi-demokratikus

mozgalmat; ezt számos újabb letartóztatás követte. A támadás kiszélesedett; nemcsak a babeufisták, hanem általában a baloldali, jakobinusbarát körök ellen irányult.

1796 őszén a Direktórium vezetői úgy vélték, hogy lényegében túljutottak a válságon. A „hintapolitika” folytatódott. Az 1795 októberében a jobboldalra mért csapás után 1796 május-júniusában a baloldalra mértek csapást. Az egyensúly helyreállt; a direktorok azt gondolták, hogy helyzetük ismét megszilárdult; elérkezett az ideje annak, gondolták, hogy foglalkozzanak a nyakas olaszországi tábornokkal.

A Clarke-misszióval kapcsolatos elgondolás (szerzőjének általában Carnot-t tartják) pontosan beilleszthető a Direktórium akkori politikájának - a baloldalra mért csapásnak - keretei közé. Clarke-ra nemcsak diplomáciai feladatokat bíztak, hanem különlegesebbeket is - Bonaparte megfigyelését. Erre vonatkozólag közvetlen utasításokat kapott Carnot-tól és Larévelliére-től. Természetesen Bonapartét, a belföldi hadsereg volt parancsnokát, aki annak idején bezáratta a Panthéon klubot, nem lehetett a babeufistákkal való kapcsolattal vádolni. Nem lehetett neki felróni a Buonar-rotihoz közelálló Salicettivel való kapcsolatát sem, hiszen Salicetti a Direktórium komisszárjaként működött Bonaparte mellett, s a Direktóriumnak Salicettit védelmeznie kellett. (Carnot-nak, a Direktórium elnökének a IV. év messidor 23-án (1796. július 11-én) Salicettihez írt levele, amely megállapítja, hogy az összeesküvők Salicetti támogatására számítottak, mindamellett a Direktórium teljes bizalmáról biztosítja ez utóbbit.) Ámde önkényes cselekedeteiért Bonapartét kérdőre akarták vonni, mégpedig szigorúan. A Direktórium azzal, hogy az Ausztriával való tárgyalások folytatásával Clarke tábornokot bízta meg, megfosztotta Bonapartét attól a lehetőségtől, hogy befolyást gyakoroljon az olaszországi események menetére. Bonapartét nem egykönnyen lehetett figyelmen kívül hagyni. Még egyszer józanul szemügyre vette a helyzetet, mérlegelve az összes lehetőségeket. Az elemzés azt mutatta, hogy a helyzet nem reménytelen.

A Direktórium nem választotta meg szerencsésen az Ausztriával folytatandó tárgyalások időpontját. Bécsben 1796. november-decemberben még nem vélekedtek úgy, hogy a hadjáratot

elvesztették. Ellenkezőleg, éppen akkor újból feléledtek a remények arra, hogy döntő fordulatot tudnak elérni a háború menetében. Jourdan és Moreau hadseregeit Károly főherceg visszavetette a Rajna mögé; defenzívába szorultak. Bonaparte hadserege ellen új tartalékokat készültek bevetni; ezekkel együtt Alvinczy hadserege elérte a nyolcvanezer főt. Az öreg magyar táborszernagy el volt tökélve, hogy revansot vesz Arcole-ért. Alvinczy elindult, hogy felszabadítsa Wurmser hadseregét, amely be volt zárva az ostromlott Mantovába. Alvinczy nyolcvanezer katonája és Wurmser húsz-harmincezer főnyi serege impozáns erőt képviselt. Kételkedhetett is bárki abban, hogy ilyen nyomasztó túlerővel szemben Bonaparte negyvenezer fáradt katonája nem állja meg a sarat ?

Clarke hiába hajszolta a lovakat. Alvinczy nem volt hajlandó beengedni őt Bécsbe. Mi értelme lett volna, hogy Ausztria tárgyalásokba kezdjen egy olyan időpontban, amikor megsemmisítő csapást készült mérni a francia hadseregre? Bonaparte, aki eleinte igen hűvösen fogadta Clarke-ot, most kezdett roppant szívélyes magatartást tanúsítani a diplomata tábornokkal szemben. Clarke-nak - nemesi, ráadásul ír származású lévén - 1793-ban igen sok kellemetlensége volt, s rövid élete alatt sok megpróbáltatáson ment keresztül; napról napra jobban az itáliai hadsereg szívélyes parancsnokának a varázsa alá került.

Ámde Bonaparte tudta, hogy a Direktóriummal való harc kimenetelét nem az dönti el, hogy „meghódítja” Clarke-ot, hogy az ellenfélből szövetséges lesz. Ezen a téren Bonaparte gyors eredményt ért el: behízelgő viselkedésével könnyűszerrel átállította Clarke-ot a maga oldalára. De Clarke megnyerése még semmit sem döntött el. Minden az Alvinczyvel való összecsapás kimenetelétől függött.

Bonaparte 1796 decemberében-1797 elején megbetegedett: láz gyötörte. Arcszíne sárgás volt, még jobban lesoványodott, kiszáradt; királypárti körökben az a hír terjedt el, hogy napjai meg vannak számlálva, hogy egy hét, de legkésőbb két hét múlva „le lehet őt írni” az ellenfelek listájáról. De eltelt két hét, s ez az „élő halott” újból megmutatta, mire képes. Az 1797. január 14-15-i híres rivoli csatában - amelyet a hadművészet egyik legfényesebb

eredményének tekintenek - Bonaparte tönkreverte ellenfelét. Alvinczy hadserege eszeveszetten menekült a csatatérről, s több mint húszezren francia fogságba estek. Bonaparte - arra törekedve, hogy megszilárdítsa sikereit és végleges vereséget mérjen az ellenfélre -, amikor értesült arról, hogy az osztrák hadsereg egy része Provera tábornok parancsnoksága alatt Mantova felé vonul, parancsot adott Massénának, hogy állja el az útját. A katonák rendkívüli kimerültsége ellenére Masséna január 16-án a La Favorite palota mellett utolérte Provera katonáinak egy csoportját és szétverte.

A rivoli győzelem, melyet megkettőzött a La Favorite melletti siker, Bonaparte tekintélyét elérhetetlen magasságba emelte. Gróf Mocenigo Firenzéből Pétervárra ezt jelentette: „A francia hadsereg heves ütközetben szinte teljesen tönkreverte az osztrákokat... s ennek eredményeként Bonaparte, aki négy nap alatt csaknem megsemmisítette az olaszországi császári seregeket, győztesként vonult be Veronába az összes diadalmi jelvényekkel."

Most minden figyelem a mantovai csatára összpontosult; Szimolin Mantovát „egész Lombardia kulcsának" nevezte. Mocenigo megjósolta, hogy Mantova soká nem fogja tartani magát és „elestét egész Olaszország azonnal meg fogja érezni". Valóban, két héttel Rivoli után Wurmser hadserege Mantovában, mivel szertefoszlott a felszabadulásba vetett minden reménye, megadta magát. Ettől fogva egész Itália a győztesek lábainál hevert.

Amikor január 14-én reggel a döntő rivoli ütközetet elkezdte, Bonaparte tudatában volt annak, hogy a küszöbön álló ütközet nem csupán az egész olaszországi hadjárat sorsát fogja meghatározni, hanem ezzel a Direktóriummal folyó hosszú vitája is eldől. Bonaparte számításait a francia fegyverek győzelmei igazolták. Nemcsak Alvinczy és Wurmser fölött aratott győzelmet. Legyőzte a Direktóriumot is, amely hízelgő kifejezésekkel gratulált a diadalmas tábornoknak. S a Direktórium most már csak szerényen közölhette óhajait a győztes tábornokkal, jóllehet Bonaparte sikerei egyre jobban nyugtalanították tagjait. Az a régebbi szándéka, hogy „megleckéztesse", sőt elmozdítsa az önkényes főparancsnokot, legalábbis időszerűtlennek látszott.

Bonapartének most le kellett aratnia győzelme gyümölcseit.

Rivoli és Mantova óriási pánikot keltett a nagy és kis itáliai államok udvaraiban.

1797. február közepén Firenzéből azt jelentették Pétervárra, hogy „Rómában tetőfokára hágott a riadalom és a félelem”. A francia seregek a pápai állam fővárosa felé nyomultak előre, miközben semmiféle ellenállással nem találkoztak, s Rómában főként azon törték a fejüket, hová rejtőzhetne el a szentatya. Ugyanilyen rémület uralkodott Nápolyban; a nápolyi udvar fő erőfeszítései arra irányultak, hogy békét kössön Bonapartéval. A toszkánai nagyherceg sietett a győztes hadsereg pénztárába egymillió tallért befizetni és, mint Mocenigo írta, nem vette észre a rejtett humort azon közlésében, miszerint „igen boldognak kellett éreznem magam, hogy lehetőségem nyílt ilyen áron megúsznom a dolgot abban az időpontban, amikor Mantova eleste a franciák kezére adta egész Olaszországot”.

Február 19-én Tolentinóban Bonaparte a római pápa megbízottjának, Mattei bíborosnak és kollégáinak lediktálta a békefeltételeket. Ezek nagyon is különböztek attól a programtól, amelyet a Direktórium több dokumentumban megszabott. A tolentinói megállapodással Bonaparte meg akarta mutatni a Direktórium tagjainak, hogy az olaszországi ügyekben ő maga fog dönteni; jobban eligazodott bennük, mint a magasrangú párizsi urak.

Egyébként tudta, kikkel van dolga, s mi teheti Párizsra a legmélyebb benyomást. 1797. február 19-én a Direktóriumhoz intézett levelében, ismertetve a harmincmillió livre összegű sarcot előirányzó békefeltételeket, Bonaparte fölényesen megjegyezte: „Harmincmillió tízszerte többet ér Rómánál, ahonnan ötmilliót sem tudtunk volna kipréselni.” A Direktóriumnak el kellett fogadnia a pápával való béke feltételeit, amelyek nem feleltek meg utasításainak. Párizsban nyilvánvalóan örültek annak is, hogy a tábornok még mindig küldött aranyat - több tízmilliót. És ha hirtelen mást gondol?

Bonaparte állandóan figyelemmel kísérte azt is, ami szülőföldjén, Korzikán történik. Az angolok hatalma nem volt szilárd. A francia fegyverek olaszországi győzelmei kedvező feltételeket teremtettek a harc felújításához. 1796-ban Bonaparte a szigetre küldte

megbízottját, Bonellit, s ennek sikerült erős partizánmozgalmat létrehozni Korzika nyugati kerületeiben. Ezután átdobták oda Gentili tábornokot egy két-háromszáz főnyi osztag élén. Az angolok, akik a szigeten teljesen el voltak szigetelve, kénytelenek voltak onnan 1796 októberében kivonulni.

Salicetti, majd a helyére lépő Miot de Melito és Joseph Bonaparte viszonylag gyorsan helyreállították Korzikán Franciaország uralmát. De a szenvedélyek lecsillapítása nem ment könnyűszerrel. A mai kutatók megállapítása szerint Paolinak és a monarchiának a hívei titkos ellenállást fejtettek ki a francia köztársasági rezsimmel szemben.

Sem az akkori harc részvevői, sem Korzika történetének kutatói nem tudták, nem is tudhatták, hogy 1797 őszén a korzikai szeparatisták, élükön Colonna de Cesarival új, nagy akcióra határozták el magukat. Amint azt az oroszországi külügyi kollégium archívuma, nevezetesen a Firenzéből 1797. december közepén I. Pálnak küldött jelentés tanúsítja, Mocenigónál megjelent a Korzikáról érkezett Colonna de Cesari. Egy bizalmas beszélgetés során kijelentette, hogy „Korzika szigete éppen olyan elégedetlen a franciákkal, mint az angolokkal…”, és hogy „az ország legtekintélyesebb és legtevékenyebb erőinek” véleménye szerint a sziget sorsa csakis úgy oldható meg megfelelő módon, ha Korzika az orosz cár fő hatalma alá kerül. Colonna de Cesari azt állította, hogy az Oroszország számára a földközi-tengeri támaszpontként fontos sziget meghódítása nem fog nagy nehézségekbe ütközni: a korzikaiaknak vannak fegyvereik.

Mocenigo megígérte, hogy a hallottakat jelenti Pétervárra. Semmiféle kötelezettséget nem vállalt, de nyitva hagyta a kaput a tárgyalások folytatása előtt. A titkos találkozások és tárgyalások egy éven át folytak. 1798 novemberében Mocenigo részt vett a korzikaiak „titkos találkozóján”. Ezen a találkozón „terjedelmes beszámolót és tervet” terjesztettek eléje „egy korzikai vállalkozás könnyű és hasznos voltáról és a támadás eszközeiről, amelyhez 6000 puska, 2000 kard, 100 hordó lőpor és 3000 főnyi reguláris csapat szükségeltetik”. Mocenigo, talán hogy kitérjen a határozott válasz elől, rámutatott arra, hogy „ha Paoli tábornok ezt nem segíti elő vagy nem az angol udvar egyetértésével történik…”, akkor a

tárgyalás nagy nehézségbe fog ütközni. A tárgyalások elhúzódtak…

Vajon tudott-e róluk Bonaparte? Feltehetőleg nem. Semmi sem mutat arra, hogy 1798-ban nyugtalanította volna őt a korzikai helyzet. Figyelme más fontos problémákra irányult: Bonaparte sietett békét kötni az osztrák monarchiával.

A győzelem éve szétzúzta az osztrák hadsereget. Szimolin 1797 áprilisában azt írta Frankfurtból, hogy a közvélemény már „az osztrák ház válságáról” beszél és a hadseregben elkerülhetetlennek tartják a békekötést a köztársasági Franciaországgal. Ámde Bonaparte hadserege is roppantul kifáradt. A háborút sürgősen be kellett fejezni, még amíg vállukon a győzelem szárnyai lengtek. Bonaparte azért is sietett, mert attól tartott, hogy Hoche, aki Jourdant felváltotta a hadseregparancsnok tisztségében, friss erőkkel offenzívát kezd és megelőzi az itáliai hadsereget Bécsben. Ám a béketárgyalásokat nem Bonaparte akarta kezdeményezni. Biztos volt benne, hogy az osztrákok elsőként fogják kérni a béketárgyalások megkezdését. És hogy siettesse ezt (Bonaparte maga sem várhatott sokáig) a fáradságtól legyöngült hadseregével észak felé vonult. Joubert, Masséna, Sérurier seregei és Bernadotte új hadosztálya átlépték az osztrák határt.

Alvinczy veresége után a Bonaparte ellen harcoló osztrák hadsereg parancsnokául Károly főherceget nevezték ki. Károly a legjobb osztrák hadvezér hírében állt: súlyos csapásokat mért Jourdanra, visszavonulásra kényszerítette Moreau-t. Beaulieu, Argenteau, Alvinczy, Davidowich, Quasdanowich, Wurmser, Provera - az osztrák hadsereg legjobb tábornokai - hírneve csorbát szenvedett azokban az ütközetekben, amelyeket ezzel a fiatal korzikaival vívtak, akit már a legyőzhetetlenség dicsfénye övezett. Megkísértse-e a sorsot?

Károly főherceg megpróbálta megállítani a franciák előnyomulását. Ámde a Tagliamento és a Gradisca melletti csata, ha nem tekinthetők is teljes vereségnek, újból a francia fegyverek vitathatatlan fölényéről tanúskodott. Minek megvárni a legrosszabbat? A francia seregek előőrse százötven kilométernyire volt Bécstől. A Habsburg-fővárosban pánik tört ki.

Április 7-én Leobenben megjelentek Bonaparte előtt az osztrák fél

képviselői: Beauregard és Merveldt tábornokok. Közölték, hogy a császár felhatalmazta őket az előzetes békefeltételekről való tárgyalásra. Bonaparte álmai valóra váltak! Maga a császár, a német nemzet Szent Római Birodalmának a feje küldte el képviselőit, hogy tárgyaljanak a békekötésről. Minden kedvezett Bonaparténak az 1797-es esztendő e csodálatos tavaszán. Nem engedte meg a Direktóriumnak, hogy elragadja előle győzelmeinek gyümölcseit, megelőzte a direktor urakat, akik azt hitték, hogy dróton rángathatják, mint egy bábot. Clarke teljesen közömbösítve van. Hoche és Moreau nem tudnak bevonulni Bécsbe. Bonaparte most egymaga, oktatók és tanácsadók nélkül fog tárgyalni a császár meghatalmazottaival, és olyan feltételekkel fog békét kötni, amilyeneket a legcélszerűbbeknek tart.

Az április 7-én kezdődött tárgyalások tíz nap alatt eredményesen befejeződtek. Április 18-án a Leoben melletti Eggenwald kastélyban a Köztársaság nevében Bonaparte, az osztrák császár nevében Merveldt gróf és Gallo márki aláírta az előzetes békefeltételeket. Bonaparte a tárgyalások során beszédes volt.

Kezdetben többet kért, felmérte, miben a leginkább érdekelt a másik fél, s gyorsan megtalálta a megállapodáshoz vezető utat. Ausztria lemondott Belgiumról, beletörődött észak-olaszországi birtokainak elvesztésébe, Bonaparte viszont nem ragaszkodott a rajnai területek elcsatolásához. Egy titkos megállapodásban ellenszolgáltatásképpen odaígérte Ausztriának Veneto egy részét.

A leobeni megállapodások ellentétben álltak a Direktórium követelésével; ez ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a Rajna-vidéket Franciaországhoz csatolják és kárpótlásul visszaadják Ausztriának Lombardiát. Bonaparte előre látta, hogy a megegyezéssel a diktátorok elégedetlenek lesznek. Április 19-én a Direktóriumnak írt levelében, áttekintve a hadjárat kezdete óta kifejtett tevékenységét, igyekezett bebizonyítani ennek helyességét, és az előzetes megállapodás jóváhagyását kérte. Kívánságát fenyegetéssel támasztotta alá: azt kérte, hogy ha ténykedésével nem értenek egyet, fogadják el lemondását a parancsnoki posztról, és tegyék lehetővé számára, hogy civil tevékenységet folytasson.

Jól számított. A Direktórium tagjai nem helyezhették szolgálaton kívül a tisztességes és előnyös békét kiharcoló tábornokot

népszerűsége csúcspontján. Szimolin közlése szerint Párizsban azt a hírt, hogy Bonaparte aláírta a békeszerződést, „a nép lelkesedéssel fogadta”. Még kevésbé akarták a Direktórium tagjai, hogy ez a nyugtalan és nyakas ember Párizsban munkatársukként tevékenykedjék. Barras már világosan látta, hogy ettől a „kis fajankótól”, ahogy Bonapartét még nemrégiben és olyan tévesen, olyan rövidlátóan nevezte, mindenféle meglepetések várhatók. A Direktórium kénytelen-kelletlen jóváhagyta a leobeni szerződést. Bonaparte elérte, amit akart; megnyerte a háborút, rálépett a béke megnyeréséhez vezető útra, a legfontosabb lépést megtette. Nem volt többé megkötve a keze: az olaszországi ügyekkel foglalkozott.

Májusban, felhasználva ürügyül, hogy néhány francia katonát megöltek, a francia hadsereg behatolt a Velencei Köztársaság területére és elfoglalta a köztársaságot. A köztársaság kormányát meg kellett dönteni. Velencében ideiglenes kormány alakult, de Bonaparte a legkevésbé sem segítette elő megszilárdulását. Nem feledkezett meg a leobeni szerződés titkos cikkelyéről. (Ezek a titkos megállapodások nem sokáig maradtak titokban. Szimolin 1797. április 25-május 6-i jelentésében már megírta, hogy a hírek szerint Ausztria kárpótlásként megkapta Velencét.)

Júniusban a francia katonaság behatolt a Genovai Köztársaság területére; erre is akadt ürügy. Ámde a leobeni megállapodásokban Genováról nem esett szó; itt semmi sem állta útját, hogy azonnal megtalálják a megfelelő állami formákat. Június 6-án Genovában proklamálták a Liguriai Köztársaság megalakulását. Mo-delljéül a Francia Köztársaság III. évi alkotmánya szolgált. A Liguriai Köztársaságnak ennek mintájára szintén két tanácsa és Direktóriuma volt.

Júniusban a Transzpadán és a Ciszpadán Köztársaságot átalakították az egységes Ciszalpin (Alpokon-inneni) Köztársasággá. Bonaparte ebben a majdani egységes Olaszország alapját látta. Ez az Olaszország arra volt hivatva, hogy Franciaország biztos támaszává váljon. A köztársaságban számos antifeudális, polgári jellegű szociális és politikai intézkedést hoztak: megszüntették a feudális szolgáltatásokat és adókat, szekularizálták az egyházi birtokokat, új törvényhozást vezettek be, amely rögzítette minden állampolgár törvény előtti egyenlőségét, az összes ebből adódó

következményekkel. A köztársaság politikai felépítése közel állt a francia mintához: Direktórium, két törvényhozó tanács, hasonló helyi önkormányzati rendszer. A Ciszalpin Köztársaságot szoros kapcsolatok fűzték Franciaországhoz. Ez egyébként másként nem is lett volna lehetséges. Képes lett volna egy csak éppen megszületett, gyenge kis köztársaság - amelyet minden oldalról ellenséges monarchiák vettek körül - szembeszállni ez utóbbiakkal a köztársasági Franciaország támogatása nélkül?

A cári diplomaták kifejezték azon (el kell ismerni, eléggé megalapozott) aggályukat, hogy az új köztársaságok eszközök lesznek Franciaország kezében, és elő fogják segíteni az ország forradalmasítását. Így is történt.

Akkoriban az olasz kortársak közül sokan úgy vélték, hogy Bonaparte elsősorban mint olasz hazafi cselekszik, akinek a szülőhazája a legdrágább. Mascheroni, a neves matematikus, amikor „Geometria" című könyvét a hadseregparancsnoknak ajándékozta, az ajánló sorokban megemlékezett a nevezetes napról, amikor „átkeltél az Alpokon..., hogy felszabadítsd drága Itáliádat". Ezek a szavak arról tanúskodnak, hogy az olasz tudós szemében a győztes generális Olaszország hű fia maradt - számára Napolione di Buonaparte volt. De vajon csakugyan így volt-e?

„Franciaország a Földközi-tengert a maga tengerének tekinti és uralkodni szándékozik rajta" - jelentette ki határozottan Bonaparte a meghökkent Cobenzl grófnak, aki Ausztriát a campoformiói békével végződő tárgyalásokon képviselte. De hiszen az olaszok is kijelentették, hogy a Földközi-tenger - mare nostro: „a mi tengerünk". Bonaparte tehát Franciaország érdekeit fölébe helyezte az olasz érdekeknek. Ehhez semmiféle kétség nem férhet.

Bonaparte olaszországi politikáját Franciaország érdekei határozták meg - ez vitathatatlan. Csakhogy Franciaország érdekei is különféleképpen foghatók fel. Azok a nézeteltérések, amelyek az olaszországi politika kérdéseiben Bonaparte és a Direktórium között felmerültek, éppen az érdekek e különféle felfogásának szemléletes példájaként szolgálnak. Amikor a Direktórium ellenezte a független olasz köztársaságok alakítását, és Bonapartétól csak aranyat és még több aranyat kért „Francia-ország érdekeire" hivatkozva, ez csak azt bizonyította, milyen szűk értelemben

fogta fel a Direktórium Franciaország érdekeit. Ez nyílt rablópolitika volt, amely teljesen megfelelt az új, üzérkedő, mennél több zsákmány harácsolására törekvő polgárság farkasétvágyának. Bonaparte Franciaország érdekeit szélesebb és mélyebb értelemben fogta fel. Kijárta a forradalom iskoláját, és látta, hogy Franciaországra nézve milyen óriási előnyökkel jár, ha a haladó polgári viszonyok rendszerét szembeállítja a reakciós feudális rendszerrel, maga mellé állítva az elnyomottak és az elégedetlenek erőit. Olaszországi politikája lényegében a történelmi haladás medrében maradt; s ez volt erejének forrása.

A kortársak ezt érezték és megértették, még ha véleményüket másként fejezték is ki. Stendhal az 1796-os esztendőt Napóleon hősi korszakának nevezte, élete költői és nemes időszakának: „Nagyon jól emlékszem, milyen lelkesedéssel töltött el zsenge dicsősége minden nemes szívet." Gros, Vernet, David megörökítették az előretörő fiatal, sovány harcos alakját, sápadt arcát a szélben lobogó hajával, amint a katonák előtt az ellenség felé rohan. Beethoven később, a nagyszerű győzelmek és a párjukat ritkító hőstettek mély hatása alatt alkotta meg „Eroica" című halhatatlan szimfóniáját.

Mindez így van. Mégis Bonaparte által az európai politika nagy színterén kifejtett tevékenységnek már abban a kezdeti és legjobb időszakában időnként magatartásában és cselekedeteiben jelentkeztek bizonyos vonások, bizonyos sajátosságok, amelyek még a leglángolóbb republikánus tisztelőit is megzavarták. Például a legyőzött olasz államokra kivetett sok óriási sarc...

Bonapartét még az olasz hazafiak közül való hívei is azzal mentegették, hogy ezek a „háború törvényei", ahogyan a XVIII. században felfogták őket, hogy a fővezér csak a Direktórium követeléseinek tett eleget, hogy sarcot más köztársasági hadseregek is kivetettek, s hogy Bonaparte csak az egyeduralkodókkal, az egyházzal és a gazdagokkal fizettetett.

Általában véve mindez igaz. De mások, bár nem egészen magabiztosan, mégis ellene vetették, vajon a „háború törvényei" a köztársaságra is kiterjednek? Vajon Bonaparte tábornok mindig teljesítette-e a Direktórium követeléseit? Végül megint mások igen félénken megkérdezték: vajon kivetettek valaha is ilyen óriási mértékű sarcot?

Észre kellett venni, hogy a republikánus tábornoknak a magatartásában, életmódjában megváltozott valami. Amíg a hadsereg ütközeteket víva előrenyomult, Bonaparte a katonákkal jobbára együtt gyalogolt, s az ütközet idején a legveszélyesebb helyeken jelent meg, részt vállalt a hadjárat minden terhéből. Amikor a puskaropogás elhallgatott, aláírták a fegyverszünetet, várták a békét, Bonaparte visszatért Milánóba.

A Milánó melletti pompás Mombello kastélyba költözött, ahol afféle kis udvartartást rendezett be, amely meglepte a látogatókat fényűző voltával. Itt a nagy fogadásokon, a zárt körű ebédeken, az estélyeken Joséphine uralkodott. Ekkor - úgy látszik először - kezdte értékelni férjét: végre lehetővé tette számára, hogy kielégítse oly hosszú évekig csillapított szenvedélyét - a tékozlást. Egyébként a tábornok feleségének ilyen irányú tehetségével vetélkedtek a tábornok nőtestvérei, kivált a szép Paoletta, aki végleg Pauline-ná lett, s továbbra is elcsavarta a fejét a hadsereg fiatal tisztjeinek. Vidám, fényes udvar volt ez, szikrázott a fiatalságtól, a nevetéstől, a tréfáktól, a kristályserlegekben habzó bortól, a női mosolyoktól - a győztes hadsereg fővezérének udvara volt.

De vajon ki fizette az ősi Mombello palota termeiben zajló gondtalan, zajos estélyeket, ahol patakokban folyt a bor és számlálatlanul adták ki a pénzt? Gróf Melzi és más olasz miniszterek poharukat emelték a felszabadító hadsereg parancsnokának és tisztjeinek egészségére. Talán teljesen őszinték voltak. De végül is ez az arany az olasz nép verítékes munkájából származott.

A Mombello kastélyban kissé csöndesebb lett az élet, miután az oly sok ezredest oda vonzó Pauline Bonaparte választása végül is Leclerc-re esett. Bátyja a kellő formában megünnepelte a menyegzőt, és hozományul negyvenezer livre-t adott neki. A tábornok tisztelői és Pauline hódolói azt mondták: vajon egy olyan nő, aki szépségével Itália összes nőit elhomályosítja, nem méltó erre? Ki mert volna ellentmondani nekik? Ám azok, akik közelebbről ismerték a Bonaparte-családot, emlékeztek arra, hogy alig három esztendeje Paoletta mezítláb öblögette a fehérneműt a folyó jéghideg vizében. Amikor Bonaparte elutazott Olaszországból, a Ciszalpin Köztársaság Direktóriuma hálája jeléül neki ajándékozta

a Mombello palotát: előző tulajdonosának egymillió livre-t fizetett ki érte.

Szent Ilona szigetén Napóleon szükségesnek tartotta, hogy visszatérjen - a jövő nemzedékre való tekintettel - olaszországi kiadásainak kérdésére. Elmondta, hogy a modenai herceg, Salicetti útján, négymillió aranyat ajánlott fel neki, ő pedig elutasította. Nem fér kétség ahhoz, hogy amit elmond, igaz. Beszél arról is, hogy az Olaszországban általa kapott egész összeg nem haladta meg a háromszázezret. Frédéric Masson, aki egész életét annak szentelte, hogy e nagy ember életrajzának egyes részleteit kutassa, ezzel kapcsolatban szerényen megjegyzi, hogy a császár minden bizonnyal kifelejtett egy nullát. Nehéz teljes biztonsággal megállapítani, milliomos volt-e már Bonaparte a mombellói boldog estélyek idején; lehet, hogy nem. Jobban éhezett a dicsőségre, mint a pénzre. De a Mombello kastély mosolygós, az olasz vendégeket szellemességével elbűvölő gazdájában már nehéz volt felismerni a topográfiai hivatal mogorva, űzött farkashoz hasonló tisztjét, aki az árnyékba húzódott, hogy ne lássák kopott egyenruháját és foltozott csizmáját.

Persze 1797-ben Bonaparte, Montenotte, Lodi, Rivoli dicsfényétől övezve már más ember volt, mint két évvel korábban.

Ez alatt az idő alatt életében minden teljesen megváltozott, minden más lett. Fontos, hogy megértsük azt a pszichológiai fordulatot is, amely az olaszországi háború hónapjai alatt végbement benne.

Tudatos életének első éveiben, mi több, egy teljes évtizeden át Bonaparte lépten-nyomon kudarcot, vereséget szenvedett. A babonára való korzikai hajlamával kész volt elismerni, hogy „nincs szerencséje”. Talán egész életében üldözni fogja a bal-szerencse? S íme, tíz esztendei balsiker után sorsa teljesen megváltozott. Szél dagasztotta vitorláit. Győzelem győzelmet, siker sikert követett.

Bonaparte kora műveltebb férfiai közé tartozott. Mombellóban neves tudósokat látott vendégül: Monge matematikust, Berthollet vegyészt, s ezeket meglepte, milyen ismeretei vannak a szaktudományokban. Az olasz zenészek és művészek csodálkoztak zenei jártasságán. Ám mindez párosult benne valami atavisztikus, korzikai babonássággal. Ha izgatott volt, gyakran és gyorsan

keresztet vetett; hitt az előjelekben, az előérzetekben. Az olaszországi hadjárat napjaiban végre kezdett szilárdan hinni jó csillagában. Megszabadult a nyomasztó, talán tudatalatti félelemtől: hátha hirtelen újból elhagyja a szerencse? Felélénkült, felvidult, hitte, hogy ezentúl melléje szegődik a szerencse, a siker. Mosolygósnak, derűsnek, boldognak látszott, főképpen azért, mert az olaszországi háború e tizennégy hónapja alatt ráragyogott a szerencsecsillag, és érezte, hogy képes nagy tettek véghezvitelére.

Napóleon némely életrajzírói, akik hajlanak arra, hogy tetteiben és gondolataiban csaknem 1796-tól a trón megszerzésére irányuló terveket fedezzenek föl, nézetem szerint rosszul látják evolúcióját. Ebben jelentős szerepet játszottak Miot de Melito állításai, amelyek Albert Sorel ragyogó tolla nyomán kerültek be a történelemtudományba, s amelyek ebben a szellemben orientálták az olvasókat. Sorel elfogadta őket, s irodalmi tehetsége ezeknek az állításoknak megadta a hiányzó hitelüket. Holott Miot de Melito Fleischmann württembergi tábornok által kiadott memoárjainak figyelmes tanulmányozása megmutatja, hogy nem tekinthetők autentikus forrásnak. Egyébként, függetlenül Miot apokrif visszaemlékezéseitől, teljesen nyilvánvaló, hogy az az út, amelyet Bonaparte megtett a jakobinustól a mindenható császárig, nem lehetett sima és egyenes.

Bonapartének 1797-ben Olaszországban óriási volt a tényleges hatalma. Gróf Stakelberg, a torinói cári követ, 1797 augusztusában ezt írta: „Nem fér kétség ahhoz, hogy egész Olaszországban az összes francia megbízottak kivétel nélkül a fővezértől függenek.” Ez igaz volt. Persze Bonaparte, akár kortársainak többsége, sok csalódáson ment keresztül a polgári forradalom tragikus menete következtében. Ám Bonaparte is, mint hasonló politikai életrajzú harcostársainak zöme, vagyis az egykori jakobinusok, republikánus maradt. Semmi alap nincs ahhoz, hogy akkori republikanizmusát kétségbe vonjuk. Amikor az osztrák meghatalmazottak a leobeni tárgyalásokon olyan engedményként, amelyért cserébe fizetni kell valamit, felajánlották a Köztársaság hivatalos elismerését, Bonaparte ezt megvetően elutasította. A Köztársaságnak nincs szüksége semmiféle elismerésre... „A Köztársaság - olyan, mint a nap! Annál rosszabb azoknak, akik nem látják” - felelte gőgösen.

Stendhal, aki csodálatos történelmi éleslátással volt megáldva, nem véletlenül jelölte meg 1797 tavaszát, a franciák bevonulását Velencébe mint olyan határvonalat, amely Bonaparte élete hősi időszakának végét jelzi.

A franciák bevonulását Velencébe a leobeni megállapodások eleve eldöntötték. Ezek mindkét fél részéről kompromisszumot jelentettek, s magának a kompromisszumnak a gondolata ellen senkinek sem volt ellenvetése. Ám a leobeni megállapodások első ízben tértek el a republikánus külpolitika elveitől. Az a titkos megegyezés, hogy a Velencei Köztársaságot átadják Ausztriának, a Köztársaság által meghirdetett elvek lábbal tiprását jelentette. Bonaparte megkísérelte cselekedeteit azzal igazolni, hogy Velence átadása Ausztriának csupán időleges, a körülmények által ki-kényszerített intézkedés volt, amelyet 1805-ben jóvátett. Ezek az érvek, természetesen, nem változtatnak a leobeni paktum elvi jelentőségén. Lényegileg Velence átadása Ausztriának semmivel sem volt helyesebb, mint lett volna Lombardia átadása Ausztriának, amit a Direktórium kívánt, Bonaparte pedig ellenzett.

Bonaparte olaszországi politikájába a leobeni megállapodások óta lényeges új elemek kerültek be. Hiba volna azt hinni, hogy 1797. április-május után, Leoben után és Velence megszállása után Bonaparte egész politikája gyökeresen megváltozik, haladó politikából agresszív, hódító politikává válik. Ám ugyanolyan hiba volna, ha nem vennénk észre Bonaparte politikájában azokat a változásokat, amelyek teljesen világosan körvonalazódtak 1797 tavaszától kezdve: a hódító törekvések jelentkezését.

A Direktórium, noha elégedetlenséget keltett benne Bonaparténak csaknem egész olaszországi ténykedése (a beküldött milliókon kívül), saját pozícióinak ingatagsága miatt kénytelen volt megbékélni a tábornok önfejűségével. Alighogy sikerült elhárítani a baloldali veszélyt - a babeufista mozgalmat még nagyobb veszély fenyegette, ezúttal a jobboldalról. Az V. év germinaljában (1797 májusában) tartott választások mindkét tanácsban a Direktórium ellenfeleit - a királypártiakat és a királypártiakhoz közelálló elemeket, az úgynevezett Clichy-pártot - juttatták többségre. Pichegru megválasztása az Ötszázak Tanácsa elnökének és Barbé de

Marbois-é az Öregek Tanácsa (a legfelsőbb törvényhozó kamara) elnökének nyílt kihívás volt a Direktóriummal szemben: mindketten ellenségei voltak. A jobboldali többség a törvényhozó tanácsokban nyomban kitapogatta a legsebezhetőbb pontot: azt követelte, hogy a Direktórium számoljon el kiadásairól. Mi lett az Olaszországból befolyt arannyal? Miért üres állandóan a kincstár? Olyan kérdések voltak ezek, amelyekre a Direktórium Barras ördögi leleményessége ellenére sem tudott válaszolni. Ám ez csak a kezdet volt. A törvényhozó szervek nem leplezték azt a szándékukat, hogy Barrast meg a többi „királygyilkost” kiebrudalják a kormányból. Mi lesz azután? Ez még nem volt egészen világos, alighanem valamiféle átmeneti forma a monarchia felé. A vélemények különböztek. A kormányt jobboldalról a „szalon-ellenzék” bírálta, amely Madame de Staël körül csoportosult. Madame de Staël politikai programját nem könnyű meghatározni. Thibaudeau elmés megjegyzése szerint „Madame de Staël délelőtt a jakobinusokat, este a királypártiakat fogadta, vacsora után pedig a többieket”. Amiben mindannyian megegyeztek, az a „triumvirekhez” való kritikus viszony volt. („Triumvireknek” Barrast, Rewbellt és Larévelliére-Lépeaux-t nevezték, akik egy húron pendítitek. Carnot és Barthélemy a Direktórium ellenzéki kisebbségét alkották.) Összekapcsolta őket a közös meggyőződés: el kell kergetni a „triumvireket”, akik görcsösen kapaszkodnak a direktori bársonyszékbe.

Barras lényegében csak ezt tartotta fontosnak, semmi egyéb nem érdekelte. A direktori tisztség hatalmat jelentett, tekintélyt, nagyszerű appartement-t a Luxembourg-palotában, fogadásokat, dáridókat, éjszakai orgiákat és pénzt, pénzt számlálatlanul, amely mindenfelől özönlött a kezébe. Vajon megválhatott-e mindettől? Az az ember, aki a pokol összes köreit megjárta, aki a mélyből bukkant fel újból, aki a halál torkából menekült meg, az álnok és arcátlan Barras lázasan kereste az útját-módját annak, hogy túljárjon ellenségeinek az eszén. A forradalom éveiben, amikor a jobboldali veszély körvonalazódott, a nép kilépett a politikai porondra és elsöpörte az ellenséget. Ámde germinal és prairial után, a babeufisták szétzúzása után a népre gondolni sem lehetett. Maradt a hadsereg. A szuronyok erősebbek bármilyen alkotmányos törvényeknél. A szuronyok mindenre képesek. Csak az a fontos, hogy ne forduljanak maga Barras ellen...

Barras ingadozott: kihez forduljon - Hoche-hoz, Moreau-hoz, Bonapartéhoz? Bonapartétól félt a legjobban. Ezért előbb Hoche-hoz fordult, ám mivel nem tudott vagy nem volt ideje mindent előkészíteni, csak kompromittálta a tábornokot.

Az idő pedig múlt, nem lehetett késlekedni. Barras mint tapasztalt játékos, hidegvérűen megállapította, hogy ha a dolgot nem sikerül nyélbeütni, felkötheti magát.

Thermidor közepén (újból az a végzetes thermidor hónap) a „triumvirek” arra a meggyőződésre jutottak, hogy csak Bonaparte húzhatja ki őket a csávából. Mint Barras írta, „boldogok lennének, ha láthatnák körükben a tábornokot, aki olyan nagyszerűen járt el vendémiaire 13-án”.

Barras ekkorra már végiggondolta a dolgot: a legjobb Bonaparte, az a tettek embere, ráadásul az alkotmány által szentesített törvényhozó tanácsok szétkergetése a legkevésbé sem fogja növelni a rivoli győztes népszerűségét. Barras nyeresége Bonaparte számára veszteség lesz. Bár Barras már régen nem tartotta Bonapartét „kis fajankónak”, újból lebecsülte. Napóleon kitalálta Barras titkos gondolatait. A monarchikus veszély ellen harcolni kellett - ebben Bonaparte a legkevésbé sem kételkedett. Felhívást intézett a hadsereghez, hogy támogassa a Köztársaságot, keményen elítélte a royalista mesterkedéseket, s hajlandónak mutatkozott fegyveres segítséget nyújtani a Direktóriumnak. Csakhogy Bonaparte egyáltalán nem szándékozott kompromittálni Rivoliban és Leobenben szerzett hírnevét a vendémiaire szellemében végrehajtott hadműveletekkel. Erre más is akad. És Augereau-t küldte Párizsba egy osztaggal. Augereau - a párbajhős, a ripők, a mindenre elszánt nyers katona, aki képtelen volt bármiből hasznot húzni a maga számára, nem fogott elég gyorsan az agya - látszott a legalkalmasabbnak erre a szerepre.

Augereau akkor érkezett Párizsba, amikor a direktorok helyzete, tulajdon megítélésük szerint, kritikussá vált. Szájról szájra járt Pichegrunek a Carnot-val folytatott beszélgetése során elhangzott megjegyzése, amikor ez utóbbi a „triumvirekre” panaszkodott: „A maguk Luxembourg-palotája nem a Bastille; lóra ülök és egynegyed óra alatt mindennek vége lesz.”

Barras, Rewbell, Larévelliére-Lépeaux rémülten várták, mikor érkezik el az utolsó „negyedóra”.

Augereau Párizsba érkezve hidegvérűen jelentette a „triumvireknek”: „Megjöttem, hogy lemészároljam a királypártiakat.” Carnot nem tudta leküzdeni Augereau iránti ellenszenvét, s megjegyezte: „Micsoda cégéres gazember!”

Ámde Bonaparte a vad Augereau személyében nemcsak átütő erőt adott a Direktórium kezébe, hanem politikailag i s felvértezte. Már korábban lefoglalták Veronában gróf d’Entraigeus royalista ügynök irattáskáját, amely egyéb iratok közt cáfolhatatlan bizonyítékokat tartalmazott Pichegru árulására, a trónkövetelő megbízottaival való titkos kapcsolataira vonatkozólag. Ezeket a dokumentumokat Bonaparte a Direktórium rendelkezésére bocsátotta.

Barras és cinkostársai, mihelyt birtokukban voltak a Pichegrura nézve végzetes dokumentumok - amelyek az egész erőszakos akciónak a Köztársaság védelmében tett nemes intézkedés látszatát kölcsönözték -, elszánták magukat a cselekvésre. (Barras felháborodása Pichegru árulásán merő képmutatás volt; néhány nappal később maga lépett kapcsolatba Fauche-Borellel, s bármennyire igyekezett is rehabilitálni önmagát nem tudta megcáfolni, hogy akkor a trónkövetelőtől (a későbbi XVIII. Lajostól) „pátenst” kapott, azzal az ígérettel, hogy a monarchia restaurálásáért tizenkétmillió livre fogja ütni a markát.)

Fructidor 18-án (1797. szeptember 4-én) Augereau parancsnoksága alatt tízezer katona körülvette a Tuileries-palotát, ahol a két Tanács ülésezett, s ezek semmiféle ellenállásba nem ütközvén - ha nem számítjuk a „törvényes jogról” való félénk kiáltozásokat „tisztogatást” hajtottak végre közöttük. Ekkor tette Augereau egyik tisztje - nevét nem jegyezte fel a történelem - ezt a nevezetes kijelentést: „A törvény - a kard!”

A nem kívánatos képviselők zömét, élükön Pichegruvel, letartóztatták. Carnot-nak, akit figyelmeztettek, hogy letartóztatás fenyegeti, sikerült megszöknie. Negyvenkilenc megyében megsemmisítették az V. év germináljában tartott választások eredményét, s új választásokat tűztek ki, megtéve minden szükséges intézkedést ahhoz, hogy a megfelelő jelöltek kerüljenek ki

győztesen. Magas rangú hivatalnokokat, alkalmazottakat, bírákat váltottak le, lapokat szüntettek meg - egyszóval, mindent megtettek annak érdekében, hogy semmi se veszélyeztesse közvetlenül vagy közvetve a triumvirek hatalmát...

A fructidor 18-i fordulat kellemetlen következményekkel járt a Köztársaság bel- és külpolitikájára nézve. Anélkül, hogy tüzetesebb vizsgálatukba bocsátkoznánk, mégis megállapítjuk a legfontosabbat: a fructidor 18-i események igen nagy mértékben hozzájárultak a Direktórium rezsimjének további lejáratásához. Ha e hatalom jogi alapja már előzőleg is igen ingatagnak látszott, fructidor 18. után mindenki előtt - a rezsim ellenségei és hívei előtt egyaránt - nyilvánvalóvá lett, hogy csak a hadseregre támaszkodva képes fennmaradni. „A törvény - a kard!" - ez a mondat, amely véletlenül csúszott ki egy tiszt száján, beigazolódott és a gyakorlatban mutatkozott meg a legfelső országos fórum gyakorlati tevékenységében.

Bonaparte, figyelemmel követve a távoli Párizsban folyó események menetét, gyakorlati következtetéseket vont le belőlük: a Direktórium most nem gátolhatja meg őt az Ausztriával való béke megkötésében. Egészében véve ez a számítás helyesnek bizonyult, de a részleteket illetően Bonaparte tévedett.

Barras az élet ama mohó élvezői közé tartozott, akik csak a mának élnek. Nem ijedt meg a saját árnyékától, s tudatában volt annak, hogy a nemrégiben végrehajtott akció nem gyarapította barátainak számát. De viharos élete során annyi ellenséget szerzett magának az általa eladott, elárult vagy meglopott emberek közül, hogy már rég nem is számolta őket - nem is lehetett volna mindet összeszámolni! Fructidor után újból úrnak érezte magát a Luxembourg-palotában, s azzal az arcátlansággal, amely még a minden hájjal megkent embereket is meghökkentette, kész volt most „megleckéztetni" azokat, akiknek tegnap ijedtségében még a kegyeit hajhászta.

Barrast Augereau katonái mentették meg, akiket Bonaparte küldött. Csakhogy közvetlenül fructidor után éppen Bonaparte és Augereau haragították magukra a leginkább.

Szeptember 17-én Schérer hadügyminiszter ezt írta Lazare Hoche-nak:

„A Direktórium azt akarja, hogy a két rajnai hadsereg egy parancsnokság alatt egyesüljön és legkésőbb vendémiaire 20-án hadba induljon. A Direktórium önt választotta ki arra, tábornok, hogy győztes falanxainkat Bécs kapuiig vezesse.” Bonapartét pedig felszólították, hogy szakítsa meg tárgyalásait a bécsi kabinettel és készítse fel a hadsereget az új hadjáratra.

Bonaparte haragra gerjedt. Szeptember 23-án ismét felajánlotta lemondását. „Ha nem bíznak bennem, nincs mit tennem... Kérem, mentsenek fel tisztségem alól.” A Direktórium nem fogadta el a lemondását, a béke kérdésében azonban nem változtatta meg álláspontját.

Ám a fructidor 18-i fordulatnak Franciaország határain túl is voltak következményei. Ausztriában Leoben után kétségtelenül tétovázások mutatkoztak a békekötés kérdésében. Bonaparte számos jelből meggyőződhetett arról, hogy Bécs nem siet a békeszerződés aláírásával. Könnyűszerrel ki lehetett találni, miből fakadnak ezek a tétovázások. A germinali választások és a franciaországi törvényhozó szervek royalistabarát többségének létrejötte után Bécs abban reménykedett, hogy a Direktórium megbukik és Franciaországban éles politikai fordulat következik be. Minek sietnie hát a békével?

Bonaparte igyekezett befolyást gyakorolni a bécsi kormányra. 1797 augusztusában közölte a piemontei királlyal azt a kívánságát, hogy bocsásson tízezer katonát az itáliai hadsereg parancsnokságának a rendelkezésére, mivel „valószínűnek látszik az Ausztria elleni hadműveletek felújítása”. Ez a követelés, a várakozásoknak megfelelően, riadalmat keltett Torinóban, és nyomban értesültek róla valamennyi követségen, majd az összes európai fővárosban is.

Ez a lépés Bécsben hatásos volt. A fructidor 18-i fordulat az utolsó illúziókat is szertefoszlatta. Két héttel e fordulat után, szeptember 20-án, Ferenc császár közvetlenül Bonapartéhoz intézett levelében javasolta a béketárgyalások haladéktalan megkezdését. Bonaparte nem várta meg a Direktórium jóváhagyását és elfogadta a javaslatot. A tárgyalások Olaszországban, Udinéban kezdődtek szeptember 27-én és október 17-ig tartottak. A bécsi kabinet a Bonapartéval való tárgyalásokra a nagy tapasztalatú gróf Ludwig Cobenzlt, a császárság legjobb diplomatáját küldte. Cobenzl az

előző nyolc év alatt követ volt Pétervárott, s el tudta nyerni II. Katalin cárnő bizalmát. Ez a roppant kövér, rossz külsejű „északi jegesmedve”, ahogy Napóleon nevezte, testessége ellenére rendkívüli elevenségről és ügyességről tett tanúságot a diplomáciai tárgyalásokon. Szívós volt, céltudatos, határozott. Az osztrák kormány, amikor Cobenzlt küldte Olaszországba, megmutatta, milyen jelentőséget tulajdonít a küszöbön álló tárgyalásoknak.

A cherascói, a tolentinói, a leobeni megállapodásból kiderült, hogy a fiatal generális nemcsak kitűnő hadvezér, hanem kiváló képességű diplomata is. Campoformio ezt teljes egészében igazolta.

Bonaparte arra kényszerítette az osztrák diplomatát, hogy hosszú utat tegyen meg és Olaszországban találkozzék vele. Jóllehet Bonaparte Milánóban csak egy macska-ugrásnyira volt Udinétől, huszonnégy órát késett, s a császár képviselője arra kényszerült, hogy türelmesen várakozzék megérkezésére. Az első ülésre Bonaparte a kardjukat csörtető tábornokok és tisztek óriási kíséretével jelent meg. Már az első ülésen meg akarta értetni tárgyalópartnerével, hogy a két egyenjogú fél tárgyalásaiban vannak legyőzöttek és győztesek.

A tárgyalások nehezen haladtak előre. Bonapartének azért volt különösen nehéz dolga, mert Párizsból olyan direktívákat kapott, hogy Ausztriának nyilvánvalóan elfogadhatatlan feltételeket szabjon, Cobenzl pedig ki akart térni az egyértelmű kötelezettségvállalás elől, s a Franciaország és Ausztria közötti megállapodást igyekezett függővé tenni a német birodalmi rendek ezt követő kongresszusának jóváhagyásától. Bonaparte úgyszólván két tűz közé került. Ráadásul mielőbb meg akarta kötni a békét Ausztriával, mert csak így fejezhette be a hadjáratot.

Cobenzl konok volt. Bonaparte megpróbált ráijeszteni az osztrákokra a tárgyalás megszakításával való fenyegetőzéssel. Cobenzl higgadtan felelte: „A császár békét akar, de nem fél a háborútól sem, nekem pedig elégtételül fog szolgálni, hogy ilyen híres, ilyen érdekes férfiúval ismerkedtem meg.” Bonapartének más utakat kellett keresnie.

A történelmi irodalomban általában rámutatnak arra, hogy Udinében az Ausztriával való megállapodás kulcsa Poroszország

problémája volt. Ezt a kulcsot Bonaparte nem Udinében és Passeranóban, hanem már előzőleg, Leoben időszakában találta meg. Mocenigo 1797. április 27-én (május 8-án) Pétervárra küldött, rejtjelzett jelentésében közölte: „Bonaparte fivére, aki követ Párizsban, azt írja, hogy ez a szerződés [a leobeni előzetes megállapodás - *A. M.]* Franciaország és a császár közötti szövetségen alapul, amely azt célozná, hogy együttesen ellensúlyozzák a porosz király törekvését a felemelkedésre."

Bonaparte már a leobeni tárgyalások során kitapogatta a legkényesebb pontot az osztrák fél pozícióiban. Elhatározta, hogy a Cobenzllel folytatott tárgyalás során ezt ismét érinti. Szóba hozta a bázeli békét, a porosz királlyal fenntartott kapcsolatokat... Hiszen ez természetszerű volt.

Cobenzl gyors felfogású férfiú volt. Nem kellett neki megismételni a célzást. Óvatosan érdeklődött: hajlandó lenne-e Franciaország titkos megállapodással támogatni Ausztriát a porosz király túlzott igényeivel szemben. „Miért ne - felelte nyugodtan Bonaparte -, nem látom ennek semmiféle akadályát, ha minden másban megállapodásra jutunk." A beszélgetés fokozatosan üzleti alku jellegét öltötte. A beszélgető felek jól megértették egymást, de a tárgyalások mégis nehezen haladtak előre, mert a konkrét kérdésekben mindegyik fél igyekezett kicsikarni a legelőnyösebb döntést.

Bonaparténak Párizsból a kormány újabb utasításokat küldött - a „szeptember 29-i ultimátumot", amely azt kívánta, hogy szakítsa meg a tárgyalásokat, és a kérdéseket a fegyverek erejével döntse el -, indítsa meg az offenzívát Bécs ellen. Bonaparte a Direktóriumnak azzal felelt, hogy megismételte a leváltására vonatkozó kérését, s elhatározta, hogy az ügyet a „maga módján" intézi. Cobenzl azonban továbbra is minden pont körül alkudozott, a tárgyalások egy helyben topogtak. Bonaparte nem maradhatott tovább ilyen bizonytalan helyzetben. Merész húzásra szánta el magát: megmutatta Cobenzlnek a Párizsból kapott direktívákat. Megmagyarázta, hogy bármely percben megszakíthatja a tárgyalást, kormánya ennek csak örülne.

Cobenzl halálra rémült. Beleegyezett Bonaparte összes követeléseibe. Ez a zsákmány nyílt elosztása volt. A Velencei

Köztársaságot, mint nemrég Lengyelországot, feldarabolták: Ausztria, Franciaország és a Ciszalpin Köztársaság közt osztották fel. Mainz és a Rajna egész bal partja Franciaországhoz került. Ausztria elismerte az észak-olaszországi köztársaságok függetlenségét. Cserébe, a titkos megállapodások értelmében, meg kellett kapnia Bajorországot és Salzburgot.

Október 9-ig rendezték az összes vitás kérdéseket, és megfogalmazták a megegyezés szövegét. Ámde 11-én, amikor Bonaparte és Cobenzl ezt alá akarták írni, váratlanul újabb nehézségek merültek föl.

Bonaparténak nem tetszett a Mainzra és a rajnai határra vonatkozó cikkely, javasolta ennek módosítását. Cobenzl ellenkezett, Bonaparte ragaszkodott álláspontjához. Cobenzl azt állította, hogy a Rajna-határ a birodalom hatáskörébe tartozik. A feldühödött Bonaparte félbeszakította: „Az ön birodalma egy kivénhedt ringyó, s megszokta, hogy mindenki erőszakot tesz rajta... Ön elfelejti, hogy itt, gránátosaim közepette alkudozik velem!” Ordítozás közben feldöntött egy asztalt egy pompás porcelán étkészlettel, II. Katalin ajándékával, amely ezer darabra tört. „Így fogom szétzúzni egész birodalmukat” - kiáltotta mérgesen. Cobenzl megrémült, amikor Bonaparte tovább kiabált és valami érthetetlen szitkozódás közepette lármásan kiment a szobából. Az osztrák diplomata pedig nyomban bevezette az okmányokba a Bonaparte által követelt változtatásokat. „Nem volt észnél, részeg volt” - bizonygatta később Cobenzl. Aztán úgy emlegette a dolgot, hogy a tárgyalások alatt a generális puncsot ivott, az egyik poharat a másik után hajtotta le, s valószínűleg ez hatott rá.

Ez aligha történt így. Az osztrák diplomata mentegetőzni akart, meg akarta magyarázni, hogyan engedhetett meg egy ilyen jelenetet. Bonapartének nem ment el az esze és nem volt részeg. Általában úgyszólván sohasem itta le magát. A dühkitörésben inkább egy szerep olyan teljes átélésének művészetét kell látnunk, amikor nem lehet megkülönböztetni: játék-e ez vagy igazi érzés.

Harmadnapra a szöveget végleg egyeztették a Bonaparte által javasolt megfogalmazásban. Az osztrák diplomata a megállapodás-tervezetet Bécsbe küldte jóváhagyás végett, ezt megkapta, s most

már csak az aláírása maradt hátra.

Megállapodtak abban, hogy az aláírásra egy Campoformio nevű falucskában kerül sor, félúton a két fél rezidenciája között. Ám október 17-én, amikor a dokumentum teljesen elkészült, Cobenzl gróf, aki félt Bonapartétól, s attól tartott, hogy még érheti részéről valami meglepetés, nem várta meg Bonaparte megérkezését Campoformióba, hanem elment rezidenciájába, Passeanóba. A tábornoknak is megvolt rá az oka, hogy ne halasztgassa az ügy befejezését. A szerződést Passeanóban az október 17-ről 18-ra virradó éjszakán aláírták.

S jóllehet ily módon sem Bonaparte, sem Cobenzl nem volt Campoformióban, a történelembe ez a szerződés, amely véget vetett az Ausztria és a Francia Köztársaság között öt éve folyó háborúnak, mint campoformiói béke került be.

5. fejezet

Egyiptom és Szíria

A VII. év frimaire 20-án (1797. december 10-én) a Francia Köztársaság kormánya ünnepélyesen fogadta a Luxembourg-palotában Bonaparte tábornokot.

Óriási tömeg árasztotta el az utcákat. Úgy látszott, a főváros egész lakossága üdvözölni akarja azt a férfiút, akinek a neve az utóbbi időben közszájon forgott. A tábornok hintója, amelyet díszkíséret követett, nehezen tudott előre haladni - olyan szorosan vették körül az éljenző emberek ezrei. A Luxembourg-palota udvarán a tábornokot az egész hivatalos Franciaország várta. A Direktórium öt tagja, arannyal kivarrt vörös köpenyben és toliakkal ékesített kalapban, a miniszterek, a Köztársaság legfőbb tisztségviselői, az Öregek Tanácsának és az Ötszázak Tanácsának tagjai, tábornokok, magas rangú tisztek. A Konzervatórium kórusa a Szabadság himnuszát énekelte, s ennek hangjai mellett Bonaparte, a zászlókat vivő Berthier és Joubert kíséretében végigment az utat engedő sorok között a „haza oltárához", ahol állva várták a kormány tagjai.

A jelenlevőket meglepte, mint ezt a sajtó megemlítette, a tábornok rendkívüli soványsága. Ez a cingárság, a fénytelen arcbőr rendkívüli sápadtsága, a vállra hulló hosszú, fekete haj a huszonnyolc éves tábornoknak egészen fiatal ember, csaknem ifjú külsőt kölcsönzött. Csak az összeszorított ajkak és a mozdulatlan arc áthatolhatatlan kifejezése árulták el életkorát.

A Direktórium megbízásából Talleyrand üdvözölte a tábornokot választékos és hízelgő beszéddel. Bonaparte röviden és tartózkodóan válaszolt, szavai nem voltak eléggé érthetők: éles hangon, de nem hangosan beszélt, idegenszerű kiejtéssel, melyet még nem szoktak meg, s ez megnehezítette a beszéd megértését. Csak egyes szavak jutottak el a hallgatók füléhez: dicsérte a forradalmat, a Direktóriumot, a katonákat. Később az újságokból kiderült, hogy beszélt Európa szabadságáról is - sőt! - a legjobb organikus törvényekről.

Bonaparténak Barras válaszolt. Dagályos, cikornyás beszédet mondott, amelyben az égig magasztalta a Köztársaság kiváló hadvezérét. Mint sok akkori szónok - ez volt a divat -, Barras a

történelem tapasztalataihoz fordult. Emlékeztetett Caesarra, de nem összehasonlításképpen, hanem szembeállításként. A Direktórium tagja Bonapartét olyan hősként üdvözölte, aki Franciaország nevében tizennyolc évszázad után bosszút állt Caesar tetteiért. „Az rabságot és rombolást hozott földünkre, Ön e régi hazának szabadságot és életet hozott.” E néhány szó figyelmeztetést tartalmazott: Barras időszerűnek tartotta, hogy a győztes tábornokot erkölcsi oktatásban részesítse.

Bonaparte szenvtelen arccal hallgatta a direktort.

Barras beszédét testvéri öleléssel fejezte be. Azután a Direktórium többi tagja ölelkezett össze a tábornokkal. A jelenlevők hosszas és viharos tapssal kísérték ezt a jelenetet. A Köztársaság kormányának és a híres hadvezérnek - immár a béke megteremtőjének is - ez az ünnepélyes találkozása a kölcsönös elismerés szavaitól, testvéri ölelésektől és általános tapsvihartól kísérve a megfigyelőkben a teljes összhang, egység és harmónia benyomását keltette. De lehetett-e hinni a szavaknak, a mosolyoknak?

Csaknem kétesztendei olaszországi tartózkodása alatt Bonaparte tábornok katonai, politikai és diplomáciai területen tevékenykedett, anélkül, hogy figyelembe vette volna a kormány direktíváit, sőt gyakran ezekkel homlokegyenest ellentétben cselekedett. A tábornok és a Direktórium közötti nézeteltérések tartalma és jellege, mint már mondottuk, ezen idő alatt változott. A rejtett harc fokozódott. S ebben a harcban Bonaparte mindig felülkerekedett a Direktóriumon. S éppen, mert politikája az új, polgári Franciaország érdekeinek tágabb értelmezéséből indult ki, Bonaparte, a Direktórium utasításait megszegve, arra kényszerítette ez utóbbit, hogy még üdvözölje is ezért. Így történt ez régebben is, így történt most is, 1797 decemberében. A Direktórium világos utasításokat adott neki: ne kössön békét, indítson offenzívát Bécs ellen. De amikor a kormány határozott utasításai ellenére Bonaparte Campoformióban megkötötte a békeszerződést, mit tehetett a Direktórium?

Az első pillanatban arra gondolt, hogy elutasítja, megsemmisíti a szerződést. Ámde Campoformiót olyan hangos ujjongással fogadták a törvényhozó tanácsokban, az egész országban, amelyet elgyötört a

háború és amely békére vágyott, hogy ez nyomban kijózanította a Direktórium tagjait. Kénytelen-kelletlen, öklüket a zsebükbe rejtve, úgy tettek, mintha örülnének a békének, amelyet a tábornok a kardja élén hozott. Nyomban feledésbe merültek a háború folytatására adott direktívák, a békekötésre vonatkozó tilalom. Barras kénytelen volt magába fojtani a hallatlanul arcátlan és veszélyes tábornok ellen benne fortyogó dühöt és haragot, mézédes mosollyal széttárni karját, hogy a békét hozó tábornokot barátságosan magához ölelje.

Nem, nem lehetett hinni sem a szemnek, sem a fülnek, sem a látottaknak, sem a hallottaknak. De a kialakult körülmények között mindkét félnek meg kellett őriznie a látszatot - a közönség, Franciaország, a világ előtt -, megjátszani a testvéri barátságot és az egyetértést, holott ennek hamis és képmutató voltával egyaránt tisztában voltak a Direktórium tagjai és Bonaparte.

Merő képmutatás? Minden bizonnyal. De mi lesz, ha erről lemondanak, ha levetik az álarcot?

Volt min gondolkodni Napóleonnak is és a Direktórium tagjainak is.

Barras, Rewbell és a kormány többi tagja haragudott Bonapartéra és félt tőle; igen sokszor kerültek megalázó helyzetbe miatta, s arra kényszerítette őket, hogy alávessék magukat akaratának. A direktorok szíves örömest leszámoltak volna vele, de abban az időpontban, amikor a legnépszerűbb emberré vált az országban, tehetetlenek voltak; csak nyájasan mosolyoghattak és hízeleghettek neki.

De akkoriban Bonaparte sem látott perspektívát maga előtt. Hogyan tovább? Merre tartson? Csaknem két esztendeig távol volt Párizstól. Ezalatt - erről könnyűszerrel meggyőződhetett - a Köztársaság helyzete nem javult, ellenkezőleg. A kincstár, mint mindig, kongott az ürességtől; a pénzügyek ziláltak voltak; a kormány képtelennek bizonyult arra, hogy az országban stabilizálja a pénzforgalmat. Egy maroknyi csoport - hadiszállítók, spekulánsok, sikkasztok - óriási vagyonokat szerzett; a köznép, s kiváltképpen a városi szegények, nagyon megsínylették az élelmiszerárak emelkedését, az élelemhiányt. Az elégedetlenség a társadalom széles rétegeire kiterjedt: vagyonosok és vagyontalanok egyaránt panaszkodtak. De

ez az elégedetlenség még nem tudatosodott teljesen; a társadalom erjedésének kezdeti vagy talán középső foka volt. A növekvő társadalmi felháborodás még nem kristályosodott ki meghatározott követelésekben; még nem fogalmazódott meg világosan, hogy mi kell és mi nem kell.

A forradalom a tulajdon óriási méretű újrafelosztását hajtotta végre az országban. A népesség jelentős többsége azok közé tartozott, akiknek volt tulajdonuk - nem nagy tulajdonuk, de legalább kicsiny, amelyhez különböző úton-módon jutottak a forradalom éveiben. Ezen új tulajdonosok zömét a parasztok és a különböző kategóriájú polgárság alkotta. Ez a két osztály - a polgárság és a parasztság - anyagilag többet kapott a forradalomtól, mint mások. Természetes, hogy éberen őrködtek a nemrég szerzett tulajdonon. Már ez egymagában is kérlelhetetlen ellenségeivé tette őket a restaurációnak, ellenségeivé a monarchiának, a régi rendhez való visszatérésnek. Az új tulajdon összekapcsolódott a Köztársasággal, s ezért többségükben a Köztársaság oldalán álltak.

A republikanizmus akkoriban még a franciák túlnyomó többségének feltétlenül domináló politikai meggyőződése volt. A polgárság körében, a jómódú parasztság körében fokozódott az elégedetlenség a Direktórium politikájával, mivel az képtelennek bizonyult stabil rezsim létrehozására, a pénzügyi helyzet rendezésére, arra, hogy véget vessen az árdrágításnak, a spekulációnak. Ám lehetett valaki elégedetlen a kormánnyal, elítélhette a Direktórium tevékenységét és politikáját, de a bírálat megállt ott, ahol a Köztársaság kezdődött. A Köztársaság a bírálat határain túl maradt.

Ráadásul a társadalom különféle rétegeiben még elevenen éltek azok az illúziók, hogy ha legyőzik az ellenséget, vége lesz a háborúnak és eljő a béke, akkor a Köztársaság felragyog egész napsugaras fényében, akkor végül beköszönt a régóta várt „aranykor”. (Journal de Francfort, 1797. november 4. A lap egy október 28-án kelt párizsi tudósításban hírt ad arról, milyen nagy volt a lelkesedés Párizsban október 26-án, amikor megérkezett az Ausztriával való béke aláírásának híre: a párizsiak ezrei özönlötték el a főváros utcáit.)

A Bonaparte vezette hadsereg győzelmeit a társadalom valamennyi rétege, városon és falun egyaránt, nemcsak azért fogadta olyan

lelkesen, mert ezek felszították a franciák nemzeti és hazafias érzelmeit, hanem azért is, mert közelebb hozták a béke várva várt napját. Öt éve folyt a kegyetlen, pusztító háború, amely a népre nyomorúságot hozott, nem pedig olyan javakat, amelyeket a Köztársaságtól remélt. A békéhez való közelebb jutást, Bonaparte győzelmeit sokan úgy tekintették, mint közeledést a szociális boldogsághoz.

Bonaparte, amikor megtette a diadalútját Milánóból Rastattba, a nép mindenütt - Mantovában, Genfben, Lausanne-ban, Bernben - virágokkal, énekekkel, őszinte lelkesedéssel fogadta. (A Direktórium felkérésére Bonaparte meghatalmazottként elutazott a német birodalmi rendek rastatti kongresszusára. November 17-én utazott el Milánóból és 28-án érkezett meg Rastattba; az utat nyolclovas hintón tette meg.) Meggyőződhetett hát arról, hogy nemcsak nagy hadvezérnek tekintik, hanem felszabadító hősnek, a béke megteremtőjének. „Caesar leigázta Itáliát, te pedig visszaadtad neki a szabadságot” - ilyen vers kíséretében nyújtották át Napóleonnak lausanne-i fiatal lányok a virágokat. Bernben, ahol éjszaka utazott át, kivilágított fogatok hosszú sora fogadta, s az érkezését türelmetlenül váró szép asszonyok lelkesen kiáltották: „Éljen Bonaparte! Éljen a békeangyal!” Francia-országban a sajtó, magasztalva a Köztársaság fegyvereire dicsőséget hozó hadfit és a campoformiói béke létrehozóját, mindenekelőtt azt emelte ki, hogy Bonaparte igazi republikánus, a „testet öltött erény”, „filozófus, a felvilágosodás barátja”. Lehetett-e kételkedni ezeknek az oly világosan kifejezett érzelmeknek a jelentőségében, értelmében?

De vajon tudta-e maga Bonaparte, mire törekedjen? Megvetette Barrast, bosszantotta a Direktórium politikája, tisztán látta, hogy a „triumvirek” gyöngék és képtelenek az ország kormányzására. Mi legyen az ő szerepe az elkövetkező időben? Ezt nem látta teljesen világosan, s határozott terv nélkül tért vissza Párizsba. Alighanem úgy vélte, hogy a legtöbb, amit elérhet az, hogy a formai akadályokat leküzdve bekerül a kormányba, a Direktórium tagja lesz. (A formai nehézség az alkotmány által megszabott életkori cenzus volt: ennek értelmében a Direktórium tagjainak alsó korhatára negyven év volt. A törvényhozó tanácsoknak, természetesen, jogukban állt Bonaparte esetében kivételt tenni.) Az

ország politikai életében való részvételének bármely formáját akkor mindenképpen a köztársasági rendszer keretei között képzelte el.

Szent Ilona szigetén, tollba mondva visszaemlékezéseit Las-Cases-nak, Napóleon azt állította, hogy „mindkét tanács befolyásos küldöttei, a hazafiak, a fructidoristák, akik oltalmazót kerestek, a legfelvilágosultabb és legtekintélyesebb tábornokok sokáig igyekeztek rávenni az olaszországi tábornokot [azaz Bonapartét] arra, hogy indítson mozgalmat és álljon a Köztársaság élére; ő ezt elutasította, akkor nem volt elég erős ahhoz, hogy minden simán menjen”. Napóleon ebben az esetben is, mint más visszaemlékezéseiben, sok tekintetben túlzott; 1797-ben aligha akarta őt bárki is rávenni arra, hogy „indítson mozgalmat és álljon a Köztársaság élére”, ez igen valószínűtlen. Mindamellett figyelmet érdemel, hogy ebben a sok tekintetben fantasztikus beszámolóban arról volt szó, hogy a Köztársaság élére álljon; Bonaparte húsz év múltán is teljesen tisztában volt azzal, hogy 1797-ben a Köztársaságon kívül lehetetlen volt a hatalomnak bármilyen más formája.

Valójában abban az időben másként vetődött fel a kérdés. Talleyrand joggal írta Bonapartéról: „Eléggé becsvágyó volt ahhoz, hogy a legmagasabb tisztségekre törekedjék, de nem volt annyira vak, hogy higgyen annak lehetőségében, hogy ezeket elérheti Franciaországban a körülmények különleges találkozása nélkül, ez pedig sem közelinek, sem valószínűnek nem látszott.” Kevesebbről volt szó: hogyan legyen tagja a Direktóriumnak.

Ebben az irányban történtek próbálkozások. Felmerült az a gondolat, hogy az Ötszázak Tanácsa határozatot hoz, amely engedélyezi, hogy Bonapartét kivételképpen a Direktórium tagjává válasszák. Ezzel Tallien - aki minden alkalmat megragadott ahhoz, hogy a felszínen maradjon -, valamint Régnault de Saint-Jean-d’Angély foglalkozott. A dolog azon hiúsult meg, hogy a Direktórium tagjai, elsősorban Barras, határozottan ellenezték. (Barras azt írja, hogy Bonaparte annyira törekedett erre a tisztségre, hogy még börtönnel is meg kellett fenyegetni. Ez nem érdemel hitelt. Bonaparte visszaemlékezéseiben hallgat erről a pontról, s egy más sérelmet említ: az Öregek Tanácsa azt javasolta, hogy adományozzák neki Chambord-t (a királyi család egykori birtokát)

és egy házat Párizsban. A Direktórium ezt elutasította.)

Az ország politikai vezetéséhez vivő egyenes, törvényes út tehát el volt zárva Bonaparte előtt. Más utak akkor még járhatatlanok lettek volna, s nem is gondolt rájuk. Mit tegyen hát a továbbiakban?

Már másfél hónappal Bonaparte brumaire 5-i (1797. október 26-i) visszatérése előtt a Direktórium határozatával kinevezte őt az „angliai hadsereg” - vagyis a brit szigetek megtámadására hivatott hadsereg - parancsnokává. Ez fontos, felelős pozíció volt; a campoformiói béke megkötése után Anglia maradt a Köztársaság egyetlen le nem győzött ellensége; hatalmának megsemmisítése látszott akkor a legfőbb feladatnak.

Fogadja el ezt a megtisztelő megbízást ? Összpontosítsa minden erejét a küszöbön-álló hadműveletekre? Öregbítse hírnevét a hatalmas Albion fölötti győzelemmel? Bonaparte készen állt erre. Miután meggyőződött arról, hogy életkora és a Direktórium vonakodása elzárja előtte az utat a jelentős politikai tevékenység elől, könnyű szívvel megbékélt a rábízott fontos katonai feladattal.

Bonaparte higgadtan meg tudta ítélni a Köztársaság helyzetét is, a társadalomban a saját maga által elfoglalt helyet is. Nem kellett panaszkodnia a figyelem hiánya miatt. Legalábbis eleinte általános érdeklődés tárgya volt, és nemcsak jóindulattal, hanem nagy tisztelettel kezelték. A Rue Chantereine-t, ahol a háza volt (megvásárolta és így tulajdonává vált) a községtanács átkeresztelte Rue de la Victoire-ra, a Győzelem utcájára.

December 25-én a Nemzeti Intézet - a Köztársaság legfelső tudományos intézménye (amely megfelel a mi Tudományos Akadémiánknak - *A. M.)* Bonapartét megválasztotta tagjai, a „halhatatlanok” közé. Ennek annál nagyobb jelentősége volt, mert Bonaparténak tizenegy vetélytársa volt, akik szintén a fizikai-matematikai osztály mechanikai szekciójában voltak jelölve a Carnot után megüresedett helyre. Bonaparte kapta a legtöbb szavazatot.

Napóleon valamennyi megkülönböztetés és kitüntetés közül a legjobban az Intézetbe való megválasztásának örült. Az Intézet elnökéhez intézett köszönő levelében ezt írta: „Az Intézethez tartozó

kiváló tudósok választása megtisztelt. Tudatában vagyok annak, hogy mielőtt velük egyenlővé válok, még sokáig tanítványuk kell hogy legyek.” A híres hadvezér hangsúlyozott szerénysége még növelte népszerűségét a tudósok között. Pontosan látogatta az Intézet szekciójának, osztályának valamennyi ülését; nem kereste a találkozásokat a politikusokkal, de szívesen elbeszélgetett a tudósokkal, főként a matematikusokkal - Laplace-szal, Lagrange-zsal, Monge-zsal - s Berthollet-vel, a vegyésszel. Olyan nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy az Intézet tagja, hogy nemcsak a levelekben és hivatalos iratokon fűzte neve mellé az „Intézet tagja” megjelölést, hanem a hadseregparancsokat is így írta alá: „Bonaparte, a Nemzeti Intézet tagja, az angliai hadsereg parancsnoka.” Az Intézet tagjának címét többre tartotta a hadseregparancsnokénál.

Bonaparte igen sok meghívást kapott: befolyásos politikusok igyekeztek jó kapcsolatot tartani vele. A legtöbb meghívást elhárította: mit nyújthatott neki? Csak Talleyrand-nal tett kivételt.

Autun egykori püspöke csak nemrég lett külügyminiszter - nőknek, különösen az őt pártfogoló Madame de Staëlnak segítségével, de még mindig sok nehézséggel küzdött. Harmadszor kellett életét újrakezdenie: először úgy kezdte meg, mint egy előkelő arisztokrata család sarja, aki sántasága miatt arra kényszerült, hogy megelégedjék tiszteletbeli állásokkal a papi hierarchia magas fokain; másodszor a forradalom után, mint az Alkotmányozó Gyűlés küldötte, aki javasolta, hogy vegyék el a földeket az egyháztól, melyet korábban szolgált; most, harmadszor, az emigrációból visszatérve, ismét el kellett nyernie a bizalmat - ezúttal a Direktóriumét. Ez nem ment könnyűszerrel, hízelgett Barrasnak, de nem tudta leküzdeni Rewbell ellenszenvét és a Direktórium többi tagjának iránta tanúsított gyanakvását.

Valami egészen különleges szimattal megsejtette a fiatal korzikai tábornokban az új csillagot. Még nem találkoztak személyesen, de már rafinált hízelgésekkel leveleket intézett hozzá. Miután 1797 decemberében Párizsban először találkozott Bonapartéval, még jobban megerősödött intuitív feltevéseiben. Azt remélte, hogy e férfiú segítségével sikerül majd felemelkednie.

Talleyrand megtalálta a tábornok rokonszenvének elnyerésére a

biztos eszközt. Az új, 1798-as esztendőben, január 3-án fogadást rendezett a campoformiói béke megteremtőjének a tiszteletére, a külügyminisztérium Rue du Bac-i pompás palotájában (ez az épület ma is dísze ennek a régi utcának). Vagy ötszáz ember volt hivatalos a fogadásra, tout Paris - egész Párizs -, ahogy már a XVIII. században mondották. Ám Taileyrand értett ahhoz, hogy észrevétlen, de biztosan ható fogásokkal az est központjává ne a híres generálist, hanem feleségét, Joséphine-t tegye meg.

Tudta, mit csinál. Ez volt a más nőktől annyira elütő, varázsát mindvégig megőrző kreol asszony kései és teljes kivirágzásának ideje. Férjének - akinek nagyságát eleinte nem ismerte fel - a sikere most szárnyakat adott neki. Tartásában, viselkedésében most volt valami fenséges. Hamar beletanult a „bálkirálynő” szerepébe, amelyet ügyesen előkészített számára Taileyrand. A miniszter számítása hibátlannak bizonyult. Amikor különleges, hangsúlyozott tiszteletet és figyelmet tanúsított Bonaparte tábornok hitvese iránt, Taileyrand külszínre megmaradva a nőbarát nála megszokott szerepében, elterelte magáról a Direktórium őt különösen figyelemmel követő tagjai nak gyanúját; maga pedig - mivel ezzel Joséphine-nek örömet szerzett - ezáltal befolyásos pártfogót szerzett magának nagyhatalmú férjuránál.

Joséphine kitűnően betöltötte új szerepét. A mombellói fényes fogadások óta megkedvelte az estély első hölgyének helyzetét; úgy látszott, mintha csak arra született volna, hogy vezető szerepet játsszon. Bonaparténak ez hízelgett és tetszett; még mindig felesége varázsának rabja volt. Joséphine-nek nagy hatalma volt fölötte. Egyébként magának Bonaparténak sem esett rosszul, hogy állandóan a tisztelők és hódolók gyűrűje veszi körül, mindenki igyekszik a közelébe férkőzni, mindenki örül, ha bemutatják Franciaország legnevezetesebb emberének.

Germaine de Staël is azok között volt, akik találkozni kívántak a híres hadvezérrel. Necker leánya ebben az időben még nem írta meg azokat a műveket, amelyek európai hírnevet szereztek neki, de már elég nagyra tartotta a világban elfoglalt helyét. Azokban a napokban bolondult az „acélkék szemű korzikaiért” és bosszantotta apját a hőséről írt elragadtatott levelekkel.

Talleyrand mindent neki köszönhetett. Ő járta ki neki Barrasnál a

külügyminiszteri tárcát; pénzt kölcsönzött neki; természetes hát, hogy meg kellett hívnia az asszonyt január 3-ra. Germaine de Staël azzal az eltökélt szándékkal jelent meg a bálon, hogy meghódítja a generálist. Elérte, hogy azon előkelő vendégek körébe vezessék, akik körülvették Bonapartét. Miután néhány hízelgő frázist mondott a tábornoknak, aki ezeket hűvösen fogadta, feltette neki az előre kigondolt kérdést;

- Szeretném megkérdezni tábornok, hogy a most élő vagy múltbeli asszonyok között kit nevezne a világ első asszonyának?

- Azt, asszonyom, aki a legtöbb gyereket szülte - felelte éles hangon Bonaparte.

Madame de Staël ezt halálos sértésnek vette: nem értik meg, nem ismerik el őt.

- Miféle asszony ez? - kérdezte később Bonaparte Talleyrand-tól.

- Intrikus, mégpedig olyan nagymértékben, hogy az ő jóvoltából vagyok itt -válaszolta a külügyminiszter azzal a lefegyverző cinizmussal, amely annyira jellemezte.

- De legalább jó barát?

- Barát? Valamennyi barátját bedobná a folyóba, hogy aztán egyenként kihalássza őket...

1798. január 3-tól Madame de Staël és Bonaparte ellenségekké váltak. Egyébként az asszony nem nagyon foglalkoztatta a tábornokot.

Más nyugtalanította: az idő múlt, s ő még mindig nem döntötte el, mi legyen a következő lépés. Józanul ítélte meg a lelkes rokonszenvet, figyelmet, amelyet fővárosi tartózkodásának első napjaiban tanúsítottak irányában. Tudta, hogy ez nem tarthat így sokáig: - Párizsban az emberek semmit sem őriznek meg emlékezetükben - mondotta Bourrienne-nek. - Ha sokáig itt maradok anélkül, hogy bármit végeznék, mindent elveszítek. Ebben a nagy Babilonban az egyik dicsőség elhomályosítja a másikat: elég lenne, ha háromszor látnának a színházban, hogy rám se nézzenek

többé.

Bourrienne azt az ellenvetést tette, hogy a tábornoknak mégis kellemes lehet, hogy csődület keletkezik, ahol csak megjelenik, mire Bonaparte, nem minden keserűség nélkül, ezt mondta: - Nem, a nép ugyanilyen érdeklődéssel szemlélné, ha a vérpadra vinnének.

Bonaparte nem ringatta magát illúziókba. Az iránta mutatkozó általános érdeklődés szükségképpen csökkenni fog. Ismét végre kell hajtania valami nagy tettet ahhoz, hogy lekösse az apadó figyelmet.

A leggondosabban tanulmányozta az Anglia elleni hadműveletek perspektíváit. A brit szigetek fegyveres inváziójának gondolata maga persze csábító volt. Partraszállás a szigeteken - kedvelt terve volt ez Carnot-nak, akihez az okos stratégia nemegyszer visszanyúlt. A vezérkarban gyakorlatilag több változatot kidolgoztak. 1796-ban Hoche-t megbízták az inváziós hadsereg parancsnokságával, sikerült kapcsolatot teremteni ír nemzeti-forradalmi körökkel, nevezetesen az „Egyesült írek" szervezetével, amelynek élén Wolfe Tone állt. Carnot és Tone között már 1796 februárjában szoros kapcsolat jött létre. Katonai és politikai tekintetben az akció elképzelése helyes volt, de kudarcot szenvedett Franciaország tengeri gyöngesége következtében. Egy Anglia fölötti győzelem stratégiai hatása Bonaparte előtt teljesen világos volt. Éles eszével már régen felismerte egy Angliára mérendő csapás elsőrendű jelentőségét.

1797 nyarától Bonaparte végiggondolta az Anglia elleni támadás lehetőségeit, de ezt más oldalról tervezte - a Földközi-tenger, Egyiptom övezetében. Nyáron Desaix-vel beszélgetve kifejtette Egyiptom inváziójának gondolatát. 1797. augusztus 16-án a Direktóriumhoz írt levelében már hivatalosan felvetette Egyiptom meghódításának kérdését. „Nincs távol az az idő, amikor meg fogjuk érteni - írta hogy Anglia tényleges megsemmisítéséhez Egyiptom birtokában kell lennünk." Felismerve tehát az Anglia elleni támadás elsőrendű fontosságát, Bonaparte, még mielőtt kinevezték volna a brit szigetek ellen küldendő hadsereg parancsnokává, gondolkozott azon, miként lehetne a legnagyobb csapást mérni a Köztársaság legerősebb ellenségére, és az Egyiptom elleni támadás felé hajlott.

De amikor megkapta a parancsot, amely szerint kinevezték az

inváziós hadsereg vezérének, Bonapartének ezt tudomásul kellett vennie. A parancs parancs. Ráadásul annak a gondolatnak, hogy partra száll Angliában vagy kezdetben Írországban, óriási vonzereje volt. Kitűzni a Buckingham-palotára a győztes háromszínű lobogót, a legveszedelmesebb ellenséget szíven szúrni - mi lehet csábítóbb egy olyan hadvezér számára, aki öregbíteni akarja hírnevét?

1798. február 8-án Bonaparte előzetes értesítés nélkül, inkognitóban, Lannes Sulkowski és Bourrienne kíséretében a nyugati partvidékre utazott. Számot vetett a tervbe vett vállalkozás óriási nehézségével. Minden kockán forgott itt: a Köztársaság tekintélye, Franciaország nemzeti dicsősége, az ország jövője, magának Bonapartének a sorsa. A győzelem óriási nyereséggel kecsegtetett... De biztosra vehető-e a győzelem? Vajon a Direktórium minden szükséges intézkedést megtett-e a partraszállás sikere érdekében? Ez kétségesnek látszott. Vajon nem éri-e Bonapartét ugyanolyan kudarc, mint Hoche-t? Nincsen-e a Direktórium által ráerőszakolt tervben valami rejtett kelepce? Nem akarják-e őt a direktor urak egy végzetes akcióba sodorni, amelynek roncsain szertefoszlik Lodi és Rivoli dicsősége?

Minden lehetségesnek látszott. Bonaparte a legkevésbé sem bízott „direktóriumbeli barátaiban”. Mindent saját szemével akart látni, kitapasztalni, ellenőrizni. Elment Boulogne-ba, Calais-ba, Dunkerque-be, Nieuwpoortba, Oostendébe, Antwerpenbe és kisebb helyekre. Bourrienne tanúsága szerint éjfélig beszélgetett tengerészekkel, halászokkal, csempészekkel „a rá jellemző türelemmel, leleményességgel, hozzáértéssel, éleslátással”, s ezekből a beszélgetésekből megszerezte a szükséges információkat. A parancsnok beutazta az összes part menti kikötőt, mindent tanulmányozott.

Mindebből kevéssé biztató következtetéseket vont le. A partraszállás sikere katonai, de főleg haditengerészeti, valamint pénzügyi vonatkozásban nem látszott biztosítva. (A kortársak világosan látták e feladat nehézségét. **V.** P. Kocsubej gróf, konstantinápolyi orosz követ, 1797. december 9-én ezt írta: „Talán tévedek, de feltételezem, hogy nem lesz annyira ostoba [mármint Bonaparte - *A.* M.], hogy olyan feladatot vállaljon, amely foltot ejtene nagy hírnevén.") „Olyan vállalkozás ez, ahol minden a szerencsétől, a

véletlentől függ. Ilyen viszonyok között nem fogom kockáztatni a szép Franciaország sorsát" - ez volt Bonaparte végleges elhatározása.

Február 17-én vagy 18-án tért vissza Párizsba, ezzel a már megérlelődött elhatározással: Anglia ellen tovább kell harcolni, de a csapást nem a Temze partján, hanem a Nílus partján fogja mérni Angliára.

Az egyiptomi hadjárat Bonaparte viharos eseményekben gazdag élettörténetének legmeglepőbb, legnehezebben megmagyarázható lapjai közé tartozik.

A kortársakat is, a későbbi nemzedék tagjait is sok minden bámulatba ejtette ebben az azokhoz az időkhöz képest szokatlan és grandiózus vállalkozásban: a koncepció nagyvonalúsága, egzotikus jellege, az elképzelések vakmerősége, amelyek a merész expedíció parancsnokát az antik világ legendás hőseivel egy sorba emelték.

Szívesen írtak arról, hogy ebben a tervben felelevenedtek a Macedóniai Sándor dicsőségét megirigylő Bonaparte ifjúkori éjszakáinak „Keletről szőtt álmai", az „egyiptomi ábrándok". Versben és prózában magasztalták annak a harcosnak az elszántságát és vitézségét, aki vállalkozott arra, hogy kardjával utat törjön a Rhone-tól a Nílusig és a Nílus partjaitól az Indus és a Gangesz partjáig. Mindebben természetesen sok volt a túlzás. Maga az a gondolat - hogy Franciaország meghódítsa Egyiptomot - sem új, sem szokatlan nem volt. Nem Bonapartének jutott eszébe először, s még kevésbé tekinthető lángelméje vívmányának.

Amióta Leibniz azt a tanácsot adta XIV. Lajosnak, hogy hódítsa meg Egyiptomot, ez a gondolat az egész XVIII. században foglalkoztatta Franciaország államférfiait és több gondolkodóját. Choiseul megkísérelte a némileg elvont kutatásokat a francia diplomácia gyakorlati akcióivá változtatni. Előbb Raynalnak az európaiakról és a két Indiáról szóló nagy feltűnést keltő műve, amely név nélkül jelent meg 1770-ben, majd Savary „Utazás Egyiptomban és Szíriában", „Levelek Egyiptomról" című könyvei és sok más írásmű - nyilvános és titkos, irodalmi értekezés és politikai memorandum - hívta fel a figyelmet Egyiptom problémájára. A vélemények és variánsok minden különbsége mellett a legfontosabban azonosak

voltak: Egyiptomot meg kell kaparintani.

Több mint fél évszázaddal ezelőtt Francois Charles-Roux egy igen alapos tanulmányban tüzetesen megvilágította e nagyszámú terv történetét. Kellő megalapozottsággal azt állította, hogy „míg az expedíció kezdeményezése egyenlőtlen arányban Talleyrand, Bonaparte és a Direktórium között oszlik meg, az eszméje semmiképpen sem tulajdonítható nekik. Ez a gondolat nem befejezett formában született meg egyetlen ember agyában, hanem hosszú fejlődés gyümölcse volt...” A politikai és történelmi irodalomban joggal mutattak rá arra is, hogy Egyiptom meghódításának gondolata maga szilárd gazdasági alapra épült. A francia polgárság befolyásos körei, különösen a nagykereskedők, Marseille és a Földközi-tengeri partvidék más hajótulajdonosai régóta és igen széles körű kapcsolatokat tartottak fenn Egyiptommal és más levantei országokkal. Charles-Roux úgy vélekedett, hogy a XVIII. században a Franciaország és Egyiptom közötti évi kereskedelem átlagos volumene megközelítette az öt és fél millió piasztert. Franciaország egyiptomi pozícióinak valamilyen formában való megerősítése teljesen összhangban állt az akkori francia gyarmati politika feladataival.

Az a tény, hogy Anglia elfoglalt több francia gyarmatot (Martinique, Tobago stb.), valamint holland és spanyol gyarmatbirtokokat is, gyakorlatilag a gyarmati kereskedelem csaknem teljes megszűnéséhez vezetett. Talleyrand 1797. július 3-án az Intézethez „Emlékirat új gyarmatok előnyeiről a jelenlegi körülmények között" címmel benyújtott jelentésében egyértelműen rámutatott Egyiptomra mint amely kárpótolhatja Franciaországot az elszenvedett veszteségekért. Vitathatatlan volt Egyiptom katonai-stratégiai jelentősége is a gyarmatbirtokaik kibővítésére törekvő európai nagyhatalmak vetélkedésében. Törökország hanyatlása, amely egyre nyilvánvalóbbá vált a XVIII. században, különösen időszerűvé tette a „török örökség” kérdését. A vitatott örökségben Egyiptom ínyencfalat volt, s Anglia és Franciaország régi vetélkedése még egy fontos vitatott kérdéssel egészült ki: az egyiptomi csontért való marakodással. Mindezek az okok és indítékok eléggé súlyosan nyomtak a latban ahhoz, hogy Egyiptom kérdését a Direktórium külpolitikai problémáinak napirendjére tűzzék. Természetesen nem véletlen, hogy két nagy politikus -

Bonaparte és Talleyrand - csaknem egyidejűleg jutottak arra a következtetésre, hogy meg kell hódítani Egyiptomot. Ez újból bizonyította, hogy Egyiptom birtoklása mennyire megfelelt az akkori francia polgárság érdekeinek.

Ilyen módon az egyiptomi expedíció gondolatában magában semmi talányos, semmi szokatlan nem volt. Teljesen prózai számításokban rejlett a magyarázata, amelyek meghatározott gazdasági és politikai érdekekkel álltak kapcsolatban.

Nehezebb megmagyarázni egy másik kérdést. Miként lehetséges, hogy Bonaparte, aki Anglia vitathatatlan tengeri fölénye miatt letett a brit szigetek elleni invázióról, figyelmen kívül hagyta az ellenfélnek e fölényét a Földközi-tenger déli partvidékén való partraszállás kérdésének eldöntésekor? Hiszen ha az Írország vagy Nagy-Britannia valamelyik más körzete elleni támadás sikere teljes egészében a „szerencsétől” vagy a „véletlentől” függött, mivel a francia flotta gyöngébb volt az angolnál, akkor az egyiptomi expedíció során, mikor a kis sebességű francia hajóknak hosszabb vízi utat kellett megtenniük, a „szerencse” meg a „véletlen” szerepe nem csökkent, hanem megnőtt. De az első változatot illetően Bonaparte úgy vélte, hogy nincs joga „kockáztatni Franciaország sorsát”, a második esetben pedig, bár az esélyek ugyanolyan csekélyek maradtak, ha ugyan nem még kisebbek lettek, cselekvésre szánta el magát. Hogyan magyarázzuk ezt?

A kortársak tisztán látták a tervbe vett vállalkozás kockázatos mivoltát. Marmont, aki tevékeny részt vállalt az expedíció előkészítésében, ezt írta: „Az összes valószínűség ellenünk szóit; nem volt egy százalék esélyünk sem… Be kell vallani, hogy ez azt jelentette, hogy eszeveszett játékot folytatunk, s még a siker sem igazolhatta.” (Természetesen figyelembe kell venni, hogy Marmont ezeket a sorokat akkor írta, amikor Napóleon már nem válaszolhatott rájuk.)

S Marmont megítélése lényegében helyes. Ez csakugyan „eszeveszett játék folytatását” jelentette.

A cinikus és rosszindulatú Talleyrand, amikor azt magyarázta, hogy Bonaparte miért részesítette előnyben az egyiptomi változatot az

angollal szemben, ezt írta: „Ez a vállalkozás [a brit szigetek elleni támadás - *A.* M.], függetlenül attól, hogy sikerül-e vagy kudarcot vall, szükségképpen rövid tartamú lett volna, s visszatérésekor Bonaparte ugyanabba a helyzetbe került volna, amelyet el akart kerülni.” Ez a magyarázat nem kielégítő, túlságosan leegyszerűsíti a kérdést. Mindamellett tartalmaz helyes elemeket is. Bonaparte és a Direktórium között a viszony annyira feszültté vált, hogy ez így nem folytatódhatott tovább. Amikor az egyik összetűzéskor a ráhatás legerősebb eszközéhez folyamodva Bonaparte lemondással fenyegetőzött, Rewbell nem is engedte, hogy befejezze a mondatot.

- Ne vesztegesse az időt, tábornok. Tessék toll és papír. A Direktórium várja a bejelentését.

Bonaparte nem írta meg a lemondásáról szóló bejelentését. De ezzel elvesztette a Direktóriumra gyakorolható nyomás utolsó hatékony eszközét. A kormánnyal való elhúzódó konfliktus miatt zsákutcába került.

Bonaparte vérmérséklete folytán, élettapasztalatai, a forradalom által kijárt politikai iskolája következtében a tettek embere volt. Természetének nem felelt meg a halogató állóháború, az előnyök fokozatos kiharcolása. 1798-ban Párizsban világosan érezte, hogy - ha a sakk nyelvén fejezzük ki magunkat - eljutott a középjátékhoz, és az állás egyelőre döntetlen színezetű. De világosan látta azt is, hogy ha tétlen marad, el fogja veszíteni a játszmát.

Miután tanulmányozta a brit szigeteken való partraszállás lehetőségeit, elvetette ezt a tervet. Persze nem azért, mert a hadművelet túlságosan rövid tartamú lett volna, hanem mert az Anglia elleni csatában az egész Európa szeme láttára elszenvedett vereségnek katasztrofális következménye lett volna a Köztársaságra és magára Bonapartéra nézve. De nem tétlenkedhetett és, elvetve a brit szigeteken való partraszállás gondolatát, azonnal a Keletre, Egyiptomra vonatkozó régi elgondolás felé fordult.

Vajon látta-e az óriási kockázatot, a kudarc, sőt a megsemmisülés veszélyét, amely fenyegető árnyként vetődött a keleti hadjáratra? Kétségtelen, hogy ezt a veszélyt lehetetlen volt nem látni. De egy pontban Bonaparténak igaza volt: Egyiptom, a Kelet mégis

perifériája a világnak; bármi történik is ott, nem lehet olyan katasztrofális következménye, mint ha egy közvetlenül Angliával vívott párharcban vereséget szenved.

Szívesen álmodozott nagyszerű győzelmekről, amelyeket a képzelet vázolt fel előtte. Marmont-nak igaza van, amikor azt írja, hogy az olaszországi hadjárat óta az Egyiptom elleni háború volt Bonaparte dédelgetett álma. Ezzel a háborúval óriási terveket kapcsolt össze, azt remélte, hogy a görögöket felszabadító harcra késztetheti, megállapodásra juthat indiai törzsekkel és szövetségesekre találhat bennük az angolok ellen, kiűzheti a briteket Indiából, eljuthat az Indus partjaiig, s aztán talán meg is fordulhat és Konstantinápoly ellen vonulhat... Merészebbnél merészebb tervek kavarogtak a fejében. Hihetünk Bourrienne-nek, amikor idézi Bonaparte szavait: „Európa vakondtúrás! Itt sohasem voltak olyan nagy vagyonok és olyan nagy forradalmak, mint Keleten, ahol hatszázmillió ember él!” Ez nem kiagyalás - ilyet csak Bonaparte mondhatott lelkesedése hevében.

Elhatározta, hogy kockáztat. Az olyan óriási, mesés, fantasztikus nyereség kedvéért, amely képzeletében kirajzolódott - magasabbra emelkedni Nagy Sándornál! -vállalta az óriási kockázatot.

Bonaparte világosan látta, hogy mindent feltesz egy kártyára. Már nemegyszer - igaz, nem ilyen méretekben - játszott ilyen hallatlanul kockázatos, állandóan veszedelmes „fej vagy írás” játékot! A Lodi és a Rivoli melletti csatában a hadsereg órákon át a győzelem és a vereség közötti mezsgyén állt. Napóleon kész volt ismét vállalni ezt a kockázatot; Montenotte, Lodi, Rivoli után hitt a sors kegyességében. Hitt szerencsecsillagában!

1798. május 19-én, egy korai napsugaras reggelen a francia hajók armadája - nagy sorhajók, élükön az „Orient” vezérhajóval, fregattok, gyorsvitorlások, kétárbocos vitorlások - felszedte a horgonyt a touloni kikötő révéből, és elindult Kelet felé.

Merre tartott? Szicília meghódítására indult? Máltáéra? A legfelső katonai parancsnokon kívül ezt senki sem tudta. Még Schérer hadügyminiszter is csak az indulás előtti napokban kapott pontos tájékoztatást. Sem Franciaországban, sem Európában semmi biztosat nem tudtak az expedícióról. A lapok a legellentmondóbb

híreket közölték. Május elején az a hír járta, hogy az expedíció a Gibraltári-szoroson átkelve, nyugatra fordul. Miután a francia hajóraj Toulonból kifutott a tengerre, nagyvonalú elterelő hadműveletet hajtottak végre - partraszállási kísérletet Írországban. Augusztusban egy francia hajóhad Humbert tábornok parancsnoksága alatt elindult a „smaragdzöld sziget” felé, és eleinte sikeresen végrehajtotta a partraszállást.

Úgy látszott, hogy mindent előkészítettek a keleti hadjárat sikere érdekében. Harmincnyolcezer válogatott, kipróbált katona, tüzérség, lövedékek, lovak, élelem, könyvek tartottak Kelet felé a szállítóhajók százain, fedezet mellett. A Köztársaság legjobb tábornokai - Kiéber, Desaix, Berthier, Lannes, Murat, Bessiéres -, Bonaparte legközelebbi munkatársai: Junot, Marmont, Duroc, Sulkowski, Lavalette, Bourrienne alkották a „keleti hadsereg” főparancsnokának közvetlen környezetét. A katonákkal együtt tudósok is utaztak - a majdani „Egyiptomi Intézet”, amely az összes tudományágak képviselőit egyesítette: a hírneves Monge, Berthollet, Geoffroy-Saint-Hilaire, a természettudós, Conté vegyész, Dolomieu mineralógus, két orvos - Larrey és Desgenettes -, Arnault és Parseval-Grandmaison írók és mások.

Amikor kifutott a tengerre az „Orient”, a vezérhajó, az óriási túlterheléstől megsérült a hajófenék; ebben némelyek rossz előjelet láttak, de ki mert volna ilyen gondolatot hangosan kimondani?

Úgy látszott, minden kedvez a sikernek. Május volt, a még nem forró nap fényesen ragyogott, erős hátszél dagasztotta a vitorlákat. Az óriási hajóhad könnyedén és gyorsan siklott a hullámokon.

Három hét múlva, június 9-én, a francia hajók elérkeztek Málta partjaihoz. A szigetet úgyszólván ellenállás nélkül foglalták el. La Valetta erődjére kitűzték a francia zászlót.

Június 19-én a francia flottilla folytatta útját. Ismét hátszél fújt, a francia armada jó ütemben haladt, az angol hajóraj nem volt látható.

Az „Orient” fedélzetén jó hangulat uralkodott. Málta volt az első győzelem. A hadseregparancsnok, mint mindig, kora reggel óta dolgozott. Ebédre a tiszti étkezőben összegyűltek a tudósok, a

magas rangú tisztek. Ebéd után élénk viták folytak, A viták tárgyát csaknem mindig a főparancsnok vetette fel: vallási kérdésekről, a politikai kormányzás különféle formáiról, a Föld szerkezetéről folytak a beszélgetések. Egy ízben azt javasolta, hogy tárgyalják meg az előérzetek, az álomfejtés kérdését. Talán ő, a babonás korzikai, ezekben a napokban állandóan a baljós előjelre gondolt - arra, hogy a hajófenék megsérült az „Orient"-en, amikor kifutott a tengerre?

Július 2-án a francia flottilla Észak-Afrika partjaihoz érkezett. Marabunál, Alexandria mellett, a hadsereg sietve, de teljes rendben partra szállt. A csapatok azonnal elindultak, s néhány óra múlva szemük elé tárult a nagy keleti város: lapos tetejű, alacsony fehér házak, felfelé törő, karcsú minaretek, a mecsetek szép kék kupolái. A francia hadsereg bevonult Alexandriába.

Az expedíció legveszélyesebb szakasza - a hosszú út a hullámzó tengeren - mögöttük volt. Ez a csodával határosnak tűnhetett: a francia hajóhad több mint negyven napig volt a tengeren, nyugatról keletre és északról délre úszott, s nem találkozott angolokkal. A franciák, mihelyt földet éreztek a lábuk alatt, már semmitől sem féltek: a szárazföldön ismét a győztes hadseregnek tudták magukat. Lehetett-e kételkedni Bonaparte tábornok szerencsecsillagában ?

A francia hajóhad egész földközi-tengeri útján nem találkozott angolokkal. De vajon azt jelentette-e ez, hogy az ellenfél, amelyet már a XVIII. században is „álnok Albionnak" neveztek, csakugyan annyira együgyű, hogy készpénznek veszi a megtévesztésére irányuló nem éppen ravasz fogásokat, amelyekhez a Köztársaság kormánya és ügynöksége 1798 tavaszán folyamodott?

Körülbelül egy hónappal az előtt, hogy a keleti hadsereg Toulonból kihajózott, Párizsban különös eset történt. 1798. április 21-én késő éjszaka a Temple nevű börtön parancsnokánál csendőrök jelentek meg és megmutatták neki a Direktórium parancsát, amelynek értelmében át kellett adnia nekik egy, a börtönben fogva tartott veszélyes bűnözőt - Sidney Smith angol tisztet -, aki még Toulonban tevékenykedett a franciák ellen. A parancs teljesen szabályszerűen volt kiállítva, a Direktórium valamennyi tagja aláírta: a börtön parancsnokának teljesítenie kellett.

Csak miután dübörögve becsapódtak a börtön kapui a bűnöst elvezető csendőrök mögött, támadtak kétségek a börtön igazgatójában...

Hamarosan tisztázódott, hogy semmiféle parancsot nem adtak ki Sidney Smith szabadon bocsátásáról vagy áthelyezéséről, ilyesmit a Direktórium egyetlen tagja sem írt alá, egyetlen csendőrt sem küldtek azon a szerencsétlen napon a Temple-börtönbe...

A Smith-re vonatkozó parancs utánzatnak bizonyult, az aláírásokat hamisították; a Köztársaság régi ellenségei öltöttek magukra csendőruniformist - royalisták, akiket Le Picard de Phélippeaux vezetett, Bonaparte régi ellensége még a párizsi katona-iskolában, ellenforradalmi összeesküvések és hadjáratok vezetője. Az egyik legveszélyesebb rabnak ezt a példátlanul vakmerő megszöktetését egy fővárosi börtönből, minden nyomozás ellenére szárazon megúszták a tettesek. A szöktetés egyetlen részvevőjét sem sikerült felkutatni.

William Sidney Smith az Erzsébet királynő korabeli brit kalózok kihalófélben levő fajtájának egyik utolsó képviselője. Joggal tekinthették volna Sir Francis Drake törvényes utódjának. Ez az ügyes, alattomos, célratörő férfi, akár egy a XVI. századból feltámadt konkvisztádor vagy kalóz, akit se szárazon, se vizen nem lehetett elfogni, mindig igen veszélyes ellenfele volt Franciaországnak. S miután bezárták a Temple-börtön vastag, ágyúlövedék számára át nem hatolható falai közé, meg tudott szökni onnan és eltűnt, akár homokszem a tengerben...

Az idő múltával kiderült, hogy egy hónappal a Temple-börtönből való szökése után Sidney Smith és Le Picard de Phélippeaux, akik amíg keresésük folyt, valahol Franciaországban rejtőzködtek, átjutottak Angliába anélkül, hogy a határőrség észrevette volna őket.

Eltelt még egy kis idő, és az Egyiptomban működő keleti hadsereg főparancsnoka jelentést kapott arról, hogy az ellenséges katonai erőknek jelentős segítséget nyújtanak régi ellenfelei: Le Picard de Phélippeaux, az angol hadsereg ezredese, és William Sidney Smith, az angol flotta kapitánya, később tengernagya.

Hamarosan más is kiderült. Nelson és az angol felderítő szolgálat sem volt hiszékeny és együgyű. Nelson hajóival a Gibraltári-szorosnál állt, készen arra, hogy bármely pillanatban elinduljon keletre vagy nyugatra. Ám azon a napon, amikor Bonaparte hajóhada kifutott Toulonból, a Földközi-tenger nyugati részén vihar tombolt, s ez Nelson hajóit ugyancsak megtépázta; Nelson figyelmét teljesen lekötötte az elemekkel való harc, s így a francia hajók kifutása a tengerre észrevétlen maradt. Nelson csak akkor vette üldözőbe a franciákat, amikor értesült arról, hogy elfoglalták Máltát. Az admirális égett a vágytól, hogy az ellenfelet utolérje és megsemmisítse, s ezért hajóraja, felhúzva a vitorlákat, oly sebesen szelte át a tengert, hogy megelőzte a franciákat: éjjel az angol hajók Krétától északra elsuhantak a lassan úszó francia hajók mellett.

Nelson hajóraja Alexandriába sietett, de ott sem Bonapartéról, sem általában a franciákról senki sem hallott. Az angol tengernagy úgy gondolta, hogy a francia flotta Alexandrette-be vagy Konstantinápolyba vette útját, és sietett oda.

Az angol hajók gyorsasága a franciákra nézve szerencsésnek bizonyult, de azért a tengeri ütközetet nem sikerült elkerülniük, csak elodázniuk. Várható volt, hogy Nelson hamarosan visszafordul.

Bonaparte Alexandriából felhívást intézett az egyiptomi néphez. A felhívás a VI. év messidor 14-én (1798. július 2-án), a hidzsra utáni 1213. év muharrem havának 18-án kelt. (Hidzsra vagy hedzsra: Mohamed menekülése Mekkából Medinába - a mohamedán időszámítás innen veszi kezdetét.) A kiáltvány így hangzott:

„Bonaparte, a Nemzeti Intézet tagja, hadseregparancsnok.

Az Egyiptom fölött uralkodó bejek már régóta sértegetik a francia nemzetet és megalázzák kereskedőit: ütött a bosszú órája... Egyiptom népei, azt fogják mondani nektek, hogy azért jöttem, hogy megsemmisítsem vallásotokat - ne higgyétek el ezt! Válaszoljátok, hogy azért jöttem, hogy visszaállítsam jogaitokat, megbüntessem a bitorlókat, s hogy a mamelukoknál jobban tisztelem Istent, az ő prófétáját és a Koránt. Mondjátok meg, hogy minden ember egyenlő Isten előtt, csak a bölcsesség, a képességek és az erények visznek be különbséget az emberek közé...”

Bonaparte arra hívta fel az egyiptomi népet, hogy bízzék a franciákban, egyesüljön velük, hogy lerázza a mamelukok igáját és új, boldog életet teremtsen magának.

Bonaparte felhívása bizonyította, milyen gondosan meggondolta és előkészítette az egyiptomi akciókat. Bonaparténak és egyiptomi munkatársainak sok gyakorlati intézkedését is ugyanez az ésszerűség jellemezte - bizonyítva azt, hogy világosan felismerték feladataikat -, egészen a rosette-i kő feltárásáig vagy Larrey és Desgenettes egészségügyi-járványügyi intézkedéseiig.

Ám még ennek az első kiáltványnak is volt egy hibája: katonai nyelven szólva: túllőtt a célon. Bonaparte, a keleti hadjáratra készülve átgondolta a katonai stratégiát: arra számított, mint Olaszországban is, hogy szövetségesekre talál az elnyomottakban és elégedetlenekben. Első felhívásában arra ösztökélte az egyiptomi népet, hogy keljen fel a katonai feudális urak - a mameluk bejek - uralma ellen. De az egyiptomi népesség zömét alkotó arab fellahok és városlakók annyira megfélemlítettek és politikailag elnyomottak voltak, a társadalmi tudat olyan alacsony fokán álltak, hogy a harci felhívások nem jutottak el hozzájuk, még nem voltak képesek felfogni őket. Bonaparte nem egycsapásra, de egy hét vagy egy hónap múltán felismerte, hogy nem találja meg a közös nyelvet az arabokkal, hogy nem hallgatnak rá, bármit mond is.

Bonaparte Egyiptomban - és ez lett a tragédiája az egész hadjáratnak - társadalmi vákuumba került. Az ország népe nem támogatta. Bonaparte a forradalom teremtette stratéga volt, a forradalom kategóriáiban gondolkodott, s stratégiai terveiben a társadalmi erőknek - legalábbis eleinte - ugyanakkora jelentőséget tulajdonított, mint az ágyúknak és a szuronyok számának. Amikor felvázolta a nagy keleti hadjáratnak és Britannia gyarmati hatalma teljes szétzúzásának őt annyira vonzó képét, nem úgy számított, hogy ezt a nagyszerű eredményt harmincötezer főnyi kis hadseregével fogja elérni.

Nem, ő abban reménykedett, hogy katonái előharcosai lesznek a felszabadítás azon nagy hadseregének, amelybe beáramlanak a felkelt arabok, görögök, perzsák, indiaiak. Ő a felszabadulásért felkelt népek állandóan növekvő, sokmilliós hadseregének élén fog haladni, s nem lesz a világon olyan erő, amely ellent állhatna e

mindent megsemmisítő lavinának. Megbízottakat küldött Tippu szultánhoz, aki Dél-Indiában, Mysore államban (Bonapartének reális alapja volt arra, hogy számítson a Tippu szultánnal való megegyezésre; ez utóbbi már korábban foglalkozott azzal, hogy a franciákkal kapcsolatot létesítsen.) vezette az angol hódítókkal szembeni ellenállást - sürgette Talleyrand-t, hogy utazzék Konstantinápolyba, ellentétes terveket szőve: egyfelől a Porta kormányának megnyerésére, másfelől a lázadó erőknek a hatalma elleni felbujtására vonatkozóan.

Politikája, amint azt megmutatta áz olaszországi hadjárat, kiváltképpen Leoben és Campoformio, tartalmazott haladó tendenciákat is, hódító tendenciákat is; ezek ellentmondásosan fonódtak össze.

Egyiptomban Bonaparte, amint erről hamarosan meggyőződött, teljesen el volt szigetelve a lakosságtól. A magok, amelyeket a nap perzselte talajba szórt, nem szökkentek szárba: ez a föld nem válhatott termékeny talajjá. Bonaparte számos anti-feudális jellegű vakmerő reformot hozott, de nem nyerte el az arabok támogatását.

Olaszországtól eltérően Egyiptomban Bonaparte hadserege a siker elérésében kizárólag merőben katonai eszközökre számíthatott. A háború társadalmi aspektusa csaknem teljesen ki volt rekesztve. Ez tragikus következményekkel járt a francia hadseregre nézve: felszabadító hadseregből - mert végső soron Olaszországban ez volt és Keleten is ez akart maradni - a hódítók hadseregévé válva mérhetetlenül gyöngébb lett; kis létszáma és a fő támaszpontjaitól való nagy távolsága folytán előbb vagy utóbb vereségre volt kárhoztatva.

Az éles eszű Bonaparte ezt hamar felismerte. Szíriai hadjáratát nem annyira szorosan vett taktikai (szembekerülés a török hadsereggel), mint inkább stratégiai elgondolások diktálták. Szent Ilona szigetén, amikor mindez már régmúlttá vált, Las-Cases-zal beszélgetve és visszatérve az őt még mindig izgató témára, igen világosan feltárta stratégiai elgondolását. „Ha Saint-Jean-d’Acre-t [az erődöt] a francia hadsereg bevette volna, nagy forradalom robbant volna ki Keleten, a hadsereg parancsnoka ott államot alapíthatott volna, s Franciaország sorsa egészen másképpen alakul.”

De Saint-Jean-d'Acre erődjét, mint tudjuk, a franciák nem vették be...

Az egyiptomi háború hódító jellege végzetes hatással volt a katonákra, sőt magára Bonapartéra nézve is. Az afrikai nap forró sugarai alatt a sivatag izzó homokján való kimerítő menetelésekben - minek a nevében? milyen célból? - elhalványodtak vagy talán el is tűntek a forradalmi érzelmek, a köztársasági elvekhez való hűség, a forradalmi hazafiság, amelyek még nem régen, az olaszországi hadjáratban ugyanezeket a katonákat lelkesítették. Egy, az első pillantásra jelentéktelen, de mégis igen szimptomatikus példa: az olasz hadjárat idején a július 14-i, augusztus 10-i, szeptember 21-i nagy forradalmi ünnepségekről a fővezér parancsban emlékezett meg és az egész hadsereg megünnepelte őket. Az egyiptomi hadjárat során valahogy észrevétlenül megszűnt a róluk való megemlékezés; még a Bastille 1799. július 14-i tízéves jubileumáról is megfeledkeztek a fővezér által kiadott sok parancs közepette. Az egyiptomi hadjárat baljós szerepet játszott magának Bonapartének eszmei fejlődésében is.

Bonaparte persze nem olyan ember volt, aki lógatja a fejét és ölbe teszi a kezét a rázúduló szerencsétlenségek közepette. Ellenkezőleg, Egyiptomban, amikor napról napra egyre nyilvánvalóbbá lett az a számtalan nehézség, amely a hadsereg útjában állt, a legnagyobb erélyről és lelki szilárdságról tett tanúságot.

A francia hadsereg újból fényes győzelmeket aratott. A Damanhuri-sivatag forró homokján megtett út után, amikor a távolból már látszottak Kairó minaretjei, a franciák előtt hirtelen ott termett a mameluk lovasság. 1798. július 21-én a piramisok lábainál lefolyt ütközetben Murad bej mamelukjainak összes dühös támadása megtört a francia hadsereg szilárd négyszögein. Akkor hangzott el ez a híres mondat: „Katonák, negyven évszázad tekint le rátok!" A csata az ellenfél teljes megsemmisítésével végződött.

Bonaparte hadserege bevonult Kairóba. Kiéber elfoglalta a Nílus deltáját. Desaix, aki Murad bej mamelukjait üldözte, vereséget mért rájuk Szedimánnál, és hatalmába kerítette Felső-Egyiptomot.

Ámde augusztus 1-én, délután 6 órakor az Abukiri-öbölben horgonyzó francia flotta előtt megjelent Nelson admirális régóta -

de mégsem erre az időpontra - várt hajóraja. (Amikor Nelson hajóraja megjelent, a francia legénységből háromezer fő a parton tartózkodott.) Egy félórán belül megkezdődött a tengeri ütközet. Bár a két fél erői csaknem egyenlők voltak, sőt a franciák túlerővel rendelkeztek a lövegek terén. Nelson, aki magához ragadta a kezdeményezést és a tengeri ütközet irányításában Brueys-
szel szemben fölénybe került, a mérleg serpenyőjét a maga javára billentette. Elvágta a francia hajókat parttól és kétoldalról nyitott rájuk tüzet. Augusztus 2-án délelőtt 11 órára a francia flotta megszűnt létezni; csak négy hajó menekült meg, a többit megsemmisítették vagy foglyul ejtették.

Az abukiri katasztrófa tragikus következményekkel járt az egyiptomi francia hadseregre nézve.

Az országban a kommunikáció olyan rossz volt, hogy Bonaparte a történtekről csak két hét múltán, augusztus 12-én Szalejohban értesült, itt érte utol őt a Kiéber által küldött futár. Bonaparte, ez az erős lelkű férfi, amikor ezt a szörnyű hírt megkapta, mint a veszély pillanatában mindenkor, óriási energiát érzett magában. Ganteaume tengernagyhoz, Kiéberhez, a Direktóriumhoz intézett levelei dinamikusak, gyakorlatiasan józanok; az ingadozásnak nyoma sem lelhető fel bennük; magabiztosan jelöl meg néhány halaszthatatlan intézkedést, amelyek arra hivatottak, hogy megmentsék azt a keveset, ami a flottából megmaradt; kész arra, hogy minden földközi-tengeri kikötőből egyenként összeszedve a hajókat, újból kezdje a francia flotta létrehozását. Erős lelki felindulása csak sejthető abból, hogy állhatatosan igyekszik bizonygatni - kinek, a Direktóriumnak?-, hogy a sors, a szerencse nem hagyta el őt. Ez kiérződik az elhunyt Bruyes tengernagy - Rousseau egykori tanítványa - özvegyének írt részvétleveléből is.

A kortársak tanúsága szerint Abukir híre nyomasztó hatással volt a hadseregre. Voltaképpen a kiábrándulás, mi több - az elégedetlenség már korábban kezdődött. Miot és Bourrienne, két egymástól teljesen különböző tanú, egyformán írja le az egyiptomi hadsereg hangulatát egyhónapi egyiptomi tartózkodás után. Egyiptom valóban annyira nem hasonlított a keleti szépségek és csodák világához, amely a Toulonból Alexandriába vezető úton a katonák képzelete előtt kirajzolódott, hogy nem tudtak megbékélni

vele. Ez nagyon is elütött Olaszországtól. Terméketlen, a nap által kiégetett sivatagok, forró homok, szegénység, ínség, nyomor, tudatlan, megfélemlített nép, amely ellenséget látott a franciákban, pénztelenség, vízhiány, az állandóan gyötrő szomjúság és a hőség, a hőség, a mindent elemésztő hőség! Milyen vétkekért és bűnökért kárhoztatták az olaszországi győztesek seregét ilyen szenvedésekre? Az abukiri katasztrófa még szította a rossz hangulatot. Nemcsak a közkatonák között, hanem a tisztek, sőt a magasabb beosztású parancsnokok közt is ilyen hangulat uralkodott.

Napóleon, aki egész életében állhatatosan igyekezett igazolni az egyiptomi expedíciót, mégis kénytelen volt beismerni a hadseregben uralkodó nagy elégedetlenséget. Maga beszélte el, hogy egy ízben, amikor elégedetlenkedő tábornokok egy csoportja igencsak lázongó beszélgetésének volt a fültanúja, egyikükhöz, a legmagasabb termetűhöz ezekkel a szavakkal fordult: - Ön itt lázadó beszédet tart, tábornok, vigyázzon, nehogy teljesítsem kötelességemet: magas termete nem fogja meggátolni két órán belüli főbelövetését.

De ha hihetünk Bourrienne-nek, Bonaparte, amikor kettesben maradt vele, nemegyszer maga is szabadjára engedte rosszkedvét. Amikor Bourrienne kifejezte azt a reményét, hogy a Direktórium segítséget küld, Bonaparte nem is engedte, hogy befejezze mondandóját: - A maga Direktóriuma egy ... - itt nyomdafestéket nem tűrő szavak következtek. -Irigyelnek és gyűlölnek: szívesen hagynának itt elpusztulni ...

A Direktóriumban nem reménykedett, csak saját magára számíthatott.

Óriási energiával fogott hozzá Egyiptom társadalmi átalakításához. De ahogy múlt az idő, egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy minden erőfeszítés hiábavaló - a franciák homokra építettek a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt. A kairói felkelés, az arabok felkelése a meghódított ország legkülönbözőbb pontjain, a kegyetlen megtorlások, mészárlások és az újabb zendülések - mindez azt bizonyította, hogy a jövevények nem találhatnak támogatást az arab népesség körében, hogy megmaradnak a hódítók hadseregének, amely hatalmát a szurony erejével tartja fenn. De ez az erő csökkenni fog. Mi lesz akkor?

Bonaparte kiutat keresett ebből a kutyaszorítóból. Ki kell törni a terméketlen sivatagból; el kell jutni Kelet beláthatatlan termékeny térségébe, és akkor mindent újra lejátszani.

Nem mondott le grandiózus terveiről. 1799. január 25-én egy

futárral levelet küldött Tippu szultánnak. „Valószínűleg értesült már arról, hogy a Vörös-tenger partjaihoz érkeztem egy megszámlálhatatlan és legyőzhetetlen sereggel, amelyet az a vágy tölt el, hogy felszabadítsa önöket az angol iga alól" - írta az indiai vezetőnek. Megszámlálhatatlan sereg? Ez persze csak túlzás volt. Ám ha ez a sereg eljuthat az Indusig meg a Gangeszig, ki kételkedhet benne, hogy csakugyan megszámlálhatatlan lesz?

1798 végén az egyiptomi francia expedíciós hadsereg huszonkilencezer-hétszáz főből állott, ezek közül, hivatalos adatok szerint, ezerötszáz fő harcképtelen volt. A szíriai hadjáratra a fővezér csak tizenháromezer katonát vehetett igénybe. Ez a szám véleménye szerint bőven elegendő volt a kezdeti támadó hadműveletekhez. Szíria csak az első felvonás lett volna egy nagyvonalú hadműveleti tervben. Mint Bonaparte később írta, arra számított, hogy „ha a sors kedvezni fog, a hajóhad elvesztése ellenére 1800 márciusában egy negyvenezer főnyi hadsereg élén eléri az Indus partjait”.

1799. február 9-én vonult hadba a kis sereg. A keleti világ meghódítására indultak Bonapartéval együtt legjobb tábornokai - Kiéber, Junot, Lannes, Murat, Régnier, Caffarelli, Bon és mások. Az út nehéz, kimerítő volt, még februárban is perzselt a nap, szomjúság gyötörte a katonákat. De mindannyiukat éltette a remény; a hadsereg vonult előre, maga mögött hagyva a gyűlölt sivatagot. A hadműveletek sikeresen folytak. Az El-Arish és Gaza melletti összecsapások győzelemmel végződtek. Szívós harcok után elesett Jaffa és Haifa; a törökök elleni ütközetben meghódították Palesztinát. Március 18-án a sereg elérkezett az ősi erőd, Saint-Jean-d’Acre falaihoz.

Mennél messzebbre nyomult kelet felé Bonaparte hadserege, annál nehezebb lett a dolga. A törökök ellenállása fokozódott. Szíria lakossága, amelynek támogatásában Bonaparte reménykedett, éppoly ellenségesen állt szemben a „hitetlenekkel”, akár az egyiptomi arabok. Jaffa bevételekor a városban a franciák fosztogattak, és igen kegyetlenek voltak a legyőzöttekkel szemben. De sem az arabokat, sem a druzokat, sem a törököket nem lehetett sem megfélemlíteni, sem megnyerni. Jaffában jelentkeztek a pestis első jelei. A betegség megrémítette a katonákat, de még remélték,

hogy elkerülhetik a járványt.

Bonaparte a hadsereg élén haladt - komoran hallgatott. A háború szerencsétlenül alakult, nem úgy folyt, ahogy várta, minden ellene fordult. A sors már nem kedvezett neki... De más is nyomasztotta. A Szíriai hadjárat legelején, El-Arishnál, ahogy arról Bourrienne beszámol - s adott esetben hitelt adhatunk neki -, Junot, aki szokás szerint a főparancsnok mellett ment - barátok voltak, tegeződtek -, olyasmit mondott neki, amitől Bonaparte elsápadt, majd görcsösen vonaglani kezdett.

Később Bourrienne magától Bonapartétól tudta meg, mi rendítette meg akkor. Junot, nem tudni miért, elmondta, hogy Joséphine hűtlen hozzá. Bonaparte dühe nem ismert határt. Átkokat, katonai szitkokat szórt arra a névre, amely tegnap még drága volt számára. Rárontott Bourrienne-re. - Maga nem ragaszkodik hozzám... Köteles lett volna mindent elmondani... Junot az igazi barát! Junot ezért egyébként drága árat fizetett, Bonaparte sohasem bocsátotta meg neki, amit El-Arishnál elmondott. A Bonapartéhoz közelálló tábornokok között egyedül Junot nem kapta meg a tábornagyi rendfokozatot.

Később Bonaparte összeszedte magát. Mit is tehetett volna Párizstól sok ezer kilométernyi távolságban? Többé senkivel sem beszélt már erről a kérdésről, minek is beszélt volna? Mit változtathattak volna a szavak? Babonás emberként ebben a rossz hírben újabb igazolását látta annak, hogy a sors ellene fordult. Mérhetetlenül szerette Joséphine-t, és úgy hitte, hogy az asszony szerencsét hoz neki. Az 1796. tavaszi csodálatos sikerek - Montenotte, Lodi, Rivoli - mindezt Joséphine-nel együtt kapta. Most megcsalta őt, s vele együtt cserbenhagyta a szerencse.

De Bonaparte katona volt, s a katonai kötelesség azt parancsolta neki, hogy előre menjen. Hadseregparancsnok lévén egyedül őt terhelte a felelősség ezekért az emberekért, akik a perzselő napon vonultak Kelet felé.

Ennek a régi erődnek az ellenállását erélyes nyomással kell megtörni. „A sors ebben a kagylóhéjban rejlik.” Saint-Jean-d’Acre mögött nyíltak meg a Damaszkuszba, Aleppóba vezető utak; Bonaparte már látta magát, amint Macedóniai Sándor nagy útjain

halad. Csak jussanak el Damaszkuszba, onnan pedig gyors menetben az Eufráteszhez, Bagdadba - s nyitva az út Indiába!

Ám a régi erőd, amely még a XIII. században került a keresztes lovagok birtokába, ellenállt a győztes hadseregnek. Sem az ostrom, sem a rohamok nem vezettek a várt eredményhez. Le Picard de Phélippeaux - ugyanaz, akinek egy évvel előzőleg sikerült a párizsi Temple börtönből megszöktetni Sidney Smith-t -, Bonaparte régi ellensége, örült, hogy lehetősége nyílik a régi számlák kiegyenlítésére, s kiválóan irányította az erőd védelmét. Smith sem vesztegette hiába az idejét: ellenőrizte az Alexandria és az ostromló hadsereg közötti összeköttetést, maga pedig biztosította az erőd részére az állandó utánpótlást emberanyagban, lövedékben, élelemben. Hatvankét nap és éjjel tartott Saint-Jean-d'Acre ostroma; a veszteség - halottak, sebesültek, pestisbetegek száma - állandóan növekedett. Meghalt Caffarelli, Bon, Rambeau tábornok, már korábban elesett Sulkowski, megsebesült Lannes, Duroc, sok tiszt.

Vajon nem fenyegeti-e az egész francia hadsereget az a veszély, hogy Saint-Jean-d'Acre falai alatt felőrlődik? Bonaparte tartott ettől. Egyre inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy apadó hadseregének nincs elég ereje ahhoz, hogy birtokába vegye ezt a szánalmas kagylóhéjat, ezt az ócska erődöt, amely leküzdhetetlen akadállyá vált a nagyszabású terveinek megvalósításához vezető úton. Kevés volt a lövedék, hiány volt töltényben, puskaporban, szállításuk pedig szárazföldön és vízen lehetetlen volt. Puszta kézzel az erődöt nem lehet bevenni. A rohammal való bevételre irányuló próbálkozások sorra kudarcot vallottak. A hosszú, kéthónapos csatát Saint-Jean-d'Acre falainál Bonaparte elvesztette. Ez igen hamar nyilvánvaló lesz mindenki előtt.

Május 21-én kora reggel a francia hadsereg zajtalanul elhagyta hadállásait. A hadseregparancsban a fővezér hőstettekről, dicsőségről, győzelmekről beszélt. De mire valók voltak ezek a szavak? Kit vezethettek félre? A hadsereg gyors menetben, megrövidítve a pihenés idejét, nehogy az ellenség utolérje, ugyanazon az úton, amelyen jött, hosszú ideig tartó szenvedés, hiábavaló áldozatok után visszafordult kiinduló állásaiba.

Ez szörnyű visszavonulás volt. A felhőtlen égen az aszaló nap

kegyetlenül tűzött. Az elviselhetetlen, bágyasztó hőség, úgy tetszett, megolvasztja a bőrt, a csontokat; a katonák nehezen húzták a lábukat a sivatag forró homokján, megrepedezett utain. Elviselhetetlen szomjúság gyötörte őket. A közelben zúgott a végtelen tenger, de ivóvíz nem volt. Az emberek kimerültek, de folytatták az utat; aki lemaradt, aki elesett -menthetetlenül elpusztult. Hátul a katonák széthúzódó láncának utolsó sorai fölött nagy szárnycsattogással valamiféle furcsa madarak köröztek: hosszú csupasz nyakuk és éles csőrük volt: alighanem kondorkeselyűk. Várták, ki esik el, hogy éles rikoltással a zsákmányra vessék magukat.

Az emberek jobban féltek e szörnyű madaraktól, mint a láthatáron hol itt, hol ott felbukkanó lovas mamelukoktól. Megfeszítve utolsó erejüket, a katonák mindent megtettek, hogy ne maradjanak el a hadoszloptól. De akinek már nem maradt ereje, mégiscsak a földre bukott, s akkor a továbbvonulók hallották a hátuk mögött a rettenetes halotti torra lecsapó szörnyű madarak éles torokhangjait. A hadsereg sorait megritkította a pestis, a perzselő hőség, a kimerültség. Csaknem egyharmada elpusztult.

Bonaparte megparancsolta, hogy mindenki gyalogoljon, a lovakat pedig adják a betegeknek. Elsőként mutatott példát: egyszerű, szürke egyenruhájában, magas szárú csizmában, mintha észre sem venné az égető hőséget, megfeketedett arccal vonult az izzó homokon a hosszú oszlop élén, s úgy látszott, sem szomjúságot, sem fáradságot nem érez.

A hadseregparancsnok némán ment. Tudta, tudnia kellett, hogy nemcsak a Saint-Jean-d’Acre melletti ütközetben szenvedtek vereséget, elvesztették az egész hadjáratot, elveszhették a háborút, elvesztettek mindent.

De nem erre kellett gondolni. A fontos az volt, hogy ami megmaradt a hadseregből, azt elvezesse Kairóig. S egy rövid pihenő után a hívó kürtszó újból talpra állította az elgyötört katonákat, s Bonaparte tábornok az oszlop élén újból egyenletes léptekkel, lábaival a forró homokot söpörve ment, ment nyugat felé, észre sem véve az égető hőséget.

Huszonöt napon és éjszakán át tartott a visszavonuló hadseregnek

ez az elviselhetetlen, pusztító szíriai menetelése. Június 14-én hajnalban a hadsereg a távolból megpillantotta Kairó magas minaretjeit és fehér házait.

6. fejezet

Brumaire előestéjén

Franciaország 1799. évi társadalmi állapotára, a VIII. év Köztársaságának politikai színvonalára abból lehetett következtetni, hogy az állam első embere Sieyés volt.

Sieyés, ez a vén varjú, most tolláit felborzolva ült az állam épületének főbejárata előtt és alvást színlelve, éles szemmel ügyelt arra, hogy senki be ne lépjen. Isten tudja, miért nevezték vénnek. Hiszen tulajdonképpen egyházi viszonylatban Emmanuel Joseph Sieyés egyáltalán nem volt öreg. 1798-ban, amikor nevét újból tisztelettel ejtették ki országszerte, alig múlt el ötvenéves. Talán azért mondták öregnek, mert szürke, jelentéktelen, az évek során mintegy elkopott külseje mindig egyformának tűnt? Vagy talán mert ő volt az egyetlen neves személyisége ama már roppant távolinak tűnő, forradalom előtti időnek, aki életben maradt, s ép bőrrel úszta meg mindezeket a viharos éveket. Ki tudja...

Tény, hogy Sieyés ez alatt az idő alatt nem sokat változott. Ennek a kicsit meggörnyedt férfinak sötét sziluettjére az idő semmiféle ismertetőjelet nem vésett. Modorában, magatartásában megmaradt ugyanaz a körültekintés, behízelgő óvatosság; továbbra is keveset beszélt és igyekezett minél többet hallgatni. Soha semmit sem mondott magáról; elrejtette véleményét és érzéseit; az egyenesen feltett kérdésre mindig tudott határozatlan, elmosódó választ találni; ez jelenthetett igent is, nemet is -aki tudja, találja ki, mit gondol. Sieyés megfontolt volt, nem sietett; bizonyára nem is kérdezősködött sokat, mégis mindig mindent tudott másokról. Halkan megjelent ott, ahol nem várták; apró, fürkésző szeme mindent észrevett. Figyelt, jól körülnézett; ahogy beszívta a levegőt, tévedhetetlenül megállapította, merről fúj a szél. Nesztelenül, az esti szürkületben, szinte elveszve, hol itt, hol ott bukkant föl. Azt mesélték, hogy amikor az Ötszázak Tanácsának ülésén egy külföldi megkérdezte, láthatná-e Sieyést, azt válaszolták neki: „Ha akadna itt a teremben ajtófüggöny, Sieyés biztosan ott volna mögötte..."

Mindezen évek alatt Sieyés az előtérben volt és mégis észrevétlen maradt. Tagja volt valamennyi felső képviseleti szervnek - az Alkotmányozó Gyűlésnek, a Konventnek, az Ötszázak Tanácsának.

Túlélte valamennyi rendszert: a régi rezsimet, a Feuillant-ok uralmát, a Gironde-ot, a jakobinus diktatúrát, a thermidori reakciót, a Direktóriumot. Azok közül, akik 1789-ben vele együtt kezdték meg politikai pályafutásukat, azokból az igazi férfiakból, akiknek forró vér, nem pedig víz folyt az ereikben, senki sem maradt meg; ki előbb, ki utóbb - mind letűnt. Az óvatos, hallgatag, nesztelenül lépkedő Sieyés valamennyiüket túlélte; átgázolt a tajtékzó áradaton anélkül, hogy a lábát benedvesítette volna, egyetlen sérülés, egyetlen karcolás nélkül. Hogyan tudta ezt megtenni ?

Igen ismert a válasz, amelyet arra a kérdésre adott, hogy mit csinált a viharos és veszélyes időben: - J'ai vécu (Éltem) - felelte. S ez nem is volt kevés.

Csakugyan, tőle telhetőén mindent megtett azért, hogy életben maradjon. A fő - túlélni, más nem számított.

A kis dél-franciaországi városka, Fréjus postafőnökének a fia katonai pályáról álmodozott, de szülei a jezsuiták intézetébe adták be, s papi pályára kellett mennie. Elégedetlen volt sorsával, talán ez tette fogékonnyá a kor szabadságszerető eszméi iránt. A forradalom előestéjén Sieyés abbé közzétett két brosúrát „Tanulmány a kiváltságokról" és „Mi a harmadik rend?" címmel.

Az első észrevétlen maradt, a második zajos sikert hozott szerzőjének. Nehéz ma elképzelnünk, hogy ez a közepesen megírt könyvecske mivel hívta fel magára a figyelmet. Lehetséges, hogy ez a formájával magyarázható - katekizmusszerűen, kérdések és feleletek formájában íródott. „Mi a harmadik rend? Semmi. Mit kíván? Hogy legyen valami." Valószínűleg a válaszok egyszerűségének, sőt talán mondhatnánk, primitív jellegének köszönhette sikerét.

De akárhogy álljon is a dolog, Sieyés abbé neve ettől fogva az országban a legismertebbek közé tartozott. Ez lehetővé tette számára, hogy a huszadik helyen szerepeljen a harmadik rend párizsi jelöltjeinek a listáján. Természetesen megválasztották.

Az Alkotmányozó Gyűlés, az általános vélemény szerint, a kiemelkedő koponyáknak és tehetségeknek Franciaországban

sohasem látott ragyogó csillagképe volt. Egy ilyen gyűlésen nem egykönnyen lehetett kitűnni. Úgy látszott, Sieyés számára ez egyszerűbb lesz, mint másoknak, mert a szószékre lépését megelőzte országos híre. Ám a várakozások ellenére, vagy talán éppen ezek miatt, a Gyűlésen való szereplése nem járt sikerrel: Sieyés nem volt született szónok, márpedig a forradalom időszakában, Mirabeau idejében ez nehezen megbocsátható fogyatékosságnak számított. De mégis ismerünk néhány kivételt. A természet Talleyrand-t sem ruházta fel szónoki tehetséggel. A kortársak tanúsága szerint „keveset és rosszul beszélt”. Ám a szónoki tehetség hiányát pótolta felszólalásainak tartalmas mivolta: az első szavaktól kezdve célba talált. Elegendő arra emlékeztetnünk, hogy Talleyrand volt a szerzője az egyházi vagyon szekularizálásáról szóló híres rendeletnek, amelyet a Gyűlés 1789. november 2-án fogadott el.

Sieyés felszólalásai általános csalódottságot keltettek. Hosszú, unalmas beszédeit rosszul hallották; gyakorlati javaslatait a Gyűlés nagyrészt elvetette. Hamarosan el is hallgatott. Makacs hallgatása eleinte, mint azt Aulard feltételezi, talán a sértett hiúságnak volt tulajdonítható. Hiszen a forradalom első esztendeiben a forradalom tanítóinak sorába tartozott, s bánthatta őt az Alkotmányozó Gyűlés küldötteinek nem eléggé tiszteletteljes magatartása. Ám nem fér kétség ahhoz, hogy a felszólalástól való tartózkodásának hamarosan egészen más oka lett.

Sieyés finom, éles érzékével megszimatolta, hogy a szél erősödik. Nem ésszerűbb-e kivárni? Látta, milyen gyorsan forrósodik át a politikai légkör. Azok a politikai formulák, amelyeknek eleinte hangosan tapsoltak, szeme láttára váltak a kritika nyilainak céltábláivá; a tegnapi bálványokat a támadások özöne érte. Az óvatosság, a józan számítás érvei azt sugallták neki, hogy jobb hallgatnia. A vakmerő, kockáztatásra mindig kész Mirabeau megsejtette Sieyés makacs hallgatásának igazi okait. Az Alkotmányozó Gyűlés szószékéről felhívta arra, hogy mondja meg őszintén véleményét. - Sieyés polgártárs hallgatása csapás a társadalomra - kiáltott föl Mirabeau, s e szavakból kiérződött a rejtett irónia.

De Sieyés tovább hallgatott. Hallgatott a feuillant-ok, a girondisták,

a jakobinusok idején egyaránt. Elhatározta, hogy valamennyiüket túlhallgatja. Amikor a Konvent tagjává választották, természetesen a „mocsár”-hoz csatlakozott. A girondisták és a hegypártiak harcában persze az előbbiekkel rokonszenvezett, de olyan óvatosan viselkedett, hogy úgy látszott, semmi sem árulhatja el politikai szimpátiáit. Robespierre sasszeme mégis felismerte. Vakondoknak nevezte Sieyést. - Állandóan földalatti tevékenységet fejt ki; a Gyűlés alatt a földet túrja és eltűnik - mondta Sieyésről a Közjóléti Bizottság ülésén. De más sürgős napi gondok elterelték a „Megvesztegethetetlen” figyelmét, s Sieyés tovább áshatta a lyukat. Robespierre nem tért vissza rá többé. Sieyés ugyanolyan észrevétlen maradt thermidor után is, a Direktórium első esztendeiben is. Hallgatott - igyekezett életben maradni.

Végül is Sieyés mindenkit túlhallgatott, mindenkinek túljárt az eszén. Meggazdagodott, magas rangja, nagy súlya volt, akadémiai fokozatot szerzett. Még sokáig élt, túlélte a konzulságot, a császárságot, a restaurációt, a júliusi forradalmat, Lajos Fülöp monarchiáját. 1836-ban, magas életkorban - csaknem kilencven esztendősen - halt meg. Életének utolsó hónapjaiban kitűnő memóriája kezdte felmondani a szolgálatot: hosszú életének eseményei összekeveredtek tudatában. Váratlanul a múlt legfélelmetesebb mozzanata merült fel emlékezetében. Nem sokkal halála előtt Sieyés ezt mondogatta: „Ha jönne Robespierre úr, mondjátok, hogy nem vagyok itthon.”

Ámde abban az időben, amelyről most szó van, 1799-ben, Sieyés még az út felén tartott, s úgy vélte, most köszönt be a legjobb idő. Tíz éven át az árnyékba húzódott, a félhomályban rejtőzött, igyekezett észrevétlen maradni. Most ismét csapkodni kezdett szárnyával; úgy látta, a Köztársaság haldoklik, érezte a közeli végét; kezdtek gyülekezni a varjak, ő is kilépett az árnyékból, szintén keringeni kezdett.

1799 májusában Sieyést a Direktórium tagjává választották. A kormány külön közleményben hozta nyilvánosságra, hogy Sieyés elvállalta e tisztség betöltését. Június elején visszatért Berlinből, ahol követ volt. Ágyúlövésekkel üdvözölték és beköltözött a rendelkezésére bocsátott rezidenciába - a Luxembourg-palotába. „Nem merült fel kétség afelől - írta Talleyrand -, hogy kész és biztos

eszközei lesznek mind a belső, mind a külső bajok orvoslására. Alig szállt ki a hintóból, máris kérték őket tőle.” A Direktóriumba való belépésekor mondott beszéde azt mutatta, hogy keveset változott: önhitt és határozatlan beszéd volt. A Direktórium valamennyi tagja közül mégis Sieyés lett a legnevezetesebb: csak neki volt országszerte ismert neve.

Hallgatásának, alig észrevehető létezésének hosszú évei különös módon gyarapították politikai súlyát. Hallgatása mögött valami jelentőset sejtettek. Hallgat, tehát tud valami fontosat, ami a többiek előtt nem ismeretes. Még az önhitt Barras is szükségesnek érezte, hogy összébb húzódjék, szó nélkül átengedje az első helyet és az új direktorral szemben tiszteletteljes hangot használjon. Minden úgy alakult, hogy Sieyés lett a Direktórium első embere, az ő véleménye, szava nyomott a legtöbbet a latban.

A felfújt, nagyképű, méltóságteljes, saját fontosságának tudatától áthatott Sieyés nem leplezte lenézését sem kollégái iránt, sem azon állami intézmények iránt, amelyeknek ténylegesen az élén állt. Hű maradt ahhoz a szokásához, hogy elrejtse szándékait, ne mondjon és tegyen semmiféle egyértelmű kijelentést. Csak ritkán nyitotta ki a csőrét, hogy ezt károgja: „Rossz! Rossz! Minden rossz” - és ezt az emberek politikai változások közeledtének fogták fel. Valamiként kialakult az a vélemény, majd meggyőződés, hogy Sieyésnek megvan a teljes, részletekbe menő terve az ország alkotmányos átalakítására, hogy az alkotmányos kérdések alapos ismerője.

A valóságban viszont, mint az ezt követő események mutatták, Sieyésnek semmi új alkotmánytervezete nem volt, sem erre vonatkozó világos elképzelése. Vakondlyukában megbújva, csak néhány homályos gondolat fogant meg agyában: az új alkotmánynak jellegét és szellemét tekintve konzervatívnak kell lennie, minden demokratikus kilengést meg kell gátolnia. Magától értetődik, hogy az új alkotmánynak ihletője, Sieyés számára biztosítania kell a megfelelő helyet az állami hierarchia legfelsőbb fokain.

Egyébként Sieyés gondolatainak befejezetlensége, amely a környezete számára titok maradt, korántsem gátolta szándékainak megvalósítását. Kívánságainak teljesüléséhez lényegében nem sok kívántatott meg: egy engedelmes kard, amely vonakodás nélkül

teljesít minden parancsot. Fructidor 18. precedenst teremtett és gyarapította a tapasztalatokat. Újból meg kellett ismételni ezt a kísérletet.

A gyümölcs már teljesen megérett; elérkezett az ideje, hogy leszedjék, s ezt meg kellett tennie valakinek, hogy a tálcát átnyújtsa neki - Emmanuel Joseph Sieyésnek.

A közelgő eseményekben cselekvő szerepre igényt tartó személyekben nem volt hiány. Az államcsíny gondolata a levegőben volt. Egyszerre csak mindenki azt hangoztatta, hogy ez így tovább nem mehet, hogy a torkukig ér a víz... Erélyes tettekre, gyökeres változásokra van szükség. De hogy milyen irányba fordul majd a közelgő ár, milyen mederbe fog ömleni - jobbra vagy balra, az kétséges maradt.

Bernadotte tábornok, a hadügyminiszter, szívesen bekapcsolódott volna a nagy játszmába. De a majdani Károly János svéd király tevékenységének e kezdeti időszakában a baloldali politikára helyezte a tétet. Ez az ügyes, leleményes, ravasz gascogne-i úgy vélekedett, hogy a közeli jövőben a sikerre a legnagyobb reményük a jakobinusoknak van, persze a 99-es év jakobinusainak, akik nem olyan szélsőségesek, mint elődeik. Bernadotte gyújtó hatású beszédeket tartott és felhívásokat írt, hűséget esküdött a megingathatatlan republikánus elveknek.

Készségesen támogatta őt Jourdan tábornok, Fleurus kegyvesztett hőse, aki maga is hajlandó volt alkalomadtán bankot robbantani a maga érdekében. Jourdan tábornok az utóbbi időben többet használta a tollát, mint a kardját. Az 1796-1797-es hadjáratban elszenvedett számos balsiker után eltávolították a parancsnoki tisztségből, és most önrehabilitációval foglalkozott. A személyes sérelem fokozta fogékonyságát a kormányellenes koncepciók iránt. 1799-ben ismét a jakobinusok iránti határtalan odaadással viseltető tábornok hírében állt. Az Ötszázak Tanácsában a legszélsőségesebb álláspontokat képviselte. Kész volt a szavakról áttérni a tettekre, és puhatolózott Bernadotte-nál: nem érkezett-e el az ideje a jakobinus tábornokok kormánya megalakításának?

Sieyés aggódva figyelte ezeket a tábornokokat. Nem mert velük nyíltan ujjat húzni, de alattomban előkészítette Bernadotte

nyugállományba helyezését. Sieyés nem vesztette szem elől Lafayette-et sem; ebben a tábornokban - nem ok nélkül - nem kevésbé veszélyes vetélytársat látott. Az „új és a régi világ” egykori hőse külföldön élt, Franciaország közelében, s időnként küldöttei révén hallatott magáról. Türelmesen várta, mikor hívják az ország megmentésére - már készült arra, hogy fehér lovon bevonul Párizsba.

Sieyés sietett mindezekkel a veszélyes versenytársakkal egy másik sakkfigurát szembeállítani; elhatározta, hogy a királlyal lép. Titkos tervei legalkalmasabb végrehajtójának Sieyés Joubert tábornokot tartotta.

Barthélemy Joubert még a forradalmi korszak tábornokainak fényes csillagképéből is kiemelkedett mint kivételesen nagy tehetség. Bonaparte kortársa volt, de tőle eltérően semmiféle katonai kiképzésben nem részesült. Amikor a háború kitört, a dijoni egyetem jogi karának hallgatója volt. Huszonkét éves elmúlt, s a gyülekezőt fúvó első kürtszóra jelentkezett egy önkéntes zászlóaljnál. Az önkéntesként katonának beálló diák természetesen a legalsó rendfokozatban kezdte a szolgálatot. Különösen bátornak, tehetségesnek kellett lenni ahhoz, hogy valaki három-négy év alatt közkatonából tábornoki rangra emelkedjék. 1795-ben Joubert-t kinevezték dandártábornoknak. Az olaszországi hadjáratban kitüntette magát a lodi, a castiglonei ütközetben, a nevezetes arcolei csatában. Ámde katonai tehetsége teljes nagyságában a rivoli csatában mutatkozott meg. Bonaparte sokra tartotta Joubert-nek a rivoli csatában játszott szerepét. Nem véletlenül bízta rá a hadjárat legnehezebb - befejező - hadműveletét. Joubert-re hárult az a feladat, hogy néhány sereg élén (összesen tizenhatezer főt számláló három hadosztály) dél felől, az Alpokon át támadva, csapást mérjen Bécsre.

Joubert-nek apjával folytatott levelezése - ez a nagy értékű dokumentum - megmutatja, hogy a huszonhét éves hadvezér teljesen tisztában volt e példa nélkül álló hadjárat nehézségeivel. De Joubert-nek ugyanezek a levelei tanúskodnak arról is, hogy el volt tökélve a nehézségek leküzdésére. A gleccsereken és a hegyszorosokon át előnyomulva és megsemmisítve az ellenséget, Joubert átvonult Tirolon és végrehajtotta az eléje tűzött feladatot.

Ettől fogva Joubert nevét csaknem ugyanolyan tisztelettel ejtették ki, mint Bonaparte, Hoche, Marceau, Desaix nevét; ezek a nevek dicsőséggel övezték Franciaországot. Joubert kezdett felfelé emelkedni a ranglétrán, Velence kormányzója, a hollandiai, majd az olaszországi hadsereg főparancsnoka, végül a 17. hadsereg, vagyis a párizsi helyőrség parancsnoka lett.

Joubert-nek volt oka arra, hogy elégedetlen legyen a Direktóriummal. Kicsinyes gyanakodása, a rendelkezéseibe való beavatkozása bosszantotta. Ráadásul fiatal volt, vakmerő, elbizakodott, a sors rendkívülisége, amely a szegény diákot a Köztársaság hírneves hadvezérévé tette, megszédítette: azt képzelte, hogy a világ minden szele az általa felhúzott vitorlát dagasztja. Sieyés suttogása a fülébe jutott. Joubert értésére adta Sieyésnek, hogy nem ellenzi az országban a rend megváltoztatását. Neki tulajdonítják ezeket a szavakat: „Nekem, ha akarom, elég húsz gránátos, hogy mindennel végezzek." Jóllehet, a direktor és tábornok közti tárgyalásnak nem minden részlete ismeretes, kétségtelennek tekinthető, hogy 1799 tavaszán Sieyés és Joubert megállapodtak." Ez volt a brumaire 18-i államcsíny terve, amelyet néhány hónappal az államcsíny előtt és más részvevőkkel agyaltak ki. Milyen célt tűzött ki maga elé az államcsíny? A monarchia visszaállítását? Egy tekintélyuralmi köztársaságot? Ez még nem volt világos.

Ámde előre nem látott külpolitikai bonyodalmak folytán lényeges változtatások váltak szükségessé ebben a tervben. Nyáron a frontokon a helyzet hirtelen rosszabbodott. Április 15-én Szuvorov Valeggióba érkezett és átvette a parancsnokságot a szövetséges - orosz és osztrák - olaszországi seregek fölött. Négy nap múlva a hadsereg hadba vonult. Április 26-28-án az Adda folyó melletti ütközetben Szuvorov vereséget mért Moreau tábornok francia hadseregére, s másnap bevonult Milánóba.

Olaszország keleti részéről gyors menetben a nyugati részébe vonulva Szuvorov kiszorította a csapásai alatt visszaözönlő francia seregeket. Május végén a szövetséges hadseregek Szuvorov parancsnoksága alatt bevonultak Torinóba, bevették Casale, Valenza erődöket. Június 18—19-én a Trebbia folyó melletti csatában Szuvorov szétzúzta Macdonald hadseregét.

Az 1796. évi hadjáratnak óriási erőfeszítések árán elért eredményei két-három hónap alatt elvesztek. Párizsban a fejetlenség egyre fokozódott. Bár a kormánysajtó eltitkolta a frontokon uralkodó tényleges helyzetet, a francia seregek vereségeiről szóló hírek eljutottak a fővárosba. (A lapok még a trebbiai vereség után két héttel is olyan dajkameséket tálaltak föl, hogy a francia hadsereg körülzárta az orosz-osztrák hadsereget.) Sieyés tisztában volt azzal, hogy a tervezett államcsíny nem hajtható végre, mielőtt Franciaországot ismét be nem ragyogja a francia fegyverek győzelmének fénye. Joubert-nek, mielőtt betöltené Monk szerepét, a haza megmentőjének szerepében kell megjelennie az ország előtt.

Július 6-án a sajtó közölte, hogy Joubert tábornokot kinevezték az itáliai hadsereg parancsnokává. A fiatal tábornok sietett a csatamezőre, úgy égette a türelmetlenség, akár Akhilleuszt, alig várta, hogy megütközzön a legyőzhetetlen Szuvorovval. Mielőtt elindult a hadsereghez, pompás esküvőt tartott. Amikor feleségétől búcsút vett, megígérte, hogy hamarosan visszatér - élve vagy halva.

Augusztus 4-én érkezett Joubert a hadsereghez és azonnal parancsot adott az előnyomulásra. Tíz nap múlva, augusztus 15-én, megpillantotta maga előtt Novinál a Szuvorov vezette orosz hadsereget.

Virradatkor megkezdődött az ütközet. A csata legelején, első perceiben Joubert, aki lovon száguldott az ellenség elé, elesett - egy eltévedt golyó terítette le. A novi csata menete és kimenetele szempontjából Joubert halálának nem volt olyan döntő jelentősége, amilyet később tulajdonítani próbáltak neki. Joubert eleste után a parancsnoklást nyomban átvette Moreau tábornok - ez a kiváló képességű hadvezér, aki sem tapasztalatok, sem tehetség tekintetében nem állt Joubert mögött. Moreau megtett minden tőle telhetőt, hogy megnyerje a csatát, de az ütközet menetén nem tudott változtatni. Szuvorov szörnyű, megsemmisítő csapást mért az ellenfélre. A francia hadsereg Novinál vereséget szenvedett és sietve vissza kellett vonulnia az Appenninek mögé.

Joubert megtartotta ígéretét. Hamarosan visszatért Párizsba - holtan tért vissza. Nagy pompával temették el. Ám a kard, amelyre Sieyés számított, nem létezett többé.

Közben a Köztársaság helyzete napról napra romlott. A Szuvorovtól Novinál elszenvedett szörnyű vereség nyugtalanságot, csaknem pánikot keltett. Minden órában várták az orosz seregek bevonulását Franciaországba. Az ország déli részén vállalkozó szellemű emberek hamar megtanultak néhány orosz mondatot. Marseille-ben a nők új divatot vezettek be - Szuvorov-kalapokat viseltek. Az oroszok bevonulása elháríthatatlannak látszott.

Ekkor érkezett az a hír, hogy az angol-orosz hadsereg a yorki herceg vezénylete alatt partra szállt Hollandiában. A Batáviai Köztársaság flottája nemcsak hogy nem állta útját az ellenséges erőknek, amelyek a partraszállást előkészítették, hanem letette a fegyvert és átállt az ellenség oldalára. A második koalíció által megsemmisített olaszországi köztársaságok után bekövetkezett a Batáviai Köztársaság pusztulása is. A fiók-köztársaságok egész rendszere összeomlott. Párizsban rettegve várták, hogy az angol-orosz seregek Hollandiából Belgiumba, onnan Franciaországba vonulnak be.

A nyugati megyékben ismét fellángolt a huhogok (chouanok) felkelése. (Huhogok (chouanok) - breton, normandiai és vendée-i lázadó royalista parasztok a Köztársaság idején.) Georges Cadoudal, Frotté neve közszájon forgott, a félelem felnagyította a mozgalom tényleges arányait. A rémült emberek képzeletében a chouanok leküzdhetetlen erővé nőttek. Minden északi és déli, nyugati és keleti megyében rablók garázdálkodtak, s a banditizmus soha nem látott méreteket öltött. A közlekedés megbénult. A postakocsik csak világosban közlekedtek, de ez sem biztosította őket a támadásokkal szemben.

A francia seregek vereségeket szenvedtek és visszavonultak a koalíció egyesült erőinek támadásai nyomán. Úgy látszott, hogy Franciaország visszatér 1793 veszélyekkel terhes június-júliusának napjaihoz. De akkor a Köztársaság élén erős kormány állott, amely egyesítette a nemzetet az intervenciósok visszaverésére. 1799 őszén a kormány-hatalom úgyszólván illuzórikus volt. A Direktórium kormánya nemcsak általános megvetés tárgya, hanem maga is annyira tehetetlennek érzi magát, hogy lehetőséget keres arra, hogy átadja valakinek a hatalmat, s valamiképpen letűnjön a színről.

Stendhal azt állítja, hogy Barras megállapodott XVIII. Lajos

ügynökeivel abban, milyen feltételek mellett adná át a hatalmat a Bourbonoknak. Ezt írják - többé vagy kevésbé határozott formában - Gohier és más kortársak is. Maga Barras, bár nem tagadja azt a tényt, hogy folytak tárgyalások a trónkövetelőkkel, azt hangoztatta, hogy a Direktórium megbízásából igyekezett a Bourbonok szándékait kifürkészni. Ezek a tanúbizonyságok nem elégségesek ahhoz, hogy a kérdést tisztázottnak tekintsük, de magában véve ez a verzió igen valószínűnek látszik.

A kormányhoz közelálló körökben szó volt arról, hogy kívánatos lenne meghívni valamelyik német herceget. Szóba került a porosz Lajos Ferdinánd, sőt suttogták a braunschweigi herceg nevét is.

Egy Párizsban 1799. szeptember 20-án kelt és Pétervárra küldött levélben két royalista, aki nem fedte fel nevét, közölte, hogy szeptember 15-ről 16-ára virradó éjjel a Direktóriumban tanácskozás folyt, amelyen az öt direktoron kívül részt vett valamennyi miniszter, tíz tábornok és a Tanácsok húsz küldötte, és valamennyien egyhangúlag arra a meggyőződésre jutottak, hogy a Köztársaságot tovább fenntartani nem lehet és ennélfogva a monarchia restaurálásával és az uralkodó kérdésének megoldásával kell foglalkozni. Egyesek a fiatalabb orléans-i herceget javasolták, mások a spanyol infánst, megint mások a yorki herceget, némelyek pedig a braunschweigi herceget. Sieyés, aki a Direktórium elnökeként utolsóként nyilatkozott, igyekezett meggyőzni a tanácskozást arról, hogy a béke elérésének egyetlen eszköze a törvényes uralkodó visszahívása, hogy a hatalmas I. Pál ezt mindenkor szó nélkül támogatná, s hogy XVIII. Lajos nélkül a háborúknak és a zavargásoknak sohasem lesz végük.

Egy másik információban, amely ugyanazon év szeptember 22-én érkezett Párizsból Pétervárra, arról volt szó, hogy „Sieyés abbé azt tervezi, hogy az orléans-i herceget ülteti a trónra”. Amikor még mint követ Berlinben tartózkodott, ismertette ezt a tervet a porosz királlyal, aki ezt helyeselte, több további feltételt szabva (többek közt a braunschweigi hercegnek az összes hadseregek generalisszimuszává való kinevezését). Ámde Sieyés, megtudva, hogy ez a terv kiszivárgott, írta a továbbiakban a jelentés, „azt kezdte terjeszteni, hogy XVIII. Lajosnak akarja biztosítani a trónt...”

Ezeket a jelentéseket természetesen kritikus szemmel kell olvasnunk. Nehéz megállapítani, mennyi bennük az igazság. Ám maguk ezek a párizsi jelentések igen szimptomatikusak, rokon vonásokat mutatnak más hasonló tartalmú tanúságokkal.

Sieyés továbbra is gondosan és kitartóan kereste a kardot, amelyet céljaira felhasználhatna. Gondolt Macdonaldra, de azt túlságosan kompromittálta a trebbiai vereség. Tárgyalt Moreau-val is, de ez a tábornok mindig kitért a tisztán politikai akciók elől. Joseph Bonaparte útján még magánlevelet is küldött Bonaparte tábornoknak Egyiptomba: ajánlotta, hogy seregével mielőbb forduljon vissza. Egyébként ennek az üzenetnek már csak azért sem lett gyakorlati következménye, mert nem jutott el a címzetthez.

A katonai vereségek 1799 őszén csupán nyilvánvalóvá tették, mintegy az elvesztett csaták és a tűzvészek baljós fényével világították meg azt, ami korábban is ismeretes volt: a rezsim mélységes, gyógyíthatatlan baját, teljes bomlását. Honnan eredt a veszély? Félix Lepeletier a jakobinus klub ülésén a VII. év thermidorjában azt állította, hogy a Köztársaság védelmezőit két frakció fojtogatja: „Egyfelől a tolvajok, másfelől az árulók, akik eladták a hazát az európai királyoknak.” Ez a meghatározás aligha pontos és kimerítő. A válság mélyebb volt. Úgy látszott, maga a szövet foszladozik. Az államhatalom teljesen gyöngének, működésképtelennek mutatkozott. Amikor Jourdan, továbbra is az 1793. évi jakobinus gesztusokhoz folyamodva, a Tanács fructidor 27-i (szeptember 13-i) ülésén felvázolta a bajok elriasztó képét és javasolta annak proklamálását, hogy „veszélyben a haza”, a nemzeti energia e mozgósítására irányuló felhívást nem fogadták el. Hosszú viták után, név szerinti szavazáson kétszáznegyvenöt szavazattal százhetvenegy ellenében elvetették. Bármily indokok késztették is a Tanácsot Jourdan javaslatának elvetésére, maga a szavazás jelentős volt: megmutatta, milyen súlyosan megbénult a társadalmi szervezet.

S egyszerre csak, a teljes megsemmisülés és fejetlenség pillanatában, váratlanul vigasztaló hírek kezdtek szállingózni a frontokról. Szuvorov bevonulása Franciaországba, amelyet Novi után elháríthatatlannak és napok vagy talán csak órák kérdésének tekintettek, nem történt meg. Eltelt egy nap, kettő, három; elmúlt

egy hét, kettő, s az elkerülhetetlennek tartott katasztrófa nem következett be. Akkor a szemüket dörzsölték és körülnéztek... Mi is történt?

Egy bizonyos idő múlva ismeretessé vált, hogy a veszély eltolódott. Szuvorov, akinek minden lehetősége megvolt arra, hogy a Novinál aratott fényes győzelmet realizálja, az ütközet másnapján parancsot kapott arra, hogy Moreau visszavonuló hadseregének üldözése helyett Svájcba menjen. Az osztrák Hofkriegsrat - az udvari hadi tanács amely alighanem veszélyesebb ellensége volt Szuvorovnak, mint a franciák, érvényesíteni tudta a háború viselésére vonatkozó új tervét. Az orosz fegyverrel felszabadított Olaszországot az osztrákok gondozásba vették, Szuvorovot pedig megbízták Svájc felszabadításával.

Szuvorov legendás átkelése az Alpokon ismeretes. Károly főherceg osztrák hadserege, amellyel Szuvorovnak Svájcban egyesülnie kellett volna, mivel erre a szükség nem kényszerítette, sietett visszavonulni az oroszok érkezése előtt. Masséna, leszámolva az osztrákokkal, Rimszkij-Korszakov hadserege ellen támadt, veszteséget okozott neki és visszavonulásra kényszerítette. Szuvorov hadserege kritikus helyzetbe került. Most nem ő fenyegette Franciaországot, hanem az osztrák szövetségesek tehetetlensége vagy hitszegése következtében ő maga volt egérlyukban, ahonnan, úgy látszott, nincs menekvés. (Gondoljunk Clausewitz megállapítására Szuvorov Szent Gotthard-i átkelésével kapcsolatban: „...14 teljes napon át óráról órára fokozódott benne az elégedetlenség és az utálat érzése az osztrákokkal szemben, mind becsületességüket és jó szándékukat, mind pedig képességeiket és eszüket illetően.)

Ámde Szuvorov nem ismert lehetetlent. Áttörte magát az ellenséges gyűrűn a járhatatlan, jeges hegyekben, s emberfölötti erőfeszítéssel, elsöpörve az útjában álló ellenséges ezredeket, átkelt az Alpokon és leereszkedett Bajorország előhegységeibe. I. Pál, akit feldühített az osztrákok hitszegése, parancsot adott az orosz seregeknek a hazatérésre.

Oroszország kilépése a háborúból teljesen megváltoztatta a helyzetet. Brune-nek már korábban sikerült megállítania a yorki herceg egyesült erőit. Most, az oroszok kilépése után, maguknak az

angoloknak is visszavonulásra kellett gondolniuk. Az osztrákok már régóta nem voltak veszedelmes ellenfelek. Párizs ismét fellélegezhetett. A hadiszerencse ismét rámosolygott Franciaországra. Szeptember végén a háborús veszély témája lekerült a napilapok hasábjairól.

Ekkora ijedtség, mi több, pánik, általános fejetlenség után mindenki egy kissé kényelmetlenül érezte magát: minek kellett ilyen gyönge idegzetűnek mutatkozni! Mindamellett az általános zavarnak, az átélt betegségnek az érzete nem múlt el. Tapsoltak az új katonai győzelmekről befutó híreknek, de igazi lelkesedés nélkül. Győzelmek! Újabb győzelmek! Ez, persze, jó dolog, de hiszen a vereségtől Oroszországnak a háborúból való kilépése folytán menekültek meg.

S ebben a bizonytalan, zavaros időpontban, amikor a megkönnyebbülés és a még le nem küzdött aggodalom érzései keveredtek, illetve váltakoztak, érkezett az a hír, hogy Bonaparte tábornok visszatér Franciaországba, hogy vendémiaire 17-én (október 9-én) egyedül, hadsereg nélkül partra szállt a Fréjus melletti Saint Raphaelben.

A Direktórium erről az Ötszázak Tanácsát olyan fogalmazásban értesítette, melynek különösnek kellett tűnnie. Brune tábornoknak a sikereiről küldött jelentésekkel kezdődő hosszú közlemény így végződött: „A Direktórium örömmel értesíti önöket, képviselő polgártársak, hogy az egyiptomi hadseregről is hírek érkeztek. Berthier tábornok, aki e hó 17-én partra szállt Fréjusnél Bonaparte tábornok főparancsnokkal és Lannes, Marmont, Murat, Andréossy tábornokokkal, valamint Monge és Berthollet polgártársakkal együtt, közli, hogy a francia hadsereget teljesen kielégítő állapotban hagyták el.” Vajon ez a közlés voltaképpen nem Berthier tábornok megérkezéséről szólt és még arról, hogy további öt tábornok (köztük Bonaparte) és két fiatal tudós, az egyiptomi francia hadsereg állapotát teljesen kielégítőnek tartja? Csakugyan furcsa információ! Vajon ki igazodik el abban, mi belőle a legfontosabb, s hogyan kell megítélni ezt a hazatérést?

Arra a hírre, hogy Bonaparte Franciaországba érkezett, a Köztársaság határain túl is felfigyeltek. A *Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi* beszámolt erről az eseményről és közzétette a

Direktórium közleményének sajátos szövegét, azt is hozzáfűzve, hogy a Direktórium Bonaparte megérkezését „mellékesen” közölte. Bonaparte hazatéréséről hírt adott a *Moszkovszkije Vedomosztyi* is.

A kormányközlemény homályossága természetesen nem volt véletlen. A Direktórium nem tudta egy csapásra eldönteni, milyen álláspontra helyezkedjék azzal a tábornokkal szemben, aki önkényesen tért vissza Franciaországba. A Direktórium ülésén, az egyik verzió szerint, Sieyés elsősorban leszögezte, hogy a tábornok a Direktórium engedélye nélkül tért vissza. Moulin ebből a megállapításból ezt a logikus következtetést vonta le: az egyiptomi hadsereg főparancsnokát ennélfogva dezertőrként el kell ítélni. Boulay de la Meurthe folytatta ezt a gondolatmenetet: - Nos, hajlandó vagyok magam leleplezni őt holnap a szószékről és törvényen kívül állónak nyilvánítani. Sieyés megjegyezte, hogy „ennek következménye főbelövés, ez pedig lényeges, még akkor is, ha erre rászolgált”.

Boulay de la Meurthe-re ez a válasz nem tett mélyebb benyomást. - Ezek olyan részletek, amelyekbe nem akarok belemenni. Ha mi törvényen kívül helyezzük - akár a guillotine által hal meg, akár főbe lövik, akár felkötik -, ez csupán az ítélet végrehajtása. Erre fütyülök!

Ámde a direktor uraknak ez a bátorsága nem tartott sokáig. Vajon milyen álláspontra helyezkedik majd a visszatért tábornokkal szemben az Ötszázak Tanácsa? Hát a nép? És a hadsereg? Volt min törni a fejüket. A szélsőséges döntésektől hamar elálltak. Végül, hosszas tétovázás után úgy határoztak, hogy a vérpadra vezető utat felcserélik a győztes tábornok ünnepélyes fogadásának ceremóniájával. Jobbnak látták, hogy az Egyiptomban hagyott hadseregről ne kérdezősködjenek.

A napilapok egy ideig foglalkoztak Bonaparte tábornokkal. Részleteket közöltek kockázatos utazásáról, külső megjelenéséről, arról, hogy kinél mikor tett látogatást, még arra is kitértek, hogy a beszélgetések során többet kérdez, mint amennyit maga közöl. Majd ez a téma lekerült a lapok hasábjairól. Elvesztette az újdonság érdekességét, más kérdések kerültek napirendre.

Az élet tovább folyt régi medrében; örömökkel és keserűségekkel,

sikerekkel és balsikerekkel vegyesen. A lapok tudósítottak Brune tábornok hadseregének győzelmeiről, az angolok kapitulációjáról Batáviában, royalista bandák betöréséről Nantes-ba, azokról az öldöklésekről és gyújtogatásokról, amelyek az ország nyugati részében a chouanok útját kísérték, Cubiéres polgártárs alexandrinusokban írt négyszázsoros költeményéről, az „Emma, avagy a Gyanú” című új operáról, melynek szövegkönyvét Marsollier írta, zenéjét Deffés szerezte, s amelyet Feydeau vitt színre.

Az élet tehát folyt tovább, ahogy régen. Párizs, úgy látszott, korábbi, megszokott életét éli. Ám a város lakosait a nyugtalanság, a bizonytalanság, az aggodalom határozatlan érzései kerítették hatalmukba. Homály sűrűsödött Párizs, az ország fölött...

Vége felé járt az esztendő. Vége felé járt a század. A XVIII. század véget ért.

Ez a csodálatos század - a „nagy század” -, ahogy még nemrégiben nevezték, sok reménységet, sok várakozást szült. A XVIII. század boldog nemzedékére nagy események várnak - mondották a századelőn. Még egy évtizede, 1789-ben, Francia-ország fölött az égboltot rózsaszínűre festette a hajnal.

Most pedig minden szájról ez a szó hallatszott: „századvég” (fin du siécle). És ez nemcsak a naptári számítást jelentette, az nem volt olyan fontos - hiszen az országban új, a forradalom által bevezetett időszámítás volt érvényben; a VIII. évet írták ez egészen mást jelentett. Vége felé járt a század, s vele szertefoszlottak az általa szült remények... Az évszázad határán túli jövendő bizonytalannak, elmosódottnak, homályosnak, sötétnek látszott.

A politikai válság, amely 1799 augusztusában és szeptemberében éleződött ki a legjobban, október elejére enyhült. A frontokon javult a helyzet, s ezzel a Köztársaság belső állapota is megváltozott. Úgy látszott, az élet visszatér medrébe: visszatér a Direktórium rezsimjében szokásossá vált civakodásokhoz és kis politikai súrlódásokhoz. Ámde a politikai légkörnek ez a nyilvánvaló, észrevehető enyhülése korántsem jelentette a válság leküzdését. De nem is lehetett azt leküzdeni, mert nem múló jellegű, részleges okok által előidézett válság volt, hanem a rezsim mélyreható, a

társadalom alapjaiban gyökerező válsága.

A thermidorista rezsim, amely öt évig állt fenn a thermidorista Konvent, illetve a Direktórium formájában, már túlélte önmagát. Nemcsak az volt a baj, hogy a Köztársaságban, amelynek élén annak idején olyan kaliberű politikusok álltak, mint Robespierre, Danton, Saint-Just, a hatalom más vágású emberek kezébe került. Ezek kapzsi sikkasztok és korrupt élvhajhászok, meggyőződés nélküli, sárral és vérrel beszennyezett kezű emberek voltak, mint Barras, vagy szappanbuborékok, mint Sieyés, a pávatollakkal ékeskedő, fontoskodó varjú, vagy pedig egyszerűen középszerű emberek, afféle Moulinek, Gohier-k, Roger Ducos-k.

Balzac az 1799. évi események képét felvázolva, ezt írta: „A Köztársaság rendeletei - minthogy már nem álltak mögöttük azok a nagy erkölcsi eszmék, amelyek egykor hatásossá tették őket, sem a hazafiság, sem a rémuralom - olyan milliókról intézkedtek, amelyek nem folytak be a kincstárba, és olyan katonákról, akik nem növelték a hadsereget. A forradalom rugója ügyetlen kezekben elkopott, s a törvények végrehajtásuk során a körülmények bélyegét viselték magukon, ahelyett, hogy úrrá lettek volna a körülményeken.”

A felszínen semmi sem változott. Franciaország köztársaság volt, érvényben maradt a forradalmi naptár. Az időszámítás a Konvent ama emlékezetes napjával kezdődött, amely kimondta a monarchia megszűnését. E rendelet megalkotói már régen letűntek a politikai színpadról: barátok és ellenségek, ki a vérpadon halt meg, ki a csatamezőn. De az időszámítás, amely a Köztársaság első esztendejének első napjával kezdődött, érvényben maradt. Az egységes és oszthatatlan Köztársaság hetedik éve. Nyolcadik éve. Kilencedik...

A kormány hivatalos iratain továbbra is szerepelt a széles oválisban a lándzsás nőalak, frígiai sapkában, jobb kezével egy bárdra támaszkodva - a Köztársaság jelképe. A kormányintézmények homlokzatán, a Köztársaság nevében kiadott okmányokon továbbra is ez volt olvasható: „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség”. Ám ezek a szavak, amelyeknek nemrég nagyszerű, lelkesítő tartalmuk volt, immár elvesztették egykori jelentésüket. Elmosódtak, megfakultak, holtak voltak.

A thermidoristák uralmának öt esztendeje során az ország a csaknem gyógyíthatatlan betegség állapotába került: a gazdaság, a pénzügyek szétzilálódtak, a közigazgatási szervezet felbomlott, az alkotmány alapjait állandóan megsértették, törvénytelenség, önkény uralkodott. Az általános elégedetlenség és kiábrándultság egyre nagyobb fokú lett.

A válság alapja az volt, hogy valamennyi alapvető osztály elégedetlen volt a hatalmat megragadó és megtartó thermidorista klikk uralmával.

A Direktórium rezsimje csupán a rendszerré emelt alkotmányellenes erőszak révén tarthatta magát. Fructidor 18., floréal 22., prairiál 30. - ezek a hol jobbra, hol balra mért váltakozó csapások mesterségesen meghosszabbították a Direktórium fennállását. „Jaj annak az országnak, amelyet naponta megmentenek” - kiáltott fel Madame de Staël. De a Direktórium nem az ország érdekeit fejezte ki, hanem egy klikk érdekeit, nem az országot akarta megmenteni, hanem saját magát. 1799 végén a Direktórium hatalma nem a társadalom széles köreinek vagy akár egy meghatározott osztálynak az érdekeit képviselte, hanem egy klikknek az érdekeit. Politikailag ez a jobboldali thermidoristák ugyanazon csoportja volt, akik a „hintapolitika” segítségével hatalmon tudtak maradni. Társadalmilag ez a klikk főképpen az új üzletelő polgárságot képviselte a forradalom éveiben - amely nem bizonyult éppen finnyásnak a meggazdagodáshoz vezető eszközök megválogatásában, s a bürokratikus apparátusnak e polgársággal szorosan kapcsolatban levő részét. A thermidorista klikket, miután megkaparintotta az államhatalmat és mint a dögkeselyűk raja, falánkan darabokra tépett mindent, amit képes volt lenyelni, egyetlen eszme lelkesítette: az, hogy ne engedje ki karmai közül, ne engedje át másnak a zsákmányt. Ezek a farkaserkölcsök az állampolitika rangjára emelkedtek. Egyenlő elszántsággal és dühvei vicsorították fogukat a baloldali és a jobboldali ellenfelekre és megsemmisítő ütéseket mértek rájuk. Szolgálati érdemeik közt szerepelt XVI. Lajos kivégzése is, Robespierre meggyilkolása is. Megünnepelték július 14-ét is, thermidor 9-ét is, s erélyesen, csírájában elfojtották mind a royalisták, mind a jakobinusok támadási kísérleteit. Öt éven át megtartották a hatalmat. De mivel nem voltak sem eszményeik, sem eszméik, sem politikai céljaik, sem

állami programjuk - nem volt semmi egyebük, csak az a törekvés, hogy ne engedjék ki a kezükből a szerzett zsákmányt, lassanként maguk ellen hangolták az összes társadalmi erőket és elvesztették az országban osztálytámaszukat.

A plebejusok, a munkások, a városi és falusi szegények, akiket a legnagyobb ínségre kárhoztattak, gyűlölték őket. Ámde a germinali és a prairiali népfelkelések elfojtása után, Babeuf kivégzése után a társadalom alsó rétegei meggyöngültek és képtelenek voltak önálló megmozdulásokra. A nép némaságba dermedt - ez igaz. Ámde Roederer ismert megjegyzése: „A nép nyugdíjazását kérte", legalábbis pontatlan. A nép nem kérte nyugdíjazását, hanem a népet nyugdíjba küldték. Öt éven át befogták a száját, most hallgatott. Ám a nép, hogy úgy mondjuk, a demokratikus ellenzék potenciális tartalékát alkotta. A továbbra is igen aktív közép- és alsó polgárság tagjaiból álló ellenzék maga pedig, az 1798-1799-es évek neojakobinus kádereit alkotta, s észrevehetően megerősítette pozícióit a katonai balsikerek hónapjaiban. „Az egyenlőség és a szabadság barátainak társasága" nevű neojakobinus klub, amely július első dekádjában kezdett ülésezni a Manége épületében, nagy befolyásra tett szert. A neo-jakobinusoknak sikerült az Ötszázak Tanácsa útján elfogadtatni egy sajtótörvényt, a vagyonos polgárok kényszerkölcsönéről szóló törvényt, a kezesekről szóló törvényt; megkísérelték visszatéríteni a Köztársaságot az 1793. évi forradalmi törvényekhez. Ám az inga kilengése balra nyomban a jobbra lendítéshez vezetett. Fouché, akit kineveztek rendőrminiszternek, Sieyés sugalmazására thermidor 28-án (augusztus 13-án) egyszerűen bezáratta a jakobinus klubot, és ez az erőszakos rendszabály nem találkozott ellenvetéssel. A neojakobinusok nem tudtak vagy nem akartak a tömegekre támaszkodni, túllépve a tiltakozás parlamenti formáit. Megmaradtak alkormányos ellenzéknek.

Ám a Direktórium rezsimjével szembefordult a jobboldali ellenzék is - a nagypolgárság-, amely thermidor után vezető erővé lett, s kezdetben a thermidoristákat támogatta, most azonban elfordult tőlük. A Direktórium rezsimje elsősorban azért vált elfogadhatatlanná a nagypolgárság számára, mert egy szűk klikk érdekeit védelmezte, nem pedig az egész polgárságét. Amikor ráadásul kitűnt, hogy ez a klikk nem képes biztosítani az országban

a stabilitást meg a rendet, hogy az államot a káoszba és a hanyatlásba sodorta, a Direktórium hatalma tűrhetetlenné lett. A polgári rendnek a követelése természetszerűleg fő jelszavává lett az összes tulajdonosi elemeknek.

Madame de Staël, „az alkotmánypárt igazgatónője”, ahogyan Eduard Herriot nevezte, irodalmi művekben is, szalonjában is a tulajdonosoknak amerikai minta szerinti - liberális-polgári - köztársaságának bevezetését propagálta. Sieyés, mint már mondottuk, a konzervatív köztársaság mellett szállt síkra. Thermidor 9-ének ötödik évfordulóján a Mars-mezőn mondott beszédében Sieyés megígérte a népnek „a törvény nyugodt és szilárd alkalmazását... a szabadságot, biztonságot, a tulajdon garantálását”. Ez volt „a rend köztársasága”, „a tekintélyes polgárok hatalma”, amelyre a „tevékeny emberek” törekedtek. A rend, a stabilitás, a baloldali veszéllyel szemben és a jobboldali royalista törekvésekkel szemben garanciát nyújtó szilárd pillérek elengedhetetlen feltételnek számítottak a normális gazdasági tevékenység felújításához, a gazdasági kezdeményezés felújításához, a társadalom életének virágzásához.

Benjamin Constant már amikor 1795-ben Párizsba érkezett, világosan felismerte, hogy „itt... rendet, békét és köztársaságot akarnak”. „Itt” - ez a nagypolgárok szalonjait jelentette, e szalonok körében forgott Constant. De az azóta eltelt négy esztendő alatt ezek az óhajok sürgető szükségletté váltak. Az 1799. évi válság, a katonai vereségek és a Közjóléti Bizottság rezsimjének visszaállításától való félelem a „tevékeny embereket” sietségre késztette. „Rend”, „szilárd hatalom”, a „tekintélyes polgárok hatalma” - mindezen követelések mögött elsősorban a burzsoázia diktatúrájának visszaállítására való törekvés húzódott meg.

Jórészt ugyanez a hangulat jellemezte a paraszti tulajdonosoknak a forradalom által létrehozott osztályát. Ennek a témának konkrét történelmi tanulmányozása még várat magára, s ezért itt jórészt találgatásokra vagyunk utalva. Mégis, a tévedés kockáztatása nélkül mondhatjuk, hogy a parasztok, akik nyugodtan élvezni akarták annak gyümölcsét, amit megszereztek, rendet és stabilitást követeltek. A mesterséges árfolyamfelhajtás, az áringadozások, a hol jobbra, hol balra hajló politika légköre nem volt ínyére a

parasztoknak, ellentmondott érdekeiknek, felhalmozásra való hajlamuknak, s ez a jövőt illetően a bizonytalanság s a jelennel való elégedetlenség érzését szülte.

Így tehát a társadalom alapvető osztályainak képviselői jobbról is, balról is nyíltan kifejezték elégedetlenségüket a Direktórium rezsimjével, a thermidoristák politikájával. A kormány jelöltjeinek a törvényhozó szervekbe való választásokon elszenvedett krónikus, szinte törvényszerűvé váló vereségei külső jelei voltak a Direktórium rezsimje fokozódó társadalmi elszigetelődésének. Ám mivel a történelmi tapasztalat - a thermidoristák uralmának öt esztendeje - meggyőzően bebizonyította, hogy a Direktórium a társadalmi támogatás hiányát az alkotmány megsértésével, a törvények lábbal tiprásával helyettesíti, hogy hatalmát a hadsereg segítségével tartja fenn, ezért ellenfeleinek soraiban is gyökeret vert az a meggyőződés, hogy a rezsim megváltoztatása is csak ugyanazokkal az eszközökkel, ugyancsak fegyveres erővel, a hadsereggel mehet végbe.

Ezt a gondolatot határozottan magukévá tették a Direktórium rezsimjének összes ellenfelei - a jobboldaliak is, a baloldaliak is. A babeufisták felkelési kísérlete a grenelle-i táborban 1796-ban, Jourdan, Bernadotte és más neojakobinusok végig nem gondolt tervei egy neojakobinus-tábornoki kormány megalakításáról 1799-ben megmutatták, hogy a baloldali társadalmi erők felismerték, mi a hadsereg jelentősége a politikai küzdelem vitás kérdéseinek megoldása szempontjából. Ám az általános osztály-erőviszonyok az országban a poszt-thermidorista időszakban nem kedveztek a baloldali erőknek. Abban az időben a parancsnoki posztok betöltésére hivatott hatalomra törekvő osztály a polgárság volt, mégpedig a legerősebb és leggazdagabb része: a nagypolgárság. Most, amikor a forradalom hősi időszaka már a múltba merült, megszakítva thermidor által, amikor a thermidoristák dühöngéseinek és a Direktórium „burzsoá orgiájának” ideje letűnt, most elérkezett a burzsoázia tulajdonképpeni uralmának korszaka. A burzsoázia a hatalomra tört, sietett bevezetni a maga rendszerét.

Sieyés bevonulása a Luxembourg-palotába - aki ideológiailag, politikailag, ahogy tetszett, éppen a nagypolgárságot képviselte - tulajdonképpen azt jelentette, hogy a nagypolgárság hatalma

bevezetésére törekszik. Ez az öreg varjú csakis azért röpült oda, hogy ezt károgja: ideje, ideje, ideje bevezetni a polgári rendet.

Ám a történelem úgyszólván sohasem halad egyenes utakon. És Sieyés, miután bejutott a Luxembourg-palotába, minden önhittsége ellenére hamarosan megértette, hogy az akkori labilis, ingatag politikai erőviszonyok mellett, a sajátosan bizonytalan egyensúlyi helyzetben osztályának a rendről szőtt álmai megvalósíthatatlanok, ha nem alkalmazzák a szükségessé váló fegyveres erőt, hadsereget.

„Kardra van szükségem” - ismételgette Sieyés, s lényegében ez az álom a kardról, mi több, a kard keresésére irányuló gyakorlati lépések lettek 1799-ben a nagypolgárság voltaképpeni programjává. Ez konkrétan azt jelentette, hogy napirendre kerül az államcsíny, amely felszámolja a Direktórium rezsimjét és a kard segítségével az országban polgári rendet vezet be.

Napóleon történetének kiemelkedő kutatója, J. V. Tarle, ezt írta: „Napóleon azzal a megmásíthatatlan elhatározással szállt hajóra Alexandriában, hogy hazatérte után szétveri a Direktóriumot és kezébe veszi a hatalmat.” Tarle nem bizonyítja ezt. Talán nem tartotta szükségesnek, mert ezen a ponton Vandal véleményét, Vandal „Bonaparte hatalomra jutása” című híres művét követte, aki ezt írta: „Bonaparte azzal a szilárd elhatározással tért vissza, hogy végez a Direktóriummal és kezébe ragadja a hatalmat.” Ez megfellebbezhetetlenül hangzott, márpedig Vandal, ennek a történelmi verziónak, hogy úgy mondjuk, atyja, szintén nem hoz fel semmiféle tényt alátámasztására. De Vandal tudományos tekintélye akkora volt, hogy ez az általa közölt verzió vitathatatlan igazságként került be a tudományba. Vandal után ismételte J. V. Tarle is, majd Louis Madelin, napjainkban újból ismétli André Castellot.

Ám a kérdésnek eredeti források alapján való tanulmányozása nem igazolja ezt a verziót. Amikor Bonaparte 1799. augusztus elején Egyiptomban elhatározta, hogy a hadsereget Kiéber parancsnoksága alatt hagyja, maga pedig közvetlen munkatársaival a Földközi-tengeren átkel Franciaországba, kockázatot vállalt.

Számára a kockázat megszokott dolog volt, elválaszthatatlan hadvezéri hivatásától, jellemének sajátja; természetesnek, csaknem

szükségesnek tartotta minden komoly ügyben. Ám mint józan, világos fejű férfiú, hozzászokott, hogy adagolja, mérlegelje a kockázat elemeit, ügyeljen arra, hogy ne lépjék túl a megengedett normát, a szükséges kockázat ne váljon felelőtlen kalanddá. Éppen ezért Bonapartének Egyiptomban látnia kellett, hogy ezúttal igen nagy a kockázat.

Ez a kockázat kettős volt. Először is, miután Nelson megsemmisítette Afrika partjainál a francia flottát és teljesen ellenőrzése alá vonta a Földközi-tengert, mindazon közlekedési vonalakat, amelyek összeköthették a külvilággal az Egyiptomba bezárt francia hadsereget, úgyszólván semmi valószínűsége sem volt annak, hogy észrevétlenül elsiklik az angol flotta őrhajói mellett. Az angol hajók Sidney Smith közvetlen parancsnoksága alatt - őrá bízta Nelson ezt a feladatot - szemmel tartották a francia hadsereget; sietség nélkül, türelmesen őrjáratot tartottak; nem engedtek ki a Nílus torkolatából egyetlen francia hajócskát, egyetlen csónakot sem.

Józanul mérlegelve valamennyi körülményt, újból és újból ellenőrizve az angol hajók helyváltoztatására, a part menti őrjáratok rendjére vonatkozó minden információt, Bonaparte meggyőződött arról, hogy végtelenül csekély annak esélye, hogy bármely francia hajó észrevétlenül átjusson, nem több egy százaléknál. Az angolok fogságába esni - ez a legkevésbé sem állt Bonaparte szándékában; ez bármely változatban is a pusztulást, a véget jelentette volna számára... S mégis vállalnia kellett a kockázatot.

Ám még más kockázat is volt... Mint hivatásos katona, mint tiszt, aki megtanulta a szolgálati szabályzatot, Bonaparte tudta, hogy felső parancs nélkül nincs joga távozni helyéről, otthagyni a rábízott hadsereget. (Szent Ilona szigetén Napóleon megpróbálta a dolgot úgy feltüntetni, hogy Egyiptomba való elindulásakor a kormány korlátlan döntési szabadsággal ruházta föl. Ezt az állítását azonban, sok máshoz hasonlóan, az a kívánsága diktálta, hogy igazolja cselekedeteit.) Ha egy neki alárendelt ezredparancsnok önkényesen otthagyta volna ezredét, átadta volna a hadbíróságnak. Nincs-e joga a hadügyminiszternek ugyanígy eljárni vele szemben? Nem fogják-e egyszerűen átadni őt a hadbíróságnak mint katonaszökevényt?

Már korábban, 1799 februárjában, amikor fülébe jutottak az első

hírek arról, hogy új koalíció van kialakulóban és közeleg a háború, a végrehajtó Direktóriumhoz intézett hivatalos levelében felvetette Franciaországba való visszatérésének kérdését. Ez a lépése válasz nélkül maradt. Tehát nem kapott engedélyt a Franciaországba való visszatérésre. Önkényesen hagyta el a rábízott hadsereget, a tábornok fegyelemsértést követett el. Vajon nem fogják-e azzal vádolni, hogy ő is Dumouriez és Lafayette útját követi? Kétségtelenül ez kockázat volt. Csaknem ugyanakkora, mint az első esetben. De Bonapartének nem volt választása, nem állt előtte alternatíva.

Igaz az, hogy amikor Bonapartének - nem szándékosság nélkül - kezébe kerültek a Sidney Smith által Menou tábornoknak küldött *La Gazette de Francfort* (Frankfurti Újság) és *Courrier frangais de Londres* (Londoni francia kurír) című 1799. májusi és júniusi lapok az olaszországi francia vereségekről, Szuvorov győzelmes előnyomulásáról szóló közleményekkel, Bonaparte dühbe gurult. Igaz az is, hogy közvetlenül Berthier-vel négyszemközt folytatott hosszas beszélgetés után Bonaparte Bourrienne-nek és Marmont-nak említést tett arról a szándékáról, hogy visszatér Franciaországba, és utasítást adott az elutazáshoz való előkészületekre.

Mindez tény. Ugyanakkor kétségtelennek látszik, hogy a kapott hírek Bonaparte számára csak kellő tetszetős ürügyet szolgáltattak régóta megérett és a szükség diktálta elhatározásához. Bonaparte már egy idő óta kereste a megfelelő alkalmat, hogy elmeneküljön Egyiptomból. Ennek oka az volt, hogy megértette - meg kellett értenie, hiszen nyilvánvalóvá vált -, hogy további egyiptomi tartózkodása óhatatlanul pusztulásba döntené. Amióta a francia hadsereg el volt vágva az anyaországtól, azaz 1798. augusztus 1. óta, amikor a francia hajóhad megsemmisült, azután pedig, amikor a szíriai hadjárat teljes kudarccal végződött, Bonaparte világosan felismerte, hogy az egyiptomi hadjáratot elvesztette.

Az egyiptomi hadsereg főparancsnoka, persze, ezt nem mondhatta meg sem a katonáinak, sem a tiszteknek. Ellenkezőleg, Marmont tanúsága szerint igyekezett bátorságot önteni beléjük. „Fejünket a viharzó szeleknél magasabbra kell emelnünk, s a szelek le fognak csöndesedni” - mondotta. Emlékeztetett arra, hogy annak idején Egyiptom hatalmas állam volt és hogy a mai tudomány,

ismeretek, technika révén ennek az államnak a hatalma nagymértékben növelhető. De saját magát nem csaphatta be. Fényes győzelmeket arathatott az ellenfél fölött, jelentést küldhetett Párizsba az eredményekről (jóllehet ezek a jelentések a Saint-Jean-d'Acre-i katasztrofális balsiker és a Szíriából való kényszerű visszavonulás után egyre kétségesebbekké váltak), kivívhatott újabb részleges győzelmeket, ám mindez nem változtatott a dolog lényegén. (Július 25-én a franciák legyőzték a törököket Abukirnál, s Bonaparte a Direktóriumnak küldött jelentésekben nyomatékosan hangsúlyozta ennek a győzelemnek a jelentőségét.) Bonaparte kénytelen volt saját magának bevallani, hogy egyetlen általa aratott győzelem és e győzelmek valamennyien együttvéve sem vezethetnek ahhoz, hogy megnyerje a háborút az Abukir és a szíriai visszavonulás után kialakult viszonyok között, amikor a hadsereg teljesen el van vágva Franciaországtól.

A hadsereg létszámát a csaták, a pestis, más betegségek, az éghajlat állandóan apasztotta. Különösen a pestis okozott súlyos veszteségeket. Az életek ezreit követelte, s a parancsnokság által hozott rendszabályok ellenére képtelenek voltak megállítani ezt a halált hozó járványt. A francia hadsereget sújtó halálos betegségről szóló hírek bekerültek a külföldi sajtóba, tudósítottak róla az orosz újságok is.

Egyiptom meghódított területein Bonaparte nem talált támogatásra a helyi népesség egyetlen társadalmi csoportjánál sem. Csak a fegyver erejére számíthatott. Ámde a francia csapatok kegyetlen megtorlásai ellenére vagy talán éppen ezek következtében az arab törzsek felkelései egyre nagyobb lángokat vetettek. A felkelőkkel vívott vég nélküli ütközetekben a francia hadsereg veszteségeket szenvedett. Bonaparte továbbra is győzelmi jelentéseket küldött a Direktóriumnak. De tudta, hogy a hadsereg létszáma jelentős mértékben csökkent és a jövőben a veszteségek növekedni fognak. Az általa vezetett hadsereg a katasztrófába rohant, s ezt elodázni is csak áldozatok és erőfeszítések árán lehetett, de elkerülni nem. S bármilyen változatokat latolgatott is, az eredmény egy és ugyanaz maradt: a hadjáratot elvesztette, a hadsereg a pusztulás felé tart, s Egyiptomból ki kell vonulni, ez elől nincs menekvés.

Van egy - a tudomány előtt már régóta ismeretes - dokumentum,

amelyre alig fordítottak figyelmet. Ez az az utasítás, amelyet Bonaparte a VII. év fructidor 4-én (1799. augusztus 22-én) adott Kiéber tábornoknak, akit a keleti hadsereg főparancsnokává nevezett ki, miután már elhajózott Franciaországba.

Ebben az instrukcióban Bonaparte először is igyekszik megnyugtatni Kiébert: hangsúlyozza, hogy Brestből a francia hajóraj és a spanyol hajóraj Karthagóba érkezése után el fogja látni az egyiptomi hadsereget annyi fegyverrel, hadifelszereléssel és emberi erővel, „amennyi elég lesz a veszteségek pótlásához”.

Ám nyomban e vigasztaló perspektíva ecsetelése után Bonaparte áttért a fő dologra: „Ha viszont kiszámíthatatlan és előreláthatatlan körülmények folytán minden erőfeszítés meddőnek bizonyul és májusig Franciaországból sem segítséget, sem híreket nem kapnak, és ha minden intézkedés ellenére a pestis tovább tart és másfél ezer embernél több esik áldozatul... felhatalmazom (vous étes autorisé) arra, hogy békét kössön az ottomán portával, még ha ennek fő feltétele Egyiptom kiürítése lenne is.”

Ez utóbbi szavak voltak a legfontosabbak. Amikor felhatalmazta Kiébert arra, hogy békét kössön Törökországgal Egyiptom kiürítésébe beleegyezve, Bonaparte elismerte, hogy a hadjárat elveszett. A többinek lényegében semmi jelentősége nem volt. Ebben az egész terjedelmes, több oldalas és több száz szavas instrukcióban igazi jelentősége csak két szónak volt, amely semmivé tette a többit: Egyiptom kiürítése.

Bonaparte kényszerítette magát arra, hogy kimondja és leírja ezt a két szót. Ha bele kell egyezni Egyiptom kiürítésébe, akkor minek kellett háborút kezdeni Egyiptomban, mire valók voltak mindezek az áldozatok?

A hivatali kötelesség arra kényszerítette Bonapartét, hogy megírja Kiébernek - csak neki, senki másnak - ezt a két szégyenletes szót. Bonaparte azért volt köteles ezt megírni Kiébernek, mert rá hárította át ennek a nehéz és megalázó feladatnak a végrehajtását.

Az elveszett hadjáratot megmenteni már nem lehetett, de saját magát megmenteni, elmenekülni a megaláztatás elől, ha kockázattal is, lehetett. Bonaparte becsapta Klébert: abban a parancsban,

amelyben Kiébert a keleti hadsereg főparancsnokának nevezte ki, Napóleon ezt írta: „A kormány hazarendelt.” Ez tudatos hazugság volt.

Bonaparte a kormány engedélye nélkül hagyta ott a rábízott hadsereget. Megszökött ebből az elítélt hadseregből, csak személyesen magának tartva fenn bizonyos esélyeket. Nem véletlen, hogy Bonaparte, amikor úgy döntött, hogy átadja a parancsnokságot Kiébernek, az Egyiptomban maradó hadvezérek közül a legerősebbnek és erre legméltóbbnak, elkerülte a vele való találkozásokat és a parancsot és az instrukciókat Kiébernek Menou tábornok útján már a ,,Muiron”-on való elindulás előestéjén adta át azzal, hogy Kiéber huszonnégy órával elhajózása után kapja meg őket. (Emlékezzünk arra, hogy a legjobb tábornokok közül a többit - Berthier-t, Lannes-t, Marmont-t, Andréossit - magával vitte, s megparancsolta, hogy Desaix-t és Junot-t később küldjék Franciaországba, ami szintén közvetett bizonyítéka az egyiptomi hadsereg reménytelen helyzetének.) Miért kerülte Napóleon Kiébert? Először is azért, mert Kiéber nem akarta volna elfogadni ezt a „magas kitüntetést”, és azért is, mert ez a tapasztalt hadvezér világosan látta, milyen nehéz jövő vár a hadseregre, amelyet fővezére elhagy.

Valóban így is történt. Ismeretes, hogy Kiéber, amikor megkapta a parancsot és tudomást szerzett a történtekről, dühöngött. A Direktóriumhoz a VIII. év vendémiaire 4-én (1799. szeptember 26-án) írt levelében arról beszél, hogy a hadsereg, amelyet Bonaparte ráhagyott „anélkül, hogy erről előzetesen bárkit is tájékoztatott volna”, igen súlyos állapotban van. „A hadseregnek nincs ruházata, s a ruházatnak ez a hiánya különösen azért nagy baj, mert ez ebben az országban az egyik fő oka a dizentériának és a szembetegségnek”, amelyekben a katonák szenvednek. Bonaparte elutazásakor nem maradt a pénztárban egyetlen sou (Régi francia váltópénz, értéke a frank egyhuszada.) sem és kifizetetlenül maradt egy körülbelül 12 milliót kitevő adósság. Kiéber világosan látta a katonai helyzet reménytelenségét és Bonaparte instrukciójából idézve a legfontosabbat, amit nyomban megértett - Egyiptom kiürítésének szentesítését, jogosan és szomorúan hozzáfűzte: „Ez pontosan meghatározza, milyen kritikus helyzetben vagyok.” Kléberről is elmondható az, ami Neyről: „a

legbátrabb volt a bátrak között”. Példás rendet tartott a hadseregben, vitézül harcolt, s 1800. január 24-én El-Arishban (öt hónappal Napóleon menekülése után) mégis alá kellett írnia a fegyverszüneti megállapodást, amelynek értelmében a francia seregek kiürítik Egyiptomot.

Ám az ellenfél ezt már nem tartotta elegendőnek. Az angol kormány (Keith tengernagy útján) megtagadta az El-Arish-i megállapodás aláírását - a francia hadsereg feltétel nélküli kapitulációját követelte. Kiéber, kiút nélküli helyzetbe kerülve, még egyszer megmutatta, mire képes. Oroszlánként vetette magát az ellenfélre és a heliopo-lisi csatában (1800. március 20-án) szétzúzta a törököket és kiűzte őket Egyiptomból. De a francia hadsereg helyzete mégis reménytelen volt. Kiébert nem sokkal ezután meggyilkolták; a törökök és a partra szálló angolok ismét offenzívát indítottak Egyiptomban. Óriási számbeli fölényben voltak, s a hadsereg élén álló Menou tábornok minden mesterkedése ellenére (Menou tábornok, katonai tehetség híján, igyekezett másként boldogulni; felvette az iszlám vallást, egyiptomi nőt vett feleségül és hivatalosan így irta alá a nevét: Abdallah-Menou.) vereségeket szenvedett, Kairó és Alexandria feladására kényszerült és 1801 őszén letette a fegyvert.

Bonaparte azért ragadta meg olyan sietve a kínálkozó alkalmat, hogy Egyiptomból elmeneküljön, mert előre látta az általa kitervelt egyiptomi expedíció ilyen fináléját. A francia seregek európai vereségéről szóló hírt jó ürügyül felhasználta a maga számára.

Figyelmet érdemel, hogy Bonaparte augusztus elején, amikor megkapta a június 6-án kelt, vagyis csaknem kéthónapos hírt, meg sem kísérelte megtudni, mi történt az azóta eltelt két hónap alatt, mi a helyzet 1799 augusztusában. Nem igyekezett későbbi időpontból származó információkat szerezni - nem volt rájuk szüksége; nem akarta ismerni őket, mert nem akarta megkérdőjelezni azt az ürügyet, amely azt a látszatot keltette, hogy erkölcsi joga van a hadsereg elhagyásához. Érthető, hogy Bonaparte senkinek a világon, még a hozzá legközelebb álló embernek sem árulhatta el az igazi okokat, amelyek arra késztették, hogy elmenjen, helyesebben elmeneküljön Egyiptomból.

A közvetlen indulása előtt írt levelekben és hivatalos

dokumentumokban tiszteletre méltóan hangzó indítékra hivatkozik: „a parancsoló kötelesség” kényszeríti arra, hogy visszatérjen Franciaországba az Európában folyó „rendkívüli fontosságú események” kapcsán.

A hozzá közelálló emberekkel beszélgetve - Marmont-nal, Bourrienne-nel és másokkal -, akiknek elárulta elutazásának általa egyébként titokban tartott tervét, érveit bővebben kifejtette. „Az európai dolgok állása kényszerített ilyen fontos elhatározásra…” - mondotta Marmont-nak, és felháborodva bélyegezte meg azokat a tehetségtelen vezetőket, akik az országnak ilyen megrázkódtatásokat okoztak. „Nélkülem minden összeomlott. Nem lehet várni, amíg bekövetkezik a teljes bukás; akkor már a katasztrófa helyrehozhatatlan lesz - a sors, mely eddig támogatott, most sem fog elhagyni. Ráadásul merni kell: aki nem kockáztat, annak nincs esélye a nyerésre.”

Vajon volt-e Bonapartének akkor, 1799 augusztusában, Egyiptomban átgondolt terve az államcsínyre vonatkozóan vagy akár szilárd eltökéltsége a Direktórium megdöntésére és a hatalom átvételére, ahogy azt Vandal állította? A források ezt nem igazolják. Persze, nem szabad leegyszerűsíteni a dolgokat. Bonaparte kétségtelenül őszintén felháborodott a Köztársaság tehetségtelen vezetőinek a ténykedésén. Ám Napóleon újabb életrajzírói, Louis Madelin vagy André Castellot, akik Vandal verziójához tartják magukat, ugyancsak nem tudják egyetlen hiteles bizonyítékkal sem alátámasztani állításukat. Mindketten arra a mondatra való hivatkozással igyekeznek igazolni Vandal tézisét, amelyet Napóleon „Az egyiptomi és a szíriai hadjárat” című, Szent Ilona szigetén diktált írásában idéz. Napóleon állítólag ezt mondta elutazása előtt Menou tábornoknak: - Párizsba megyek, s elkergetem mindazokat az ügyvédeket, akik csúfot űznek belőlünk és képtelenek kormányozni a Köztársaságot, én állok majd a Köztársaság élére.

Napóleonnak a Szent Ilona szigeti száműzetés idejéből fennmaradt csaknem egész irodalmi hagyatékával szemben kritikus álláspontra kell helyezkednünk. Különösen vonatkozik ez az „Egyiptomi és szíriai hadjárat"-ra - arra a műre, amely arra volt hivatva, hogy igazolja Bonapartének 1798-1799-ben kifejtett tevékenységét. S az a mondat, amelyre Napóleon először csaknem húsz évvel

elhangzása után emlékezett vissza, nem tekinthető hitelt érdemlő tanúbizonyságnak.

De még ha ez a mondat elhangzott volna is - amit nem hihetünk -, mi következik ebből? Hiszen ez csak egyik változata a hadseregből való önkényes távozást igazoló verziónak, amelyeket Bonaparte azokban a napokban, 1799 őszén, kialakított. Sőt, elképzelhető, hogy csakugyan jártak Napóleon fejében efféle homályos, határozatlan gondolatok. Lehet, hogy az igazsághoz az adott esetben - ismétlem, csak az adott esetben - Bourrienne jár a legközelebb. „A sok nagy terv között, amely Bonaparte agyában megfogamzott, kétségkívül szerepelt az a terv is, hogy a kormány élére áll; ám tévedne, aki azt hinné, hogy hazatérésekor bármiféle kialakult terve vagy határozott szándéka volt; valamennyi nagyratörő kívánságában volt valami igen határozatlan,s azt mondhatjuk, hogy képzeletében igen szívesen építgetett légvárakat."

Legyünk még pontosabbak: hogy képzeletében épített-e ilyen „légvárakat" vagy sem, annak nincs jelentősége; az ő helyzetében, amely a jövőre nézve semmiféle perspektívákkal nem kecsegtetett, légvárak építgetése legalábbis időszerűtlen volt. Bonaparte lépéseiben a meghatározó az a törekvés volt, hogy elmeneküljön az egyiptomi hadsereg vereségének elkerülhetetlen és immár közeli szégyene elől, és olyan kivezető utat találjon, amely ismét távlatokat nyit előtte.

Bonaparte nem akart, nem tudott jövő nélküli emberré válni. Óriási önuralma és bámulatos színészi tehetsége, az a képessége, hogy álcázza igazi indítékait és érzéseit, ezúttal is lehetővé tették számára, hogy eljátssza az általa választott szerepet, hogy ne csak sok kortársa higgyen neki, hanem higgyenek neki azok a szaktudósok is, akik több mint száz esztendő múltán tanulmányozták e férfiú tevékenységét.

- Merni kell - mondotta. És ő merte eljátszani Franciaország megmentőjének a szerepét, holott saját menekülése foglalkoztatta.

Bárhogy állt is a dolog, Bonaparte gyorsan döntött. Augusztus 11-én érkezett Kairóba; 18-án elindult onnan Alexandria felé; 22-én megírta az utolsó hivatalos leveleket, augusztus 23-án a „Carrére"

által kísért „Muiron” fregatton útra kelt.

Bonapartéval együtt elhagyta Egyiptomot Eugéne Beauharnais, Bessiéres, Duroc, Lannes, Lavalette, Marmont, Murat, Monge, Berthollet és az őket kísérő őrség. Érdemes elgondolkozni ezen az összetételen. Az egyiptomi hadsereg színe-java volt ez, a legkiválóbb tisztek és tudósok - ezekhez fűzte Bonaparte minden reményét a hadjárat megindításakor. Azzal, hogy magával vitte őket, megfosztva a hadsereget vezetőitől és csak Kiébert hagyta hátra (Menou nyilván nem jött számításba), Bonaparte önkéntelenül elárulta magát: az egyiptomi hadjárat az ő tudatában véget ért, bármennyire hangoztatta ennek ellenkezőjét, nem várt már tőle semmi jót; új fejezetet nyitott.

A nem kívánatos tekintetek elől elrejtőzve, a sötétség leple alatt indult el a két kis velencei hajó veszélyes útjára. „Minden talányos volt helyzetünkben; az a remény, hogy meghódítjuk Kelet legnevezetesebb területét, már nem lobbantotta lángra az ifjúi képzeletet, mint a Franciaországból való elindulás napjaiban; utolsó illúzióink szertefoszlottak Saint-Jean-d’Acre falai alatt, s Egyiptom mindent elnyelő földjében hagytuk fegyvertársaink nagyobbik részét; a megfoghatatlan végzet sodort bennünket, s mi alávetettük magunkat neki... Tizenöt hónap telt el, amióta elhagytuk hazánkat. Elutazásunkkor minden mosolygott ránk; visszatérésünkkor minden komor volt.” Így írja le a „Muiron” és a „Carrére” utasainak hangulatát e kockázatos expedíció egyik részvevője.

Ámde a hajók elhagyták a partot, s a múlt nem létezett többé. Bonaparte tábornok a „Muiron” fedélzetén hajózik. A „Carrére” fregatt nyomon követi. A tábornokot most már csak az utazás foglalkoztatja, semmi egyéb. A kis expedíciót vezető Ganteaume admirális szigorú utasításokat kapott: kerülje a szokásos tengeri utakat, haladjon az afrikai parthoz közelebb. Nappal ne hajózzon, csak éjjel, a sötétség vagy a köd leple alatt. Vajon ezek „az emberiség csillagórái”, ahogy Stefan Zweig írta? Így van ez?

Az utazás végtelenül hosszúnak tűnik - negyvenhét nap és negyvenhét éjjel, másfél hónap, sőt több; elképzelhető ez? Mintha csak az ő bosszantásukra történne - az első két hét alatt nincsen hátszél. A hajók egy helyben állnak, alig haladnak előre. Talán

vissza kellene fordulni? Elrejtőzni valamelyik öbölben? De „Bonatrappe tábornok”, ahogyan később élcelődve nevezték, hajthatatlan. Várni! Türelmesen várni! S mihelyt erre az első lehetőség nyílik, menni, ha csak három méternyit is egy nap alatt. A távolban angol őrhajók úsznak. Nem törődnek ezekkel a mozdulatlan hajókkal, amelyek bizonyára halásznak. Mozdulatlannak, halottnak kell tettetniük magukat, semminek sem szabad gyanút keltenie.

Végre bekövetkezett a rég várt fordulat, erős, kedvező szél dagasztotta a „Muiron” vitorláit. Most, mihelyt leereszkedik az oltalmazó sötétség, a fregatt gyorsan halad előre.

Bonaparte és útitársai lent ülnek a hajó társalgójában. Senkinek sem szabad kérdéseket feltennie sem a jövőről, sem a jelenről. Bonaparte mindenféle történeteket mesél: múltbeli harci esetekről, vitézi tettekről, látomásokról. Mestere az elbeszélésnek. Ám legtöbbnyire kártyajáték folyik - huszonegyeznek. Bonaparte oszt: páros vagy páratlan? Csak a játék érdekli - semmi más nem foglalkoztatja. Mennyi kell még a heteshez? Még egy lapot! Még egyet - egy kicsit! Most vegyen saját maga! Csak a játékra figyel. Nagyszerű! Nyertem!

Így telik az idő. Csikorognak az árbocok. Csobbannak a hullámok. A fedélzeten éjszaka van, valahol a közelben az őrjáratot tartó angol hajók fényei, mögöttük pedig - messze-messze Franciaország zöld lankái.

Néhány napot Korzikán kellett tölteniük. Újból látta szülőházát, gyermekkora kék egét. De most nem tudott örülni nekik. A föld égette a talpát. Az ismeretlen, bizonytalan holnap szörnyen nyugtalanította. Nem tudott tovább várni. Vállalta a legnagyobb kockázatot, mindent feltett egy lapra; és a játszma minden órai halogatása elviselhetetlenné vált. De most újból fújt a szél. Újból elindultak. S vendémiaire 17-én (1799. október 9-én) Ganteaume tengernagy megmutatja a tábornoknak a láthatáron a szárazföldnek szemmel alig észrevehető keskeny, sötét sávját. Ez a cél. A „Muiron” közeledik Franciaország partjaihoz.

Negyvenhét napi óriási feszültség, az akaratnak, az érzelmeknek, a vágyaknak koncentrálása erre az egyre: észrevétlenül elhajózni, elsiklani az angol őrhajók mellett, negyvenhét napi várakozás,

elfojtott kétség, félelem, remény volt mögöttük. A haza szilárd talajára lépve Bonaparte tábornok és útitársai minden bizonnyal megkönnyebbülést éreztek. Azon, ami tegnap még végtelenül nehéznek, csaknem elérhetetlennek látszott, túljutottak. E kedvezőtlen esély mellett: egy a kilencvenkilenchez - az egy nyert.

Nagy, óriási, csaknem valószínűtlen nyereség volt ez. De most minden újra kezdődött. Új gondok, új feladatok, új és nem kisebb nehézségek leselkedtek az útitársakra azon a földön, amelynek úgy örültek. Először is Bonapartének le kellett mondani a gondosan előkészített vádbeszédről a kormány vezetői ellen. „Mit tettetek Francia-országgal nélkülem?” - ezt a magában annyiszor ismételt mondatot most nem mondhatta ki. Franciaországban, Saint-Raphaélben már pontos értesüléseket szerzett a Köztársaság helyzetéről. Oroszország kilépett a háborúból, a rettenetes Szuvorov messze volt; Franciaország határait nem fenyegeti veszély; a yorki herceg, a Brune-nel való megállapodás értelmében, megígérte, hogy októberben kiüríti az egész elfoglalt területet; a kezdeményezést ismét a francia seregek ragadták magukhoz. A Köztársaság túljutott a veszélyen.

Mindazon érvek, mindazon indokok, amelyeket addig az Egyiptomból való titkos szökésének igazolására készenlétben tartott, elestek. A Köztársaságnak immár nem kellett megmentő. Bonaparte egy pillanat alatt fölmérte a megváltozott helyzetet. Ha nem megmentő, akkor ki ő? Katonaszökevény? Egyébként, visszafordulni nem lehetett. Csak előre mehetett. Kitérve a kötelező vesztegzár elől, azonnal útnak indult. Másnap benyújtotta jelentését a Direktóriumnak, egy mértéktartó, tiszteletteljes, de egyúttal magabiztos jelentést. Meggyőzően, amellett nem nagyon világosan ismertette az egyiptomi helyzetet, a hadműveletek menetét, azokat az indokokat, amelyek a Franciaországba való utazásra késztették, s amelyek természetesen merőben hazafias jellegűek voltak, a haza javáról való gondoskodásból fakadtak.

Mindenütt örömmel fogadták, csaknem lelkesen. Az a tábornok, aki olyan sok győzelmet aratott - kinek tapsolnának, ha nem neki ? Bonaparte a nép rokonszenvének e megnyilvánulásait tartózkodóan fogadta, igyekezett szerényen viselkedni. Öltözködésében, magatartásában, a beszélgetésekben, a hivatalos szereplésben

egyszerűnek mutatkozott: katona, republikános, aki teljesíti kötelességét - semmi több. Párizsba érkezve sietett hivatalos látogatásokat tenni a Direktórium tagjainál. Nem beszélt sokat, a legkevesebbet magáról beszélt, lelkesen szólt a katonákról; mindenkinek tudott mondani valami kellemeset.

Az Egyiptomból Párizsba való visszatérés indokai - e kellemetlen és számára nehéz kérdés - egyszer sem került szóba. A direktorok nem mertek efelől érdeklődni - bár teljesen határozott véleményük volt erről: Bonaparte a kormány engedélye nélkül jött el másoknak nem volt joguk ilyen kérdések feltevésére; a főparancsnok önkényes visszatérése a fővárosba a hadsereg nélkül, egy-két nap múlva valami magától értetődő dolognak, szükségesnek, sőt alighanem elengedhetetlennek tűnt.

A dörzsölt politikai fezőrök, újságírók, a kalandok keresői kivételes érdeklődést tanúsítottak a tábornok iránt. A lapok csaknem naponta írtak róla; a naplopók, amikor az utcán meglátták, megálltak, gyakran megtapsolták. Ő a figyelem e jeleit hangsúlyozott szerénységgel fogadta, hiszen ő közömbös a dicsőség iránt, nincs rá szüksége: igazi republikánus. Csak a hazát, csak a népet szolgálja. A Bonaparte Párizsba érkezése által előidézett lelkesedésről Thiébault által adott leírást - amelyet azután Bonaparte életrajzírói egymás után átvették - természetesen különösen kritikusan kell fogadnunk. Ez a csaknem kanonizált verzió Bonaparte kivételes népszerűségéről, arról, hogy az egész ország mintegy varázsütésre felzárkózott köréje, a napóleoni iskolához tartozó irodalmárok kiagyalása. De ha elvetjük is a túlzásokat és a szélsőségeket, a napóleoni legendáknak ezeket a szükségszerű attributumait, kétségtelen, hogy Bonapartét Fréjusben, Lyonban és Párizsba vezető egész útján melegen fogadták, hogy mindenütt rokonszenvet, sőt lelkesedést nyilvánítottak irányában. (Ez a sürgős látogatás a nap ilyen korai órájában, nyomban a fárasztó utazás után, mutatja, milyen bizonytalanul érezte magát a tábornok.) Ama idők legnépszerűbb tábornokai közé tartozott. Mindamellett, hogy a történteket világosabban megértsük, szemügyre kell vennünk a kronológia száraz nyelvén szóló eseménynaptárt.

Bonaparte vendémiaire 24 (október 16) hajnalán érkezett meg Párizsba, a rue Chantereine-en lévő házába. Már reggel hat órakor

Berthier, Monge és Berthollet kíséretében megjelent a Direktóriumnál. Ezután visszavonult két napra otthonába - erre nyomós okai voltak. Joséphine, aki elébe utazott, útközben elkerülte - a tábornok az üres házba érkezett. De ez nem csupán félreértésből fakadt; emögött több rejlett: Bonaparte tudta, hogy a nő, akit szeret, hűtlen hozzá. Az Egyiptomban és Szíriában töltött egész szörnyű esztendő alatt gyötörte őt az a hír, amelyet El-Arish-ban közöltek vele. Amikor Joséphine hazaérkezett, Bonaparte bezárkózott dolgozószobájába, nem akarta látni a feleségét. Az asszony addig zokogott a bezárt ajtó előtt, amíg Napóleon nem engedett. Hosszú és nehéz kimagyarázkodás következett. Bonaparte természetesen őszintén haragudott, őszinte volt az a kívánsága, hogy elváljon attól az asszonytól, aki megcsalta. De szerette őt, ráadásul józanul felmérte, hogyan befolyásolhatja az ő bizonytalan helyzetében az események menetét a megcsalt férj bontópere. Tápot adni azoknak a pletykáknak, hogy a tábornokot megcsalja a felesége, azt jelentette, hogy minden nagy reményéről lemond. A párizsiak, kiváltképpen a párizsi nők szemében ez rosszabb volt egy vesztett csatánál. Végül is kibékült Joséphine-nel. Vendémiaire 26-án hivatalos látogatást tett a Direktóriumnál. A *Moniteur* erről a látogatásról kitérően tudósított: „A termek és az udvar zsúfolva volt olyan személyekkel, akik siettek viszontlátni azt, akit egy esztendővel azelőtt a londoni toronyból leadott ágyúlövéssel holtnak nyilvánítottak.” Azután

Bonaparte otthonában rendezett nagy fogadásokat; vendégei közt voltak Talleyrand, Roederer, Maret, Régnault de Saint-Jean d’Angély, Réal, Boulay de la Meurthe, Fouché és mások.* Joséphine ezeken a fogadásokon pótolhatatlannak bizonyult. Enyhítette eleinte nem elég magabiztos, egy kissé szögletes férjének ügyetlenségeit, mindenki számára talált egy nyájas szót, megteremtette a gondtalan fesztelenség légkörét. Bonaparte járt Barrasnál. (Barras azt bizonygatta, hogy Bonaparte olyan bizalommal volt iránta, hogy még Joséphine-nel kapcsolatban is tanácsot kért tőle. Ezt nem hihetjük el.) Sieyésnél brumaire 2-án és 3-án (október 24-én és 25-én) tette első látogatásait, ezek hatással voltak a további fejleményekre. E beszélgetés során semmiféle határozott kijelentés nem hangzott el, mégis az akció kezdetének tekinthetők. A beszélgetés a hazaszeretetről folyt, de amint azt Barras szellemesen megjegyzi, „attól a perctől kezdve, hogy a

hazaszeretetről kezdtek beszélgetni, mindkét fél világosan felismerte, hogy ez nem jelenthet mást, mint a fennálló rend megdöntését. Csak meg kellett találni az eszközöket, s mindegyikük felajánlotta a magáét.”

Idézzük fel még egyszer a dátumokat. A Bonaparte és Sieyés közötti beszélgetések brumaire 2-án és 3-án folytak. Mi történt ezután? Brumaire 3-át brumaire 18. követi - az államcsíny napja. E két időpontot kereken 15 nap, két hét választja el egymástól. Ha feltételezzük is, hogy egy politikus az országban kivételes népszerűségnek örvend, hogy bátor, tehetséges, zseniális, mégis felmerül a jogos kérdés: vajon lehet-e két hét alatt megnyerni a népet, felkészíteni az országot egy olyan államcsínyre, amely teljesen új útra tereli fejlődését? Lehetséges ez vajon? Nem csoda ez? Nos, mindezt alaposabban szemügyre kell vennünk.

A „szilárd rend” gondolata, hogy úgy mondjuk, kristálytiszta formákat öltött már 1799 nyarán, de kiváltképpen a Szuvorov offenzívája által előidézett válság idején. Minden világossá vált, a kétségeket sutba dobták - napirendre került a fordulat.

Mint már mondottuk, a brumaire 18-i államcsíny első változatát már 1799 júliusaugusztusában előkészítették, mégpedig gondosan készítették elő. Ez szellemét, tartalmát tekintve brumaire 18. volt, de természetesen más dátumokkal és más nevekkel. Joubert halála lehetetlenné tette az adott változatot, de a legkevésbé sem ingatta meg a gondolatát. Az államcsíny terve, elgondolása megmaradt, s továbbra is készültek rá. Még egyszer emlékeztetünk arra, hogy Sieyés Joubert halála után tárgyalásokat folytatott Macdonalddal, Moreau-val, s tovább is kereste volna a neki szükséges „kardot”. Gondolt az államcsínyre Bernadotte, Jourdan s a maga módján Lafayette, valószínűleg Pichegru és sok más tábornok is foglalkozott e gondolattal.

Amikor Bonaparte októberben, az Egyiptomban elháríthatatlanul közeledő összeomlás elől menekülve, Párizsba érkezett, egyáltalán nem foglalkoztatta az államcsíny gondolata, nem volt rá érkezése. Azon töprengett, hogyan kerülje el a büntetést, amiért a hadsereget

önkényesen cserbenhagyta és a sors kénye-kedvére bízta. De a fővárosban különféle emberekkel találkozva, a körülményekben való gyors tájékozódási képessége jóvoltából nyomban megértette, mi van készülőben. Amint Thibaudeau helyesen írta, „a válság elkerülhetetlen, óhatatlan volt; akkor is kitört volna, ha Bonaparte Keleten marad”. Hogy lett volna elképzelhető, hogy Bonaparte ezt a helyzetet nem érti meg?

Egyébként, a napóleoni legendák különféle változatai ellenére, amelyek úgy tüntették fel a fejleményeket, mintha varázsütésre mentek volna végbe, kezdetben még le is becsülte a tényleges lehetőségeket. (E legendák kialakulását Napóleon maga is elősegítette, azt állítva Szent Ilona szigetén, hogy már a Fréjusből Párizsba vezető úton mindent világosan látott, és elhatározta, hogy megragadja a hatalmat.) Párizsi tartózkodása első napjaiban Bonaparte, több tanúság szerint, még nem zárkózott el az elől, hogy elvállalja az öt direktor egyikének szerény szerepét. (Ezt a tervet más okokon kívül már azért is el kellett vetni, mert a direktor tisztsége csak a negyvenedik életév elérése után volt betölthető, Napóleon pedig csak harmincéves volt.)

Azután kezdett körülnézni, helyesebben kezdett figyelni. Harcba akarták őt sodorni, ehhez nem fért kétség. Egy ideig ingadozott: nem tudta azonnal eldönteni, kire orientálódjék, kivel szövetkezzék. Bizonyára ezekkel az ingadozásokkal magyarázható meg az is, hogy nem sietett, sőt másodrendű meggondolásokból nem is akart kapcsolatot teremteni Sieyésszel, az akkori politikai intrikák főszereplőjével. Bonaparte később találkozott vele, mint a Direktórium többi tagjával, egy Gohier által adott vacsorán, s kölcsönösen kellemetlen benyomást tettek egymásra. Mint Gohier mondja, Sieyés, akit bosszantott Bonaparte pökhendisége, ezt mondta róla: „Észrevette, hogyan viselkedik ez a kis pimasz a kormány egyik tagjával szemben, aki parancsot adhatna főbelövésére ?”

Arra is emlékeztetnünk kell, hogy Bonapartének semmit sem kellett javasolnia vagy kitalálnia: mindent teljesen készen kapott. A részvételével végrehajtandó puccs gondolatát teljesen kidolgozott, sőt csiszolt formában tálalták föl neki. Saját beismerése szerint „valamennyi párt változásokat akart, és valamennyi az ő

részvételével akarta ezeket megvalósítani”. Nem Bonaparte hozta el Franciaországnak a megújulás eszméjét, a rezsim megváltoztatásának gondolatát. Ez a gondolat a párizsi politikai körökben már régóta érlelődött, s különféle változatai voltak. Bonaparténak ajánlatot tettek, ő helyeselte és elfogadta.

Konkrétan ez így festett: Egy báránybőrbe bújt ravasz férfiú, Maurice Talleyrand, egykori autuni püspök, aki kitalálta mások titkos gondolatait és elrejtette a magáéit és nem sokkal ezelőtt kénytelen volt lemondani a külügyminiszteri tárcáról, bár ezt sok oknál fogva minden más tárcánál többre tartotta, meglátogatta Bonaparte tábornokot a rue de Chantereine-ben, s nyomban rájött, hogy a tábornokot össze kell hozni Sieyésszel.

Talleyrand régóta ismerte Siéyest - a szabadkőműves páholyokból, a Palais Royal-ban levő Valois-klubból -, 1789-től. Nem sokat tartott a Direktórium legbefolyásosabb tagjáról, s ezt akkor nyíltan be is vallotta Cambacérésnek. Később memoárjaiban ihletett rosszmájúsággal vezetett ecsettel festette meg Sieyés képmását. „Nem filantrópiából, hanem a mások hatalma iránti ádáz gyűlöletből hirdeti az egyenlőséget” - írta Sieyésről. Egyébként Talleyrand részéről mindenféle moralizálás csak mosolyogni való. De világos, hogy nem szerette Sieyést. Miről volt hát szó? Talleyrand-nak megvoltak a maga merőben személyes okai arra, hogy elősegítse a sokat ígérő tábornok sikerét. Sieyés nélkül, aki kulcspozíciókat foglalt el, nem lehetett boldogulni. Sieyés, legalábbis egy bizonyos időpontig, meghatározó szerepet vitt. Vele tehát közvetlen kapcsolatokat kell létesíteni, a mérleg serpenyőjébe kellett dobni az ő befolyásának egész súlyát. Mi lesz azután? Még nem érkezett el az ideje annak, hogy Talleyrand ezen gondolkodjék - az idő majd mindent a maga helyére fog tenni. Egyelőre Talleyrand önkéntesen, sőt nem is lelkesedés nélkül magára vállalta a közvetítő szerény szerepét.

Talleyrand járt Sieyésnél is, Bonaparténál is; mindkettőjüket meggyőzte a találkozások hasznáról, kiküszöbölte a köztük felmerült félreértéseket, és az első, némileg hivatalos jellegű találkozások után gyorsan, csaknem észrevétlen részvételével előbbre vitte ezeket nemhivatalos tárgyalásokhoz, vagyis a legfontosabbhoz.

Ezek a tárgyalások eleinte közvetítők útján - Talleyrand és Roederer útján -folytak, akik esténként felkeresték Sieyést a Luxembourg-palotában. Talleyrand, Roederer, valamint Volney szerepe az országban végrehajtandó változásoknak az illetéktelen tekintetek elől elrejtett előkészítésében igen jelentékeny volt. Ám ebben a döntő szakaszban kevesen tudtak róla. (A Moszkovszkije Vedomosztyi 1799. december 12-i száma egy november 15-én kelt párizsi tudósításban azt írja, hogy Bonaparte a konzulátus nevében köszönetét mondott Talleyrand-nak, Roederernek és Volney-nak a Köztársaságnak tett „fontos szolgálatokért".) Az összes tárgyalások közvetítők útján folytak. Ez időnként előnyökkel járt: először is, nem kompromittálta a tárgyalásokban részt vevőket és eléggé nagy mértékben szabad kezet biztosított nekik. Bonaparte ezt kihasználta. Egy bizonyos időpontig kettős játékot folytatott, Sieyésre is, Barrasra is orientálódva. Ám amikor szemmel láthatóvá lett, hogy a szavakról át kell térni a tettekre, szükségessé váltak a Sieyés és Bonaparte közötti közvetlen tárgyalások. Egy másik verzió szerint az, hogy Sieyés és Bonaparte közelebb kerültek egymáshoz, elsősorban Chasseloup-nak, az Ötszázak Tanácsa tagjának az érdeme, aki együttműködött Lucien Bonapartéval. Bárhogy álljon is a dolog, Bonaparte és Sieyés útjai találkoztak.

Napóleon maga egészen pontosan megjelöli azt az időt, amikor megállapodott Sieyésszel. Ez Barrasnál történt, ebéd után, brumaire 8-án (1799. október 30-án). Barras az asztal mellett felfedte kártyáit. - A Köztársaság tönkre megy; így ez nem folytatódhat tovább - mondotta -, a kormány tehetetlen; változásokra van szükség, ki kell nevezni a Köztársaság elnökévé Hédouville-t, önnek pedig, tábornok, vissza kell térnie a hadsereghez. - Napóleon átható pillantást vetett rá, s nem felelt. Barras lesütötte a szemét.

Így írta le ezt a jelenetet Napóleon. Bevallotta, hogy ennek a beszélgetésnek döntő jelentősége volt az ő számára. Barrast, aki merészelte előtte megemlíteni egy senkiházi Hédouville nevét, neki pedig, Bonapartének alárendelt, másodrendű szerepet felajánlani - ezek után nyomban törölte a szereplő személyek közül. Barras megszűnt létezni.

A Barrasszal folytatott beszélgetés után Bonaparte felkereste Sieyést, és hamarosan megtalálta vele a közös nyelvet. Ezután brumaire 10-

én a direktor és a tábornok érdemi megbeszélést tartott éjjel Lucien Bonapartténak a rue Verte-ben levő lakásán. A tábornok öccsének elég sajátos híre volt Párizsban. A hivatalos körökön kívül szerelmi kalandjairól volt ismert, s különösen arról, hogy állhatatosan igyekezett megnyerni a híres Récamier asszony jóindulatát, akit kortársai „a régi és az új világ legszebb asszonyának" neveztek. A politika terén Lucien Bonapartét az Ötszázak Tanácsának befolyásos tagjaként ismerték, aki a kellő időben tudott baloldali beszédeket tartani, de ez nem gátolta abban, hogy kapcsolatot tartson fenn a jobboldali Sieyésszel. A képességek e szerencsés ötvöződése hasznára vált. Nem sokkal a szóban forgó események előtt megválasztották az Ötszázak Tanácsának elnökévé. Egyesek úgy vélték, hogy ez Bonaparte tábornok kedvéért történt; mások, köztük maga Lucien is, ezt a választást az Ötszázak Tanácsa fiatal tagjának személyes érdemeivel magyarázták. Mindenesetre tény, hogy brumaire 1-én elfoglalta ezt a további események szempontjából igen fontos tisztséget.

A brumaire 10-i éjszakai találkozáson Lucien Bonaparte úgy tekintette magát, mint harmadik, talán legfontosabb részvevőjét e tárgyalásoknak, amelyek be fognak kerülni a történelem lapjaira. Ezen az éjszakai megbeszélésen a három összeesküvő között közvetlen megállapodás jött létre arról, hogy mi a teendő. Elsősorban a gyakorlati feladatokról beszéltek, a konkrét akciótervről. Az ország jövőjéről kevés szó esett.

Elegendőnek bizonyult egy hét ahhoz, hogy a három férfiú, akik sietve megvitatták az akciótervet, előkészítsék és azután irányítsák azoknak az eseményeknek a menetét, amelyek hirtelen megváltoztatták Franciaország sorsát. Hogyan történhetett ez? Olyan erősek, nagyhatalmúak voltak ezek a férfiak? Nem erről van szó. Ez csupán azt mutatta, mennyire túlélte magát a Direktórium rezsimje.

Az összeesküvők titkos tárgyalásaiban a leginkább figyelemreméltó talán az, hogy a legpasszívabb - legalábbis látszólag - az összeesküvésnek éppen az a részvevője volt, akire a főszerepet kiosztották: Bonaparte tábornok.

Bonaparte óriási színészi tehetsége, bámulatos színpadi érzéke, mármint ama nagy politikai színpad iránti érzéke, amelyen négy

éven át az előtérben volt, az a képessége, hogy teljes biztonsággal megtalálja a helyét a többi szereplő között, ezúttal is megsúgta neki, melyik szerep felel meg neki a leginkább az olyan észrevétlenül megkezdődött bonyolult és felelősségteljes játékban.

Ezekben a napokban a nem buta, igen tapasztalt, de naiv katona szerepét játszotta, aki talán túlságosan hiszékeny és egy kicsit különc is. Bemutatták neki az államcsíny megszervezésének tervét, amelyben minden elő volt irányozva, a legkisebb részletekig: a gyűlések áthelyezése Saint-Cloud-ba, a majdani hatalomnak három konzul kollégiumának formájában való létrehozása - s ő nyomban mindent elfogadott, vita nélkül, ellenvetés nélkül; általában mindenbe beleegyezett. Nem kezdett beszélgetést a jövőről - milyen legyen az alkotmány? Milyen a program? Vagy a majdani hatalom funkciói ? Azt lehetett volna hinni, hogy mindez nem nagyon érdekli vagy talán nem az ő területe. Hiszen ő csak katona.

Különösképpen arra fordította a figyelmet, aminek, úgy látszott, ezekben a napokban nem lehetett semmiféle jelentősége. Járt a Nemzeti Intézet üléseire, nagy érdeklődést mutatva az egyiptomi expedíció tudományos oldala, tudományos eredményei iránt, hangsúlyozva tiszteletét és baráti érzelmeit Monge és Berthollet iránt, barátságos leveleket írt Laplace-nak - egy szó mint száz, a tudomány iránt érdeklődő és a tudományt tisztelő férfiúnak mutatkozott: félig katona, félig tudós. Szemmel láthatóan annyi szabad ideje volt és annyira foglalkoztatták az elvont témák, hogy szükségesnek vélte látogatást tenni Helvetius igen idős özvegyénél, hogy a híres filozófus családjában eltöltsön egy estét, a felvilágosodás nagy századára visszaemlékezve.

Egyébként másokkal is igyekezett fenntartani a jó viszonyt. Fogadta otthonában Jourdan tábornokot. A fleurusi csata hősének beszélgetésük során értésére adta, hogy ő elsősorban republikánus: a Köztársaság mindenekelőtt. Nem volt nehéz emlékeztetnie arra, hogy lényegében egész életrajza ezt igazolja. Toulon, a 93. évi kiemelkedő jakobinus személyiségekkel való közeli kapcsolata: hiszen ezt meg is szenvedte. S a vendémiaire-ben játszott szerepe? A királypártiak joggal gyűlölhetik. Nemcsak Jourdan rokonszenvét nyerte el; számos jakobinus bizalommal és reménykedve tekintett rá; ki tudja, hátha „vendémiaire tábornokának” segítségével a

szabadság és az egyenlőség barátai ismét megszerzik az elvesztett pozíciókat?

Baráti szavakat talált Moreau számára, neki ajándékozott egy damaszkuszi acélból kovácsolt kardot. Megpróbálta elnyerni Bernadotte rokonszenvét is, de a ravasz gascogne-i fondorlatosan kitért előle: jobbnak látta, ha senki mellé sem köti le magát.

Bonaparte senkinek sem hízelgett, senki előtt sem emelte le alázatosan a kalapját, s figyelemmel követte a színjáték többi szereplőjét - nem engedte meg, hogy átálljanak ellenségeinek táborába. Látszólag továbbra is jó viszonyban maradt Barrasszal is, noha már szilárdan elhatározta, hogy végleg meneszti. S nem azért, mert közöttük állt Joséphine, ahogy azt annak idején Lefebvre állította, hanem Barras meggondolatlan nyíltsága miatt az említett brumaire 9-i ebéd során. Ráadásul Barras annyira elválaszthatatlan volt a Direktórium egész diszkreditált rezsimjétől, annyira gyűlölt és megvetett volt, hogy minden vele való együttműködés ártalmas lett volna, holt súly, amely a hajót a fenék felé húzza. Bonaparte olykor meglátogatta Barrast, hogy éberségét eltompítsa: egy időre semlegesíteni kellett őt.

A rue Chantereine-i (amelyet mind gyakrabban új nevén - rue de la Victoire néven - emlegettek) házban olykor néhány váratlan vendég is megjelent. Nemegyszer kereste fel a tábornokot Joseph Fouché, a nemrég kinevezett rendőrminiszter. Az 1793. év híres terroristája, aki annyi energiát fordított egykori pártbeli elvtársainak üldözésére, a jakobinus, világosan értésére adta a tábornoknak, hogy kész szolgálatára állni, amiben tud. A tábornok ezeket az ígéreteket barátságosan fogadta, s ugyanolyan világosan, bár teljesen határozatlan formában értésére adta a rendőrminiszternek, hogy értékeli kezdeményezését és sokra tartja támogatását.
Terveit azonban nem fedte föl Fouché előtt; úgy gondolta, hogy az adott esetben az egészséges bizalmatlanság a leginkább helyénvaló. Felkereste a fiatal tábornokot a kor egy befolyásos pénzembere is: Collot. Collot nem sokkal ezt megelőzően azzal vált nevezetessé, hogy nyíltan szembehelyezkedett a kényszerkölcsönnel. Collot már korábban ismerte Bonapartét. Nem üres kézzel ment hozzá, kezdetnek ötszázezer frankot, más adatok szerint pedig egymillió frankot adott át neki. A tábornok átvette a pénzt; nemcsak

önmagában véve volt értékes, hanem annak bizonyítékaként is, hogy a pénzvilág támogatja a tervezett akciót (amelyet megsejtett). Ez igen lényeges mozzanat volt.

Egyébként úgy látszott, hogy Bonaparte egész magatartása cáfolja a városban valamiféle küszöbönálló eseményekről szállingózó híreket. Sőt, valahonnan felröppent az a hír is, hogy hamarosan elutazik a hadsereghez. Még a távoli *Szankt-Petyer-burgszkije Vedomosztyi* is ezt írta november 22-i párizsi tudósításában: „Bár vannak bizonyos ellentmondások, napról napra valószínűbbnek látszik, hogy Bonaparte az itáliai hadsereg élére fog állni és magával viszi Bernadotte-ot."

A brumaire 18-át megelőző héten Bonaparte állandóan szem előtt volt. Hol a külügyminiszter nagy fogadásán látták, hol maga adott vacsorát otthonában; 15-én Moreau-val együtt egy nagy fogadáson vett részt, amelyet a két Tanács rendezett a Győzelem templomában - így hívták ekkor a Saint-Sulpice templomot. 17-én Cambacérésnél ebédelt az igazságügy-minisztérium helyiségében. Joséphine még brumaire 18. délelőttjére is meghívásokat küldött ki Gohier úrnak és nejének, este pedig Bonaparte volt hivatalos Gohier-ékhez vacsorára. Hogy is foglalkozhatott volna hát valami összeesküvéssel, titkos előkészületekkel, amelyekről a városban suttogtak! A társadalmi kötelezettségek lefoglalták Bonaparte tábornok egész idejét és figyelmét; ki feltételezhette hát, hogy ez a nyugodt, nyájasan mosolygó fiatal tábornok, aki szemmel láthatólag örül, hogy az egyiptomi sivatagból visszatért a nagyváros forgatagába, valamiben töri a fejét?

Közben pedig láthatatlanul, észrevétlenül minden úgy folyt, ahogyan tervbe vették. Sieyés, Roger Ducos, akik részt vettek az összeesküvésben, Cambacérés, Roederer, Talleyrand, Lucien és Joseph Bonaparte, Murat, Lannes, Berthier, Leclerc - Pauline Bonaparte férje -, Lefebvre, a párizsi helyőrség parancsnoka - mindenki végezte a rá kiosztott feladatot.

Az óralapon a mutatók gyorsan közeledtek a tizenkettőhöz. Ütött a cselekvés órája.

7. *fejezet*

Brumaire 18-19.

A brumaire 18-19-i (november 9-10.) eseményeket annak idején olyan tüzetesen leírta Albert Vandal híres munkáiban, hogy az ezt követő kutatások semmi lényegi új vonással sem gazdagíthatták e két drámai napnak már ismert képét. Ez felment bennünket annak szükségessége alól, hogy részletesen megvilágítsuk az ország életében fordulatot hozó ezen eseményeket.

Csak röviden említjük meg a továbbiak megértése végett a brumaire 18-19-i fordulattal kapcsolatos legfontosabb tényeket.

A szinte téliesen hideg novemberi reggel korai óráiban a rue Chantereine-en levő egyemeletes háznál gyülekezni kezdtek a francia hadsereg magas rangú tisztjei. Az összegyűltek között olyan hadvezérek is voltak, akiknek a nevét országszerte ismerték: Moreau, Macdonald, Bernadotte, Lefebvre, Beurnonville tábornokok...

Látszólag különösebb erőfeszítés nélkül, minden pontosan, szervezetten folyt, nyilvánvalóan teljesen a tervvel összhangban. A megjelölt időben Bonaparte házánál összegyűltek mindazok a tábornokok, akik Párizs és az ország fegyveres erőinek vezetését a kezükben tartották. Szokatlanul korán, hét és nyolc óra között a Tuiláriákban összeült az Öregek Tanácsa Lemercier elnöklete alatt. Először Cornet, a Tanács egyik kevéssé ismert tagja beszélt eléggé általános formában a jakobinusok veszélyes összeesküvéséről, majd Régnier, Meurthe küldötte, az alkotmány 102. cikkelyére hivatkozva javasolta, hozzanak rendeletet a törvényhozó testületnek Párizsból Saint-Cloud-ba való áthelyezéséről és Bonaparte tábornoknak Párizs és környéke parancsnokává való kinevezéséről. Ugyancsak Bonaparte legyen felelős a rendelet végrehajtásáért. Az összeesküvésbe be nem avatott képviselőket ez váratlanul érte. Egyikük sem emelt kifogást a javaslat ellen egy árva szóval sem. A Régnier által javasolt rendeletet egyhangúlag elfogadták.

Reggel nyolc órakor (ahogyan azt megbeszélték) a rue Chantereine-ben a Bonaparte-ház előtt megállt egy hintó. Az Öregek Tanácsának a hintóból kiszálló hivatalos képviselői felmentek Bonaparte

tábornokhoz és ünnepélyesen átnyújtották neki a Tanács rendeletét. A tábornok nem mutatott meglepetést; hangosan felolvasta a rendeletet és az összegyűlt magas rangú tisztek előtt kijelentette, hogy átveszi a főparancsnokságot. Most minden világossá vált...

Ezután Bonaparte tábornok lovon, nagyszámú, tábornoki vállrojtokkal, aranyhímzéssel, tollforgókkal ékes kísérettel a Tiuleriák palotájához indult, ahol a tábornokokat már várták az ott összevont ezredek. Minden úgy ment, akár a karikacsapás, minden simán, a pontosan kijelölt időben történt. Az egész nagyvonalú, bonyolult tervből csak két részletet nem sikerült megvalósítani.

Gohier, a Direktórium elnöke, akit igencsak korlátoltnak tartottak, a várakozásokkal szemben igen gyors felfogásúnak bizonyult. Nem esett a kelepcébe. Joséphine Bonapartéhoz - akivel egyébként általában különösen figyelmes volt - felderítési feladattal megbízva a feleségét küldte el a villásreggelire, maga pedig nem ment el az oly korai órára kitűzött, neki gyanúsnak tetsző fogadásra. Gohier asszony, amikor meglátta, hogy a szalon, a dolgozószoba, valamennyi szoba zsúfolva van generálisokkal, nyomban értesítette erről a férjét. Gohier megértette, miről van szó, s azonnal Moulinhez, majd vele együtt Barrashoz sietett. Ilyenformán nem sikerült bevonni az összeesküvésbe a Direktórium tagjainak többségét, ahogyan azt programba vették.

Ugyancsak meddőnek bizonyult Bonaparte minden igyekezete, hogy a maga oldalára állítsa Bernadotte-ot, bár ennek nagy fontosságot tulajdonított. Bernadotte makacsul visszautasított mindent. A maximum, amibe beleegyezett, az volt, hogy passzív megfigyelő marad.

Így hát a kitűzött programot nem hajtották végre teljes egészében. De az aligha zavarhatta meg Bonapartét. Harmincéves korára már nagy katonai tapasztalatokat szerzett, tudta, hogy a siker váltakozik a balsikerekkel; csak az a fontos, hogy ne az utóbbiak nyomjanak többet a latban. Mindent az események menete fog meghatározni.

Brumaire 18-án az események még kedvezőbben alakultak, mint ahogyan az várható lett volna. A Tuileriákban Bonaparte díszes kísérettel megjelent az Öregek Tanácsában. Rövid, nem túlságosan meggyőző beszédet mondott. Hangsúlyozta a köz-társasági elvekhez

való hűségét. „Önök kiadtak egy törvényt, amely a haza megmentését ígéri, mi képesek leszünk ennek végrehajtására. Mi a szabadságon, az egyenlőségen, a népképviselet szent elvein alapuló köztársaságot akarunk.” Az öregek elhatározták, hogy megszakítják az ülést a Tanács Saint-Cloud-ba való áthelyezéséig.

Azután Bonaparte kiment a parkba, hogy megszemlélje a csapatokat. Ekkor a fő-parancsnok mellé furakodott Barras titkára, Bottot. Hogy került oda? Mit akart?

A nagyhatalmú direktor, aki a megkezdődött államcsíny részvevőjének tartotta magát (bár nem tudni, milyen szerepben), reggel óta várt híreket Bonapartéról. Különféle ürügyekkel Barras megtagadta Gohier, Moulin, néhány más látogató fogadását, akik a reggeli órákban jelentkeztek nála. Barras Bonaparte tábornokot bár olykor kissé önhittnek, sőt szemtelennek, de mégis teljesen irányíthatónak, a maga emberének tartotta: ő, Barras indította meg útján vendémiaire-ben a tábornokot; mindig oktatta, tanította: természetes, hogy ő, Paul Barras most is a súlyának megfelelő tisztséget fog kapni az új kormányban. Így volt ez mindig a múltban, amikor a katonák megtisztították az istállókat, így volt vendémiaire 13-án, így fructidor 18-án, így kell lennie ennek brumaire 18-án is.

Barras türelmetlenül járt-kelt a Luxembourg-palota hatalmas termeiben, türelmetlenül várva, hogy megszólal a csengő.

Ám az idő telt; az óramutató egyre tovább haladt; a csengő nem szólalt meg, nem jött senki. Barras nem bírta tovább, magához hívatta titkárát, Bottot-t, és utasította, hogy azonnal siessen a Tuilériákba, személyesen beszéljen Bonapartéval, mondja meg neki, hogy neki, Barrasnak nincsenek hírei, hogy ez nyugtalanítja, hogy vár.

Nehéz megmondani, milyen érzéseket keltett Bonapartéban Barras küldöttének váratlan megjelenése ott a Tuilériák parkjában, a döntő órákban. Valószínűleg ezúttal is az ihletett színész tévedhetetlen intuíciója sugallta neki a hatásos rögtönzést. Azokat a szavakat, amelyeket számtalanszor ismételt magában már Egyiptomban, s a „Muiron”-on a végtelenül hosszú út során, ezeket a haragtól izzó szavakat végre hangosan, teli torokból kimondhatta:

- Mit tettetek azzal a Franciaországgal, amelyet oly ragyogó állapotban hagytam rátok? Békét hagytam itt, háborút találtam. Győzelmeket hagytam rátok, most vereségekről hallok! Olaszországból milliókat hoztam nektek, nyomorúságot és rabló törvényeket találtam! Mit műveltetek a franciák százezreivel, akiket ismertem, akik dicsőségemben osztoztak ? Meghaltak!

Dörgő hangon, szörnyű indulatban lovával a rémülten hátráló Bottot felé közeledve, a dermedten figyelő tömeg előtt kiáltotta Bonaparte e fenyegető vádakat. Persze, nem a szánalmas Bottot-hoz intézte őket, nem is a már veszélytelen, legyőzött Barrashoz, nem is ehhez a rokonszenvező, izgatott, meghódított tömeghez. Ebben a késő délutáni órában, maga előtt látva a lomb nélküli őszi park meztelen fekete ágait s az ezernyi, várakozóan rászegeződő szempárt, érezve magán a parancsra váró ezredek leheletét, alighanem a világfórum pódiumán képzelte magát, a világszínház színpadán; az áttekinthetetlen, sokmilliós - jelenlegi és jövőbeli - közönséghez intézte szavait, a századokhoz.

Brumaire 18-án este Augereau tábornok, aki egész nap a háttérben maradva figyelte az események alakulását, előjött búvóhelyéről, megkereste a Tuilériákban Bonapartét és szélesre tárta ölelő karját. - Hogyan, tábornok, Ön nem bízik kis Augereau-jában! - kiáltott fel. Ez a krakéler és játékos eleinte arról álmodozott, hogy maga robbantja a bankot, de meggyőződve arról, hogy másnak kedvez a szerencse, elhatározta, hogy amíg még nem késő, részt vesz a tét emelésében.

Az első nap végén a sikeres kimenetel már kétségtelennek látszott. Az államcsíny egyik legfontosabb feladatát - a Direktórium hatalmának megdöntését - végrehajtották. Sieyés és Roger Ducos, az összeesküvés részvevői, visszaadták meghatalmazásukat és nyíltan a megmozduláshoz csatlakoztak. Sőt, Sieyés ezt némileg szokatlan formában tette. Ez az idős úr, ősz haja és a lovaglásban való tapasztalatlansága ellenére, lovon ment a Tuilériákba, az utcai bámészkodók között élénk érdeklődést keltve.

Barras, akit mindenki magára hagyott és aki meggyőződött arról, hogy a játszmát elvesztette, ellentmondás nélkül, egy szóval sem ellenkezve aláírta lemondási nyilatkozatának Talleyrand által előre elkészített szövegét. Mindmáig tisztázatlan, hogy ennek kapcsán

zsebre vágott-e egymillió frankot, amit bánatpénzként szántak neki, vagy ez a pénz a kényes megbízást végrehajtó Talleyrand-nak jutott. Valószínű, hogy Talleyrand-nál maradt a pénz: nagyon elérzékenyült ennél a jelenetnél. Egyébként az események alakulása szempontjából ennek nem volt jelentősége...

Gohier és Moulin rövid és teljesen akadémikus ellenállás után szintén aláírták a lemondásukról szóló nyilatkozatot. A Direktórium nem létezett többé... Az Öregek Tanácsa és az Ötszázak Tanácsa, amelyek megszakították üléseiket, 19-én ültek össze Saint-Cloud-ban. Bonaparte tábornok törvényes, csaknem alkotmányos úton a főváros összes fegyveres erőinek parancsnoka lett. Megparancsolta a hozzá hű tábornokoknak, hogy foglalják el a város valamennyi politikailag és stratégiailag fontos pontját. Lannes-ra a Tuilériák palotáját bízta, Murat-ra a Bourbon-palotát, Marmont-ra Versailles-t stb.

Az államcsíny sikerét megerősítette egy közvetett, de fontos tanúbizonyság: a tőzsdén az államkötvények árfolyama emelkedett, a kincstárba több pénz folyt be.

Ám amikor Bonaparte 19-én kora délután Saint-Cloud-ba ment, minden egészen másként folyt le, mint az előző napon.

Az olyan rohamosan egymást követő események kezdete óta eltelt huszonnégy óra alatt a Törvényhozó Testület képviselői kijózanodtak. Hogyan egyezhettek bele abba, hogy a Tanácsot Saint-Cloud-ba dugják? Miért volt erre szükség? S voltaképpen miféle összeesküvésről is van szó? Hol vannak a bizonyítékok? S milyen célt követtek, amikor széles körű meghatalmazást adtak Bonaparte tábornoknak?

Mindkét Tanácsban sokan akadtak, akik titokban rokonszenveztek az államcsínynyel. Az Ötszázak Tanácsának elnöke Lucien Bonaparte maradt. De hasonlóan más brumairistákhoz - ahogyan hamarosan nevezni kezdték őket -, neki sem sikerült a vezetést a kezébe ragadni. Mindkét Tanácsban, kiváltképpen az Ötszázak Tanácsában, ahol túlsúlyban voltak a jakobinusok, fokozódott az elégedetlenség, mi több - az eltökéltség, hogy megváltoztassák az események menetét.

Bonaparte, Sieyés és a hozzájuk közelállók a saint-cloud-i kastély földszintjén levő tágas szobákban hiába várták a győzelmi beszámolókat fentről, ahol a Tanácsok üléseztek. Az előző nap sikere által megnyugtatva, Saint-Cloud-ba kedélyes hangulatban mentek el, de ez hamar megváltozott. Az emeletről aggasztó hírek érkeztek. A két Tanács küldöttei nemcsak hogy nem siettek új kormányt alakítani - holott Bonaparte és Sieyés ezt várta tőlük; éppen ellenkezőleg, arra hajlottak, hogy felmagasztalják az előző kormányt és megkérdőjelezzék a tegnap hozott rendkívüli határozatok szükségességét, sőt törvényességét. Mi több, hamarosan híre járt, hogy az Ötszázak Tanácsa a jakobinusok követelésére elkezdte a tagokat név szerint felesketni a III. év alkotmányára.

Az események Bonapartéra nézve előre nem látott veszélyes fordulatot vettek. A III. évi alkotmányra való felesketés - a brumaire 18-án kezdődött akció kifejezett elítélése volt. Ebben nem lehetett kételkedni. Augereau, aki nem tudni, honnan került elő, durva, kioktató hangon azt tanácsolta Bonaparténak, hogy mielőbb mondjon le a főparancsnoki tisztről. - Maradj nyugton - felelte Bonaparte -, akinek a fejét veszik, nem a haját siratja! - Világosan látta, hogy az! ő fejéről, sokak fejéről van szó. Komor volt és elszánt.

De az idegei, úgy látszik, felmondták a szolgálatot. Türelmét vesztve gyorsan felment a lépcsőn és belépett az Öregek Tanácsának termébe. Nyilván azt remélte, hogy személyes beavatkozással sikerül az események menetét meggyorsítani és a megfelelő irányba terelni. Az elnök megadta a szót a tábornoknak. Bonaparte hosszú, de eléggé összefüggéstelen beszédet mondott. Mentegetőzött, ismételten hangsúlyozta, hogy ő nem Cromwell, nem Caesar, hogy teljesen idegen tőle a diktatúra gondolata, hogy ő csupán a Köztársaságot, a népet szolgálja... Ugyanakkor, nevek megnevezése nélkül, megfenyegetett egyeseket... Erre a beszédre nem készült fel, nem gondolta át, rögtönzés volt, de nem ragadhatta magával a hallgatóságot, mert ellentétben állt annak hangulatával.

Bonapartét félbeszakították; pontos adatokat kértek tőle a Köztársaság elleni összeesküvésről, bizonyítékokat, arra kérték, hogy mondjon neveket. Kerülte az egyenes válaszokat; megnevezte

Barrast és Moulint mint felbujtókat, de magyarázatai határozatlanok voltak és csak újabb tápot adtak a kételyeknek. Mennél tovább tartott a két félnek ez a zavaros és éleződő vitatkozása, annál nyilvánvalóbbá lett, hogy egyre mélyülő szakadék választja el őket. Bonaparte úgy hagyta el az Öregek Tanácsát, hogy nem ért el semmit. Néhány perc múlva gránátosok kíséretében az Ötszázak Tanácsának üléstermébe ment. Miért?

Az Öregek Tanácsában az imént elszenvedett vereség után ez nehezen magyarázható lépés volt. Vajon mire számított, amikor erre a gyűlésre indult, ahol a jakobinusok voltak a hangadók, akiket ő csak az imént vádolt meg. Nyilván nem a hideg értelem, nem valami józan stratégiai terv szabta meg tetteit ezekben a percekben. Alighogy átlépte a küszöböt, felháborodott kiáltások fogadták: „Le a diktátorral! Törvényen kívül! Helyezzék törvényen kívül!” A száraz újságbeszámolók szerint „az egész terem felállt..., a legtöbb képviselő a terem közepébe igyekszik. Körülveszik Bonaparte tábornokot, galléron ragadják, lökdösik... A képviselők tömege, akik felugrottak a padokról, ezt kiabálják: »Törvényen kívül! Le a diktátorral!«”

Más tanúságok szerint Bonaparte helyzete valójában még rosszabb volt. (Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi párizsi tudósításában így írta le ezt a jelenetet: „...megjelenése [Bonapartéé - *A. M.]* hallatlan zavart keltett a Tanácsban. Mindenki felugrott a helyéről. Számos szónok sietett a szószék felé. Bonaparténak nem sikerült oda feljutni. Indulatosan félrelökték. Néhányan ezt kiabálták: »Bonaparte nem áll a törvények védelme alatt! Törvényen kívül áll! Törvényen kívül áll!« Mások rárontottak, pisztollyal és tőrrel fenyegették! Az egyik képviselő meglökte, a másik tőrrel döfött feléje, de a szúrást egy gránátos szerencsére felfogta, s ennek felhasította a köpenye ujját és a mentéjét...”) Serdülőkorában a fizikai gyöngeség hirtelen fellépő rohamaiban szenvedett, időnként ájult vagy félájult állapotba került. Bizonyára nem készült fel a felháborodás ilyen dühös

kirobbanására. Nem vitatkozott, nem válaszolt, még csak nem is fejtett ki ellenállást. A döntő pillanatban nyilván ez a különös gyöngeség fogta el; félájult állapotban volt. Lefebvre tábornok ezt észrevette, felismerte. - Mentsük meg a tábornokunkat! - kiáltással ő

meg a gránátosok, félrelökve a képviselőket, kitépték kezükből Bonapartét és kivitték a teremből.

A katonák által támogatva, Bonaparte támolyogva, sápadt arccal és megrendülve lassan visszament földszinti szobájába. Eltartott egy ideig, amíg magához tért. Nehezen lélegzett. Beszéde zavaros volt. Sieyést „tábornoknak” nevezte. Ugyanazokat a szavakat ismételgette. Elhagyta ereje, semmire sem tudta elhatározni magát. Fülében még nyilván a szörnyű kiáltások csöngtek: „Törvényen kívül! Törvényen kívül!” Még félig ájult állapotban is meg kellett értenie e szavak jelentését: ez a két szó juttatta Robespierre-t a Place de la Gréve-i vérpadra.

Murat, aki megőrizte hidegvérét és egy lépésnyire sem tágított Bonaparte mellől, egyszerű megoldást javasolt: katona lévén úgy vélekedett, hogy katona módra kell cselekedni. Mi lehet ennél egyszerűbb?

Bonaparte azonban semmire sem tudta elhatározni magát. Egy ideig a tehetetlenség, a fejvesztettség állapotában volt. Lassanként a gyöngeség elmúlt, arca visszanyerte rendes színét. De még mindig dermedt volt. Talán azt gondolta, hogy már minden elveszett?

A dolgozószobája melletti szobák, amelyek még az imént zsúfolva voltak tisztekkel, képviselőkkel, politikai fezőrökkel, akik türelmesen várták parancsszavát, kiürültek. Fouché, aki előbb többször is felbukkant, most eltűnt. Mindenkinek akadt valami halaszthatatlan dolga, amiért kénytelen volt távozni. A győzelem felé haladó tábornok fényes nagy kísérete megritkult. Nem lehetett tévedni a tekintetben, mit jelentenek e változások. Ezek az immár kétségtelenné vált vereség biztos előjelei voltak.

Az idő pedig múlt. A rövid őszi nap a vége felé közeledett. Sötétedni kezdett. Tízezer katona kora reggel óta fegyverben állt. Bizonyára már zúgolódni kezdtek. S vajon lehet-e számítani rájuk? A törvényhozók üléstermébõl egyre aggasztóbb hírek érkeztek. Lucien Bonaparte üzente, hogy már semmiért sem kezeskedhet.
Az államcsíny megbukott; következik a megtorlás.

Az utolsó, válságos pillanatban, amikor úgy látszott, hogy már minden elveszett, Bonapartéba visszatért az energia. Kisietett, lóra

ült, és Murat, valamint a fentről lehívatott Lucien kíséretében körüljárta a csapatokat. Azt harsogta, hogy meg akarták őt gyilkolni, hogy az Ötszázak Tanácsában összeesküvők ülnek, hogy ott tőrdöféssel fenyegetik őt, a Köztársaságot, a népet. - Katonák, számíthatok rátok? -ismételgette Bonaparte egy és ugyanazt a kérdést, végigjárva a csapatokat.

Volt egy pillanat, amikor úgy látszott, hogy a sereg ingadozik. De Bonaparte és az öccse a katonáktól rokonszenv-nyilvánításokat kényszerítettek ki. S akkor Bonaparte jelt adott Murat-nak.

Elhangzott a vezényszó. Egy gránátos osztag, dobszóval, Murat és Leclerc vezetésével, az Ötszázak Tanácsának termébe indult. Kitárva az ajtót, Murat dörgő hangon kiadta a parancsot: - Rúgjátok ki ezt a csőcseléket!

Valójában a „rúgjátok ki" helyett még durvább, nyomdafestéket nem tűrő kifejezést használt. A közkatonából lett tábornok, a kocsmáros fia még a törvényhozó testületben sem tartotta szükségesnek a parlamentáris kifejezések használatát.

A 99-es jakobinusok, akik vádbeszédekben ostorozták a diktátort, a dobszó hangjaira megrémültek. Nem akadtak köztük olyan férfiak, mint a hegypárt jakobinusai, Romme és barátai, akik kézről kézre adott egyetlen tőrrel végeztek magukkal. Még riasztólövést sem kellett leadni. A képviselők hanyatt-homlok menekültek a teremből. Nem telt bele öt perc, s az Ötszázak Tanácsa megszűnt létezni, a terem kiürült. Minden egyszerűbbnek bizonyult, mint ahogy várható lett volna. Ez volt, az akkori közkeletű kifejezés szerint „a képviselők ablakon való kidobásának művészete", amelyre olyan szép példát mutatott brumaire 19-én Joachim Murat parancsnoksága alatt a gránátos osztag.

Az államcsíny befejeződött. A Direktórium után az Öregek Tanácsát és az Ötszázak Tanácsát is törölték a történelemből.

Egyébként, mielőtt még a már nem létező Tanácsok halálra rémült tagjainak sikerült szétszéledniük, néhányat közülük, akik a katonák kezei közé kerültek, visszakergettek a kastélyba. Ott utasításra, minden ellenkezés nélkül, elfogadtak egy határozatot, amely szerint létrehoznak egy ideiglenes konzuli bizottságot Sieyésből, Roger

Ducos-ból és Bonapartéból, valamint két bizottságot az alkotmánytörvények előkészítésére.

A nap véget ért. A városra leszállt az éjszaka. Megeredt az eső - ritkás, őszi eső, amely a késő éjszakai órákig nem állt el. A katonák zárt alakzatban visszavonultak a laktanyába. A kíváncsiskodó járókelők megijedtek az esőtől és siettek haza. Az utcák elnéptelenedtek. Az épületek falaira közleményt ragasztottak, amelyet a nem tudni mikor előbukkant Fouché rendőrminiszter fogalmazott meg, s amely a párizsiakat a végbement fontos eseményekről értesítette. A közlemény szerint Bonaparte ellen, aki leleplezte az Ötszázak Tanácsában folyó ellenforradalmi mesterkedéseket, merényletet követtek el, de a „Köztársaság géniusza" megmentette a tábornokot; visszatért Párizsba, a törvényhozó testület pedig megtett minden intézkedést a Köztársaság diadalának és dicsőségének megszilárdítására.

Esett, s az a kevés járókelő, aki csak rápillantott a közleményre, de nem olvasta el, folytatta útját. Egyébként este, amint a lapok közölték, a kormányépületek és néhány magánház ki volt világítva.

Sieyésnek ezt a mondást tulajdonítják: „...én a brumaire 18-át csináltam, de nem a 19-ét". Másfél évszázad múlva mint teljesen hitelt érdemlőt idézte Stendhal. Ez a legenda életerősnek bizonyult. Napjainkban még az alkotmányjog történetére vonatkozó szakmunkákban is találkozunk vele.

Bonaparte tábornok brumaire I9-i kiáltványa

PROCLAMATION

DU GÉNÉRAL EN CHEF

BONAPARTE.

Le 19 Brumaire, onze heures du soir.

Signé BONAPARTE.

À PARIS, DE L'IMPRIMERIE DE LA RÉPUBLIQUE.

Ez a verzió nem véletlenül született meg; teljesen meghatározott célokat követett. Brumaire 19-ét szembeállították 18-ával. Az első nap - brumaire 18 - győzelmesen folyt le. Brumaire 19 nehéz nap volt, amikor, úgy tűnt, az események menete megfordult, az államcsíny szervezői a vereség küszöbén álltak, s már-már félő volt, hogy elsöprik, eltapossák és megsemmisítik őket.

Ámde brumaire 18-ának szembeállítása 19-ével, egy egységes egészet alkotó eseménynek két külön eseményre való szétvágása teljességgel kiagyalt és mesterkélt dolog. Lehetséges volt-e brumaire 19 brumaire 18 nélkül? Meg lehetett-e állni annál, amit brumaire 18-án elértek? Egyetlen egységes, összefüggő akcióról van itt szó,

amelyet csupán az a törvényszerű szünet tagolt ketté, amelyet mindig és elháríthatatlanul megteremt az éjszaka.

Igaz - de nem az egyik napra, hanem mindkettőre vonatkozóan -, hogy az államcsíny általános tervét, mint napjainkban mondanák: forgatókönyvét, lényegében Bonaparte nélkül agyalták ki és készítették elő - Bonapartéval ismertették, ő pedig elfogadta, hangosan kimondott ellenvetések nélkül.

A forgatókönyv alapgondolata egyszerű és világos volt. Egy klikknek a hatalmát, a Direktórium ingatag és labilis hatálmát fel kell váltania egy stabil polgári rendnek vagy más szóval, a burzsoázia diktatúrájának. Ez a gondolat nem Sieyés, nem Cambacérés, nem Talleyrand agyában született meg, a történelmi helyzetből adódott, ennek fejlődése tűzte napirendre. Ez az idők szava volt, a vagyonos osztályok követelése - a burzsoáziáé, a jómódú parasztságé -, ebben az időben ezek irányították az események menetét.

Ámde Sieyés fentebb idézett szavaiból nem nehéz meghallani a nem nyíltan kimondott, de mégis bennük rejlő gondolatot. Az államcsínyt 18-án Sieyés hajtotta végre, 19-én pedig Bonaparte bitorolta. 18-án a hatalom Sieyés kezében volt, 19-én pedig a kard megtagadta az engedelmességet: maga lett hatalommá. E mögött a gondolat mögött egy másik is rejtőzik: 18-án a hatalom polgári jellegű volt, 19-én átment a katonák kezébe.

Ez a gondolatmenet is arra hivatott, hogy eltávolítson a valóságtól és helytelen képzeteket keltsen. Elsősorban a tények cáfolnak rá.

A brumaire 18-19-i események elsősorban abban különböznek lényegesen számos, tartalmukat tekintve velük rokon eseményektől, hogy ez vértelen puccs volt, s mint ilyen, Franciaország történetében a maga nemében addig egyedülálló jelenség. Vendémiaire 13-án a kormányhatalom, hogy szétzúzza a vele ellenséges zendülést, kénytelen volt nemcsak kardhoz és puskához folyamodni, hanem neheztüzérséghez is. Bonaparte tábornok, aki akkor a kormány katonaságát vezényelte, kartácstüzet nyitott a zendülőkre. Brumaire 18-19-én ugyanez a kormányhatalom az ezúttal Bonaparte vezette zendülőkkel való első érintkezéskor összeomlott anélkül, hogy védelmére egyetlen lövést leadtak volna.

Nem volt egyetlen halott, sőt egyetlen sebesült sem a két fél részéről. Nem dördült el egyetlen lövés! Ez valóban „glaszékesztyűben” végrehajtott államcsíny volt, ahogy azt a XIX. században mondták.

Hogyan történhetett ez? Valóban abban rejlik a magyarázata, hogy a zendülőknek Bonaparte állt az élén? Csak a „napóleoni legendák” legfanatikusabb hívei támogathatnának egy ilyen verziót. A Direktórium rezsimje annyira túlélte önmagát, annyira elszakadt mindazoktól a társadalmi erőktől, melyek korábban támogatták, hogy az első lökésre összeomlott.

Rendben van, mondhatja valamelyik olvasónk, a Direktórium rezsimje túlélte önmagát, nem volt többé ereje az ellenálláshoz. De miért nem szálltak szembe a zendülőkkel az igazi republikánusok, az „utolsó jakobinusok”, a demokrácia és a szabadság igazi hívei ?

Az ilyen kérdésfeltevés jogos volna, s nem lehet megválaszolatlanul hagyni. Hiba lenne a 99-es jakobinusokat mind egy kalap alá venni, kizárólag levitézlett politikusokat vagy frázishősöket látni bennük, akik képtelenek bátor tettekre. A Manége-ben (lovarda) tartott gyűlések részvevői, az „utolsó jakobinusok” között akadtak becsületes, bátor férfiak is, akik készen álltak arra, hogy szembenézzenek a veszélyekkel. Antonelle, Félix Lepeletier, Marc-Antoine Jullien, Drouet, Fiquet, Fyon - a babeufista mozgalom egykori részvevői, politikai harcosok, akik szembe tudtak nézni a halállal - hol voltak ezek brumaire 18-19-én? Miért nem alkottak falat, miért nem zárták el az utat az államcsíny szervezői előtt? Nem hallatták hangjukat ezekben a napokban, s ez, természetesen, nem tekinthető véletlennek.

Kit kellett volna megvédeniük? Robespierre gyilkosait? Babeuf hóhérait? A népszabadság elfojtóit? Tolvajokat és sikkasztókat, megvásárolható embereket és spekulánsokat, akik meggazdagodtak a nép ínségén? Azok a bűnösök, akik a népképviselők vörös tógáját öltötték magukra, annyira idegenek voltak a Köztársaságtól, amelynek a nevét bitorolták, sőt annyira ellenségesek voltak irányában, hogy az igazi demokraták közül egynek sem támadt kedve harcolni hatalmuk megóvásáért.

A nép, amelyet - Roederer mondását alkalmazva - nyugdíjba

küldtek, néma nézőként félrehúzódott. Az utolsó jakobinusok, még akik hívek maradtak is eszményeikhez, megzavarodtak, nem tudták, mitévők legyenek. Annyi katasztrófa, szertefoszlott illúzió, megcsalt reménység, beteljesületlen álom után mire törekedjenek? Mit keressenek ?

Marc-Antoine Juliién politikai tévelygései, amelyeket olyan mesterien ír le V. M. Dalin, Maximilien Robespierre egykori fiatal barátjáról szóló tanulmányában, nem tekinthetők csak egyéni tragédiának. Ez egy nemzedék tragédiája volt, azoknak a huszonéveseknek a tragédiája, akik akkor kerültek be a forradalomba, amikor az már hanyatlóban volt, amikor már thermidor kardja lebegett fölötte.

Brumaire 18-19-ének döntő óráiban az „utolsó jakobinusok” nem vettek részt a harcban. Néhányan közülük, mint Jullien, egy ideig reménykedtek is a bonapartista irányzatban, csatlakoztak is hozzá, annyira szerették volna álmaik megvalósulását látni, hogy hajlandók voltak vágyaikat valóságnak tekinteni. Mások egyszerűen félrehúzódtak. Nem akartak segíteni sem Barrasnak, sem Sieyésnek, sem Bonaparténak; tudatában voltak annak, hogy az események fő árja valahol mellettük rohan el; nem volt több teendőjük, készek voltak összevegyülni a tömeggel.

Nevezzük nevén a dolgot: a brumaire 18-19-i államcsíny nem ütközött ellenállásba a nép részéről, nem ütközött ellenállásba sem jobboldalról, sem baloldalról. Minden államcsínynek e legvértelenebbike a thermidor utáni történelem logikus és törvényszerű állomása volt.

Figyelembe kell ezt vennünk, mert ez magyarázza meg, hogy brumaire 18—19-én miért nem érezték szükségét egy diktátornak, egy olyan legfőbb személynek, aki összpontosítja kezében a hatalom teljességét. Brumaire 18-án is, 19-én is, sőt még egy ideig utána is a hatalom testületi jellegű maradt. Mint már fentebb megjegyeztük, a három konzulról szóló brumaire 19-i hivatalos rendelet elsőként Sieyést nevezte meg. Bonaparte, akit betűrend szerint elsőként kellett volna megnevezni, a rendeletben a harmadik helyen szerepelt. Eszerint tehát formailag brumaire 18-án is, 19-én is a civil hatalom játszotta a vezető szerepet...

Tehát azt a kísérletet, hogy az államcsínyt két különböző aktusra tagolják, el kell vetnünk, mivel ellentmond a tényeknek, ezzel szemben vitathatatlan, hogy az államcsíny főszereplője brumaire 18-án is, 19-én is Bonaparte volt. Bonaparte tartotta kezében a fegyveres erőt, a hadsereget, márpedig ennek döntő jelentősége volt. Jóllehet az államcsínyt részvevői igyekeztek alkotmányos formák között végrehajtani, a terv sikerét mégis az biztosította, hogy a parlamenti színen szereplő személyek háta mögött a Tuilériák vagy a saint-cloud-i kastély parkjában parancsra várva készen állt tízezer katona. S amikor Saint-Cloud-ban kiderült, hogy a szigorúan törvényes változat nem vezet eredményre, a gránátosok beavatkozása néhány perc alatt eldöntötte azt, amit rábeszéléssel és szónoklatokkal nem sikerült elérni.

Ám a hadsereg általánosabb értelemben is döntő jelentőségre tett szert. A VIII. év Francia Köztársaságának tényleges viszonyai között, tíz évvel a nagy polgári forradalom kitörése után, öt évvel thermidor 9. után, belső zavargások és az országnak a második koalíció ellen viselt háborúja közepette, az új burzsoá rendnek (más, haladóbb rend akkor lehetetlen lett volna) a megszilárdítása csak a hadsereg segítségével volt elérhető.

Az elmúlt forradalmi évek fő gazdasági és társadalmi tartalma a tulajdon újrafelosztása és jellegének ebből következő megváltozása volt. Országos viszonylatban még mindig nem rendelkezünk mennyiségi adatokkal, de a helyi kutatások igen sok eltérést mutatnak. Mindamellett e folyamatok általános irányához nem fér kétség. A polgári tulajdon győzelmét jelentette a feudális tulajdon fölött, a kapitalista tulajdon jelentős kiszélesedését és megerősödését, a szabad parasztok - a kisbirtokosok -új, nagy számú osztályának létrejöttét.

A kortársak a tulajdonnak ezt az újrafelosztását nem tekintették véglegesnek. Az új tulajdonosok, akiket a forradalom hozott létre, nem érezték elég stabilnak a szerzett tulajdont. Joggal tarthattak attól, hogy új tulajdonukat megpróbálja elvenni tőlük egykori tulajdonosuk. Az európai hatalmak koalíciója ellen hét éve viselt háború és a huhogók royalista zendülései azt bizonyították, hogy ez a veszély nincs kiküszöbölve, továbbra is fennáll, s hogy kiküszöbölésének vagy legalább csökkentésének csak egy eszköze

van - a fegyveres erő. Az új birtokosok - a burzsoázia és a jómódú parasztság - ugyanúgy féltek a baloldali veszélytől is: az „agrártörvényektől”, a babeufista „egyenlőségtől”, az 1793-1794. évi könyörtelen politikától: a szabott áraktól, a rekvirálásoktól, a szabadkereskedelem betiltásától stb. Bár valójában a gazdasági fejlődés akkori szintjén - a kapitalizmus manufaktúra-szakaszában a polgári és a paraszti tulajdont nem fenyegette komoly veszély baloldalról, már azért sem, mert az erők még nem lehettek elegendők az ilyen támadáshoz, a pszichológiai veszély baloldalról nem volt kisebb, mint jobboldalról.

Csakis egy erős hadsereg volt képes arra, hogy megvédje, fenntartsa és megszilárdítsa a tulajdon újrafelosztását, megerősítse az új tulajdonosokat - a polgárokat, a parasztokat abban, amit megszereztek. Végül, az új, polgári állam kialakulásában a fegyveres erők - a hadsereg és a rendőrség - ennek az államnak leglényegesebb elemeivé váltak.

A XVIII. század végi Franciaország konkrét történelmi viszonyai között tehát a hadsereg a dolgok meneténél fogva az első helyre kerül. Sieyés és Bonaparte párharcában, amely - anélkül, hogy környezetük észrevette volna - megkezdődött már brumaire 18. előtt, abban a pillanatban, amikor szövetségre léptek, Bonaparte győzelme eleve biztos volt. A brumaire 18-i események előtt is, alatt is, után is Sieyés folyvást az előtérben állt - s Bonaparte ebbe könnyű szívvel, ellenvetés nélkül beleegyezett, de az államcsíny igazi vezetője mégis Bonaparte maradt. Ő tartotta kezében a tényleges erőt, a hadsereget, s ez mindent meghatározott. Sieyés veresége előre el volt döntve.

A kortársak azt az eseményt, amely véget vetett a Direktórium rezsimjének, „brumaire 18-i forradalomnak” nevezték. A „brumaire 18-i forradalom” kifejezéssel találkozni lehetett a történtekről szóló tudósításokban és rendőrségi jelentésekben, hivatalos közleményekben, még a politikától távol álló emberek is használták; kezdetben ez volt a végbement fordulat közkeletű elnevezése.

A brumaire 18-i forradalom... Forradalom? Vajon ki hihetett ebben?

Persze, akkor is voltak együgyű emberek, vagy akik rosszul voltak értesülve és nem igazodtak el a történtekben, olyan emberek, akik

hajlottak arra, hogy készpénznek vegyék a forgalomban levő kifejezéseket és hogy a brumaire 18-19-i eseményeket a forradalom felé tett új lépésnek vagy forradalomnak tekintsék; például Lefebvre generális - jó katona, jó kardforgató - néhány nappal az államcsíny után ezt írta Mortier tábornoknak: „Ez a csodálatos és nemes forradalom minden megrázkódtatás nélkül zajlott le... A közvélemény a szabadság oldalán áll; megismétlődnek a francia forradalom legszebb napjai... Nekem úgy rémlett, hogy újból átéltem az 1789. évet... Ezúttal ca ira fmenni fog - a francia forradalom ismert dalának kezdete], ezért kezeskedem önnek.” Ez persze egy, a politikában járatlan tábornok rendkívül naiv elmefuttatása. Bertrand Barére, a Közjóléti Bizottság volt tagja, aki Párizs mellett illegalitásban rejtőzött, egy olyan férfiú, aki semmiképpen sem nevezhető naivnak, az államcsíny után levelet írt Bonaparténak, amelyben közölte, hogy csatlakozik az új rezsimhez, és a konzul elé terjesztett egy teljesen demokratikus alkotmánytervezetet. Mi volt ez? Egy nagy tapasztalatú politikus kísérleti sakkhúzása? Vagy egy az élettől elszakadt ember illúziója, aki kénytelen beérni az illegalitásba eljutó töredékes értesülésekkel? Talán ez is, az is.

Ám az efféle reakciók mégis kivételszámba mentek. A kortársak többsége egészen más értelemben használta a „brumaire 18-i forradalom” kifejezést. A többség számára ez csak ama korszak közhasználatú politikai terminológiája volt. „Brumaire 18-i forradalom”? De hogy is nevezhetnék másként? Hiszen hivatalosan a thermidor 9-i ellenforradalmi puccsot is „thermidor 9-i forradalomnak” nevezték azoknak az éveknek a politikai megnyilatkozásaiban. „Thermidor 9-i forradalom”, „fructidor 18-i forradalom”, „brumaire 18-i forradalom”. Ez volt a Köztársaságban a győzelemmel végződő politikai fordulatoknak egyezményes, kötelező megjelölése.

A brumaire 18-19-i események valóságos tartalmát a kortársak egészen másként ítélték meg, mint ahogyan ezt a hivatalos terminológia mutatta. A vagyonos osztályoknak az államcsínyre való közvetlen reagálását pontosan rögzíti egy rövid újságközlemény, amely közvetlenül az események után megjelent: „A végbement változásokat megelégedéssel fogadta mindenki, a jakobinusok kivételével. Kiváltképpen örülnek nekik a kereskedők;

újjászületik a bizalom; helyreáll a forgalom; sok pénz folyik be a kincstárba.”

E rövid feljegyzés, amely három nappal a fordulat után a napihírekben található, a bonapartista rezsim társadalmi elemzése szempontjából igen lényeges. Egyébként nincs hiány ennél részletesebb és megalapozottabb tanúbizonyságokban sem.

Necker, az ismert bankár, Franciaország egyik leggazdagabb embere tíz nappal a puccs után, brumaire 28-án leányának, Madame de Staëlnek ezt írta: „S íme, a szín teljesen megváltozott. Meg fogják őrizni a Köztársaság látszatát, de a hatalom teljessége a tábornok kezében lesz... Meggyőződésem - folytatta Necker -, hogy az új rezsim a tulajdonosoknak sokat fog adni jogok és erő tekintetében.” Az állami pénzügyek fő ellenőrének éleslátása nem vonható kétségbe.

Öt nappal az államcsíny után a *Moniteurben* megjelent egy cikk, amelyet plakátként kiragasztottak Párizs utcáin és amelyet Regnault polgártársnak tulajdonítottak, szabatosan megfogalmazza azokat a várakozásokat, vagy talán inkább követeléseket, amelyeket a burzsoázia az új hatalommal szemben támasztott. A cikk felvetette ezt az alapvető kérdést: vajon a Köztársaságban kedvező változás következik-e be? „Vajon meg fogják-e ismételni a régi hibákat vagy elég bátorságuk lesz ahhoz, hogy beismerjék és kijavítsák őket? Vajon továbbra is uralkodni fognak-e azok a politikai előítéletek, amelyek megtévesztették törvényhozásunkat, kormányunkat? Vagy képesek lesznek megérteni őket és találnak magukban erőt arra, hogy végre megvalósítsák a nagy liberális eszméket, a szilárd elveket, a társadalmi szervezet stabil alapjait?”

Mit jelentett ez? A cikk világosan megmondta, mit követel a nagyburzsoázia. Nemcsak elítélte azoknak a „tehetségtelen és elvtelen vezetőknek” fennálló rezsimjét, akik olyan szenvedélyek és bűnök világában éltek, melyeket képtelennek bizonyultak megszüntetni vagy akár megbüntetni. A cikk nyíltan rámutatott arra, min kell javítani. Elítélte a „progresszív adókat, amelyek sértik a tulajdonjogot”, felpanaszolta a szerencsétlen járadékosok bajait, akik hiába próbáltak hozzájutni a zűrzavar és ostobaság, az országot tönkretevő polgárháború folytán kiürült államkincstárból nekik járó összegekhez. „Nálunk nincsen sem

alkotmány, sem kormány; ezt is, azt is akarjuk... Franciaország olyasvalamit akar, ami nagy és állandó. A stabilitás hiánya tönkretette; állandóságot kíván... Azt akarja, hogy képviselői... békés konzervatívok legyenek, nem pedig nyughatatlan újítók... Be akarja takarítani végre az évtizedes áldozatok gyümölcseit.” Ennél világosabban a cikk szerzője nem fejezhette volna ki magát. Ez a polgári rend stabilizálásának programja volt, a szilárd, stabil polgári „rend” követelése.

Brumaire 18. Franciaország belpolitikai történetében természetesen nem forradalom, hanem ellenforradalom. Pontosabb, ha azt mondjuk, hogy brumaire 18. az ellenforradalmi polgárság fejlődésében új szakaszt jelentett, amely thermidor 9-én kezdődött. A brumaire 18. és thermidor 9. közötti összefüggés kétségtelen. Ma is, akár korábban, teljesen értelmetlen az a kérdés, amelyet szívesen feltesznek a brumaire 18. által bevezetett új rezsim apologétái: vajon Bonaparte nem különb Barras-nál? Vajon a konzulság és a császárság rezsimje nem különb a thermidoristák és a Direktórium rezsimjénél?

Erkölcsi értékítéleteket, amelyek mindig szubjektivek és vitathatók, aligha kell belevinni a történettudományba. Az összehasonlító-értékelő ítéleteknél fontosabb a társadalmi fejlődés történelmi determináltságának pontos meghatározása. Brumaire 18. és thermidor 9. genetikus összefüggése nyilvánvaló, hiszen mindkét puccs meghatározó lépcsőfok volt a nép elnyomásának és alávetésének folyamatában, melynek segítségével a burzsoázia szétzúzta a feudális-abszolutista rendet, és hatalomra jutott.

Albert Soboul gondolata, aki azt írja, hogy „brumaire ugyanazon a vonalon helyezkedik el, mint thermidor és a nyolcvankilences év”, egészében véve érthető. De ez a vélemény akkor lesz helyes, ha egy lényeges módosítást eszközlünk rajta; ez a vonal nem volt változatlan, egyforma. 1789-től 1794-ig, július 14-től thermidor 9-ig a forradalom felfelé ívelő vonalon fejlődött. Thermidor 9-én a forradalom megszakadt, s megkezdődött egy lefelé tartó vonalon - a polgári ellenforradalom vonalán - folyó fejlődés.

Ám ha a francia nép vonatkozásában, amely öt éven át csinálta a forradalmat és zúzta szét valamennyi ellenségét, a Francia Köztársaságnak öt ezt követő esztendeje (1794-1799) a polgári

ellenforradalom időszaka volt is, nemzetközi aspektusban, azaz a polgári Franciaország és a feudális-abszolutista Európa kapcsolatai szempontjából egészen másként állt a dolog. A polgári Franciaország az első és a második koalíció monarchiáival vívott párharcban természetesen élenjáró, progresszív erő maradt.

Marx és Engels ezt írta a „Szent család"-ban: „Napóleon a *forradalmi terrorizmus* utolsó harcosa volt a szintén a forradalom által proklamált *polgári társadalom* ellen... Napóleon *végigvitte* a *terrorizmust* azáltal, hogy a *permanens forradalom* helyére a *permanens háborút állította.* A teljes jóllakásig kielégítette a francia nemzetiség önzését, de megkövetelte a polgári üzletek, az élvezet, a gazdagság stb. feláldozását is, valahányszor a hódítás politikai célja ezt kívánta." Később még vissza kell térnünk Napóleon és az általa létrehozott rezsim e kitűnő jellemzésére. Marx e tömör és kifejező megfogalmazásában meghatározta az egész napóleoni rendszer lényegét. Az általunk vizsgált összefüggésben mindenekelőtt egy aspektusra kell figyelmet fordítanunk. A brumaire 18-i államcsíny megszilárdította a forradalmi polgári társadalmat Franciaországban, és arra volt hivatva, hogy a továbbiakban a fegyverek erejével lerombolja Európában a feudális-abszolutista rend bevehetetlennek látszó bástyáit, utat törve a kontinensen a polgári rend elterjedéséhez. Lev Tolsztoj hű a történelmi igazsághoz, amikor híres regénye elején, Anna Pavlovna Scherernek, az orosz cárné udvarhölgyének szalonjában 1805 júliusában folyó politikai beszélgetést leírva, Anna Pavlovna szájába felháborodott szavakat ad a „forradalom hidrájáról", amely „most még szörnyűbb alakot öltött ennek a gyilkosnak és gonosztevőnek személyében". Gyilkoson és gonosztevőn az orosz cárné udvarhölgye Napóleont értette, akinek a nevét helyesebbnek tartotta ki sem ejteni.

8. fejezet

Az első konzul

Louis-Jerome Gohier, a brumaire 18-19-i államcsíny által megdöntött Direktórium elnöke elbeszéli, hogy az utolsó, válságos napon a saint-cloud-i kastély mellett több órán át állt egy hatlovas hintó, amely utasára várt. Ez Sieyés hintója volt. A körültekintő állami tisztségviselő, aki csatlakozott a zendüléshez, szükségesnek tartotta, hogy balsiker esetére készen álljon egy hintó, amely gyorsan mennél messzebbre viheti őt a végzetes események színhelyétől.

Ám a lovak fölöslegesnek bizonyultak. A sikeres államcsíny győztes „brumaire 18-i forradalommá” lett. Sieyésnek csupán le kellett aratnia a néhány óra alatt beérett gazdag gyümölcsöket.

A rátarti, tekintélyes, saját fontosságának tudatától áthatott Sieyés sietség nélkül indult el a három konzul első ülésére, amely brumaire 20-án déli tizenkét órára volt kitűzve a Luxembourg-palotában. Teljes joggal ítélte meg derűlátóan az események várható fejlődését. A dolgok természetes fejlődése folytán végül az államhatalom csúcsára jutott. A másik két konzult nem tartotta veszélyes vetélytársnak. Roger Ducos jelentéktelensége nyilvánvaló volt, nem is jött számításba. A tábornok pedig, akitől Sieyés voltaképpen tartott egy kicsit, gyöngébbnek mutatkozott, mint várható lett volna. Saint-Cloud-ban rossz idegzetűnek bizonyult, ájulások környékezték - várható volt ez egy katonától ? Nem lesz nehéz ezt a neuraszténiás alakot móresre tanítani.

Ámde amikor a konzulok összeültek ugyanannál az asztalnál, ahol eddig a Direktórium ülésezett, váratlanul minden másképpen alakult. Roger Ducos, akit sértett Sieyés gőgös és lenéző magatartása, azt javasolta, hogy Bonaparte elnököljön. A tábornok beleegyezett ebbe és azonnal erősen kezébe vette a gyeplőt. Egyébként azonnal megértette, mit érez Sieyés, s azonnal azt javasolta, hogy a konzulok felváltva, betűrendben elnököljenek.

Az államcsínyt követő első hetekben ez így is történt; a három konzul egyenlő volt, minden kormányrendelkezést három aláírással adtak ki; ez nyilvánvalóan testületi hatalom volt. Ha a közvélemény szemében a konzulok közül valamelyiknek elsőbbsége volt, az

természetesen csak Sieyés lehetett. Brumaire 18. után még nagyobb lett reputációja mint messzetekintő politikusnak, állami vezetőnek, az alkotmányjogi problémák ismerőjének. Őt tartották az új hatalom igazi gazdájának; Bonapartéban inkább jobb kezét látták, aki végrehajtotta Sieyés utasításait.

A három konzul: Cambacérés, Bonaparte és Lebrun (Duplessis-Bertaux metszete)

A tábornok ezzel látszólag nem sokat törődött. Továbbra is hangsúlyozottan szerényen viselkedett, a katonai uniformist felcserélte civil ruhára, a nyilvánosság előtt csak kollégáinak, Sicyésnek és Roger Ducos-nak társaságában mutatkozott, nem sokat szerepelt, szándékosan a háttérben maradt.

Vajon mi lehetett ez? Ravasz politika, okos számítás? Aligha. Bonapartének akkoriban nemigen lehetett huzamos időre szóló átgondolt akcióterve. Ebben a szerénységben, engedékenységben, békülékeny hangnemben, amely Bonaparténál brumaire másnapján annyira állandósult, inkább a színész ugyanazon tévedhetetlen rögtönzési képességét kell látnunk, aki ösztönösen megtalálja az adott pillanatnak megfelelő szavakat, gesztusokat, hanghordozást.

Bonaparte megértette: közvetlenül a nagy megrázkódtatás, a

törvényhozó testületen brumaire 19-én elkövetett erőszak után, melyet nem lehetett elleplezni, az országnak nyugalomra van szüksége. Béke, nyugalom, stabilitás - ezt követelte a többség, ez volt a parancsoló feladat az államcsínyt követő időben. Ez bizonyos mértékig megfelelt Bonaparte személyes hangulatának is. Amióta nagyszabású tervei Saint-Jean-d'Acre falainál összeomlottak, az 1799. esztendőnek - a XVIII. század utolsó esztendejének - egész második felében Bonaparte folyvást a szakadék szélén táncolt, hajszálnyira a vereségtől. Így volt ez Szíriában, Egyiptomban s a Földközi-tengeren, a törékeny „Muiron" hajócskán. Így néhány napja, brumaire 19-én, az Ötszázak ülésén Saint-Cloud-ban. Végeredményben nyert, de a legutolsó pillanatban, már fél lábbal a szakadékban, és az utolsó pillanatban kicsikart győzelem a már elháríthatatlannak látszó pusztulástól mentette meg. E novemberi napokban bizonyára még mindig hallani vélte a szíriai sivatag furcsa madarainak rikoltásait és ezeket a kiáltásokat: „Törvényen kívül!" „Törvényen kívül!", amelyek a megalázó gyöngeség pillanataiban hangzottak fel a saint-cloud-i kastély szenvedélyektől átforrósodott termében. Szünet, megnyugvás kellett.

Fouché mielőbb jóvá akarta tenni, hogy az államcsíny napjaiban tétlenkedett, s ezért nagy erélyt tanúsított az egykori jakobinus társai elleni megtorlásokban. Letartóztatta az Ötszázak Tanácsának azokat a küldötteit, akik szembehelyezkedtek az államcsínnyel, így Jourdant, Félix Lepeletier-t, Antonelle-t és más tekintélyes jakobinusokat. Fouché azt remélte, hogy ezzel kedvében jár az új vezetőknek. Bonaparte javaslatára azonban ezeket a megtorló intézkedéseket a konzulok ülésén hatálytalanították, a letartóztatottak többségét szabadlábra helyezték. Jourdannak Bonaparte baráti hangú levelet írt, amelyben kifejezte azt a reményét, hogy Fleurus hőse együtt fog működni vele.

Az új hatalom - a konzulátus - nemcsak baloldali ellenfeleivel, a jakobinusokkal szemben tanúsított nagylelkűséget, hanem jobboldali ellenfeleivel, a royalistákkal szemben is. A fogságban levő royalisták nagy csoportját, amely reszketve várta a halálos ítéletet, kiutasították a Köztársaság területéről. A kezesekről szóló törvényt és a kényszerkölcsönről szóló törvényt - amely a jómódú emberekben elégedetlenséget keltett - hatályon kívül helyezték. A

fructidori megtorló törvényeket szintén hatálytalanították. A Párizsba visszaérkezett Carnot-t tisztelettel fogadták; ismét tagja lett az Intézetnek, s Bonaparte hamarosan felajánlott neki egy, az érdemeinek megfelelő tisztséget: a Köztársaság hadügyminiszteri tárcáját.

Az új kormánynak gondja volt a háború veteránjaira is. A pompás versailles-i kastélyt - a „Napkirály” és utódai rezidenciáját - a rokkant katonáknak adták, akik a Köztársaság zászlai alatt harcoltak. A három konzul 1799. november 28-i rendelete kidomborította ezen intézkedés republikánus jellegét: „A királyok egykori lakhelye... azoknak a katonáknak legyen a hálóterme, akik vérüket ontották, hogy megdöntsék az egyeduralkodókat.”

Ne feledkezzünk meg arról, hogy azokban az években a francia hadsereg kilenctized részben parasztokból állt. A féllábú, egyszerű paraszt Mária Antoinette termeiben vagy a francia király tükörtermében - mi lehetett volna népszerűbb az ilyen kormányintézkedésnél egy paraszti országban? A hadsereg is, a falu is tapsolt a „kis káplárnak”, mert egyedül neki tulajdonították a parasztok naiv hiúságának hízelgő törvényt.

Az új hatalom hangsúlyozott tiszteletet tanúsított a tudósok irányában is. A konzulok, a stabilitás fokozására törekedvén, igyekeztek a minisztériumokban mennél kevesebb személyi változást eszközölni. Csak a legfontosabb tisztségek alkottak kivételt. A hadügyminisztérium élére Berthier-t állították; ez Bonaparte területe volt, s természetesnek látszott, hogy a tábornok-konzul a hadsereg vezetését hozzá közelálló férfiúra bízta. A pénzügyminisztérium élére Sieyés javaslatára Gaudin került. Ezt a választást nem valamiféle részrehajlás diktálta.

Gaudin afféle arc nélküli ember volt; hosszú évekig dolgozott a pénzügyőrségen, s kiváló pénzügyi szakembernek számított, aki kívül áll a politikán és akinek nincsenek személyi kötöttségei. Már régebben is felajánlották neki a pénzügyi tárcát, de akkor visszautasította. - Ha nincs pénz és nincs mód az előteremtésére, akkor a miniszteri tisztség haszontalan - mondotta. Brumaire után a teljesen kiürült államkincstár katasztrofális állapota miatt csaknem rendeletileg kényszerítették rá ezt a posztot, melyet ettől kezdve

tizenöt éven át megszakítás nélkül betöltött. Végül a harmadik kinevezés volt talán a legkülönösebb. A belügyminiszteri posztot, a legfelelősebb miniszteri tárcát Pierre-Simon Laplace-ra, a híres asztronómiára, matematikusra és fizikusra bízták.

Ez a gondolat Bonapartétól származott. Igen nagyra becsülte a kiváló francia tudóst, akivel baráti kapcsolatot tartott fenn. Laplace széles látóköre kivívta tiszteletét. Ismeretes Laplace válasza Bonaparte azon kérdésére, hogy mi okból hiányzik az égi mechanika általa felállított rendszeréből isten: - A naprendszer elméletének megkonstruálásához nem volt szükségem isten létezésének hipotézisére - felelte egy kissé fölényesen a tudós. Bonaparte nem felejtette el azt sem, hogy Laplace jóindulatú vizsgáztatója volt a párizsi katonaiskolában és támogatta jelölését az Intézetbe való megválasztásakor. Végül, amikor ezt a felelős állást felajánlotta a tudósnak, Bonaparte ezzel a gesztussal hangsúlyozni kívánta az Intézet, a tudomány, általában a tudósok iránt érzett tiszteletét.

Bonaparte balszerencséjére a neves csillagász, aki sok éven át eredményesen működött a Mértékügyi Hivatal elnökeként, teljesen alkalmatlannak bizonyult a belügyminiszteri tisztségre. Hat hét teljesen elegendő volt arra, hogy kiderüljön: a tudós teljesen képtelen irányító közigazgatási munkára. Laplace-tól meg kellett válni, s Bonaparte kárpótlásul kinevezte szenátornak, később pedig a grófi címet adományozta neki, amelyet ez a paraszti sarj emberi gyöngeségből elfogadott. Egyébként mindez később történt. A VIII. év brumaire-jében azonban az Intézet tagjának, a csillagásznak és fizikusnak belügyminiszterré való kinevezése nagy hatást gyakorolt a kortársakra.

Ezek mind egyes láncszemei voltak a megnyugtatás és a megbékélés ugyanazon politikájának, amelyet az új kormány meghirdetett. Ez a kormány minden szűkkeblű pártszellemet elutasított. Hogy a konzulátus köré széles és szilárd többség tömörüljön, erélyesen véget kellett vetni a frakciók és klikkek, a csoportérdekek és a csoportelfogultságok politikájának. A leleményes Bonaparte hamarosan talált egy új összefogó jelszót, amelynek nevében egyesíteni lehetett a nép többségét. Frimaire 3-án (1799. november 24-én) Beizhez intézett levelében, két héttel az államcsíny után,

szabatosan megfogalmazta az új jelszót:

„Csatlakozzatok mindannyian a néphez. A francia polgár egyszerű címe kétségtelenül sokkal többet ér, mint a royalistáé, a clichystáé, a jakobinusé, a feuillant-é és még ezer és egy elnevezés, amelyek a klikkszellemet táplálják és tíz év alatt meggyorsítják a nemzet útját ahhoz a szakadékhoz, amelytől ideje őt egyszer s mindenkorra megmenteni."

A pártok szerinti megosztottsággal, a „hazafiakra" és „arisztokratákra" való elkülönítéssel Bonaparte szembeállította a franciákat egyesítő lobogót. „Franciaország", „a francia zászló", „franciák" - ezek voltak azok az átfogó, pártok fölötti fogalmak, amelyek körül Bonaparte igyekezett egyesíteni és tömöríteni a nemzet többségét. S ezek a jelszavak tetszettek a többségnek. A nemzet tömörülése és konszolidációja francia zászló alatt! Ez volt az a széles platform, amelyen a konzulátus kormánya egyesíteni akarta az eddig egymással kibékíthetetlenül szemben álló társadalmi erőket. A viszály leküzdése, a türelmetlenségről való lemondás elengedhetetlen feltételévé lett a nemzeti tömörülés e programja megvalósításának.

- Se vörös sapkát, se vörös cipősarkot! - Ezek a szavak, amelyek Bonapartétól származtak, vagy amelyeket legalábbis neki tulajdonítanak, de így vagy úgy kifejezték gondolatait, óriási népszerűségre tettek szert. (A vörös frígiai sapka, mint tudjuk, a sans-culotte-ok hagyományos szimbóluma volt, a vörös cipősarok pedig a nemesek öltözékéhez tartozott.) Úgy fogták fel őket, mint lemondást a szélsőségek politikájáról, lemondást a jakobinizmus és a royalizmus támogatásáról. Ebben elsősorban a brumaire-i rezsim pártonkívüliségét látták, azt, hogy nem az a célja, hogy *egy* bizonyos pártot támogasson. Eltelik majd némi idő, s ebben még mást is látni fognak, ami elkerülte a kortársak figyelmét az első napokban: az új hatalomnak azt a törekvését, hogy nemcsak a pártokon kívül, hanem a pártok fölött is álljon. De azt sokkal később fogják megsejteni.

Egyelőre, a brumaire utáni első hetekben, a XVIII. század utolsó napjaiban a szenvedélyek lecsillapulására, a franciáknak Franciaország nemzeti zászlaja alatti egyesülésére való felhívást a népesség többsége nyilvánvaló elégedettséggel fogadta. A

gondolkodó emberek előtt, persze, felmerült a kérdés - voltaképpen melyik Francia-országról van szó? A konzulátus kormánya erre a kérdésre is igyekezett a lehető legvilágosabban válaszolni. „A franciákhoz” címzett kiáltványban, amelyet az alkotmány kidolgozásának befejezése alkalmából csaknem bizonyosan Bonaparte írt vagy mondott tollba, ezt olvashatjuk: „Az alkotmány a képviseleti rendszer igaz elvein, a tulajdonon, az egyenlőség és a szabadság szent jogain alapszik.” E néhány szó pontosan meghatározza Franciaország osztálytermészetét, amelyet a brumaire-i rezsim meg akart szilárdítani. Teljesen nyilvánvaló, hogy nem a Bourbonok fehér zászlós Franciaországáról volt szó, s nem Babeuf „egyenlők összeesküvésének” Franciaországáról, hanem a Köztársaság háromszínű zászlós Franciaországáról, az új Franciaországról, a polgári Franciaországról.

„Tulajdon, egyenlőség és szabadság!” - vajon nem ezek voltak-e a forradalom által megteremtett új társadalmi rend alapelvei? Igaz, a kortársak könnyűszerrel észrevehettek, hogy a „tulajdon szent joga”, amely az emberi és polgári jogok 1789-i nyilatkozatának 17. cikkelye, az 1793. évi jakobinus nyilatkozatban pedig valahol a hátsó udvarban húzódott meg, a brumaire-i rezsim programnyilatkozataiban előtérbe került, az első helyet foglalta el a „szent jogok” között, ami teljesen összhangban állt a polgári Franciaország jellegével és a XVIII. század vége történelmi fejlődésének általános menetével. Vajon abban az időben a kor törvényszerű fejlődésével lépést tarthatott volna egy más Franciaország, mint a polgári tulajdon Franciaországa?

Az államcsínyt követő szünet - melynek szükségességét Bonaparte megérezte - valóban valamelyest megnyugtatta a kedélyeket és megkönnyítette az új rezsimnek első lépéseit. Abban az időben még a legélesebb szemű emberek is illúziókba ringatták magukat. Az ifjabb Jullien, Maximilien Robespierre egykori harcostársa és barátja, aki később közel állt Babeufhöz, a VIII. év brumaire-jének végén, tíz nappal az államcsíny után ezt írta: „El kell ismerni, hogy az új kormány, amely a közvélemény előtt rokonszenves személyekből tevődik össze, ügyesen hoz olyan intézkedéseket, amelyek a legalkalmasabbak arra, hogy megbékéljenek vele az emberek.”

Azokban a napokban nemcsak Jullien gondolkodott így, nemcsak azok, akik a múltban részt vettek a baloldali politikában, mint Barére vagy Vadier. Más okokból, de valljuk be, sokkalta több joggal a jobboldali társadalmi erők is üdvözölték az új rezsimet. Az értékpapírok árfolyamának állandó emelkedése bizonyította a legnagyobb meggyőző erővel, milyen vérmes reményeket keltett a nagypolgárságban a brumaire-i rezsim. Igazolja ezt az is, hogy a konzulátus a fukar bankároktól és pénzemberektől kölcsönöket tudott felvenni. Reményeket fűztek az új rezsimhez még a szélsőjobboldaliak - a királypártiak - is, akik általában hajlottak arra, hogy alaptalanul, kizárólag „istentől eredő jogaikba" vetett hitüknél fogva mindig az ő javukra történő gyors változásokat várjanak. Egyszóval, az új kormány felhívását az egyesülésre és a megbékélésre Franciaország különböző társadalmi körei nyilvánvaló helyesléssel fogadták, ha más-más okokból is.

Ám a szünet, amely az országban brumaire forró napjai után bekövetkezett, nem lehetett hosszú. Szükségképpen véget vetettek neki azok a kiáltó ellentmondások, amelyeket a brumaire 18-i államcsíny nem számolt föl; élüket a brumaire-i kormány csak időlegesen tompította. Legelőször azoknak az ellentmondásoknak kellett felszínre kerülniük, amelyek magában az ideiglenes konzulátus rezsimjében rejlettek. A rezsim már ideiglenes jellegénél fogva - a régi alkotmányt hatályon kívül helyezték, az újat még nem fogadták el - sem működhetett sokáig ebben a formában. Ám e merőben formai aspektus mögött a konzulátuson belüli két különböző irányvonal közti teljesen reális ellentmondások - a Sieyés és Bonaparte irányvonala közötti ellentmondások -rejlettek. Ezek a férfiak, akik időlegesen egybevágó érdekeik folytán kénytelenek voltak a brumaire-i államcsíny idején együtt haladni, hamarosan vetélytársakká váltak. Mivel mindegyikük igényt tartott az első szerepre, az összeütközés elkerülhetetlenné vált. Igyekeztek ezt halogatni, sőt a vetélkedést is álcázták az érintkezésbeli udvariassággal - számolni kellett a következményekkel -, de az összeütközés elkerülhetetlenségének mindkét fél tudatában volt.

A hadállások első kitapogatása nyomban az államcsínyt követő napokban megtörtént. Ahogy erről Bonaparte beszámol - s később megerősíti Gohier is-, amikor a két konzul egy ízben négyszemközt maradt a Direktórium üléstermében, Sieyés óvatosan körülnézve és

lehalkítva a hangját, váratlan kérdéssel fordult a tábornokhoz. - Nézze meg ezt a gyönyörű bútort, van fogalma arról, mit ér? - kérdezte, és egy régi komódra mutatott. Bonaparte nem értette a dolgot. - Megmagyarázom önnek - nyolcszázezer frank van elrejtve benne! - kiáltott fel Sieyés igen élénken és kidülledt szemmel. S továbbra is suttogva elmondta, hogy ezt az összeget arra szánták, hogy kártalanítsák a Direktórium tagjait, ha megválnak tisztségüktől. - A Direktórium nincs többé. Most mi vagyunk a birtokosai ennek az összegnek. Mit fogunk csinálni vele?

De Bonaparte nem volt olyan együgyű, hogy besétáljon egy olyan egérfogóba, melyben néhány százezer frank a csalétek.

- Ha én tudok erről, akkor az összeg az államkincstárba kerül - felelte gondolkodás nélkül de ha nincs tudomásom róla, egyelőre pedig még ez a helyzet, akkor önök osztozkodhatnak rajta - ön meg Ducos, hiszen mindketten direktorok voltak. De siessenek! Holnap már késő lesz.

Sieyésnek ezt nem kellett kétszer mondani. Tüstént magához vette a zsákmányt és - Napóleon elbeszélése szerint - „úgy osztotta el, mint az oroszlán az erről szóló állatmesében”. Magához vett hatszázezer frankot s kétszázezret hagyott Roger Ducos-nak; egyébként ez utóbbi azt panaszolta Gohier-nak, hogy mindössze százezret kapott kézhez. Ám a felek között ez csak az első erőpróba volt; ráadásul ebbe Sieyés részéről anyagi érdekek is vegyültek, amelyeknek alighanem mindig elsődleges jelentőségük volt nála. A drámai kifejlet az új alkotmány kérdésének eldöntésekor következett be. Az alkotmány elkészítését két bizottságra bízták, ezek tagjai közt sok tapasztalt férfiú volt - Daunou, Roederer, Boulay de la Meurthe és mások, de alkotmányjogi kérdésekben az elismert szaktekintély, s ezért a bizottságok tényleges irányítója Sieyés volt. Sieyésnek, mint az alkotmányjog nagy teoretikusának oly nagy volt a tekintélye, hogy mihelyt az ülésen kinyitotta a száját, mindenki azt várta, hogy nyomban csak úgy ontani fogja a Köztársaság alaptörvényének kész, kicsiszolt cikkelyeit. Ám múlt az idő, az egyik ülés a másikat követte, s Sieyés még mindig nem produkált semmiféle összefüggő szöveget. Csupán azt az általános formulát tudta javasolni, hogy „a hatalomnak felülről kell kiindulnia, a bizalomnak alulról”, s ez pedig, bármekkora jelentőséget

tulajdonítottak is neki, lényegében üres frázis maradt.

Boulay de la Meurthe, Roederer és Daunou segítségével Sieyés végül mégis benyújtotta egy alkotmányos berendezkedés tervezetét, amelyet a törvényhozó hatalom szerveinek igen bonyolult és mesterkélt szétforgácsolása és a végrehajtó hatalom nem kevésbé komplikált rendszere jellemzett. A végrehajtó hatalom csúcsa eszerint a „nagy elektor” (Grand Électeur) személyében testesült volna meg. Az államnak ez az első embere - Sieyés törvényhozó képzeletének kedvenc gyermeke - az egyeduralkodó szintjére emeltetett: a versailles-i kastélyban lakott volna, évi ötmillió frank jövedelemmel, fényűzéssel és a tisztelet jeleivel körülvéve kormányozta volna az országot a neki alárendelt konzulok útján. Sieyés később, a második tervezetben pontosító kiegészítéseket iktatott be: a konzuloknak különböző funkciói legyenek - „a háború konzulja”, „a béke konzulja”, vagyis az egyiknek a hatásköre a katonai kérdésekre, a másiké a civil ügyekre korlátozódott volna.

Végre kezdtek világosabb körvonalakat ölteni Sieyés bonyolult tervei. A két konzul rejtve folyó harca befejező szakaszába lépett. Az alkotmányjogi bizottságok tagjai is megértették, hogy nem a jogi elvont elmélkedéseknek van jelentőségük, hanem a tisztségek elosztásának a majdani államgépezetben. Sieyés tervezetei Bonapartéra a „háború konzulja” másodrendű szerepét osztotta ki... Nos, Bonaparte felvette az odadobott kesztyűt... A bizottságban, amely Sieyés tekintélyének alávetette magát, s hajlott arra, hogy már komolyan megvitassa a tervezeteket, Bonaparte kinevette ezeket. A „nagy elektor” tisztségét kemény bírálattal illette, „hízóba állított disznóhoz” hasonlította. Hát ezért hajtották végre a nagyszerű brumaire 18-át? Sieyés tervezetét a legélesebb fegyverrel zúzta szét - az iróniával, a gúnnyal. Sieyés megpróbált ellentmondani; Bonaparte megmutatta, csupán megmutatta oroszlánkörmeit, s a „felülről kiinduló hatalom” aforizmájának szerzője helyesebbnek vélte, ha elhallgat, voltak már tapasztalatai ezen a téren. [1]

Bonaparte kezébe vette az ügyet. Néhány nap alatt ugyanazokkal a bizottsági tagokkal összeállította az új alkotmány alaptételeit, helyesebben mondva elfogadtatta velük. Akkor hangzott el híres mondása: „Írjanak röviden és homályosan.”

A VIII. év frimaire 22-i (1799. december 13-i) alkotmány teljesen megfelelt ennek a direktívának. Csakugyan rövid is volt, homályos is. Eltérően a III. évi (1795-ös) alkotmánytól, amely háromszázhetvenhét cikkelyt tartalmazott, a Bonaparte irányításával készült alkotmány ennek alig több mint egynegyed részét tette ki: mindössze kilencvenöt cikkelyből állt. Száraz, teljesen szakmai jellegű okmány volt, amely szemmel láthatóan sietve íródott és általában nem nagyon hasonlít egy állam alaptörvényére. A VIII. év alkotmánya - megszegve az emberi és polgári jogok nyilatkozatát tartalmazó 1791., 1793. és 1795. évi alaptörvények által bevezetett tradíciót - egyáltalán nem említett általában vett jogokat. Voltaképpen egyetlen általános jellegű elvi tétele az első cikkely bevezető tétele: „A francia köztársaság - egy és oszthatatlan." A többi cikkely nagyobbik része teljesen gyakorlati jellegű, s helyenként közel áll egy jegyzőkönyvi feljegyzéshez. Így például a 39. cikkely egyik bekezdése leszögezi, hogy „az alkotmány kinevezi első konzulnak Bonaparte polgártársat,... másodiknak és harmadiknak pedig Cambecérést, illetve Lebrunt". Az alkotmányjog történetében alighanem ez volt az első eset, amikor „az alkotmány kinevezett" (?!) tíz, illetve öt évre meghatározott, vezetéknevükön megnevezett személyeket.

A direktíva második részét - „írjanak homályosan" - szintén maradéktalanul teljesítették. Az alkotmány nem volt világos: egyrészt az előadás formájánál fogva, másrészt az államhatalmi szervek felépítésének roppant kusza rendszerénél fogva. Sieyés tervezetéből Bonaparte azt vette át, ami első pillantásra a leggyöngébbnek tűnt: a törvényhozó hatalom szétforgácsolásának furcsa terveit. Bonaparte, aki kinevette Sieyés tervét, a törvényhozó szerveknek ezt a szétforgácsolását látta benne a legértékesebbnek. Az alkotmány négy testületi szerv megteremtését irányozta elő. Ezek a következők voltak: az Államtanács, a Tribunátus (a Törvényelőkészítő Testület), a Törvényhozó Testület és a Szenátus; ezek közül mindegyiknek pontosan körülhatárolt funkciói voltak és ezért mind külön-külön és együttesen teljes tehetetlenségre voltak kárhoztatva. Ám a képviseleti szervek tényleges szerepének e nagymértékű csökkentését külsőleg az új alkotmány látszatdemokratizmusa kompenzálta. Az alkotmányozó bizottság tagjainak azon szándéka ellenére, hogy emeljék a cenzust, Bonaparte gyors tájékozódási képességével nyomban

felfogta ezeknek a javaslatoknak politikai hátrányait. Bonaparte, bár csorbította, sőt ténylegesen megszüntette a képviseleti szervek hatalmát, megértette annak szükségességét, hogy a kialakult alkotmányos tradícióknak ezt a hirtelen megszüntetését elfedje a látszatdemokratizmus leplével. Ragaszkodott az általános választójog visszaállításához (a férfiak számára). Ebben már jelentkeztek a bonapartizmus politikájának azok a sajátos vonásai, amelyeket Lenin úgy határozott meg, mint törekvést az osztályok közötti lavírozásra a demokratikus átalakítások és a demokratikus forradalom vívmányai közepette. Lenin hangsúlyozta, hogy a bonapartista rezsim az ellenforradalmi burzsoázia talajából nő ki. Bonaparte visszaállította ugyan az általános választójogot, ami merész előrelépésnek tűnhetett föl a III. évi alkotmányhoz képest, de több intézkedéssel teljesen fiktív jellegűvé tette. A népszavazás, amely a rendőrség ellenőrzése alatt folyt, szintén fikcióvá lett.

Az alkotmány ténylegesen a személyi hatalom rendszerét vezette be. Az első konzul jogai, ahogyan azt az alkotmány szerzője kívánta, teljesen homályosan voltak meghatározva: „Az első konzul különleges funkciókkal és meghatalmazással ruháztatik fel, amelyeket szükség esetén kollégái segítségével ideiglenesen kiegészíthet.” E cikkelyből, minden homályossága mellett, kiviláglik, hogy az első konzul, ha kívánja, korlátlan hatalommal rendelkezhet.

Az alkotmány egyetlen, teljesen szabatosan és világosan megfogalmazott 43. cikkelye így hangzott: „Az első konzul illetménye a VIII. évtől kezdve évi ötszázezer frankban állapíttatik meg. A két másik konzul illetménye az első konzul illetményének háromtized részével egyenlő.”

Ez az a cikkely, amelyből mindenki megértette a történtek igazi jelentését. Ismeretes az anekdota, amelyet a *La Gazette de France* közölt annak illusztrálására, miképpen fogadta az egyszerű nép az alkotmányt, miután az utcákon meg a tereken a kikiáltók ismertették. Egy asszony így szól a másikhoz:

- Figyelmesen hallgattam, de semmit sem értettem belőle.

- Én pedig - felelte az - minden szót megjegyeztem.

- Hát mit ad az alkotmány?

- Bonapartét adja.

Ez a két szó tartalmazza az igazságot, amelyet végül megértett a köznép. Brumaire 18. igazi értelme csak frimaire végén - 1799. december 13. és 15. között tárult föl, amikor az új alkotmányt megjelentették és közhírré tették.

Az ideiglenes konzulátus rezsimje befejeződött. A Bonaparte és Sieyés közötti harc, amely e hat hét alatt úgy folyt, hogy a kívülállók nem vehették észre, az előbbi teljes győzelmével végződött. De Bonaparte nem akarta Sieyést kibékíthetetlen ellenségévé tenni, s amikor eltávolította a politikai vezetésből, a Szenátus elnökének jól dotált tisztségével kárpótolta. Ez a tisztség együtt járt azzal, hogy Sieyés a Saint Honoré városnegyedben egy pompás kis palotába költözhetett. Egyébként az egykori abbé, aki új házában nagy kényelemben élhetett és évi kétszázezer frank jövedelemmel rendelkezett, továbbra is úgy vélte, hogy az emberiség nem értékeli kellőképpen. De óvakodott attól, hogy az első konzullal közölje elégedetlenségét. Félt tőle. - Ez az ember mindent tud, mindent akar és mindent mer! - mondta Sieyés Bonapartéról.

A VIII. évi alkotmány Franciaországban, a köztársasági rend és a nemzeti szuverenitás összes külső formáinak fenntartása mellett bevezette az első konzul személyi hatalmának rendszerét.

Vajon azt jelentette ez, ahogy azt néhány szerző állítja, hogy Bonaparte már akkor, 1799 két utolsó hónapjában tudatosan és célratörően előkészítette a császári koronához vezető utat? Úgy vélem, ebben a tekintetben teljesen egyetérthetünk Marcel Prelot-val, aki azt állítja: „1799 decemberében ilyen célt senki sem tűzött maga elé, sőt nem is látott előre ilyen lehetőséget.”

Bonaparte tapogatózva, maguknak a dolgoknak a meneténél fogva került hatalomra, persze becsvágyától hajtva. Az 1799 végén gyors iramban kibontakozó események közepette úgy cselekedett, mint a harcmezőn. „Harcba kell bocsátkozni, s aztán meglátjuk.” Elmenekült Egyiptomból, egyetlen vágytól hajtva: hogy elkerülje a kapituláció, a vereség szégyenét. Itt elsősorban önfenntartási

ösztöne működött. Egyaránt kockáztatta azt, hogy az angolok elfogják és azt, hogy honfitársai katonaszökevényként hadbíróság elé állítják. Szerencsésen elkerülte a veszélyes Szküllát és Kharübdiszt, s Párizsban előnyös helyzetbe kerülve, hamar elfeledkezett a múltról. Tegnap még lavírozva, teljes erőből evezett az ár ellen, amely örvénybe sodorta; ma, amikor ugyanezen erélye és merészsége folytán az őt előresodró gyors árba került, ügyesen meggyorsította az események menetét, bár még nem tudta, hova fognak vinni a hullámok.

A két másik konzullal egyenjogú ideiglenes konzulból mindenható első konzullá válva, akit az alkotmány korlátlan hatalommal ruházott föl, úgyszólván semmit sem változtatott magatartásán, külsején. Továbbra is a Luxembourg-palotában lakott, szerényen, minden fényűzés nélkül, republikánus módon. Ugyanabban a félig katonai egyenruhában járt, s a beavatatlan, ha erre a sovány, hanyagul öltözött, mozgékony férfira nézett, nem hitte volna, hogy a híres hadvezérrel áll szemben, aki a Köztársaság első államférfiává lett. Mindamellett az első konzul ellen az abban az átmeneti időben nagy számban megjelenő pamfletek közül az egyik, amelytől nem lehet elvitatni az előrelátást, leszögezte: „Caesar átlépte a Rubicont." Ez igaz volt. Napoléon Bonaparte, aki annyiszor fogadkozott, hogy sohasem lesz Caesar, a XVIII. század utolsó esztendejének utolsó hónapjában, miután kivívta az első konzul korlátlan hatalmának törvényesítését, az alkotmányba való beiktatását, az új évszázadot úgy kezdte meg, mint Caesar, aki átlépte a Rubicont.

Az 1800. esztendő - a XIX. század első esztendeje - január 21-ének reggelén a párizsi lakosok, akik részben munkába siettek, részben dolgaikat intézték a nagybulvárok mindig élénk gyűrűjén, azt látták, hogy a Madeleine templom pompás épülete szokatlan díszbe öltözött. A templom oszlopcsarnokát óriási gyászlepel borította. Közepén a fekete háttérből fehér kereszt és fehér liliomok emelkedtek ki. A fölöttük levő felirat felszólította mindazokat, akik szenvedtek a forradalomtól, hogy egyesüljenek XVI. Lajos testvérei körül a bosszúra.

Január 21. a volt francia király kivégzése napjának hetedik évfordulója volt. A királypártiak példátlan arcátlansággal a

Köztársaság fővárosának központjában merészelték kiadni lázadásra való felhívásukat.

Párizs előkelő negyedeiben gyászruhás vagy fekete tollal díszített kalapos „muscadinek” - piperkőc royalisták - lassan vonultak végig az utcákon: ez csaknem nyílt királypárti tüntetés volt.

A royalisták pártja köszörülte a késeket, ehhez nem férhetett kétség. A Bourbon-dinasztia híveinek egy része még mindig reménykedett, hogy az új államfő Francia-ország történetében azt a szerepet fogja játszani, amelyet Anglia történetében Monk játszott. Ilyenféle illúziókat táplált a trónkövetelő is. XVIII. Lajos - ahogy hivatalosan nevezte magát - a hatalmas orosz cár oltalma alá helyezkedett, s a távoli Mitauból, ahol I. Pál dotációjából élve meghúzódott, az intrikák és az összeesküvések finom pókhálóját szőtte. Európa különböző szögleteiben alattomos és vakmerő emberek, mint Frotté vagy Georges Cadoudal, folytatták a titkos háborút, mely egy pillanatig sem csillapult. XVIII. Lajos üzenetet küldött az első konzulnak, amelyben magasztalta mint nagy hadvezért, és félreérthetetlen javaslatot tett neki arra, hogy hajtsa végre élete hőstettét azzal, hogy restaurálja a törvényes monarchiát. Az első levél megválaszolatlan maradt. XVIII. Lajos írt még egy levelet. Ám ezzel a majdnem baráti hangú üzenettel egyidejűleg a mitaui trónkövetelő megbízottai útján titkos direktívákat küldött Franciaországba és az ezzel szomszédos országokba arra vonatkozóan, hogy szítsák fel a zendülés tűzfészkeit és bármely eszközzel - mérgezett tőrrel, borba kevert méreggel, vagy lőporhordók felrobbantásával - tegyék el láb alól a bitorlót.

Bonaparte sasszeme mindent látott, mindent észrevett. A mitaui levelet nagy késéssel kapta kézhez. A trónkövetelőnek röviden, udvariasan válaszolt, nem bocsátkozva vitába. Világosan megírta: „Ne kívánja a visszatérést Franciaországba; ezer holttesten kellene keresztülgázolnia.”

Hajlandó volt fogadni a Luxembourg-palotában a royalisták megbízottait: D’Andignét és Hyde de Neuville-t. A hosszas és heves megbeszélés nem vezetett semmiféle eredményre. Bonaparte azt javasolta a huhogok vezetőinek, hogy szüntessék meg a harcot, és tábornoki vállrojttal álljanak át a konzuli köztársaság szolgálatába. Ők ezt megtagadták, ellenben meggyőződhettek arról, hogy teljesen

alaptalanok azok a remények, hogy Bonapartét rá lehet venni Monk szerepének eljátszására.

Bonaparte parancsot adott Brune tábornoknak, a vendée-iek ellen harcoló erők parancsnokának, hogy mielőbb fejezze be a hadműveletet: akiket lehet, nyerjen meg magának, de akik nem győzhetők meg, azokat intézze el erőszakkal. Azt tanácsolta, hogy a papok iránt tanúsítson türelmet. De sietett hozzátenni: senki se essen tévedésbe őt illetően - nem keresi a lágyszívű békeangyal szerepét. Ő békülésre nyújtja kezét - annál rosszabb annak, aki nem fogadja el. Alárendeltjeit határozottságra ösztönözte. A 14. hadosztályt vezető Gardane tábornokot, aki a huhogók ellen harcolt, direktívájában lehordta a szilárdság hiányáért, gyöngeségéért. „Siessen rémületet és halált vinni a haramiák soraiba." Ezek nemcsak szavak voltak; amikor Frottét sikerült elfogni, főbe lőtték. Az első konzulnak nehéz keze volt, s ezt mindenkinek éreznie kellett.

Éles szemmel figyelte a jakobinusokat is, s általában a baloldaliakat. Az egykori jakobinus ismerte ezeknek a nyugtalan és vakmerő embereknek a fajtáját és előre látta, hogy a közeljövőben sor kerül az összeütközésre velük vagy legalábbis egy részükkel. Egyelőre még bizalmas beszélgetéseket folytatott velük, meg akarta őket szelídíteni. A VIII. év germinal 19-én (1800. április 9-én) fogadta Marc Jullient; igyekezett megnyerni őt magának. - Meg akarom erősíteni a Köztársaságot; tudom, nélküle nincs sem menekvésem, sem dicsőségem - mondotta Julliennek. A kívülálló úgy vélhette, hogy ez két eszmeileg egymáshoz közelálló férfiúnak, két republikánusnak beszélgetése. Ámde Bonaparte titokban parancsot adott Fouchénak, hogy fokozott megfigyelést vezessen be egykori pártbeli elvtársai fölött. Mindenkin fokozott felügyeletet gyakoroltak. - Rendet kell teremteni - mondta Bonaparte, s ott, ahol rendet teremtettek, megnőtt a rendőrség szerepe.

A rendőri és nyomozó szerveket Fouchéra bízta. Nem szerette ezt a hallgatag, szenvtelen, maszkszerű arcú, behízelgő modorú férfit. Nem bízott benne és az utálathoz hasonló érzést táplált iránta. De világosan látta, hogy ez az egykori papneveldei tanár, a nevers-i és a lyoni terroristák volt vezetője, az egykori hébert-ista, az egyház üldözője, könyörtelen lesz mindazokkal szemben, akik

valamilyen kapcsolatban állnak múltjával. Fouché már a Direktórium idején megteremtette a rendőri nyomozás óriási, egyetemes, hibátlanul működő gépezetét. „1799-ben többé már nem a terror, hanem az információ biztosítja a hatalmat Franciaországban” - írja Stefan Zweig „Fouché” című ragyogó, bár ténybeli hibáktól nem mentes könyvében. „1792 gépezete, a guillotine, amelyet azért találtak ki, hogy elnyomjanak minden szembeszegülést az állammal, otromba szerszám Fouché 1799-es rafinált, fölényes szellemmel kiépített rendőri gépezetéhez képest.”

Bonaparte nem vehette semmibe ezt a felbecsülhetetlan apparátust; a konzulátus szolgálatába állította. Hogy Fouchéban nem lehet bízni, hogy egyszer még ismeretlen időpontban árulója lesz, abban Bonaparte nem kételkedett. Feltételezte, hogy Fouché már 1800-ban megbízhatatlan volt egy s másban. E gyanúsítások nem voltak alaptalanok. Van olyan vélemény, hogy Fouché kémeit Bonaparte közvetlen környezetében helyezte el, sőt Joséphine-től is kicsikart információkat. De Bonaparte ezt eltűrte, mert erősebbnek érezte magát a veszedelmes rendőrminiszternél. A Fouchét ellenőrző belügyminisztérium élére öccsét, Lucient állította. Később René Savaryt, Desaix szárnysegédjét - aki Desaix halála után Bonaparte egyik legodaadóbb embere lett - bízta meg Fouché és apparátusa megfigyelésével. Így két rendőrség jött létre: Fouché hatalmas titkos rendőrsége, amely csápjaival a franciák közéletének és magánéletének valamennyi szféráiba elért, fölötte pedig - Savary láthatatlan, észrevehetetlen ellenrendőrsége, amely éles szemmel követte Fouché minden lépését, akinek a hatalma bizonyos fokig illuzórikussá vált.

Az a különös katona, akit Barras valamikor naivul együgyűnek tartott, sokkal éleseszűbbnek és leleményesebbnek bizonyult, mint ahogy azt akár legokosabb ellenségei is gyanították. A politikában, akár a csatamezőn, nem félt a helyzet kiélezésétől, a legkockázatosabb vállalkozásoktól sem. Olyan embereket kényszerített arra, hogy szolgálatokat tegyenek neki, akikben nyilvánvalóan nem bízott. Ezektől csak egyet kívánt: hogy jól dolgozzanak. Egyébként magára hagyatkozott; arra számított, hogy túljár az eszükön. Csak ezzel magyarázható, hogy Joseph Fouchét, akit Szent Ilona szigetén nem nevezett másként, mint

intrikusnak és megvetett árulónak, sok éven át továbbra is megtartotta a rendőrminiszter veszélyes posztján.

A királypártiak és a jakobinusok elleni harc feladatai egy erős, szerteágazó rendőrség megteremtésének útjára terelték Savaryt. De ugyanezek a feladatok arra indították, hogy a közigazgatási-politikai szférában más rendszabályokhoz is folyamodjék.

A helyi és megyei közigazgatási tisztségek választás útján való betöltésének a forradalom által bevezetett rendszerét, - amelyet a Bonaparte-testvérek nagymértékben kihasználtak korzikai ifjúságuk napjaiban - az első konzul már veszélyesnek és nem kívánatosnak tartotta: ez ugyanis legális lehetőségeket teremtett az ellenzék kialakulásához. A választott önkormányzatot megszüntették, helyébe a prefektúrák rendőrihivatalnoki rendszerét állították: a belügyminiszter nevezte ki a megye prefektusát, a prefektus nevezte ki a városi polgármestereket és alprefektusokat. Az összes hatalmi szervek minden szinten egyetlen irányító kéznek voltak alárendelve.

Az osztályharc követelményei által diktált új államhatalmi rendszer megszervezése során Bonaparte ösztönösen jutott el annak a katonai-bürokratikus rendszernek a megteremtéséhez, amely a legtartósabbnak és legszilárdabbnak bizonyult mindabból, amit a konzulátus és a császárság korszaka létrehozott. Ez a katonai-bürokratikus államgépezet nem azért jött létre, mert az első konzul elméletileg felismerte szükségességét, hanem mert ezt diktálták az akkor Bonaparte által a fő veszélynek tartott királypártiak és jakobinusok elleni harc gyakorlati feladatai. S e mindennapi harc gyakorlati gondjai arra ösztökélték, hogy az államapparátust tovább erősítse.

Bonaparte igen gondosan megrostálta a Köztársaság legfelső törvényhozó szerveinek jelöltjeit, mindamellett számításaival és várakozásaival ellentétben a konzulok hatalma a Tribunátus, sőt a Szenátus első üléseitől kezdve ellenzékkel találta magát szemközt. A Szenátusban az ellenállás Sieyéstől indult ki, aki úgy érezte, hogy nem értékelik, ám nagy óvatossága folytán ez az ellenállás alig volt észrevehető. Sieyés összeszorította az öklét, de a kezét a zsebébe dugta - bátorságából többre nem futotta. Az efféle teljesen veszélytelen ellenzékkel Bonaparténak nem kellett számolnia: nem nyugtalanította őt. A Tribunátusban azonban igen éles

bírálatok hangzottak el. Benjamin Constant - Madame de Staël által ösztönözve, aki kedvese számára egy „második Mirabeau” dicsőségét kívánta - a konzuli rezsim ellen fenyegető, leleplező beszédet mondott: azzal vádolta, hogy az országot „rabságra és hallgatásra” akarja kárhoztatni. Bonaparte megdühödött. Hamarosan megtalálta a hatékony eszközöket Benjamin Constant elhallgattatására. De ne kényszerítse hallgatásra a többieket is? Az a vád, amelyet az arcába vágtak, hogy „hallgatásra kárhoztatja az országot”, váratlanul igen csábítónak tűnt fel előtte. - Azt akarják, hogy betiltsam azokat a beszédeket, amelyeket négyszázan vagy ötszázan hallhatnak, s megengedjem azokat a beszédeket, amelyek sokezrekhez szólnak? - kérdezte később tanácsadóihoz fordulva. A megoldás önként kínálkozott. Elsősorban, magától értetődően, azokat a szerveket kell hallgatásra kényszeríteni, amelyek a legszélesebb közönséghez szólnak. Így született meg a sajtószabadság megszüntetésének gondolata.

Van olyan vélemény, amely szerint a százhatvan újság betiltásának gondolatát először Joseph Fouché sugallta Bonaparténak.

Lehet, hogy ez igaz. De nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Fouché csak akkor tett javaslatot vagy adott tanácsokat, ha szilárd meggyőződése volt, hogy ezek megfelelnek gazdája óhajainak. Bárhogy állt is a dolog, nivôse 27-én (1800. január 17-én) megjelent az a rendelet, amely a Párizsban kiadott 173 újságból 13 újság további fennmaradását engedélyezte, 160-at pedig betiltott.

Ezt az erélyes rendszabályt a közvéleménynek természetesen nem úgy tálalták fel, mint a sajtószabadság megszüntetését, hanem mint kényszerű intézkedést, amely arra az időre korlátozódik, amíg „folytatódik a háború”. Ez az „ideiglenes rendszabály” az egyik leghuzamosabb ideig érvényben levő rendszabályok közétartozott: érvényben maradt a bonapartista rezsim bukásáig és ellenfelei is felhasználták. Egyébként érvényessége alatt a nivôse 17-i törvényt továbbfejlesztették: hatékony eszközöket találtak arra, hogy a Párizsban és vidéken megmaradt lapokat az államhatalom ellenőrzése alá helyezzék: az összes sajtószervek szerkesztőségeit a belügyminiszter hagyta jóvá és ezek állandóan a rendőrség éber megfigyelése alatt álltak. Így erősödött meg a „szilárd rend” a Francia Köztársaságban.

De kinek az érdekeit szolgálta ez a rend? Az események kortársai egyhangúlag megállapítják, hogy brumaire 18-19. emlékezetes napjai óta az értékpapírok árfolyama állandóan emelkedett. Ez a legmeggyőzőbb bizonyíték arra, hogy a brumaire-i rezsim az első napoktól fogva a pénzügyi körök és általában a nagytulajdonosok teljes támogatását élvezte. Igazolja ezt az is, hogy Bonapartének a pénzemberekhez intézett felhívását, amelyben kölcsönt kér, nagy megértéssel fogadták. Persze nem ment minden simán. Marmont megbízatása, akit Amszterdamba küldtek, hogy kölcsönt vegyen fel holland bankároktól, teljes kudarcot szenvedett. Az első konzul és néhány befolyásos pénzember között időnként súrlódások voltak, ezek közé tartozott többek között Ouvrard, akire Napóleon több okból gyanakodott. Bonaparte éreztette, hogy az első konzul hatalma nagyobb, mint a milliomosoké: letartóztatta Ouvrard-t. De ez csak múló incidens volt; egészében véve a konzuli hatalom a financburzsoázia teljes és feltétlen támogatását élvezte.

A konzuli rezsim és az akkori legnagyobb pénzemberek együttműködésének a leg-megfoghatóbb eredménye a híres Francia Banknak (Banque de France) 1800. január 6-án történt megalapítása. Mint ismeretes, a bonapartista hatalom minden alkotásából ez bizonyult a leghosszabb életűnek. A Francia Bank, túlélve valamennyi rezsimet, valamennyi forradalmat, megérte az Ötödik Köztársaságot, s működik napjainkban is.

A konzuli rezsim pénzügyi politikája, kiváltképpen pedig adópolitikája szintén világosan megmutatta, kinek az érdekeit szolgálja az új hatalom. A konzulátus a Direktóriumtól teljesen zilált pénzügyeket és üres államkincstárat örökölt. Figyelemre méltó, hogy ahhoz, hogy megoldja az egyik legnehezebb feladatot, amellyel meg kellett birkóznia, Bonaparte az „ancien régime”, a forradalom előtti korszak olyan embereit használta fel, akik ismertek voltak - hogy enyhe kifejezést használjak -konzervatív nézeteikről. Ezek közé tartozott Gaudin, aki állandó pénzügyminiszter lett, Barbé-Marbois, aki ellen fructidor 18-án megtorlásokat alkalmaztak, Duphin, Necker volt munkatársa, Mollien és mások. Közös erőfeszítéseikkel a Köztársaság pénzügyi helyzete viszonylag gyorsan rendbejött. Ezt nemcsak szigorú takarékossággal sikerült elérni, minden frank, minden centime szigorú ellenőrzésével, hanem pontosan meghatározott tartalmú

adópolitikával is. Az egyenes adókat, vagyis a jövedelemre kivetett adókat csökkentették. Ezzel szemben nagymértékben emelték a közvetett adókat, amelynek terhe a népesség legszélesebb köreire nehezedett. A konzuli rezsim adópolitikája (éppúgy, mint a császárságé is) a nagytőke érdekeit védelmezte. Nemcsak az adók szférájában, hanem egész gazdasági politikájában támogatta és ösztönözte a konzulátus a vállalkozói tevékenységet. Bonaparte különösen pártfogolta az ipart, amelynek elsőrendű jelentőséget tulajdonított, és a nagyiparosok érdekeit mindig fölébe helyezte a kereskedő vagy földbirtokos burzsoázia érdekeinek. Több mint fél évszázada ezzel a kérdéssel J. V. Tarle olyan mélyrehatóan és tüzetesen foglalkozott a konzulátus és a császárság éveinek francia iparáról szóló hatalmas művében, hogy a legújabb kutatások ennek a kérdésnek a megvilágításához semmi lényegessel nem járultak hozzá.

A konzuli rezsim által bevezetett „rend” nemcsak a nagypolgárságnak - a pénzügyi, az ipari, a kereskedő, a földbirtokos polgárságnak - az érdekeit védelmezte, hanem általában az összes tulajdonosok érdekeit, a paraszti tulajdonosokét különösen. A bonapartista rezsim persze nem volt paraszti hatalom; ez a tézis olyannyira nyilvánvaló, hogy nem kíván indokolást. Ám éppen ilyen kétségtelen az is, hogy Bonaparte tudatosan igyekezett politikájában számolni a parasztság érdekeivel, s amilyen mértékben ez összefért a nagytőke pártfogásával, védelmezi a parasztság érdekeit. Bonaparte szükségképpen megértette ennek a politikának életbevágó fontosságát.

A parasztság az ország lakosságának túlnyomó többségét alkotta, s abból került ki a hadsereg katonáinak zöme is. Bonaparte hadserege, a rezsim legfőbb támasza, paraszti hadsereg volt. A történelmi irodalomban Bonaparte parasztpolitikájának kérdése a legkevésbé feldolgozott kérdések közé tartozik. Pedig több mint száz esztendeje Karl Marx az őt jellemző mélységgel és világossággal kimutatta, hogy a konzulátus, a császárság volt az a hatalom, amely a legnagyobb mértékben elősegítette a paraszti parcella megerősödését és megfelelt a földtulajdonos parasztság érdekeinek.

Az a „szilárd rend”, amelyet Bonaparte a Direktórium „káosza” után

megteremtett, ennélfogva a tulajdon - természetesen a polgári tulajdon - megszilárdításának rendje volt. A bonapartista rezsim a francia forradalom hármas jelszavát - „Szabadság, egyenlőség, testvériség!” - a „Tulajdon, egyenlőség és szabadság!” új jelszavával cserélte föl és a korszak fő jelszavainak e külső megváltoztatásával is nyomatékosan hangsúlyozta azokat az eltolódásokat, amelyek a francia társadalom fejlődésében az eltelt viharos évtized alatt végbementek. 1800-1801-ben Bonaparte nemegyszer hangoztatta a republikánus rend megingathatatlanságát és az ő egyéni ragaszkodását a Köztársasághoz. Őszintesége aligha vonható kétségbe: abban az időben esze ágában sem volt a Köztársaságot monarchiával felváltani. Erre a gondolatra később jutott. De bár állandóan beszélt a köztársasági elvekről, a köztársasági rendszer fölényéről minden más rendszerrel szemben, hangsúlyozta, hogy a Köztársaság fejlődésében valami új vonás mutatkozik. Ez már nem jakobinus köztársaság, nem thermidorista. A konzulátus köztársasága a stabil tulajdon köztársasága volt.

Az új vonás abban állt, hogy a konzuli köztársaság Bonaparte útján nyíltan, hangosan befejezettnek nyilvánította a forradalmat. Mint ismeretes, a forradalmat voltaképpen a thermidor 9-i ellenforradalmi puccs fojtotta meg. A thermidorista puccs és a thermidoristák ezt követő ötéves hatalma valójában az ellenforradalmi polgárság diadala volt: ez a polgárság véget tudott vetni a nép azon próbálkozásainak, hogy tovább vigye a forradalmat. De a thermidoristák, cserbenhagyva a forradalmat és folytatva a harcot a forradalom feltámasztására törekvő népi erők ellen, a Konventben meg a Direktóriumban nem merték megmondani, hogy a forradalom véget ért. Erre nem futotta bátorságukból. Ellenkezőleg, valamennyi ellenforradalmi cselekedetüket - Robespierre kivégzését, a germinali és prairiali népi felkelések elfojtását, a babeufista mozgalom szétzúzását - mind a forradalom ügye győzelmének nevezték. A hagyományokhoz való hűség, a szokások ereje akkorák voltak, hogy, mint már mondottuk, a brumaire 18-i változásoknak is a „brumaire 18-i forradalom” nevet adták.

Bonaparte hasznosnak tartotta, hogy nyíltan kijelentse: a forradalom véget ért. Erről nemegyszer tett említést

kormánynyilatkozatokban is, levelekben is.

A forradalomnak vége; most tartós és stabil hatalom, szilárd rend jön létre. A tulajdon köztársasága. Az esetleges téves értelmezés elkerülése végett hangsúlyoznunk kell, hogy a forradalom befejezésének hivatalos proklamálása korántsem jelentette a forradalom megtagadását vagy elítélését. Ellenkezőleg, a konzulátus rezsimje és maga az első konzul mindenképpen fitogtatták a forradalommal való genetikus kapcsolatukat. A konzulátus idején július 14-ről ünnepélyesebb külsőségek között emlékeztek meg, mint a Direktórium alatt. Mindössze egy esztendővel a császárság proklamálása előtt, 1803-ban Bonaparte ragaszkodott ahhoz, hogy az Intézetből kizárják - ez volt a legsúlyosabb és ritkán alkalmazott büntetés! - egyik tekintélyes tagját, amiért műveiben merészelte befeketíteni a forradalmat.

A „Tulajdon, egyenlőség és szabadság!” jelszava nem demagóg frázis vagy rituális formula volt. Kifejezte a konzuli rezsim polgári tartalmát, osztálylényegét. Hiszen a tulajdonosok túlnyomó többsége, akiket a konzulátus hatalma védelmezett, új tulajdonosok voltak: parasztok, polgárok, tisztségviselők, akik a forradalom éveiben különböző mértékű tulajdont szereztek. Ez az oka annak, hogy ez a forradalom által létrehozott új tulajdon elválaszthatatlan volt a polgári értelemben felfogott szabadságtól és egyenlőségtől.

A forradalom befejeződéséről szóló tézis politikai és propagandisztikus jelentése teljesen nyilvánvaló volt. Nemcsak törvényes alapot adott a konzuli rezsimnek arra, hogy megakadályozza a „szélsőségeseknek” a forradalmi tevékenység felújítására irányuló bármely kísérletét. Egyúttal azt is célozta, hogy a konzulátus jelentőségét emelje a kortársak szemében.

Bonaparténak a XIX. század elejéről való terjedelmes irodalmi és levélhagyatékában egyetlen olyan irodalmi emlék - dokumentum, levél vagy feljegyzés - sem maradt fenn, amelyben közvetlenül szó esne arról a kérdésről, amely a legjobban izgatta korát. Ez egyébként teljesen érthető. Erről a kérdésről sem írni, sem hangosan beszélni nem lehetett. Itt csak találgatni lehetett a közvetett bizonyítékokból.

1799 végének és 1800 elejének viharos hónapjaiban Bonapartéban -

bármennyire lekötötték az óriási fontosságú államügyek, gondok, a veszélyes ellenfelek ellen egyszerre több sakktáblán folyó politikai játék bonyolult számításai - szüntelenül motoszkált egy gyötrő gondolat. Vereséget szenvedett, háborút vesztett Egyiptomban és megszökött a gyalázat elől. Ez a gondolat bizonyára annál súlyosabban nyomasztotta, mert senkinek - sem Joséphine-nek, sem testvéreinek, sem a hozzá közelállóknak, Durocnak, Lannes-nak, Junot-nak nem vallhatta be. Ellenkezőleg, akár korábban, továbbra is Franciaország megmentőjének szerepében kellett tetszelegnie, aki a haza javáért feláldozza a katonai dicsőséget, a már közeli győzelmet.

Hogy mennyire kínozta az a tudat, hogy az általa Egyiptomban hagyott hadsereg elpusztul és hogy a titok hamarosan napvilágra kerül, az látható azokból a lázas intézkedésekből, amelyeket az egyiptomi események végzetes menetének megváltoztatása érdekében tett. Mihelyt tényleges hatalmat kap a kezébe mint ideiglenes, majd mint első konzul, minden lehetőt megtesz az egyiptomi hadsereg megsegítésére. Parancsot ad Ganteaume tengernagynak egy második expedíció szervezésére: szedjen össze mindenütt, ahol csak lehet, vitorlásokat, szállítóhajókat, még öreg bárkákat is, amelyek képesek a vízen fenntartani magukat, hogy újabb katonai erőket küldhesse-nek Kiéber megsegítésére.

Ez sem sikerült. Az egyiptomi hadjáratot üldözte a balszerencse. A második expedíció már az elején kudarcot vallott. De másként nem is történhetett: az angolok a tengeren nyomasztó fölényben voltak. Bonaparténak ezt egyébként eleve tudnia kellett. Az egyiptomi ügyekben politikáját szemet szúró ellentmondások jellemzik. Egyidejűleg küld Egyiptomba erősítéseket és utasítja Desaix-t a Franciaországba való visszatérésre. Hoche halála után Desaix és Kiéber joggal a Köztársaság legtehetségesebb hadvezéreinek számítottak (Bonapartén kívül). Bonaparte már elvitte magával az egyiptomi hadsereg színe-javát. Ha hitt volna az egyiptomi siker lehetőségében, vajon elvitte volna Klébertől az utolsót, ami megmaradt neki - a legyőzhetetlen, nemes lelkű Desaix-t?

Semmi sem változtathatott Egyiptomban az események végzetes menetén. Bonaparte tudta ezt a legjobban. Kiéber bátorsága és

hadvezéri tehetsége a katasztrófát csak elodázhatta, de ez mégis minden nap közelebb került.

Bonaparte tisztában volt azzal, hogy ha ő világosan látja a történtek jelentését, nem kevésbé világosan látják azt mások is, különösen katonák. Kiéber, Moreau, Bernadotte, valószínűleg Jourdan is - titokban nem ítélik-e el őt? Ámde Bonaparte jelleme nélkülözött minden hamleti vonást. Nemhiába járta ki a jakobinus iskolát -a tettek embere volt. Ha nem lehet javítani az egyiptomi helyzeten, ha sem Menou, sem Kléber nem kerülheti el a kapitulációt, akkor van egy másik lehetőség: meg kell nyerni az új háborút. A felelősséget Egyiptom kiürítéséért az fogja viselni, aki aláírja a parancsot - Bonaparte nem volt annyira szentimentális, hogy csak részben is elismerje hibáját. Egy új háború, új győzelem jóvoltából majd elfeledkeznek Egyiptomról; új fejezet nyílik; a nemzeti dicsőség krónikájába kardja az idő által el nem mosható, új sorokat fog beírni.

Bonaparte 1799. december 25-én, alighogy az első konzul tisztségét elfoglalta, az angol királynak és az osztrák császárnak üzenetet küldött, amelyben javasolta béketárgyalások megkezdését. Ez jól kiszámított lépés volt. Bonaparte rövid párizsi tartózkodás után meggyőződött arról, hogy az egész ország, az egész nép békére vágyik. Nyolcévi vérontás, olyan háborúk, amelyek váltakozva hol az egyik, hol a másik fél vereségével végződtek, Európa-szerte felkeltették a békevágyat. Vállalva a békejavaslatok kezdeményezését, Bonaparte nemcsak saját országának közvéleményében és a Franciaország határain túli haladó közvéleményben szerzett jó pontot. Mindazért, ami a továbbiakban bekövetkezett, másokra hárította a felelősséget. Ő megtette, amit tehetett - elsőként nyújtott békejobbot.

Amint ez előre látható volt, az 1799 végén kialakult helyzetben a franciaellenes koalíció résztvevői nem voltak hajlandók a békés megegyezésre. A Franciaország elleni háborúban nemrég aratott sikerek folytán harcias hangulatba kerültek. Anglia is, Ausztria is elutasította a francia javaslatokat. Pittnek ez alkalmul szolgált arra, hogy a parlamentben beszédet mondjon, amelyben Bonapartét megrögzött jakobinizmussal vádolta. „...Robespierre, Barras, az öt diktátor, a triumvirátus jakobinizmusa... teljes egészében megmarad

abban a férfiban, aki a jakobinizmus méhéből származik, annak emlőin nevelkedett, aki szülötte is, védelmezője is mindezen kegyetlenségeknek.”

Bonaparte teljesen biztos volt abban, hogy Franciaország békekezdeményezését visszautasítják. Még mielőtt elküldte üzenetét Londonba, illetve Bécsbe - már 1799. december első napjaiban készülődni kezdett a nagy háborúra. Hivatalosan ismeretes volt, hogy Franciaország keleti határán nagy hadsereg gyűlik össze Moreau parancsnoksága alatt. Ez a hadsereg, amelyet, mint korábban is, rajnai hadseregnek neveztek, arra volt hivatva, hogy benyomuljon Németországba és onnan Bécs ellen vonuljon. A rajnai hadseregről sokat beszéltek, sokat írtak, az általános érdeklődés tárgya volt.

Ugyanakkor, nem messze a svájci határtól, Dijonban, zajtalanul, suttyomban kezdtek felállítani egy másik hadsereget. Erről keveset tudtak; a legtájékozottabb katonai körök is csak annyit, hogy „tartalékhadseregnek” hívják és hogy bizonyára az a rendeltetése, hogy a küszöbönálló hadjáratban segédszerepet töltsön be. A „tartalékhadsereg” parancsnokává Alexandre Berthier-t nevezték ki.

Éppen mert a „tartalékhadsereget” titokban állították fel, mert nyilvánvalóan nem akartak említést tenni róla, felfigyelt rá London, Bécs, Berlin és az Európa városaiban szétszórt nagyszámú ügynökség. Bonaparte erre alapozta számításait. A dijoni hadsereg álcázás volt. A szigorú titoktartás, minden hivatalos tájékoztatás hiánya azt célozta, hogy meggyőzze a külföldi megfigyelőket arról, hogy Dijonban szervezik a francia hadsereg fő erőit. Az új esztendő januárjától fogva figyelmük a „tartalékhadsereg” törzskarára irányult.

Közben Bonaparte valójában egészen másban törte a fejét. Mint ahogy azt később maga elbeszélte, szükségesnek tartotta, hogy az ellenséget megtévessze, hamis nyomra terelje. Az általa kieszelt vakmerő terv szigorú titoktartást követelt meg. A siker a gyorsaságra épült; ennélfogva csak akkor volt lehetséges, ha az ellenfél semmit sem fog tudni, vagyis váratlan rajtaütés esetén. A Bonaparte által kidolgozott terv roppant egyszerű és vakmerő volt. Az Ausztria elleni hadjáratnak rövidnek kellett lennie. Először is a Francia Köztársaságnak nem volt pénze hosszú háborúra, azonkívül

a belpolitikai helyzet és az első konzul presztízse sem engedett meg elhúzódó háborút. Az egyiptomi katasztrófa után Bonapartének gyors, teljes, átütő győzelem kellett. Merész benyomulási hadművelet, általános ütközet, amelyet rákényszerít az ellenségre és amellyel megsemmisíti annak hadseregét - s utána nyomban fegyver-szünet a megfutamított ellenféllel.

Ez volt a hadjárat általános elgondolása, helyesebben absztrakt terve. Ámde miként valósítható meg ez, milyen hadműveletekben testesüljön meg gyakorlatilag? Ezt a feladatot nem hajthatta végre sem a rajnai hadsereg (már csak azért sem, mert azt Moreau vezényelte, nem Bonaparte), sem a „tartalékhadsereg”, amely lényegében mítosz maradt. Ausztriára az olasz hadszíntéren - amelyet Bonaparte olyan jól ismert és neki annyira kedves volt -, márpedig az itáliai hadseregnek kellett mérni a csapást. De hol volt ekkor az itáliai hadsereg? Hol volt a vezérkara? Hol folyt szervezése?

Bonaparte azt írta, hogy az általa kigondolt terv „a megvalósításhoz gyorsaságot, teljes titoktartást és nagy bátorságot” igényelt. Csak ennyit! E három feltétel mindegyike hihetetlen nehézségek leküzdését követelte meg.

Bonaparte munkatársaival leküzdötte őket. Igen rövid idő alatt megszerveztek és felállítottak egy hadsereget, amelyről az ellenség nem szerzett tudomást és amely az osztrákok ellen vonult. A dijoni álcázás kitűnően bevált. Dijonban nagyszámú törzskart és mintegy hét-nyolcezer katonát összpontosítottak, zömükben újoncokat meg rokkantakat. A Dijonba utazó angol és osztrák ügynökök erről a hadseregről teljesen pontos képet adtak; a „tartalékhadsereg” hamarosan a karikaturisták szatirikus nyilainak céltáblájává vált, az ügyefogyott első konzul pedig a gúnyolódás legfőbb áldozatává. Az itáliai osztrák hadsereget vezénylő Melas tábornagy vezérkarában azzal kérkedtek, hogy Bonaparte titkát kifürkészték: „A tartalékhadsereg, amellyel annyit ijesztgetnek bennünket - mondták Melas vezérkarában - hét- vagy nyolcezer újoncból és rokkantból álló banda, s ezekkel akartak bennünket megtéveszteni, hogy felhagyjunk Genova ostromával.” (Emlékeztetünk arra, hogy Genovában 1800 áprilisa óta ostrom alatt tartották Masséna hadseregét, amely addig sikeresen védte a liguriai partvidéket).

Miközben az osztrák törzskarokban a falábú francia rokkantakon szórakoztak, Franciaország délkeleti határai felé különböző utakon gyorsan és zajtalanul vonult a katonaság. Azt, hogyan őrizzék meg a titkosságot, Bonaparte eszelte ki. A hadsereget nem kellett kezdetben egy helyben összegyűjteni. Különböző, külön szervezett alakulatokból állították fel, amelyeket egy meghatározott időpontban összevontak a svájci határnál. Ez lehetővé tette a hadsereg megszervezésének teljes titkosságát, amely fő feltétele volt a hadjárat sikerének.

1801. május 6-án Bonaparte elutazott Párizsból. Az első konzul feladatkörét Cambacérésnek kellett ellátnia. Bonaparte, ahogyan azt mindenki várta is, Dijonba ment; szemlét tartott az ottani helyőrség fölött, két napot töltött a városban, majd nyoma veszett.

Május 8-án Bonaparte Genfben bukkant föl. Itt a hadsereg jelentős része egyesült: a rajnai hadseregtől különválasztott egykori Lecourbe-hadtest, amely Moncey parancsnoksága alatt érkezett oda, a jobbszárny Turregu parancsnoksága alatt. Lausanne-ban volt a hadsereg előhada, Lannes vezénylete alatt; ezt Bonaparte hadjáratai veteránjainak válogatott alakulataiból szervezték.

Május 13-án az első konzul Lausanne-ba érkezett; 14-én kiadta a parancsot a hadseregnek - továbbra is tartalékhadseregnek nevezték - a hadba vonulásra. Mivel az éppen a Bonaparte által megfogalmazott VIII. évi alkotmány homályossága folytán nem hatalmazta föl az első konzult a hadsereg parancsnoklására, főparancsnoknak hivatalosan Berthier-t nevezték ki. Valójában azonban Berthier, mint mindig, csak vezérkari főnök volt Bonaparte mellett.

Bonaparte sohasem szerette megismételni a sakkhúzásokat. 1796-ban úgy nyomult be Olaszországba, hogy kevéssé használt, valószínűtlen utat választott, a Corniche-t, a párkányutat, ezt a tenger felől tűz alá vehető, az Alpok szegélye mentén húzódó keskeny utat. Akkor ez lehetővé tette számára a benyomulás váratlanságát. Ismételni ezt a szerencsés változatot? Babonás ember lévén, hitt a jelekben, abban, hogy van szerencsés út. De mint katona, aki ismerte szakmája törvényeit, mint stratéga, aki egyetlen pillantásra átfogta a hadműveletek egész óriási színterét, megértette, hogy az új hadjáratban a sakkhúzások egyszerű

megismétlése nem szolgálja a sikert.

Egy másik megoldást talált - alighanem ez volt a legnehezebb és a legkockázatosabb: átkelni a helyenként több mint háromezer méter magas Pennini-Alpok és a Lepontini-Alpok hegyvonulatán, a Szent Bernát-hágón és a Szent Gotthárd-hágón, leereszkedni a lombardiai síkságra és hátba támadni az osztrák hadsereget.

Példátlanul vakmerő terv volt ez. A katonáktól hihetetlen erőfeszítéseket kívánt meg, különösen hogy a tüzérséget felvontassák a hegyekre, majd onnan leszállítsák. Bonaparte harcostársait azzal az érvvel lelkesítette, hogy ezen az úton, az Alpokon át ment egykor a nagy Hannibál. A példa kétségkívül követésre méltó volt, ezzel a tábornokok egyetértettek. Igen ám, de Hannibál nem vontatott nehéztüzérséget a hegyeken át!

Mindamellett az Alpokon való lehetetlennek látszó átkelés sikerült. A hadsereg megmászta a megközelíthetetlen meredélyeket. Marmont, akit kineveztek a tüzérség parancsnokának, pofon egyszerű, de hatékony eljárást eszelt ki. A lövegeket leszerelték az ágyútalpakról; kivájt fenyőtönkökre helyezték őket; ezeket száz-száz katona vontatta a havon és a gleccsereken. Bonaparte hol öszvéren, hol gyalogosan menetelt a hadsereg előtt. Május 17-től 22-ig a hadsereg fő erői átkeltek a Szent Bernát-hágón a Pennini-Alpok nyugati részén. Moncey hadteste a Szent Gotthárd-hágón kelt át. A hadsereg másik része, élén Turreau-val, Moncey előtt vonult. A két és fél ezer méter magasból az út lefelé még nehezebb volt, mint fölfelé. Május 24-én a hadseregnek Lannes vezette előhada Ivrea mellett kivetette állásaiból az osztrákok előretolt fedezőcsapatát. Bonaparte serege, lavinaként gördülve le a magas hegyekről, benyomult Lombardiába.

A francia hadsereg az osztrákok hátába került. Melas, aki azt várta, hogy a „tartalékhadsereg” - sánta öregek hada - Genova felől fog érkezni, mégpedig nem egyhamar, boldog tudatlanságban maradt, amikor a franciák már Milánó felé közeledtek. Június 2-án Bonaparte serege bevonult Milánóba; a valószínűtlen valósággá vált, most már nem a franciákon kellett nevetni...

Június 4-én Masséna, aki Genovában igyekezett kiszabadulni az ostromló osztrákok gyűrűjéből, miután minden készlete kimerült,

kapitulációra kényszerült; az osztrákok kénytelenek voltak tisztességes feltételekbe beleegyezni. Ez mégis győzelem volt, s Melas sietett elragadtatott szavakkal jelentést tenni róla Bécsbe; a sürgönyt elfogták, s a franciák megtudták belőle, milyen megvetéssel nyilatkozik az osztrák fővezér az úgynevezett tartalékhadseregről.

Milánóban a franciákat lelkesen fogadták. Az osztrák uralom egy esztendeje elfeledtette a franciák részéről elszenvedett sérelmeket. Candeloro, a haladó olasz történetíró joggal írta: „...a franciák érkezését nagy lelkesedéssel fogadta az egész lakosság, a papság és az arisztokrácia kivételével”.

Az első konzul Milánóban proklamálta a Ciszalpin Köztársaságnak és az osztrákok által hatálytalanított törvényeinek a visszaállítását. Úgy tetszett, ismét 1796 nyelvén szólalt meg. A „tartalékhadsereg” prairial 14-i (június 3-i) bulletinjében nyomban a Milánóba való bevonulás után az osztrák elnyomók erőszakos cselekedeteiről és kegyetlenkedéseiről megjelent közleményében leszögezte: „A francia népnek tudnia kell, milyen sorsot szánnak neki Európa királyai, ha az ellenforradalom diadalt arat. Ennek a meggondolásnak a nemzetet el kell töltenie a hála érzésével azon republikánus falanxok iránt, amelyek örökre megszilárdították az egyenlőség és a szabadságszerető eszmék diadalát.”

Mint 1796-ban, Bonaparte most is azon igyekezett, hogy erősítse a hadsereget az olasz lakosság és az olasz katonai kötelékek támogatása révén. Ez utóbbiak felállítását egyik legfontosabb feladatának tekintette. Az osztrák hatóságok által bevezetett antidemokratikus törvényeket ünnepélyesen hatályon kívül helyezték. Lombardiában visszaállították a Ciszalpin Köztársaság hatalmi szerveit.

Úgy tűnt, az óra mutatója hátrafelé mozog. Június 3-án este Bonaparte s tábornokai, akik ugyanolyan fiatalok voltak, mint ő, s akiknek a nevét most egész Európa ismerte, ismét ott ültek a milánói Scala fényesen kivilágított színháztermében, újból mosolygós olasz asszonyok, barátságos tekintetű milánóiak vették körül őket, ugyanazon ifjúi hévvel tapsolták meg Giuseppina Grassini - a milánói opera primadonnája - szépségét és lenyűgöző hangját. Másnap Bonaparte tiszteletteljes és baráti hangú

beszélgetést folytatott az egyház legfőbb tisztségviselőivel.

Bármilyen sok feladattal kellett is megbirkóznia Bonapartének Milánóban, nem feledkezett meg arról, hogy a hadjárat fő céljait - a stratégiai célokat - még nem érte el. A holnap bizonytalan volt.

A francia hadsereg széttagolása, amely lehetővé tette a csapatok előnyomulásának leplezését és az osztrákok hátában való hirtelen megjelenésüket, a franciák számára nemcsak előnyöket jelentett. Az előnyök átcsaptak ellentétükbe. Moncey hadteste némileg elmaradt a fő erőktől. A tüzérség nagyobbik része megrekedt a hegyekben. Bonaparte hadserege azáltal, hogy különböző utakon nyomult előre, szétforgácsolta erőit. Lannes és Murat a Pó folyó vonalát ellenőrizte, Moncey a Ticinóét, Duchesne az Adda folyó menti utakat. Erre azért volt szükség, hogy megbénítsák Melas kezdeményezését. Ám az erők ilyen szétforgácsolása folytán Bonaparte elvesztette azt az előnyét, amelyet mindig meg akart tartani: az erők támadó ékbe való összevonását. Melas ellenkezőleg, mivel lépten-nyomon francia előőrsökbe ütközött, alakulatait összevonva, hamarosan hatalmas támadó erőt összpontosított. Bármilyen paradoxul hangzik, bár kezdetben a franciák szereztek előnyöket, most ugyanazon okból az osztrákok kerültek előnyösebb helyzetbe. Megmutatkozott ez már június 14-én a Montebello melletti csatában, ahol Lannes-nak nyolcezer embere állt szemben az Ott tábornok vezénylete alatt álló húszezer főnyi osztrák sereggel. A csata a francia hadsereg győzelmével végződött, de ez csak Lannes ragyogó katonai tehetségének és Ott tehetetlenségének volt köszönhető. Ráadásul a francia csapatok előrenyomulása során a gyorsaságra és a váratlan akciókra való törekvés együtt járt azzal is, hogy a francia főhadiszállás nem volt eléggé tájékozva az ellenfél erőinek elhelyezkedéséről. Figyelemre méltó, hogy a hadsereg bulletinjeiben, Bonaparte parancsaiban sokszor előfordulnak az oly határozatlan és a katonai nyelvben szokatlan „úgy látszik” szavak.

Kétségtelennek tekinthető, hogy körülbelül június 8-14-én, a döntő ütközetet megelőző négy-öt nap alatt, Bonapartének nem voltak pontos értesülései az osztrákok fő erőinek állásairól, sőt feltételezte, hogy Melas serege Genova felé tart.

Talán ezzel magyarázható az, hogy amikor június 14-én reggel az

Alessandria közelében levő Marengo falunál megkezdődött a döntő ütközet, Bonaparte hadserege és Melas hadserege között az erőviszonyok roppant kedvezőtlenek voltak a franciákra nézve. Negyvenötezer osztrákkal Bonapartének huszonháromezer katonája állt szemben. (A számadatokat Napóleon becslései szerint közöljük egy kiigazítással: Desaix több mint ötezer főnyi gyalogos hadosztályának leszámításával. A forrásokban és az irodalomban a számadatok eltérnek egymástól.)

Néhány órával az ütközet előtt Bonaparte még mindig nem rendelkezett pontos értesülésekkel sem Melas erőire, sem szándékaira vonatkozóan. Bonaparte a nemrég a főhadiszállásra érkezett Louis Desaix-t, aki eljött Egyiptomból és kiszabadult az angolok fogságából, egy hadosztállyal a Noviba vezető útra küldte, hogy elvágja az utat Melas előtt, ha az arra vonul. Egyúttal Lapoype hadteste parancsot kapott arra, hogy menjen Valenza felé.

Ilyen módon a csata előestéjén a főparancsnok - az erők felmérésében és az ellenfél szándékainak megítélésében elkövetett végzetes hibák folytán - meggyöngítette saját seregeit. (A kutatók közül néhányan inkább arra helyezik a hangsúlyt, hogy Bonapartét félrevezették tisztjeinek pontatlan adatai. Ez valóban így volt, de mit változtat ez a tényeken?)

Az ütközet 14-én reggel kezdődött. Menetét elsősorban az osztrák tüzérségnek a francia tüzérség feletti döntő, óriási fölénye határozta meg. Az osztrákok gyilkos tüze nagy pusztítást végzett Victor és Lannes kötelékeiben. „Az emberek úgy hullottak, akár a jégeső” - írta a csata egyik részvevője. Chambarlhac hadosztálya csaknem teljesen megsemmisült. Victor és Lannes, a szívós ellenállás dacára, visszavonulásra kényszerült. Reggel tíz órakor úgy látszhatott, hogy a csatát menthetetlenül elvesztették.

Bonaparte a 13-ról 14-re virradó éjszakát a főhadiszálláson, Torre di Garofoliban töltötte. Reggel nyolc órakor értesült arról, hogy az osztrákok kezdeményezésére az ütközet megkezdődött. Nyomban intézkedett, hogy küldjenek futárokat Desaix-hez és Lapoype-hoz azzal a paranccsal, hogy sürgősen forduljanak vissza. Monnier hadosztályával, amelyet az előző napon majdnem elküldött Desaix-vel, és a konzuli gárdával a csatamezőre sietett.

A francia hadsereg helyzete súlyos volt - erről Bonaparte az első pillantásra meggyőződhetett. Azok az új erők, amelyekkel Lannes hadtestét és a francia hadsereg centrumát megerősítette, egy időre biztosították a túlsúlyt a francia fegyvereknek. A prairial 26-i „Bulletin” a marengói csatáról ezt mondta: „Az Első Konzul jelenléte lelkesítette a katonaságot.” Lehet, hogy ez így is volt. De Lodi és Rivoli napjaiban Bonaparte nem írt ilyesmit: nem volt rá szükség.

Egy óra múlva az osztrákok meggyőződhettek arról, hogy a franciák által bevetett tartalékok már kimerültek. Az ütközetbe újra beavatkozott a tüzérség, s az osztrák gyalogság, előre örülve a közeli győzelemnek, szintén erősen fokozta a nyomást. Az osztrákok tüzérségi és gyalogsági fölénye leküzdhetetlenné vált. A halálmegvetéssel harcoló Lannes kénytelen volt visszavonulni; hadteste, bár még megtartotta a rendet, az osztrákok csapásai alatt hátrálni kezdett. A konzuli gárda, amely addig „gránit erődítményként” állt, az ellenfél nyomásának nem tudva ellenállni, szintén visszavonulóban volt. Marengo az osztrákok kezébe került. Melas végignézve az óriási csatamezőn, amelyet hadserege meghódított, már győzelmet ült. Ami nem sikerült sem Alvinczynek, sem Wurmsernek, sem Károly főhercegnek, azt ő, Melas, véghez tudta vinni. Szétzúzta a magát legyőzhetetlennek tartó Bonapartét.

Bonaparte pedig sápadt, mozdulatlan arccal állt szárnysegédektől körülvéve, s nézte az előtte elhaladó visszavonuló ezredeket. Mire gondolt ezekben a percekben? Arra, hogy az egyiptomi vereség után elszenvedett újabb vereség - Európában! Itáliában! az osztrákoktól! - örökre szégyenfoltot hagy? Hogy valamennyi ellensége fel fogja emelni a fejét? A visszavonuló, csaknem menekülő francia hadsereg bő tápot nyújtott a szomorú gondolatoknak.

Mozdulatlanul állt, csak lovaglópálcájával ütögette a lába alatti apró kavicsokat, s ez a gépiesen ismételt mozdulat, amelyet a megfigyelők észrevették, egyedül árulta el ennek a férfinak az izgatottságát, miközben arcizmai meg sem rándultak.

Az ütközet elveszett. De nem veszett el még minden. Amikor a franciák már visszavonulóban voltak, egy tajtékzó paripán érkező futár, Savary jelentette, hogy Desaix meghallotta az ágyúdörgést, parancsot adott a hadosztálynak, hogy forduljon meg és siessen a fő

erők segítségére. Lehet, hogy Bonaparte ettől a perctől kezdve bízott Savaryban? Visszaadta neki a reményt. Desaix, a nemes lelkű, bátor Desaix, csak ő, egyedül ő mentheti meg a francia hadsereget!

Bonaparte számolta a perceket. - Tartsatok ki! Tartsatok ki! - kiáltotta a katonáknak. De a hadsereg már nem tarthatta magát. A csatateret holttestek, sebesültek borították. A hadsereg visszavonult, visszaözönlött minden frontszakaszon.

Délután három óra volt. A csata kétségtelenül elveszett. A csatatér az osztrákok kezén maradt. A tüzelést mindkét fél beszüntette. Melas futárokat küldött mindenfelé a Bonaparte fölött aratott döntő győzelem hírével. Az ügyet befejezettnek tekintette, Alessandriába utazott, parancsot adva Zach tábornoknak a francia hadsereg üldözésére.

S ebben az utolsó pillanatban, amikor úgy látszott, már legördül a függöny a tragédia ötödik felvonása után, erőltetett menetben odaérkezett a Desaix vezénylete alatt álló hadosztály.

Desaix, megpillantva a vesztett csata szomorú képét, kivette zsebéből az óráját és higgadtan mondta: - Az első ütközetet elvesztettük. De még van időnk arra, hogy a másodikat megnyerjük.

A második ütközet azonnal nagy lendülettel indult meg az egész arcvonalon. Desaix hadosztálya friss erőkkel rontott rá a fedezék nélkül álló osztrák hadoszlopra. Bonaparte dermedtsége felengedett, és sorra adva a parancsokat, átcsoportosította az erőket és visszaállította a támadó csapatok vonalának folytonosságát. Kellermann lovassága villámgyorsan rontott neki az osztrákok balszárnyának. Marmont, egyesítve az összes ott levő ágyúkat, tüzet zúdított az ellenfélre. Az osztrákok, akik mindent inkább vártak, mint a harc kiújulását, rövid ellenállás után pánikszerű futásnak eredtek. A csatatér a franciák kezére került. Az osztrákok vesztesége hatezer halott és sebesült és több mint hétezer fogoly volt.

Délután öt órára az eredetileg vesztett csata az ellenfél fölötti teljes, megsemmisítő győzelemmé vált. Az osztrák hadsereget szétverték. Melas megdöbbenve a váratlan fordulattól, amely kiragadta a

kezéből a már kétségtelennek látszó győzelmet, képtelen volt folytatni a harcot. Másnap parlamentereket küldött Bonaparte vezérkarához a fegyverszünet megkötésére vonatkozó kéréssel.

A francia hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett - a halottak és sebesültek száma meghaladta a háromezret. Legnagyobb vesztesége talán Desaix halála volt. Az előző napon Bonaparte hosszú baráti beszélgetést folytatott vele: rá akarta bízni a hadügyminisztériumot. Desaix a támadó hadoszlop élén haladt, és egy ellenséges golyó szíven találta. A földre zuhanva csak annyit tudott mondani: - Ez - a halál.

Clermont-Ferrand-ban láttam Desaix szobrát. A város főterén modern, színes neonreklámmal megvilágított korabeli házak között Vercingétorix szobrával szemközt áll a Desaix tábornoknak emelt emlékmű. Az emberek elmentek mellette, beszélgetve, elfoglalva mindennapi gondjaikkal. Talán a nekik megszokott városi dekoráció iránti közöny miatt éreztem a szobrot kicsinek, szegényesnek. A fiatal arcnak a márványban mozdulatlanná merevedett vonásaira tekintve (Desaix harminckét éves korában esett el, a szobron pedig még fiatalabbnak tűnik) arra gondoltam, milyen igazságtalanul merült feledésbe a neve annak a férfiúnak, aki olyan nagy szerepet játszott a XIX. század elejének egyik sorsdöntő napján.

Bonaparte a marengói csata napján teljesen tudatában volt annak, mit jelent Desaix halála. Az ütközet után június 15-én a Torre di Garofolliból a konzuloknak küldött első értesítésében Bonaparte röviden ezt írta: „A hadseregről igen jó híreket közölhetek. Hamarosan Párizsban leszek...” És lejjebb: „Mélységesen gyászolom annak a férfiúnak a halálát, akit a legjobban szerettem és becsültem.”

E sorok őszinteségében hihetünk. De az idő múlt. A nevezetessé vált csata moraja egész Európán végigzúgott. Kolicsov bécsi orosz nagykövet jelentette Pétervárra, hogy a Melas parancsnoksága alatt álló osztrák csapatok közt „olyan zavar keletkezett, hogy teljesen rendezetlenül vonultak vissza”. Ausztriában és Olaszországban pánik tört ki. Czartoryski elbeszélte, hogy „a naiv angol konzul, aki nemrég vett nőül egy bájos személyt, mihelyt tudomást szerzett az osztrákok marengói vereségéről, kötelességének tekintette, hogy elmeneküljön Nápolyból, elhagyva feleségét”. Pánik volt mindenütt.

Múlt az idő, s Marengo klasszikussá vált. Ezt az ütközetet, amely néhány óra alatt eldöntötte egy hadjárat sorsát, a katonai akadémiákon a hadvezetés-művészet csúcspontjaként tanulmányozták. Egyre ritkábban emlegették annak a nevét, aki valójában megváltoztatta a történelmi ütközet menetét: Desaix-ét. Egyre hangosabban és diadalmasabban zengett a legyőzhetetlen hadvezér neve; úgy beszéltek róla most, mint Gaius Julius Caesarról: „Veni, vidi, vici!” - „Jöttem, láttam, győztem!”

Maga Bonaparte, ha nem voltak jelen idegenek, a történteket másként ítélte meg. Bourrienne elmondja, hogy Párizsba visszatérve, ahol mindenütt lelkesen üdvözölte a lakosság az első konzult, kettesben maradva a hintóban Bourrienne-nel, ezt mondta: - Most azt mondják: „Sokat tett!” Igaz, nem egész két év alatt meghódítottam Kairót, Párizst, Milánót. De ha holnap meghalok, tíz évszázad múlva az egyetemes történelemben legföljebb egy fél oldal marad belőlem.

9. fejezet

1

Próbálkozások Oroszországgal való szövetkezésre

A Szent Ilona szigetén írt vagy tollba mondott „Olaszországi hadjáratinak Campoformióról szóló fejezetében Bonaparte ezt mondja: „A királyok harca a Köztársaság ellen két rendszer harca volt: a guibellinek harca a guelfek ellen; a Londonban, Bécsben, Szent-Pétervárott uralkodó oligarchiák harcoltak Párizs republikánusai ellen. A francia meghatalmazott [vagyis Bonaparte - *A. M.]* elhatározta, hogy változtat a dolgok olyan állásán, amelynek folytán Franciaország mindig egyedül harcolt mindenki ellen; elhatározta, hogy bedobja a viszály almáját a koalícióba tömörültek közé, megváltoztatja a kérdésfeltevést és más szenvedélyeket és más érdekeket ébreszt fel."

A campoformiói, pontosabban a passarianói tárgyalások 1797-ben folytak. Bonapartéban már akkor felötlött az a gondolat, hogy meg kell szüntetni Franciaország elszigeteltségét és meg kell kísérelni szakadást előidézni a koalíció frontjában, nézet-eltéréseket szítva fel tagjai között, és akit lehet, Franciaország oldalára vonni. Már a leobeni tárgyalásokon, valamint a passarianói és az udinei tárgyalásokon igen ügyesen kihasználta az Ausztria és Poroszország közötti ellentéteket.

Így hát Bonapartéban már az 1796-1797-es években felmerült az a gondolat, hogy a két rendszer közötti harcot - a köztársaságnak a monarchia elleni harcát -az erők más csoportosításával, más külpolitikai kombinációval kell felcserélni. Ez, mint mondotta, azt jelentette, hogy „más szenvedélyeket és más érdekeket" kell működésbe hozni.

1797-1798-ban ez az elképzelés még csak igen korlátozott mértékben került gyakorlati alkalmazásra a campoformiói szerződésben. Ebben az időben Bonapartét más gondolatok, más tervek kötötték le. Olaszországban létrehozták a Ciszalpin Köztársaságot, a Liguriai Köztársaságot, később a Római és a Parthenopéi Köztársaságot. Amikor megindította az egyiptomi hadjáratot, Bonaparténak nagyszabású tervei voltak. Társadalmi síkon meg akarta ismételni az olaszországi kísérletet, természetesen több változtatással - tekintettel a keleti viszonyok sajátosságaira. Ez

azt jelentette, hogy a francia hadseregnek Keleten olyan erővé kellett válnia, amely az elnyomott népek közt széles körű nemzeti-forradalmi mozgalmat indít meg. Macedóniai Sándor útja a XIX. század mezsgyéjén csak akkor volt megismételhető és folytatható, ha a viszonylag kis létszámú francia hadsereg katonai erőfeszítéseit támogatják az elnyomók ellen felkelő népek szabadságmozgalmai. A fellahok Egyiptomban, a druzok Szíriában, a kurdok, afgánok, az indiai törzsek - hány szövetséges megnyerésére számított Bonaparte a Nílustól az Indusig terjedő hadjárat során: Ennek valóban nagyarányú keleti forradalomnak kellett volna lennie, amely három kontinenst rázkódtat meg - Európát, Afrikát, Ázsiát!

Persze, az ilyen tervekhez képest minden európai diplomáciai kombináció kicsinyesnek, jelentéktelennek tűnt. Csakhogy ez az elgondolás 1798-1799-ben teljes kudarcot vallott. Nem sikerült sem nagyarányú forradalmat kirobbantani, sem tovább jutni Saint-Jean-d'Acre-nál. Saint-Jean-d'Acre falainál minden merész álom szertefoszlott. Még Egyiptom meghódítása is elérhetetlennek bizonyult. Bonaparte menekülni volt kénytelen. Vissza kellett térnie az európai méretekhez. A nagy keleti forradalom tervének kudarca arra késztette Bonapartét, hogy azon gondolkozzék, melyek a legközelebbi, stratégiailag indokolt lépések az európai sakktáblán.

Ha lehetetlennek bizonyult szövetségeseket találni az elnyomott keleti népek között, talán szövetségesekre találhat az európai nagyhatalmak között?

Ez volt Bonaparte logikája 1800-ban. A feladat megoldása lehetségesnek látszott, mert a célok azonosak maradtak. Hiszen Bonaparte nem arra törekedett, hogy felszítsa a forradalom lángját Keleten, harcra mozgósítsa az elnyomottak sokmilliós tömegeit saját érdekükben és a forradalom elve győzelmének érdekében. Ez a feladat vonzhatta a fiatal Bonapartét 1786-1789-ben, de tíz évvel később a harmincéves tábornok már igen eltávolodott kora ifjúságának vonzalmaitól. 1798-1799-ben Bonaparte a keleti forradalomban elsősorban és főképpen eszközt látott arra, hogy szétzúzza Franciaország kibékíthetetlen ellenfelét - Angliát. Az egyiptomi és szíriai hadjárat, a druzokhoz intézett felhívás, a Tippu-szultánnal folytatott tárgyalások - mindezek kísérletek voltak arra,

hogy Nagy-Britanniát megsebezze Achilles-sarkán - Indiában.

De vajon nem érhető el ugyanaz a cél más eszközökkel - az egyik nagyhatalommal való megállapodással, szövetséggel?

Vajon ki lehetett Franciaország szövetségese e titáni harcban? Ezt a kérdést nem volt könnyű megválaszolni. Világos, hogy sem a Marengo utáni Ausztria, sem az állandóan ingadozó Poroszország, sem a meggyöngült Spanyolország nem lehetett alkalmas, azonkívül számos oknál fogva nem is lettek volna hajlandók ilyen szövetségre. A XIX. század elején sem a skandináv országok, sem az olasz államok nem jöttek már számításba. Egyetlen nagyhatalom jöhetett szóba - Oroszország, a hatalmas északi birodalom, s természetesen elsősorban erre gondolhatott Bonaparte.

Oroszország tekintélye a századfordulón roppant nagy volt. Először ekkor vált teljes mértékben világossá jelentősége az európai és a világpolitikában.

Abban a háborúban, amely 1792-ben kezdődött, s ezután csaknem egy negyedszázadon át sújtotta Európát, az egymást rövid szünetekkel szakadatlanul követő háborúk e szörnyű sorozatában már a bázeli szerződések után, Campoformio és Lunéville után világossá vált, hogy az ádáz küzdelemben az alapvető, a fő mozzanat Anglia és Franciaország viadala. Sem Poroszország, sem Ausztria, sem Spanyol-ország, még kevésbé az olasz államok nem tudnak szembeszállni az új Franciaországgal - amint ezt a háború tapasztalatai bizonyították. Az egyetlen állam, amely nemcsak helytállt a Francia Köztársaság elleni háborúban, hanem azt is megmutatta, hogy el van szánva és képes is a háború folytatására, Anglia volt. 1794 után, amikor a háború jellege nyilvánvalóan megváltozott, teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a „gigászok csatájának” alapja a két gazdaságilag legfejlettebb nyugati hatalom vetélkedése, amelyek biztosítani akarják hegemóniájukat Európában és a gyarmatokon.

A háború első tíz esztendeje bebizonyította, hogy a két fél erői megközelítőleg egyenlők, hogy párharcban egyik sem képes legyőzni ellenfelét. De a háború, valamint a második koalíció és az 1799-es hadjárat tapasztalatai azt mutatták, hogy van a világon egy harmadik hatalmas állam - Oroszország, és hogy a háború

kimenetelét az határozza meg, hogy melyik fél mellett avatkozik be. Oroszország abban az időben gazdasági és politikai tekintetben jelentősen elmaradt Angliától és Franciaországtól. De jóval felülmúlta őket óriási területe, lélekszáma (a XIX. század elején: százhétmillió), katonai ereje tekintetében. Oroszország ereje katonai hatalmára épült. Az 1799-1800-as években Oroszország döntő szerepe az európai politikai porondon igen világosan megmutatkozott. Vajon Szuvorov olaszországi hadjárata nem húzta-e át három hónap alatt a hírneves francia hadvezérek összes győzelmeit és hódításait? Vajon nem juttatta-e Franciaországot a vereség szélére? S azután, amikor Oroszország kilépett a koalícióból, nem billent-e a mérleg serpenyője ismét Franciaország oldalára?

Bonaparte, képes lévén egy pillanat alatt tájékozódni a legbonyolultabb helyzetben is, azonnal megértette ezt a fontos politikai tanulságot.

„Franciaország szövetségese csak Oroszország lehet” - ez volt a matematikai képlethez hasonlóan pontos szavakban meghatározott kapitális jelentőségű következtetés, amelyet 1801 januárjában véglegesen megfogalmazott. De ennek az igazságnak a megértéséhez már előbb eljutott: mihelyt első konzul lett és foglalkozni kezdett a Köztársaság politikai problémáival. Már 1800 elején keresni kezdte az Oroszországhoz való közeledés útjait.

Talán mondhatnák egyesek: az elnyomott népekkel való szövetséget fölcserélni az orosz önkényuralommal való szövetségre - vajon elvi politika ez? Ki vitathatná ennek a szemrehányásnak a megalapozottságát? De 1799-1800-ban Bonapartét már a legcsekélyebb mértékben sem zavarta az elvek ilyetén való megsértése. Miután Leobenben először evett a tiltott gyümölcsből, már nem volt többé hajlandó tetteit elvont elvekhez vagy etikai normákhoz igazítani. Érzelmek a politikában? Ugyan, ez már a távoli múlt - egy ifjúi képzelet csapongása volt.

Bonapartét más foglalkoztatta: hogyan léphetne szövetségre Oroszországgal, milyen eszközökkel, milyen áron lehet az orosz cárt megnyerni és rávenni a Franciaországgal való szövetségre.

Sorel úgy véli, hogy az Oroszországgal való szövetség gondolata

Bonapartéban Guttin oroszországi francia megbízott 1799. október 25-i és november 25-i keletű, a francia Direktóriumhoz küldött feljegyzéseinek hatására alakult ki, amelyeket akkor ismert meg, amikor konzul lett. Guttin feljegyzéseit először A. Tracsevszkij, ez az ok nélkül elfelejtett és nem eléggé megbecsült történész tette közzé. Ezek valóban érdeklődésre tarthatnak számot, s Sorel nem véletlenül hívta fel rájuk a figyelmet. Guttin azt állította, hogy Franciaország nem számíthat valamelyest szilárd és tartós szövetségre szomszédaival. „Induljunk el messzebbre, és keressünk szövetséget azzal a nagyhatalommal, amely földrajzi helyzeténél fogva hadseregünktől és elveinktől nem vélné magát veszélyeztetve és valóban nem is lenne az.” Természetesen Oroszországról van szó. Guttin állhatatosan bizonygatta az Oroszországgal való szövetség előnyeit. „Két nagyhatalom, ha egyesül, egész Európának diktálhatna törvényeket.” Guttin egyébként merészebb álmokat is szőtt, mintha kitalálta volna Bonaparte titkos gondolatait. „Oroszország ázsiai birtokairól... segítséget nyújthatna az egyiptomi francia hadseregnek, s Franciaországgal együttműködve, átvihetné a háborút Bengáliába.”

Alighanem magának Bonapartének is ezek voltak a titkos álmai, nagyszabású tervei a szíriai hadjárat idején. Maradhatott-e közömbös ilyen elgondolásokkal szemben ?

Mindamellett a Tracsevszkij-Sorel-féle történelmi konstrukcióban kiigazításokat kell eszközölnünk. Guttin aligha tekinthető e termékeny gondolat tulajdonképpeni atyjának. Az Oroszország és Franciaország közötti szövetség gondolata a két század mezsgyéjén, mint mondani szokás, a levegőben volt. Mivel történelmileg megérlelődött, a kialakult helyzetből fakadt, ezért egyidejűleg sokakban felötlött. Amióta La Chétardie Erzsébetnél járt és Séguier márki II. Katalin mellett nagykövet volt, a francia-orosz szövetség vagy legalábbis együttműködés gondolata napirendre került.

Félreértések elkerülése és mendemondák kiküszöbölése végett emlékeztetnünk kell arra a magától értetődő igazságra, hogy a XVIII. században a francia-orosz szövetség problémája még sok tekintetben másként vetődött föl, mint száz évvel később - a XIX. század végén. A XVIII. századi európai kapcsolatoknak a nemesi-dinasztikus diplomácia által irányított rendszere az ellentétek

labilis, mozgékony gócaival még nem teremtette meg a francia-orosz szövetség állandó előfeltételeit, s még kevésbé tette ezt létszükségletté. Oroszországnak és Franciaországnak ez időben különféle feladatai voltak, különféle akadályok álltak az elébük tűzött célok útjában, és jórészt különféle ellenfeleik voltak. Éppen ezért a XVII. és a XVIII. században a francia-orosz közeledés még nem volt állandó és egyre erősbödő tendencia, hanem még epizód maradt, ama idők politikai kombinációinak egyik lehetséges változata.

A nagy francia polgári forradalom a XVIII. század végi nemzetközi kapcsolatok egész rendszerét megváltoztatta. Szovjet történészek joggal hangsúlyozzák ezt a tézist.

A forradalom, különösen amikor a „Béke a kunyhóknak, háború a palotáknak!" jelszavával folyt, más általa hozott változtatások között teljesen levette a napirendről azt a gondolatot, hogy egyáltalán lehetséges a közeledés Oroszország és Franciaország között. II. Katalin Oroszországa a paloták uralmát védelmezte, és készen állt arra, hogy lesújtson - kezdetben mások kezével - a kunyhók azon vakmerő lakóira, akik merészelték a kivégzett francia király fejét az európai trónok lábához hajítani.

De múlt az idő, s a politikai viszonyok Franciaországban is, Európában is megváltoztak. A thermidoristák és a Direktórium már más politikát folytattak, mint az 1793. évi Közjóléti Bizottság. Az 1795. évi békeszerződések Spanyolországgal és Poroszországgal azt bizonyították, hogy a feudális-abszolutista monarchiák kormányai és a francia polgári köztársaság kormánya között gyakorlatilag lehetségesek a kompromisszumok. II. Katalin halála és Pál trónra lépése mindkét országban reményt keltett Franciaország és Oroszország kibékülésére. Az ebben az irányban tett kísérletek azonban nem vezettek gyakorlati eredményekhez.

A francia terjeszkedés a földközi-tengeri medence keleti részén - Málta megszállása, az egyiptomi expedíció; a Szíriai hadjárat - a közös veszély láttán közeledésre kényszerítette a tegnapi ellenfeleket: Oroszországot, Törökországot, Angliát, Ausztriát. Ez volt a második - az elsőnél hatalmasabb - koalíció. Az 1799. évi hadjárat, Szuvorov olaszországi hadjárata sok mindennek az átgondolására és átértékelésére késztetett. Szuvorov hadseregének

rohamos ütemű előnyomulása Valeggiótól Noviig Európát bámulatba ejtette és megrémítette. Úgy látszott, Oroszországtól függ az öreg kontinens holnapja. „Mindig meggyőződésem volt, hogy jó orosznak kell lenni ahhoz, hogy jó osztrákká váljunk" - írta hízelegve gróf Cobenzl Kolicsov ausztriai cári nagykövetnek.

Ámde a Franciaország, Nyugat-Európa fölött gyülekező viharfelhők eloszlottak, anélkül, hogy kitört volna a vihar. A szövetségesek táborában a viszályok erősebbnek bizonyultak az érdekközösségnél. Az osztrákok hitszegése és titkos ellenhatása Szuvorov hadseregére nézve nagyobb veszélyeket idézett elő, mint a csatamezőn a franciák ellen vívott ütközet. Az Alpokon való legendás átkelés megmentette az orosz hadsereget, megmentette Szuvorov becsületét - nem győzték le, de sokak előtt felmerült a kérdés: mire való volt ez a sok áldozat? Miért harcoltak?

Ez a kérdés nyomban a háború befejezése után felmerült, fel kellett hogy merüljön mindkét országban sok gondolkodó emberben. Nyilvánvalóvá vált, hogy a két állam közötti háború - amelyek közül az egyik keleten, a másik Európa nyugati részén folyt - az angolok, az osztrákok, a poroszok malmára hajtotta a vizet, s a legkevésbé sem felelt meg Oroszország és Franciaország tényleges érdekeinek. Mi több, ezt a gondolatot, ha már felmerült, természetesen logikusan végig kellett vinni: a Franciaország és Oroszország közötti háború, ellenségeskedés ellentmond a két ország nemzeti érdekeinek. A következő logikai láncszemnek ebben a gondolat-menetben szükségképpen annak kellett lennie, hogy elismerik a két nagyhatalom közötti szövetség kívánatosságát, hasznosságát, szükségességét.

Bonaparte, alighogy megkapta az első konzuli meghatalmazást, a Köztársaság kormánya legfontosabb külpolitikai feladataként az Oroszországhoz való közeledést jelölte meg. „Nem kívánunk a porosz királytól sem hadsereget, sem szövetséget; csak arra kérjük, tegyen nekünk egy szolgálatot - békítsen ki bennünket Oroszországgal..." - írta Bonaparte 1800 januárjában. Abban az időben ennek a feladatnak a végrehajtását olyan nehéznek tartotta, hogy csak Poroszország közvetítésével tudta elképzelni. De hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított néki, az látszik abból, hogy Berlinbe küldte személyes megbízottait: Durocot, majd

Beurnonville-t s végül Lavalette-et, mert nem volt megelégedve Talleyrand fáradozásaival, sem a szokásos diplomáciai csatornákkal.

Bonaparte ekkor még nyilván nem tudta, hogy I. Pál egyidejűleg hasonló következtetésekre jutott. Krüdner berlini orosz nagykövet 1800. január 28-i jelentésére, aki a Berlin útján történt francia puhatolózásokról tájékoztatta, Pál saját kezűleg ezt írta: „Ami a Franciaországhoz való közeledést illeti, nem kívánnék semmi jobbat annál, mint hogy lássam, hogy hozzám folyamodik, kiváltképpen mint ellensúlyhoz Ausztriával szemben.” Pál ezt körülbelül ugyanazokban a napokban írta, amikor Bonapartét ugyanennek a feladatnak a megoldása foglalkoztatta.

Pál „Ausztria ellensúlyáról” írt. Ám ugyanakkora ingerültséget érzett másik szövetségesével, Angliával szemben is. Az orosz cárnak ez az új külpolitikai orientációja nem maradt titok Whitworth pétervári angol nagykövet előtt; ezt a diplomatát általában rendkívüli tudásvágy jellemezte, amely alig volt összeegyeztethető hivatali beosztásával. „A cárnak a szó szoros értelmében elment az esze” - írta Whitworth. Az orosz önkényuralkodó egyes meglepő cselekedeteivel, jellemvonásaival, általában magatartásával kortársaiban gyakran zavart, félelmet, sőt borzalmat keltett. A szóban forgó kérdésben azonban a cár éppen józan észről tett tanúságot. Olyannyira józannak mutatkozott, hogy az angol kormánytól Whitworth visszahívását kívánta; ez a gentleman nem tetszett neki, nem keltett benne bizalmat. „Mivel régóta okaim vannak, hogy elégedetlen legyek Whitworth lovag eljárásával... és mivel ki akarom kerülni a kellemetlen következményeket, amelyek hazug minisztereknek az udvaromnál való tartózkodásából fakadhatnak, Whitworth lovag visszahívását kívánom...” A további események megmutatták 1. Pál aggályainak megalapozott voltát.

Jóllehet az első konzul is, az orosz uralkodó is csaknem korlátlan hatalommal rendelkezett, mindegyikük előre nem látott akadályokba és nehézségekbe ütközött a kitűzött cél eléréséhez vezető úton.

Mint már mondottuk, a kialakult helyzetben a francia-orosz közeledés gondolata olyan életfontosságú volt, annyira megfelelt mindkét hatalom érdekeinek, hogy nemcsak az állam hivatalos

vezetőiben vagy a tisztségviselőkben ötlött fel. Ezt a népszerű eszmét többek között hajlandók voltak bedobni a mérleg serpenyőjébe a harcban részt vevő harmadik fél, a trónkövetelő XVIII. Lajos royalista pártjának képviselői is.

Csaknem azzal egyidőben, hogy Guttin Pétervárról Párizsba küldte azokat a jelentéseit, amelyekben a francia-orosz szövetség szükségességét és előnyeit igyekezett bebizonyítani, Párizsból Pétervárra kerülő utakon, Bécsen át, terjedelmes levelek mentek ugyanennek a gondolatnak - a francia-orosz szövetségnek - a megindokolásával. Az egyik levél szerint az események menete folytán „Oroszország... fogja eldönteni Európa sorsát és megmenteni szövetségeseit". De vajon kik is Oroszország igazi szövetségesei? Ugyanez a levél azt állította, hogy Oroszország és Francia-ország között nincsenek ellentétek, hogy „Oroszország soha semmitől sem tarthat Franciaország részéről", és hogy ez utóbbi kész felajánlani szolgálatait és „szilárd szövetségét". A továbbiakban a levél figyelmeztet arra, hogy Oroszország útja során kétségtelenül bele fog ütközni Angliába, és csak akkor fogja megismerni az ezzel járó bajokat. Az egész elmefuttatásból logikusan adódó következtetés így szólt: „Európában Oroszország első szövetségese minden szempontból Franciaország." Az egyetlen lényeges módosítás, amelyet ez a dokumentum a Guttin érveihez sok tekintetben hasonló általános érveken eszközölt, annak nem csekély jelentőségű leszögezése volt, hogy az önkényuralmi cári Oroszország igazi szövetségese csak a „törvényes", a legitim francia monarchia lehet, a Bourbonok fehér liliomos Franciaországa.

Az orosz külügyi kollégium archívumának anyagai nem adnak választ arra a kérdésre, vajon ezek az érvek gyakorolhatnak-e valamiféle hatást Pétervárra. Feltehető, hogy általában véve ezt a tézist Pétervárott rokonszenvvel fogadták. Az 1799-es háborúban való orosz részvétel hivatalosan kinyilvánított célja a „törvényes monarchia" visszaállítása volt. I. Pál június 16-i kiáltványában például ezt mondta: „Miután szövetségeseinkkel megállapodtunk abban a szándékunkban, hogy a Franciaországban fennálló törvénytelen uralmat kiirtjuk, minden erőnkkel hozzálátunk ehhez." Befolyásos társadalmi körök - és itt gróf Nyikita Petrovics Panyin alkancellár színes alakjával kell kezdenünk - következetesen és állhatatosan ragaszkodtak ahhoz a gondolathoz, hogy csak a

„törvényes” dinasztiával működnek együtt; minden más Franciaországot lázadónak és becstelennek tekintenek. Pavlovnak és elvbarátainak a véleménye Oroszország politikájában még annyira tradicionálisnak és természetesnek látszott, hogy még az önfejű és szeszélyes zsarnok is kénytelen volt számolni vele. 1800 januárjában tett azon kijelentése, hogy közeledni kíván Franciaországhoz, üres szó maradt, nem testesült meg cselekedetekben. Mi több, ugyanazon év februárjában Poroszország közvetítési ajánlatát hivatalosan elutasították.

Mindamellett 1799-1800-ban, kiváltképp a háború után, amely bő tápot adott az elmélkedésre, a Franciaországhoz való viszony Pétervárott és Moszkvában már más volt, mint tíz évvel korábban, a forradalom elején. Persze, az eltelt évtized alatt Franciaországban sok minden megváltozott. De a francia tapasztalatok hatására sok minden más lett a külföldi kortársak értékelésében is. Itt elsősorban emlékeztetnünk kell arra, hogy maga A. V. Szuvorov generalisszimusz, a szövetségesek hadseregének főparancsnoka, kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, hogy a franciák nem akarnak visszatérni a régi monarchiához. F. V. Rosztopcsin közlése szerint Szuvorov „sokszor ismételgette, hogy egy Franciaországba való bevonulás védelemre mozgósítaná az ország valamennyi lakosát és hogy amíg az úgynevezett köztársasági hadsereg nem kívánja nyíltan a korábbi kormány visszaállítását, addig a köztársaság megszüntetése csupán szélhámos emigránsok fecsegéseiben és politikai álmodozók fejében létezik”.

Szuvorovnak ez a véleménye elsősorban mint a nagy hadvezér politikai éleslátásának tanúbizonysága figyelemre méltó. De figyelemre méltó a kor szellemének visszatükrözéseként is. Nemcsak Szuvorov, hanem azoknak a viharos időknek néhány más tanúja is megértette, hogy a Köztársaság kormánya erősebb, erélyesebb a régi monarchiánál, amely lejáratta magát a francia nép szemében.

Ám amíg az új szemlélet utat nem tört magának, számolni kellett a szokásos konzervatív nézetekkel, a meggyökeresedett tradicionális felfogással, amelyek szerint a köztársasági Franciaország „forradalmi ragály forrása, szociális bajok melegágya”.

A Franciaország tekintetében folytatandó, Pál által egyelőre deklaratív formában 1800 januárjában proklamált és gyakorlati

cselekedetekkel meg nem erősített új politika előtt még egy akadály merült fel.

Bonaparte, az Oroszországhoz való közeledésre irányuló diplomáciai tevékenységét kifejtve, nem tudta, hogy vele egyidejűleg Pétervárott más, mondhatni ellentétes álláspontról kiindulva, nagyszabású diplomáciai manőverbe kezdett egy másik, a maga módján szintén nagy politikus - Charles Dumouriez tábornok.

1799. október 30-án érkezett Pétervárra Schleswigből Dumouriez tábornoknak I. Pál cárhoz címzett október 20-i keltezésű levele. E levélben a tábornok ezt írta: „Felségedet úgy tekintem, mint a gondviselés kezét, amelyet kinyújt Európa fölé a vallás, az erkölcs, a törvények, a kormányok és az uralkodók megmentésére.” A továbbiakban Dumouriez ugyanilyen fennkölt stílusban, hivatkozva arra, hogy „minden francia, különösen, aki híve a monarchiának és a rendnek”, kész mindent feláldozni a cár „nemes szándékainak” megvalósulása érdekében, kihallgatást kért tervei ismertetése céljából. Ezeket a terveket magukat Dumouriez a levélben nem tárta föl, de igen általános formában kijelentette, hogy „minden óhaja a Királynak a trónra való visszahelyezésére és a haza boldogulására irányul”.

I. Pált és környezetét ebben az időben már eléggé magára haragította az Oroszországban megtelepedett nagyszámú francia emigráns, s „XVIII. Lajos udvara” Mitauban. A cárt bosszantották a segélyekre, az állandóan növekvő pénzbeli támogatásra, a különféle rendjelekre, kitüntetésekre vonatkozó kérelmek. Ingerültségének foka megítélhető abból is, hogy a cár nem fogadta audiencián d’Avré grófot, a trónkövetelőhöz legközelebb álló hivatalnokot, aki személyesen óhajtotta átadni a cárnak XVIII. Lajos levelét. Dumouriez esetében azonban a cár kivételt tett. Gatcsinából 1799. november 1-én írt válaszában Rosztopcsin közölte, hogy a cár teljesíti Dumouriez kérését, engedélyezte Pétervárra való utazását, és Muravjov hamburgi követ utasítást kapott arra, hogy a tábornoknak útlevelet adjon.

Mivel magyarázható, hogy Pál ez esetben különleges kegyet gyakorolt?

A történettudomány igen keveset tudott Dumouriez 1800. évi megbízatásáról, amit pedig elmondtak, az valószínűtlennek vagy ferdítésnek látszik. Maga Dumouriez több kiadást megért memoárjaiban viharos életének erről az epizódjáról nem beszélt.

Életrajzírói, Arthur Chuquet, Boguslawski, Pouger de Saint-André vagy alig érintik ezt a témát, vagy röviden közölve az utazás tényét, ezt valószínűtlen részletekkel színezik ki. Információik közös forrása egy bizonyos Georgel abbé „Utazás Szent-Pétervárra” címmel 1818-ban megjelent könyve, amelyben az igazság töredékei keverednek kiagyalásokkal vagy értelmetlenségekkel. A kor levéltári anyagait tanulmányozó kutatók - s ez vonatkozik mindenekelőtt Tracsevszkijre, aki ezen a téren többet végzett bárki másnál -, nyilván véletlenül figyelmen kívül hagytak tintával írt, s az idők során elhalványult, megsárgult papírkötegeket. A külföldi tudósok, még az olyan nagyok is, mint Sorel, aki mindig szívesen írt I. Pálról, az orosz történelemre vonatkozó információikat Tracsevszkijnek, részben Tatyicsevnek dokumentáris közleményeiből merítették, továbbá Valisevszkijnek, a Nyugaton indokolatlanul népszerű, igen kétes értékű munkáiból. Bárhogy álljon is a dolog, a nagy történelmi tanulmányokból Dumouriez megbízatása jórészt kimaradt; vagy semmit sem írnak róla, vagy csak határozatlanul és homályosan. Természetes, hogy a múlt század elején folyt politikai harc egyes részleteire vonatkozó levéltári dokumentumok kötege egy adott kérdést nem világíthat meg teljes egészében. Van, ami ismeretlen maradt, van, amire vonatkozóan találgatásokra vagyunk utalva.

Vonatkozik ez az itt felvetett kérdésre is. Mi az oka annak, hogy I. Pál, aki nem sokkal előbb megtagadta az audienciát XVIII. Lajos befolyásos képviselőjétől, hajlandó volt fogadni egy semmiféle hivatalos tisztséget be nem töltő francia tábornokot, aki egy német kisvárosban tengette életét.

Ennek magyarázata valószínűleg magának Dumouriez-nek az egyéniségében keresendő, vagy, helyesebben, a hírnevében. Charles-Francois Dumouriez már a forradalom előtt felhívta magára a figyelmet. Részt vett a hétéves háborúban, harcolt a bari konföderáció soraiban Oroszország ellen, parancsnoka volt a cherbourgi erődnek, megjárta a Bastille kazamatáit. Lelkesen

üdvözölte a forradalmat, barátságot kötött Mirabeau-val. Európa-szerte megismerték a nevét az 1792-1793-as években. Dumouriez előbb mint a girondista kormány tekintélyes és tekintélyuralmi módszereket alkalmazó külügyminisztere tett szert hírnévre, aki nem kis mértékben meggyorsította a Franciaország és a kisebb monarchiák koalíciója közötti háború kitörését. A diplomata tollát hamarosan fölcserélte a hadvezéri karddal, és új szerepében még több sikert aratott, mint előbbi pályáján. Az ő nevéhez fűződnek a forradalmi hadsereg első nagy győzelmei: az osztrákok szétverése Jemmapes-nál, Belgium meghódítása. 1792-ben és 1793 elején a francia köztársaság hadseregében nem volt híresebb hadvezér Dumouriez-nál.

1793 márciusában azonban vereséget szenvedett Neerwindennél, s ezután megkísérelte, hogy a parancsnoksága alatt álló hadsereget a forradalmi Párizs ellen fordítsa. A kísérlet nem sikerült; a döntő pillanatban Dumouriez észrevette, amint egy a sorból kilépő fiatal tiszt lassan fölemeli a pisztolyát, szemét összehúzva céloz, hogy leterítse az áruló tábornokot. A tiszt Davout hadnagy volt - a napóleoni hadsereg majdani híres marsallja. Dumouriez nyilván nem viselte el a feléje irányuló pisztolycsövet, a célzásra készülő tiszt összehúzott szemét, lemondott terveiről, s az ellenség, az osztrákok táborába menekült. Nagy politikai karrierje ezzel befejeződött, de a nagyvonalú és leküzdhetetlen energiájú kalandor ebbe nem akart belenyugodni. Ráadásul csakugyan átlagon felüli képességű férfi volt: Napóleon Szent Ilona szigetén ezt nyíltan elismerte. Miután a hazaárulás és az ellenforradalom útjára lépett, ezt az utat végig kellett járnia, s erőfeszítéseit arra irányította, hogy visszaállítsa Franciaországban a legitim monarchiát. Az okos, cinikus Rosztopcsin, aki Pétervárott találkozott Dumouriez-val, így foglalta össze benyomásait: „Dumouriez tábornok... mindenhez ért. Rettenetesen szeretné, hogy ne merüljön feledésbe a hírneve, s mivel régebbi tevékenységét jóvá akarja tenni... nagy hasznára lehet a francia monarchiának.”

I. Pál természetesen ismerte Dumouriez katonai hírnevét, hiszen az egyik legjobb francia hadvezérnek tartották, s ismerte politikai életrajzát is. Pál válaszúton állott; amikor Dumouriez levelét kézhez kapta, még nem határozta meg véglegesen, milyen messzire menjen a második koalícióbeli szövetségesekkel való elégedetlenségében,

milyen politikát válasszon Franciaország irányában.

Ámde Dumouriez hosszú oroszországi utazása alatt a világon jelentős változások mentek végbe. Az újesztendő előestéjén érkezett Pétervárra, s addigra végrehajtották a brumaire 18-i államcsínyt, s az ideiglenes konzuli rezsimet felváltotta a VIII. évi alkotmány által törvényesített konzulátus, amely teljhatalmat biztosított az első konzulnak.

Talleyrand bámulatos szimatával megsejtette, bizonyára csak általánosságban, hogy Dumouriez hajlandó aktív politikai tevékenységre; javasolta az első konzulnak, használja föl Dumouriez-t, létesítsen, vele valamiféle kapcsolatot. Bonaparte ezt elutasította, nem akarta, hogy bármiféle dolga is legyen ezzel a „gazemberrel". A „gazember" pedig megérkezett Pétervárra, a legvérmesebb reményektől fűtve. 1800. január 2-án, 4-én és 5-én magabiztosságot és optimizmust sugárzó leveleket írt Rosztopcsinhoz. „A cár egész cselekvésmódjában roppant sok erélyt látok, s ez arra késztet, hogy benne lássam Európa egyetlen lehetséges megmentőjét." Dumouriez érkezésére az angol nagykövetségen nyomban felfigyeltek. Whitworth 1800. január 14-én ezt írta Grenville-nek: „Dumouriez tábornok, aki kibékült a mitaui udvarral, most itt van... Bevallom, hogy noha sohasem szándékoztam együttműködni Dumouriez-val, mégis igyekszem megtudni, mi a véleménye jelenleg." Dumouriez azt remélte, hogy hamarosan audiencián fogadják, és kérte Rosztopcsint, segítse őt fontos küldetésének teljesítésében. Türelmesen várakozik. De az idő múlik, eltelik egy hét, egy második, eltelik egy hónap, majd még egy, s a messziről érkezett francia tábornok „még mindig ugyanabban a helyzetben" rostokol. Nem fogadták audiencián, s nem tudni, hogy mikor fogadják és fogadják-e egyáltalán. Dumouriez-t végül is nem fogadják; említést sem tesznek róla; az orosz birodalom fővárosában elfeledett, magános idegenként él. Rosztopcsin a leveleit válaszra sem méltatja, vagy ha igen, csak röviden, száraz hangon ír neki.

Olykor Dumouriez-től információkat kérnek, például érdeklődnek nála Beurnonville-ről (feltehetően a Berlinben Franciaországgal megkezdett tárgyalásokkal kapcsolatban). A tábornok, akinek nincs semmi elfoglaltsága, ennek a megbízatásnak is örül. Jellemzést ír

Beurnonville-ről, nem tárgyi ismeretek és szenvedély nélkül, elfogultan. „Beurnonvillé tábornok körülbelül 60 éves… egészségét alaposan aláásták a kártya és a nők, ami melankolikus külsőt ad neki… Polgári származású és soha semmit sem tanult, keveset olvas, nem eszes és semmivel sem tűnik ki, kivéve katonás erélyét, amely segítségére volt abban, hogy karriert csináljon… Szereti a pénzt és önhitt…” Ez a jellemzés nincs híján az életszerűségnek és talán pontos is. Hibája másban rejlik: szerzője pétervári magányában elszakadt a világtól, nem találta meg a megfelelő hangot; egészen mást írt, mint amit vártak tőle. Dumouriez nem tudta, hogy 1800 tavaszán és nyarán Beurnonville - elég ügyesen - bonyolult játékba kezdett: Franciaország és Oroszország kibékítésébe, s hogy Pétervárra Krüdnertől kedvező információ érkezett a berlini francia követről.

Dumouriez, mivel már nem remélte, hogy hamarosan audienciát kap, az uralkodóhoz írt levelekben fejtette ki terveit. „A brit kabinet kétségkívül éppúgy, mint Felséged, vissza akarja helyezni Franciaország trónjára a Bourbon-dinasztiát, és azt kívánja, hogy ez a véres és hosszan tartó háború mielőbb befejeződjék.” Ezek még túlságosan általános elmefuttatások, s Dumouriez végül is kénytelen volt írásban kifejteni fő törekvését: kifejezi azt a reményét, hogy a cár „lehetővé fogja tenni számára Monk szerepének betöltését”.

„Monk szerepe” - ez Dumouriez fő célja, a Pétervárra vitt tervezet magva. Arra számít, hogy a hatalmas orosz uralkodó támogatásával és segítségével visszaállíthatja a Bourbonok „törvényes hatalmát”, és ezzel véget vethet a „véres és sok pénzt fölemésztő háborúnak”.

Ez újabb magyarázattal szolgál arra, hogy I. Pál 1800 január-márciusában miért ingadozott Franciaországgal szemben követendő politikája meghatározásában, miért mutatkoztak akkortájt ellentmondások irányvonalában, rendelkezéseiben. A francia probléma megoldásának két útja nyílt meg előtte: megállapodás a fennálló francia kormánnyal, Bonaparte első konzullal, ami az Anglia és Amerika elleni megegyezést jelentette, vagy pedig visszatérés ahhoz a Romanovok, a Habsburgok, Hohenzoller-nek felséges dinasztiája szempontjából elvi, hagyományos politikához, amely a „törvényes” Bourbon-dinasztiának a trónra való visszahelyezésére irányult. E

második változat szempontjából hasznos, sőt szükséges lehetett Dumouriez. I. Pál nyilván azért nem fogadta az általa Pétervárra hívott francia tábornokot, s azért nem küldte vissza, mert nem tudott végleg dönteni: ebben az időben az ellentétes érzések és gondolatok küzdelme ment végbe benne. Ezek az ingadozások nem az orosz cár hóbortosságából, szeszélyességéből fakadtak, nem is a váratlan döntésekre való hajlamából, ahogy ezt általában magyarázni szokták. Bár I. Pálban megvoltak ezek a tulajdonságok, politikájában látni kell a mélyebb és reálisabb indítékokat is. A második változat mellett - a Bourbonok restaurálására irányuló politika mellett - szóltak a dinasztikus érdekek, a tradíciók, a feudális-abszolutista rend elvei, I. Pálnak a legitimizmus „szent" jogairól való meggyőződése. De ezek az érvek, amelyek elvont jelentőségükben megcáfolhatatlanoknak látszanak, ellentmondásba kerültek a gyakorlattal: a tapasztalat, elsősorban a nemrég megszakadt háború tapasztalata megdöntötte őket. A legitimizmus szent elve alapján álló fegyvertársaknak, a második koalíció szövetségeseinek, Angliának és Ausztriának kapzsisága, hitszegése, sőt árulása olyan súllyal esett a latba I. Pál szemében, sértődöttsége, haragja akkora volt, hogy ez lényegében lehetetlenné tette az előző politika folytatását. Ez a politika elsősorban azért volt rossz, mert a gyakorlatban nem vált be. Tehát más utakat kellett keresni...

1800. február 29-én Rosztopcsin Dumouriez-nek rövid levelet küldött, közölve, hogy a cár parancsára a tábornok részére ezer dukátot utalnak ki hazautazása költségeinek fedezésére. Ez azt jelentette, hogy Pál nem ingadozott tovább. Döntött. (Dumouriez, amikor megkapta ezt az értesítést, kétségbeesett levelet írt Rosztopcsinnak, amelyben könyörgött, hogy eszközöljön ki neki audienciát, nehogy egész Európa előtt úgy tűnjön fel, mint aki „kegyvesztett lett a legnagyobb uralkodónál". „Ha nem eshetek térdre az egyetlen uralkodó előtt... ez nagy diadal lesz Bonaparte és az anarchisták számára". Ez a levél nem maradt hatás nélkül. Rosztopcsin egy rövid levélben értesítette Dumouriez-t, hogy másnap, március 4-én be fogják mutatni a cárnak a díszszemle alatt. Dumouriez-t csakugyan bemutatták Pálnak, amiről Dumouriez-nak március 11-én a cárhoz intézett levele tanúskodik. Ebben kifejezi háláját. A beszélgetés tartalma nem ismeretes, de az már mit sem változtathatott a dolgok menetén. Március végén Dumouriez kérte Rosztopcsint, hogy állíttasson ki neki útlevelet Balazzi névre.

Dumouriez ezzel végleg letűnt a politikai porondról.)

Nem nehéz összevetni a dátumokat. Február 1-én I. Pál hivatalosan kérte az angol kormánytól Whitworth visszahívását. Ugyanazon év március 16-án Szuvorov generalisszimusz hivatalos utasítást kapott minden Franciaország elleni hadművelet leállítására.

I. Pál február 29-i rendelkezése ezer dukát kiutalásáról Dumouriez részére a Péter-várról való hazautazás céljára e két időpont közé esik, ezek egyazon lánc szemei. Hosszas ingadozások után I. Pál arra a következtetésre jutott, hogy Oroszország állami, stratégiai érdekeit a legitimizmus elvont elvei fölé kell helyezni. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy az orosz kormány kész tárgyalni Franciaországgal.

Bonaparte, bár a „tartalékhadseregben" volt és elfoglalta az osztrákok elleni döntő hadműveletek előkészítése, nem vesztette szem elől azt a fő külpolitikai feladatot, amelynek megoldását abban az időben célul tűzte ki: az Oroszországhoz, való közeledés útjainak keresését. A működő hadseregből rövid leveleket vagy feljegyzéseket küldött Talleyrand-nak, amelyek megmutatták, milyen nagy jelentőséget tulajdonított a kitűzött feladatnak. Még Marengo előestéjén is emlékeztette a külügyminisztert: „A figyelem jeleit kell tanúsítanunk Pállal szemben, s fontos, hogy tudja: tárgyalásokat akarunk kezdeni vele." Talleyrand-t nem kellett meggyőzni erről, elég rugalmas volt ahhoz, hogy nagyon jól megértse a megkezdett politikai akció egész fontosságát. Látta, hogy amíg az ügy közvetítők útján folyik - Berlin és Koppenhága útján a hivatalos diplomáciai csatornákon -, lassan és nehezen halad. „Ezideig még nem foglalkoztunk azzal a lehetőséggel, hogy közvetlen tárgyalásokat kezdjünk Oroszországgal... ez kétségtelenül nem csekély nehézségekkel jár, de nagy előnyei is vannak" - írta Talleyrand az első konzulnak. A külügyminiszter e kezdeményezését Bonaparte erélyesen támogatta. Marengo után újból úgy érezte, hogy biztosan ül a nyeregben; most sietség nélkül körülnézhet és megtalálhatja a Pétervárhoz vezető helyes utakat.

VIII. év thermidor 1-én Talleyrand Nyikita Petrovics Panyin grófhoz üzenetet küldött, amely a rá jellemző mesteri módon volt megfogalmazva, és amelyet Bonaparte kétségkívül jóváhagyott.

„Gróf, a Francia Köztársaság első konzulja ismerte az összes körülményeit annak a hadjáratnak, amely Európába való visszatérését megelőzte. Tudja, hogy az angolok és az osztrákok valamennyi sikerüket az orosz hadseregnek köszönhetik...” - így kezdődött az üzenet. Minden pontosan ki van kalkulálva benne: mintegy mellékes megemlítése annak, hogy Bonaparte nem vett részt a szóban forgó háborúban, s néhány tűszúrás Angliának és Ausztriának, tiszteletnyilvánítás a „bátor orosz seregeknek”. E bevezetést tömören megfogalmazott, a bátor ellenfél iránti lovagias érzéstől indított javaslat követi, mely szerint ellenszolgáltatás és minden feltétel nélkül visszaküldik hazájába az összes orosz hadifoglyot - szám szerint mintegy hatezret új egyenruhában, új fegyverrel, zászlóikkal és teljes katonai tiszteletadással.

Ezen az üzeneten Európa két legjobb diplomatája dolgozott, s nehéz lett volna kieszelni hatásosabb első sakkhúzást a megkezdődő bonyolult diplomáciai játékban. Még az a körülmény is, hogy az üzenetet Panyinhoz címezték - a köztársasági Franciaország legkérlelhetetlenebb ellenségéhez (Párizsnak ezt tudnia kellett) - sikeres leleménynek látszott a kezdethez, mint a levélírók elfogulatlanságának és szigorú korrektségének, a hivatalos formák betartására való törekvésének tanúbizonysága.

Az első húzást követte a második - ugyanilyen erős húzás. Talleyrand az első konzul nevében ismét Nyikita Panyinnak írt a franciák azon eltökéltségéről, hogy megvédik Máltát a szigetet ostromló angolokkal szemben. Így észrevétlenül bekerült a tárgyalásokba a két fél érdekközösségének kérdése. A francia diplomácia irányzatának ez az angolellenes éle kétségkívül erős eszköz volt abban a politikában, amely a két államot közel hozta egymáshoz. Sem a X. Leó pápa által a máltai lovagrend nagymesterének adományozott kard, amelyet az első konzul az orosz cárnak ajándékozott, sem az udvarias bókok, amelyek olasz fesztelenséggel mintegy önként csúsztak ki a híres hadvezér száján, illetve tolla alól - a csábításnak, amelyben Bonaparte olyan nagy mester volt, egyetlen eszköze sem ért volna célt, ha abban az időpontban a két nagyhatalmat nem egyesítette volna az érdekek közössége.

A foglyok visszaküldésére vonatkozó ajánlatot Pétervárott nagy

megelégedéssel fogadták. Joggal nem annyira lovagi gesztust láttak benne, mint inkább a kölcsönös megállapodás elérésére irányuló kívánságot. De abban az időpontban ez teljesen megfelelt Pál, Rosztopcsin, az egész angolellenes párt kívánságának. Pétervárról különleges megbízással Franciaországba küldték a franciák iránti rokonszenvéről ismert, félig svéd, félig finn származású, orosz szolgálatban álló Sprengporten tábornokot. Hivatalosan Sprengporten megbízatása abban állt, hogy rendezze a foglyok visszatérésével kapcsolatos kérdéseket. Ám a neki adott instrukció jóval fontosabb feladatokat rótt rá: azt, hogy előmozdítsa baráti kapcsolatok létesítését az Orosz Birodalom és a Francia Köztársaság között. Franciaországban megértették Sprengporten megbízatását. Nagy tisztelettel fogadták. Berlinben beszélgetett vele Beurnonville, Brüsszelben Clarke, Párizsban Talleyrand, s végül az első konzul. A beszélgetések hangja egyre barátságosabb lett. A foglyokról alig esett szó; főként az érdekek közösségéről, a feladatok közösségéről beszéltek.

Albert Sorel ismert művében az első konzulnak az I. Pál Oroszországával való közeledésre irányuló politikáját egy „csalfa szövetségért" való lelkesedésnek mondja. Nem hajlandó elismerni e politika reális alapjait, s Bonaparte életrajzának ez a fontos oldala a neves francia történetíró művében megcsalt reményekről, tévedésekről, kiábrándulásokról szóló érdekes elbeszélés, füstbe ment tervekről szóló szomorú beszámoló.

Márpedig a francia külpolitikának ez az irányzata, amelynek Bonaparte államférfiúi tevékenységének első éveiben olyan állhatatosan és makacsul igyekezett utat törni, a valóságban egészen másról tanúskodik: azt bizonyítja, hogy Bonaparte milyen széles látókörűen, milyen józanul és realisztikusan ítélte meg a nemzetközi helyzetet és az abban rejlő lehetőségeket.

Valóban, mire is alapultak Bonaparte számításai? I. Pál hóbortos, excentrikus jellemére? Arra, hogy ki tudja puhatolni e jellem titkos húrjait? Hogy elcsábítja a máltai rend játékszereivel ? Némely történetírók hajlandók ezeknek a pszichológiai részleteknek elsőrendű jelentőséget tulajdonítani. De vajon lehet-e politikát építeni ilyen ingatag alapokra? S vajon Bonaparte, aki hosszú egyiptomi tartózkodás után nemrégiben tért vissza Franciaországba,

s először vette kezébe az államhatalom kormányrúdját, s akit számtalan belpolitikai gond terhe nyomott, ismerhette-e vagy tanulmányozhatta-e az orosz cár jellemét? Lehetett-e erre érkezése ama nehéz időkben?

Nem, Bonaparte számításai és politikája más, szilárdabb alapokra épültek. A két hatalom, Franciaország és Oroszország „földrajzi adottságai olyanok, hogy szoros kapcsolatban kell állniuk egymással” - mondotta Bonaparte 1800 végén, amikor Sprengportent fogadta.

A IX. év frimaire 30-án (1800. december 9-én) első, közvetlenül I. Pál cárhoz intézett levelében Bonaparte ezt írta: „Huszonnégy órával azután, hogy cári Felséged valakit, aki élvezi bizalmát és ismeri óhajait, különleges és korlátlan teljhatalommal ruház föl - szárazon és vízen nyugalom fog uralkodni.”

Néhány nappal korábban, december 1-én, Clarke tábornok Brüsszelben, válaszolva Sprengportennek arra a kérdésére, fejleszthetők-e a kapcsolatok a két ország között, az első konzul környezetében uralkodó véleményt kifejezve, így válaszolt: „...szerintem mi sem könnyebb, mint megállapodásra jutni a Franciaország és Oroszország közötti béke ügyében... ez a megállapodás egyetlen cikkelyből állhat, amely kimondja, hogy a két hatalom között minden megmarad abban a formában, amely a háború előtt vagy akár az 1786-1787-es évek korszakában volt.”

Idézhetnénk még számos, tartalmát tekintve hasonló kijelentést, de van-e szükség erre ? Jelentésük teljesen nyilvánvaló. Az országok földrajzi fekvésére, a megállapodás megkötésének viszonylag könnyű voltára vonatkozó utalások mögött az a szilárd meggyőződés rejlett, hogy a két nagyhatalom között nincsenek mélyreható, kibékíthetetlen ellentétek; területileg nem lévén határosak egymással, területi viták nem merülnek föl köztük. S ha nincsenek kiküszöbölhetetlen ellentétek, nem jön létre ezáltal az alap a két hatalom közti megállapodás megkötéséhez ?

Bonaparte számítása egyszerű volt. A három vezető nagyhatalom - Anglia, Franciaország, Oroszország - között az első kettőt éles, leküzdhetetlen ellentétek választották el egymástól. A két hatalom

érdekei a világ csaknem minden zugában szembekerültek egymással. Az európai és a világpolitika valamennyi kérdésében különböző és javarészt ellentétes nézeteket vallottak. Ezen ádáz harc mögött a két gazdaságilag legfejlettebb hatalom vetélkedése rejlett, amelyek közül mindegyik a túlsúlyra törekedett. Franciaország és Oroszország közt nem voltak, s nem is lehettek ilyen ellentétek. A polgári Franciaország expanziója és az orosz cárizmus expanziója különböző, főképpen egymással nem érintkező irányban haladt. A Balti-tengertől és a Feketetengertől a Csendes-óceánig húzódó óriási kontinentális ország, Oroszország mint európai és világhatalom természetesen érdekelve volt Európa és a világ valamennyi kérdésében. Ámde Franciaországgal szemben követett politikájában nem voltak olyan immanens ellentétek, amilyenek az angol-francia kapcsolatokat jellemezték. Ennélfogva, ha fel is merültek nézeteltérések egy vagy más kérdésben (márpedig ilyenek természetszerűleg felmerültek), ezek nem érintették a két ország alapvető érdekeit. Ezáltal a két hatalom közötti megállapodáshoz az alap mindig megmaradt. Bonaparte tézisének: „Franciaország szövetségese csak Oroszország lehet” - igen szilárd alapja volt.

Figyelemre méltó, hogy Pétervárott is hasonló módon értelmezték a két ország viszonyának jellegét. A Sprengportennek adott instrukcióban, amelyet, mint ez utóbbi mondotta, I. Pál diktált le, ez olvasható: „...mivel a két állam, Franciaország és az Orosz Birodalom, távol fekszenek egymástól, kölcsönösen sohasem kényszerülhet arra, hogy ártson egymásnak, ezért egyesülve és állandóan baráti kapcsolatot tartva meggátolhatja, hogy mások a hódításra és uralomra irányuló törekvéseikkel ártsanak érdekeiknek.” Lényegében ez ugyanaz az érvelés volt, mint Bonapartéé. F. V. Rosztopcsin, a külügyi kollégium elnöke, Sz. R. Voroncovhoz egy későbbi időpontból intézett levelében a Franciaországgal szembeni politikát hasonló indítékokkal magyarázta. Rámutatott arra, hogy „sohasem gondolta, hogy egy francia kormány, bármilyen legyen is az, veszélyessé válhat Oroszországra nézve”, s hivatkozott „a két ország közötti távolságra, birodalmunk gigászi erőire”. Ugyanez más szavakkal kifejezve azonos volt azzal a véleménnyel, hogy Franciaország nem árthat Oroszországnak, és hogy nincsenek reális okok és alkalmak a két állam közti konfliktusokra.

Persze, az efféle megállapítás lehetetlen lett volna akár 1793-ban, akár 1796-ban, sőt még 1798-ban is. Arra, hogy a Francia Köztársaság és az Orosz Birodalom között nincsenek tényleges ellentétek, csupán meghatározott történeti szakaszban és meghatározott feltételek között gondolhattak csaknem egyidejűleg mindkét ország vezető államférfiai. René Savary, később Rovigo hercege, Marengo óta az első konzul, „Bonaparte cohors"-ából való egyik legközelebbi bizalmasa világosan rámutatott a feltételek egyikére: „Pál cárnak, aki hadat üzent az anarchista hatalomnak, nem volt többé oka arra, hogy háborút viseljen egy olyan kormány ellen, amely proklamálta a rend tiszteletét..." Ezzel világosan rámutatott a brumaire 18-i államcsíny jelentőségére; s ebben Savarynak igaza volt: nem vitás, hogy a Franciaországban végbement evolúcióra felfigyeltek világszerte, Pétervárott pedig különösképpen.

Hiba volna leegyszerűsíteni az események valójában bonyolult menetét, vagy az 1800-1802. évi eseményeket olyan emberek szemével nézni, akik a későbbi történelmi tapasztalatokból okultak. A XIX. század első hónapjaiban, sőt egy évvel a brumaire 18-19-i nevezetes események után sem lehetett még világosan látni, merre tart a Francia Köztársaság, melyik oldal felé fognak hajlani a brumairisták.

Ezzel kapcsolatban el kell ismernünk, hogy mindkét fél bátorságról tett tanúságot. Franciaország és Oroszország formailag hadiállapotban voltak egymással; a két fél között a diplomáciai kapcsolat teljesen megszakadt; még nem halt el a visszhangja az ágyúdörgésnek és nem nőtte be a fű a sírját Joubert tábornoknak, aki Szuvorov hadseregének a golyójától esett el. Ilyen helyzetben közvetlenül az ellenfélhez fordulni, a csatamező fölött békejobbot nyújtani - ehhez Bonaparte látókörére, határozottságára és kezdeményezőképességére volt szükség. Bonaparte kockáztatott - és nem tévedett!

Több szerző véleményével szemben az orosz kormányt is elismerés illeti, amiért hirtelen és élesen politikai irányvonalat tudott változtatni a reá gyakorolt nyomás ellenére. Ez a nyomás nemcsak bizonyos befolyásos hazai köröktől indult ki - Nyikita Panyintól például, aki 1800 szeptemberében feljegyzést nyújtott be a cárnak, s

ebben azt igyekezett bebizonyítani, hogy az Orosz Birodalom érdekei és kötelessége azt kívánják, hogy azonnal katonai segítséget nyújtson „az osztrák monarchiának, amely a szakadék szélén áll”, Sz. R. Voroncovtól és számos más hívétől, a Zubov-testvérektől, akik O. A. Zserebcova útján szoros kapcsolatban álltak Whitworth-tal stb.

Nyomást gyakoroltak kívülről is. Marengo után és Marengo közvetlen hatása alatt az osztrák uralkodóház széles körű diplomáciai kampányt indított, arra törekedve, hogy a két ország között „helyreállítsa az egyetértést” és a „két császári udvar igen szoros szövetségét.” Thugut, ravaszkodva és szokása szerint igyekezve túljárni partnerei eszén, a legnagyvonalúbb ígéreteket tette, és igyekezett szelíd báránynak mutatkozni. Igen erélyes tevékenységet fejtettek ki a francia emigránsok, akiket nyugtalanítottak a „bitorlóval” folyó tárgyalások. D’Antraigues, a főintrikus és olyan képtelenségek kiagyalója, amelyeknek a valószínűség látszatát tudta kölcsönözni (ami lehetővé tette, hogy megfelelő árat zsebeljen be értük) ez esetben sem húzódott félre. A dezinformálás pókhálóját szőtte. Hivatkozva Serra Capriolának (Nápoly pétervári követének) és Caramannak, XVIII. Lajos képviselőjének leveleire, olyan híreket terjesztett Bécsben, hogy az orosz cár, akit nyugtalanítanak az osztrák vereségek, kész hatékony segítséget nyújtani, „hogy megmentse Ausztriát és egész Európát, s meggátolja szégyenletes békekötését a franciákkal”. A brit kormány sem tett le arról a reményről, hogy Oroszországot megtarthatja a koalíció hálójában és felhasználhatja katonai erejét. Ezt a célt úgy igyekezett elérni, hogy mint szokás szerint, „az erős gesztus diplomáciáját” is, a csábítás módszerét is felhasználta. Miközben az angol kormány már készült kitűzni Málta fölött (amelynek elestét napról napra várta) a brit lobogót, s nem is akart tárgyalásokba bocsátkozni az ugyanezen szigetre igényt tartó orosz kormánnyal, egyidejűleg igyekezett e kormánynak más rovására szívességet tenni. 1800 januárjában a firenzei angol követ felkereste Mocenigo grófot, és kijelentette, hogy Angliának nincsen igénye Korzika szigetére, és hogy véleménye szerint „Korzika meghódításának nagy jelentősége lenne a cári Felség szempontjából”.

Ez „Danaidák ajándéka” volt. „Nagylelkűen feláldozva” azt, ami

nem volt az övé, Málta helyett felajánlva a francia Korzikát, a brit kormány azt remélte, hogy ha Oroszország bekapja ezt a horgot, örökre összeveszíti Franciaországgal. London e diplomáciai lépésében könnyűszerrel fölfedezhető még egy hibátlan kalkuláció: ha az orosz kormány, elutasítva ezt az ajándékot, mégis meg akarná vitatni Korzika kérdését vagy összekötné Máltával, elérné a célt: a szakítás a korzikai első konzullal elkerülhetetlen lenne, hiszen ő ezt személyes sértésnek venné.

Mindezek a diplomáciai mesterkedések eredménytelenek maradtak. 1800. december 18-án I. Pál közvetlen levélben fordult Bonapartéhoz: „Első Konzul Úr! Azoknak, akiknek Isten hatalmat adott a népek kormányzására, kötelesek gondolni azok jólétére és gondoskodni róluk” - így kezdődik ez a levél. Maga az a tény, hogy Bonapartéhoz mint államfőhöz fordul - ennek formája szenzációként hatott. De facto és nagymértékben de jure elismerését jelentette azon férfiú hatalmának, akit még tegnap „bitorlóként” bélyegeztek meg. A legitimizmus elveinek teljes lábbal tiprása volt ez. Mi több, a formailag megszakadt háború viszonyai között a két államfő közvetlen levelezése a két állam közti békés kapcsolat tényleges helyreállítását jelentette.

Pál első levele tartalmazta azt a híres mondatot, amelyet azután olyan gyakran ismételtek: „Nem beszélek és nem akarok vitatkozni sem az emberi jogokról, sem pedig az egyes országok különböző kormányainak elveiről. Igyekszünk visszaadni a világnak a nyugalmat és a csöndet, amelyre olyannyira szüksége van.” Mit jelent ez? Mai nyelvre lefordítva ez a belügyekbe való be nem avatkozás megfogalmazása volt. A „különböző kormányok elvei” belügyeiknek proklamáltattak. Kétségtelen, hogy ennek a feltételnek nagyobb jelentősége volt Pétervár számára, mint Párizs számára. Dumouriez nemrégen figyelmeztette I. Pált a Bonaparte részéről fenyegető veszélyekre: „Ismeretes, milyen módszerrel folytat forradalmi propagandát.” Pál akkor ezt elengedte a füle mellett, de nem feledkezett meg a figyelmeztetésről. Biztosítania kellett magát, s az orosz cár felhívta Bonapartét arra, hogy „ne vitatkozzék” az „emberi jogokról” és a kormányok elveiről. Az első konzul ellenvetés nélkül elfogadta ezt a tételt. A belügyekbe való be nem avatkozás elve már akkor, a XIX. század legelején, teljesen megfelelt a különböző politikai rendszerű európai hatalmaknak.

A tárgyalások, amelyeket olyan sikeresen indított meg Sprengporten és Bonapartének Pállal folytatott személyes levelezése, Kolicsov hivatalos párizsi megbízatása óta nehezebben haladtak előre. Nemcsak Kolicsov jellembeli fogyatékosságain és a konzuli Franciaországgal szembeni elfogultságán múlott a dolog, bár minden bizonnyal ennek is volt némi szerepe. A tárgyalások azért haladtak lassan, mert Pál és a diplomatái által követett irányvonalnak belső ellentmondásai voltak. Amikor I. Pál beleegyezett a Bonapartéval mint a Francia Köztársaság fejével folytatandó tárgyalásokba és elhatározta a Franciaországhoz való közeledést, ezzel nyíltan elvetette a legitimizmus elvét, amely mellett korábban síkraszállt. Ez logikus volt, mert mindkét korábbi szövetséges - Ausztria meg Anglia - előzőleg megszegte már ezt az elvet. Ausztria, durván lábbal tiporva a szardíniai király törvényes jogait, elfoglalta az orosz fegyverrel meghódított Piemontét, Anglia pedig, ugyancsak lábbal tiporva a máltai lovagrend jogait, elfoglalta Málta szigetét, amely sohasem volt az övé. (Az úgynevezett Jeruzsálemi János Rend, amelynek nagymestere I. Pál orosz cár volt.) Logikus és törvényszerű volt, hogy I. Pál, amikor kijelentette, hogy kilép a koalícióból, amelyben Oroszországnak idegen, önös érdekekért kellett harcolnia, egyúttal lemondott az 1799—1800-as évek gyakorlati tapasztalatai által megcáfolt elvről is. Ugyanilyen logikus volt az is, hogy a cár a konzuli köztársasághoz való közeledés útjára lépve, teljesen megváltoztatta a francia trónkövetelőhöz való viszonyát, és nyers formában követelte, hogy Lille grófja, azaz XVIII. Lajos, udvarával együtt hagyja el Oroszország területét. Végül, következetesnek kell tekintenünk azt is, hogy I. Pál, élesen megváltoztatva külpolitikai irányvonalát, elvetette Nyikita Panyin programját, aki síkraszállt az Ausztriával és Angliával való szövetség fenntartása mellett, és leváltotta Panyint az alkancellári tisztségről.

Ámde különös ellentmondásban ezzel az irányvonallal, I. Pál a francia féllel folytatott tárgyalásokban a legitimizmus elveiből fakadó számos konkrét követelést támasztott. Rosztopcsin 1800. szeptember 26-i, formáját tekintve nyers jegyzéke a következő előzetes feltételét jelölte meg a két hatalom közötti megállapodásnak: Málta visszaadása a máltai lovagrendnek, „a szardíniai király visszahelyezése birtokaiba, a két Szicília királya, Bajorország és Württemberg területeinek sérthetetlensége”. Később

ehhez hozzáfűzték Egyiptom visszaadását Törökországnak. Különösen érdekes, hogy Rosztopcsin - a Franciaországhoz való közeledés híve és Panyin ellensége - jegyzékének öt pontja teljes egészében Panyinnak a cár és Rosztopcsin által elítélt memorandumából van átvéve.

E követelések, amelyeket a legitimizmus régi programja sugallt, nehézségeket okoztak a tárgyalások során. Közülük néhány, például az Egyiptomról való lemondás, merőben személyes okokból volt elfogadhatatlan Bonaparte számára: abban az időben még nem adta föl azt a reményét, hogy az utolsó pillanatban valami teljesen megváltoztatja az egyiptomi események menetét; hitt még (bár erre semmi alapja sem volt) valamiféle „egyiptomi Marengóban” - a vereség határán aratott győzelemben. Teljesen érthető okokból Egyiptom kérdésében Bonaparte érzékenyebbnek bizonyult, mint bármi más ügyben.

Bonaparte olyan nagy jelentőséget tulajdonított az Oroszországhoz való közeledésnek, hogy úgy tett, mintha nem vette volna észre a szeptember 26-i jegyzék nyers hangját, és nem menve bele a követelések tüzetes megvitatásába, megbízta Talley-rand-t, hogy általános hozzájárulással válaszoljon rájuk. A számítás helyesnek bizonyult. Miközben Kolicsov vaskalaposan és nyilván minden sietség nélkül pontról pontra megvitatta Talleyrand-nal az egyes kérdéseket, melyek közül mindegyik számos problémát vetett föl, Bonaparte nem bocsátkozva a részletekbe, jelentős sikereket ért el a lényegben. I. Pál cári Oroszországának közeledése Bonaparte francia konzuli köztársaságához gyorsan haladt előre: nem fért többé kétség ahhoz, hogy a két nagyhatalom szövetkezéséről van szó.

A két állam közti lényegbevágó különbségek mellett vezetőiben közös volt, hogy szívesen álmodoztak a nagyszerű jövőről: természetes volt tehát, hogy mindegyik kormány, a kölcsönös közeledésre törekedve, közben lassanként messzemenő terveket kezdett szövögetni. Rosztopcsin abban a memorandumban, amelyet a cár 1800. október 2-án hagyott jóvá és teljes egészében helyeselt („mesteri módon van megírva”, jegyezte fel a margóra Pál), a külpolitikai irányvonal fő feladataként a Francia-országhoz való közeledést jelölte meg. Ám a közeljövő reális feladatai

mellett Rosztopcsin memoranduma meghatározatlanul távoli perspektívaként felvázolta Törökországnak Oroszország, Franciaország, Ausztria és Poroszország közti felosztására vonatkozó tervét is. „Ezen terv középpontja Bonaparte kell hogy legyen” - írta Rosztopcsin, azzal a fenntartással élve, hogy ezt a perspektívát titokban kell tartani, „s nem kell azonnal feltárni a Franciaországhoz való közeledés igazi perspektíváit”. Bonaparte 1801. január 27-én Talleyrand-hoz intézett levelében még nagyszabású, teljesen fantasztikus terveket vázolt föl Írország, Brazília, India, Szurinam, Trinidad és az amerikai szigetek elleni expedíciók szervezésével kapcsolatban, nem is szólva a földközi-tengeri medencéről. Ezek mindkét fél részéről a távoli jövőre vonatkozó tervek, szándékok voltak, s nélkülözték a reális alapot. Nem gyakorlati jelentőségük tette fontossá őket - ilyen jelentőségük nem volt -, hanem hogy bizonyították: mindkét állam kormánya hajlik az imperialista politikára, ha ezt a terminust abban a tág értelemben fogjuk föl, amelyben helyenként Lenin fölfogta.

A két hatalomra váró legközelebbi gyakorlati feladatok viszont e rejtett szándékoktól igencsak távol álltak. Bonaparte első és legfontosabb feladata, melyet elsősorban az ország belső helyzete diktált, a béke elérése volt. Nyolcévi szakadatlan háborúskodás után a nép, az ország békét akart. Ez általános kívánság volt, több annál: szükségesség. Még a burzsoáziának azok a körei is, amelyek a hadsereg szükségleteit kiszolgálva, sokat kerestek, a háború befejezése mellett szálltak síkra; békés viszonyok között valószínűleg ugyanannyit lehet keresni, mentesülve a sors viszontagságaitól és az előre nem látott veszteségektől, a bizonytalanság, a véletlenszerűség baljós elemeitől. A polgárság stabilitásra vágyott. Békét kívánt a parasztság is: szüksége volt fiatal, erős munkáskezekre, melyeket felszívott a hadsereg; a parasztok, miután teljes jogú tulajdonosok lettek, teljes mértékben élvezni akarták gyümölcseit annak, amit megszereztek. A béke volt az első, elengedhetetlen feltétele a társadalmi és politikai stabilizációnak, a normális életfeltételekhez való visszatérésnek. A bonapartista rezsim, a konzulátus hatalma nem szilárdulhatott meg, ha nem biztosítja az országnak a békét, természetesen a méltányos békét.

A kortársak tisztában voltak vele, hogy az objektív feltételek arra

kényszerítik az első konzult, hogy az országot, amelynek élén áll, igyekezzék elvezetni a békéhez. Tisztában voltak ezzel Oroszországban is. Rosztopcsin említett memorandumában ezt írta: „Ezen hatalom [Franciaország - *A.* M.] jelenlegi uralkodója túlságosan hiú, vállalkozásaiban túlságosan szerencsés, és túlságosan nagy hírnevű ahhoz, hogy ne kívánja a békét.” Rosztopcsin realista módon ítélte meg Bonaparte politikáját. Úgy vélekedett, hogy Bonapartének azért kell a béke, mert a nép belefáradt a háborúba és az országnak fel kell készülnie az Angliával való harcra. Rosztopcsin joggal feltételezte, hogy Franciaország fő ellensége Nagy-Britannia, „irigységével, alattomosságával és gazdagságával Franciaországnak nem vetélytársa, hanem rosszakarója volt, ma is az és az marad”. Franciaország erőit arra fogja összpontosítani, hogy felkészül a nem könnyű küzdelemre. „Bonaparte mindenképpen igyekszik elnyerni Felséged jóindulatát azért, hogy nagyobb sikert remélhessen az Angliával való béke megkötésében.”

Bonaparte politikája fő irányainak ez a megítélése alapjában véve helyesnek tekinthető. Ám Rosztopcsin nem vette észre a lényeget. Az első konzul politikájában csupán annak angolellenes irányát látta, s nem tudta kellőképpen értékelni és megérteni a Bonaparte által azokban az években folytatott orosz politika értelmét, tartalmát.

Bonaparte megállapításának: „Franciaország szövetségese csak Oroszország lehet” - mélyebb és általánosabb értelme volt. Az Oroszországhoz való közeledés, s még inkább a vele való szövetség - magában véve is értéket képviselt, mivel emelte Franciaország tekintélyét Európában, fokozta presztízsét, növelte politikai súlyát. Röviden, az Oroszországhoz való közeledés megerősítette Franciaország pozícióit Európában és világszerte.

Bonaparte az első francia államférfi, aki teljes egészében megértette a Franciaország és Oroszország közötti szövetség fontosságát. Az orosz szövetségben nem véletlenszerű, konjunkturális alkut látott, hanem a francia nemzeti politikának az államérdekek szilárd alapján nyugvó, nagy fontosságú elemét. Bonaparte tragédiája abban rejlett, hogy bár helyesen határozta meg, mi a szerepe Franciaország szempontjából az Oroszországgal való

szövetségnek, ezt követő gyakorlati tevékenységével keresztezte saját külpolitikai koncepcióját. De erre később visszatérünk.

Abban a bonyolult diplomáciai offenzívában, amelyet Bonaparte és Talleyrand (akik akkor még egyetértésben működtek) egyszerre sok irányban folytattak, az Oroszországhoz való, már érezhető közeledés gyakorolta a legkedvezőbb hatást. Még semmit sem írtak alá, még semmiben sem állapodtak meg, de a diplomáciai tárgyalások során már érződött a mérleg serpenyőjében a hatalmas orosz támogatás láthatatlan, még testet nem öltött, de már csöndben fölmért tényezője. Bonaparte tudta ezt és sietett: igyekezett ezeket a kedvező körülményeket kihasználni mennél teljesebben, csaknem egyetemesen.

Poroszországot, amely még nemrégiben borsos árat kért az Oroszországgal való kapcsolatok egyengetése terén tett mindenkor kétes értékű közvetítő szolgálataiért, most félreállították. A porosz király közölte Beurnonville-jel azt az óhaját, hogy „Poroszország, Franciaország és Oroszország karöltve haladjon”. Ámde, ahogy ez nem egyszer megtörtént vele, elkésett. Poroszország szolgálataira nem volt többé szükség. Haugwitznak - továbbra is ő irányította a berlini kabinet külpolitikáját -értésére adták, hogy elérkezett az ideje annak, hogy Poroszország kedvében járjon Franciaországnak és Oroszországnak. Észrevétlenül, mintegy spontánul úgy alakult a helyzet, hogy a Hohenzollernek fennhéjázó udvarának hozzá kellett szoknia a kérelmező szerepéhez.

Mintegy mellékesen megoldódtak bizonyos részfeladatok: szeptember 30-án Párizsban aláírták az Egyesült Államokkal a megegyezést, amely visszaállította a jó viszonyt a tengerentúli köztársasággal. Sikeresen haladtak előre a Spanyolországgal folyó tárgyalások, amelyek az 1800. október 1-én St. Ildefonsóban kötött megállapodással kezdődtek. Már kirajzolódtak egy kétoldalú szerződés körvonalai. A pármai infánsnak „átadták” Toszkanát, amelyet ettől fogva Etruria királyságának neveztek. Spanyolország átengedte Franciaországnak Amerikában Louisianát és kötelezte magát arra, hogy megszállja Portugáliát - Anglia hagyományos bázisát a Pireneusifélszigeten. 1801. március 29-én a Spanyolországgal való szerződést, számos kiegészítéssel, aláírták Aranjuezben.

A legnehezebben Ausztriával mentek a dolgok. Azt lehetett volna hinni, hogy Marengo után nincs többé semmiféle probléma. I. Pálnak 1800. szeptember 1-én Teplicből küldött jelentésében Kolicsov ezt írta: „... az itteni helyzet ismeretében előre látható, hogy a kormánynak nincs elegendő eszköze a háború további folytatásához, s azonkívül, vajon rendbe hozhatja-e a belső szervezetlenséget?” Mindamellett a bécsi kabinet, ahogyan azt abban az időben mondották, mindenképpen húzta-halasztotta a Franciaországgal való béke megkötését. Június 20-án, öt nappal Marengo után, új megállapodást írt alá Angliával, amely megerősítette az osztrák uralkodóház kötelezettségét a háború folytatására; Angliának ezért két és fél millió fontot kellett fizetnie. De még ha ezt a pénzt kifizette volna is, és nemcsak ígérte volna (ahogy ez a legtöbbször történt), vajon lehetett-e arannyal pótolni egy harcképes hadsereget? A „háború bárója”, a mindenható Thugut és a találékony Cobenzl minden úton-módon igyekezett kiengesztelni I. Pált és tisztségviselőit. Két héttel Marengo után Cobenzl felkereste Kolicsovot Karlsbadban, Ferenc császár megbízásából; igyekezett elérni a két udvar közötti tárgyalások felújítását, és uralkodója nevében alázatosan érdeklődött, hogyan óhajt tárgyalni Pál cár - Cobenzl és Kolicsov, avagy Thugut útján? A béke és háború eldöntésének kulcsa továbbra is Oroszország kezében maradt, de Bécsben éppen akkor vesztették el az orosz uralkodóház kapuját nyitó kulcsot, amikor az egymással nemrég még szembenálló felek - Oroszország és Franciaország - újból felvették a közvetlen kapcsolatot.

S a bécsi kabinet eme igen kedvezőtlen körülmények egybeesése ellenére továbbra sem hajlott a béketárgyalásokra. Hogy időt nyerjen és a diplomáciai terepen legyőzze Bonapartét, Párizsba küldte gróf Saint-Julient - mindenféle felhatalmazás nélkül. Csakhogy Bonapartét a diplomáciai asztal mellett legyőzni talán még nehezebb volt, mint a csatamezőn. Kitalálta az osztrákok szándékát, de úgy tett, mintha nem értené, miről van szó, s megbízta Talleyrand-t, hogy csalja kelepcébe az osztrák diplomatát. A tapasztalt mester, Talleyrand művészi módon folytatta le a játszmát, és július 28-án arra kényszerítette Saint-Julient, hogy a császár nevében aláírja az előzetes békefeltételeket - amelyek alapjában véve Campoformio megismétlését jelentették, holott erre Saint-Juliennek nem volt meghatalmazása. Bécsbe

visszatérve ez utóbbit egy erődbe zárták, Ausztriának azonban ekkor meg kellett kezdenie az igazi tárgyalásokat.

Cobenzl gróf október 28-án érkezett Párizsba, az első konzullal való előzetes megbeszélés céljából. Az 1797-ben lefolyt passarianói megbeszélés óta nem találkoztak. Bonaparte, akiben a nagy színészi tehetség a találékony rendező intuíciójával párosult, gondoskodott arról, hogy éreztesse a vendéggel, milyen sok minden megváltozott az elmúlt években. Este 10 órában jelölte meg az audiencia időpontját a Tulleriákban. „Maga választotta ki a szobát ehhez a fogadáshoz... A sarokba egy kis asztalt állíttatott, ő maga amellé ült; valamennyi karosszéket kivitette, s a szobában csak egyetlen dívány maradt, távol Bonapartétól." A csillárt sem gyújtották meg, s félhomály volt. Cobenzl, aki a palotában ünnepélyes fogadásra számított, zavarba jött. Arra kényszerült, hogy vagy álljon Bonaparte előtt, vagy a távoli, kényelmetlen díványra üljön. Mint Talleyrand megjegyezte, „mindenkit az őt megillető helyre állítottak, illetve arra a helyre, amelyet az első konzul kijelölt neki".

Vajon mire számított az osztrák diplomácia, amikor szabotálta a megállapodás megkötését Franciaországgal? Miben reménykedett Bécs? Valóban voltak reménységei, ezek fokozódtak, növekedtek, de ezek nem függtek össze az osztrák diplomaták tehetségével, sem pedig az osztrák hadsereg harci erejével. Ezek a reménységek azokból a titkos értesülésekből táplálkoztak, amelyek kerülő utakon érkeztek Bécsbe, Londonba, Berlinbe és más európai fővárosokba. „Bonaparte bukása nemcsak kétségtelennek, hanem közelinek is tekinthető"-írta 1800 februárjában Dupeirou, a Párizsban működő titkos royalista szervezet egyik vezetője. Sem maga Dupeirou, sem cinkosai a földalatti royalista szervezetben, sem londoni gazdáik, sem bécsi barátaik nem számítottak össznépi felkelés kitörésére Párizsban; másban reménykedtek. „Módunk van arra, hogy az új párizsi kormányt harcképtelenné tegyük; egész ereje egyetlen emberben rejlik", - közölte d'Artois gróffal Hyde de Neuville, a földalatti royalista szervezet vezetője.

Minek harcolni sokak ellen, a kormány és apparátusa ellen? Nem egyszerűbb-e bármily eszközzel eltenni az útból - megölni, elrabolni, felrobbantani - *egy* embert? Erre összpontosultak a földalatti royalista szervezet összes erőfeszítései. Bécsben tudtak

erről: az összeesküvőknek ott is voltak embereik. 1800 januárjában Párizsból Bécsbe titkos úton közölték, hogy „Bonaparte helyzete nem éppen vidám”; növekvő nehézségekkel kell megküzdenie, „szeretné megőrizni azt, amije van…” abban a reményben, hogy idővel Cromwell lehet belőle, de megváltoztak az idők. Bécs értesült a júliusi válságról is, végül elérkezett a cselekvés ideje. Hyde de Neuville és Dupeirou munkához látott. Találtak egy „félelmetes embert” - Margadel lovagot, a politikai gyilkosságok mesterét -, az útonállásoknak és a postakocsirablásoknak fiatal, gonosz, könyörtelen részvevőjét; Margadel ugyanolyan zsiványokból, amilyen maga volt, tizenkét emberből álló titkos csoportot - helyesebben semmitől vissza nem riadó, állig felfegyverzett gyilkosok bandáját - hozott létre. Ezek illegalitásba vonultak, várva a jeladást. Megkezdődött a vadászat az első konzulra.

Bonaparte, akit bosszantott a minden megállapodás alól kibúvó Cobenzl érthetetlen makacssága (napról napra várta Bonaparte pusztulását), a végső eszközhöz folyamodott, amely rendelkezésére állt. Parancsot adott Moreau-nak, kezdjen újból offenzívát; eddig lemondott erről, mert nem akart Moreau-nak módot adni arra, hogy katonai dicsőségét öregbítse. A rajnai hadsereg főparancsnoka jól megbirkózott feladatával; nagyszerűen felkészült az offenzív hadműveletekre, és a Hohenlinden melletti csatában december 2-4-én János főherceg osztrák hadseregét tönkreverte. A Bécs felé vezető út megnyílt. Károly főherceg, aki János helyét elfoglalta, fegyverszünetet kért; ezt december 25-én Steyrben írták alá. (Napóleon, aki 1801-ben sokra tartotta Hohenlindent, később Moreau megítélésében egyáltalán nem bizonyult objektívnak és igazságosnak. Azért szentesítette a steyri fegyver-szünetet, mert nem akarta, hogy Moreau bevonuljon Bécsbe.)

Miközben Hohenlinden véget vetett az egész világon visszhangot verő háborúnak, Párizsban a vége felé járt egy másik háború, amelyet a beavatatlanok nem láttak és amelyről nem hallottak. 1800 áprilisában a rendőrség véletlenül egy összeesküvés szálaira bukkant. Margadel bandája kénytelen volt még mélyebb illegalitásba vonulni. Ám egyidejűleg elindítottak egy másik ügyet, amely ugyanazt a célt követte; a legújabb technika alkalmazásával, gondosan volt előkészítve, s szervezője ezért bizonyos volt benne, hogy akire egy kerek esztendeje vadásznak, ezúttal nem ússza meg

ép bőrrel. A „pokolgép" robbanása a rue Saint-Nicaise-ben december 29-én megrázta egész Párizst és Európát, de a robbanás sok áldozata között az első konzul nem szerepelt - ő sértetlen maradt.

Cobenzl Lunéville-ben letette a fegyvert, már nem volt miben reménykednie. Február 9-én aláírták a békeszerződést. A lunéville-i béke alapjában véve visszaállította a campoformiói helyzetet, de Ausztriára nézve kedvezőtlenebb feltételekkel. Ez törvényszerű volt: a béke a háború eredményeit rögzítette, s ezek közül a legfőbb Ausztria veresége volt.

1800. december 10-én Ganteaume tábornokhoz intézett levelében Bonaparte, hírül adva a hohenlindeni győzelmet és Brune hadseregének Olaszországban kezdődő offenzíváját, kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, hogy a közeli napokban aláírják a békét Ausztriával. „És három hónappal azután, hogy a kontinensen helyreáll a béke, békét fogunk kötni Angliával."

Az Angliával kötendő béke maradt a konzuli köztársaság legfontosabb és legnehezebb feladata. Bonaparte tisztában volt azzal, hogy még szárazföldi ellenfeleinek megsemmisítése után sem tekinthető a béke Franciaország szempontjából szilárdnak, sőt még valóban létezőnek sem, amíg Anglia tovább folytatja a háborút.

De vajon mi jogosította föl az első konzult arra, hogy 1800 decemberében úgy vélekedjék, hogy az a feladat, amely nyolc éven át megoldatlan maradt, közel áll a sikeres megoldáshoz? Az Oroszországgal való együttműködés. Maga Bonaparte teljesen egyértelműen rámutatott erre.

Joseph-hez 1801. január 21-én, azaz két héttel a lunéville-i béke aláírása előtt intézett levelében Napóleon ezt írta: „Tegnap Oroszországból futár érkezett, aki az utat két hét alatt tette meg; elhozta nekem a cár rendkívül barátságos, saját kezűleg írt levelét: Oroszország igen ellenséges szándékokkal van eltelve Anglia irányában. Könnyen megérthetitek, hogy nem érdekünk sietni, mivel a béke a [osztrák] császárral - semmi azokhoz az akciókhoz képest, amelyek szét fogják zúzni Angliát és megőrzik számunkra Egyiptomot."

Ez nem szájhősködés vagy felszínes, megalapozatlan ítélet. A volt szövetségesek közti viszály napról napra éleződött. Szeptember 5-én az angolok kezükbe kerítették Máltát és korábban vállalt kötelezettségüket megszegve, kitűzték a sziget fölé a brit lobogót. Málta angol megszállása roppantul feldühítette I. Pált. De nemcsak Máltáról volt szó. Ahogy azt helyesen írta D. A. Miljutyin kitűnően dokumentált tanulmányában, a második koalíció felbomlása után „Európa rémülten vette észre az új veszélyt, amellyel a brit tengeri uralom korlátlan megerősödése fenyeget". A békés Koppenhágának a brit hadiflotta általi minden jogalapot nélkülöző ágyúzása háborította fel a legjobban az európai közvéleményt, de korántsem ez volt az egyetlen agresszív brit tengeri cselekedet. A fordulat az angol politika megítélésében nem Pál hóbortosságának vagy szeszélyének tulajdonítható, ahogy azt olykor feltüntetik. A felháborodás széles körökre átterjedt. A. F. Kruzenstern, a neves orosz utazó, 1800. december 5-én Revalból Ribas tengernagyhoz írt levelében azt javasolta, hogy Anglia megfékezésére állítsanak össze egy néhány hajóból álló könnyű hajórajt és májusban indítsák el az Azori-szigetekhez, hogy ott elfogják a nagy angol hajókat, a kicsiket pedig „egyszerűen el kell süllyeszteni". Kruzenstern levele figyelemre méltó mint a közvélemény Anglia fölötti nagy felháborodásának kifejezése. S ez a hangulat nemcsak Oroszországban volt erősen érezhető. Az orosz diplomácia különösebb erőfeszítései nélkül 1800 decemberében gyorsan sikerült megállapodást kötnie Svédországgal meg Dániával az Anglia elleni közös harcról. Így jött létre az „Északi hatalmak ligája". December 18-án csatlakozott ehhez Poroszország is. Anglia ellen létrejött a koalíció.

Új politikai helyzet keletkezett Európában. Most már Oroszországot és Francia-országot nemcsak az ellentétek hiánya és a tág értelemben felfogott érdekközösség hozta közel egymáshoz, hanem az Angliával, a közös ellenféllel szemben felmerülő konkrét gyakorlati feladatok is. A közös angolellenes akció keresésében a kezdeményezés az orosz kormánytól indult ki. Az első konzulhoz intézett második - 1801. január 2-i keletű - levelében I. Pál ezt írta: „Kétségtelen, hogy két nagyhatalom, ha megegyezésre jut, pozitív befolyást fog gyakorolni Európa valamennyi többi részére. Én készen állok erre." Jóllehet, ez a nyilatkozat, formáját tekintve még kissé általános, politikai jelentése kétségtelen. Ez arra irányuló

javaslat volt, hogy megállapodást hozzanak létre a két nagyhatalom között. Bonaparte nem véletlenül tulajdonított e levélnek olyan nagy jelentőséget.

Tizenkét nappal ezt követőleg, január 15-én, I. Pál még egy levelet küldött Bonaparténak: „Nem az én dolgom rámutatni arra, mit kell Önnek tennie: de mégis azt kell javasolnom, hogy vállalkozzon valamire, vagy legalábbis tegyen valamit Anglia partjainál.” Ez közvetlen felhívás volt arra, hogy szövetségre lépjenek Anglia ellen, gyakorlatilag közös akciókkal. Ezek nem szavak voltak. Három nappal Bonapartéhoz fentebb idézett levele előtt, január 12-én I. Pál Orlov tábornoknak, a Doni Sereg atamánjának küldött néhány leiratot. Ezekben utasította, hogy azonnal mozgósítsa a kozák ezredeket és menjen velük Orenburgba, onnan pedig egyenes úton Indiába, hogy „az ellent szíven döfje". „Az egész expedíciót önre és seregére bízom, Vaszilij Petrovics” - írta Orlovnak a cár. A parancs azonnali lépéseket követelt. A Dontól elindultak Kelet felé a kozák ezredek. Orlov osztaga kétezer-ötszázhét katonából állt, tizenkét lövegük és tizenkét régi orosz ágyújuk volt.

Bonaparte dédelgetett álmai, az 1798-1799. években szőtt nagyszabású tervek, amelyeket Saint-Jean-d’Acre falai mellett eltemetett a forró sivatagi homokba, most feléledtek és közel álltak a megvalósuláshoz. A szerencsés sors az elérhetetlen álmokat valósággá változtatta, csaknem hétköznapi gyakorlati gondokká. Bonaparte boldog volt és büszke. Mindaz, amit megígért, mindaz, amit előre látott, mind, mind beteljesült, még hamarabb, mint várta. Az első konzulnak 1801 elején írt leveleiből, feljegyzéseiből, rendelkezéseiből a közeli és teljes győzelemben való biztos hit sugárzik. „Csak Oroszország lehet Franciaország szövetségese...” Az élet újból megerősítette ennek az állításnak a helyességét. A korlátolt és pökhendi Kolicsov, aki nem értette meg a nagypolitika törvényeit, továbbra is minden betűn, minden vesszőn vitatkozott Talleyrand-nal. A két hatalom meghatalmazottainak konferenciái hosszúak, de meddők voltak. Bonapartét ez nem nagyon nyugtalanította. Azt javasolta Talleyrand-nak, hogy tárgyaljon Kolicsovval keményebb hangnemben. Miféle jelentőségük lehet e korlátolt hivatalnok vaskalapos követeléseinek vagy ellenvetéseinek, amikor az első

konzul a legbonyolultabb kérdéseket az orosz cárral folytatott közvetlen baráti eszmecsere során dönti el? Bonapartének Sprengportenhez intézett szavai: „Az ön uralkodójával együtt meg fogjuk változtatni a világ arculatát”, most, úgy látszott, közel álltak a megvalósuláshoz.

Londont nyugtalanság fogta el. Az 1801. február 2-i parlamenti vihar elsöpörte a tegnap még mindenható ifjabb William Pitt kormányát. Formailag Pitt az ír ügyek miatt bukott meg, de az igazi ok mindenki előtt világos volt. Az ellenzék szónokai azt kívánták, hogy folytassanak vizsgálatot az angol politika vereségeinek okairól. Addington új kabinetje a bizonytalanság és az általános nyugtalanság zavaros óráiban vette át a kormányzás gyeplőit.

S ezekben a napokban, amikor a közeledő vihart várták, amikor Orlov kozák ezredei délkelet felé meneteltek, India előhegységei felé, amikor Párizsban Bonaparte türelmetlenül várta legmerészebb terveinek megvalósulását, a távoli Pétervárról hirtelen mindenkit megdöbbentő hír érkezett: I. Pál cár halott.

Hogy az, ami március 11-ről 12-re virradó éjjel a pétervári Mihály-palota cári termeiben történt, nem agyvérzés volt, amint azt hivatalosan bejelentették, azzal nyomban mindenki teljesen tisztában volt. Hamarosan ismeretessé váltak a részletek is. Ez persze csapás volt, mégpedig nem is egy, hanem többféle csapás, és mindegyiket emberi kéz okozta. Pontosan meg is nevezték az összeesküvők, a cárgyilkosság részvevőinek a nevét: Palen gróf, „livoniai nagyvezír”, ahogyan Sz. R. Voroncov elnevezte, Bennigsen tábornok, Nyikita Panyin, a Zubov-testvérek. Whithworth is kinyújtotta hosszú kezét a cár torka felé. Tudnia kellett az összeesküvésről Sándor cárevicsnek is.

Bonaparte, amikor értesült a Mihály-palotában történtekről, dühbe gurult. - Nivose 3-án nem találtak el, de Pétervárott eltalálták - mondta. Az angolokról beszélt. Párizsban nem kételkedtek abban, hogy a Mihály-palotai tragédiában Anglia a cinkos. Később, amikor Szent Ilona szigetén Napóleon szóba hozta I. Pál meggyilkolását, akivel ő olyan baráti kapcsolatokat tudott létesíteni, mindig említette Whithworth nevét.

Nem fért kétség ahhoz, hogy az Oroszországgal való szövetség,

amely teljességgel biztosítottnak látszott, megvalósíthatatlanná vált - legalábbis a közeljövőben. Bonaparte, hogy üdvözölje Sándort a koronázáskor, Pétervárra küldte - azt a hozzá igen közelálló férfiút, akibe a legtöbb reményét helyezte - Durocot. Ez azt bizonyította, hogy nem mondott le korábbi irányvonaláról. De józanul ítélte meg a március 11-én történtek jelentését. Számolni kellett a realitással, más utakat kellett keresni a politikában.

10. fejezet

Örökös konzul

Forgassuk hátrafelé az óramutatót. Térjünk vissza az 1800. júniusi eseményekhez. Marengo felmérhetetlen következményekkel járt. A június 14-e utáni naptól mindenben, a köztársaság belső helyzetében, Franciaországnak a nemzetközi porondon elfoglalt pozícióiban, az első konzul egyéni sorsában valami új kezdődött.

Június 15-én Melas aláírta a Bonaparte által diktált fegyverszüneti feltételeket. Nyomban, vita nélkül beleegyezett mindenbe, amit csak kívántak tőle. Túlságosan lesújtották a történtek: a győzelem után, amely büszkeséggel töltötte el, a három óra múlva bekövetkező teljes, megsemmisítő vereség. A június 14-i megrázkódtatás felülmúlta erőit; nem tanulmányozta alaposan azt, amit kívántak tőle; átadta a franciáknak csaknem egész Észak-Olaszországot, s még örült, hogy megengedték neki, hogy szétvert serege maradványaival a Mincio mögé vonuljon. Ha többet követeltek volna tőle - azt, hogy adja át az ellenfélnek egész Ausztriát Bécsig, abba is beleegyezett volna. Melas mind hadvezér, mint ember Marengo után megszűnt létezni.

Bonaparte Milánóba utazott. Sok teendője volt a Ciszalpin Köztársaságban. Változásokat kellett végrehajtania a köztársaság államrendszerében, alkotmányát közelebb kellett hoznia a VIII. évi alkotmányhoz. Igyekezett a katolikus egyházzal való kölcsönös viszonyt jelentős mértékben módosítani. Júniusban az első konzul katonai díszegyenruhában részt vett a milánói dómban tartott ünnepi istentiszteleten; ez új lépés volt egyházi politikája terén. Elutazott Páviába, hogy ünnepélyesen megnyissa az egyetemet, amelyet az osztrákok bezártak. Bonaparte foglalkozott az olasz művészettel. A rossz nyelvek szerint sokszor látták a híres szépség, Grassina operaénekesnő társaságában. Egy szó mint száz, Olaszországban igen sok, különféle dolga akadt.

Mindennek ellenére a megkezdett ügyeket félbehagyva, június 25-én váratlanul elhagyta Milánót; július 2-án már a francia fővárosban volt.

Vajon mi késztette az első konzult arra, hogy annyira siessen a visszatéréssel? Rossz hírek érkeztek. Megbízható forrásokból

nyugtalanító értesüléseket kapott. Már a második olasz hadjárat megkezdése előtt, 1800 áprilisában Fouché közölte vele, hogy néhány volt jakobinus rosszban sántikál. Bonaparte kellő figyelmet fordított e közlésekre. Megbízta Fouchét és Cambacérést, hogy éles szemmel kövessék a lehetséges baloldali ellenfeleket. Széles körű jakobinus mozgalom vagy új babeufista összeesküvés? Bonaparte joggal feltételezhette, hogy a franciaországi helyzet nem kedvez ilyen megmozdulásoknak. Mindamellett a hadseregből a konzulokhoz intézett levélbeli direktívákban éberségre és szilárdságra intette őket. De az, ami Olaszországban a fülébe jutott és amit Párizsban megtudott - bár nem árulta el, hogy tudomása van róla - meghaladta legsúlyosabb aggodalmait.

Alighogy elutazott a fővárosból, szinte másnap, Párizsban minden a feje tetejére állt. Nemcsak az ellenségek és ellenfelek - ez érthető lett volna hanem az első konzul munkatársai is, azok, akiknek védelmezniük kellett volna a konzulátus rezsimjét és érdekeit, valamennyien intrikákba, fondorlatokba keveredtek, mindenféle sötét földalatti mesterkedésekbe kezdtek. A legkülönösebb az volt, hogy valamilyen okból valamennyien azt várták, hogy Bonaparténak balsikerei lesznek, bajok érik az Alpokon való átkelés során, vereségeket szenved, esetleg el is pusztul. Távollétének két hónapja alatt, ahelyett, hogy a fontos államügyekkel foglalkoztak volna, mindannyiukat ennek a kérdésnek a megtárgyalása kötötte le: mi lesz, „ha hirtelen...”

S ezekbe - a haza java miatti gondoktól alig álcázott - az intrikákba, mint kitűnt, a konzuli rezsim legfőbb tisztségviselői is belekeveredtek. A „csalódott brumairisták” - így nevezték őket - vezetője Emmanuel Sieyés, volt a fő sugalmazója, sőt szervezője ennek a Bonaparte elleni, kulisszák mögötti mesterkedésnek. Az első konzul iránt táplált ellenségessége nem titok. A Párizsból érkező bizalmas jelentések arról tájékoztattak, hogy Sieyés áll Bonaparte ellenfelei pártjának az élén, s a küszöbönálló harcban lehetőségeit és perspektíváit igen nagynak tartották. Bizonyos híresztelések szerint Sieyés az Orléans-i herceget vagy Lafayette-et javasolja államfőnek. Nem könnyű megállapítani, vajon ez szóbeszéd volt-e, vagy pedig a dolog valóban titkos összeesküvéssé fajul. Bonaparte rendőrminiszterétől nem kaphatott tájékoztatást már azért sem, mert az maga is részt vett az 1800. júniusi

tisztességtelen tárgyalásokban. Persze, Fouché - „a fegyencek felügyelőjének átható szemével”, ahogyan Soréi találóan megjegyezte mivel a legtájékozottabb ember volt Párizsban, olyan sok mindent hallgatott meg és tűrt el némán, hogy maga is cinkossá vált ebben a fél-összeesküvésben. Bonaparte Párizsban hamarosan megtudta, hogy ebben a különös összeesküvésben, amely a „ha hirtelen...” szavakkal kezdődött,

más miniszterei is részt vettek, mindenesetre mindazok, akik a legfontosabb tisztségeket töltötték be: a külügyminiszter, a hadügyminiszter, a belügyminiszter - Talleyrand, Carnot, sőt édestestvére, Lucien Bonaparte is. Talleyrand, aki addig Bonaparte bizalmát és teljes támogatását élvezte, auteuili házát a változásra várók főhadiszállásává változtatta. Carnot elégedetten hallgatta azokat a javaslatokat, hogy álljon a kormány élére, „ha...”

Lucien Bonaparte azt írta Joseph-nek, hogy „ha megtörténik...”, akkor ezt elsősorban ők, a Bonaparte-testvérek fogják megsínyleni. Mindamellett ez nem gátolta meg Lucient abban, hogy maga is szítsa az intrika lángját. Lucien Bonaparte, aki becsvágyó, magát irodalmi tehetségnek tartó ember volt, s akit bántott, hogy bátyja nem eléggé értékeli brumaire 19-én szerzett érdemeit, a maga módján szintén konspirált ellene. Még Élise, Napóleon édestestvére is megengedett párizsi szalonjában szabadelvű társalgást. Valamennyien árulókká lettek, megtagadták Bonapartét, még mielőtt legyőzték volna.

Ez a hangulat június 20. emlékezetes napján érte el tetőfokát. Előzőleg, június 14-től kezdve, amint azt a rendőrség emberei megállapították, minden kávéházban, utcán a hadseregből érkező rossz hírekről, kiváltképpen Genova elestéről folyt a szó. A tőzsdén az értékpapírok árfolyamai zuhanni kezdtek. 20-án reggel érkezett egy futár a marengói vereség ijesztő hírével. Az izgalom a csúcspontra hágott. Sokan kérkedni kezdtek: „Előre láttam.” „Elsőként mondtam meg.” A licitálás, az izgalom elérte legfelső fokát. Bonaparte sorsa senkit sem érdekelt, már nem is beszéltek róla, levitézlett embernek tekintették. Mindenkit csak az a kérdés foglalkoztatott: mi lesz most? A vezetők, sőt talán a többség számára a „Mi lesz?” gyakorlatilag ezt jelentette: „Ki lesz?”

Ebben az általános fejetlenségben, amikor az, ami rejtve volt,

nyilvánvalóvá kezdett válni, amikor az arcokon kiütköztek a vágyak és az ajkakról új nevek hallatszottak, ebben a válságos pillanatban újabb futár érkezik Olaszországból. A beszélgetések a mondat közepén elakadnak, némán figyelik a híreket. Nyilvánosságra kerül a teljes, döntő győzelemről szóló rövid közlemény.

„Néma jelenet” - ahogyan Gogol a „Revizor” fináléját megjelölte. A megrendülés, a meglepetés akkora, hogy senki egy szót sem tud szólni. Azután, amikor a sokk elmúlt, mindannyian egyszerre, egymáson túltéve kezdték magasztalni a nagy hadvezért. „Hát lehetett volna másként?” „Előre láttuk ezt a győzelmet!” - hallatszott mindenfelől. Különösen igyekeztek azok, akik a többieknél előbbre szaladtak. Cambacérés és Lebrun igen kényelmetlenül érezték magukat. Ők is folytattak teljesen megengedhetetlen beszélgetéseket. Az első konzulnak hosszú a karja, s előbb-utóbb meg fog tudni mindent, ami távollétében történt.

Hogy elodázzák ezt a rájuk nézve félelmetes órát vagy hogy elaltassák Bonaparte éberségét, a konzulok meg a miniszterek a marengói győztesnek ünnepélyes, nagyszabású fogadtatást készítettek elő. Az első konzult úgy fogják fogadni, mint Ceasart Gallia meghódítása után. Csakhogy Bonaparte véget vet ezeknek a készülődéseknek. Hazafelé menet néhány soros levelet küld: semmiféle ünnepélyes fogadtatás, semmiféle ceremónia ne legyen.

Akkor tért vissza Párizsba, amikor nem várták. E győzelem után, amelyet az egész ország magasztalt, amely egész Európát, az egész világot bámulatba ejtette, Bonaparte komoran, hallgatagon tért haza. Harmincéves korára megismerte a csalódás egész keserűségét. Elvesztette hitét mindenben, a nagy felszabadító eszmékben, amelyekért olyan őszintén lelkesedett ifjúsága napjaiban, a szabad Korzikáról szőtt naiv álmokban, a forradalomban, a jakobinizmusban, amelyben hatalmas erőt látott, csalódott feleségében, akit a legjobban szeretett a világon. Most pedig már nem bízhatott testvéreiben sem, akik készek lettek volna elárulni őt, legközelebbi harcostársaiban sem, akiket ő maga választott ki, munkatársaiban sem, akikkel a konzulátus rezsimjét megteremtette. Mind, mind tétovázás nélkül készek voltak

arra, hogy elárulják, eladják. Senkire sem támaszkodhatott.

„Megvénült szívvel tértem vissza” - mondta később 1800 nyaráról.

V-

A konzuli rezsim válsága, amely 1800 júniusában feltárult, a valóságban még élesebb volt, mint első pillantásra látszott. A veszély nem Sieyés titkos mesterkedéseiből fakadt, nem Fouché és Talleyrand hitszegéséből (ez nekik második természetük volt), nem Lucien ellenzékieskedéséből. A veszély abból fakadt, hogy a konzuli rezsim felső rétegeiben folyó erjedés, az a tény, hogy az első konzul legközelebbi munkatársai változásokat vártak, mindenki előtt nyilvánvalóvá tette a konzuli hatalom ingatag mivoltát. Balzac „Egy homályos eset” című művében igen jól érzékelteti azoknak a napoknak bizonytalan, nyugtalan politikai légkörét - a közeledő változások várásának zavaros idejét, amikor senki sem tudta, hol végződik a konzuli rezsim hatalma és hol kezdődik az összeesküvés titkos részvevőinek óriási ereje. A konzulátusnak ez a mindenki előtt nyilvánvalóvá lett gyöngesége felbátorította igazi ellenségeit, a tettek embereit, akik elhatározták, hogy kihasználják a kedvező pillanatot.

A meggyöngült államszervezet pórusaiba behatoltak a vele szemben ellenséges erők. Ez a behatolás észrevétlen maradt, vagy nem tulajdonítottak neki jelentőséget, nem vették komolyan. De múlt az idő, s ezek a rejtett folyamatok hirtelen éreztetni kezdték hatásukat.

Bonaparte, amikor Itáliából visszatért a fővárosba, kénytelen volt úgy tenni, mintha mi sem történt volna, mit sem venne észre, mit sem tudna. Szükségszerűen a kissé hiszékeny vagy túlságosan elfoglalt ember képét mutatta, aki nem ismerte fel, mi történt, mert különben az államhatalom valamennyi vezetője, valamennyi munkatársa ellen harcot kellett volna indítania. Mindenki ellen nem lehet harcolni. Arra szorítkozott, hogy eltávolítsa Carnot-t a hadügyminisztérium éléről. Szemében a hadseregnek döntő jelentősége volt, s lehetetlennek tartotta azt olyan férfiúra bízni, aki nem is leplezi ellenségességét. Újból Berthier-t nevezte ki hadügyminiszternek.

Egyébként minden maradt a régiben, mindenki megtartotta

tisztségét, s Fouché, aki nem alaptalanul féltette rendőrminiszteri tárcáját, hamarosan meggyőződhetett arról, hogy semmi sem fenyegeti. Csak azt vették észre, hogy az első konzul élesebb, ingerlékenyebb, s nyilvánvaló volt az is, hogy egyre inkább minden ügyet maga akar intézni, hogy egyre követelőzőbb és bizalmatlanabb. Ámde Marengo győztesének mindent megbocsátottak, pontosabban szólva, minden cselekedetét helyeselték. Egészében véve egyébként a dolgok menete változatlan maradt.

De egy bizonyos idő óta, 1800 ősze óta, furcsa dolgok történtek. Vendémiaire 18-án (október I(5-én) az operában az előadás alatt, néhány lépésnyire az első konzul páholyától, letartóztattak néhány embert. A vizsgálat megállapította, hogy egykori jakobinusok: Arena (egyike az Arena-fivéreknek, Bonaparte régi ifjúkori barátainak még a korzikai napokból), Ceracchi, Topino-Lebrun, Demerville. A letartóztatottak nem tagadták: beismerték, hogy azért akartak a konzuli páholyba menni, hogy tőrrel leszúrják. Vajon nem rendőrségi provokáció volt ez, amelyet Fouché szervezett? Ez a kérdés sohasem tisztázódott. A letartóztatottak mindenesetre életükkel lakoltak. Vagy egy hónappal ezután a rendőrség Párizsban letartóztatott egy bizonyos Chevalier-t, egy mérnököt, aki szintén közel állt a babeufistákhoz, s olyan robbanóanyag gyártásával foglalkozott, amelyet persze szintén az első konzulnak szántak.

Még korábban, vendémiaire elején, Touraine-ben rejtélyes eset történt. Clément de Ris szenátornak, a köztársaság tekintélyes politikusának kastélyába behatolt néhány fegyveres, s világos nappal elrabolta, magával vitte a szenátort. Balzac számára ez az eset egyik legjobb regényének - a már említett „Egy homályos eset” című könyvnek - cselekményéül szolgált. A regényíró által adott cím teljesen pontos: a történet csakugyan homályos maradt, sohasem tisztázódott teljesen, nemcsak Balzac idejében, hanem még ma, 170 évvel később sem. Akkor, 1800 őszén, de Ris szenátor elrablása, amely sokáig homályban és büntetlenül maradt, nagy felháborodást és izgalmat keltett.

Bonaparte a szenátor felkutatását egyik legerélyesebb munkatársára bízta, aki teljes bizalmát élvezte - René Savaryra. Sok kortárs feltételezte (s Balzac osztotta ezt a véleményt), hogy Clément de Ris

elrablása összefüggött az 1800 tavaszán folyt veszélyes beszélgetésekkel, amelyek ezekkel a szavakkal kezdődtek: „Ha hirtelen...” Clément de Ris, hogy biztosítsa magát az ellenségektől és a barátoktól, ésszerűnek vélte, ha kastélyában elrejt néhány kompromittáló okmányt, amelyek abból az időből származtak. Ámde a körültekintő szenátor lebecsülte barátainak a képességeit. Elrablásával nem kapzsi célokat követtek, értékek nem tűntek el. De amikor Fouché rendőrsége fáradozásainak eredményeképpen éppen olyan váratlanul megtalálták, mint ahogyan eltűnt, kastélyába visszatérve meggyőződhetett arról, hogy eltűntek azok az okmányok, melyeknek oly nagy jelentőséget tulajdonított. (Emlékeztetünk arra, hogy Balzac a regényében egészen pontosan megjelöli a Marengo napjaiban Párizsban folyó titkos tanácskozások részvevőinek összetételét: Talleyrand, Fouché, Cambacérés és Clément de Ris (a regényben egyedül ez utóbbi szerepel fedőnévvel [Malin])).

A közvéleményt már eléggé felkavarta a „sötét história”, amikor a fővárosban egy újabb eset - és milyen méretű! - elfeledtette az előzőket.

Nivose 3-án este Bonaparte a Tuilériákból az operába hajtatott, Haydn oratóriumának premierjére. Az első konzul szükségesnek tartotta, hogy mutatkozzék az emberek között, különösen a színházi merénylet után, különben is szerette Haydn zenéjét. A hintó gyorsan hajtott és már közel volt az operához, amikor a rue Saint-Nicaise sarkán fülsiketítő robbanás zaja hallatszott. Ezt kiabálások, jajgatás, sírás, a lovak nyerítése, egymásra zuhanó tárgyak robaja követte. A sűrű füstben, amely a szűk közt betöltötte, eleinte semmit sem lehetett látni. Amikor a füst szétoszlott, látható volt, hogy a kövezet és a falak összetörve, a földön néhány halott, sok sebesült, egy hintó roncsai, sérült lovak, vér, üvegszilánkok, téglatörmelék. Bonaparte sértetlen maradt. Hogy történhetett ez? Ha a kocsis nem hajtja annyira a lovakat, az első konzul halála elkerülhetetlen lett volna. Ezúttal a véletlen, egy csoda mentette meg.

Bonaparte utasította a kocsist, hogy hajtson tovább a színházba. Mielőtt felgördült a függöny, bement páholyába. Joséphine nem tudta visszafojtani a könnyeit. Az első konzul nyugodt arckifejezéssel ült. A külső szemlélő előtt úgy tűnhetett,

hogy teljesen leköti a zene. A közönség, amikor értesült a történtekről, megéljenezte Bonapartét, aki diszkréten meghajolt.

De alighogy az előadás befejezése után az első konzul visszatért a Tuileriákba, szabadjára engedte indulatait. A sápadt, szótlan Fouchénak végig kellett hallgatnia a rázúduló szitkokat. Mindaz, ami Marengo óta felgyülemlett benne, mindaz, amit Bonaparte - aki miközben úgy tett, mintha nem is sejtene semmit - megtudott és hallgatva tűrt, mindaz most összefüggéstelen, ádáz dühtől tajtékzó szavakban tört ki belőle. Nem fogja többé megengedni, hogy az első konzulra, az állam első emberére úgy vadásszanak, mint egy fácánra. Mit ér az olyan rendőrminiszter, aki megengedi, hogy az orra előtt egy egész városnegyedet aláaknázzanak. Ezek mind „anarchisták”, s titkos cinkosuk a rendőrminiszter. Később, az államtanács ülésén, Bonaparte újból megismételte Fouché elleni vádjait. - Nem az összeesküvők vezetője volt-e? Talán! Nem tudom, mit csinált Lyonban!

Fouchét mindenki levitézlett embernek tartotta, de Bonaparte valamilyen oknál fogva nem sietett a leváltásával.

Az első konzul az államtanácsban szigorú megtorlásokat követelt: kivégzéseket, száműzetéseket. A proskripciós listák összeállítását Fouchéra bízták. Ő vonakodás nélkül vállalta a megbízást. 1 2

De, bár Fouché az első konzul parancsát vonakodás nélkül teljesítette, nem hagyta abba a rue Saint-Nicaise-i robbanás szervezői utáni nyomozást. Réal, a cordelier-k klubjának volt tagja, Chaumette helyettese a párizsi községtanácsban, a babeufisták védője a vendôme-i pörben, a múltban egyike a „legszélsőségesebbeknek”, égett a vágytól, hogy rehabilitálja egykori küzdőtársait, legalábbis kisebbítse bűnüket és felelősségüket. Segítségére sietett Fouchénak: végül is a volt cordelier-nek és a volt hébert-istának lehettek egybevágó érdekeik. Réál segítségével Fouché nyomára bukkant a „pokolgép”-robbantás igazi szervezőinek. A merényletet egy hatalmas, szerteágazó royalista szervezet készítette elő és hajtotta végre, amely már egy éve vadászott Bonapartéra. A „pokolgépet” közvetlenül Saint-Réjant, egy royalista mérnök készítette, aki közel állt Georges Cadoudalhoz. Előbb Carbont tartóztatták le, Saint-Réjant cinkostársát, majd pluviose-ban elfogták a „pokolgép”

robbantásának fő szervezőjét is.

Fouché bemutatta az első konzulnak az összes bizonyítékokat, az összes bűnjeleket, és lehetővé tette neki, hogy maga is megismerje az ügy összes részleteit. A vizsgálat feltárta a királypártiak Franciaországban s különösen Párizsban rendkívül arcátlanul, büntetlenül folytatott tevékenységét. Mint már említettük, 1800 tavaszától a királypártiak hajtóvadászatot indítottak az első konzul ellen. Ennek a hajtóvadászatnak a célja igen pontosan meg volt határozva: attól az órától kezdve, amelyben a trónkövetelő pártjának törzskara meggyőződött arról, hogy Bonaparte nem szándékozik a „fehér liliomok Monkjává lenni" (Azaz visszaállítani XVIII. Lajos uralmát), elhatározták, hogy elteszik az útból. A végrehajtással Cadoudalt, Hyde de Neuville-t, Dupeirou-t bízták meg, s a huhogók vezetői, higgadtan mérlegelve az összes lehetőségeket, arra a következtetésre jutottak, hogy Bonapartét viszonylag rövid időn belül meg lehet ölni. A rue Saint-Nicaise-ben történt robbanás azt bizonyította, hogy számításaik nem voltak megalapozatlanok. Bonaparte csak a véletlennek köszönhette, hogy életben maradt.

Az első konzul most az összes bizonyítékával rendelkezett annak, hogy a rue Saint-Nicaise-i „pokolgép" a királypártiak keze műve volt. De nem akart változtatni korábbi rendelkezésein. Arenát, Ceracchit, Topino-Lebrunt, Demerville-t nivôse 19-én kivégezték. A Fouché által bemutatott listán szereplők közül százharminc jakobinust és babeufistát a Seychelle-szigetekre küldtek vagy kiutasítottak Párizsból, rendőri felügyelet alá helyezve őket. Szerepeltek köztük a baloldali republikánus mozgalom tekintélyes vezetői is: Lepeletier, Rossignol és mások. A kiutasítottak túlnyomó többségének a legcsekélyebb köze sem volt az 1800 őszén történt merényletekhez. Azután a királypártiakra került a sor. Saint-Réjant-t és Carbont szintén kivégezték. A rendőrséget utasították, hogy kétszerezze meg éberségét. Fouché a helyén maradt. Bonaparte nehezen viselte el a rendőrminiszter jelenlétét: nemcsak hogy nem bízott meg benne, hanem intrikáktól, fondorlatoktól, orvtámadástól tartott részéről. Létrehozott egy „szuper-rendőrséget", élén Junot-val, majd Savaryval, amely azt a feladatot kapta, hogy figyelje Fouchét. De a rendőrminiszteri tárcát meghagyta Fouchénak. Ez a rossz külsejű, dermesztő tekintetű férfi jól értett a mesterségéhez.

„Minden oldalról ellenség vesz körül” - mondotta Bonaparte Roederernek 1800 decemberében. Amikor egy államfőnek ennyi az ellensége, nem gyöngítheti a rendőrséget, még ha csaknem undort érez is vezetője iránt.

Az 1800. őszi kivégzések és megtorlások nem tekinthetők átmeneti epizódnak a konzuli köztársaság történetében. Ennél többet jelentettek: átmenetet Bonaparte Napóleon diktatúrájához.

A brumaire 18-19-i puccs után Franciaországban bevezetett rezsimet aligha lehet cézári diktatúrának, vagyis Bonaparte diktatúrájának nevezni, ahogyan azt az irodalomban olykor állítják. A diktatúra bevezetésére nem egycsapásra került sor. Eleinte az ideiglenes konzulátus a hatalom jellegét tekintve közel állt a Direktóriumhoz és főként abban különbözött ez utóbbitól, hogy az első esetben öt direktor volt a hatalom teljességével felruházva, a másodikban - három konzul. A különbség inkább mennyiségi, mint lényegi volt. Bonaparte abban az időben csak egyike a három konzulnak, s hatalma nem nagyobb, mint, például, Sieyés hatalma. 1799. december végétől, a VIII. alkotmány hatályba lépésétől és az első konzul jogainak és kötelességeinek Bonapartéra való ruházásától kezdve a helyzet megváltozott. Ettől fogva létrejött az, amit ma „személyi hatalomnak” szokás nevezni; e személyi hatalom hordozója természetesen az első konzul, Bonaparte volt. Ám a személyi hatalom ebben az időszakban - még ha vezető szerepet játszott és tekintélyuralmi jellegű volt is - megmaradt az alkotmányos keretek között, az első konzulnak ezekkel számolnia kellett. Nem szánja rá magát arra, hogy hivatalosan átvegye a hadsereg vezetését, mert ezt az alkotmány nem irányozza elő. Megengedi, hogy a Tribunátusban politikájával szemben kifogásokat emeljenek, sőt bírálják, mert a VIII. alkotmány - amelyet ő maga állított össze - nem tartalmaz semmiféle korlátozásokat a véleménynyilvánítás szabadságát illetően. Csupán az 1800. júliusi válság után, a merényletek után, a rue Saint-Nicaise-i „pokolgép”-robbanás után kezdődik Napoléon Bonaparte - lényegében semmi által nem korlátozott - személyi diktatúrája. (Azért mondjuk, hogy „lényegében”, mert formailag a diktátori hatalmat alkotmányos leplekkel álcázták, és a VIII. évi alkotmány névlegesen érvényben maradt.)

Az alkotmányos előírások látszólagos megtartása ellenére, annak ellenére, hogy Franciaország formailag köztársaság marad, az országban ténylegesen létrejön az első konzul, Bonaparte tábornok egyeduralma.

Már a jakobinusok és a demokraták ellen alkalmazott kegyetlen megtorlásokban teljes egészében megmutatkozott a diktatúra természete. Semmiben sem vétkes jakobinusokat és babeufistákat nem a törvénnyel összhangban, hanem a törvény ellenére ítéltek száműzetésre; a Seychelle-szigetekre való deportálásukat politikai megfontolások diktálták, s a törvénynek alkalmazkodnia kellett az első konzul akaratához. A törvény fölé helyeződött az első konzul akarata.

Bonaparte - mivel nem bízott azon legközelebbi munkatársaiban, akik az állami politika legfontosabb ágait irányították: Talleyrand külügyminiszterben, Fouché rendőrminiszterben - mindennel maga akart foglalkozni; fokozatosan kezébe ragadta az állami politika összes szálait, mindenbe beleavatkozott. Kötelezte a minisztereket arra, hogy írásbeli jelentéseket nyújtsanak be neki; ily módon fokozott felelősséggel tartoztak az első konzulnak. A minisztereknek ritkán nyílt módjuk arra, hogy személyesen beszélgessenek vele. Csak Talleyrand-nal tett kivételt, a külügyminiszternek joga volt ahhoz, hogy személyesen jelentsen az első konzulnak. Voltaképpen a miniszterek Napóleon akaratának végrehajtóivá váltak; tudták, hogy éberen szemmel követik őket, felügyelnek rájuk, hogy csupán az első konzul engedelmes hivatalnokai.

Ettől kezdve az országban mindent az első konzul, a diktátor akarata döntött el, a konzulátus éveiben fennmaradt ellenzék csak fokozta Bonaparte tekintélyuralmi törekvéseit. Az 1801 februárjában benyújtott törvénytervezet, amely feljogosította a kormányt arra, hogy a megyékben rendkívüli törvényszékeket hozzanak létre, éles ellenvetésekkel találkozott a Tribunátusban és a Törvényhozó Testületben: jelentéktelen szótöbbséggel fogadták el és vált törvénnyé. A polgári törvénykönyv cikkelyei ugyanilyen határozott ellenvetésekbe ütköztek. Ez éppúgy nem maradt észrevétlen, mint Benjamin Constant-nak és az ellenzék más vezetőinek némely kritikai megnyilvánulásai. A konzuli hatalom

megtalálta az egyszerű megoldást. Az engedelmes Szenátusnak X. évi ventôse 27-i (1802. március 18-i) határozata a Törvényhozó Testület kétszáznegyven tagjáról és a Tribunátus nyolcvan tagjáról kimondta, hogy azok nem választhatók újra. Ez azt jelentette, hogy egyszerűen kirekesztették őket a törvényhozó testületekből. A „tisztogatás” nehézségek nélkül ment végbe. Ám mivel az ellenzék még nem tört meg, a konzul mellőzni kezdte a Törvényhozó Testületet és a Tribunátust; az egész munkát az Államtanácsba összpontosította, ez lett a kormánytevékenység fő mechanizmusa.

Bonaparte azt is tudta, hogy az ellenzék a párizsi politikai szalonokban, főképpen Germaine de Staël szalonjában fészkel. Itt egy ideje divatba jött Moreau tábornok magasztalása; nevét kiejtve felsóhajtottak: ez az a férfiú, akit nem becsülnek meg. Madame de Staël, aki - talán nem is alaptalanul - a század egyik legokosabb asszonyának tartotta magát, igyekezett ingerelni az első konzult. Talleyrand igen szívesen fenntartotta közöttük ezt a hangulatot. Mint Barras megjegyezte, Talleyrand nem tudta megbocsátani Madame de Staëlnek, hogy annak idején külügyminisztert csinált belőle és pénzt kölcsönzött neki. Talleyrand-nak alighanem teljesen megfelelt volna, ha ezt az éles nyelvű asszonyt kiutasítják Franciaországból. Bonaparte kezdett is hajlani erre a rendszabályra, de úgy vélte, még nem érkezett el az ideje. „Közöljétek azzal az asszonnyal, hogy nem vagyok XVI. Lajos” - mondta testvéreinek, akik továbbra is látogatták Madame de Staël szalonját. Ezt figyelmeztetésnek szánta.

Az első konzul azt is tudta, hogy akadnak elégedetlenek katonai körökben is, mégpedig a tábornokok között. Ez már komolyabb dolog volt, hiszen itt nemcsak szavakkal hadakozhattak. A katonai ellenzék vezetőinek Bernadotte-ot, Jourdant, Augereau-t tartották. Az egyetlen veszedelmes ellenfélnek Bonaparte Bernadotte-ot tekintette. Ez a ravasz gascogne-i - bátyjának, Joseph-nek sógora, volt szerelmének, Désirée Clarynak a férje, csaknem rokon - vonakodott kifejezésre juttatni a konzuli rezsimmel való szolidaritását. Egyébként, Marengo után ezek a kegyvesztett generálisok nem jelentettek veszélyt Bonapartéra nézve. Hadvezéri dicsősége már megingathatatlanná vált. Desaix meghalt, Kiébert különös véletlen folytán éppen Desaix halála napján - július 14-én - gyilkolták meg Egyiptomban; Hoche már korábban elesett; a

legnagyobb hadvezérek, Bonaparte lehetséges vetélytársai, mind letűntek a színről. Csak Moreau maradt, de benne nem elég az elszántság döntő lépésekre.

Leküzdve a különféle árnyalatú ellenzék ellenállását és fokozva személyi hatalmát vagy helyesebben szólva, a cézári diktatúrát, hiszen elsősorban a hadseregre támaszkodva jutott a teljhatalomhoz - Bonaparte igyekezett elkendőzni, álcázni a rezsim diktatórikus jellegét és meghatározott társadalmi bázist teremteni a maga számára a hadseregen kívül is. Lenin azon megállapítását, amely szerint a bonapartizmusra jellemző a lavírozás politikájára való hajlam, többszörösen igazolja a konzulátus és a császárság története.

Aki úgy tüntetné fel a dolgot, mintha Bonaparte hatalma mint a cézári diktatúra formája csupán a szuronyok erején nyugodott volna, tévedésbe esne. Bonaparte politikája kezdetben - egy bizonyos ideig, amelyről később lesz szó - teljesen realisztikus volt, s főképpen az ország szükségleteinek figyelembevételén alapult, pontosabban szólva, a népesség tulajdonosi többsége szükségleteinek figyelembevételén. Maga Bonaparte világosan megmondta erről: „Végigvittük a forradalom regényét... Most meg kell állapítani, mi benne a realitás."

Bonaparte e realitások közé - amelyeket a forradalom teremtett - sorolta a tulajdonnak a forradalom által végrehajtott újrafelosztását és a polgári tulajdonnak, mint a társadalmi viszonyok uralkodó formájának megszilárdítását. Ezek közé sorolta az egyenlőséget is, mindenekelőtt a jogegyenlőség értelmében, a szabadságot, korlátozottan személyi szabadságként értelmezve, a tulajdon felhasználásának szabadságát, de nem többet. Ezeket a realitásokat Bonaparte hatalma megszilárdította és védelmezte, s ő maga, aki kijárta a forradalom iskoláját, tisztában volt azzal, hogy mihelyt e realitásoktól elfordul, mihelyt megtagadja őket, az egész nemzet ellene lesz. Ám Bonaparte további érveket keresett a hatalom egy kézben való egyre nagyobb összpontosításának ideológiai megalapozásához, mivel a hatalmat egyre inkább a saját kezében összpontosította. Bár gyakran megtörtént, hogy igencsak kritikusan nyilatkozott az „ideológusokról", jómaga is éppen annyira „ideológus" volt, mint hadvezér.

Ezzel kapcsolatban érintenünk kell egy problémát, amely részkérdés, de mégis lényeges jelentősége van. Egyes történetírók és Napóleon néhány életrajzírója hajlik annak a feltételezésére, hogy Bonaparte mindig, de legalábbis 1796-tól ellensége volt a forradalomnak, s hogy mindig is főként a jakobinusokat gyűlölte. Ezzel a véleménynyel nehéz egyetérteni, az efféle megállapítások túlságosan leegyszerűsítettek és egyoldalúak. Elsősorban nem szabad szem elől téveszteni a Bonaparte által vívott harc objektív tartalmát. Bármennyire reakciós és antidemokratikus volt is az országa népe irányában folytatott politikája, a polgári Franciaország a feudális-abszolutista világgal való összeütközésben egy bizonyos ideig történelmileg haladó erőt képviselt.

Ámde az is fontos, hogy világosan lássuk Bonaparte világnézetét, hogy leegyszerűsítés nélkül megértsük nézeteinek evolúcióját, a világszemléletében és a tetteiben végbemenő változásokat. A vizsgált időszakon belül, vagyis a konzulátus időszakában hiba volna észre nem venni a világnézetében, politikájában megmaradt belső ellentmondásokat. A tegnapi jakobinus, a „Beaucaire-i vacsora” szerzője, Gasparin és az ifjabb Robespierre barátja, még akkor sem tudta eltörölni múltját, amikor Caesar útjára lépett. Bonaparte, az első konzul, a diktátor, még világosan tudatában volt annak, hogy ereje a forradalommal való folytonossági kapcsolatban rejlik, abban, hogy kardja a forradalom vívmányainak védelmét és megszilárdítását szolgálja. Erről nemegyszer beszélt. „A nép méhéből származom, nem vagyok holmi XVI. Lajos...” Ermenonville-be látogatva, azt mondta Stanislas de Girardinnek: „A jövő meg fogja mutatni, nem lett volna-e jobb a föld nyugalma szempontjából, ha sem Rousseau, sem én sohasem léteztünk volna.” Ezek mély értelmű szavak. Az első konzul, a diktátor, aki vaskézzel szilárdította meg könyörtelen hatalmát, tudta, mivel tartozik a „Társadalmi szerződés” írójának. A konzulátus éveiben Berlier-vel beszélgetve Bonaparte ezt mondta: „Voltak jó jakobinusok, s volt idő, amikor minden valamelyest is fennkölt lelkű férfiúnak jakobinusnak kellett lennie; jómagam is az voltam, akár ön, akár sok ezer más derék ember.” Környezetében mindenkor sok olyan ember volt, akik jelentős szerepet játszottak a jakobinus vagy a baloldali republikánus mozgalomban: elég megemlítenünk Réalt, Lannes-t, a Bonaparte közigazgatásában működőket: Jean Bon Saint-Andrét, Merlin de

Douai-t, Barére-t stb. Végül pedig, amikor már minden a múlté volt, Szent Ilona szigetén Napóleon arról beszélt, hogy szerette a forradalmat, és mindig tiszteletteljesen nyilatkozott Robespierre-ről és öccséről.

Természetesen mindez nem teszi meg nem történtté Bonaparte antidemokratikus tetteit; bármit mondott is, nem téveszthető szem elől, hogy az első konzul valójában militarista-despotikus diktatúrát vezetett be. De az is fontos, hogy elkerüljük fejlődésének leegyszerűsített vagy túlságosan sematikus ábrázolását.

Már az első itáliai sikerek után, s kiváltképpen brumaire után Bonaparte felvetette a nemzeti összefogás eszméjét. Ezt az eszmét nem ő találta ki, ez a forradalom szülötte volt, s előtte már Rousseau is kimondta, de Bonaparte új módon értelmezte. A nemzeti eszme Bonaparte tolmácsolásában afféle vetélkedés a katonai dicsőségben, felülemelkedés a pártviszálykodásokon a haza iránti magasabb rendű kötelesség nevében. A forradalom idején csak a szabadságharcosok nevét vette körül tisztelet - Brutus, a Gracchusok, Wilhelm Tell nevét. Bonaparte a Tuiláriák palotájában, ahová 1800 elején költözött be, Brutus mellszobra mellé helyeztette Caesar szobrát. (Abban az időben a Tuiláriák palotájába való költözés nem volt antidemokratikus lépés; 1793-1794-ben a Tuiláriákban ülésezett a Közjóléti Bizottság.) Tisztelet-adásban részesítette Turenne-t, IV. Henriket, Jeanne d'Arcot. Saját maga számára a legfőbb nemzeti döntőbíró szerepét készítette elő: ő a pártok fölött áll, a nemzet egészének érdekeit képviseli.

Ilyen módon a kifejezetten tekintélyuralmi jellegű hatalom, amelyet szívósan tartott a kezében, fennkölt és nemes megalapozást kapott. Az első konzul - a nemzet megtestesítője; voltaképpen a nemzet személyi kifejezése. A katonai dicsőség, amely övezte (Marengót immár fenntartás nélkül nagy győzelemként magasztalták, s Desaix árnyéka egyre jobban elhalványult) fenséges és fenyegető jelleget kölcsönzött ennek az eleven nemzeti szimbólumnak. Ez, természetesen, a népi szuverenitás elveinek a Caesar hatalma által megvalósított, felnagyított nemzeti elvvel való felcserélése volt. Végső soron a cézári diktatúra ideológiai megalapozását jelentette. De vajon sokan felfogták-e a lényegét?

Az 1801. esztendő egyik vasárnapján Párizs fölött végigzúgtak a

párizsi Notre Dame székesegyház nagy harangjainak dallamos, ütemes hangjai. Több mint tíz évig némák voltak, mint ahogyan hallgattak Franciaország csaknem valamennyi templomának harangjai. Az első konzul felélesztette a templomi harangokat, s hangjuk az egész országban hallatszott. Talán ő maga hivő, vallásos ember volt? Természetesen nem volt az. Fiatal korában Voltaire és a materialisták őszinte tisztelője, Rousseau hódolója lévén, az egyházzal, a vallással szemben igen szkeptikus álláspontot foglalt el. Egy ideig egyáltalán nem is érdekelte. De jól tudta, hogy Franciaország falvaiban és városaiban a harangok megkondulását ragyogó mosollyal fogja fogadni csaknem minden francia nő és sok férfi is - parasztok és városlakók. Tudta, hogy az ilyen egyszerű intézkedés, mint a régi, megszokott vasárnap visszaállítása a dekád tizedik napja helyett, amely érthetetlen és nehezen megjegyezhető volt, általános megelégedést fog kelteni. Élettapasztalatai meggyőzték arról, hogy a vallás és az egyház óriási erő marad, s józansága arra a következtetésre juttatta, hogy ezt az erőt nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Miként jutott ezekre a következtetésekre? A legvalószínűbb az, hogy Olaszországban és Egyiptomban szerzett tapasztalatai vezették arra a gondolatra, hogy felül kell vizsgálni az egyházzal szemben követett politikát. 1796-1797-ben Olaszországban meggyőződött arról, hogy az egyház ellen hadakozva a franciák ellen hangolja a népet, elsősorban a parasztságot, amely teljes egészében a papság befolyása alatt állt. Még világosabban érezte az egyház erejét Egyiptomban, ahol a mohamedán arabokkal került szembe. Már az egyiptomi néphez intézett első felhívásaiban kijelentette, hogy mélységesen tiszteli a Koránt. De ha nyilvánosan kifejezte a mohamedán vallás iránt érzett mély tiszteletét, akkor miért tagadja meg azt a katolikus vallástól? Ennek a gondolatmenetnek megcáfolhatatlan logikáját egy idő óta más nyomós érvek is kiegészítették. Olaszországban, Egyiptomban Bonaparte politikája arra irányult, hogy semlegesítse, ártalmatlanná tegye az egyházat. De amióta ő, Bonaparte az események alakulása folytán a francia állam fejévé lett, logikusnak és célszerűnek látszott, hogy megtegye a következő lépést: hogy az egyházat az állam szolgálatába állítsa, semleges vagy ellenséges erőből szövetségessé, a rendszer támaszává tegye.

Az egyház tekintetében követett politikában ilyen éles fordulatnak ellenvetésekbe, ellenkezésekbe kellett ütköznie. „Az a gondolat, hogy helyreállnak a pápának a franciák fölötti jogai, homlokegyenest ellentétben állt a közvéleménnyel, a kor szellemével" - írja Chaptal. A francia népet tíz éven át arra tanították, hogy az egyház a zsarnokok védőbástyája, és hogy a papok a forradalom legádázabb ellenségei. Ez érinthetetlen forradalmi tradíció volt, valamennyi republikánus, kiváltképpen pedig a republikánus hadsereg vitathatlannak tekintette. Ámde nemcsak az igazi republikánusok fogadták szükségképpen ellenségesen az egyházzal való kibékülést. Bonaparte közvetlen környezetének tagjai közül nem egynek nyomós okai voltak arra, hogy ellenezze az egyházzal való szövetséget. Maurice Talleyrand, volt autuni püspök, aki 1789-ben javaslatot terjesztett be az összes egyházi javak elkobzására, éppen ezért nem kívánta az egyház tekintélyének visszaállítását: nem várt ettől semmi jót a maga számára. Ugyanilyen indokokból helyezkedett szembe az egyházi politikában végrehajtandó fordulattal Fouché is, az egykori papnevelői tanár, majd az egyház üldözője és a kereszténytelenítés élharcosa: nem számíthatott az egyházi körök rokonszenvére. Az egyházzal való kacérkodás megbotránkoztatta az Intézet tudósait is: Franciaország legfőbb tudományos intézete a hitetlenség központja volt. Az „ideológusok” mind szemben álltak az egyházzal, a XVIII. század filozófiai hagyományait, a voltairizmus, a szabadgondolkodás szellemét védelmezték.

Bonaparte mindezt figyelmen kívül hagyta. Az elit elégedetlenségénél fontosabb volt számára a parasztok támogatása és rokonszenve. Bonaparte az adott esetben nem annyira a parasztok értelméhez, mint inkább előítéleteihez fordul. Biztos volt benne, hogy az egyháznak a jogaiba való visszahelyezését a parasztság megelégedéssel fogja fogadni. A legfontosabb az volt, hogy az egyház a rezsim erős támaszává váljék. A papok ki fogják egészíteni a prefektusokat. Személyükben Bonaparte a konzuli rezsim látszólag független, s ezért kiváltképpen értékes ügynökeinek hálózatát akarta megteremteni. Ezek az indítékok késztették a katolicizmusnak mint államvallásnak visszaállítását. Az 1801. július 15-i konkordátum, amelyet Bonaparte és VII. Pius pápa írt alá, Franciaországban hivatalosan visszahelyezte jogaiba az állam által támogatott katolikus egyházat.

Szent Ilona szigetén tollba mondott visszaemlékezéseiben, valamint korábban, a konzulátus és a császárság éveiben is, Bonaparte sikereit általában azzal magyarázta, hogy a „csillaga” oltalmazta. Hitt a csillagában, vagyis a sorsában, s csillaga nem hagyta el, nem fordult el tőle. Ezekben a nézeteiben sajátos módon kapcsolódott össze a tősgyökeres korzikai babona és a furfangos, számító ámítás.

A valóságban azok a sikerek, amelyek egy meghatározott ideig Bonaparte katonai és politikai tevékenységét kísérték, mint már mondottuk, számos okkal magyarázhatók. Közülük néhányról már szóltunk. Helyénvaló, hogy itt felhívjuk a figyelmet még egy sajátos tényezőre, amely megkönnyítette Bonapartének a maga elé tűzött feladatok végrehajtását.

Bonaparte minden idejét és figyelmét lekötötte azoknak a kérdéseknek egyre táguló köre, amelyekkel első konzulként meg kellett birkóznia politikai, állami, diplomáciai, katonai, közigazgatási, jogi téren. De óriási, fantasztikus munkaképessége ellenére (akár Auxonne-ban, továbbra is hajnali négy órakor kelt és nyomban munkához látott) nem jutott ideje mindenre. Egyre nagyobb mértékben vette igénybe hozzá közelálló emberek - fiatalkori barátai - Bonaparte minden idejét és figyelmét lekötötte azoknak a kérdéseknek egyre táguló köre, amelyekkel első konzulként meg kellett birkóznia politikai, állami, diplomáciai, katonai, közigazgatási, jogi téren. De óriási, fantasztikus munkaképessége ellenére (akár Auxonne-ban, továbbra is hajnali négy órakor kelt és nyomban munkához látott) nem jutott ideje mindenre. Egyre nagyobb mértékben vette igénybe hozzá közel segítségét, akikben teljesen megbízott. Ilyenek nem sokan voltak: Duroc, Lannes, Berthier, Junot, Marmont, Murat, Lavalette - akiket már több ízben említettünk. Marengo után ezek közé tartozott Savary és részben Réal is. Négy-öt éve jórészt még tejfelesszájú legények voltak, hadnagyi vagy kapitányi váll-lappal, s nem gondoltak a holnapra; talán nem is álmodtak fényes karrierről. De amióta a sors összehozta őket Bonapartéval, a fiatal tisztek életében minden megváltozott: a nevüket tisztelet és dicsőség övezte, arannyal kivarrt tábornoki egyenruhát és vállrojtot viseltek, hadosztályokat, hadtesteket vezettek, az egész ország ismerte őket. Ezek az - az első olaszországi hadjárat ideje óta Bonaparte legközelebbi környezetéhez tartozó - emberek

határtalanul hittek Bonaparte lángelméjében, s ő bízott bennük. Néhány fontos üggyel, amelynek véghezvitelére magának nem jutott ideje és amelyet nem bízott a miniszterekre, legközelebbi fegyvertársait bízta meg. Bonaparte bonyolult diplomáciai feladatokat bízott Durocra, és „Duroc katona” - ahogyan saját magáról beszélt - kitünően megbirkózott velük. A beavatottak tudták, hogy Lannes véleménye vagy Duroc véleménye az első konzulnál sokkalta többet nyom a latban, mint a hivatalos tisztségviselőknek - a minisztereknek vagy olykor a második, illetve a harmadik konzulnak a véleménye.

Ámde e hozzá közelálló munkatársak sem bizonyultak elegendőknek az óriási és egyre növekvő államgépezet irányításához, s Bonaparte egy sereg új embert választott közvetlen munkatársának. Létrehozta az államtitkári tisztséget: az államtitkárra hárult az egész tárcaközi tevékenység szabályozásának és összehangolásának a feladata. Erre a tisztségre Maret-t nevezte ki - a mindig korrekt, pontos, minden apróságban precíz Maret-t, a polgári hatóság afféle Berthier-jét. A jogi természetű kérdéseket, a polgári törvényhozás kérdéseit átruházta Cambacérésre, fenntartva azonban magának az utolsó szó jogát. Az Államtanácsban, amely a konzuli rezsim legfőbb kormányszerve lett, Roederer, Régnault de Saint-Jean d’Angély, Chaptal, Thibau-deau véleményére hallgatott. Mindenki másénál többre tartotta Roederer véleményét, akit joggal tekintett egyik legokosabb és legéleslátóbb munkatársának. Túlságosan önfejű öccsét, Lucient, eltávolította a belügyminisztérium éléről, és Chaptalt nevezte ki erre a felelősségteljes posztra. Bonaparte tudta, hogy Chaptal nem tartozik tisztelői közé: ez utóbbi később az első konzulnak csaknem nyílt ellenfele lett. De Chaptalt azért becsülte, mert kora egyik legnagyobb tudósa volt. S e kiváló vegyész, több fontos felfedezés atyja, egyúttal nagyszerű szervezőnek bizonyult. A forradalom alatt meg tudta szervezni a lőpor nagyméretekben való gyártását a grenelle-i táborban. Bonapartének Laplace-szal nem volt szerencséje; de nem mondott le arról az elgondolásról, hogy a belügyminisztériumot egy tudós, az Intézet tagja irányítsa. Chaptal teljes egészében beváltotta reményeit. Miniszteri működése a legnagyobb mértékben gyümölcsöző volt.

Bonaparte mindig nagy tisztelettel adózott a tudománynak és a

tudósoknak. Így volt ez élete végéig. Másoktól is megkívánta, hogy tisztelettel viseltessenek a tudomány iránt. A tudományos kérdésekben a tájékozatlanság, a kompetencia hiánya vagy éppen a tudatlanság megbocsáthatatlan vétek volt a szemében. Egy ízben Bernardin de Saint-Pierre, a „Paul et Virginie” című regény neves írója, akinek tehetségét Napóleon sokra tartotta, panaszkodott Bonapartének, hogy az Intézetben nem mutatnak iránta kellő tiszteletet. Napóleon egy pillanatra gondolkozott. - Mondja - kérdezte egy kis szünet után -, ismeri a differenciálszámítást? - Nem! - vallotta be becsületesen az író. - Hát akkor miért panaszkodik! - Véleménye szerint az Intézet olyan tagja, aki nem ismeri a differenciálszámítást, csakugyan nem érdemelt tiszteletet.

Bonaparte igyekezett az államirányításba bevonni a tudósokat. A gazdaságpolitika kérdéseiben, kiváltképpen az ipari termelés szervezésében elsősorban a tudósok véleményére hallgatott. A legnagyobb figyelemmel Chaptal véleményét hallgatta - nem azért, mert miniszter, hanem mert tudós volt.

Az 1800. évi júliusi válság után, amikor Carnot veszélyessé vált vagy legalábbis Bonaparte annak vélte, hosszú évekig haragot tartott vele. De azért továbbra is tisztelte, és nagyra tartotta a katonai vezető és a nagy matematikus tehetségét.

Bonapartének az olyan emberekhez való viszonyában, mint Chaptal, Carnot, Monge, Laplace, Berthollet, mint már mondottuk, világosan kifejezésre jutott a tudomány iránti tisztelete. De könnyűszerrel észrevehető emögött több is: tisztelete a tehetségek iránt, az, hogy meg tudta becsülni a tehetséges embereket. Bonaparte, aki maga kiváló adottságokkal, energiával, csaknem határtalan munkaképességgel volt megáldva, nem félt a vetélytársaktól, és tehetséges emberekkel vette körül magát, így volt ez kezdetben, később persze lassanként más lett a magatartása e tekintetben. Bonaparte igen nagy érdeklődést tanúsított a tehetségek iránt, felkutatta, figyelemmel követte őket. Azt akarta, hogy az egész kormányapparátus tehetséges emberekből álljon. Természetesen azzal a feltétellel, hogy ne keresztezzék az útját.

A XIX. századi Angliában néhány kabinetről - Aberdeen vagy Gladstone kormányáról - félig ironikusan, félig komolyan azt

mondogatták: „az összes tehetségek minisztériuma”. Ha ennek a kifejezésnek volt valami értelme, akkor különösen joggal alkalmazható a konzulátus, de kiváltképpen a császárság vezérkarára, Bonaparte környezetére. Az első konzul legközelebbi katonai és civil munkatársai valóban a „tehetségek minisztériumát” alkották, a fényes és különleges képességek olyan ragyogó együttesét, amilyennel akkoriban egyetlen más európai kormány sem rendelkezett. Azon a téren, amelyet kiváltképpen szakterületének tekintett, vagyis katonai téren, Bonaparte annyi tehetséget tudott maga köré gyűjteni, az elsőrendű talentumok olyan csillagképét, amilyenhez hasonlót Franciaország története sem előtte, sem utána nem ismert.

Masséna, Kiéber, Lannes, Davout, Ney, Berthier, Desaix, Murat, Brune, Soult, Jourdan, Macdonald, Junot, Duroc, Mortier, Bessiéres, Marmont, Augereau, Oudinot, Rapp, Lauriston, Victor - ez még korántsem teljes felsorolása Bonaparte fegyvertársainak. E nevek mindegyike mögött csodálatos pályaképek állnak, váratlan sorsfordulatok és haditettek. Ezek a férfiak származásukat, képzettségüket tekintve különböztek egymástól: Davout, Desaix és Marmont régi, jóllehet elszegényedett kemesi családok sarjai; Lannes, Murat, Brune, Kiéber, Augereau, Junot a nép fiai, közülük néhány a legalacsonyabb rétegből való, és a katonai szolgálatot egyszerű közlegényként kezdte. De bármely rendhez tartoztak is, valamennyien a forradalom fiai voltak.

Napóleon terjedelmes irodalmi hagyatékában kevés olyan oldalt találunk, amely nem körültekintéssel, a kívülállók - a kortársak vagy az utókor - véleményének számításba vételével íródott volna, mindenütt érződik a józan ész hangja; szavai, még ha olykor a sietség bélyegét viselik is magukon, csaknem mindig mérlegeltek és megfontoltak. De vannak kivételek - ilyenek a Joséphine-hez írt korai levelek, az 1798-ból származók, amikor nem múlt el nap anélkül, hogy ne emlékeztette volna az asszonyt, milyen határtalanul szereti. Később e levelek tartalma megváltozott. De figyelemre méltó, hogy a korai levelekben is, amelyek mindig rövidek, mivel kevés volt az ideje, sokat beszélt tábornokai sikereiről. „Masséna intézkedései nagyon eredményeseknek bizonyultak” - írta 1796. július 11-én a veronai ütközet után: „Brune tábornokot hét golyó érte, valamennyi átfúrta

a ruháját, de nem sértette meg őt magát. Ez aztán a szerencse !" - írja ugyanebben a levélben. Ezekben a rövid sorokban nyoma sincs az irigységnek vagy a vetélkedésnek, holott az érthető volna a Mars szolgálatában versengő hadvezéreknél. Sem Masséna, sem Brune nem állt közel Bonapartéhoz, s mégsem állta meg, hogy ne beszéljen sikereikről a feleségének.

Bonapartétól természetesen távol volt minden érzelmesség, szentimentalizmus. Éles tekintete nem vesztette szem elől egyetlen nagy tábornokát sem, aki útjába állhatott volna vagy keresztezhette volna útját. Ha kellett, vaskézzel eltávolította azt, aki veszélyessé válhatott. Így például nem engedte meg Moreau-nak, hogy Hohenlinden után Bécs ellen vonuljon; Moreau-t vetélytársának tartotta, ezért figyelemmel követte és korlátozta tevékenységét. Szemmel követte Bernadotte-ot, nem bízott benne.
Amikor közvetlen érdekei forogtak kockán, könyörtelen volt. Kivégeztette Arenát, pedig ifjúkori emlékek kapcsolták össze vele. Agyonlövette Frottét, mert meg kellett törni a vendée-iak ellenállását.

Ámde emellett következetesen támogatta azokat, akiket nem tartott ellenségeinek, megadta nekik, ami illette őket. Így értékelni tudta Desaix adottságait, baráti jobbot nyújtott feléje. Nyomban felismerte Lannes katonai tehetségét, és gyorsan vitte őt felfelé a katonai hierarchia lépcsőfokain. Lannes-nak még éles kritikáját is megbocsátotta: ő egyike azoknak a keveseknek, akik szemébe merték mondani az igazságot. Moreau hadseregében felfedezte Michel Neyt, Grouchyt; nyomban értékelte és támogatta őket. Davout-nál a tüskés külszín mögött megsejtette az átlagon felüli képességű embert; támogatta, és nem tévedett ítéletében.

Vitás esetekben, amikor cl kellett dönteni, kire bízza felelős hadműveletek irányítását, Bonaparte a tehetséget részesítette előnyben. Nem szerette Kiébert - erről nyíltan beszámol visszaemlékezéseiben. Mindamellett elismerte katonai tehetségét, s amikor 1799-ben határoznia kellett, kire bízza az egyiptomi hadsereg parancsnokságát, nyomban úgy döntött, hogy ez csak Kiéber lehet. Toulon óta ragaszkodott Junot-hoz mint régi bajtársához. Ney-t is nagyra becsülte. De amikor később, 1810-ben Portugáliában Junot és Ney nem tanúsítottak kellő erélyt,

Bonaparte a portugáliai hadsereg főparancsnokának minőségében fölébük helyezte André Massénát. A nyakas öreg Masséna, aki a tábornagyi vállrojt mellett is megtartotta az egykori csempész magatartását és modorát, az első konzultól, majd a császártól is független tábornok maradt. Bonaparte ráadásul okkal feltételezhette, hogy Masséna, ez a vén farkas, aki nem egy dicső győzelmet könyvelhetett el, magányosan ül a tanyáján és azt üvölti, hogy hőstetteit nem értékelik. S mégis, bármennyire közelebb állt is hozzá egyénileg Junot és Ney, értékelte az öreg kardforgató tehetségét és elismerte mint elsőrendű hadvezért. A Junot, Ney és Masséna közötti választás során ez utóbbit részesítette előnyben, mint nagyobb tehetséget.

Bonaparte állhatatosan törekedett arra, hogy mind a hadseregben, mind pedig a polgári közigazgatásban a legfontosabb tisztségeket tehetséges emberekkel töltse be, jó koponyákkal, „des hommes d'esprit"-vel, ahogy mondani szerette. Az a kívánsága, hogy legénységét elsőrendű játékosokból állítsa össze, meghatározó tényező maradt akkor is, amikor létrehozta kormányát, sőt tágabb értelemben az egész katonai és polgári igazgatást. Az, hogy ezek az elsőrendű játékosok egyszer esetleg őt magát háttérbe akarják szorítani és az első helyre akarnak kerülni, a legcsekélyebb mértékben sem zavarta Napóleont. Annyira bízott saját erejében, olyan mértékben meg volt győződve arról, hogy bármely versenytársánál különb lesz, és végül is mindegyiken túl fog tenni, hogy bátran vállalta a kockázatot, s a kormányba olyan embereket is bevett, akikben tudvalevően nem bízott. Így például Marengo után nem bízott többé Talleyrand-ban (mellesleg joggal), s a volt autuni püspök iránt semmiféle személyes rokonszenvet nem érzett. De kénytelen volt elismerni, hogy Talleyrand a legnagyobb mértékben olyan „homme d'esprit", amilyeneket igyekszik megnyerni és maga köré tömöríteni. El kellett ismernie a külügyminiszter bámulatos munkaképességét is, aki látszólag beteges külseje ellenére vasegészségnek örvendett, s képes volt két-három éjszakát álmatlanul tölteni anélkül, hogy szellemi frissesége csökkent volna.

Még kevesebb bizalmat érzett - ha lehet itt egyáltalán összehasonlításokat tenni - Fouché iránt. Egyébként ebben a hallgatag férfiban senki sem bízott, amióta békés oratoriánus

abbéból dühödt terroristává és az egyház üldözőjévé lett Nevers-ben és Lyonban, s szélsőséges hébert-istából a Direktórium rendőrminiszterévé: sem életrajza, sem külső megjelenése nem keltett bizalmat. Bonapartét semmi sem kényszerítette rá - és különös előnnyel sem járt rá nézve -, hogy elfogadja Fouchénak még októberben, brumaire előtt, felajánlott szolgálatait. Fouché mögött nem állt semmiféle erő, semmi, saját árnyékán kívül. Nem képviselt senkit, saját magán kívül.

Mindamellett Bonaparte, bár sohasem bízott Fouchéban, elfogadta a felajánlott szolgálatokat és nem annyira megtisztelő, mint inkább az államgépezetben lényeges funkciót bízott rá - a rendőrség vezetését.

Lehet egyet nem érteni Stefan Zweiggel, amikor Fouchét afféle zseniusznak - a gonosz géniuszának - ábrázolja, de el kell ismernünk, hogy ez a félelmet és utálatot keltő, sápadt, szinte vértelennek látszó ember valamiféle erővel volt felruházva. Erkölcstelensége, elvvé avatott elvtelensége, az emberek iránti megvetése, könyörtelensége - az összes hibák ilyen különös ötvözete egyazon személyben - Fouché „sötét tehetségét" a maga módján színe jelentéktelenné tette. S Bonaparte a saját tündöklésének fokozására hivatott ragyogó tehetségek fényes csillagképéhez habozás nélkül csatolta Fouché sötét árnyékát.

Bonaparte feltételezhette, hogy fegyvertársai közül némelyek - Fouché, Talleyrand, Bernadotte, Augereau és mások is - mihelyt megfordul a széljárás, ingadozni kezdenek, s ha erős az ellenszél, szembefordulnak vele. Egyszóval, ezek olyan segítőtársak voltak, akik készen álltak arra, hogy az első kudarckor elárulják urukat. Hát aztán? Bonaparte tudta, kikkel van dolga. De hitt a csillagában, hitt az erejében. Le tudja majd fogni a mérgezett tőrt tartó kezet, mielőtt lesújt. Azonkívül nem olyan volt a természete, hogy azon töprengjen, mi lesz néhány év múlva. „Harcba kell bocsátkozni, s azután meglátjuk.” Ha elérkezik az idő, újból meg fogja hozni az egyedüli helyes döntéseket. Minek fürkészni a távoli jövőt?

Egyelőre bátran, magabiztosan, tétovázás nélkül helyezte a legmagasabb tisztségekbe a tehetséges embereket. Tehetséges emberek, okos emberek - ez kell Francia-ország újjászületéséhez. S Bonaparténak csakugyan sikerült olyan kormányt alakítania, olyan állami, katonai vezetést teremtenie, amely a tehetségek erejével és

gazdagságával elhomályosított minden más akkori kormányt.

S amikor Napóleon zsenialitásáról, bámulatos, csodálatos adottságairól beszélnek, gyakran megfeledkeznek arról, hogy Bonaparte nem állt egyedül, csak első volt a nagyszerű tehetségek sokasága között, hogy váll váll mellett haladt a kiváló koponyák, tehetséges, erélyes férfiak hatalmas cohorsával. Ha úgy tetszik, Bonaparte zsenialitása elsősorban annak a világos felismerésében nyilvánult meg, hogy az igazi nagy művet nem egyetlen embernek, hanem csak az ország valamennyi tehetségének erőfeszítéseivel lehet véghez vinni, ha ezek egy nagy cél érdekében képességeiket kifejlesztik és megsokszorozzák.

Eszerint hát a bonapartista rezsim, a konzuli Franciaország a tehetségek köztársasága volt, afféle XIX. századi Athén? Vagy egy olyan különleges állam, amelyben a képességek, a tehetség, az ész egy ragyogó hadvezér és államférfi által ösztökélve, mentes az osztályfüggéstől, osztályokon kívül és osztályokon felül áll ?

Dehogyis. A napóleoni kultusz vak apologétáin kívül ki vehetné komolyan az efféle kiagyalásokat. Ha a konzulátus és egy bizonyos (nem éppen hosszú) ideig a császárság csakugyan számos tehetséget egyesített és képviselt a társadalmi tevékenység legkülönfélébb szféráiban, ennek oka korántsem az volt, hogy osztályokon és osztályérdekeken kívül álltak. Ellenkezőleg, maga az a tény, hogy egyidejűleg a különféle tehetségek sokasága jelent meg, egyik kifejezése volt annak, hogy a burzsoáziának akkor még fiatal, felemelkedő, erővel teli osztálya kilépett a közélet porondjára.

Első embere is - a Francia Köztársaság első konzula -, bármennyire autokratikus lett légyen is az általa létrehozott rezsim, bármennyire erősödött az egyeduralom, a polgárságnak és a polgári társadalom érdekeinek megfelelő politikát folytatott. Az általa bevezetett és megszilárdított rend polgári rend volt. A milliomos Ouvrard, aki a forradalom és a Direktórium évei alatt óriási vagyont halmozott föl, és akinek 1793-ban és 1794-ben bujkálnia kellett, most, a konzuli köztársaság idején, először fitogtathatta gazdagságát. Bonapartének személyi okai voltak arra, hogy nem kedvelte Ouvrard-t, és időnként éreztette is hatalmát a milliomossal, de nem akadályozta meg abban, hogy milliókat halmozzon föl és élvezze mindazon előnyöket, amelyek a gazdagsággal járnak. Ouvrard Raincyben levő

pompás kis palotájában „királyok, hercegek, lordok fordultak meg, mindenféle nagyságok, akik hírnevüket származásuknak, az irodalomnak, a művészetnek köszönhették”. Bonaparte kardja, az első konzul korlátlan, zsarnoki hatalma végeredményben Ouvrard-nak és a hozzá hasonlóknak a millióit védelmezte. Megtörtént, hogy Bonaparte élesen elítélt gazdagokat, s el kell ismerni, hogy nem tisztelte különösebben a gazdagokat meg a gazdagságot. Ebből a szempontból nem hasonlítható Lajos Fülöphöz, a zsugoriak júliusi monarchiájának királyához. Még nem érkezett el a pénz mindenhatóságának az ideje. Ám a konzulátus egész politikája - gazdasági, pénzügyi, adópolitikája, végül külpolitikája is - arra irányult, hogy megszilárdítsa az új társadalmi rendet, a polgári rendet, a tulajdonosok államát.

A polgári törvénykönyvnek az Államtanácsban folyó előkészítésekor és megvitatásakor, amelyek Bonaparte elnökletével és tevékeny részvételével folytak, a legnagyobb figyelmet, sőt lelkesedést a tulajdon kérdései keltették. „A tulajdonjog a polgári szabadság fő alapja”, „a tulajdon az az alapvető jog, amelyen valamennyi társadalmi intézmény nyugszik” - állította Tronchet, Portalis és a polgári törvénykönyvet kidolgozó bizottság többi tagja. A forradalom vakmerően lábbal tiporta a tulajdonjogokat: elkobozta az egyház, az emigránsok, a haza ellenségeinek vagyonát. De miután már végbement a tulajdon újrafelosztása és diadalmaskodott a polgári tulajdon, szükségessé vált ennek megszilárdítása és állandósítása. Bonaparte proklamálta a „tulajdon sérthetetlenségét”, s ez lett a polgári törvénykönyv alapja. Ugyanezen okból Bonaparte ellenezte az örökösödési jog korlátozását, nem zavarta a vagyon szétforgácsolódása: mennél több lesz a tulajdon, annál jobb. „A tulajdonosok alkotják az állam biztonságának és nyugalmának legszilárdabb támaszát.”

A gazdasági tevékenység valamennyi szférája közül Bonaparte a legnagyobb figyelmet az ipar fejlesztésére fordította. A kereskedelemnek, a spekulációnak, a pénzügyi tranzakcióknak az ő szemében nem volt nagy értékük - ezeket olyan tevékenységnek tekintette, amely nem hagy nyomot: mi marad belőle? Más dolog az ipar, amely új anyagi értékeket teremt: gyárakat, manufaktúrákat, iparcikkeket.

Az Angliával való kibékíthetetlen, elkeseredett háború végső soron a francia ipar érdekeinek az angol konkurrenciától való védelme volt. Az ipar érdekei a konzulátus és a császárság idején mindenkor első helyen álltak. Nem véletlen, hogy egy esztendővel a konzuli rezsim bevezetése után Bonaparte tevékeny támogatásával megalakult a „Nemzeti ipart serkentő egylet". Közvetlen szervezését és irányítását a legkiválóbb tudósok vették kezükbe: Berthollet, Conté, Monge, Chaptal. 1802-ben megalapították a kereskedelmi kamarát, 1803-ban a manufaktúrák kamaráját. 1801-ben Párizsban megnyílt az első ipari kiállítás; ez megmutatta, hogy Anglia nyomán a francia iparban is bekövetkezik a technikai forradalom ideje. A textiliparban, a kohászatban kezdtek utat törni a gépek; mindenütt technikai újításokat vezettek be, és a konzulátus kormánya ezt tevékenyen támogatta. Nagymértékben fellendültek az építkezések (többek között ekkor épült meg az Alpokon át - a Simplonon keresztül - Milánóba vezető út), fejlesztették a tengeri kikötőket; a városokban a kor igényeinek megfelelő új házak épültek; az újból Franciaországba látogató elragadtatott külföldiek szeme láttára alakult át Párizs, új épületekkel, széles, szép bulvárokkal gazdagodva. A konzulátusi hatalom kifejezetten polgári jellege különösen kifejeződött munkásellenes törvényhozásában. Az 1803. április 12-i törvény tartalmazta a Le Chapelier-törvény alapvető rendelkezéseit: újból megerősítette a sztrájktilalmat és megtagadta a munkásoktól a szervezkedési jogot. A „munkakönyvekről" szóló 1803. december 1-i törvény megmutatta, hogy a munkások és a munkáltatók közötti osztályösszeütközésekben a kormány határozottan a munkáltató pártját fogja. Lehetett-e ez másként? A konzulátus kormánya a tulajdonosok kormánya volt.

Mint fentebb már mondottuk, itt sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a konzuli hatalom természetesen óvta és védelmezte a parasztság érdekeit. De vajon a parasztság, a tulajdonosi parasztság, amelyet a forradalom hozott létre, nem alkotta-e fontos részét és támaszát az új polgári rendnek?

Egyszóval a konzuli hatalom egész politikájában teljesen nyilvánvalóan megmutatkozott osztályalapja, a polgári rend védelme. Mindamellett leegyszerűsítés volna figyelmen kívül hagyni ennek a hatalomnak sajátszerűségét. Napoléon Bonaparte, jóllehet

az új polgári társadalom érdekeit védelmezte, e társadalomnak, mondhatnánk, megtestesítője volt, ennek erős és negatív vonásaival együtt, nem biztosította a polgárság számára a hatalom teljességét; az első konzul - majd a császár - diktátori hatalma elkülönült attól az osztálytól, amelynek az érdekeit védelmezte, ez a hatalom a burzsoázia és a többi osztály fölött állt.

Ámde kisajátítva magának a polgárság, valamint a többi osztály politikai jogait, eltulajdonítva a politikai hatalom monopóliumát és egyúttal a polgárság érdekében cselekedve, a konzulátus rezsimje igyekezett a kortársak előtt úgy feltűnni, mint valamiféle felsőbb, osztályok fölötti, pártok fölötti hatalom.

Bonaparténak az a jóslata, hogy a kontinens békéjét hamarosan követni fogja az Angliával való béke, beteljesedett. 1801. október 1-én aláírták az előzetes béke feltételeit, s öt hónap múlva, 1802. március 27-én, Amiens-ben megkötötték a béke-szerződést egyfelől Anglia, másfelől Franciaország, Spanyolország és a Batáviai Köztársaság között. Kompromisszum volt ez mindkét részről, de egészében mégis Franciaországra nézve volt előnyösebb. Nagy-Britannia kénytelen volt beleegyezni, mert elvesztette valamennyi szövetségesét, elszigetelődött Európában, és a háború tíz esztendeje alatt kimerítette erőforrásait és erőit. A vetélkedő hatalmak közötti ellentétek nem szűntek meg, de a vitás kérdéseket igyekeztek megkerülni: a béke szükséges volt, mert egyik nagyhatalom sem volt képes a háború folytatására. Az ágyúk, a puskalövések tehát elhallgattak. Európában csönd honolt.

1802 tavasza a kezdődő évszázad egyik legboldogabb tavaszának látszott. Tíz éven át az öreg kontinens csaknem valamennyi részén és messze a határain túl is háború folyt, az emberek már nem is reménykedtek abban, hogy a háború egyszer véget ér. S ismét nyugtalanul figyeltek fel a fém hangjára, de most nem ágyúk dörögtek, hanem harangok zúgtak, hírül adva a rég várt békét.

Az első konzul népszerűsége tetőfokára hágott. Még a legnagyszerűbb győzelmei idején sem övezte ekkora elismerés honfitársai részéről, a legnagyobb hadi győzelmek sem szereztek ekkora örömet a francia népnek, Európa összes népeinek, mint az a nap, amely véget vetett a háborúnak. Hová, merre fog fordulni most az erős kéz által irányított hatalom? A békekötés utáni első

napokban senki sem akart ezen gondolkozni. Az anyák átölelték hazatért fiaikat, a feleségek férjüket, a gyermekek apjukat. Az öröm napjai voltak ezek.

De telt az idő, elmúlt húsvét vasárnapja, melyen a békés országban első ízben kondultak meg a harangok és tartottak misét. Az első konzul a Törvényhozó Testület küldöttségének, amely a békekötés alkalmából felköszöntötte, a „lelkiismeret békéjéről" beszélt, a belső békéről, melynek nem tulajdonított kisebb jelentőséget, mint a hadviselő államok közti békének. De vajon mit fog hozni a béke?

A konzuli köztársaság külpolitikai tevékenységében az amiens-i békét megelőző két aktust a közvélemény különféleképpen ítélte meg. 1802. január 5-én Lyonban megnyílt a Ciszalpin Köztársaság Törvényhozó Gyűlésének az ülésszaka. A milánói hazafiak keserű érzéssel utaztak a francia városba, hogy ott határozzanak ügyeikben. De kénytelen-kelletlen meg kellett ezzel békélniük: az osztrák iga alóli másodszori felszabadításukat az olaszok a marengói győztesnek köszönhették. Már az első üléseken megindultak a viták: milyen államot kell létrehozni? Január 11-én Lyonba érkezett a Francia Köztársaság első konzulja. Hamarosan beszédet mondott olaszul; azt javasolta a küldötteknek, hogy a megalapítandó államnak adjanak azt megillető és hozzá méltó nevet: ne Ciszalpin Köztársaság legyen, hanem Itáliai Köztársaság! Szavait hatalmas tapsvihar fogadta. Csoda-e, hogy amikor január 25-én befejeződtek az ülések, az Itáliai Köztársaság elnökévé Bonaparte tábornokot választották meg?!

Az európai fővárosokban ez a váratlan döntés meglehetősen nagy riadalmat keltett. Mit jelent ez a perszonálunió? Olaszország békés annektálását? Ám az idő lecsillapította a szenvedélyeket. Elvileg az Itáliai Köztársaság még Bonapartéval az élén sem sokban különbözött a Batáviai vagy a Helvét Köztársaságtól. Az előző irányvonal tehát folytatódni fog.

De a politikában járatos emberek felfigyeltek az első konzul olasz politikájának egy olyan részletére, amelyet a többség nem vett észre. Toszkánáról van szó. Firenzében megdöntötték a régi dinasztiát - ezen senki sem csodálkozott, az ilyesmihez már egy idő óta hozzászoktak. Csakhogy Toszkánából nem lett a Liguriai Köztársasághoz vagy a Helvét Köztársasághoz hasonló újabb fiók-

köztársaság. Etruria királyságává lett, s a királyi trónt a pármai infáns foglalta el. Megmagyarázták ugyan, hogy ez a Spanyolországgal St. Ildefonsóban kötött paktum folyománya, de ezek a magyarázatok nem küszöbölték ki a szorongás érzését: a Francia Köztársaság monarchiákat alapít. Amikor 1801 májusában Etruria királya feleségével, a spanyol király nővérével Párizsba érkezett, s tiszteletükre a miniszterek sorra adták a bálokat, ez a szorongás fokozódott.

Vajon merre fog fordulni az államhatalom kormánya? Merre tart az ország? A személyi hatalomnak a köztársasági rend keretein belüli megszilárdítása felé? Vagy pedig… De erről még beszélni sem mertek.

A X. év floréal 6-án (1802. április 26-án), kerek egy hónappal az amiens-i béke után, közzétették az emigránsok amnesztiájáról szóló törvényt. Egy meghatározott határidőn belül hazatérhettek, azzal a feltétellel, hogy leteszik a hűségesküt a Köztársaságra. Megmagyarázták, hogy ez olyan törvény, amely a belviszályok leküzdésére irányul, hogy ez is a belső megbékélés és a nemzeti összefogás politikája, s a franciák egyetlen baráti családban való egyesítését célozza. Talán valóban ezekből a gondolatokból indultak ki a törvényhozók. De az egyenes gondolkodású emberek joggal kérdezhették, hogy ez esetben miért nem részesítik még most sem közkegyelemben a jakobinusokat és a babeufistákat, a baloldali republikánusokat? Miért nyújtanak békejobbot csupán jobbra, s miért nem látható az a szándék, hogy balfelé is békejobbot nyújtsanak?

Már egy hónap múlva május 19-én (a X. év floréal 29-én) kihirdették a Becsületrend megalapításáról szóló törvényt. A törvényt különféleképpen értelmezték. Néhányan a Köztársaság megszilárdításának az eszközét látták benne, afféle ellensúlyt a hazatérő emigránsokkal, a régi arisztokráciával szemben. Alapokmánya a köztársaság szolgálatának kötelességéről beszélt, a szabadság és az egyenlőség védelméről; szerepelt benne egy olyan cikkely is, amely kötelezőnek nyilvánította a harcot „a feudális rend és a feudális renddel járó kiváltságok és jogok visszaállítására irányuló minden kísérlet ellen”. A Becsületrend statútuma csakugyan olyan benyomást keltett, hogy ez valóban köztársasági

érdemrend lesz. Csakhogy ugyanez az alapokmány tartalmazott olyan cikkelyeket is, amelyek szükségképpen visszatetszést keltettek a republikánusok körében. A rend tizenöt cohorsból állt; mindegyikben volt hét főtiszt, fejenként ötezer frank illetménnyel, húsz őrnagy, kétezer frank illetménnyel, harminc tiszt, ezer frank illetménnyel stb. Kialakulóban volt valamiféle elit, egy kiváltságos kaszt. Az egyenlőség megóvására volt hivatva, de vajon maga a Becsületrend nem az egyenlőség cáfolata-e? Nem egy arisztokrácia megteremtésének irányában tett lépés? - kérdezte Berlier. A törvényhozó szervekben lefolyt szavazáskor százötvennyolc szavazatot adtak le a törvényjavaslat ellen. Új időszak kezdődik, ehhez nem fér kétség. Ami homályosnak tűnt, hamarosan tisztázódott.

Az első konzulhoz közelálló férfiak - Cambacérés, Roederer, még néhányan értésére adták a törvényhozó szervek tagjainak, hogy azok az óriási szolgálatok, amelyeket Bonaparte a nemzetnek tett, megérdemlik a nemzet hálájának valamilyen kifejezését. A Tribunátus tagjai értetlenek voltak vagy annak tettették magukat. A tábornoknak valamiféle megtisztelő címet akartak adományozni - a nép atyja vagy a nagy béketeremtő címét. Talán a „nemzet megmentője” címet adták volna neki, ha ezt nem járatta volna le Pichegru, akinek ezt első ízben adományozták. Csakhogy Bonapartét mindezek a dagályos és értéktelen elnevezések nem elégítették ki. Őt nem a hangzatos frázisok érdekelték, hanem valami reális. Azonkívül a legkevésbé sem volt naiv. Azokban az években nagyon jellemezte a mérték, a politikai tapintat, a megengedettnek a határai iránti érzék. Ráadásul csaknem ösztönös érzéke volt ahhoz, mi illeti meg saját korában. Sohasem keverte össze azt, amit elfogadhat életében, a jelenben kortársaitól, az olyan tiszteletadásokkal, amelyekre csak a halál utáni dicsőség szerint számíthat. Az amiens-i békekötés után a Szajna megyei Főtanács határozatilag kimondta, hogy ezen örvendetes eseményre való megemlékezésül Párizsban a Chátelet terén emeljenek diadalívet Bonaparte tiszteletére, aki visszaadta a békét. Az első konzul levélben köszönetét mondott a Főtanácsnak azokért az érzésekért, amelyek határozatuk hozatalára indították őket, de a határozat gyakorlati megvalósítását elhárította: „Bízzuk az ilyen emlékmű emelésének a gondját a jövőre, ha az jóváhagyja az önök rólam alkotott jó véleményét.” Ugyanígy elutasította - Roederer

tanúsága szerint - utcáknak vagy tereknek a róla való elnevezését. „Ezek a tiszteletnyilvánítások nem az élőket illetik meg” - mondotta. Nagyon ügyelt arra, hogy ne juttassa magát kellemetlen vagy nevetséges helyzetbe. Négyszemközti beszélgetésekben világosan megmondta, mi tekinthető hasznosnak.

A kényes missziót Cambacérés vállalta magára. A második konzul, aki az ország első jogászának hírében állt, s higgadt, méltóságteljes férfiú volt, a külső szigort, sőt ünnepélyességet egyesítette a legkényesebb feladatok megoldásában tanúsított hajlékonysággal, sőt ravaszsággal. A nehézkesebb észjárású embereknek türelmesen elmagyarázta, hogy egészen másra van szükség: arról van szó, hogy megkérjék az első konzult arra, hogy a hatalom terhét élete végéig viselje. (Mellékesen Cambacérés megjegyezte, hogy az ügy érdekében valószínűleg megfelelőbb, tapintatosabb lenne, ha a második és a harmadik konzul is egész élete során megosztaná a hatalom terhét az első konzullal.)

A szenátorok, akikkel Cambacérésnek dolga volt, lassú észjárásúaknak és nyakasaknak mutatkoztak. A floréali tanácskozások után elhatározták, hogy kinyitják a bugyellárisukat és még tíz esztendőt adnak Bonapartének; az örökös konzulságot megtagadták tőle. Bonapartét bántotta, nyilván meg is sértette ez a szőrszálhasogatás; levelet intézett a Szenátushoz - udvarias, mértéktartó és magabiztos levelet, amelyben kijelentette, hogy ilyen kérdésekben szükségesnek tartja a nép véleményének megkérdezését.

Ez jól kiszámított sakkhúzás volt. A szenátorokat megleckéztették - jó lesz, ha nem feledkeznek meg arról, hogy a nép fontosabb náluk. Az első konzul nem titkolta, hogy elégedetlen a Szenátussal, de nem egyéni indítékokból, hanem mert a Szenátus nem vette figyelembe a nép jogait. A körmönfont politikai játékban Bonaparte kezébe tudta ragadni a kezdeményezést és támadásba tudott lendülni. De a játszmát végig kellett vinni. Amikor május 14-én fogadta a kormányzó szervek deputációját, Bonaparte ismét visszatért ezekhez a gondolatokhoz. „Engem olyan viszonyok között szólítottak a legfőbb állami tisztségbe, amikor a népnek nem nyílt lehetősége arra, hogy nyugodtan, gondolkodva mérlegelje annak az érdemeit, akit megválasztott. Akkor a Köztársaságot polgárháború

marcangolta, határainkat az ellenség fenyegette... Ma helyreállt a béke az összes európai államokkal... Hadd fejezze hát ki a nép az akaratát teljesen függetlenül és teljesen nyíltan; ezt az akaratot teljesíteni kell. Bármi legyen is a sorsom, konzul leszek vagy polgár, egész életemet Franciaország nagyságának és dicsőségének fogom szentelni."

Ez a katona, ez a „mamlasz", ahogyan valamikor lenézően nevezte a nem éppen éles szemű Barras, most a sok éves tapasztalataikkal kérkedő törvényhozóknak szemléltető oktatást adott politikai taktikából. Ismét túljárt az eszükön, a nép szolgájának nemes és szerény szerepét játszva, s kiragadva a szenátorok kezéből a döntések meghozatalának jogát. Egyúttal - a kérdést teljes szélességében felvetve - még egyszer meg akarta kapni a nép jóváhagyását brumaire 18-át illetően.

Az események további menete nem aggasztotta. Bonaparte most félrevonulhatott. Elutazott Malmaisonba és már nem avatkozott bele semmibe. Cambacérésnek és Roederernek nem került nagy fáradságába, hogy megmagyarázzák: a nép jogait nem lehet azokra a döntésekre korlátozni, amelyeket a Szenátus rá akar kényszeríteni. Ez annál is könnyebben ment, mert immár nem a Szenátushoz fordultak, amely, mint már kiderült, nem felelt meg várakozásaiknak, hanem az Államtanácshoz. Cambacérés javaslatára az Államtanács úgy határozott, hogy népszavazást tartat az örökös konzulátus bevezetéséről. E kérdés megvitatásakor a törvényhozó szervekben csak négy szavazatot adtak le a javaslat ellen, ezek közül az egyiket - Lazare Carnot.

A nyílt szavazással lefolytatott referendum során 3 000 569-en szavaztak az örökös konzulátus mellett, 8 374-en ellene. Nyíltan ellenezték a nyugati hadseregben, melynek élén Bernadotte állt. Nyilvánosan felszólalt ellene Lafayette is. A X. év thermidor 14-én (1802. augusztus 2-án) a Szenátus, amelyet kegyesen feljogosítottak arra, hogy a szavazás eredményeit közzétegye, a francia nép nevében Napoléon Bonapartét örökös első konzullá nyilvánította.

Két nappal később, thermidor 16-án (augusztus 4-én) nyilvánosságra hozták a kiegészítő senatusconsultumot (Formákhoz kötött és óvással meg nem támadott tanácshatározat), amelyet Bonaparte sugallt, s amely a francia alkotmányjog történetében

alaptalanul a X. évi alkotmány nevet kapta.

Ha a szenátorok hihettek volna Cornudet, az előadó érveinek, úgy vélekedhettek volna, hogy a kormány legfőbb, mindenek fölötti gondja a nép szuverén jogainak legnagyobb mértékű biztosítása. Ebben az időben még szükség volt a szavakra. Valójában a thermidor 16-i senatusconsultum csupán néhány részleges változtatást és kiegészítést eszközölt az államhatalom szervezetének már megállapított rendjén.

Az első konzult feljogosították arra, hogy kijelölje utódát; a másik két konzul funkcióit is örökösnek nyilvánították (Cambacérés nem hiába fáradozott), s néhány módosítást foganatosítottak az állami szervek választásának rendszerében, amelyek nem sokat változtattak a rezsim lényegén. Ám a thermidor 16-i senatusconsultum prózai tartalmát gondosan elleplezték a nép jogainak megingathatatlanságáról szóló hangzatos frázisok pompás csokrával. Újból ünnepélyesen proklamálták, hogy a hatalom csupán a szuverén népakarat kifejezése, újból fennhangon megerősítették azt az eltökéltséget, hogy „biztosítják a legfelső állami szervek szoros kapcsolatát a nemzettel". Szavak, szavak, szavak... De vajon mit jelentettek? Megváltozott valami? A személyi diktatúra egyre jobban közeledett a monarchiához, bár továbbra is a népszuverenitásra való hivatkozásokkal álcázta magát.

11. fejezet

1

2

A császárság

Az Első Köztársaság történetében a thermidor baljós hónap. Thermidor 9. megölte a forradalmat, thermidor 14-16. megölte a köztársaságot. A kortársak egyik esetben sem ismerték fel azonnal a történtek jelentőségét...

A thermidor 14—16-i szenátusi határozatokat követő napokban sokan úgy vélték, hogy az ország életében nincs nagy változás: a kormányépületek homlokzatain továbbra is nagy betűkkel ékeskedett a „Francia Köztársaság” felirat. Az összes törvényeket, az összes kormányrendeleteket a Köztársaság nevében adták ki. Érvényben maradt a forradalom által bevezetett időszámítás, a megszokottá vált köztársasági naptár. Az első konzul a hivatalos levelekben a tisztségviselőkhöz a hagyományos köztársasági formában fordult: miniszter polgártárs, tábornok polgártárs.

Ámde mindez csak látszat volt, a múltból megmaradt külső forma. A köztársaság halott volt. Nem sok idő telik bele, egy hónap, kettő, s a végbement változások tartalma a régi köntös megtartása ellenére is mindenki előtt világossá válik.

Mivel kezdődött ez? Olyan apróságokkal, amelyeknek semmiféle jelentőséget sem tulajdonítottak. Valahogy ráébredtek, hogy nem éppen illő az első konzul feleségét „Bonaparte polgártársnőnek” szólítani. Nem helyesebb-e, nem tiszteletteljesebb-e a régimódi, de udvariasabb megszólítás, a „madame” használata? Ezt csak először kellett kimondani, aztán már minden magától ment. A „madame” után előbb félénken, azután egyre határozottabban visszalopózott a társalgási nyelvbe a „monsieur”, az „uram” szó. Egy ideig mindkét megszólítás - a „polgártárs” és az „uram” egyaránt dívott. A hivatalos iratokban még sokáig szigorúan ragaszkodtak a „polgártárs”-hoz. De a mindennapi életben egyre ritkábban használták. Azután a magas szárú férficsizmák helyett megjelentek a selyemharisnyák és félcipők, azután a selyemmellények, az arannyal kihímzett ujjasok. Gaudin pénzügyminiszter, aki jelentéktelen külseje ellenére józan észről is, gyakorlati, érzékről is tanúságot tett, mégpedig nemcsak a maga szűk területén, egy ízben egy hivatalos fogadáson dús, rizsporos

parókában jelent meg. Általános megbotránkozást keltett. A versailles-i udvar divatjához való visszatérés illetlenségnek, provokációnak látszott. De Gaudin bebizonyította, hogy nemcsak a bonyolult francia helyzetben igazodik el jól. Gaudin rizsporos vendéghaját az első konzul zajos helyesléssel fogadta. Attól kezdve sokan követték a leleményes pénzügyminiszter példáját...

Ezek persze mind apróságok, a változó életmód másodrendű részletei. Némelyek felvetették a kérdést: talán a szokás, a divat a háború befejezése következtében változik? Talán h béke viszonyai között így kell élni? De amikor az első konzulnak ötszázezer frank helyett évi hatmillió frank összegű civillistát állapítottak meg, nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak a béke viszonyainak megfelelően változó divatról van szó. (Az állami költségvetésben az uralkodó és családja költségeire felvett összeg.) A Tuiláriák palotája felismerhetetlenné lett. Most már semmi sem emlékeztetett a Közjóléti Bizottság idejének szigorú egyszerűségére, sőt a brumaire-i köztársaságnak Washington példaképeihez közeledő szerénységére sem. Bonaparte asszonynak, a főudvarmesterévé kinevezett Duroc tábornoknak, az első konzulnak az erőfeszítései arra irányultak, hogy a Tuiláriák palotája fényűzésével, gazdagságával, pompájával az európai monarchiák valamennyi palotáját elhomályosítsa. A Tuiláriákban most udvartartást hoztak létre: az első konzul udvartartását. Napoléon Bonaparte (most már nem nevezték Bonaparte polgártársnak) születése napját - augusztus 15-ét -nemzeti ünnepnek nyilvánították. Bonaparte asszony mellé négy udvarhölgyet neveztek ki, természetesen mind a négy régi arisztokrata családból származott.

Maga az „arisztokrata” szó új tartalommal telítődött, és egészen másként ejtették ki, mint néhány évvel azelőtt. A forradalom éveiben az „arisztokrata” - szitok, ha úgy tetszik, fenyegető szó volt. Ellenforradalmár, áruló, ellenség az „arisztokrata” fogalom szinonimáinak számítottak. Ez a megjelölés sokakat a vérpadra juttatott. Az 1796. évi olaszországi hadjárat napjaiban, fructidor napjaiban az arisztokratizmust a legsúlyosabb politikai vádnak tekintették. Most ezt a szót egészen másként ejtették ki: lágyan, a mélabú és a tisztelet árnyalatával. Egy régi nemesi név nem óvatos gyanút keltett, mint nemrégiben, hanem jóindulatú mosolyt fakasztott. A nemességhez való tartozás már magában véve is

kitűnő ajánlólevélnek számított. A Franciaországba visszatérő emigránsok, akik félve, ijedten néztek körül, kellemes meglepetéssel vették észre, hogy Bonaparte tábornok köztársasága egyáltalán nem hasonlít a katonairepublikánus erőszak ama kegyetlen rendszerére, amelyről olyan borzadállyal beszéltek az emigráns szalonokban. Nagy tapasztalatú udvari emberekként hamar eligazodtak az új helyzetben, és megértették, hogy tőlük most ugyanazt várják, mint azelőtt: hogy hízelegjenek, kedvében járjanak, kellemesek legyenek az állam első emberének. Ez utóbbit tizenöt évvel ezelőtt „isten kegyelméből való királynak" hívták, az új évszázadban pedig „a köztársaság első konzulának". Narbonne grófja, XVI. Lajos egykori hadügyminisztere, a Köztársaság első konzulának szolgálatába lépett, s úgy vélekedett, hogy az új társadalomban éppen olyan jól lehet élni, mint a régiben; kevesebb az önállóság, de mire való az? Philippe de Ségurt kinevezték az Államtanács tagjává; Armand de Caulaincourt az első konzul egyik bizalmasa lett. A tegnapi arisztokraták, a volt emigránsok, a konzuli köztársaság legfőbb hivatalnokainak pompás köntösébe bújva, alig különböztek a tábornok régi harcostársaitól, „Bonaparte vas cohorsának" tagjaitól.

A Köztársaság új történelmi szakaszba lépett. De vajon köztársaság volt-e ez még 1803-ban, 1804-ben? Nevét naponta számtalanszor emlegették, de mi következik ebből? A Franciaországban bevezetett rezsim autokrácia, egyszemélyi diktatúra volt, önkényuralom, felvilágosult zsarnokság, ahogy tetszik, csak nem az, aminek hivatalosan nevezték. Ez nem volt többé köztársaság.

Vajon mióta törekedett Bonaparte tudatosan, tervszerűen arra, hogy diktatúrája a monarchia formáját vagy az államhatalom szervezetének ehhez közelálló más formáját öltse? Ez a kérdés régóta foglalkoztatja a történészeket, de lényegében nincs jelentősége. Az az álláspont, amely szerint ez a rendkívüli sorsú férfiú csaknem első lépései óta szilárdan hitt gondviselésszerű küldetésében - ez a naiv álláspont, amelyet Napóleon valamennyi apologétája variál, Louis-Adolphe Thiers-től Louis Madelinig, ma még csak cáfolatra sem érdemes. Ismétlem, nincs értelme annak, hogy elmélyedjünk e kérdés érdemi vizsgálatában. Az elengedhetetlen tudományos óvatossággal élve, valószínűleg joggal feltehető, hogy Marengo után, a IX. évi válság után

Bonaparte egészen közel került ahhoz a gondolathoz, hogy személyi hatalmát határidő által nem korlátozott formában bevezesse.

A X. évi thermidori senatusionsultum, az örökös konzulátus bevezetése, mint már mondottuk, a köztársasági rendszer felszámolását és az ország legfelső szervei által formailag (ténylegesen már előbb) is törvényesített egyhatalmi rendszerre való áttérést jelentette. Most már csupán összhangba kellett hozni az államhatalom elnevezését valóságos jellegével. Albert Soboul legutóbbi munkájában nézetem szerint igen helyesen jár el, amikor az Első Köztársaság történetét az 1802. évvel fejezi be. Az a két esztendő, amely ettől a határvonaltól elválasztja a császárság hivatalos proklamálását, már nem tartozik a köztársaság történetéhez: ez az az időszak, amikor előkészítik Bonaparte Napóleonnak a franciák császárává való kikiáltását. Történelmi közjáték volt csupán, s mint minden közjátéknak, időbeli korlátai voltak.

Bonaparte, a politikai porond íratlan törvényei iránt finom érzékkel rendelkezve, jól tudta, hogy az örökös konzulátus proklamálásának másnapján nem lehet nyomban proklamálni a császárságot. Szükség van egy intervallumra, egy felvonásközi szünetre ahhoz, hogy a második felvonás után megkezdődjék a harmadik.

Ámde eltekintve politikai rendezői megfontolásoktól, ha lehet őket így nevezni, felmerültek bizonyos nehézségek is, amelyek szintén elodázták e szándék megvalósítását. Elsősorban nem lehetett figyelmen kívül hagyni a még megmaradt republikánus ellenzéket. A megtorló intézkedések, a száműzetések, a törvényhozó szervekben végzett „tisztogatások” ellenére, a sajtószabadság megszüntetése ellenére is volt még ellenzék. Az ellenzéki szellem kevésbé érződött a törvényhozó szervekben - ezek engedelmesebbek lettek, de Lazare Carnot ott is hangosan, ország-világ előtt folytatta a személyi diktatúra leleplezését. „Vajon a szabadság csupán azért tűnt fel az emberek előtt, hogy soha vissza ne térjen?” - kérdezte a Tribunátusban. Bonaparte kiutasította Párizsból Madame de Staëlt és kikergette a Tribunátusból Madame de Staël barátját, Benjamin Constant-t, aki túlságosan tágan értelmezte a szabadság fogalmát. De tudta, hogy Carnot-val nem járhat el így. A „győzelem szervezőjével” és a század legnagyobb matematikusával nem lehet

elbánni úgy, mint akármelyik ellenzéki fecsegővei. Bonaparte elég okos volt ahhoz, hogy ne mutassa ki Carnot-nak elégedetlenségét. Carnot egyébként kevésbé nyugtalanította őt, mint mások, mivel általában nyílt kártyákkal játszott, és adott esetben a nyereségre való minden esély nélkül.

Bonaparte tudta, hogy az ellenzék Madame Récamier, Julie Talma politikai szalonjaiban szövi hálóit, hogy a kívülállók szeme előtt elrejtve Sieyés szenátor házában, Lafayette otthonában, Moreau tábornok környezetében fészkel. Amíg az ellenzék legális maradt, vagyis nem ment tovább az első konzulon való gúnyolódáson és az Angliáért való lelkesedésen, Bonaparte veszélytelennek tartotta és csak a megfigyelésre szorítkozott; ez a művészet Fouché és Savary jóvoltából magas szintre emelkedett.

Sokkal jobban nyugtalanította Bonapartét a hadseregben tapasztalható ellenzék. Noha a Szent Ilona szigetén írt emlékiratokban és irodalmi hagyatékában nemigen érintette ezt a kérdést, igyekezve elleplezni a hadseregben jelentkező ellenzéknek magát a tényét is, mégis ez aggasztotta a legjobban. Ez nagyon is érthető: a hadsereg valóságos és ráadásul a legdinamikusabb erő volt. Arról, hogy a hadseregben fokozódik az elégedetlenség, nem Fouché vagy Savary jelentéseiből volt tudomása, hanem személyes megfigyeléseiből. A párizsi Notre Dame székesegyházban a konzulok, tábornokok, legfőbb tisztségviselők jelenlétében tartott első ünnepélyes istentisztelet után Bonaparte megkérdezte Augereau-tól, tetszett-e neki a székesegyházban tartott ünnepélyes szertartás? „Nagyon tetszett - felelte Augereau - a szép szertartás... Csak kár, hogy nem vehettek részt rajta azok a százezrek, akik azért haltak meg, hogy ilyen szertartások ne legyenek többé.” Mit lehetett erre válaszolni?

Bonaparte tudta azt is, hogy Moreau tábornok nyíltan szervezi a fennálló rendszer ellenzékét. Bonaparte után Moreau-nak a nevét ismerték a legjobban a hadseregben és az országban. Egy szűk körben arról beszéltek, hogy Hohenlinden - és nem Marengo - volt a teljes győzelem. Ezek a beszédek az első konzul fülébe jutottak, s természetesen nem nagyon tetszettek neki. De Moreau - Moreau volt, vele számolni kellett, s Bonaparte, mint 1799-ben is, újból békejobbot nyújtott feléje: meghívta otthonába ebédre, meghívta

ünnepélyes fogadásokra, a párizsi Notre Dame székesegyházban tartott istentiszteletre. Moreau mindent elhárított. Nem viselt nyílt háborút, de nem akart kibékülni sem. Mennél szebbek és fényűzőbbek lettek a ruhák a Tuilériák palotájában, Moreau annál egyszerűbben öltözködött - a republikánus szerénység mintaképévé lett. Bonaparte fülébe jutottak azok a megvető megjegyzések, amelyeket Moreau itt-ott elejtett: a Becsületrendet a „becsület fazékrendjének” nevezte, az angliai partraszállásra épült hajókat „dézsáknak”, a híres boulogne-i tábort a „fürdőzők iskolájának”, amin azt értette, hogy minden francia katonának úsznia kell majd a La Manche csatornában. Bonaparte számíthatott arra, hogy Moreau jelleménél, alkatánál fogva semmiféle kormányellenes akcióban nem fog részt venni, a szavakban való ellenzékieskedésre fog szorítkozni. De Moreau volt az ellenzék zászlaja; akár akarta, akár nem, körülötte fognak felzárkózni az elégedetlenek. Az első konzul tudta, hogy minden ellenzéki jellegű beszélgetés mindig a hohenlindeni győzelem magasztalásával kezdődik...

A hadseregben jelentkező ellenzéket Bonaparte akkor tartotta veszélyesnek, amikor tudomására jutott, hogy Moreau és Bernadotte közt kapcsolat jött létre. Az is kitudódott, hogy Bernadotte-tal szoros kapcsolatot tartó tisztek - Simon tábornok, a törzsparancsnoka, Donnadieu tábornok és még néhányan - csaknem nyílt agitációt fejtenek ki az első konzul ellen. Ezekkel nem sokat teketóriáztak: 1802 májusában letartóztatták őket, de Bonaparte szigorú parancsot adott arra, hogy az ügyet ne hozzák nyilvánosságra; a tábornokok letartóztatása nyilván nem volt összhangban az előkészületben levő színjátékkal. A kortársak többségének nem is jutottak tudomására ezek a letartóztatások: a tábornokokat ítélet nélkül tartották őrizetben, azután pedig katonai expedícióra küldték őket Santo Domingo szigetére, ahonnan sohasem tértek vissza.

Még Bonaparte közvetlen környezetében, legnagyobb hadvezérei közt is nyíltan kifejezésre jutott a politikai irányvonallal való elégedetlenség. Lannes - az első konzul egyik legbizalmasabb embere, egyike azon keveseknek, akik Bonaparte szemébe mondhatták, amit gondoltak - republikánus maradt és Bonaparténak az arcába vágta vádjait. Bonaparte nevetett. Lannes-

nek mindent megbocsátott. De egy idő után Lannes utasítást kapott arra, hogy követként Lisszabonba utazzék. Ugyanígy jártak el a híres Brune tábornokkal; az egykori cordelier, aki hű maradt a republikánus rendszerhez, s nem titkolta, hogy nem helyesli az új áramlatokat, parancsot kapott, hogy követként Konstantinápolyba menjen. Ugyanilyen okból küldték a gyarmatokra Richepanse és Decaen tábornokokat. Bonaparte gyorsan és feltűnés nélkül intézkedett. A hadseregben nem lehet ellentmondani a főparancsnoknak, a hadseregben az ellenzékiség megengedhetetlen. S az első konzul minden szükséges intézkedést megtett annak érdekében, hogy a hadseregben véget vessen minden ellenzékieskedésnek.

Előre nem látott nehézségek merültek fel a saját családjában. A viszályok már régebben kezdődtek. A Bonaparte-klán, a fiú- és a leánytestvérek, makacsul, az ellenségeskedés sötét mesterségében korzikai leleményességet tanúsítva, hadat viseltek Joséphine és hozzátartozói ellen, akik elképzelésük szerint a Beauharnais-klánt alkották. Napóleonnak évről évre nehezebb dolga volt fivéreivel, Joseph-hel és Lucien-nel. Ezek kapzsiságuk, pénzsóvárságuk és címkórságuk folytán türelmetlenül sürgették Napóleont az örökjogú monarchia bevezetésére, magukat tekintve az egyedüli örökösöknek. Megfeledkezve az illendőségről, szívesen tárgyaltak Napóleon haláláról és arról, milyen intézkedéseket kell eleve megtenni. Napóleon különös türelmet tanúsított irántuk, amely csak a kláni kötelességekre vonatkozó korzikai elképzelésekkel magyarázható. A legmegtisztelőbb megbízásokat adta Joseph-nek: hogy képviselje Franciaországot az Ausztriával, az Angliával folytatott béketárgyalásokon. Joseph Lunéville-ben is, Amiens-ben is jó néhány baklövést követett el, melyeket öccse és Talleyrand hozott helyre; híján volt a találékonyságnak, ráadásul a felelősséggel járó diplomáciai tárgyalások idején figyelmét elvonták a tőzsdei manipulációk, bár ezeket is ügyetlenül, veszteségesen folytatta. Emellett Joseph sértve érezte magát: hiszen ő az idősebb, a család, a klán feje. Több megértést talált Bonaparte Elisánál, idősebbik húgánál. Talleyrand meghatározása szerint Elisa „Cromwell fejét hordta egy szépasszony vállán”. De Elisát lefoglalták személyes problémái, s a Bonaparte-klán többi tagjához hasonlóan, ellenségesen viselkedett Joséphine-nel szemben.

Joséphine maradt az egyetlen nő, talán az egyetlen ember, aki megőrizte befolyását Bonapartéra. Napóleon továbbra is szerette őt, persze, másként, mint házasságuk első éveiben. Most világosan látta gyöngéit, hibáit; tudta, hogy a múltban Joséphine megcsalta; hogy a legnagyobb gyönyörűséget az szerzi neki, ha költekezhet, ha szórhatja a pénzt; hogy akármennyi pénzt ad is neki, sohasem elég; hogy titkon kölcsönöket vesz fel, amelyek kompromittálók rá, az első konzulra nézve. Napóleon tudta azt is, hogy Joséphine mindig mindent letagad, s még ha nincs is értelme, megszokásból mindig tagad, leküzdhetetlen, reflexszerű reakciója, hogy ismételgesse: „Nem, nem,

nem.” Látta, hogy tűnik el egykori szépsége, hogyan hervad, és hogyan erőlködik hasztalanul, hogy naiv rafinériákkal feltartóztassa az idő kérlelhetetlen múlását. Az asszony már régen úgy intézkedett, hogy ne hívják meg többé palotájába régi barátnőjét, Thérése Tallient; most túlságosan szabadosnak tartotta, nem megfelelőnek Franciaország első házának válogatott társaságához. Bonaparte ebbe vita nélkül beleegyezett - teljes egészében osztotta véleményét, de magában másként magyarázta felesége elhatározását: az az asszony, akit 1794-ben „thermidor boldogasszonyának” neveztek, tíz év múltán is megőrizte káprázatos szépségét. Joséphine el akarta kerülni a rá nézve előnytelen összehasonlításokat.

Egyszóval, Bonaparte feleségének minden gyöngéjét, hibáját világosan látta. Mégis végtelenül ragaszkodott hozzá, az asszonynak még mindig volt fölötte valamiféle hatalma. Ebben az öregedő kreol nőben még mindig volt valami varázs, nőiesség, kedvesség; különös képesség arra, hogy megnyerje magának az embereket. Franciaország első hölgyének új szerepét olyan könnyen és magabiztosan töltötte be, mintha gyermekévei óta erre oktatták volna. Abban a nehéz és bonyolult játszmában, amelyet Bonaparte öt éve, 1799 óta folytatott, többet és jobban segítette őt bárkinél. Okos volt, gyors felfogású; lágysága éles kontrasztot alkotott Bonaparte szögletességével és keménységével. Amit ez utóbbi semmiképpen sem tudott elérni, azt Joséphine a fehér asztalnál elintézte egy pillanat alatt, egyetlen szóval, egy mosollyal, átnyújtva egy csésze teát. Minden nehéz játszmában a legügyesebb, legmegbízhatóbb szövetségesnek és barátnak bizonyult.

És egyszerre csak a legfontosabb és legkényesebb kérdésben Joséphine szembehelyezkedett vele. Joséphine ellenezte Bonaparte monarchiáját, a Bonaparték örökjogú hatalmát, bárhogyan nevezzék is azt. Indítékai, alapjában véve, távol álltak bármiféle politikai számításoktól; neki nem lehetett többé gyermeke. Napóleonnak nem lesz utódja, s így a válás elkerülhetetlen. Ezek, természetesen, olyan érvek voltak, amelyek nem kerültek nyilvános megvitatásra. Joséphine ellenezte Bonaparte örökletes hatalmát - ez teljesen elegendőnek bizonyult. Bonaparte asszonyról hamarosan úgy beszéltek, mint Franciaország első antibonapartistájáról.

Ebben a nehéz harcban szövetségesek kellettek neki, s hamarosan talált is egy elég erős szövetségest Joseph Fouché személyében. Egy ideje nehezen magyarázható okokból (többek közt a Bonaparte-testvérek iránti közös ellenszenvből) Joséphine és Fouché között kapcsolat létesült. A Bonaparte monarchiája létrehozása kérdésében Fouché szilárdan negatív álláspontra helyezkedett. Az egykori hébert-ista nem azért ellenezte a monarchiát, mert ez nem egyezett meggyőződésével, hanem mert nem egyezett érdekeivel. Meggyőződése a hosszú évek alatt változott, érdekei mindig személyesek voltak. Fouché nem ok nélkül feltételezte, hogy egy monarchia esetén, bármi legyen is ennek a neve, lyoni terrorista múltja kellemetlenséget okozhat neki; a legjobb esetben is arra fogják kényszeríteni, hogy a háttérben maradjon. Ezek az okok teljesen elégségesek voltak ahhoz, hogy szövetségre lépjen Joséphine-nel s együttesen szembehelyezkedjenek az első konzul szándékaival.

Bonaparte hamar észrevette a közvetlen környezetében felmerülő akadályt. Joséphine-től akkor, 1804-ben nem akart elválni. De elegendő más nyomós oka is volt arra, hogy ne tartsa vissza a túlságosan vállalkozó szellemű minisztert. A X. év fructidor 26-án (1802. szeptember 13-án) bejelentették a rendőr-minisztérium megszüntetését. (Levél Cambacéréshez, akire Bonaparte e döntés gyakorlati megvalósítását rábízta; nyilván nem kívánt találkozni Fouchéval.) Fouchét kinevezték szenátornak és bőséges anyagi kárpótlást kapott. Ezt az embert esetleg még fel lehet használni. Magát a rendőr-minisztérium felszámolását jelentős politikai tettként tálalták föl; a konzuli hatalom megszüntette a belvillongásokat; kihúzta a talajt valamennyi előző párt lába alól; az

összes franciákat egyetlen családban egyesítette, „egyetlen francia pártban”. A rendőr-minisztériumra nincs többé szükség, értelmetlenné vált; a szükséges rendet biztosítani fogja az igazságügy-minisztérium és maga Régnier igazságügy-miniszter úr.

Bonaparte meg volt elégedve ezzel a szerencsés megoldással. Joséphine-t meg tudta békíteni. Mindent megígért neki, amit csak kívánt, s hogy teljesen megnyugtassa, azt javasolta, hogy kapcsolatukat újabb kötelékkel erősítsék meg: mostohalányát Hortense-ot adják nőül öccséhez, Louis-hoz. A Bonaparték és a Beauharnais-k ezen új kapcsolatából születendő gyerekeket örökbe fogják fogadni. Napóleonnak és Joséphine-nek utódai lesznek. A politikai házasságnak leleményesen kigondolt változata volt ez, amely számba vett mindent, kivéve a két fél kölcsönös rokonszenvét. Mint tudjuk, megbosszulta magát. (Ez a házasság szerencsétlen volt, s a házastársak hamarosan ténylegesen különváltak. Ráadásul Louis kategorikusan elvetette a gondolatát annak, hogy hipotetikus fiát nyilvánítsák utódnak.) De a következmények később mutatkoztak meg; egyelőre Bonapartének sikerült helyreállítani otthonában a békét és leküzdeni felesége ellenállását ezzel a tervvel szemben. Franciaország fölött az ég, amely 1802 márciusában felhőtlennek látszott, hamarosan kezdett beborulni. „Szilárd béke!”, „Tisztességes béke!”, „Huzamos béke!” - hányszor ejtették ki és ismételgették ezeket a szavakat 1802 tavaszán. Ezek illúziók voltak.

Az amiens-i béke lélegzetvételnyi szünetnek bizonyult az Anglia és Franciaország közötti hosszú, makacs harcban. Azok az ellentétek, azok a vitás kérdések, amelyeket nem oldottak meg, csak elodáztak, előbb vagy utóbb szükségképpen ismét vita tárgyává váltak. Jóakarattal e viták felmerülését halogatni lehetett volna. Jóakaratot azonban egyik fél sem tanúsíthatott: az elsőbbségért harcoló két tőkésország gazdasági és politikai vetélkedését csak az erő dönthette el. Két természeténél fogva agresszív országnak az összeütközése volt ez.

A kutatók, akik ezt az időszakot tanulmányozták, nagy figyelmet fordítottak annak a kérdésnek a tisztázására, hogy ki tette elsőként elkerülhetetlenné a szakítást. Bonaparte mindig hangsúlyozta, hogy

a háború kiújulásáért Angliát terheli a felelősség, s hogy az angol kormány az amiens-i béke másnapján azon törte a fejét, hogyan térjen át a békéről a háborúra. Ezekben az érvekben van bizonyos igazság. Az amiens-i béke valóban előnyösebb volt Franciaországra, mint Angliára nézve, s míg Franciaországban általános megelégedést keltett, Angliában, talán éppen ezért, dicstelen, rossz békének tekintették; már az első napokban is élesen bírálták. Igaz az is, hogy a brit kormány sok cselekedetében világosan kifejeződött az a szándék, hogy megsértse az első konzult, ingerelje, meggondolatlan lépéseket provokáljon ki. Erre az első bizonyítékot az szolgáltatta, hogy lord Withworthot nevezték ki párizsi nagykövetnek. Azt a férfit küldték Párizsba az első konzulhoz, akinek már a neve is emlékeztetett a Mihály-palotában elkövetett éjszakai gyilkosságra... Miért? Újabb gaztettek előhírnökeként? Éjjeli bagolynak, amely új bajokról huhog? A babonás korzikai ez iránt az ember iránt borzalommal határos utálatot érzett. Bonaparte hirtelen dühkitörését Joséphine március 13-i nagy fogadásán - amikor rikácsoló hangon kiáltott rá a szenvtelen és gőgös Withworthra: - Málta vagy háború! És jaj a szerződésszegőknek! - ezt a dühkitörést nemcsak az amiens-i békeszerződés cikkelyeinek megszegése idézte elő. Merészelték nagykövetként hozzáküldeni azt a férfiút, akinek része volt Pál meggyilkolásában. Saját házába gyilkosokat küldenek!

Igaz, hogy Franciaországnak, természetesen, inkább állt érdekében mennél tovább fenntartani a béke állapotát, halogatni a szakítást. Ezt még Withworth is beismerte: „Úgy látom, hogy Bonaparte nagyon is óhajtja a tárgyalások folytatását és a lehetőség szerint el akarja kerülni a szakítást.” Mindez igaz. De ugyanúgy nem fér kétség ahhoz sem, hogy Bonaparte tettei, az általa folytatott politika, nem segítették elő a két fél kibékülését. 1802 márciusában, az Angliával való békeszerződés megkötésének napjaiban Santo Domingóba harmincötezer katonából álló expedíció indult, amelynek élén az első konzul sógora, Leclerc állott. Ugyanez év szeptemberében elindult a Levantére Sébastiani tábornok missziója, amelyet ugyan a közvélemény előtt úgy tüntettek fel, hogy célja a kereskedelmi lehetőségek tanulmányozása, de valójában egészen mást tanulmányozott - Egyiptom újabb meghódításának tényleges lehetőségeit. 1803 áprilisában elutazott Indiába Decaen tábornok missziója; egy titkos utasítás értelmében a tábornoknak

megállapodást kellett kötnie az indiai törzsekkel az angolok elleni közös harc megszervezésére vonatkozóan.

íme, az akkori Franciaország gyarmati politikája legfőbb lépéseinek száraz krónikája. Bármelyek is e politika reális eredményei (a Santo Domingo-i expedíció például teljes kudarccal végződött), Londonban a francia politika angolellenes tendenciájának tekintették. Franciaország kontinentális politikája kezdve Piemonte annexióján (1802. szeptember) és végezve a határozott ellenszegüléssel azokkal a próbálkozásokkal szemben, hogy az angol áruk meghódítsák Franciaország és a tőle függő országok piacát, még nagyobb felháborodást keltett Londonban. Egy szó mint száz, több mint elegendő valóságos ok volt a kölcsönös ingerültségre. A La Manche csatorna mindkét oldalán ezt követő politikai megnyilvánulásokban a hagyományos utalások Bonaparte „csillapíthatatlan nagyravágyására" és Pitt „álnokságára" csupán a konfliktus valóságos rugóinak elleplezésére szolgáló szokásos konvencionális formát jelentették. Ezeknek a rugóknak teljesen prózai tartalmuk volt és főképpen a gazdasági érdekek és a katonai-stratégiai elgondolások területére tartoztak.

1803. május 12-én a két ország között megszakadt a diplomáciai kapcsolat. De a Franciaország és az Anglia közötti háború az oroszlán és a cethal párviadalához hasonlított. Franciaországnak nem volt hajóhada, hogy vereséget mérjen Angliára a tengeren. Nagy-Britanniának nem volt hadserege, hogy megverje Franciaországot a szárazföldön. A párharcban egyik sem kerekedhetett felül. Ennélfogva a két hatalom közti küzdelem szükségképpen a kontinentális szövetségesekért folyó küzdelemmé változott. Az első szakaszban a harc kimenetelét mindenesetre a diplomácia eszközei döntötték el.

1803-ban Bonaparte derűlátóan ítélte meg a perspektívákat. Továbbra is elsőrendű jelentőséget tulajdonított az Oroszországgal való viszonynak. A várakozásokkal szemben sikerült megegyezésre jutnia az új cárral. I. Sándor trónra lépése alkalmából Napóleon Oroszországba küldte szerencsekívánatainak tolmácsolására legjobb diplomatáját, akinek, igaz, nem volt semmiféle diplomáciai képzettsége. Az okos, mértéktartó, tapintatos Duroc nem volt tolakodó, s el tudta nyerni a cár rokonszenvét, s neki is tetszett a

cár. Mindketten fiatalok lévén (harminc esztendősek sem voltak) meg tudták találni a helyzetük különbségének tudata által megfelelően adagolt barátságos hangot. A tárgyalások gyors ütemben haladtak, s október 8-án Párizsban a Francia Köztársaság és az Orosz Birodalom szerződést írtak alá. (A Szovjetunió Külügyminisztériuma. Oroszország külpolitikája a XIX. században és a XX. század elején.) Két nap múlva, október 10-én ugyanott, ugyanazon hatalmak között egy olyan titkos megállapodás aláírására került sor, amely együttes összehangolt akciókat irányozott elő a német és az olasz politika kérdéseiben és a jó viszony helyreállítását Franciaország és Törökország között. A francia diplomáciának ez kétségtelen sikere volt, és egyik nagy diplomáciai győzelme. Enélkül talán Amiens sem lett volna lehetséges.

A Londonnal való súlyosbodó konfliktusában Bonaparte szilárdságát fokozta az, hogy számított Oroszországra. 1802 júniusában sikerült megállapodást kötnie az Oroszországgal és a Németországgal kapcsolatos kérdésekben. Nem kellett-e ebben a két hatalom közötti szoros együttműködés megteremtését látni? Bonaparte minden bizonnyal túlbecsülte ennek értékét. Nem vette kellőképpen figyelembe, hogy az orosz kormány kapcsolatait nemcsak Franciaországgal, hanem egyúttal Angliával és Poroszországgal is javította. Bonaparte egy hatalmas kontinentális koalíciónak - Franciaország, Oroszország és Poroszország koalíciójának - létrehozására gondolt. A három kontinentális hatalom koalíciójának a gondolata nem volt alaptalan. Az I. Sándor melletti titkos bizottság 1802. március 24-i ülésén Kocsubej fölvetette a „Franciaország, Oroszország és Poroszország közötti szövetség megkötésének” kérdését. A cár állásfoglalása általában kedvező volt. Vajon szembeszállhat-e Anglia egy ilyen legyőzhetetlen szövetséggel? Nem közeledik-e az az idő, amikor a pökhendi és büszke angolok kénytelenek lesznek beadni a derekukat?

Ám ahhoz, hogy a lehetőséget valósággá változtassák, állhatatos erőfeszítésekre, türelemre volt szükség. Sok minden másként alakulhatott. Bonaparte ezt nem vette figyelembe a kellő időben.

1803 májusában, amikor véget ért az oly rövid ideig tartó béke, Napóleon harminchárom éves volt. Telve volt energiával és erővel,

a világot óriási csatamezőnek látta, ahol veszélyek leskelődnek rá, akadályok tornyosulnak, amelyek az ellenfél erőit felülmúlják, de ahol, akár az arcolei hídnál, Lodinál, Rivolinál, csillaga megvilágítja a győzelemhez vezető utat. Annak a szűk körű tanácsnak a zárt ülésén, amelyet az első konzul 1803. május 11-én hívott össze a Withworth által átnyújtott ultimátum megvitatására, a szavazatok megoszlottak. Bonaparte az ultimátum elutasítása mellett foglalt állást. Talleyrand és Joseph Bonaparte, akik Angliával a tárgyalásokat folytatták, határozottan abban az értelemben nyilatkoztak, hogy engedményeket kell tenni és meg kell óvni a békét. Berthier, mivel mindig Bonapartét követte, továbbá Decrés, a tengerészeti miniszter, nem lévén flottája, semmit sem kockáztatott - az első konzult támogatta. Egyébként mindenképpen az ő véleménye volt a döntő. Bonaparte bátran nézett szembe a háborúval. Kifejezte azt a meggyőződését - s a továbbiakban ezt a gondolatát nemegyszer ismételte -, hogy az új háború nem fog sokáig tartani. Május volt, tavasz - a reménységek, az örömmel teli várakozások ideje, s 1803 tavaszán, ezen az utolsó békés tavaszon sokan hittek ezekben az ígéretekben.

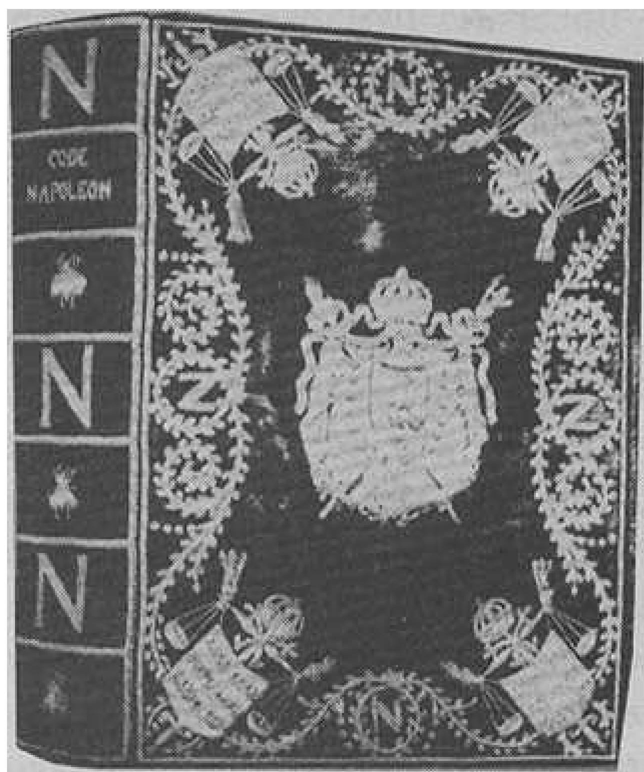
Vajon tudhatta-e akkor Bonaparte, előre láthatták-e az őt rokonszenvvel hallgató emberek, hogy e májusi napok lesznek a béke utolsó napjai, hogy egy pusztító, könyörtelen, véget nem érő háború kegyetlen időszaka következik el, amely mindent el fog söpörni: életek százezreit, az emberi munka gyümölcseit, a be nem teljesült reményeket, s annak a férfiúnak az álmait, császárságát, sőt dicsőségét is, aki olyan könnyű szívvel idézte fel a háborút.

Két nagyhatalom hadiállapotban állt egymással, de hadműveletek, csaták, ütközetek nem voltak. A hadviselő felek persze lezárták kikötőiket, embargó alá vették az ellenséges hajókat és árukat; az ellenfelek elvitték a nekik jutó zsákmányt, fokozódott a gazdasági háború mindkét részről, ahogy az az ilyen esetekben lenni szokott, csak éppen hadműveletek nem folytak.

Ezt a szünetet, amely nem lehetett hosszú, Bonaparte igyekezett mindenképpen felhasználni a döntő ütközet érdekében. A nyugati partvidéken, Boulogne-sur-Mer mellett, óriási katonai tábor létesült. Bonaparte az ellenséget szíven akarta találni: Nagy-Britanniát szigetein akarta megverni, a Temze partján akarta a békét

diktálni. Mindent alárendelt ennek a célnak. A boulogne-i táborban éjjel-nappal lázas munka folyt. Munkáskezek ezrei serényen dolgoztak az új hajók, szállító hajók, uszályok építésén; minden, ami fenntartotta magát a vizen és nem merült alá nyomban, alkalmas volt a kitűzött célra. Európa-szerte feszült figyelemmel követték a fenyegető előkészületeket a brit szigettel szembeni oldalon. A *Moszkovszkije vedomosztyi* közölte: ,,Az Anglia elleni expedíció előkészületei fáradhatatlan aktivitással folynak... A konzuli gárda parancsot kapott, hogy álljon készen a hadjáratra." A terv megvalósítása közelinek is, távolinak is tűnt, könnyűnek is, kivihetetlennek is. Nagy-Britannia közel volt, csak egy keskeny tengerszoros választotta el, a tenger acélkék sávja. Nem rendelkezett erős hadsereggel, csaknem védtelen volt; vajon ellent tud-e állni Bonaparte hadserege heves lendületének? A hadvezér már előre élvezte a közeli diadalt. „Csak három ködös éjszakára van szükségem" - mondotta. Mindössze... három ködös éjszaka - s akkor át lehet ugrani a La Manche csatornán, s Anglia vereséget szenved. De időnként töprengeni kezdett, kétségek fogták el; úgy vélte, tíz év is kevés egy valamirevaló, Angliával szemben helytállásra képes flotta összeeszkábálására... De bárhogy állt is a dolog, készülődni kellett a már közeledő döntő összecsapásra.

A Code Napóleon, a Polgári Törvénykönyv

Közben pedig meg kellett oidani az élet által felvetett halaszthatatlan feladatokat. Befejezéséhez közeledett a Polgári Törvénykönyv megalkotására irányuló óriási, kétéves munka. Az első konzul a legtevékenyebben részt vett a munka minden szakaszában. Az ülések nemegyszer délben kezdődtek és este kilenckor értek véget. 1804 elején a Kódexnek mind a 2281 paragrafusa össze volt állítva és végleg megszerkesztve. A XII. év ventôse 30-án (1804. március 21-én) végre elfogadták a Polgári Törvénykönyv hatályba lépéséről szóló törvényt. Ez a pontosan osztályozott magánjogi törvények teljes tára volt, amelyek megerősítették és szabályozták a polgári társadalom viszonyainak rendszerét. A Polgári Törvénykönyv a maga idejében, abban a korszakban, amikor megjelent, feltétlenül történelmileg haladó jelenség volt. Marx ezt igen világosan megfogalmazta: „... a francia Code Napoléon pedig nem az ó-testamentumból, hanem Voltaire, Rousseau, Condorcet, Mirabeau, Montesquieu eszmeiskolájából és a francia forradalomból eredt”.

Mint kora minden jelentékeny művének, a Polgári Törvénykönyvnek, melyet később „Code Napoléon”-nak neveztek, szintén hosszú élet adatott meg. Nemcsak túlélte alkotóját, azokat az embereket, akik létrehozásához hozzájárultak munkájukkal, értelmükkel, tehetségükkel, hanem át is lépte országa határait. Ez a kódex mint a kapitalista társadalom normáinak mesteri jogi kifejezése megőrizte jelentőségét mindaddig, amíg a társadalmi fejlődés föl nem váltotta a tőkés társadalmat a magasabb rendű és haladó szocialista rendszerrel.

Bonaparte tisztában volt annak a jogi dokumentumnak a jelentőségével, amelyre annyi időt és energiát fordított. Amikor az élet már mögötte volt és józanul mérlegelhette mindazt, amit tett, Szent Ilona szigetén azt mondotta: „Igazi dicsőségem nem a negyven csatában rejlik; Waterloo valamennyit eltörölte. De a Polgári Törvénykönyv nem merül és nem merülhet feledésbe.”

Egy ideje ez a szokatlan, ez a mindennapos háború valódi háború nélkül nyugtalanítani kezdte Bonapartét. Nem volt semmiféle határozott ok az aggodalomra. Az angolok tevékeny és erélyes diplomáciai támadásokat folytattak; erőfeszítéseik egy újabb, harmadik koalíció létrehozására összpontosultak; a Talleyrand-tól és a diplomáciai megbízottaktól érkező összes jelentések megerősítették ezt. A háború nemcsak a boulogne-i tábor létesítése következtében, hanem az élelmiszerárak emelkedése következtében is érződött. Egyszóval, minden úgy folyt, ahogyan az várható volt. S mégis, az elhúzódó szünetben, ebben a nyugalomban, amely, úgy látszott, olyan tartósan uralkodik az országban, a látszólagos általános megbékélésben mindenkit a maga gondja foglalt el Bonaparte valami csalárdságot, sőt talán veszélyt szimatolt. Az intuíció embere volt, s hitt intuitív megérzéseiben: ritkán vezették félre...

Átnézve az igazságügy-minisztérium által beküldött kimutatásokat, véletlenül felfigyelt valami szabálytalanságra: Két chouant - huhogót -, akiket még októberben letartóztattak (a nevük nem mondott semmit) mindeddig (ez januárban volt) nem hallgattak ki. Az első konzul intézkedett, hogy egy katonai bizottság foglalkozzék velük.

Megrendítette Bonapartét, amit egy idő múlva megtudott. A kihallgatott személyek egyike, bizonyos Querelle, aki előbb tagadott és akit halálra ítéltek, január 28-án új vallomást tett. Közölte, hogy Franciaországban, sőt Párizsban a múlt év augusztusa óta chouan terrorista csoport működik, élén Georges Cadoudallal. Bonaparte azonnal, megkerülve Régnier igazságügy-minisztert, aki az ügyet nem vette észre, megbízta a vizsgálattal Réalt, Chaumette-nek, az 1793-as Községtanács ügyészének helyettesét, egykori cordelier-t, a határozott tettek emberét. Bonaparte óvatosabb lett; azelőtt olykor egyedül, kíséret nélkül, gyalog járt színházba; most körültekintőbbnek kellett lennie; úgy érezte, minden sarok mögül veszély leselkedik rá.

Georges Cadoudal a chouanok, a huhogok mozgalmában különleges helyet foglalt el. Ezt az iskolázatlan breton parasztot, aki nem tudott helyesen írni, a természet élénk és éles ésszel, a vadász megfigyelőképességével és éles szemével, az emberek vezetésének képességével áldotta meg. Óriási termetével, bámulatos testi erejével ügyetlen medvének tűnhetett volna fel, ha nem párosult volna benne a hatalmas erő hihetetlen ügyességgel és fürgeséggel. Fanatikus híve volt a Bourbonoknak és a legbonyolultabb megbízásokat is elvállalta. Nem volt afféle közönséges gyilkos, mint Margadel; más időkben, például a középkorban, az ilyen emberből egy vallásos szektának a vezetője lehetett volna. A XIX. század elején a huhogok földalatti mozgalmának lett egyik vezetője, s a fennhéjázó, dölyfös arisztokraták ellentmondás nélkül teljesítették ennek a szűkszavú férfinak a parancsait.

Cadoudal Párizsban… Ez azt jelentette, hogy Bonaparte ellen ismét hajtóvadászatot rendeznek, ismét minden lépését figyelik; ismét a gyilkosok tőrjei fenyegetik. Nem kell-e az első konzulnak újból Withworthra gondolnia? Pál Withworthöt kiutasította Pétervárról, de az a távolból is halálos csapást tudott mérni rá. Vajon Withworth hosszú karja nem nyúl-e át most is a tengerszoroson?

Réal teljesítette a neki adott megbízást. Nem tudta felkutatni Cadoudalt, de letartóztatta legközelebbi cinkostársát, Bouvet-t, s ekkor képet kapott az összeesküvés méreteiről. Február 13-án Réal jelentést tudott tenni Bonapartének arról, mit sikerült megállapítania. Közölte, hogy Cadoudalt és embereit egy

angol hajón dobták át Biville-be, hogy Cadoudal, aki ötszáz mindenre elszánt fickóval rendelkezik, arra vár, hogy lehetősége nyíljék Bonaparte elrablására, amikor az útban van Maimaison felé, vagy hogy meggyilkolja; hogy nemcsak Cadoudal van Párizsban, hanem Pichegru is, s összehangoltan tevékenykednek, várva a királyi ház egyik tagjának megérkezését, d'Artois grófét vagy Condé hercegét; végül, hogy Pichegru találkozik Moreau-val...

Bonaparte némán hallgatta Réalt. Amikor az befejezte mondandóját, félrevonult és gyorsan keresztet vetett. Nem volt hivő ember, s ez az ösztönös mozdulat, amely gyermekkorából megmaradt, elárulta, mennyire fel van dúlva.

Bonaparte három napig gondolkozott Réal közlésein. Február 16-án reggel a francia főváros lakosai a *Moniteur* aznapi számából megtudták, hogy az előző éjjel letartóztatták lakásán Moreau-t, hogy leleplezték egy az angolok és a királypártiak által szőtt összeesküvést, amely az első konzul életét fenyegette. Egyúttal ismeretessé lett, hogy lezárták a városkapukat, hogy Murat tábornokot kinevezték Párizs katonai kormányzójává, és hogy az egész rendőrséget alárendelték Réalnak. A városban, amint azt óvatosan szájról szájra adták, letartóztatások és házkutatások folynak.

Gallo márki, aki azokban a napokban Párizsban tartózkodott, ezt írta; „A közvélemény annyira fel van dúlva, mintha földrengés lett volna." Az összeesküvés leleplezésére vonatkozó tudósítások nemcsak Párizsban, hanem egész Európában nagy szenzációt keltettek. Hamburgból február 25-én ezt jelentették: „Ebben a percben érkezett ide Párizsból az a hiteles hír, hogy ott összeesküvést lepleztek le... Ennek az összeesküvésnek az volt a célja, hogy megöljék az első konzult, ellenforradalmat csinháljanak és valamelyik francia herceget ültessék a trónra." Hágából február 21-én ezt írták: „Mindenkinek a figyelme Párizsra és az ott felfedett összeesküvésre irányul." A londoni tőzsdén mesterséges árfolyam-felhajtásra spekuláltak, két héten át minden reggel azt híresztelték, hogy az első konzult már meggyilkolták. Egy jó ideje tartó csönd és nyugalom után újból megdördült az ég. Minden összegyűlt: a félelem Cadoudal gyilkosaitól, akiket nem találtak meg, valamint a konzuli kormány megtorlásaitól, a

felháborodás Moreau letartóztatásán. Amit Bonaparte előre látott, amitől tartott, valóban megtörtént. Moreau vétkességében nem hitt senki. A republikánus tábornok az országban akkora népszerűségnek örvendett, hogy még azok sem tudtak hinni bűnösségében, akiket őszintén nyugtalanított az a veszély, amely Bonapartét fenyegette. Február 17-e után éjjel Párizs utcáin plakátokat ragasztottak ki: „Az ártatlan Moreau, a nép barátja, katona apánk - vasra verve! Az idegen, a korzikai bitorlóvá és zsarnokká lett! Franciák, ítéljetek!”

Bonaparte képtelen volt megváltoztatni a közhangulatot. A hohenlindeni hős iránti rokonszenv csaknem tüntetőén jutott kifejezésre. Moreau asszony szinte állandóan látogatókat fogadott; számuk nőttön nőtt. A lapok közölték: „Moreau asszony 25-én (február) ismét látogatókat fogadott, és abban az utcában, ahol a háza van, mindkét oldalon végig hintók álltak.” Bonapartéra gyilkosok vadásztak, akiket a rendőrség nem tudott megtalálni, s mégis arra kényszerült, hogy mentegetőzzön olyan vádakkal szemben, amelyek szerint tönkre akarta tenni az ártatlan Moreau-t. Réal és Murat, úgy látszott, egész Párizst fenekestől felforgatták, de senkit sem találtak. Kihirdették, hogy a Cadoudal bandájához tartozó bűnözők rejtegetéséért főbelövés jár. Az utcák, kávéházak hamarosan megteltek álruhás rendőrökkel. De Cadoudal embereinek nem akadtak nyomára. A párizsi tréfamesterek még otthon is óvatosan néztek körül, de azért azt suttogták: „Nem lehet megtalálni azokat, akik nincsenek.” De hallatszottak más vélemények is. Némelyek úgy gondolták, hogy ezúttal Bonaparte nem menekül meg a haláltól. Sok újság átvette a londoni lapok közleményét: „Tegnap az egész városban ilyen tartalmú cédulák voltak kiragasztva: Mivel Bonaparte meggyilkolása és XVIII. Lajos trónra lépése hamarosan be fog következni, a franciák nagy része vissza fog térni Franciaországba; ezért e közlemény szerzője felajánlja szolgálatait mint nyelvtanár.” Már nem is kételkedtek abban, hogy az első konzult meg fogják gyilkolni. Bonaparte sietett emlékeztetni arra, hogy nem tartozik az ijedősök közé. Február 19-én megjelent az Operában; úgy tűnhetett, hogy csak az érdekli, ami a színpadon történik. Ugyanezekben a napokban ismeretessé vált, hogy a letartóztatottak száma Párizsban is, vidéken is növekszik.

Február 27-én letartóztatták Pichegrut; minden éjjel menedéket változtatva, egyik „hű barátjánál” töltötte az éjszakát, s az százezer tallérért feljelentette a rendőrségen. Ezt követően elfogták a Polignac hercegeket - két fivért - valamint Riviére márkit, d’Artois grófnak, a király testvérének az adjutánsát. A közvélemény ismét megrendült: tehát minden igaz, csakugyan létezett összeesküvés, és szálai a Bourbon-ház fejéhez vezetnek. Az összes tanúbizonyságok megegyeznek abban, hogy a Bonaparte iránti rokonszenv egy csapásra fokozódott. Tíz nap múlva, március 9-én Cadoudalt fölismerték egy nyitott kocsiban az Odéon útkereszteződésnél, s kemény tusa után elfogták. Cadoudal, miután meggyőződött arról, hogy a játszmát elvesztette, nyugodtan és hidegvérűen, igyekezve magára vállalni a felelősség nagyobbik részét, igazolta az összes vádakat.

Bonaparte közel járt az igazsághoz, amikor Réal első, megdöbbentő beszámolója után azt mondta: „Réal, ön még sok mindent nem tud.” Ez így volt. Minden egyes nap új, ijesztő bizonyítékokat hozott erre a szerteágazó összeesküvésre vonatkozóan, amely, úgy látszott, az államszervezet valamennyi pórusába behatolt. Akár nivose 3-án, a véletlen, néhány pillanat mentette meg Bonapartét a csaknem elkerülhetetlen pusztulástól. Georges Lefebvre-nek igaza volt, amikor azt állította, hogy Bonaparte csak az igazság egy részét tudhatta meg. Nem tudhatta meg, talán nem is akarta megtudni az egész igazságot; túlságosan ijesztő volt, és ő ezt sejtette. Mint 1800 júliusának napjaiban, Marengo és a titkos beszélgetések után, újból úgy tett, mintha nem látná, nem venné észre, nem értené azt, ami történik. Levelet ír Barbé de Marbois pénzügyminiszternek, aki fructidor napjaiban közel állt Pichegruhöz, s akit azzal gyanúsítanak, hogy az utóbbi időben összejárt a zendülő generálissal. „Pénzügy-miniszter polgártárs, csak az ön leveléből tudtam meg, hogy önt azzal gyanúsítják, hogy összejárt Pichegruvel... Az vigasztal, hogy ebben a szerencsétlen ügyben egyetlen olyan ember sem akadt, akit én neveztem ki a kormányba vagy aki valamennyire is közel áll hozzám, s akit közvetve vagy közvetlenül bármivel is vádolhatnának.”

Vajon hitt-e abban, amit írt? Aligha. Ez a levél, amelynek igyekezett nyilvánosságot adni, más célokat követett. Meg akarta osztani és le akarta szerelni ellenfeleit. Lehet, hogy a képzelete még felnagyította

a valóban megtörténteket. Mindenütt ellenségeket látott. Minden oldalról körülvették. Érdemes felhívnunk a figyelmet arra, hogy a Barbé de Marbois-hoz intézett fenti levélben Bonaparte megkerülte az egyenes választ arra, hisz-e vagy nem azokban a híresztelésekben, amelyek szerint Barbé de Marbois találkozott Pichegruvel. Igen valószínű, hogy ezeket a híreszteléseket megalapozottaknak tartotta. S éppen ezért sietett ország-világ előtt kinyilvánítani munkatársai iránti bizalmát. A Barbé de Marbois-hoz írt levél az amnesztiáról szóló manifesztum. Amikor fennhangon kijelenti, hogy munkatársai közül senki sem keveredett bele a „szerencsétlen ügybe", nemcsak megnyugtatta mindazokat, akik megijedtek, hanem ezzel lehetővé tette mindazoknak, akik közvetve vagy közvetlenül valóban részt vettek az összeesküvésben, hogy eldobják a fegyvert, kilépjenek a sorból. Abban az időpontban, amikor a harc még nem ért véget és kimenetele még nem volt teljesen világos, Bonaparte a legfontosabbnak az ellenfelek számának csökkentését tekintette. A politikában is, akár a háborúban, ugyanazt a taktikai elvet követte: megosztani az ellenfél sorait, ezzel csökkentve ütőerejét.

Ebben a zaklatott időben, amikor a konzulátus kormánya, úgy látszott, már kezdi leküzdeni azt a válságot, amelyet az olyan véletlenül leleplezett összeesküvés idézett elő, váratlanul feltárultak a „szerencsétlen ügynek" olyan új aspektusai, amelyek azonnali döntéseket követeltek.

Az első letartóztatásoktól kezdve az összes vádlottak, akik vallomást tettek (Moreau bizonyítékok híján hosszú ideig mindent tagadott), egyhangúlag azt állították, hogy az akció időpontjára Franciaországba kellett érkeznie az egyik hercegnek, a királyi család tagjának. Savary kapta azt a megbízást, hogy a hercegre lesben álljon Bivillében, megfigyelés alatt tartva az egész parti övezetet; szilárdan meg voltak győződve arról (és a letartóztatottak vallomásai ezt megerősítették), hogy Angliából fog érkezni. De az idő múlott... Eltelt egy hónap, egy második, s a megfigyelés semmiféle eredményt nem hozott: a herceg nem érkezett meg... Savary üres kézzel tért vissza Párizsba.

S akkor egyszerre kitudódott, hogy egy herceg, a királyi család tagja, egészen a közelben tartózkodik, nem nem a nyugati határnál,

hanem a keleti határ közelében, a Franciaországgal határos badeni hercegségben. Ez nem d’Artois gróf volt, hanem Louis-Antoine-Henri de Bourbon-Condé d’Enghien hercege, a királyi ház egyik fiatal sarja. A legnagyobb szenzációt az a hír keltette, hogy az enghieni hercegnél tartózkodik vagy hamarosan hozzáérkezik Dumouriez, a szomorú hírnévre szert tett Dumouriez tábornok, a forradalmi Franciaország árulója.

Aligha lehet pontosan megmondani, ki közölte elsőként ezeket a híreket Bonapartéval. De teljesen kétségtelennek tekinthető, hogy az enghieni herceg letartóztatását és kivégzésének gondolatát elsőként Talleyrand sugallta az első konzulnak. Akkoriban Talleyrand a maga szempontjából még lehetetlennek tartotta a Bourbonok visszatérését - félt a bosszútól. Egyéni érdekei gondolkodásában azonosultak az államérdekekkel; helyesebb azt mondani, hogy az állami politika, amilyen mértékben ő határozta meg, alá volt rendelve az ő egyéni érdekeinek. Igen állhatatosan és ügyesen meggyőzte Bonapartét arról, hogy az enghieni herceget ki kell végezni. Hogy ez miként történjék, hogyan tartóztassák le idegen, semleges földön, milyen jogi formát adjanak ennek a kivégzésnek - ezek részletek voltak, amelyek nem érdemeltek komolyabb figyelmet. Később Talleyrand ugyanezzel a háborítatlan nyugalommal tagadta az enghieni herceg ügyében való részességét; akadtak, akiket, ha megtéveszteni nem is tudott, meggyőzött arról, hogy helyesebb, ha úgy tesznek, mintha ezt elhinnék. De 1804-ben világos volt Talleyrand szerepe mindazok előtt, akik közel álltak az első konzul udvarához. Joséphine, aki szembehelyezkedett ezzel a tervvel, ezt mondotta: „Ettől a sátántól reszketek.” (Az, hogy Joséphine nem helyeselte férje intézkedéseit, közismert volt. „Bonaparte asszony belebetegedett a bánatba. Több ízben kijelentette, hogy mindent a világon odaadna azért, hogy Moreau ártatlannak bizonyuljon.”) Egyébként később maga Bonaparte is kijelentette, hogy amíg Talleyrand nem sugallta neki az enghieni herceg letartóztatásának és kivégzésének gondolatát, addig neki eszébe sem jutott. A Talleyrand-éhoz hasonló okokból Fouché is támogatta Condé-Bourbon kivégzésének gondolatát. A lyoni büntető osztag feje, a Konvent küldötte, aki a király kivégzése mellett szavazott, a Bourbonok visszatérését katasztrófának tartotta. Bonapartét arra kellett indítania, hogy örökre elvesse a Bourbonokkal való kibékülés gondolatát, így

áthághatatlan szakadékot kellett teremteni közöttük. Fouché nem alap nélkül feltételezte, hogy a legmélyebb szakadék csak egy Bonaparte által megölt királyi herceg sírja lehet. Fouché a Bourbonoktól a fiatal enghieni herceg holttestével akarta megvédeni magát. Persze (akár Talleyrand), sejtette, hogy Antoine Bourbon kivégzése sok újabb nehézséget fog okozni Bonapartének (amikor mindennek vége lesz, akkor teszi majd híressé vált megjegyzését: „Több volt mint bűn, hiba volt”). De Bonaparte kellemetlenségei nem okoztak gondot sem Talleyrand-nak, sem Fouchénak; nem szerették egymást, de egyek voltak abban a titkos kívánságban, hogy észrevétlenül egy csöpp mérget öntsenek az első konzulnak átnyújtandó részegítő borral teli serlegbe.

Bonaparte azonban nem tartozott azok közé, akiknek idegen véleményeket lehetett sugallni vagy diktálni. Még Fouché és Talleyrand is, akik annyira járatosak voltak a legkörmönfontabb politikai játék művészetében, csődöt mondtak éleslátása előtt; nem nézett bele a kártyáikba, de felismerte szándékaikat, felismerte aduikat, amelyeket a következő húzásra tartogattak. Az utolsó, néhány nappal a halála előtt írt dokumentumban - végrendeletében - Napóleon szükségesnek tartotta, hogy még egyszer visszatérjen az enghieni herceg ügyére. Röviden azt írta: „Megparancsoltam, hogy tartóztassák le és állítsák bíróság elé az enghieni herceget; ezt megkövetelték a francia nép érdekei és biztonsága.” Ez azt jelenti, hogy magára vállalta az egész felelősséget, nem akarta ezt senkivel megosztani, senkire sem áthárítani. S ez volt az igazság. Az enghieni herceget nem azért lőtték főbe a vincennes-i kastélyban, mert Talleyrand meg Fouché, akik ezt kívánták, ezt sugallták Bonapartének, hanem, mondhatnánk, ennek ellenére. Bonaparte néhány napi töprengés után leküzdötte a Fouché és Talleyrand véleményei iránti bizalmatlanságát, illetve előítéleteit és végül meghozta a döntést.

Az események külső menete így festett. Március 8-án Moreau a börtönből levelet küldött Bonapartének. Beismerte, hogy eddig nem mondott igazat, amikor mindent tagadott. Találkozott Pichegruvel ez utóbbi kezdeményezésére, megtagadta az összeesküvésben való részvételt, nem állt szóba Cadoudallal, akit Pichegru az ő engedélye nélkül magával hozott. Mindamellett kétségtelen maradt, hogy a Köztársaság tábornoka meg nem engedett tárgyalásokba

bocsátkozott a Köztársaság ellenségeivel. A levél, nyilván, a csüggedés perceiben íródott; a hősiesség, bátorság dicsfénye, amely eddig Moreau-t övezte, szertefoszlott; levelének lapjairól Moreau gyönge, ingadozó, kétlelkű embernek mutatkozik. Az ügyhöz a levél nem sok új mozzanatot tett hozzá; a benne közölt tények már ismeretesek voltak Moreau hadsegédjének és más letartóztatottaknak a vallomásaiból. Az ellenzék híveinek és saját magának Moreau ezzel a levéllel, amelyet igyekeztek mennél szélesebb körökkel ismertetni, nagy erkölcsi veszteséget okozott.

Március 9-én letartóztatták Cadoudalt. Úgy látszott, a válság vége felé közeledik. De már március 7-én, amikor Talleyrand felhívta Bonaparte figyelmét a Párizshoz közeli Ettenheimben, az enghieni herceg által lakott kastélyban levő veszélyes gócra, Bonaparte gondolatokba mélyedt. Három napig járt-kelt dolgozószobájában, s félhangon Racine néhány sorát mondogatta maga elé. A Soulthoz írt levélből ítélve, a legnagyobb gondot Dumouriez-nak az összeesküvésben való részvétele okozta neki. Dumouriez neve a külföldi sajtó hasábjain is megjelent. De sok máson is gondolkodni kellett.

Március 10-re szűk körű tanácskozást hívtak össze. Ezen részt vett a három konzul, Régnier, a legfelső bíró (igazságügy-miniszter), Talleyrand, Fouché, Murat. Amikor Bonaparte ezt a tanácskozást összehívta, minden bizonnyal már meghozta döntését, de tudni akarta közvetlen munkatársainak véleményét. Talleyrand, Fouché támogatta az enghieni herceg letartóztatásának a gondolatát; abban, hogy azután mi történik, nem kellett megállapodniuk. Cambacérés ellenezte ezt az intézkedést. „Így hát ön fukarkodik a Bourbonok vérével” - vetette oda neki Bonaparte. Cambacérés elhallgatott. Már akkor, 10-én határozatot hoztak a gyakorlati kivitelezésről. A badeni művelet irányítását Caulaincourt-ra bízták; az a tény, hogy erre a célra az első konzul szolgálatába átállt márkit választották ki, arról tanúskodik, hogy Bonaparte milyen alaposan meggondolt és megfontolt mindent; nemcsak egy életre magához akarta láncolni Caulaincourt-t - az előkészületben levő tragédia első felvonását a régi arisztokrácia egyik képviselőjének kellett eljátszania, akit a Bourbon-monarchia melegházaiban tenyésztettek ki. Caulaincourt mindent megtett, amivel megbízták. Későbbi olyan próbálkozásai, hogy igazolja magát, éles ellenvetésekre találtak.

A továbbiakban minden a gondosan kidolgozott tervnek megfelelően folyt. A március, 14-ről 15-re virradó éjjelen az enghieni herceget foglyul ejtették a Badenba behatolt francia dragonyosok; nyomban kiderült, hogy Dumouriez nincs és nem is volt ott; a herceg szolgálatában bizonyos Thuméry állt; az ő németesen kiejtett nevét a francia ügynökök Dumouriez-nak értették vagy úgy tettek, mintha annak értették volna. Az enghieni herceget a vincennes-i kastélyba vitték; teljesen nyilvánvaló bizonyítást nyert, hogy semmi köze sincs a Pichegru-Cadoudal-féle összeesküvéshez. Ennek ellenére március 20-án perét a hadbíróság tárgyalta, Julien ezredes elnökletével, aki annak idején részt vett a Bastille bevételében. Az egész ügy általános irányítása Savaryra hárult. A hadbíróság az enghieni herceget főbelövetésre ítélte. A herceg, aki még mindig nem hitte el, hogy az ügy ilyen fordulatot vesz, mégis levelet írt az első konzulnak; kérte, hogy találkozhassék vele. Bonaparte, miután megkapta a levelet, utasította Réalt, hogy utazzék Vincennes-be és maga vizsgálja meg az ügyet.
Réal végrehajtotta az utasítást, de aznap reggel egy kicsit tovább aludt (mondanunk sem kell, hogy aligha véletlenül), s mire Vincennes-be érkezett, a herceget már kivégezték. Március 21-én hivatalosan közölték a történteket.

Az enghieni herceg kivégzése világszerte hallatlan felháborodást keltett. Pedig ez a bűntett - egy ártatlan embert lőttek főbe - csak egyike volt a bonapartista rezsim számos bűntettének. Hát a Seychelle-szigetekre való száműzetése, a biztos lassú pusztulásra kárhoztatása sok jakobinusnak, akiket a „pokolgép”-ügyben helyeztek vád alá? Hiszen ezek is ártatlan emberek voltak, nem vettek részt a merényletben, de őket senki sem említette. A herceg főbelövése által keltett felháborodás kitörése elsősorban azzal magyarázható, hogy királyi herceg volt és a feudális monarchikus Európa ezt a kivégzést saját arculcsapásának érezte. Ennek a kivégzésnek vagy, ha úgy tetszik, bűntettnek a politikai visszhangját nagymértékben felerősítette az, hogy a herceg fiatal volt (harminckét esztendős), szép és bátor; a legjobban a nők háborogtak - ők határozták meg a közvéleményt a monarchiák fővárosaiban. Lev Tolsztoj ebben a részletkérdésben is csodálatos történelmi érzékről tesz tanúságot: Anna Pavlovna Schérer szalonjában a legjobban az „igaznak”, az enghieni hercegnek a meggyilkolása miatt háborogtak az előkelő hölgyek. Ha Tolsztoj

nemcsak az 1804. évi Pétervárt, hanem más európai fővárosokat is leírt volna, az angol meg az orosz király arcképével kellett volna kezdenie; a felséges királyok szomorúak és dühösek voltak. A nápolyi Mária-Karolina fejezte ki a legszabatosabban a hölgyek érzelmeit: „Valamennyi francia herceg közül csak benne lakozott bátorság és nemes lélek.” Ezen azt kellett érteni: fiatal és szép volt. Egyébként hozzáfűzte: „Csak abban lelek vigaszt, hogy ez az ügy a konzulnak kárára lesz!”

Annak idején észrevették, hogy az enghieni herceg kivégzése körüli felháborodás és lárma annál erősebb, mennél messzebb vannak a méltatlankodók Franciaországtól. A badéni választófejedelem, akinek a jogait valóban durván megsértették, rendkívüli tapintattal nyilatkozott; attól tartott a legjobban, hogy hatalmas szomszédai elégedetlenek lesznek vele. A württembergi herceg, akinek birtokai Franciaországhoz veszedelmes közelségben voltak, helyénvalónak tartotta, hogy gratuláljon az első konzulnak a veszély szerencsés kiküszöböléséhez; az enghieni herceg nevét Stuttgartban ki sem ejtették, tabunak tekintették. Ezzel szemben a távoli Pétervárott a méltatlankodás és a felháborodás nem ismert határokat. „Sándor napjainak gyönyörű kezdete” után már elkövetkeztek a sötét hétköznapok. A vincennes-i kastélyban történt kivégzés a felhalmozódott elégedetlenség levezetésére szolgált. Czartoryski első felindulásában megfogalmazott egy nyilatkozatot, amely a konzuli köztársaság kormányát „haramiák barlangjá"-nak nevezte. De érett megfontolás után úgy határoztak, hogy a jegyzéket mégsem küldik el; egyet jelentett volna a mozgósítási paranccsal, márpedig a hadsereg erre még nem állt készen. Egy hónap múltán, mire a szenvedélyek lecsillapodtak, Ubri párizsi ügyvivő mégis éles formában magyarázatot követelt a gyilkosságra.

Akkor Bonaparte Talleyrand útján egy nevezetes levéllel válaszolt. Ubri jegyzékének durva hangjától eltérően a levél udvarias hangnemben íródott, de annál erősebben hatott a nyugodt szavakban beadott halálos méreg. „Az Oroszország által most tett panasz ennek a kérdésnek a felvetésére indít: ha ismeretessé válna, hogy Anglia által felbujtatott emberek Pál meggyilkolására készülnek és az orosz határtól egy mérföldnyire tartózkodnak, vajon nem sietnének-e elfogni őket?” Ez pontosan acélba találó, hatalmas erejű döfés volt. Az Orosz Birodalom fővárosában, a cár őfelsége

Téli Palotájában, ahol az elhunyt uralkodóról mélységes tisztelettel illett beszélni, ahol szomorúan ejtették ki ezt az idegen szót: „apoplexia” (agyvérzés), úgy tűnt, mindent megmagyaráz, merészeltek egyenes kérdést feltenni I. Pál meggyilkolásáról, és nem féltek felséges fiát azzal vádolni, hogy nem fogta le atyja gyilkosainak a kezét. Ezt Sándor nem tudta megbocsátani Bonaparténak.

Rövid idő alatt sok minden megváltozott Európában. Franciaország, Oroszország, Poroszország legyőzhetetlen szövetségére már nem lehetett gondolni. Inkább megfordítva, számolni kellett egy Franciaország elleni új, harmadik koalíció megalakulásával.

Vajon tisztában volt-e Bonaparte, milyen következményei lehetnek azon elhatározásának, hogy kivégezteti az enghieni herceget? Ehhez nem fér kétség. Az enghieni herceg sorsának eldöntését megelőzte annak a férfiúnak hosszas töprengése, akitől függött az, hogy ezt az erőszakos cselekedetet végrehajtják-e vagy mindent hagynak a régiben. Napóleon történetírói és életrajzírói természetesen keresték a magyarázatát ennek az eseménynek, amely nem annyira jelentőségével, mint inkább váratlanságával hívta fel magára a figyelmet. Valahogy nem volt összhangban Bonaparte általános politikai evolúciójával, az abszolút személyi diktatúra, a császári korona felé vezető útjával. Mi késztette arra, hogy így járjon el? Egyesek az első konzul korzikai természetében véltek megtalálni ennek magyarázatát: a vendetta korzikai szabályai vezették; mások Talleyrand rossz befolyásával magyarázták a dolgot; megint mások azzal a tudatos szándékkal, hogy maga mellé állítsa a republikánusokat... Bonaparte cselekedeteinek rugóit aligha fedheti fel egyetlen egyoldalúan hangsúlyozott magyarázat. Az is kétségtelennek látszik, hogy ez az epizód, akár a neves hadvezér politikai életrajzának többi eseménye, aligha érthető meg helyesen, ha elszigetelten, a dolgok előző és további menetétől függetlenül vizsgáljuk.

Bonaparte politikáját az 1796-os olaszországi hadjárattól kezdve az ellentmondásosság jellemezte. Mindenekelőtt arról van szó, hogy gondolkodásában, cselekedeteiben, politikai tetteiben párosult és összekapcsolódott a haladó és a reakciós, a méltányosság és az agresszivitás; Stendhal valószínűleg még hozzáfűzné ehhez a

színkontrasztokat: a vöröst és a feketét. Ez az ellentmondásosság objektív törvényszerűségeket tükrözött vissza. Azt is könnyűszerrel észre lehetett venni, hogy az idő során, „fel-emelkedése” mértékében, Bonaparte maga is változott - politikai tevékenységében a reakciós és az agresszív elem megerősödött, megszaporodott. Ez a tendencia vitathatatlan, s vészes hatása egyre jobban meg fog mutatkozni. De abban az időben, amelyről szó van, nem kerekedett felül teljesen. A vörösnek és feketének nem enyhülő küzdelme mégfolyt Bonaparte gondolkodásában, cselekedeteiben, politikájában...

1804-ben még világosan tudatában volt annak, hogy erejének fő forrása - a forradalommal való folytonossági kapcsolata; a Toulonnal kezdődő rohamos ütemű fel-emelkedés csak azért vált lehetővé, mert vitorláit hatalmas szelek dagasztották. Vajon most le kell-e mondania erről a hatalmas erőről ? Ez kiszámíthatatlan volt az ellenségei számára...

Az enghieni herceg minden törvényességet, a jog minden alapját eltipró ügye, kezdve egy semleges állam területéről való elrablásán, végezve a bűntett tényálladéka nélküli agyonlövésén, teljességgel Bonaparte felelősségére történt. Ő ezt tudta és sohasem tagadta.

Egy bizonyos Curée, addig a Tribunátus jelentéktelen tagja, az enghieni herceg kivégzése után, Bonaparte bátorságát helyeselve, felkiáltott: „Úgy cselekszik, mint a Konvent.” Az ő szájából ez a legnagyobb dicséretként hangzott, s e meghatározásban volt is némi igazság. Bonaparte ezekben a napokban ezt mondogatta magáról „Én vagyok a francia forradalom.” Az enghieni herceg kivégzése teljes egészében politikai cselekedet volt. A királyi család tagjának főbelövésével Bonaparte országvilágnak tudtára adta, hogy a múlthoz nincs visszatérés. A vincennes-i árokban még egyszer végeztek a királyi hatalom isteni eredetéről szóló mítosszal; Bonaparte nem félt vállalni ugyanazt a felelősséget, mint a Konvent: bebizonyítani, hogy a Bourbonok vére nem világosabb és nem tisztább a közönséges emberi vérnél. Antoine de Bourbon enghieni herceget egy kivégzőosztag éppolyan egyszerűen lőtte agyon, akár Margadelt, a közönséges gyilkost, jóllehet, igaz, nem követte el ugyanazokat a bűncselekedeteket. Hát aztán? Lev Tolsztoj, akinek csodálatos adottsága volt a távoli történelmi események

megértéséhez, Pierre Bezuhovval lelkesen helyeselteti az enghieni herceg kivégzését. Olyan pontos definíciót talál és ad a szájába, akár egy matematikai képlet: „állami szükségszerűség”. Ez igaz volt, s ezt mondották a XIX. század elején, 1804-ben. Valószínűleg tíz évvel korábban, a Konvent időszakában, ugyanezt a gondolatot más szavakkal fejezték volna ki: „forradalmi szükségszerűségnek” mondották volna.

Az enghieni herceget a XII. év ventose 30-án végezték ki. Hat nap múlva - germinál 6-án - a Szenátus elfogadott egy Bonapartéhoz intézett üzenetet; a dagályos szavakban az a kívánság fejeződött ki, hogy Bonaparte hatalmát örökletessé tegyék. Ez az üzenet még nem tisztázta teljesen a dolgot, s floréal 3-án (április 23-án) ugyanaz a Curée, aki Bonapartét a Konventhez hasonlította, ezúttal másként beszélt a Tribunátusban: javasolta, hogy kiáltsák ki Bonapartét a franciák császárának. Ezzel a kezdeményezéssel Curée halhatatlanná tette a nevét; javaslata alkalmat adott erre a szójátékra: „A Köztársaság meghalt - Curée temette el.” *(Curé* (francia) - pap.) Floréal 28-án (1804. május 18-án) a Szenátus határozatával (az úgynevezett XII. évi senatusconsultum) „a Köztársaság kormánya a császárra bízatik, aki a franciák császára nevet fogja felvenni”. Még a naptári adatok egyszerű egybevetése is megmutatja az események közötti kétségtelen összefüggést.

A történetírók - a „nagy császár” kultuszának hódolói - megkísérelték szétdarabolni ezt a folyamatot: az ilyen - mint kijelentették - különböző jelenségek egymáshoz való közelhozása bántotta szégyenérzetüket. Ezt a széttagolást könnyűszerrel elérték azzal, hogy az 1804. márciusi eseményeket elválasztották Bonaparténak császárrá való kikiáltásától, mégpedig úgy, hogy ezen állami aktus összes körülményeit és a jogi eljárást részletesen ismertették. Hiábavaló fáradság! Mintha maradt volna még bárki, aki ne tudta volna, hogy a Szenátus szavait és tetteit az első konzul sugallja és diktálja, aki siet megváltoztatni rangját.

Maga a császárság kezdetben megőrizte azt a kettősséget, azt az ellentmondásosságot, amely Bonaparte előző tevékenységét jellemezte. A floréal 28-i senatusconsultum után kibocsátott ezüstpénzeken ez a felirat szerepelt: „Francia Köztársaság, I. Napóleon császár.” „A Köztársaság császára” - ez abban az időben

közkeletű kifejezés volt. Egyesek még tovább mentek - a „forradalom császáráról” beszéltek, de ezek már szélsőségek voltak. Mindenesetre teljesen nyilvánvaló volt mindenki előtt - és a megelőző események ezt meggyőzően mutatták hogy ez a császárság hangsúlyozottan royalistaellenes. A császárság kihirdetése maga csak azután vált lehetővé, hogy a Bourbonokat másodszor is porrá zúzták.

A császárság proklamálását a történtek fényében a kortársak nem tekintették a Köztársasággal való végleges szakításnak. Napóleon úgy látta, hogy előnyösebb is a Köztársaság császárának maradnia. Vajon a császári cím több hatalmat ruházott-e Bonapartéra, mint amellyel első konzulként rendelkezett? Aligha. Hatalma lényegében első konzulként is korlátlan volt.

A franciák császára címet inkább úgy fogták fel, mint a hadvezér kivételes katonai képességei elismerésének különleges, talán még törvényesnek is tekinthető formáját. Abban az időben állandóan az ókori múltra függesztették tekintetüket, Hellász és Róma hőseinek örök időkre márványból kivésett alakjaira. Gaius Julius Caesar... A római császárság proklamálása... Vajon az arcolei híd, Lodi, Rivoli hőse kiállta-e az összehasonlítást Róma nagy hadvezérével? Lev Tolsztoj ismét a történelmi igazságot követte, amikor kedvelt hőseinek - Andrej Bolkonszkijnak, Pierre Bezuhov-nak a szájába 1804-1805-ben a Bonaparte nagyságáért való lelkesedés szavait adta. Napóleon császárban ők mindenekelőtt a forradalom folytatóját látták. Beethoven, amikor 1804-ben megalkotta az „Eroica” szimfóniát, az ihletet Bonaparte légióinak vaslépteiből merítette. A forradalom légióit látta bennük. A császárság kikiáltása után széttépte a Bonapartének szóló ajánlást, de a szimfónia az ő győzelmeinek hatása alatt született.

Bonaparte felemelkedése során most újabb magaslatra érkezett. Előtte továbbra is elágazott az út: jobbra menjen vagy balra? Merre forduljon? A vörös és a fekete tovább vitatkoztak.

Persze nem szabad elveszítenünk a történelmi szemmértéket és túlságosan betű szerint érteni a mondottakat. 1804-ben a jobbra vezető út és a balra vezető út valami egészen mást jelentett, mint egy évtizeddel korábban, 1794-ben. Az elmúlt tíz esztendő alatt Franciaországban mindenki és minden jobbra tolódott. S ez

természetesen a leginkább vonatkozott a valence-i jakobinus klub egykori titkárára, Bonaparte kapitányra, aki immár mindenható diktátorrá - 1. Napóleon császárrá lett.

Bonaparte mégis ismét válaszúton állt. 1804-ben a császárság még nem volt monarchia. I. Napóleon a Francia Köztársaság császára volt. Floréal 28-án Saint-Cloud-ban, válaszolva Cambacérés beszédére, aki jelentést tett a Szenátus döntéséről, Bonaparte tartózkodóan felelte: „Elfogadom ezt a címet, amelyet önök a nép dicsősége szempontjából hasznosnak tartottak.” Ismét megerősítette, hogy ezt a döntést a népnek jóvá kell hagynia. Bonaparte ezt a magas címet nehéz és zavaros időkben kapta. A háború még rejtett és néma maradt. Ám a sötét látóhatáron már távoli villámok cikáztak, a közeledő vihar előhírnökei. Franciaország ellen megalakulóban volt az új, hatalmas koalíció.

A feszültség az egész országban fennmaradt. Három nappal a császárság proklamálása után Pichegru tábornokot holtan találták börtöncellájában. Felakasztotta magát fekete selyemnyakkendőjére. Bejelentették, hogy önkezével vetett véget életének. Bonaparte ellenségei siettek világgá kürtölni azt a hírt, hogy Pichegrut a császár parancsára megfojtották. Ez a verzió hosszú ideig volt forgalomban, de kevéssé valószínű. Pichegru már régóta nyomott hangulatban volt; nyilván nagyon bántotta, hogy olyan rosszul gazdálkodott saját sorsával, ő, aki valaha a Köztársaság neves tábornoka volt, bérgyilkosok cinkostársává vált. Amikor a magánzárkában hurkot vetett a nyakára, valószínűleg azt remélte, hogy legalább ezzel bosszút áll azon, aki egykor tanítványa volt a brienne-i katonaiskolában, de messze túlszárnyalta őt és megközelíthetetlenné lett. A császárnak le kellett folytatnia a Cadoudal-Moreau és cinkostársaik elleni port is, amely nem öregbítette dicsőségét és népszerűségét. Cadoudal, miután mindent elvesztett, a per során agresszíven, előre megfontoltan arcátlanul viselkedett. Thuriot, a vén thermidorista farkas (akire nem véletlenül bízták főszerepet a pörben) csődöt mondott Cadoudal csípős nyelvével szemben és szánalmasnak bizonyult. Moreau ügyét külön tárgyalták, s a császár várakozásával szemben mindössze kétévi elzárásra ítélték. Bonaparte sietett legyőzött, de még mindig veszélyes vetélytársát száműzni Franciaországból. Polignac hercegné kérelmére a két Polignac testvérnek és de Riviére

márkinak megkegyelmezett. Ez nem szándék nélkül történt; amikor megkegyelmezett d'Artois gróf adjutánsainak, a sors kényére hagyta őket, ezzel megalázta a király testvérét. A legjobban Cadoudalt szerette volna megnyerni magának; egy verzió szerint Réal útján azzal a feltétellel, hogy Cadoudal teljes kegyelmet kér, felajánlotta neki kezdetnek egy ezred parancsnokságát. Cadoudal ezekre a javaslatokra útszéli szitkokkal válaszolt. Néhány nap múlva őt és tizenkét bűntársát kivégezték a Place de la Gréve-en.

Ez a per, úgy látszott, ismét és erősen összekapcsolta egymással a császárt és a Köztársaságot. Hiszen az összes perbe fogottak ellen a fő vád az volt, hogy meg akarták dönteni a Köztársaságot. Az első konzul elleni, a cár elleni és a Köztársaság elleni merényletet azonosították. Lehet-e ennél szilárdabb kapcsolat? - gondolta néhány hiszékeny ember 1804 május-júniusában.

Ezek azonban illúzióknak bizonyultak.

Moreau Barcelonából Amerikába hajózott. Amikor ezt Bonapartének jelentették, rövid gondolkodás után ezt mondta: - Most jobbra fog tolódni. Végül is el fog jutni ellenségeinkhez.

Ezek prófétikus szavaknak bizonyultak. S ő maga? Bonaparte tábornok, Napóleon császár - melyik utat fogja választani? Ezekben a napokban nyilván azzal a reménnyel áltatta magát, hogy mindenkinek túljár az eszén, a helyzet ura marad, s nyitva marad előtte mindkét út - a jobbra és a balra vezető egyaránt.

A francia forradalom tekintélyes vezetője, Francois de Neufchâteau, az egykori girondista, aki 1804-ben a Tribunátus elnökének magas tisztségét töltötte be, támogatva azt a javaslatot, hogy Bonaparte tábornoknak a franciák császára címet adományozzák, ezt a kezdeményezést „republikánusnak és népinek” nevezte. Bonaparte szívesen támogatta az események ilyen interpretálását. Nyomatékosan hangsúlyozta, milyen jelentőséget tulajdonít a küszöbönálló népszavazásnak. De amikor Cambacérés egy ízben megengedte magának azt a megjegyzést, hogy lényegében semmi jelentős dolog nem történt: az egyik címet fölcserélték egy másikkal, amely ugyanazt jelenti más szavakkal, Napóleon roppantul bosszankodott. Nem, nem szavak cseréjéről van szó, hanem sokkalta komolyabb és mélyebb jelentőségű dologról.

A szavak valóban változtak, s kiderül, hogy ennek sem volt csekély jelentősége. A floréal 28-i senatusconsultum után három-négy nappal a francia nyelvből, mindenesetre a hivatalos nyelvből, egyszer s mindenkorra eltűnt a forradalom szülte „polgártárs” szó. Új szavak bukkantak föl: „uram”, „császári felséged”, „őfelsége”. Bonaparte most nem a francia népről beszélt, hanem azt mondta: „az én népem”. Néhány régi szó új tartalommal telítődött. Mit jelentett a „császár” szó? Korábban alig használták, s senki sem gondolkodott a tartalmán. Most újabb problémák keletkeztek: mihez kell kapcsolnia a „császár” fogalmat? Természetesen nem a Német-Római Birodalomhoz, nem a gyönge Habsburg-ház császárához. A klasszikus antik Római Császársághoz? Vagy Nagy Károly császárhoz? Hivatalos magyarázatot erre vonatkozóan nem adtak, de mégis értésére adták az embereknek, hogy Napóleon császár családfája Nagy Károlyra vezethető vissza. Ezek nem puszta történeti reminiszcenciák voltak. Magából a „császárság” szóból nehéz kardok csörtetése, lovak patáinak dübörgése, a katonai dicsőség hangja hallatszott ki. A császárság felségjelének sasokat választottak, a világ fölött lebegő sasokat. A „császárság” szó sok mindenre kötelezett.

Egyébként nemcsak a szavak változtak - változtak a címek, a jövedelmek, az életforma, a szokások. Joséphine császárné lett, Joseph és Louis a császári, ház hercegei. Nekik most palota és udvartartás dukált. Cambacérés, aki nem fogta fel azonnal, mit jelent a szavak megváltoztatása, hamarosan megértette ezt, miután megkapta a császárság főkancellárja címét. Lebrun főkincstárnok lett. Ettől kezdve Joseph-et nagyelektornak nevezték, Louis-t connétable-nak (főistállómesternek), Eugéne Beauharnais állami főkancellár lett, a császári családhoz való közeli rokonsága jóvoltából váratlanul még a kihívó viselkedésű Murat is megkapta a nagyadmirális hangzatos címét. Az új címek nemcsak új rangtáblázatot, új díszruhákat - selymet, bársonyt, aranyat - tettek szükségessé, hanem új életformát is megkívántak. A Tuilériák palotája - a császárság rezidenciája - lett a mintaképe a pompának és a fényűzésnek, valamint a szigorú, a legkisebb részletekig megszabott etikettnek. A császárnak évi huszonötmillió frankra rúgó civillistát állapítottak meg. Rég elmúlt az az idő, amikor öt sou-ja sem volt, hogy kifizessen egy csésze kávét. S vajon mikor volt boldogabb -mint szegény hadnagy, lyukas könyökű egyenruhában,

aki a filléres gyertya fényénél önfeledten olvasta a kikölcsönzött Rousseau-t, vagy egy birodalom hatalmas uralkodójaként? Az ilyen töprengésre nem maradt ideje, lefoglalták a folyó ügyek.

1804. július 14-én zajosan és nagy pompával ünnepelték meg a Bastille bevételének évfordulóját. A Francia Köztársaság császára nem akarta megtagadni a forradalom napját. A Tuilériák palotájában ünnepséget rendeztek, a templomokban istentiszteletet tartottak; a papok imádkoztak istenhez és nevében megáldották július 14. nagy napját, amelyről megemlékezett a császár. Érezte-e Bonaparte, hogy a népi felkelés napjának ilyen megünneplése természetellenes, csaknem szentségtörő jellegű? Aligha. Figyelme két fontos aktusra szegeződött, amelyeket fényes körülmények között akart lefolytatni, időben közel hozva őket egymáshoz. Az egyik a népszavazás volt, a másik a római pápa közreműködésével történő koronázás. Folytatása volt ez a heterogén elvek mesterséges és erőszakos összekapcsolásának. De ez a gondolat, amely teljes egészében tőle származott, lelkesítette Bonapartét. Kettős biztosítékot akart: a nép akaratából és isten kegyelméből való császár kívánt lenni. Ez az okos ember naiv módon úgy vélte, hogy a kettős és az egymást mintegy kölcsönösen kizáró rituális szertartás valamiféle kiváltságokat fog biztosítani neki más monarchiák uralkodóival szemben.

Óriási, korlátlan hatalmánál fogva szándékát nem volt nehéz megvalósítania. A referendum - amely nyílt szavazással folyt - természetesen az igenlő szavazatok óriási többségét eredményezte. Lehetett-e ez másként? Igaz, a császár az elítélés keserű szavait is hallhatta. Rouget de Lisle, a Marseillaise híres szerzője, haragtól lángoló levelet küldött Bonapartének. „Ön el fog pusztulni, s ami rosszabb, magával rántja a pusztulásba Franciaországot is.” Megjósolta neki az elkerülhetetlen katasztrófát, a dicstelen véget. Volney, aki Bonapartének pályafutása kezdetén baráti támogatást nyújtott, a Szenátusban a „császár” cím ellen szavazott, Lannes pedig - egyike azoknak, akik a legközelebb álltak Bonapartéhoz - nem rejtette véka alá, hogy helyteleníti azt. Bonaparte éppen ezeket az embereket becsülte nagyra. Szavuk mégsem változtathatott semmin, ahogyan nem befolyásolhatta őt az akkor még ismeretlen Paul-Louis Courier de Méré szellemes gúnyolódása sem: „Hogy valaki Bonapartéból királlyá legyen! Így lesüllyedni!”

Bonaparte süket maradt a figyelmeztetésekkel, az elítélő szavakkal szemben. Elkápráztatta, megbabonázta őt egy vízió: a koronázás ünnepélyes szertartása; az egész világot bámulatba fogja ejteni! Kiküszöbölte az útjába tornyosuló, előre nem látott akadályokat. Családjában a döntő események előestéjén teljes egyenetlenség uralkodott: anyja, aki sértve érezte magát Lucien és Jerome nevében, akik ki voltak zárva a császári családból önkényes házasságuk miatt, az ünnepségek előtt Párizsból elutazott Rómába. Joseph, akit bántott, hogy nem jelölték közvetlen utódnak, körmönfontan intrikált öccse ellen; a liberálisnak, a szabadság és béke bajnokának a szerepét játszotta. A leánytestvérek jeleneteket rendeztek Napóleonnak, követelték, hogy hercegnői rangra emeljék és fenségnek szólítsák őket. Amikor Napóleon engedett nekik, megint csak elégedetlenkedtek: a rangsorban mégis „Beauharnais özvegye" után következtek, s bátyjuktól azt követelték, hogy azonnal váljon el. Joséphine, akit végtelenül nyugtalanítottak mindezek az események, rafináltabban és finomabb eszközökkel játszott: legközelebbi célja az volt, hogy elérje házasságuknak az egyház általi szentesítését, s ez a pápa segítségével sikerült is neki.

Minthogy a család császári dinasztiává vált, a családi viszályok nyomban közismertek lettek. Bourrienne nem minden káröröm nélkül beszélte el ezeket a botrányokat, Masson pedig alaposan tanulmányozta őket, s beszámolt róluk könyveiben. Nem csekély akadályokat kellett leküzdeni Rómában sem. VII. Pius pápa ingadozott: félt attól, hogy csorba esik tekintélyén a katolikus világ és az európai egyeduralkodók szemében, s félt Bonapartétól. Végül ez utóbbi érzés kerekedett felül.

December 1-2-án került sora rég várt ünnepségekre. Frimaire 10-én (december 1-én) a Szenátus teljes létszámban megjelent a Tuilériák palotájában, hogy közölje a népszavazás eredményét: 3 572 000 szavazatot adtak le Napóleonnak a franciák császárává való proklamálása mellett, s 2579-et ellene. Francois de Neufchâteau, üdvözölve a császárt, újból ismételte ugyanazt a formulát. „A Köztársaság hajója révbejutott." Ezt a metaforát a császár helyeselte, továbbra is azt remélve, hogy mindkét út nyitva áll majd előtte. December 2-án a párizsi Notre Dame székesegyházban megtartották az ünnepélyes koronázási szertartást. A katolikus egyház feje, a pápa őszentsége Párizsba érkezett, hogy szentesítse I.

Napóleon császár trónra lépését.

David, az ecset nagy mestere, a jakobinus, a Közjóléti Bizottság volt tagja, Maximilien Robespierre barátja, aki valaha megígérte ez utóbbinak, hogy vele együtt üríti ki a méregpoharat, nem tartotta be ígéretét: a császárság első festője lett, az intézet tagja, a Becsületrend lovagja. Felséges pártfogójának megbízását teljesítve, négy évig dolgozott a „Koronázás” című festményen. Ez a remekmű túlélte alkotóját is, s azokat a személyeket is, akiket nagyszerű ecsetjével megjelenített a vásznon. David festménye jóvoltából láthatjuk a tőlünk csaknem két évszázad által elválasztott ünnepséget. A csodálatos színskála - a bordó bársony és a fehér selyem fénye, a sötétzöld tónusok, a marsalloknak és a császárság legfőbb tisztségviselőinek ruhái, a női vállak meleg rózsaszíne - mindez egy pompás ünnepség, mondhatnánk egy díszelőadás légkörét teremti meg. A középpontban természetesen a császár alakja látható hosszú, földig érő, hermelinnel szegélyezett palástban, fején aranykoronával és kezében diadémmal, amelyet éppen Joséphine fejére helyez; Napóleon fiatal, sugárzik belőle az erő, megtestesíti a hatalmat. Az, akinek részére ez a kép készült, meg volt elégedve vele. „David, üdvözlöm!” - kiáltott fel Bonaparte.

Olyannak látta magát a vásznon, amilyennek látni akarta. David tudta, mit kell festenie.

Ezen a képen van még egy figyelemre méltó részlet. Mint már mondottuk, az „anyacsászárnő”, aki továbbra is megmaradt a független és önfejű korzikai asszonynak - Letizia Buonaparte két fia miatt megbántódva, az ünnepségek előtt elutazott Párizsból. De Napóleon szükségesnek tartotta, hogy az apotheózis képén - egy századokra készült alkotáson - anyja is rajta legyen. Távolléte minden illendőségnek megsértése, a természetes érzések lábbal tiprása lett volna. A császár utasította Davidot, hogy korrigálja azt a mulasztást, amelyet olyan asszony önfejűsége okozott, akinek ő nem mondhatott nemet. A híres festő már hozzászokott a parancsok teljesítéséhez; ezt is végrehajtotta.

A kép bal oldalának középpontjában a karosszékben ülő „anyacsászárnő” gondosan megfestett képmása látható. David még ebben az erőszakolt műveletben is figyelemre méltó mesternek bizonyult. Ecsete megörökítette azt, amit éles szeme látott. Az

ékkövekkel kirakott korona alatt átható tekintetű sötét szempár, összeszorított száj, gyanakvó arckifejezés - vajon nem csapják-e be? Mennyire messze volt mindez az „isteni eredettől”, mennyire elárulta a fejedelmi öltözék ellenére az egyszerű asszonyt, akit lefoglaltak a kicsinyes gondok és a bűnös földi számítások.

Nemegyszer elbeszélték, hogy Napóleon a koronát kitépte a szentatya kezéből, s maga tette a fejére: nem akarta a koronát más kezéből kapni. Ugyanilyen gyakran ismételték az egyetlen mondatot, amelyet az ünnepség alatt kiejtett. A pompás székesegyházra, a római pápára, a marsallokra, a tábornokokra, a papokra, az előtte tiszteletteljesen meghajló, a birodalom legfelső tisztségviselőire, a miniszterekre, az udvari emberekre tekintve hátrafordult és így szólt a mögötte haladó bátyjához:

- Joseph, ha apánk most láthatna bennünket!

Albert Sorel, a kitűnő író és történész, e szavakat idézve, „mélységesen emberinek” mondja őket. Lehet, hogy igaza van. De ha mutatkozott bennük valami emberi, akkor az az illúziókra való hajlam. Szegény, naiv korzikai! Minden bizonnyal csakugyan azt remélte, hogy ez a jelmezes komédia, a gazdagságnak ez a fitogtatása, ez a fényűzés, színpadi előadásra, mutatványosbódéra emlékeztető ünnepi szertartás megszilárdíthatja az új hatalmat.

Azután ugyanott, a székesegyház visszhangzó bolthajtásai alatt a császár dörgő hangon letette az esküt. Az eskü szövege, természetesen, előre elkészült. Az eskü pontosan felsorolta, minek a megóvását fogadja meg a császár: a Köztársaság területi épségének, a konkordátum törvényeinek, a vallási szabadságnak, a jogegyenlőségnek. A császár esküt tett arra, hogy csakis a francia nép javának, boldogságának, dicsőségének érdekeit szem előtt tartva fog kormányozni.

A szertartás végén a kíséret hintókon lassan elindult a bulvárokon át a Tuilériákba. Óriási tömeg tolongott a járdákon. Az emberek le nem vették szemüket a lassan haladó díszhintók végtelen soráról, a katonák aranyhímzésű egyenruhájáról, a tollforgós csákókról, a nagyurak bársony és selyem öltözékéről, a dámákat díszítő drágakövekről és drága prémekről, erről az egész, rég nem látott pompáról.

A nép hallgatott.

12. fejezet

Austerlitztől Tilsitig

A háború nélküli háború már két éve tartott. Az angolok elfogták a rejtekhelyüket vigyázatlanul elhagyó hajókat; a franciák azzal válaszoltak, hogy betiltották az angol áruk behozatalát a kontinensre és megsemmisítették őket, ahol csak tudták.
Ezek tűszúrások voltak, amelyek egyik felet sem juttatták túlsúlyra. De a háború folyt. A kívülállók számára láthatatlanul, a diplomáciai hivatalokban, a hadseregek és az admiralitások törzskaraiban készültek föl rá. Közeledett a cselekvés órája.

Óriási francia hadsereget összpontosítottak a Brit-szigetek inváziójának céljaira. A legjobb francia hadvezérek - Davout, Ney, Soult, Lannes, Marmont, Augereau, Murat - álltak a hadtestek élén, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy egyidejűleg partra szánjanak Nagy-Britannia különböző pontjain és onnan rohamos ütemű offenzívát indítsanak. Általánosan elfogadott becslések szerint a támadó hadsereg száma felülmúlta a 120 000 válogatott katonát. Mit állíthatott szembe ezekkel a légiókkal a brit korona?

1804 tavaszán a sajtóban olyan hírek jelentek meg, hogy az Anglia elleni támadás a közeli napokban indul meg. A *Moszkovszkije vedomosztyi* Franciaországból kapott értesülésekre hivatkozva ezt írta: „Az Anglia elleni expedíció minden jel szerint márciusban fog elkezdődni.” Két hét múlva a lap ezt megerősítette: „Az Anglia elleni expedícióra minden készen áll.” Nem voltak alaptalanok ezek a hírek. Februárban és márciusban Bonaparte rendkívül nagy figyelmet fordított a partraszállás előkészítésére. Latouche-Tréville tengernagy, aki nagy erélyről tett tanúságot, azt jelentette, hogy az inváziós hadseregnek már csaknem 2500 szállítóhajó áll a rendelkezésére. Úgy látszott, a félelmetes terv közeledik a megvalósításhoz. Nagy-Britannia fővárosán nyugtalanság lett úrrá. A londoni tudósítások közölték, hogy „abban az esetben, ha az ellenség valóban partraszállást hajt végre Nagy-Britanniában”, a királyné és a hercegnők elutaznak Londonból.

A brit kormány a szigeteket fenyegető veszélyt nem annyira kitartó védelemmel remélte kivédeni, mint inkább a kontinentális hatalmak hadműveleteivel. Pitt fő erőfeszítései egy új koalíció

összeeszkábálására irányultak. Jóllehet Szemjon Voroncov azt bizonygatta, hogy Oroszországot és Angliát érdekközösség kapcsolja össze, a gyakorlat ezt megcáfolta: nézeteltérések nyilvánultak meg csaknem minden kérdésben, kezdve Máltán, végezve a Balti-tenger övezetével. A tárgyalások lassan haladtak előre. Oroszország nemzeti érdekei szempontjából nem volt szükség arra, hogy Franciaország ellen háborúzzon, éppúgy, ahogyan Franciaországnak sem volt szüksége Oroszország elleni háborúra. I. Sándor tényleges, valóságos vagy vélt dinasztikus érdekei azonban, a „jog megvédéséről" hangoztatott fellengzős szavakkal leplezett becsvágya vagy hiúsága, Czartoryskinak és a „Titkos Bizottságban" ülő más „barátainak" a számításai megkönnyítették Pitt Számára ennek az elég nehéz feladatnak a megoldását. A Habsburg-házzal, amely a bonapartista Franciaországot gyűlölte, de még jobban félt tőle és ráadásul állandóan attól is tartott, hogy akaratlanul Poroszország kezére játszik, még nehezebb volt megállapodásra jutni. Hónapok teltek el intenzív politikai tárgyalásokkal, hivatalosakkal és nem hivatalosakkal, de az ügy nem mozdult el a holtpontról.

Ha Bonaparte nagyobb energiát fordított volna erre, akkor a francia diplomácia valószínűleg meggátolhatta volna a harmadik koalíció létrejöttét. Párizsban tudtak arról, hogy mi történik az európai fővárosokban. Az új franciaellenes koalíció megalakulása nem felelt meg Bonaparte érdekeinek. Igen valószínű, hogy megtalálhatta volna az alapot az Oroszországgal, Ausztriával, Poroszországgal való megegyezéshez.

De ismét kockázatos játékot folytatott, amikor a győzelmet és a vereséget csak igen keskeny határ választotta el egymástól.

1804-ben azt remélte, hogy az európai politika összes problémáit egy csapásra megoldja: halálos ütést mérve a brit oroszlánra. Azzal a rá jellemző képességgel, hogy tömören fejezze ki a legbonyolultabb gondolatokat, tervét néhány szóban összefoglalta Latouche-Tréville-hez intézett levelében. Közölve a tengernaggyal, hogy a Becsületrendet adományozta neki, Bonaparte ezt írta: „Hat óra - és a világ uraivá leszünk." Ezek a szavak tartalmazták Bonaparte 1804. évi stratégiájának alapvető gondolatát. Néhány órai uralom a La Manche-csatorna fölött - és a világpolitika

valamennyi problémája megoldódik.

1804 nyarán Bonaparte szemlátomást hitt abban, hogy közel van az Anglia fölötti győzelem. Augusztus 15-én a La Manche-csatorna partjainál, a tenger mellett, nyíltan kesztyűt dobva a „büszke Albionnak”, a Becsületrenddel tüntette ki több tisztjét és katonáját, s megfenyegette Londont.

Bonaparte, arra számítva, hogy az európai és a világpolitika valamennyi problémáját egy csapásra megoldja - átugorva a La Manche-on -, Európában nyíltan agresszív politikát folytatott, nem törődve ennek következményeivel. 1804 júniusában a Liguriai Köztársaságot egyszerűen Franciaországhoz csatolta. 1805 májusában pompás és zajos ünnepélyes külsőségek között utazást tett Olaszországban. Maradhatott-e a franciák császára az Olasz Köztársaság elnöke? Milánóban ünnepélyes külsőségek között megkapta fejére az olasz királyok vaskoronáját. Szorosabban magához akarta kapcsolni Olaszországot, és az Olasz Királyságban második személynek - alkirály-nak - kinevezte mostohafiát, Eugéne Beauharnais-t. Bonaparte sokra tartotta Eugéne Beauharnais katonai és szervezői képességeit. Teljesen megbízott benne. Beauharnais-ra hárult az olaszországi államügyek közvetlen irányítása. Melzi és más olasz személyiségek Bonaparte és megbízottja - Eugéne Beauharnais - akaratának engedelmes végrehajtói lettek.

Az Olasz Köztársaságnak Olasz Királysággá változtatásában kétségtelenül volt logika, de az európai fővárosokban a gondolkodó emberek nyugtalanul kérdezték: hova vezet vajon ez? Mi lesz a következő lépés? Hiszen nem Olaszország volt az egyetlen fiók-köztársaság. Egyébként már a milánói májusi ünnepségek során kezdett feltárulni, mi is következik ez után. A franciák császára, megalapítva az Olasz Királyságot, mintegy mellékesen kinevezte húgát, Elisa Bacciochit - aki haragudott az egész világra és hatalmas bátyjára, amiért annak idején rosszul ment férjhez - Piombino hercegnőjévé. De Elisa ezt kevesellte, s birtokaihoz hamarosan csatolták még Luccát. Később „Lucca Szemirámisza” - így nevezte Elisát félig gúnyorosan Talleyrand - még nagyobb birtokot kapott, mégpedig a toscanai nagyhercegséget. (Napóleonnak igen nyomós okai voltak arra, hogy Elisa Bacciochin kezdje: mielőbb el kellett távolítani őt Párizsból. Elisa irodalmi-politikai szalonja a

kormány ellenzékének egyik központja volt. Elisa szalonjának a kritikusai minden mérsékletességük ellenére nyugtalanították Bonapartét. Húga ugyanis sokáig közeli kapcsolatban állt Junot tábornokkal. Napóleont ez esetben nem a kérdés erkölcsi oldala aggasztotta. Junot bejáratos volt a császári palotába; vajon az államtitkok nem juthattak-e el Junot útján Elisa Bacciochi barátaihoz?)

Ez az első ténykedés aggodalmat keltett. Hiszen, ha Olaszország nem is az egyetlen fiók-köztársaság, Elisa sem az egyetlen testvére a franciák császárának. Hát a többi családtag - fiútestvérei, leánytestvérei? A Bonaparte-klán igen nagy volt. Felébredt az az aggodalom, hogy miután elkezdett európai trónokat osztogatni családtagjainak, az egész kiterjedt atyafiságot igyekszik majd megajándékozni. Vajon nem akarja-e ez a korzikai, aki francia császárrá lett, egész Nyugat-Európát a Bonaparte-klán családi birtokává, hitbizományává változtatni? A jövő megmutatta, hogy ezek az aggodalmak nem voltak alaptalanok.

Bonaparte továbbra is abban reménykedett, hogy az angliai invázió tervének sikeres megvalósítása kibogozza majd az összekuszált szálakat, megoldja a felhalmozódott ellentmondásokat. A császári sasok London tornyai alatt - ez a legbiztosabb út az európai politika számtalan nehézségének a leküzdéséhez. 1805 tavaszán és nyarán szilárdan hitt abban, hogy ezúttal azt a nagyszabású vállalkozást, amelyet olyan gondosan készített elő, győzelem fogja koronázni. Egyetlen katonai vállalkozásra sem fordított annyi figyelmet, mint a boulogne-i táborra - a Brit-szigetek inváziójának tervére.

Bonapartének ezekből a hónapokból való levelezése mutatja, milyen alaposan, az összes részletek tanulmányozásával foglalkozott a tervezett hadművelettel. Azon képességének a jóvoltából, hogy egy tegnap előtte még ismeretlen témát gyorsan megértett, eligazodott a tengerészet sajátos, bonyolult kérdéseiben. Murat megkapta a nagy admirális címet, de ha ennek a címnek lett volna valami értelme és adományozható lett volna valakinek, akkor erre a legtöbb jogot maga Bonaparte formálhatta volna. Azt remélte, hogy augusztusban bekövetkezik a cselekvés döntő órája. A tervbe vett hadművelet sikeréről való meggyőződése folytán kevesebb gondot fordított

más napi problémákra, amelyekre különben jobban felfigyelt volna.

Amikor 1805 tavaszán a porosz király, igaz, nem hátsó gondolat nélkül, azzal a tervvel állt elő, hogy Oroszország vállalja a közvetítést az Anglia és Franciaország közötti háborúban, Napóleon ezt a kezdeményezést elhárította. Nem hitt sem a porosz király javaslatainak, sem Sándor cár békés szándékainak őszinteségében, s végül, a tárgyalások sikerében sem. Lehet, hogy Bonapartének igaza is volt. A Francia-ország és Anglia közötti konfliktus és a közöttük levő ellentétek már annyira mélyek voltak, hogy ezt az elmérgesedett viszonyt aligha enyhíthette bármiféle diplomáciai akció. Figyelmet érdemel még valami: a porosz király javaslata, még ha nem is vezetett pozitív eredményhez, lehetőséget nyújtott a francia diplomáciának a manőverezésre. Bonaparte nem élt ezzel a lehetőséggel. Abban az időben nyilván biztos volt a Brit-szigetekre való partraszállás sikerében. Ráadásul belpolitikai megfontolások arra késztették, hogy merőben katonai eszközökkel törekedjék a vitás kérdések megoldására. Katonai sikerre volt szüksége. Egy esztendő telt el azóta, hogy Bonaparte Napóleon a franciák császára lett. Az új cím, amelyet a kortársak a nagy múltra, a római császárságra, Nagy Károly birodalmára való emlékekkel kapcsoltak össze, sokra kötelezte. Közvetlen segítőtársai és munkatársai, Berthier, Davout, Ney, Lannes, Masséna, Soult, Augereau, Bessiéres, Mortier - Bonaparte hadseregének hírneves tábornokai - nemrégiben marsallokká léptek elő. Ám ezeket az új rangokat katonai babérokkal kellett igazolni. Császári sasok ékesítették a császári gárda zászlait, tehát újból szükség volt ütközetekre, nagy harci dicsőségre. A császári koronát nem adják ingyen.

1804-től Bonaparte politikájában, Franciaország politikájában új, addig ismeretlen elem jelenik meg - a dinasztikus érdekek, az államhatalom új szervezetének új formájával Franciaországnak császársággá, örökletes monarchiává változtatásával kapcsolatos érdekek.

A Bonaparte Napóleon által folytatott politika sajátosan paradox mivolta szembeszökő. E rendkívüli sorsú férfiú, a franciák császára, a hírneves hadvezér, az abszolút uralkodó, Bonaparte, a kortársak és az ezeket követő nemzedékek szemében korlátlan lehetőségekkel

rendelkező uralkodó, a leghatalmasabb, ellentmondást nem tűrő államfő. Szava törvény volt, parancsait azonnal végrehajtották, senki sem mert ellentmondani neki. Egyetlen más abszolút uralkodónak sem volt olyan korlátlan hatalma, mint a franciák császárának. De mindamellett ennek a hatalmas férfiúnak gyakran az ellenkezőjét kellett tennie annak, mint amit szükségesnek tartott, amit akart.

Amikor Bonaparte végrehajtotta a brumaire 18-i államcsínyt, jól tudta, hogy az ország, s mindenekelőtt azok az osztályok, amelyeknek érdekeit képviselte - a burzsoázia, a parasztság, az összes tulajdonosok - a stabilizációt kívánják. A Direktórium után, a Direktórium öt esztendei állhatatlan, ingadozó, állandóan változó politikája után a stabilizáció társadalmi szükségességgé vált. Bonaparte ezt jobban megértette bárki másnál. S amikor brumaire napjaiban megígérte, hogy helyreállítja a rendet az országban, ezen a renden a gazdasági, politikai, állami stabilitást értette. A valóságban viszont az általa folytatott politika a szilárd államrendet lépten-nyomon megsértette. 1799 óta valóban lényeges változások történtek az ország állami berendezésében: az ideiglenes konzulátus, a VIII. évi alkotmány és a konzulátus, az 1802. évi senatusconsultum, az örökös konzulátus, 1804-től - a császárság. Az ország politikai rezsimje kétévenként változott. Igaz az, hogy mindezek a változások egy irányba mutattak: megszilárdították Bonaparte tábornok személyi hatalmát. Az sem vitatható, hogy a brumaire 18-án bevezetett rezsim, minden módosítás ellenére, lényegében keveset változott. Ám a brumairisták uralkodó csoportja mégis aggódva látta, hogy a megígért stabilizáció helyett az államhatalmi formák szakadatlan korrekciói következnek.

A stabilitás e hiánya a részletekben is megmutatkozott. 1802-ben az első konzul megszüntette a rendőrminisztériumot és elkergette Fouchét. Erre nem az indította, hogy nem volt többé szükség rendőrségre, ahogyan azt hivatalosan bejelentették, hanem főképpen az, hogy - teljes joggal - nem bízott Fouchéban és ellenszenvet érzett irányában. Eltelt két esztendő, s 1804-ben Bonaparte visszaállította a rendőr-minisztériumot és ismét Joseph Fouchét nevezte ki rendőrminiszternek, holott Fouché iránt táplált érzelmei nem változtak.

Amikor a brumaire 18-i államcsínyt végrehajtotta, Bonaparte nagyon jól tudta, hogy az ország békét akar. A békét nem a politikusok egy bizonyos frakciója vagy valamely csoportja követelte - ez az objektív szükségességből fakadó általános követelés volt. Franciaország 1792 óta viselt háborút, erői kimerültek, s bármilyen sikeresen folytak is a hadműveletek, a társadalom valamennyi osztálya egyetértett abban, hogy véget kell vetni a háborúnak és biztosítani kell az ország számára a békét.

Bonaparte józan, reális gondolkodású ember lévén, megértette, hogy a béke számos előnnyel fog járni arra a rezsimre nézve, melynek élén áll. S valóban, az a viszonylag rövid békés időszak, amely az amiens-i békekötés után következett, megmutatta, milyen sokat lehet tenni békés viszonyok között. 1804-ben, 1805-ben Bonaparte megértette, hogy a béke előnyös Franciaországra nézve, hogy felhasználható az ország gazdaságának, jólétének fejlesztésére. S ez a hatalmas egyeduralkodó, bár tudatában volt az összes előnyöknek, amelyekhez társadalmát a béke juttatta, mégis háborús politikát folytatott.

S a szándékok és a tényleges politika ellentmondásossága szintén nemcsak a nagy kérdésekben, hanem a részletkérdésekben is nyomon követhető. Amikor 1799 végén - 1800 elején Bonaparte az államhatalom kormánykerekéhez került, a külpolitika terén fő törekvése az volt, hogy Oroszországgal békét és barátságot kössön. „Franciaország szövetségese csak Oroszország lehet" - ez volt Bonaparténak, az első konzulnak a tézise. 1801-ben a két hatalom egészen közel állt a francia-orosz szövetség létrehozásához. I. Pál meggyilkolása meghiúsította ezt a szövetséget. I. Sándor, mint már említettük, eleinte nem hajlott a Franciaországgal való viszony kiélezésére. Bonaparte rugalmasabb, rafináltabb politika esetén jó viszonyt alakíthatott volna ki Oroszországgal. Annak a gondolatnak, hogy létrehozzák a kontinentális hatalmak - Franciaország, Oroszország és Poroszország - hármas szövetségét, volt alapja. Ez a hármas szövetség persze nem lehetett volna tartós egyesülés: Achilles-sarka Poroszország lett volna. Bizonyára fennállt az a lehetőség, hogy az 1801. évi oroszfrancia megállapodások alapján közvetlen együttműködést alakítsanak ki Oroszországgal. De Napóleon mellőzte ezeket a lehetőségeket, jóllehet teljesen tisztában volt az Oroszországgal való szövetség fontosságával. Nem

változtatta a lehetőséget valósággá, a szándékokat realitássá.

Bonaparte a diplomácia terén tett első lépéseitől kezdve nagy figyelmet fordított Poroszországra. Poroszországban mindenekelőtt egy osztrákellenes politika eszközét látta, s mint kortársai többsége, túlbecsülte a Hohenzollernek uralta Poroszország katonai potenciálját. Nem véletlen, hogy III. Frigyes Vilmos porosz király volt egyike azon európai egyeduralkodóknak, akik „testvérem”-nek nevezték Napóleon császárt. A porosz király szolgálatkészségét a félelem diktálta: rettegett bátor szomszédjától. Alighanem ez volt a legerősebb indítéka, bár ez kiegészült kapzsi elképzelésekkel: Bajorország, Württemberg, Baden uraihoz hasonlóan a porosz király is azt remélte, hogy Napóleon révén növelheti birtokait, gyarapíthatja területét és megszilárdíthatja hatalmát. A német politikában Bonapartének sikerült egyet-mást elérni. A franciák szekeréhez tudta kötni Bajorországot, Württemberget, Badent, mivel ezen országok uralkodóinak megígérte, hogy magasabb rangra emeli őket. Az első kettőt királlyá avatta, a badeni választófejedelmet pedig nagyherceggé. A francia diplomácia ígéretek árán visszatartotta Poroszországot a franciaellenes koalícióhoz való csatlakozástól. III. Frigyes Vilmos császári címről, császári koronáról ábrándozott, amelyet Napóleon messziről megmutatott neki; a király mohón nyújtotta ki felé a karját. Napóleon felbiztatta és becsapta őt. Lucchesinivel folytatott beszélgetései során a francia császár szívesen fejtegette azt a gondolatot, hogy Németországnak és Európának érdeke, hogy a porosz király fejére császári korona kerüljön. Napóleon Hannover odaígérésével is csábította a királyt. Jórészt a francia diplomácia fáradozásainak köszönhető, hogy Poroszország továbbra is „híres semlegességi politikájához” tartotta magát. Kívülről szemlélte az európai nagyhatalmak konfliktusát.

Ám ha így vetjük fel a kérdést: fennállott-e az a lehetőség, hogy Poroszországot legalább időlegesen Franciaország oldalára állítsák, akkor erre valószínűleg igenlő válasz adható. Franciaország elfoglalta Hannovert, azzal indokolva ezt, hogy ez az angol király birtoka, akivel hadiállapotban áll. Hannover birtoklása Poroszország hő vágya volt. Később, amikor a kontinentális háború küszöbön állott, Bonaparte felajánlotta Hannovert a porosz királynak. Ha ezt az ajánlatot korábban megteszi, talán jobb eredményt ér el.

A kiváló államférfinak - aki nemcsak nagy hadvezér volt, hanem egyike kora legkiemelkedőbb diplomatáinak - a politikája különös ellentmondásban volt saját szándékaival. Mást tett, mint amit kitervelt, ami szándékában állott. Bonaparte maga adott erre valami magyarázatot. „Én csak a dolgok természetének a szolgája vagyok" - mondotta. Talán helyesebb lett volna azt mondani, hogy a dolgok menete sodorta magával. Politikája egy bizonyos ideig történelmileg determinált maradt: azok a mélyen rejlő történelmi folyamatok határozták meg, amelyek erősebbnek bizonyultak kívánságainál vagy törekvéseinél, s amelyeket talán nem mindig ismert föl világosan.

Teltek-múltak a hónapok, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a XIX. században nehéz újból megtenni Julius Caesar és Hódító Vilmos útját. Bonaparte mindennapi hivatalos levelezése megmutatja, hogy amióta 1804 augusztusában meglátogatta a boulogne-i tábort, kezdte felismerni, milyen sok akadály áll az útjában annak, hogy akár csak hat órán át ura legyen a tengerszorosnak. Latouche-Tréville, mint a múlt században mondották, azért halt meg, mert a szó szoros értelmében agyondolgozta magát. A flotta új parancsnokának, Villeneuve tengernagynak nem sikerült a szétszórt francia hajóraj egyesítése és az angol flotta által ostromzár alá vett Brest felszabadítása. Napóleon többször is megváltoztatta a tervét. Nagy leleményességről tett tanúságot, hogy az angolok éberségét elaltatva, sikerüljön megvalósítania ezt a tervet.
Hosszú gondolkodás és gondosan ellenőrzött számítások után kidolgozta a Brit-szigetekre való invázió végleges változatát; az inváziónak 1805 augusztusában kellett volna megkezdődnie.

Augusztus elején Napóleon a boulogne-i táborba utazott, hogy személyesen vezesse a „tenger átugrását". Leveleiből ítélve, eleinte meg volt elégedve a döntő hadművelet előkészítésével. De augusztus tizedike után Bonaparte idegeskedni kezdett. Villeneuve hajóraja, amelynek érkezését oly türelmetlenül várta, nem jött meg. Elmúlt egy nap, kettő, három, Villeneuve-től semmiféle hír nem érkezett.

Villeneuve hajórajára várva Bonaparte augusztus 13-an tollba mondta Daru tábornoknak a kontinentális hadművelet tervét. Ez a terv azt bizonyítja, hogy miközben Bonaparte a tengeri hadművelet

és a Brit-szigeteken való partraszállás előkészítésével volt elfoglalva, egyúttal töprengett a másik változaton - a szárazföldi hadműveleten is. Józan gondolkodású ember lévén, lehetségesnek tartotta a „tenger átugrásának” balsikerét vagy elodázását, s nem akarta, hogy váratlanul érje az ellenség kezdeményezése a szárazföldön. Az augusztus 13-i terv logikája bámulatra méltó; Bonaparte mindent átgondolt, kiszámított, mintha teljesen pontos információkkal rendelkezett volna az ellenséges csapatok mozdulatairól. A hadművészet történetében ezt a tervet joggal tekintik a katonai gondolkodás egyik figyelemre méltó teljesítményének.

Ámde, amikor Darunek a szárazföldi hadművelet tervét tollba mondta, Bonaparte még nem tett le arról a gondolatról, hogy a fő csapást Angliára méri. Még mindig várta Villeneuve-öt. Teltek a napok, de Bonaparte hiába kémlelte a végtelen tengert - nem látott francia hajókat. Augusztus második felében ismeretessé vált, hogy Villeneuve-nek nem sikerült végrehajtani a Napóleon által kitervelt manővert. Nem tudott kifutni Cádizból, nem tudott bejutni a La Manche-csatornába. Ugyanakkor a császárhoz érkező összes hírek megegyeztek abban, hogy Kelet felől Franciaországot nagy veszély fenyegeti.

Mire Bonaparte tudatára ébredt annak, hogy a stratégiai terv összeomlik vagy a legjobb esetben is bizonytalan időre elodázódik, a harmadik koalíció már úgyszólván létrejött. (Az európai béke megteremtése érdekében hozandó intézkedésekre vonatkozó angol-orosz szövetségi konvenciót március 30-án (1805. április 11-én) írták alá a konvencióhoz augusztusban csatlakozott Ausztria). Nyilvánvaló volt, hogy a Franciaország elleni háborúban részt fognak venni Anglia, Oroszország, Ausztria, Svédország, a Nápolyi Királyság; a Berlinből érkezett jelentések arról szóltak, hogy a szövetségeseknek valószínűleg sikerült megállapodniuk Poroszországgal is. Poroszország csatlakozása a koalícióhoz idő kérdése.

A harmadik koalíció különbözött a két előzőtől: politikailag is, katonailag is erősebb volt azoknál. Eltérően az első és a második koalíciótól, amelyek a restauráció zászlaja alatt nyíltan ellenforradalmi erőként léptek föl, a harmadik koalíció nem adott ki

restaurációs jelszavakat. A koalíció részvevői programdokumentumaikban hangsúlyozták, hogy nem Franciaország ellen, nem a francia nép ellen viselnek háborút, hanem csakis Napóleon és hódító politikája ellen. Ebben megmutatkozott I. Sándor ismeretes taktikai rugalmassága, aki mint diplomata és politikus a franciaellenes blokk vezetői között a leglelemenyesebbnek mutatkozott, s ő értette meg a legjobban a kor szellemét. (Erre még visszatérünk.) A harmadik koalíció hatalmas katonai erőt képviselt; feltételezhető volt, hogy több mint félmillió gyalogost tud majd harcba vetni. 1805 őszén a koalíció óriási erői megindultak a francia határ irányába. Bonaparte nem várt, hanem elhatározta, hogy megelőzi az ellenfelet.

A Brit-szigetek inváziójának kudarca - márpedig 1805 szeptemberében Európában már mindenki tisztában volt azzal, hogy az expedíció meghiúsult - természetszerűleg árnyékot vetett a császárra. Bonaparte nem engedhette meg, hogy a császári címre való joga megkérdőjeleztessék akkor, amikor koronáját még eléggé labilisnak érezte. Csak egy év telt el, amióta fejére helyezte a császári koronát. S mi történt azóta? Egyetlen győzelmet sem aratott és a nagy hangon bejelentett angliai hadjárat kudarcot vallott. A harmadik koalíció erői fölötti győzelem nemcsak Franciaország érdekeinek felelt meg, hanem elsősorban Napóleon személyes érdekeinek.

Ekkor az „angliai hadsereget”, ahogyan a francia kormányokmányokban hivatalosan nevezték, átkeresztelték „Nagy Hadseregre”. E névváltoztatás mögött sok minden rejlett. 1805 szeptemberében a „Nagy Hadsereg” átkelt a Rajnán és benyomult Németország területére. Napóleon feladata katonai szempontból arra korlátozódott, hogy megőrizzen három előnyt, amelyek korábban is biztosították számára a győzelmet. A koalíció erői számbelileg és lehetőségeiket tekintve kétségtelenül felülmúlták a francia hadsereg erőit. Mi következett ebből? Ilyen erőviszonyokra akadt példa a múltban is a francia hadászat gyakorlatában. Bonaparte mint hadvezér tudta, hogy a számbeli fölényt semmivé tehetik a francia csapatok gyors hadmozdulatai és az ellenfél seregeinek egyenkénti szétzúzása. Az 1805-ös hadjárat alapgondolata is ez volt: szét kell forgácsolni az ellenfél erőit és csapást csapás után kell mérni rá.

Miközben lassan folyt a Bajorország területére bevonuló osztrák csapatok összpontosítása, Oroszországból pedig közeledett a Kutuzov vezette hadsereg, Bonaparte erőltetett menetben sietett az ellenség felé. Csapást akart mérni az osztrákokra, mielőtt egyesülnek az orosz hadsereggel és megérkezik megsegítésükre a porosz hadsereg. A franciák megelőzték az osztrákokat, és október közepén Soult, Ney és Lannes hadtestei megkerülték Mack tábornok osztrák seregének szárnyait. Arra kényszerítették a tábornokot, hogy visszavonuljon Ulmba. Mack megpróbált manőverezni, de nem használva ki az összes lehetőségeket, bezárkózott Ulmba, és lehetővé tette a francia hadseregnek, hogy minden oldalról körülkerítse.

1805. október 20-án az osztrák hadsereg Ulmban megadta magát. Több mint húszezer katona esett fogságba, s a franciák nagy lőszerkészleteket és sok hadianyagot zsákmányoltak. Olyan győzelem volt ez, amely Európa-szerte dübörgő visszhangot keltett. Napóleon nem vesztegette az időt, a fő erőkkel Bécs felé nyomult.

Lev Tolsztoj „Háború és béke” című regényében a történelmi igazság összes részleteinek teljes figyelembevételével beszéli el azt a csaknem valószínűtlen esetet, amikor három francia tábornok - Murat, Lannes és Belliard - átvonult azon a Duna-hídon, amelyet Auersperg hercegnek, az osztrák hátvéd parancsnokának fel kellett volna robbantania. Az osztrák parancsnoknak parlamenterekként mutatkoztak be, és biztosítva őt arról, hogy aláírták a fegyverszünetet, az osztrák tábornok figyelmét fesztelen, élénk beszélgetéssel elvonva, lehetővé tették a francia csapatoknak, hogy átvonuljanak a Duna-hídon.

Napóleon bevonult Bécsbe, s úgy látszott, hogy megnyerte a háborút. Ám az oly sikeresen megkezdett hadjárat eseményeinek külső menete még nem határozta meg az egész háború kimenetelét. Az orosz seregek fő erőit összevonták, és az egyesült osztrák-orosz hadsereg a nagy tapasztalatú Kutuzovnak - a Szuvorov iskolájából való tábornoknak - a parancsnoksága alá került. Mindennap várható volt, hogy a szövetségesekhez csatlakoznak a porosz seregek, s hogy az osztrák hadsereg a császárság más tartományaiból is kiegészítéseket kap. Az ellenség erőfölénye idővel nyomasztóvá válhatott. A francia hadsereg, noha Ulm után

hangulata kitűnő volt, rendkívül kifáradt a gyors, megerőltető menetelésekben.

I. Sándor cár, aki megérkezett a hadsereg törzskarába, valamint Ferenc osztrák császár korántsem tartották az ügyet elveszettnek... Ellenkezőleg, a részleges sikerek - közülük akadt néhány valóban jelentős, például az oroszok schöngrabeni győzelme -emelték a hangulatot a szövetséges csapatok törzskarában.

Az egész hadjárat szempontjából nagy jelentőségűek voltak azok az események, amelyek az európai hadszíntértől távol zajlottak le. 1805. október 21-én Trafalgarban, Cádiz közelében, az angol flotta Nelson vezénylete alatt elkeseredett tengeri ütközetben megsemmisítette az egyesült francia-spanyol flottát. Nelson a trafalgari ütközetben életét vesztette, de az általa aratott győzelemnek óriási jelentősége volt a hosszú évekig elhúzódó további háború szempontjából. Trafalgarnál nemcsak a francia hajókat süllyesztették a tengerbe, Trafalgarnál eltemették a franciák angliai inváziójának a gondolatát is. Ettől kezdve, legalábbis az ezt követő esztendőkben Anglia Franciaország számára sebezhetetlenné vált; a Brit-szigeteket a kontinenstől elválasztó tengerszoros leküzdhetetlen akadállyá vált.

Trafalgart tartották a hadjárat legnagyobb eseményének; Nelson győzelme elfödte Mack vereségét, elhomályosította Ulmot. Az akkori európai sajtó véleménye szerint Trafalgar után a hadi szerencse átpártolt a szövetségesek oldalára.

Amikor Bonaparte értesült a trafalgari ütközetről, dühöngött. Igazságtalannak mutatkozott Villeneuve tengernaggyal szemben, aki pedig bátor tengerésztiszt volt, s mindent megtett, amit a lehetőségek engedtek. A francia flotta mérhetetlenül gyöngébb volt az angolnál, s Villeneuve-nek nem hibája, hanem tragédiája volt, hogy nem tudta legyőzni a hatalmas ellenfelet. Villeneuve-nek nem volt szerencséje: nemcsak elvesztette a csatát, hanem angol fogságba is esett. Az angolok kiadták őt a franciáknak, s Bonaparte úgy rendelkezett, hogy állítsák hadbíróság elé. A fogházban ez a bátor férfi, akinek sorsa ily szerencsétlenül alakult, önkezével vetett véget életének.

Trafalgar kiegyenlítette a felek esélyeit, mi több, újból a koalíció

került fölénybe. Bonaparte világosan fölismerte, hogy a francia flotta trafalgari veresége az egész világ szemében súlyosan ártott a sasokkal díszített császári zászlónak. Az elért előnyök - Ulm, a bevonulás Bécsbe - semmivé váltak egyetlen nap alatt. Újból győzelemre volt szüksége, nem közönséges, nem mindennapi, hanem káprázatos győzelemre, amely mindenkit kényszerít katonai hatalmának, az ellenséggel szembeni erőfölényének elismerésére. Azt tervezte, hogy kelepcébe csalja az orosz-osztrák hadsereget és rákényszeríti a döntő ütközetet, még mielőtt az osztrákok és az oroszok kiegészítő erői megérkeznek. Kutuzov kitűnő érzékkel megsejtette Napóleon tervét. Ügyes manőverekkel minden esetben kitért a csata elől, amelyet Napóleon rá akart kényszeríteni.

Kutuzovnak sikerült fő erőivel visszavonulni a Duna bal partjára. Stratégiai elgondolása világos volt: el kell kerülni az összeütközést az ellenféllel, időt kell nyerni, megvárva, amíg megérkezik a többi katonai alakulat, hogy számszerű túlsúly és előnyös feltételek mellett saját választása és döntése alapján kényszerítse rá az ellenfélre a csatát, ne pedig akkor szálljon harcba vele, amikor ez utóbbi akarja. Csakhogy Kutuzovnak ez a bölcs katonai stratégiája összeütközött Sándor cár türelmetlenül harcias szándékaival.

Sándor és közvetlen környezete - Dolgorukov herceg és a fiatal tisztek, akik fellelkesültek a szövetségesek trafalgari győzelmén és a francia hadsereg rossz állapotáról szóló híreken, amelyeket Napóleon szándékosan terjesztett - úgy vélekedett, hogy halogatás nélkül ki kell használni a kedvező pillanatot. Bonaparte az osztrák és az orosz főhadiszálláson igyekezett szítani ezt a hangulatot. Hogy az ellenfelet csapdába ejtse, állandóan terjesztette azt a hírt, hogy békére törekszik. Mi több, el is küldte egyik emberét, Savary tábornokot az orosz hadsereg törzskarába, felajánlva a fegyverszünetet. Savary megbízása körmönfontan kiagyalt katonai csel volt. Sándor nem volt hajlandó fogadni Savaryt, elutasította a tárgyalásokat, de elküldte Napóleon táborába egyik bizalmasát - Dolgorukov főhadsegédet.

Pjotr Petrovics Dolgorukov 1805-ben huszonnyolc éves volt. Már főhadsegédi vállrojtot viselt és a Sándorhoz legközelebb álló fiatal tábornokok egyikének tartották. A cár fontos diplomáciai megbízásokat adott neki. Mint „a sors kegyeltje”, magabiztos és

pökhendi volt.

Napóleon fogadta Dolgorukovot és szándékosan megfontoltan, szerényen, békés húrokat pengetve beszélgetett vele. Kitűnő színészként olyan ember szerepét játszotta, akinek gondot okoznak a növekvő nehézségek, és aki keresi a békéhez vezető utat, akit komor gondolatok - talán a kudarc előérzete is - nyomasztanak. Dolgorukovval tartózkodó volt, úgy tett, mintha nem venné észre a tábornok fesztelen és hangos modorát, amely aligha volt helyénvaló egy híres hadvezérrel való beszélgetésben. Később Napóleon ezt mondta: „Ez a kérkedő ifjú úgy beszélt velem, mint egy orosz bojárral, akit Szibériába akarnak száműzni." Napóleon eltűrte ezt a gőgös hangot, a pökhendiséget. Szelíden kérdezősködött afelől, hogy milyen feltételek mellett lenne lehetséges a megbékélés.

Dolgorukov továbbra is pattogó és pökhendi hangon azt követelte, hogy Francia-ország vonuljon vissza természetes határai közé, hogy valamennyi hódításáról mondjon le, Belgiumot is beleértve.

- Hogyan, tehát Brüsszelt is vissza kell adnom? - kérdezte csöndesen Napóleon. Dolgorukov igennel felelt.

- De tisztelt uram, mi itt Morvaországban beszélgetünk - folytatta Napóleon ugyanolyan csöndes hangon -, és ahhoz, hogy Brüsszelt követeljék, önöknek el kell jutniuk a Montmartre magaslataira.

A főhadiszállásra visszatérve, Dolgorukov jelentette a cárnak, hogy Napóleon a legjobban az ütközettől fél, gyönge, békére vágyik, nem számít a seregeire. Haditanácsot hívtak össze, ebben részt vett a két császár, Kutuzov főparancsnok és a főtisztek. A vaskalapos és doktrinér Weyrother ezredes, aki a hadtudomány nagy szakértőjének számított, benyújtotta azon döntő ütközet általa készített haditervét, amelyet Napóleonnal a pratzeni magaslatok és Austerlitz falu között akartak megvívni. Ezen a magas szintű tanácskozáson a megvitatott fő kérdés az volt, hogy ütközzenek-e meg a franciákkal vagy sem. Kutuzov azt tartotta, hogy az adott körülmények között nem szabad megütközni. Szilárdan és állhatatosan követelte, hogy az egyesült hadsereg vonuljon megfelelő hadállásokba és manőverezzen addig, amíg meg nem érkeznek a fő erők. I. Sándor cár, Dolgorukov és a cárt támogató fiatal tisztek Kutuzov álláspontját elavultnak,

elmaradottnak tartották. Megengedték maguknak, hogy a főparancsnokról vállveregető hangon beszéljenek. Még le is sajnálták, hogy hajlott kora miatt nem fogja föl azt, ami nyilvánvaló. Sándor és a fiatal tisztek meg voltak győződve a közeli győzelemről. Fellelkesítette őket a francia előőrsöt üldöző pavlográdi ezred sikere, már előre örültek a Napóleon fölötti győzelemnek, amelyben nem kételkedtek.

A „Háború és béke” felejthetetlen lapjai érzékeltetik velünk a légkörét annak az alaptalanul emelkedett hangulatnak, annak a lelkesedésnek, amely Sándor cár törzskarában a döntő ütközet előtt uralkodott. A cár és az osztrák császár - Kutuzov véleménye ellenére - elhatározta, hogy csatát vív a franciákkal. „És tudja, kedves barátom, azt hiszem, hogy Bonaparténál végleg megállt a tudomány. Tudja, ma levelet kapott tőle a császár” - mondja Dolgorukov Tolsztojnál. S lejjebb: „Nos, látta Bonapartét? - kérdezte Andrej herceg. - Milyen ember az a Bonaparte? Milyen hatást tett önre?... - A világon semmitől sem fél annyira, mint a döntő ütközettől - ismételte Dolgorukov: láthatólag sokra tartotta ezt az általános következtetést, amelyet a Napóleonnal való találkozásából vont le.”

„Andrej herceg hazafelé menet nem tudta megállni, hogy meg ne kérdezze a hallgatagon mellette ülő Kutuzovtól, mi a véleménye a holnapi ütközetről.

Kutuzov szigorúan ránézett hadsegédjére, és rövid hallgatás után azt felelte:

- Azt hiszem, az ütközetet elveszítjük...”

Bonaparte azt mondta, hogy negyven csatát nyert meg. Közöttük a legjelentékenyebb győzelemnek Austerlitzet tartotta. „Austerlitz ragyogó napjára” - mindig különös megindultsággal emlékezett. A későbbi hivatalos francia kommentárokkal szemben Austerlitz előestéjén a katonai helyzet nagy veszélyeket rejtett magában a franciákra nézve. Az általános erőfölény a koalícióé volt, s ennek a fölénynek a továbbiakban még fokozódnia kellett. Az oroszok kiegészítő erői Morvaország felé tartottak. Az osztrák parancsnokság az olasz frontról nagy katonai kötelékeket szándékozott átdobni. Végül, napról napra várható volt, hogy a

poroszok hátba támadják a franciákat. November 14-én Haugwitz elutazott Berlinből, hogy átadja az ultimátumot a francia császárnak. Az ultimátum után, amelyről úgy vélték, hogy elutasítják, 180 000 porosz katona indított volna támadást északnyugatról a francia hadsereg ellen. Bonaparte hadserege egérfogóban volt; körülkerítették, vas harapófogóba akarták zárni és szétmorzsolni. A szövetségesek óriási számbeli fölénye, úgy látszott, nem hagy reményt a koalíció egyesült erőinek a legyőzésére.

A Párizsból érkező hírek sem voltak vigasztalók. Ott, mint mindig, amikor Bonaparte elutazott, gyanús idegesség uralkodott, némelyek képmutató sajnálkozással alig leplezték abbeli meggyőződésüket, hogy Bonapartét feltétlenül kudarcok fogják érni, talán el is pusztul (hiszen elesett a harcban Joubert, Desaix, Nelson!), s változásokat vártak. „A Saint-Germain negyed nyelvei több francia tábornokot öltek meg, mint az osztrák ágyúk” - mondta Talleyrand. Mint korábban is - Marengo napjaiban -, ilyen beszélgetéseket hozzá közelálló emberek is folytattak, s elsősorban bátyja, Joseph. Mindenkinek értésére adta, hogy csakis ő biztosíthatja az ország békéjét és virágzását. Semmiféle változások nem lesznek az államrendszerben: ugyanaz a rend, ugyanazok a vezetők, ugyanazok az emberek, ugyanaz a vezetéknév a császárság élén, csak a keresztnév más. S ennek nyomán eloszlanak majd a háború felhői...

Más gondok is járultak a politikaiakhoz. Az ország heves pénzügyi válságon ment át. A bankok kapui előtt hosszú sorok álltak; mindenki ércpénzt akart kapni. A tőzsdén lázas nyugtalanság uralkodott. A legnagyobb bankházak csődbe mentek. A Récamier-bank huszonötmillió frank tőkével, és Gardin Carcenac bankja kilenc millió tőkével. Du Coudré, aki körülbelül ugyanekkora tőkével rendelkezett, megbukott és beszüntette tevékenységét; az erre vonatkozó híreket az európai sajtó is közölte. A pénzügyi válságot igyekeztek egyedi okokkal magyarázni.
Rámutattak Ouvrard és társai nagyszabású, arányukat és arcátlanságukat tekintve példa nélkül álló spekulációira. Ezekben a magyarázatokban volt valami igazság. Ez a „pénzügyi Napóleon” csakugyan messze túlment minden megengedett határon. Igen bonyolult játékot űzött a nemzetközi pénzpiacon - Madridtól Philadelphiáig mindenütt -, és üzleti partnerei a Bering-bankház

útján ténylegesen a Pitt-kormánnyal kötött kereskedelmi ügyletek útjára léptek. Ouvrard-t a császár parancsára bebörtönözték. Célozgattak Barbé-Marbois pénzügyminiszter tehetetlenségére és megvásárolhatóságára. S alighanem ebben is volt némi igazság. „Felség, csak nem tart tolvajnak? - kérdezte Barbé-Marbois, amikor Bonaparte jelentéstételre magához hívatta.

- Százszor jobban szeretném, ha az volna. A szélhámoskodásnak vannak határai, az ostobaság határtalan - felelte Napóleon.” Egyébként Barbé-Marbois alighanem ostoba is volt, csirkefogó is. Napóleon kitette a szűrét. De az ilyen egyedi természetű okok mögött komolyabb ok rejlett. Az 1805. évi pénzügyi válság bizalmi válság volt. Bonaparte megszüntette a politikai szószéket, amelynek útján a polgárság kinyilváníthatta nézeteit és kívánságait; nos, ez talált magának más csatornákat. A párizsi tőzsdén 1805 tavaszán nyilvánvaló volt a besszre való játék, megmutatva, hogy a nagy pénzemberek nem akarnak újabb elhúzódó háborút és nem nagyon bíznak a sikerében. Szavak nem kellenek, mire valók a szavak? Vajon a pénzügyi válság, a párizsi tőzsdei spekuláció nem ékesszólóbb-e a leglángolóbb beszédeknél?

Bonaparte tudta mindezt, figyelembe vett mindent. Számot adott magának arról, hogyan hatott Trafalgar a közhangulatra Londonban, Pétervárott, Berlinben, Madridban, s kiváltképp Párizsban. De ez nem csüggesztette el. Világosan látta a megoldást. Ez most is ugyanaz maradt - meg kell előzni az ellenfelet, gyorsaságban, a támadások iramában fölébe kell kerekedni. Akár az 1796-os olaszországi hadjáratban, szét kell forgácsolni, az ellenségek erőit és egyenként kell megverni őket. A koalíció csak úgy zúzható szét és semmisíthető meg, ha részenként mér rá vereséget.

Bonaparte elsősorban azért becsülte olyan sokra az austerlitzi csatát, azért volt olyan büszke erre a győzelmére, mert az elejétől végéig az ő stratégiájának volt a szülötte. Hadseregét Morvaországnak esők által alámosott útjain vezette, nem engedte pihenni katonáit, manőverezett, hol támadott, hol visszavonult, tőrbe csalva az ellenfelet, megkísérelve, hogy döntő ütközetre kényszerítse, mielőtt megérkeznek megszámlálhatatlan tartalékai. S ez sikerült Bonaparténak. Azért volt büszke

Austerlitzre, mert ez az ütközet nem hasonlított sem Rivolihoz, sem Marengóhoz; kora reggeltől, az első puskalövéstől kezdve ezt a csatát ő, Bonaparte „vezette”, ő irányította az események menetét, s az ellenfelet kezdettől fogva zavarba ejtette. Az osztrák-orosz hadsereg parancsnoksága, amikor azt látta, hogy az ütközet egészen más terv szerint, folyik, mint amelyet Weyrother előirányzott, nemcsak a kezdeményezést engedte ki a kezéből, hanem a csata irányítását is. A „Háború és béke” emlékezetes lapjain Lev Tolsztoj bámulatos pontossággal és hitelességgel írja le ezt a szörnyű ütközetet.

Az austerlitzi győzelem nem magyarázható kizárólag azzal, hogy Bonaparte katonai tehetsége nagyobb volt ellenfelei katonai képességeinél, vagy akár azzal, hogy Napóleon merész, kezdeményező taktikája vitathatatlan fölényben volt a levitézlett feudális katonai doktrína korlátolt-vaskalapos konzervatizmusát legteljesebben megtestesítő Weyrother generális megcsontosodott, rutinszerű taktikájával szemben.

Austerlitz fontos volt az egész hadjárat menete és kimenetele szempontjából. De nem döntő csata volt, amely meghatározta a háború ezt követő alakulását, hanem több ennél: két világ összeütközése, erőpróbája, annak kitapogatása, hogy a harcmezőn mindegyikük milyen erős és milyen erőkkel rendelkezik.

Austerlitzet gyakran nevezték „három császár csatájának”. Ám e közkeletű elnevezés elsikkasztja a legfőbb mozzanatot, amely az ütközetet nevezetessé tette. Ez az ütközet megrázó hatással volt a kortársakra, s nem azért került be a történelem krónikájába, mert az egyik császár a másik kettő fölébe kerekedett. A kortársak az austerlitzi csatában nem három egyeduralkodó erőinek a harcmezőn való összemérését látták, hanem ennél sokkalta nagyobb jelentőségű dolgot: az új világnak és a régi világnak döntő párharcát. A kor élenjáró emberei, mindazok, akiket megérintettek az elmúlt évszázad szabad fuvallatai, tapsoltak a francia fegyverek győzelmének. A francia hadsereg a fogadalom trikolórja alatt harcolt a Habsburgok ezeréves monarchiájának zászlai ellen és az Orosz Birodalom kétfejű sasa ellen. A bizonytalan származású tiszt, aki kardjával császári koronát szerzett, harcolt az isten által felkent felséges uralkodók ellen, akik

igen régi dinasztiákat képviseltek, a feudális birodalmak urai ellen - ez nem az ágyú és a puskák harca, hanem különféle társadalmi rendszerek harca volt. Bonaparte mögött rövid múlt állott - Valmy és Fleurus hősei, az 1793-as év önkéntesei, az 1789. évi „Emberi és polgári jogok nyilatkozatá"-nak elvei.

De vajon a francia hadsereg főparancsnoka, a franciák császára tudatában volt-e annak, mi erejének a forrása? Ugyanolyan világosan megértette-e 1805 végén, mint tíz évvel korábban az 1796-os olaszországi hadjárat során, hogy a katonai erőfeszítés egymagában nem elegendő a győzelem kivívásához, és hogy a mérleg serpenyőjébe be kell dobni valamit, ami súlyosabban nyom a latban a győzelemnél?

1805-1806-ban Napóleon császár sok vonatkozásban másként gondolkodott már, mint Bonaparte tábornok 1796-ban.

Austerlitz a francia fegyverek nagy győzelme volt - ezt senki sem vonhatta kétségbe. William Pitt belehalt a keserűségbe - legalábbis ezt beszélték -, amikor értesült a franciáknak a koalíció egyesült erői fölött aratott győzelméről. Ferenc osztrák császár, amikor magához tért megrázkódtatásából, december 4-én, két nappal az ütközet után, személyesen megjelent a francia előőrsöknél, hogy tárgyalást kezdjen Napóleon császárral a fegyverszünetről és a békéről. A tárgyalás ölelkezéssel végződött. Oroszországban a vereség jelentőségét kidomborította az, hogy nem volt szabad írni róla.

A *Szankt-Petyerburgszkije vedomosztyi* közölt egy november 29-i olmützi jelentést: „Az egyesült orosz és osztrák hadsereg két menetben indult az ellenség ellen, amely, úgy látszik., el akarja kerülni az ütközetet, legalábbis ebben az országban. Tegnap, 28-án, mindkét császár főhadiszállása Wischauban volt." Az újság ezt követő számaiban semmiféle közléseket nem tartalmazott arról, mivel végződött ez a hadmozdulat, s csak két hét múltán jelent meg a lapban egyidejűleg az a közlemény, hogy december 6-án Ausztriában fegyverszünetet kötöttek, valamint az, hogy Sándor cár Vityebszkbe érkezett és folytatja útját Pétervárra. Napóleon a napi parancsában ezt írta: „Katonák... elég lesz azt mondanotok: részt vettem az austerlitzi csatában, s azonnal tudni fogják: ez egyike a bátraknak!"

Bonaparte természetesen tisztában volt azzal, hogy az ország békére vágyik. A béke - általános követelés, mindannyian azt várják, azt akarják: a katonák, a tisztek, a marsallok, a parasztok, a munkások, a boltosok, a manufaktúra-tulajdonosok, a pénzemberek, a hivatalnokok, a tisztségviselők, a diplomaták, a császár testvérei - mindenki a békét akarja. Ezt kívánták Bonaparte egyéni érdekei, dinasztikus érdekei is. Vajon biztos lehetett-e abban az austerlitzi csatatéren vagy Bécsben a schönbrunni kastélyban, hogy Párizsban nem szőnek ármányos fondorlatokat ellene? Kinek a kezében van a hatalom? Bátyja, Joseph kezében, aki gyönge, tehetségtelen ugyan, de nem nélkülözi a ravaszságot és álnokságot, és megszállottja annak a gondolatnak, hogy neki kell elfoglalnia a trónt, amelyre mint idősebbnek joga van? Joseph Fouché, a gyilkos, a bűnöző kezében, aki képes mosollyal a halvány ajkán orvul tőrt döfni a hátába? Ezekre az emberekre volt bízva a hatalom, noha ő, Bonaparte, semmiféle bizalmat sem érzett irántuk. Ahányszor Bonaparte elhagyta a fővárost, mindig heves nyugtalanság fogta el, ezért érezte, hogy be kell fejezni a háborút és mielőbb vissza kell térni Párizsba.

De hogyan érhető el ez a mindenki által kívánt béke?

Az Austerlitz utáni első napokban, különösen a Ferenc császárral való találkozás után Bonaparte telve volt reménységgel. „Hazamegyünk Párizsba; a béke biztosítva van” - mondta környezetének, s ez az örvendetes hír villámgyorsan elterjedt a hadseregben. De ez a vonzó béke, mint délibáb a pusztán, eltűnt, mihelyt közeledtek hozzá. (Napóleon már december 13-i leveleiben megróttta Champagnyt és Fouchét, amiért a közvélemény a gyors békében reménykedik; amíg a béke nincs megkötve, nem szabad megelőzni az eseményeket.)

Napóleon visszatért Bécsbe, a Habsburgok schönbrunni kastélyába. Látta a schönbrunni kastélyt, harmonikus architektúrájának szimmetrikus szigorúságát, a végtelennek tetsző park mögött a látóhatár egyenletesen kirajzolódó vonalát, a gondosan nyírt pázsitot, a nyugalmat, a csöndet, mozdulatlanságot, amely mintegy őrt állt a Habsburgok kastélya előtt. Itt, Mária Terézia termeiben, az óriási, csaknem elnéptelenedett pompás palota dermedt, merev némaságában Bonaparte bizonyára arra gondolt, milyen magasra

emelkedett azóta, amióta tízesztendős fiúként betette maga mögött a csöndes ajaccioi utcán épült szerény ház ajtaját. Bécsben azon a széles körű diplomáciai offenzíván gondolkozott, amely arra volt hivatva, hogy a csatamezőn lezajlott ütközetet betetőzze. De milyen irányban tesz erőfeszítéseket? Milyen utakat választ?

Egy héttel Austerlitz után, december 10-én bejelentették, hogy a bajor választófejedelmet királlyá proklamálták, birtokainak bővítésével. Ugyanazon hónap 11-én királlyá lett a württembergi választófejedelem, 12-én a badeni választófejedelem megkapta a nagyhercegi címet. Mindezen államok területe ennek megfelelő mértékben gyarapodott. Mindhárom új német állam szövetségi szerződést kötött Franciaországgal. Az austerlitzi győztesnek ezeket a döntéseit Európában úgy fogták föl, hogy a napóleoni Franciaország Németországban hűbéresekre kíván szert tenni -- másként nem is lehetett felfogni ezeket. De ez még nem minden. Ugyancsak decemberben, amelyet „Austerlitz napja" ragyogott be, Bonaparte a bajor királyhoz sebtében írt levelében megkéri a király leánya, Auguszta hercegasszony kezét mostohafia, Eugéne Beauharnais számára. Csaknem ezzel egy időben Joséphine közeli rokonát, Stéphanie Beauharnais-t össze kívánja házasítani a württembergi király fiával. Ezenkívül további házassági tervek foglalkoztatják.

Ezek az 1805. végi házassági szerződések, illetve házassági tervek megérdemelnek némi figyelmet. Nem azért, mert Napóleonnak a klánja iránti odaadását tanúsítják, ahogyan azt Frédéric Masson bizonygatta, vagy polgári megfontoltságát - Arthur Levy felfogása szerint. Ezek az aspektusok aligha érdekesek. Az 1805. évi házassági ügyletek egészen másvalamit bizonyítanak. Elsősorban azt mutatják, milyen szűk téren használták föl az austerlitzi győzelem gyümölcseit, milyen korlátozottan fogták fel e győzelem jelentőségét.

Austerlitz valójában széles teret nyitott a merész társadalmi politika előtt. Ha Bonaparte hű maradt volna az osztrákok ellen 1796-ban folytatott hadjárat elveihez, a társadalmi háborúnak az elnyomott néptömegekkel való szövetségre orientálódó stratégiájához, igen előnyös helyzetbe került volna Austerlitz után.
Proklamálhatta volna a magyarok, a csehek, a szlovákok, a

lengyelek felszabadítását, merész anti-feudális politikával megnyerhette volna magának az osztrák polgárságot, harcba vihette volna a német tartományok polgárságát és népét. Austerlitz kezdete lehetett volna egy hatalmas, legyőzhetetlen antifeudális és nemzeti-felszabadító forradalomnak Közép-Európában, megismétlése lehetett volna, még nagyobb méretekben az olasz-országi 1796-os esztendőnek... Lehetett volna, de nem lett az.

A történésznek nem az a dolga, hogy találgasson: mi lett volna, ha... De hogy jobban megértse és értékelje a végbement események jelentőségét, joga van összevetni őket a múlttal, főképpen a közelmúlttal. A Bonaparte Napóleon által 1805-1806-ban folytatott politika jobban megérthető, ha összehasonlítjuk 1796-ban követett politikájával. Abban az időben bátran kibontakoztatta az olasz nép osztrákellenes, nemzeti-felszabadító és antifeudális mozgalmát. 1805-ben, ugyancsak Ausztria ellen küzdve, magának Ausztriának a területén, ahol magyarok, csehek, szlovákok, lengyelek Habsburg-iga alatt nyögtek, lemondott arról, hogy megnyerje őket szövetségeseiül. A népekkel való szövetséget a királyokkal kötött szövetséggel cserélte föl; az antifeudális harc érdekközösségét felcserélte az egyeduralkodóknak házassági szerződések által megerősített érdekközösségével.

Ám ez még nem minden. December 7-én a schönbrunni palotába a császárnál fogadásra jelentkezett Haugwitz porosz miniszter. Nem sietett; három hétig utazott Berlinből Bécsbe, s szándékolt lassúságáért elnyerte méltó jutalmát. Egyetlen célból kereste föl a császárt: hogy üdvözölje győzelme alkalmából. Esze ágában sem volt átadni a fenyegető hangú ultimátumot, amelyet magával vitt. Napóleon átlátott a szitán. „Ez az üdvözlet másoknak szólt; a sors megváltoztatta a címet” - mondta Haugwitznak. December 15-én a Haugwitzcal való beszélgetés folytatódott, a császár ismét felajánlotta Poroszországnak a Franciaországgal való szövetséget. Könnyűszerrel le tudta küzdeni Haugwitz ingadozását; megmutatta neki Talleyrand jelentését, amely szerint Ausztria magának követeli Hannovert. Napóleon fölajánlotta, hogy Hannovert Poroszországnak adja. Ez elegendőnek bizonyult. Az örökké tétovázó Haugwitz gondolkodás nélkül aláírta azt a szerződést, amelyet Duroc ott helyben elkészített.

Ebben a sebtében megírt szerződésben az egyik pont - az olaszországi francia birtokokról szóló - különösen bizonytalanul hangzott. Miről volt szó? Poroszországot az olasz ügyek sohasem érdekelték különösebben, s erre a pontra nem fordított figyelmet; a porosz udvart más, fontosabb problémák nyugtalanították. Márpedig az Olaszországról szóló pont határozatlanságának igen lényeges jelentősége volt. A Poroszországgal folyó tárgyalásokkal párhuzamosan Pozsonyban folyamatban voltak az Ausztriával való béketárgyalások. Ezeket Talleyrand Napóleon irányításával végezte. A Poroszországgal még nem ratifikált szerződést ügyesen felhasználta arra, hogy nyomást gyakoroljanak az osztrák megbízottakra. Egyébként, az egész helyzet engedékenységre késztette az osztrákokat. A schönbrunni palotából nem az osztrák diplomaták kértek utasításokat, hanem Talleyrand. A franciák Bécsben voltak, s a legyőzött Ausztriának el kellett fogadnia azokat a feltételeket, amelyeket Schönbrunnból Napóleon császár diktált. Ezek pedig súlyos feltételek voltak. Nem csupán nagy területi veszteségeket jelentettek: Ausztriának át kellett engednie Velencét, Isztriát, Dalmáciát, Cattarót, le kellett mondania ősi tartományainak egy részéről is, Bajoroszágról, Württembergről, Badenról; a pozsonyi béke ténylegesen megsemmisítette a Német-Római Birodalmat; az osztrák császárnak le kellett mondania erről a címről, amelyet a francia szuronyok semmivé tettek. (Talleyrand az 1805. október 17-i feljegyzésében a császárnak mértéktartást tanácsolt az Ausztriával való békefeltételeket illetően. Napóleon ezeket a tanácsokat nem fogadta meg. 1806. augusztus 6-án I. Ferenc lemondott a német császári címről.)

A december 26-án aláírt pozsonyi békeszerződés szövegében az Olaszországra vonatkozó pontok szintén határozatlanul voltak megfogalmazva. Vajon véletlenül? Ugyanazon a napon, december 26-án, Bonaparte tollba mondott egy parancsot Saint-Cyr tábornoknak, amely előírta, hogy erőltetett menetben vonuljanak Nápolyba. Bécsben papírra vetette a hadsereghez intézendő felhívás szövegét: „Katonák!... A nápolyi dinasztia megszűnt létezni. Létezése összeegyeztethetetlen Európa nyugalmával és koronám becsületével... Kergessétek a tengerbe... a tengeri zsarnokok roskatag zászlóaljait.” Milyen különös szókapcsolat - „koronám becsülete” és a letűnt évek szótárából felbukkanó „zsarnokok”. Ki az, aki zsarnokokról beszél? A Francia Köztársaság tábornoka vagy

a franciák császára? Hiszen ezt a császárt suttogva szintén zsarnoknak nevezik.

Az Olaszországra vonatkozó megfogalmazások határozatlansága kezdett tisztázódni. A francia hadsereg könnyűszerrel hatalmába kerítette a két Szicília királyságát. A nápolyi Bourbonoknak a szökésben kellett menekvést keresniük. A kortársak egy ideig zavarban voltak. Hogyan értékeljék a Bourbonok elkergetését Nápolyból? Az antiroyalista politika folytatásaként? A Bourbonok iránt táplált kibékíthetetlen ellenségességként? A Nápolyi (Parthenopei) Köztársaság visszaállításaként?

Nem soká kellett találgatni. 1806 márciusában minden a helyére került. Joseph Bonapartét ünnepélyesen nápolyi királynak proklamálták. Az idősebb testvérnek, aki két éve vágyott a francia trónra, kevesebbel kellett beérnie. De végre mégis király, s visszaemlékezéseit később „József király visszaemlékezései” címmel fogja kiadni. Napóleonnak ez kettős öröm: Olaszország déli részén vele szemben teljes függőségben levő állam alakult, s sikerült neki megfelelőképpen eltávolítani Párizsból bátyját, aki aggodalmakat okozott neki. Hogy teljesen nyugodt legyen a Nápolyi Királyságot illetően, József királynak rendőrminiszterként régi ismerősét, Cristoforo Salicettit ajánlja. A császár ajánlása - parancs. József király, aki már ifjúkorában ismerte a féktelen korzikait, kénytelen volt alávetni magát akaratának. Napóleonnak ez egy gondot levett a válláról: Joseph éles megfigyelés alatt állt.

A Nápolyi Királyságban 1806 elején végrehajtott fordulat sok szóbeszédre adott okot. Ha ezt a fordulatot politikai szempontból ítéljük meg, nem minősíthető másnak, mint agressziónak, ennek teljes, vegytiszta értelmében. A franciák császára még azt a fáradságot sem vette magának, hogy kieszeljen erre valami igazolást. A nápolyi dinasztiát megdöntötték, mivel „létezése összeegyeztethetetlen Európa nyugalmával és a korona becsületével”. Ezek a szavak semmit sem magyaráztak meg. Ezentúl „Európa nyugalmá"-nak biztosítására a Bonaparte-dinasztia hivatott.

Abban a körülményben, hogy Bonaparte Dél-Itáliában megdöntötte a Bourbon-dinasztiát és ezt hűbéresei (Joseph, majd Murat) hatalmával váltotta föl, e változásokban - erőszakos jellege mellett - néhány történész teljes joggal látja bizonyos nagy történelmi

törvényszerűségek megnyilvánulását. Az efféle elképzelések általában helyesek. Megerősítik Marxnak már korábban idézett azon gondolatát, amely szerint Napóleon háborúi a forradalmi terrorizmus afféle folytatásának, e terrorizmus exportálásának tekinthetők. Igaz az is, hogy az igen reakciós Bourbonok megdöntése önmagában véve hasznos volt, függetlenül attól, minek az érdekében és ki vitte végbe. Ez történelmileg progresszív jelenség volt. Ámde e tételek helyessége ellenére kétségtelen az is, hogy Napóleon, szubjektíve, ezekben az akciókban nem tartott szem előtt mást, mint hódító, agresszív célokat.

Joseph Bonaparte burzsoá hatalma antifeudális törvényhozásával, a Napóleon-kódex bevezetésével természetesen haladóbb volt, mint a kegyetlen, abszolutista Bourbon-rezsim. De vajon haladóbbnak mondható-e a Parthenopei Köztársaságnál? - ez a kérdés veleje. S vajon a nápolyi nép kívánta-e ezt a megnyirbált haladást, amelyet a francia katonák szuronyai hoztak?

A nápolyi fordulat igazi értelme világosabban feltárul abban, ami ez után következik Napóleon európai politikájában. 1806. március 15-én Murat marsall, a császár sógora, megkapta Kleve és Berg nagyhercegének címét, Berthier marsall pedig Neuchátel uralkodó hercege lett. Ugyanazon év június 5-én a Batáviai Köztársaságot megszüntették, és az országot átalakították Hollandiai Királysággá. Királlyá Napóleon az öccsét, Louis Bonapartét nevezte ki. Július 12-én hosszas tárgyalások után bejelentették a Rajnai Szövetségnek - 16 német uralkodó és állam (a bajor királyság, a württembergi királyság, a badeni nagyhercegség stb.) egyesülésének - a megalakulását. Európa térképe ezen új államalakulatának az volt a rejtett jelentősége, hogy a Rajnai Szövetség fejéül, „protektorául” I. Napóleont, a franciák császárát „választották”.

A sors különös iróniájából ugyanaz a férfiú, aki 1788-ban mély belső meggyőződéssel ezt írta naplójába: „Európában igen kevés király maradt, akik ne érdemelnék meg, hogy megfosszák őket trónjuktól”, húsz évvel később, 1806-ban, miután abszolút uralkodóvá lett, egész mérhetetlen hatalmát arra fordította, hogy a régi európai köztársaságok romjain új monarchiákat hozzon létre.

Az új szavakkal űzött, s némelyeknek olyan ártalmatlannak tetsző játékot - úrnő polgártársnő helyett, úr polgártárs helyett, császár konzul helyett - következetesen végigvitték. 1806. január 1-től eltűntek a forradalmi naptár tizenhárom évig használt elnevezései: pluviöse, ventôse stb. és utána a francia szótárból törölték a „köztársaság”-ot is, amely e szavakat életre hívta. A „köztársaság” szó eltűnt a francia középületek homlokzatáról, a hivatalos iratok fejlécéről. A „császárság” szó lépett a helyébe. (A „köztársaság” szó a legtovább az ércpénzeken maradt meg, amelyek 1808-ig voltak forgalomban.)

Bármennyire illuzórikusak voltak is ezek a szavakban megőrzött fogalmak és a „köztársaság” terminus, eltűnésük mégis szembeötlő esemény lett - elgondolkodásra késztetett. Azzal egyidejűleg szüntették meg a köztársaságot Franciaországban, hogy a vele szemben hűbéri függésben álló államokban új monarchiákat alapítottak. Ezek mind egy összefüggő láncolat szemei voltak. Az okos és tehetséges férfiú, aki valamikor kívánságait és céljait képes volt a történelmi fejlődés objektív menetéhez mérni, nem vette észre, hogy letévedt az útról, elveszette a helyes irányt.

Austerlitz újból eszébe juttatta Napóleonnak - sőt az európai történelem nagy színpadáról megmutatta a kortársaknak is, a következő nemzedéknek is a napóleoni hadsereg hatalmának forrását. Amilyen mértékben ez a hadsereg folytatta a forradalom ügyét és a forradalom rejtett erőire támaszkodott, olyan mértékben tudott győzni ellenségein, akik a bár még erős, de már halálra ítélt tegnapi világot képviselték. Austerlitz napja csak az amúgy is elmúló éjszakát váltotta föl.

Napóleon nem fogta fel Austerlitz jelentőségét és értelmét. E nagyszerű győzelem gyümölcseit elcserélte újabb torz monarchiákra - melyeket köztársaságokból szabtak ki -, a parancsára kötött dinasztikus házasságokra, naivul azt remélve, hogy ezekkel a házasságokkal sikerül megerősítenie az általa alapítandó új Karoling-birodalom kötelékeit. Albert Sorel annak idején ezt írta Eugéne Beauharnais-nak és a bajor király leányának házasságáról: „Eugéne eljegyzése egy olyan királyt és herceget egyesített, akik valójában testvérnek, illetve unokatestvérnek nevezhetik magukat, hiszen mindegyiküknek az anyja - a francia forradalom...” Ez akkor

volna igaz, ha ezt a gondolatot tovább folytathatnánk: egy, a fiai által csúful elhagyott és megtagadott anya.

Azok a pompás rendezvények és parádék, amelyeket eleinte azzal akartak igazolni, hogy az állam tekintélye szempontjából szükségesek - a császári udvar, az etikett, huszonöt milliós civillista, a koronázási ünnepség, mindez a talmi csillogás és aranyfüst nem maradt büntetlen. Bonaparte tekintete hozzászokott a monarchikus hatalomnak e közszemlére tett pompájához; elvesztette szemmértékét, elvesztette éleslátását. Letévedt az útról, s azt hitte, a csúcs felé halad és továbbra is ragyog rá „Austerlitz napja". Csakugyan fénylett is rá - „egészen az alkonypírig", ahogyan Szergej Szolovjov epésen és helyesen megjegyezte.

Bonaparte 1806. január 26-án visszatért Párizsba. Nem sokkal ezt megelőzően az osztrák császár jóváhagyta a pozsonyi békét; nem tehetett mást - mindent el kellett fogadnia, bármily súlyosak voltak is a Bonaparte által diktált feltételek. A császár a Franciaországgal valaha is kötött békeszerződések közül a legelőnytelenebbet vitte magával a fővárosba; legalábbis akkoriban ezt mondották. Bonaparte hazatérésekor hatalmaskodónak, követelőzőnek, ingerültnek mutatkozott. Mint minden távolléte után, most is értesült bizonyos intrikákról, cselszövésekről... A császári hatalomnak sem hivatalos, sem valamelyest is határozott alakot öltött titkos ellenzéke nem volt... De, mint mindig, folytak liberális szellemű beszélgetések. A Saint-Germain negyed szalonjaiban suttogva járt szájról szájra Narbonne gróf szellemes megjegyzése. A császár valamelyik tisztelője ezt mondotta: „Isten megteremtette Bonapartét és utána megpihent." Narbonne erre megjegyezte: „Az úristennek hamarabb kellett volna megpihennie." Az elmés megjegyzés a császár fülébe jutott, de nem lett következménye. Narbonne-t nem büntették meg, s egy idő múlva a császár magához vette hadsegédnek. Továbbra sem volt világos Bernadotte viselkedése. Még nagyobb kérdőjel volt az a titkos és sötét hadsereg, amelyet Fouché irányított. A legtöbb gondot azonban a győzelmek ellenére tovább folytatódó pénzügyi válság okozta. A hatalom minden erejét latba vetette leküzdésére.

A császár ismét fogadásokat tartott a Tuilériákban. Igyekezett fényt, pompát kölcsönözni nekik; önkéntelenül utánozta XIV. és XV.

Lajost, elődeit a trónon, s a közszemlére tett gazdagsággal, fényűzéssel el akarta homályosítani az összes európai udvarokat. Már akkor kezdett kialakulni az empire stílus. A császár előtt mindenki fejet hajtott, de félrehúzódva, csöndben nevettek e mulatságos hiúságon. Az udvarnál fokozták az etikett szigorúságát. Kitűnő színészi érzéke azt sugallta Bonaparténak, hogy a császári család tagjainak és a vendégeknek fényes és előkelő öltözékei közepette ő megengedheti magának, hogy megtartsa az egyszerű szürke kabátot, rendjelek, dísz nélkül. De ezek az ünnepélyes, díszes fogadások unalmasan, feszült légkörben folytak le. Mennyire távol álltak Bonaparte mombellói „udvarának" fiatalságtól, vidámságtól szikrázó gondtalan estélyeitől! Joséphine már nem tudta felélénkíteni őket, balsejtelmek nyomasztották. Maga Bonaparte szögletes, éles, nyers volt. Még a hölgyeknek is kellemetlen kérdéseket tett föl. De Luynes hercegnőtől a nyilvánosság előtt megkérdezte: - Mondja csak, még mindig úgy szereti a férfiakat? - Igen, uram, de csak akkor, ha jólneveltek - felelte a hölgy gondolkodás nélkül.

De nem mindenki mert ilyen vakmerően válaszolni a császárnak. A férfiak félve várták a hivatalos ügyekre vonatkozó kérdéseket; Bonaparténak bámulatosan jó memóriája volt, s mindenről tudni akart. Amikor kiment, a meghívottak megkönnyebbülten felsóhajtottak, mindenki felélénkült; az arcokról, a mozdulatokról eltűnt a mindenkit bénító feszültség; akkor kezdődött meg igazán az estély.

A mindennapi, hétköznapi életnek e kicsiny gondjai nem homályosíthatták el azt, ami a legfontosabb volt. A császár diadalmas békeszerződést hozott magával, de nem hozott békét. Márpedig mindenki békére vágyott.

1806 elején a rég várt béke elérésének lehetősége ismét reálisnak látszott. A Pitt halála után hatalomra került Fox, a francia liberálisok kedvelt hőse, készen állt arra, hogy komolyan keresse az utat a mindkét népre nézve pusztító háború megszüntetéséhez. A két hadviselő állam között tárgyalások kezdődtek. Sándor cár Bonaparte értésére adta, hogy ő sem zárja ki a békés megegyezés lehetőségét. Czartoryski 1806 telén tárgyalásokat kezdett Lesseps pétervári kereskedelmi konzullal néhány orosz hajóról, amelyeket

1805-ben francia kikötőkben feltartóztattak. Ez részletkérdés volt, de vajon nem lehet-e egy részletkérdésről áttérni általánosabb kérdésekre?

Bonaparte Oroszországgal szemben követett politikája hangsúlyozottan jóindulatú maradt, csaknem baráti, amennyire ez a formailag még folyamatban levő háború viszonyai között lehetséges volt. Austerlitz után Bonaparte ténylegesen megszüntette az orosz hadsereg elleni hadműveleteket; lehetővé tette számára, hogy akadály nélkül elvonuljon, mi több, visszaadta Sándor cárnak a francia fogságba esett orosz katonákat - igaz, ezeknek száma nem volt nagy. Ugyanilyen baráti gesztussal kezdődött Bonaparte és I. Pál együttműködése. Vajon Sándor cár méltányolni fogja-e az ilyen gesztusokat?

Napóleon hű maradt az 1800. évi külpolitikai koncepcióihoz. Továbbra is törekedett Oroszországgal való szövetség létesítésére. Két héttel Austerlitz után Haugwitz-cal folytatott beszélgetése során kijelentette: - Ami Oroszországot illeti, velem fog tartani, nem mindjárt, de egy év, két év vagy három év múlva. Az idő eltemeti majd az emlékeket, s alighanem ez a szövetség felelne meg nekem a legjobban...

A méltányosság megkívánja, hogy elismerjük: a császár helyesen látta előre az események menetét; két évvel Austerlitz után létrejött a francia-orosz szövetség.

Napóleon támogatta a hármas szövetségnek - Franciaország, Poroszország és Oroszország szövetségének - a porosz diplomata által javasolt tervét. Ámde gyakorlatilag ez a terv irreális volt, és - amint a további történelmi tapasztalatok bizonyították - nem volt talaja. Az 1805. december 15-i szerződés biztosította Franciaországnak a porosz szövetséget. (Az 1805. december 15-i szerződés helyébe az 1806. február 15-i egyezmény lépett, amely néhány módosítást eszközölt a régebbi megállapodáson; többek közt az angol birtokban levő Hannovert átadta Poroszországnak bizonyos területi engedmények fejében.) De a Poroszországgal kötött szövetséget Bonaparte ideiglenes kombinációnak, manővernek tekintette. Számára a legfontosabb továbbra is az Oroszországgal való szövetség maradt; ezt szilárd alapokon és hosszú időre kívánta létrehozni.

Májusban az orosz cár az okos, ügyes Ubrit, aki az összes párizsi szalonokat úgy ismerte, akár a tenyerét, Párizsba küldte, hogy tárgyaljon. De Ubri bonyolult feladat előtt állt. A diplomata korlátozott és határozatlan meghatalmazással rendelkezett. Oroszországban 1806 telén és tavaszán a nemesi közvéleményben némi fordulat állt be. A fejvesztettséget, a riadtságot, az „imádott uralkodó” alig leplezett elítélését, amelyek Austerlitz után kifejezésre jutottak, felváltotta a lojalitás és a hazafias érzések újabb dagálya. Austerlitzet most teljesen véletlenszerű jelenségnek minősítették; a szerencsétlenséget az osztrákok, az angolok okozták, és legkevésbé Sándor cár.
Lev Tolsztoj abban a jelenetben, amelyben a moszkvai nemesség klubjába látogat Bagration herceg, nagyon hitelesen ábrázolja a nemesség hangulatváltozását. A legfontosabb külpolitikai problémák megoldását illetően akkoriban a cár közvetlen környezetében sok ingadozás, sőt bizonyos kettősség mutatkozott. Ezeknek az ingadozásoknak reális alapjuk volt; az európai politika egy nagy fontosságú kérdésében - a balkáni kérdésben - Oroszország Anglia részéről talán még erősebb ellenállásba ütközött, mint Franciaország részéről. Az 1805-ös hadjárat, akár az 1799-es, a szövetségeseknek mélységes csalódást okozott. Az orosz diplomácia válaszút előtt állott.

Mindamellett Ubri megérkezését Párizsban sokat ígérő kezdetként értékelték. Az orosz kormány azon javaslatát, hogy hármas tárgyalásokat folytassanak (Oroszország, Franciaország, Anglia) Párizsban elhárították. Párhuzamosan külön tárgyalások folytak Ubrival, lord Yarmouth-szal és Haugwitzcal.

1806 tavaszán Párizsban ismét örültek a napsütésnek; bizton remélték, hogy eljön a béke. A háború visszahúzódott. A *Moniteur* csaknem naponta adott hírt diplomaták érkezéséről; ehhez kapcsolódott a békében való reménykedés. A pénzügyi körök maguktól beszüntették az árfolyamok felhajtását; a béketárgyalások megkezdése hatékonyabbnak bizonyult minden adminisztratív rendszabálynál. A fővárosban is, vidéken is gazdasági felélénkülés volt tapasztalható; nagy üzleteket kötöttek, nagy terveket készítettek elő. A tartós, huzamos, gyönyörű béke a küszöbön állott, s az emberek boldogan fellélegeztek.

Néhány beavatott azonban, azok, akik a politikai újdonságokat nem a lapokból tudták meg, hanem első kézből: Talleyrand-tól vagy - erről suttogva beszéltek - a Tuilériákból, nem osztották ezt az optimista derűlátást, ezt a bizakodást.

A tárgyalások lassan haladtak előre. Egyik fél sem tartotta legyőzöttnek magát, az amiens-i béke óta pedig a régi megoldatlan kérdéseket annyi újabb probléma szaporította, amelyek az utóbbi évek napóleoni hódításaiból fakadtak, hogy a megegyezés egyre nehezebbé vált. Csak akkor lehetett volna elérni, ha valaki engedményeket tesz. Szavakban mindannyian kijelentették, hogy készek engedményekre és áldozatokra, de mihelyt áttértek a gyakorlati kérdésekre, megakadt az egyezkedés. Mindamellett Ubri, aki Párizsban igen nehéz helyzetbe került, rászánta magát, hogy saját kockázatára aláírja, Clarke tábornokkal együtt, az 1806. július 20-i francia-orosz békeszerződést. Ez kompromisszum volt. Franciaország elismerte Oroszország jogait a Jón-szigetekre, és kötelezte magát arra, hogy nem visz katonaságot Törökországba. Megtartotta Dalmáciát, de kötelezettséget vállalt arra, hogy Észak-Németországból kivonja csapatait, azzal a feltétellel, hogy az orosz csapatokat visszarendelik az Adriaitenger vidékéről. A szerződés első cikkelye leszögezi, hogy a két állam örökös békét köt egymással.

Az Ubrival folytatott tárgyalások során a nagy tapasztalatú Talleyrand megértette, hogy az orosz diplomata bizonyos mértékben Saint-Julien szerepét játssza el újra,
hogy meghatalmazása korlátozott; ezért a tárgyalások befejezését átadta Clarke-nak. A tárgyalások jellege bizonyos fokig magában a dokumentumban is kifejezésre jutott. Ámde bizonyos fogyatékosságok ellenére, a július 20-i dokumentum egészében elfogadható volt; egyik fél létérdekeit sem sértette; legfőbb jelentősége pedig abban rejlett, hogy megszüntette a két hatalom közti háborút és helyreállította a békét.

De abban az időpontban, amikor az Ubri-Clarke-féle dokumentum ratifikáció végett Sándorhoz érkezett, a cár már igen messzire ment az új franciaellenes koalíció megszervezése útján. 1806. július 1-i és 24-i titkos nyilatkozataikban Poroszország és Oroszország megállapodtak egy Franciaország ellen indítandó háborúban.

Mindennek ellenére 1806 augusztusában I. Sándor összehívta az Államtanács zárt tanácskozását az 1806. július 20-i orosz-francia szerződés ratifikálásának megtárgyalása végett. M. I. Kutuzov, A. B. Kurakin, N. P. Rumjancev a szerződés jóváhagyása mellett szálltak síkra; úgy vélekedtek, hogy ez a szerződés lehetővé teszi, hogy becsülettel és hátrány nélkül mentesüljenek újabb háborútól. De Budberg és a többi miniszter, akik a cár közvetlen környezetéhez tartoztak, tehát ismerték harcias hangulatát és alkalmazkodtak ehhez, a szerződés ratifikálása ellen foglaltak állást.[1] Voltaképpen a porosz királlyal kötött júliusi megállapodások szükségtelenné tették a Franciaországgal való szerződést. Sándor elszánta magát a háborúra. Ubriból orosz Saint-Julien lett. Eljárását elítélték.

Napóleon óriási jelentőséget tulajdonított az Oroszországgal kötött szerződésnek; csak a szerződésnek a cár általi ratifikálására várt, hogy az egész hadsereget hazahozza Franciaországba; Berthier már meg is tette a megfelelő intézkedéseket. Napóleon az utolsó pillanatig biztos volt a szerződés ratifikálásában: 1806. augusztus 27-én Joseph-hez intézett levelében azt írja, hogy „kétségeket akarnak kelteni a ratifikálást illetően”, de ezt nem kell elhinni. Ámde szeptember 3-án megtudta, hogy a cár megtagadta a szerződés jóváhagyását, és azonnal visszatartotta a hadsereg visszahívására vonatkozó parancsot.

A diplomáciai nehézségek fő oka a porosz Hohenzollernek ingatag, gyáva, kétkulcsos politikája maradt. Frigyes Vilmos király határozatlanságát megpróbálta a legfőbb államérdeknek feltüntetni, kettősségét pedig rafinált diplomáciai művészetnek. Február 26-án, két hónapi ingadozás, visszautasítások és beleegyezések után, végtelenül sok „igen” és „nem” után Frigyes Vilmos, végül is, ratifikálta a Haugwitz által Bécsben aláírt szerződést. Poroszország hivatalosan Franciaország szövetségese lett, átveszi francia kézből Hannovert, amely eddig Angliához tartozott, és elzárja valamennyi kikötőjét Anglia előtt. Ámde ugyanazon a napon, amikor a porosz király aláírása rákerül a Franciaországgal kötött szövetségi szerződésre, Frigyes Vilmos levelet küldött Sándor cárhoz, amelyben újból baráti hűséget fogadott neki. Tovább folytatta az eddigi kettős játékot. Április elején Poroszország hivatalosan bejelentette, hogy valamennyi kikötőjét bezárja az angolok előtt; Anglia erre április 21-23-án azzal válaszolt, hogy a tengeren hadat

üzent Poroszországnak. Úgy látszott, hogy a Hohenzollernek Poroszországa Bonaparte Franciaországának szövetségese. De Párizsban nem hittek ebben; nyomós okaik voltak arra, hogy azt tartsák; Poroszország, miután szövetségi megállapodást kötött Franciaországgal, titkos egyezségre lépett Oroszországgal. Valóban ez is történt; az 1806. március 20-i titkos nyilatkozat titkos szövetséget hoz létre a Hohenzollernek és a Romanovok között. A július 1-i és 24-i nyilatkozatok ezt megerősítették.

Ezek a titkos mesterkedések, egymás állandó rászedése, ezek az egymást kizáró titkos szerződések, az örökös viták Hannover körül, amely egyelőre csak szavakban került át az egyik kézből a másikba, nem tarthattak örökké. Napóleon tudta, hogy békét várnak tőle, s a békének a háborúval szembeni előnyeit éppen olyan világosan látta, mint mások. Ámde az adott viszonyok között csak nagy engedmények árán lehetett volna visszatérni a békéhez. Tíz év előtt, a campoformiói béke megkötésekor, könnyűszerrel tett engedményeket; tudta, hogy kompromisszum nélkül megegyezés nem lehetséges. Napóleon császár, jóllehet a béke az ő számára még sürgetőbb szükségességgé lett, már nem óhajtott jelentős engedményeket tenni; úgy vélte, hogy ezek „összeegyeztethetetlenek a korona becsületével". Ezek a mesterségesen teremtett fétisek elhomályosították a szemét; ilyen üres, tényleges tartalom nélküli frázisokat pufogtatott, és senki sem mert ellentmondani neki. Egyedül Talleyrand bizonygatta szokásos higgadtságával az engedmények szükségességét. 1805. október 17-én Napóleonhoz írt levele óta Talleyrand nyomatékosan hangsúlyozta, hogy nagy engedményeket kell tenni: le kell mondani az olasz koronáról, proklamálni Velence függetlenségét stb. Pozíciója még erősebb lett volna, ha nem elsősorban Ausztria javára teendő engedményekhez ragaszkodott volna. Nyomta őt a XVIII. századi politikai koncepciók terhe, s ezeket nem tudta leküzdeni. Napóleon a mértéktartásra vonatkozó összes tanácsokat elvetette. A felelős diplomáciai tárgyalások csúcspontján bejelentette, hogy Hollandiában monarchiát hoz létre, a Bonaparte-dinasztiával a trónon. Ez a „brit oroszlán" ingerlését jelentette. 1806. augusztus 15-én, Napóleon születésnapján, Franciaországban és valamennyi meghódított területen nagyszabású ünnepségeket rendeztek a „nagy birodalom" tiszteletére. De hol húzódnak a határai ? - kérdezték nyugtalanul az európai fővárosokban. Lehetett-

e az egyik kézben fölemelt karddal, a másikat békés kézszorításra nyújtani ?

A félig béke, félig háború állapota talán még tovább húzódott volna, ha a hohenzollerni Poroszország nemzeti energiája nem ébredt volna fel olyan alkalmatlan időben. A „híres porosz semlegesség”, ahogyan a kor szellemével teljes összhangban ironikusan mondta Anna Pavlovna Scherer Lev Tolsztoj „Háború és béke” című regényében, a harmadik koalícióra nézve 1805-ben teljességgel végzetes szerepet játszott. A legnagyobb mértékben elősegítette akkor Napóleon győzelmét és a szövetségesek vereségét. De ez a „híres porosz semlegesség”, amelyről 1805-ben a király és a porosz államférfiak azt tartották, hogy az leginkább megfelel a Hohenzollern-monarchia érdekeinek, egy évvel később már összeférhetetlennek látszott a monarchia méltóságával. Egy év kellett ahhoz, hogy a lassú észjárású poroszokhoz az Austerlitz előestéjén elterjedt hangulat és érvek eljussanak.

„A háborús párt” fölemelte fejét. E párt élén Lujza királyné állott. Őt Hardenberg támogatta, akit Napóleon kedvéért hivatalosan elmozdítottak a külügyminiszteri tisztségből, de aki azóta nagy befolyásra tett szert. A „háborús párt” a porosz felső rétegekben olyan szavakat hozott forgalomba, amelyeket Berlinben régóta nem használtak: „becsület”, „kötelesség”, „kard”, „Nagy Frigyes dicsősége” - a hagyományos frázisok egész készletét, amelyek összességükben arra voltak hivatva, hogy emlékeztessenek a porosz nemesség lovagi erényeire. Lujza királyné lovon végigjárta a díszszemlére felsorakozott ezredeket; a tisztek kihúzták kardjukat, és harcias kiáltásokat hallattak. A Hohenzollernek palotájában és a porosz urak fogadószobáiban az emberek, egymás szavába vágva, azt bizonygatták, hogy a porosz hadsereg a legerősebb a világon, hogy a porosz tisztek a legbátrabbak, a porosz királyok pedig a leghatalmasabbak az Európában ismert összes dinasztiák között.

Párizsban csodálkozva figyelték a harcias érzelmek kitörését, amelyeket „nemzeti fellendülésnek” kezdtek nevezni. A militarista láznak ezt a Berlinben egy év késéssel bekövetkezett paroxizmusát természetesen észrevették és kellőképpen értékelték más európai fővárosokban is. Londonban hamar elfelejtették a kölcsönös sértéseket; a kibékülés céljából a berlini kabinetnek felajánlottak

egy tömött erszényt - pénzbeli segélyeket. A Franciaországgal folyó béketárgyalásoknak immár véget lehetett vetni. Augusztus 9-én lord Lauderdale a francia javaslatokat elfogadhatatlannak nyilvánította. Az angol miniszterek ismét készen álltak arra, hogy háborút viseljenek Franciaország ellen az utolsó szál porosz katonáig.

Napóleon mégis meg volt győződve arról, hogy a válságot leküzdik és a háború felhői eloszlanak. Szeptember 13-án Joseph-hez írt levelében optimista: „Két napba sem telik bele, és a kontinensen a béke szilárdabb lesz, mint valaha is volt.” A két nap elmúlt. Valóban hozott valami újat. Csakhogy egyáltalán nem azt, amire Napóleon számított. 1806. szeptember 15-én megszületett a fél éve még lehetetlennek látszó negyedik koalíció. Poroszország, Anglia, Oroszország és Svédország tartozott hozzá.

Berlin olyan harci lázban égett, hogy meg sem várta, amíg megérkezik az orosz hadsereg. A pökhendi, hencegő porosz tisztek úton-útfélen hangoztatták, hogy porrá zúzzák a franciák hadseregét; kijelentették, hogy katonai hírneve fel van fújva, fő-parancsnoka pedig közönséges törtető. Kardjukat a berlini francia nagykövetség lépcsőfokain élesítették, s alig várták, hogy megleckéztessék: ezeket az „elbizakodott szájhősöket” és megmutassák a világnak, mire képes egy igazi hadsereg - a Hohenzollernek porosz hadserege.

Október 2-án Talleyrand-nak egy ultimátumot adtak át. Gőgös hangon íródott, és azzal a követeléssel kezdődött, hogy azonnal tisztítsák meg Németország területét és vonják vissza a francia hadsereget a Rajna mögé. Napóleonnak a válasz határidejéül október 8-át jelölték meg. Napóleon végig sem olvasta a neki küldött jegyzéket - félredobta. Október 6-án a napiparancsban és a Szenátusban bejelentették, hogy Francia-ország háborúba lép Poroszország ellen.

Így kezdődött ez a bámulatos háború. Napóleon nem várta meg, amíg a Hohenzoliernek kérkedő hadserege támadást indít. Megelőzte. Amikor a hadparancsot nyilvánosságra hozták, a császár már Bambergben volt a hadsereg élén. Egy órát sem vesztegelve, megindult az ellenség ellen.

A porosz hadseregnek mintegy 150 000 katonája volt. Két egyenlőtlen részre oszlott: a fő seregre, élén Frigyes Vilmos királlyal

és az agg brunschweigi herceggel, és egy másikra, amely Hohenlole herceg parancsnoksága alatt állott. Amíg a trombitajelt nem adott az indulásra, a tisztek hencegtek és szidták a franciákat. Lujza királyné amazon öltözékben lovon végigjárta az ezredeket, s a harcosokat vitézségre és győzelemre buzdította. Az ezredek „Hoch!” kiáltással válaszoltak neki, s a tisztek azt ígérgették, hogy kardélre hányják az ellenséget. Az orosz sajtó az. 1806 októberében Berlinben uralkodó hangulatról ezt írta: „Valamennyi kocsma meg kávéház tele volt minden rendű és rangú politikussal... Roppant türelmetlenül várták az ellenség fölötti győzelmek első eseményeit. Attól tartottak, hogy a király békét köt, mielőtt a hadműveletek elkezdődnek... A színházban kizárólag »Wallenstein táborá«-t játszották... A nézők is énekelték:

»Síp, dob riogat...«

De alighogy a hadsereg elindult, a kérkedő kijelentések elhallgattak. Ez a hadsereg ahhoz szokott hozzá, hogy a gyakorlótéren díszlépésben felvonuljon, de egyáltalán nem készült föl modern háborúra. Számtalan szekérrel megterhelve, amelyeken az élelmet, a felszerelést, a tisztek holmiját szállították, nehézkesen és olyan csigalassúsággal haladt, amely még a XVII. században is meglepő lett volna. Az idő, a XVIII. század végének nagy eseményei úgy múltak el Poroszország fölött, hogy nem hatottak rá, nem hagytak semmiféle nyomot az országon. A régi porosz gőggel ez a hadsereg a régmúltat képviselte, a hadtörténet egy régi korszakát.

Négy nappal az október 10-i első összecsapások után, amelyek a poroszokra nézve nyomban kellemetlen fordulatot vettek, október 14-én lezajlott a döntő ütközet. A jénai és az auerstedti nevezetes ütközet eldöntötte e hadjárat kimenetelét. Mint ismeretes, ez a történelmi csata mindkét részről tévedésekkel kezdődött. Napóleon, aki éjjel Jéna mellett, a Saale partján ütött tábort, feltételezte, hogy az ellenfél hadseregének fő erői állnak szemben vele; gondosan felkészült a küszöbön álló csatóra, s az éjszaka során elfoglalta a legelőnyösebb állásokat. Hohenlohe meg volt győződve arról, hogy vele szemben a francia hadseregnek csak másodrendű alakulatai állnak, s az ütközet előtti éjszakát teljesen gondtalanul töltötte el.

A történelmi nap valamennyi szemtanúja és részvevője megjegyzi,

hogy október 14-én reggel sűrű köd borította a tájat. Amikor a köd felszállt, Hohenlohe, legnagyobb csodálkozására, azt látta, hogy állásai felé Landgrafenberg magaslatairól is, a szárnyak felől is, a hadsereg derékhada felé is minden oldalról támadó francia ezredek közelednek. A hadseregparancsnoknak ez a csodálkozása, aki nem vette észre az ellenfél támadásának kezdetét a maga nemében szintén „klasszikussá” vált. Ezek Lannes, Soult, Augereau és Ney hadtestei voltak, támogatva Murat lovassága által, amelyek Napóleon tervének megfelelően egyidejűleg támadták meg a porosz hadsereget. Rüchel hadserege, amely Hohenlohe segítségére sietett, semmin sem tudott változtatni. Hohenlohe seregét teljesen szétzúzták.

Napóleon bevonulása Berlinbe (F. lupéi metszete után)

Ugyanazon a napon és ugyanazokban az órákban, amikor Napóleon Jénánál megverte a poroszokat, egy másik, ugyanilyen nagyarányú ütközet bontakozott ki Auerstedtnél. Az előző napon a főparancsnok Davout és Bernadette hadtestének parancsot adott a porosz seregek bekerítésére. Október 14-én reggel Davout hadteste, elfoglalva a kötschaui (ma Kösen) hegyszorost, szembe találta magát a poroszok fő erőivel. Jóllehet az ellenfél több mint kétszeres túlerőben volt, Davout bátran felvette vele a harcot. Louis-Nicolas Davout neve a nemzedékek emlékezetébe úgy vésődött be, ahogyan Lev Tolsztoj zseniális tolla lerajzolta: francia Arakcsejevként, hideg, gonosz és kicsinyes emberként. Tolsztoj igaztalan volt Davout-val: helyesebb azt mondani, hogy megtévesztették a tábornokkal szemben ellenséges források. Davout, Bourbotte barátja, nem csekély szolgálatokat tett a forradalomnak, egyenes és becsületes katona volt, a napóleoni hadsereg egyik legtehetségesebb hadvezére. Az auerstedti ütközet operatív vezetése abban a korban figyelemre méltó mintaképe lett a hadművészetnek. Cserbenhagyva Bernadotte által, akinek a magatartása, Napóleon bevallása szerint, megérdemelte volna, hogy hadbíróság elé állítsák, Davout nemcsak helytállt az ellenfél óriási erőivel szemben, hanem felülmúlta azt a hadművészetben, teljesen szét is zúzta. A szétvert hadsereg maradványait visszavetette arra az útra, amelyen Hohenlohénak Jénánál szétvert ezredei menekültek. A két megvert hadsereg összekeveredése betetőzte a katasztrófát.

Október 14-én, egy héttel a háború kitörése után, a porosz hadsereg mint harci erő megszűnt létezni. Jénánál és Auerstedtnél 150 000 halottat, sebesültet és hadifoglyot, kétszáz löveget vesztett. Képtelen volt folytatni a harcot. Hová lett az iménti önhittsége és kérkedése! Az ezredek, az erődök harc nélkül megadták magukat az első francia portya láttára. Olyan összeomlás volt ez, amelynek aligha van párja a hadtörténetben. Heinrich Heine szállóigévé lett mondása szerint: „Napóleon ráfújt Poroszországra, s az megszűnt létezni."

Egy jelentős európai államnak, amely ráadásul katonai tradícióival kérkedett, hétnyolc nap alatti szétzúzása egyedülálló, az újkori történelemben példa nélküli, s végső soron ugyanazokkal az okokkal volt magyarázható, mint amelyek a szövetségesek austerlitzi vereségéhez vezettek. Az új világ győzelme volt ez a régi fölött, a polgári társadalomé a feudális-abszolutista rend fölött. Persze, nem lenne helyes tagadni Bonaparte és marsalljai vitathatatlan hadvezéri tehetségét, amely ilyen világosan megmutatkozott ebben a hadjáratban. De hiszen a franciáknak a poroszok fölötti katonai fölénye maga szintén nagy általános törvényszerűségekből származott. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy Davout-nak, aki csak egyike volt a marsalloknak, a győzelme nem véletlenül volt nagyobb és hősiesebb magának Napóleonnak a győzelménél; azt igazolta, hogy a francia hadsereg egészében és minden egyes parancsnoka mérhetetlenül fölötte állt porosz ellenfeleinek. De vajon felfogták, megértették-e ezeknek az eseményeknek a jelentőségét?

Október 26-án Davout hadteste bevonult Berlinbe, ahol a helyi lakosság csaknem rokonszenvező kíváncsisággal fogadta. 27-én a legyőzött fővárosba diadalmasan bevonult a hadsereg, élén a császárral. Elöl, szigorú rendben, lobogó zászlókkal sorra vonultak föl a császári gárda ezredei. S a katonai zenekarok - megint csak különös ellentmondásban a császári lobogók sasával - a forradalom harci dalait, a „Marseillaise"-t meg a „Ca ira!"-t játszották. Erődparancsnoknak Hulint nevezték ki, aki részt vett a Bastille bevételében és tagja volt az enghieni herceg fölött ítélkező bíróságnak. A brandenburgi kapunál a császárnak átadták a város kulcsait, a Hohenzollernek Poroszországa a földön hevert - fővárosa fölött a háromszínű francia zászló lengett.

„Amikor megérkezett a porosz seregek megsemmisülésének a híre - közölte egy berlini tudósítás -, hirtelen mindenkit csüggedés és rettegés fogott el... A berlini hölgyek jó előre elsiratták tisztaságukat, férjeik pedig úgy gondolták, hogy ez még nem olyan nagy baj.” A tudósító a továbbiakban közli, hogy a kíváncsiság hamar felülkerekedett a félelmen, s a berliniek elindultak a francia tábor felé. „Az igazat megvallva, a város vezetői egyetlen alkalmat sem mulasztottak el arra, hogy kedvében járjanak az ellenfélnek.”

A porosz hadseregben ugyanilyen hangulatváltozás ment végbe: a szájhősködést egy csapásra a vakrémület és a fejvesztettség váltotta föl. Soult, Bernadotte és Murat üldözőbe vették Blücher hadseregét, amely kisiklott a kezükből. November 7-én Blücher Lübeckben megadta magát. Két nappal ezután a magdeburgi erőd 24 000 főnyi helyőrségével letette a fegyvert Ney előtt. Amikor Kleist, Magdeburg parancsnoka, átadta seregét Neynek, az gondterhelten mondta hadsegédjének: „Hamar vegyétek el a fegyvert a foglyoktól; kétszer annyian vannak, mint mi.” Stettin kapitulált, mihelyt megjelent előtte egy lovasezred. Murat teljes joggal jelenthette Napóleonnak: „Felség, a harcnak - harcolók híján - vége van.” Ez igaz volt: Poroszország már nem harcolt, kapitulált.

Párizs lelkesen fogadta a poroszországi nagyszerű diadalmakrói érkező híreket. A fővárost a jénai és az auerstedti győzelem után kivilágították. „Ez a hadsereg, ez a hadvezér nem ismeri a lehetetlent” - ez volt a közvélemény. 1805-1806-ban kezdtek kialakulni a Napóleonról szóló legendák; s ez nem meglepő: az olyan győzelmek, mint Austerlitz, Jéna, Auerstedt, felülmúlták a képzelet játékát. De különösképpen ezek a fényes győzelmek valamilyen homályos nyugtalanságot is keltettek. Attól tartottak, hogy a katonai diadalok elodázzák a békét, holott erre jobban vágytak, mint valaha. Szájról szájra jártak a hadsereg egyik generálisa leveléből való szavak: „Nem fogjuk látni Párizst előbb, mint ha egy kínai hadjáratból térnénk vissza.” Az efféle hangulat nem volt egyedülálló a hadseregben. Sőt, Berthier kénytelen volt jelenteni a főparancsnoknak, hogy a tábornokok szeretnék, ha a háború mielőbb befejeződne. A békevágy Párizsban még nagyobb mértékben kifejezésre jutott. A Szenátus összeszedte a bátorságát és Fouché részvételével deputációt küldött a császárhoz Berlinbe: a deputáció fő feladata az volt, hogy tiszteletteljesen

kifejezze azt az általános óhajt, hogy mielőbb megkössék a békét. Napóleon Berthier és a Szenátus előterjesztését szemmel látható elégedetlenséggel fogadta. Minek emlékeztetni őt arra, ami mindenki előtt világos? A béke - az első, fő feladata az egész politikának; tudja ő ezt 1797 óta. De miképpen érhető el ez a mindenki által kívánt és a kezei közül mindig kisikló béke?

1806. november 21-én Berlinben Napóleon aláírta a kontinentális blokádról szóló nevezetessé vált dekrétumot. Nincs szükség arra, hogy itt annak a kérdésnek a magyarázatába bocsátkozzunk, hogyan született ez a gondolat, vajon Montgaillard vicomte sugallta-e a császárnak, ahogyan némely kutatók állítják, vagy fokozatosan alakult ki, több tényező hatására, ami sokkal valószínűbbnek látszik. A kontinentális blokád történetét a tudósok már régóta tanulmányozzák; e bonyolult, sokoldalú téma tudományos elemzésének alapjait több mint fél évszázada rakták le J. V. Tarle klasszikus munkái. Bár számos tudós folytatta ezt a munkát, de a történettudomány jelentős eredményei ellenére e tárgyban még sok kérdés megválaszolatlan.

Blokád és ellenblokád? Mit kell előbbre helyezni? Vajon Franciaország késztette-e Angliát ellenakciókra, avagy a Brit-szigetek kontinentális blokádjának gondolata és gyakorlata maga csak válasz volt arra, hogy az angol flotta blokád alá helyezte Brestet és a többi francia kikötőt?

A berlini dektérumok nagyszabású feladatokat tűztek ki. Napóleon arra törekedett, hogy Angliát a tengeren a szárazföldön végrehajtott akciókkal győzze le. „Szárazföldi hatalommal akarom meghódítani a tengert” - így határozta meg a tervét, az őt jellemző tömörséggel. A kontinentális blokád, természetesen, nem zárta el az utat az Anglia elleni harc folytatásának más formái elől sem. De amikor a berlini dekrétumokat aláírta, Bonaparte Franciaországot Karthágó elleni hosszú és nehéz harcra ítélte. Ráadásul az élet még nem válaszolt erre a kérdésre: voltaképpen hol is van Karthágó? A Brit-szigeteken? Londonban? De hiszen a legyőzött fél, Karthágo, Párizs is lehet.

A tudósok közül néhányan feltételezték, hogy Anglia kontinentális blokádjának a gondolata egy tengeri hatalom legyőzése a szárazföldön, a kontinensen foganatosított meghatározott

intézkedések révén megvalósíthatatlan ábránd. De az ábránd voltaképpen az a terv volt, hogy egész Európát alárendeljék az Anglia blokádjával kapcsolatos feladatoknak. Akárhogyan is képzelte Napóleon ennek elérését - a fegyverek erejével, diplomáciai megállapodással, szoros politikai szövetséggel, ez megvalósíthatatlan volt, ez valóban ábránd volt.

Bonaparte, aki még elgondolásainak merészsége mellett is mindig józan tudott maradni számításaiban, ezúttal erejét meghaladó feladatokat tűzött maga elé. Csakugyan ábránd volt maga az a gondolat is, hogy egy akár csak a gazdaságpolitika területén is egyesített Európát hozzon létre. Némely szerzőknek - akik hajlanak a múltnak modernizálására - az a törekvése, hogy a kontinentális rendszert úgy tüntessék fel, mint elismerésre méltó próbálkozást a mai „kis Európa" (azaz a „Közös Piac Európája") anticipálására, történetietlen. A XIX. század elején Európa társadalmi-gazdasági fejlődésének iránya egészen más utakon haladt: ez a polgári-nemzeti független államok kialakulásának a kora volt. Abban az időben a régi kontinens egyesítésére irányuló bármely politika ennek a hatalmas, mélyről fakadó, eleven forrásokból táplálkozó, leküzdhetetlen mozgalomnak az útjában állott volna, s ezért előbb vagy utóbb le kellett volna mondani róla.

De bárhogy állt is a dolog, a lépést megtette, a berlini dekrétumot aláírta és ezt nyilvánosságra hozták; a büszke Albionnak újból megjósolták az elkerülhetetlen pusztulást, s most ezt a politikát valóra kellett váltani.

A legközelebbi gyakorlati feladat Poroszország problémájának megoldása volt. Úgy látszott, a kontinentális blokádra vonatkozó döntés logikus következménye a legyőzött ellenséggel való kibékülés. Az adott helyzetben nem került különösebb fáradságba annak elérése, hogy Poroszország beleegyezzék az összes kikötők, a tengerpart lezárásába Anglia előtt. Már október 22-én Napóleonhoz érkezett Dessauba Lucchesini; a porosz követ a győztesnek átadta Frigyes Vilmos levelét, amelyben az békét kért. „A porosz király, egész hadserege, az egész porosz nemzet hangosan békét kér" - írta október 22-én Bonaparte Cambacérésnek. Milyen szerencsés lehetőség nyílt meg Bonaparte előtt! A béke angyalaként térhetett volna vissza Párizsba, akár Campoformio után. Nevét az egész

ország áldotta volna; összes ellenségeinek el kellett volna hallgatniuk! A Poroszországgal való béke meghozta volna az Oroszországgal való békét is; mi célból folytatta volna Sándor tovább a háborút?

Tíz évvel korábban, 1796-ban, Bonaparte tábornok teljesen tisztában volt a kellő időben megkötött béke jelentőségével. 1806-ban már az önhittségnek, a sikereitől való megrészegedésnek olyan fokára jutott, hogy kialakult benne az a meggyőződés: nincs leküzdhetetlen akadály, minden lehetséges. Nem utasította el a béketárgyalásokat, de nem fogadta Lucchesinit; Durocot bízta meg a vele való tárgyalásokkal. (Hogy megalázza Poroszországot, erről közleményt jelentetett meg a „Nagy Hadsereg” 14. Bulletinjében.) Anélkül, hogy ezek kimenetelét élőre meghatározta volna, Poroszországra százmillió frank hadisarcot vetett ki - abban az időben kolosszális összeget; Poroszország szövetségeseitől pedig hatvanmilliót követelt. Poroszország területén helyezte el óriási hadseregét, amely fosztogatta és tönkretette az országot, továbbá azt követelte, hogy Poroszország engedje át az Elbától keletre eső birtokait, zárja le Anglia elől összes kikötőit, szakítson Oroszországgal. A tárgyalások során változtatott a feltételeken, persze, mindig egy irányban: állandóan többet követelt. Poroszország hajlandó volt mindent elfogadni: királya aláírta a győztes által diktált szörnyű feltételeket; de végül is napról napra világosabb lett, hogy e követelések egyre súlyosabbak; a hódító szemmel láthatólag el volt tökélve Poroszország megsemmisítésére. És a keleten megmaradt utolsó talpalatnyi földjére kergetett, kétségbeesett király könyörög Sándornak, hogy ne hagyja cserben szerencsétlenségében: Poroszország erőt fog gyűjteni az újabb harchoz.

Bonaparte az Oroszországgal való kibékülésre törekedett. Az Oroszországgal kötendő szövetség vezérgondolata maradt külpolitikai koncepciójának. Meghitt beszélgetésekben, levelekben nemegyszer visszatér arra a gondolatra, hogy helyre kell állítani az együttműködést Oroszországgal. Amikor kiadja a kontinentális blokádra vonatkozó dekrétumot, természetesen tudatában van annak, hogy ennek megvalósítása lehetetlen Oroszország ellenében. A berlini dekrétumok újabb érveket szolgáltatnak az Oroszországgal való szövetség szükségességére; mi több, az Oroszországgal kötendő

szövetség elengedhetetlen feltételévé válik nagyszabású terve megvalósításának.

Úgy látszott, minden világos... De Bonaparte, miután egyszer eltévedt, tovább tévelyeg a világtörténelem útjain. Saját érdekeivel homlokegyenest ellentétben jár el. A fékezhetetlen agresszió logikája, a zsarnoki-hódító politikából fakadó elvakultság a háború ingoványába kergeti, s egyre mélyebbre és mélyebbre süllyed ebben az ingoványban.

Ki akart békülni a legyőzött Poroszországgal és szövetségre lépni Oroszországgal. Azt remélte, hogy újévre megköti a békét és visszatérhet Párizsba. De a Poroszországgal szemben tanúsított könyörtelensége elkerülhetetlenné tette az újabb hadjáratot. A 150 000 főnyi orosz hadsereg lassan bevonul Poroszországba. S ekkor ahelyett, hogy nyugatra fordulna, a főparancsnok kiadja a parancsot: „Mozgósítani az ezredeket! Indulás! Rajta! - és újra keletre, egyre távolabbra - keletre!”

Mit keres egy auvergne-i paraszt vagy a napsütötte Provence fia a lengyel őserdőkben, Kelet-Poroszország behavazott keskeny útjain? A mogorva öregek dörmögnek: mit vesztettünk mi el keleten? Minek távolodunk el egyre jobban hazulról? Mire való ez a háború? Erre a kérdésre a hadseregben senki sem tud válaszolni - sem a szakaszvezetők, sem a hadtestparancsnokok. Miért folyik ez a háború?

Szuvorov óta az oroszok félelmet keltenek; Napóleonnak ezt be kellett ismernie egyik parancsában. Igaz, Szuvorov már nem létezik, Kutuzov helyére pedig Bennigsen lépett. De megmaradt az orosz hadsereg, amely kijárta Szuvorov iskoláját.

Az első ütközet a Narev folyó mellett, Pultusknál folyt le december 26-án. Az előző napon az idő melegebbre fordult, a föld fölengedett és az olvadás alámosta az utakat; a katonák a hosszú menetelések során megcsúsztak, elestek, alig tudták kihúzni a lábukat a sárból. Napóleon döntő sikert akart elérni; akár a többiek, egy hétig sem húzta le a csizmáját, ruhástul aludt; ezek a hosszú menetek a végtelen térségeken kifárasztották a hadsereget. Az elfáradt katonák hangulatának javítására nagy sikerre, elkápráztató győzelemre volt szükség. Pultusk nem az volt. Ez ádáz ütközet volt, amelyben

mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett. Az orosz katonák állhatatossága ámulatba ejtette a franciákat. Némán harcoltak; nem lehetett sem megtörni, sem megfélemlíteni őket. „Kísértetekkel harcolunk" - írta Marbot, aki részt vett ebben a csatában. Amikor leszállt a korai decemberi est, az oroszok a sötétség leple alatt elvonultak. Egyetlen fogoly, egyetlen zászló sem maradt a franciák kezén. Egyáltalán győzelem volt-e Pultusk? A csata részvevői kételkedtek ebben. A szörnyű tél közepette lehetetlen volt a háborút tovább folytatni. A hadseregnek ki kellett pihennie magát. Napóleon visszatért Varsóba.

A Varsóban töltött tél örökre emlékezetes maradt számára. A vég nélküli menetelések után a hatalmas erdők közt kanyargó, süppedő utakon, a téli hidegben, vakító hóban, ami annyira szokatlan volt Korzika szülöttének, Varsó fényes szalonjai, a „Polonaise" hangjai, a lengyel nők francia beszéde, akiknek a francia csaknem második anyanyelvük volt, az elragadtatás, a lelkes várakozások. E rövid varsói télen lépett be életébe Maria Walewska, s a parancsnok gondok, tervek, töprengések közepette egy rövid ideig érezte, hogy harmincnyolc éves és hogy egy megnyert vagy elvesztett ütközeten kívül más is van a világon, s hogy szerethetik őt nemcsak azért, mert császár, hanem saját magáért is. Vagy csak úgy tűnt föl előtte?

A magánynak e mesterségesen megteremtett világába betolakodtak a halaszthatatlan problémák, s szétzúzták ezt a világot. Mi lesz Lengyelországgal? Mikor állítják helyre Rzeczpospolita függetlenségét? Lengyelország fegyverkezett. Bonaparte körül fellángoltak a szenvedélyek; reménykedve és bizakodással tekintettek rá. Napóleon győztesként jött Varsóba, minek hát késlekedni? Nincs-e itt az ideje annak, hogy egy vonással áthúzzák Lengyelország mindhárom felosztását, amelyet Bonaparte ellenfelei hajtottak végre?

De Napóleon kitérő válaszokat adott. Már Berlinben, novemberben, utasította Fouchét, küldje el hozzá fedőnéven Kosciuszkót. Nyilván bátorítani akarta a lengyelek nemzeti mozgalmát. De aztán megijedt. Mégsem akart kapcsolatba lépni Kosciuszkóval. Varsóban nem kerülhette el a nyilvánosság előtti szereplést, de beszédeiben, szavaiban nem volt elegendő határozottság. Felhívta a lengyeleket arra, hogy fegyverkezzenek; azt mondta, hogy jövőjük tőlük

maguktól függ, de kibújt az egyenesen feltett kérdésekre való válasz alól, és nem tett ígéretet arra, amit vártak tőle: a független Lengyelország helyreállítására.

Lengyelország visszaállítása hagyományos követelése volt a francia forradalomnak, mi több, hagyományos követelése a francia külpolitikának. Napóleon ezt a követelést feladta, ez teljesen nyilvánvalóvá lett Varsóban. Miért? Ennek okait könnyű megtalálni. Bonaparte nem akart Lengyelország kedvéért összeveszni a Lengyelország felosztásában részt vett három monarchiával: Oroszországgal, Ausztriával, Porosz-országgal.

Az Oroszországgal való szövetség gondolata változatlanul fontos volt számára. A dolgok menete folytán Franciaország háborúba sodródott Oroszországgal. Bonaparte igyekezett biztosítani a maga számára a katonai sikert, és ennek érdekében minden tőle telhetőt megtett: elküldte Sébastianit Konstantinápolyba, hogy Törökország bekapcsolódjék az Oroszország elleni háborúba; Gardane tábornokot Teheránba küldte, ugyancsak méregkeverés céljából. A lengyelekhez való közeledési kísérletei ugyanezeknek a feladatoknak voltak alárendelve. A háborút még nem nyerte meg, s mindent a fő katonai feladatok szolgálatába kellett állítani. De mi történjék a háború másnapján? A válasz egyértelmű volt. Újból keresni kell a megegyezést, a békét, a barátságot, a szövetséget. Az Oroszországgal való szövetség továbbra is a fő külpolitikai feladat maradt.

Tekintettel erre a legközelebbi célra, amely felé igyekezett utat törni, nem ígérhette meg a függetlenséget a lengyeleknek. Lengyelország leküzdhetetlen korlát lett volna közte és I. Sándor között. Ugyanolyan mértékben lehetetlenné tette volna a megegyezést az osztrák császárral és a porosz királlyal.

Egyébként a lengyel politika kettőssége, következetlensége csak a Bonaparte által folytatott politika általános evolúciójának egyik egyedi esete volt. Miről is van szó? Hogy világosabban kifejtsük ezt a gondolatot, újból emlékeztetnünk kell az 1796. évi olaszországi hadjáratra. Bonaparte az olaszországi hadjárat során hadserege számára az olasz népben keresett szövetségeseket, amelyet mozgósított a feudális és idegen (osztrák) elnyomás ellen. Tíz évvel később az 1806-1807. évi porosz hadjárat alatt Napóleon

számításait egészen más támogatásra alapította - az egyeduralkodók támogatására: a bajor, a szász, a württembergi királyéra, a vele szemben függő helyzetben levő kis német államokéra. Igaz, bizonyos mértékben Bonaparte polgáriasította ezeket a monarchiákat, de azért mégiscsak monarchiák maradtak. A napóleoni háborúk társadalmi és politikai tartalmának megváltozásával megváltozott az európai népekhez való viszony is; a népek nemcsak megszűntek a napóleoni Franciaország szövetségesei lenni - hamarosan legveszélyesebb, leküzdhetetlen ellenségeivé válnak.

Napóleon azt remélte, hogy Varsóban tartózkodhat tavaszig, amíg a napsugarak hatására el nem olvad a hó, amely benne, a délvidékiben, csaknem misztikus borzadályt keltett. De már január utolsó harmadában tudomást szerzett az oroszok csapatmozdulatairól és sietett a hadsereghez.

1807. február 8-án, tíz napon át tartó manőverezések után, melyek során mindkét hadsereg követett el hibákat és tévedéseket, a Preussisch-Eylau melletti döntő csatában csaptak össze. Ez volt a századelő egyik legvéresebb ütközete.

Napóleon közvetlenül irányította az ütközetet; gondosan átgondolta és kidolgozta a csata tervét, amely tanúbizonyság arra, hogy hadvezéri tehetsége korántsem csökkent; vele voltak legjobb marsalljai, Davout, Soult, Murat, Augereau; a közelében tartózkodott Ney és Bernadotte; vele szemben nem Szuvorov állott, nem is Kutuzov, hanem csak Bennigsen. Mindennek ellenére, a marsallok igyekezete, a katonák vitézsége ellenére, a franciák nem nyerték meg a csatát.

A francia történetírók, kezdve Thiers-n, nagy jelentőséget tulajdonítottak az 1807. február 8-i rossz időnek, a heves szélnek, a szemeket elhomályosító hónak. Az idő mindenkinek rossz volt - a franciáknak is, az oroszoknak is. Augereau hadtestét nem a hó söpörte el, hanem az orosz tüzérség „tüzes esője”, hogy Marbot kifejezésével éljünk. Amikor az orosz gránátosok ezredei lavinaként zúdultak az ellenálló francia alakulatokra, elsöpörve őket, s egyre jobban közeledtek a temetőhöz, ahol a császár parancsnoki állása volt, Napóleon nem tudta elfojtani a lelkesedés hangját: „Micsoda vitézség! Micsoda vitézség!” Hamarosan maga is

közvetlen veszélybe került. Körülötte lövedékek hevertek, tőle jobbra is, balra is elestek kíséretének tagjai. Ő ugyanazon a helyen állt, rendületlenül, nyugodtan; hitt a sorsában: számára még nem öntöttek golyót. Murat lovasszázadainak rajtaütésszerű támadása megállította az oroszok offenzíváját. Az ütközet - váltakozó hadiszerencsével - egész nap folytatódott, s amikor az esti szürkület megszakította a csatát, mivel az ellenfelet már nem lehetett látni, egyik fél sem tudta, kié a győzelem.

A preussisch-eylaui ütközetben nem voltak győztesek; csak halottak, sebesültek, és csoda révén sértetlenül maradt, halálosan elgyötört emberek. A becslések szerint az oroszok 30 000 halottat és sebesültet vesztettek, a franciák 20 000-ret. De Napóleon tudta, hogy a lengyelországi hadjárat alatt hadseregének létszáma 60 000 fővel apadt, és hogy már fegyverbe hívták az 1808. évi újoncokat. Azt is észre kellett vennie, hogy Bernadotte ismételten - akár Jénánál - nem jelent meg hadtestével a harcmezőn. Lehetett-e ez véletlen? Aligha.

Napóleon végigjárta a csatamezőt. Az most mintegy összenőtt a temetővel, ennek szörnyű folytatásává lett. Holttestek, holttestek, haldoklók, jajgató sebesültek mindenfelé. Senki sem köszöntötte ilyen kiáltásokkal: „Éljen a császár!” A haldoklók azt hörögték: „Franciaország és béke!”

Napóleon nem volt mentes az emberi gyöngeségektől, labilis idegrendszere volt, hangulata gyakran változott. Nyomasztó hatással volt rá az, amit tapasztalt, látott, hallott. Egy ideig senkivel sem tudott vagy akart beszélni. Azután írt néhány levelet Joséphine-nek, el akarta leplezni bennük az igazságot, de az mégis előtört. Az Eylaut követő napon ezt írta Talleyrand-nak: „Tárgyalásokat kell kezdeni, hogy befejezhessük ezt a háborút.” Február 13-án elküldi Frigyes Vilmoshoz Bertrand tábornokot azzal a javaslattal, hogy kezdjenek közvetlen tárgyalásokat. Feltételei jóval enyhébbek a korábbiaknál. Békejobbot nyújtott.

De amíg Bertrand elérkezett Memelig (a mai Klaipéda), Eylau híre bejárta a világot. Az ütközet kimenetelét többféleképpen lehetett értelmezni: Bennigsen meg van győződve róla, hogy legyőzte Napóleont. Talleyrand élcelődött: „Ez egy kicsit nyert csata”, mások megjegyezték, hogy ez nem annyira nyert, mint vesztett csata,

de mindannyian megegyeztek abban, hogy az eylaui csata azt bizonyítja, hogy Napóleon sem tud mindig győzelmet aratni. Még nem győzték le, de már megszűnt legyőzhetetlen hadvezér lenni.

Azon a tanácskozáson, amelyet Frigyes Vilmos Memelben egybehívott, a vélemények megoszlottak. A király, mint mindig, ingadozott. Lujza királyné, aki részt vett a tanácskozáson, egyetlen szót súgott a férje fülébe: „szilárdság". Ezt a súgva mondott szót aztán egész Poroszország ismételte. Napóleon békeajánlatát elutasították. Április 25-én Bartensteinben Frigyes Vilmos és I. Sándor újabb szövetségi szerződést írtak alá; mindkét uralkodó kötelezte magát arra, hogy semmiféle tárgyalást nem kezd Napóleonnal, amíg Franciaországot vissza nem vetik a Rajna mögé.

Újból fegyvert kellett fogni, folytatni a háborút. Pedig a háborúval torkig volt már mindenki: Napóleon, aki Osterodéban valamiféle kalyibában húzta meg magát és két hétig le sem húzta a csizmáját, a marsalljai, akik morogtak és alig várták, hogy hazatérhessenek, a katonák, akiknek feltört a lába a hosszú meneteléstől, elgyötörtek, fáradtak és dühösek voltak, vazallusai és a hozzá közelállók. Az óvatos és tartózkodó Clarke ezt írta Talleyrand-nak: „Kössön békét! A császár érdekében, Franciaország érdekében, az ön érdekében, az én érdekemben..." Joseph március végén ezt írta felséges öccsének: „Felségednek békét kell kötnie, bármi áron!" Ez a végletes megfogalmazás: „la paix á tout prix" talán ebben a levélben hangzott el először, és gondolkodásra késztette Napóleont: „bármi áron" - így akkor beszélünk, amikor szánkig ér a víz. És ő ezt érezte, de a háború folyt, s tovább kellett folytatni.

Bennigsen, aki erősítést kapott, s arra vágyott, hogy megerősítse azt a hírnevét, hogy „Napóleon legyőzője", offenzív hadműveleteket kezdett és megtámadta Neyt. De az ezt követő hadműveletei igencsak balul ütöttek ki. Amikor Friedlandnál átkelt az Alle folyón, a bal parton olyan hadállásba vonult, amelynél rosszabbat nehéz lehetett volna találni. Napóleon nem hagyta figyelmen kívül az előnyöket, amelyeket az ellenfél önként nyújtott neki. Az 1807. június 14-én (a marengói csata évfordulóján) lezajlott friedlandi ütközet az orosz hadsereg vereségével végződött.

Ha Napóleontól bátyja „bármi áron való békét" kívánt, ugyanezt

kívánta Sándortól öccse, Konstantin. Felkereste a császárt a főhadiszálláson Salviban, s azt bizonygatta, hogy haladéktalanul békét kell kötni, egy napot, egy órát sem késlekedve. Bennigsen Friedland után a cárnak olyan jelentést küldött, amely a legkevésbé sem hasonlított az Eylau utáni győzelmes beszámolójára.

Vajon kiért, miért haltak meg az orosz katonák? „Pour le roi de Prusse?” „A porosz királyért?” De lehet-e még több ilyen súlyos és hasztalan áldozatot hozni? S mi lesz, ha Napóleon serege átlépi a Nyement és a háború orosz földre tevődik át?

Konstantin és Sándor beszélgetésének nem ismerjük összes részleteit; számos verzió van forgalomban. Azt mondták, hogy Konstantin emlékeztette Sándort apjuk tragikus sorsára. Vajon csakugyan ez történt? Sándor előtt amúgy is világos volt, hogy nem viselhet tovább olyan háborút, amely rá csak megaláztatást, a hadseregre pedig csak veszteségeket hoz. Eljutott hozzá a tisztek elfojtott zúgolódása. Még nem merült feledésbe Jemeljan Pugacsov, s kezdtek dekabrista szelek fújdogálni. Rosztopcsin nyugtalanul írta, hogy a pétervári ifjúság körében „százával vannak az olyan ifjak, akik Robespierre és Danton egyenesági leszármazottainak tekinthetők”. Nem lehetett tovább kísérteni a sorsot.

Sándor elküldte Napóleon törzskarába Lobanov-Rosztovszkij herceget azzal a megbízással, hogy megállapodják a fegyverszünetben, s ha lehet, a békekötés előkészítésében is. Sándor akkor még nem tudta, hogy Napóleon ugyanerre törekszik: a béke számára is szükségessé vált. Lobanovot az ellenséges vezérkarban csaknem barátilag fogadták. A két hadsereg szemben állt egymással, a széles Nyemen választotta el őket; a távolból félelmetes ellenfeleknek látszhattak, akik készek azonnal egymásnak rontani, de a két hadsereg, a közkatonák, a parancsnokok és a főparancsnokok is - már képtelenek voltak a további harcra, békére volt szükségük.

Mindössze tíz nap múlt el az emlékezetes friedlandi ütközet óta, s a két hadsereget elválasztó folyó közepén a hidászok egy óriási stabil tutajt kezdtek építeni, középütt szép kis sátorral. Június 25-én délelőtt 11 órakor - a nap már magasan járt - mindkét partról, a két hadsereg szeme láttára, elindult két csónak. A tutajnál megálltak. Napóleon szállt ki elsőnek a csónakból és Sándor elé

ment.

- Miért harcolunk? - kérdezte Sándortól. Ezt a kérdést nemegyszer tette föl saját magának. Megölelték egymást és bementek a sátorba. A beszélgetés két óra hosszat tartott.

Amikor kiléptek a sátorból, kart karba öltve, szövetségesek és barátok voltak. Ezek nem sablonos, tartalom nélküli szavak. Teljes érvényűek voltak; a szövetségi kapocs érzése ritkán volt ilyen teljes és őszinte.

Miképpen mehetett végbe, hogy ellenségekből ilyen, csaknem a csodával határos módon, pillanatok alatt barátok lettek?

Lev Tolsztoj azt írta a „Háború és béké”-ben, hogy Sándor, mint valamennyi Romanov, charmeur volt, el tudott bűvölni, tudott tetszeni; a kortársak összes tanúbizonyságai megegyeznek ebben. Bonaparte, a nagy színész, tökéletesen rendelkezett a csábítás kifinomult művészetével: meg akarta nyerni Sándort és ösztönösen megtalálta a szükséges szavakat, hanglejtést, mozdulatokat, hogy vonzónak tűnjön föl a másik fél szemében. A dolog mindkettőnek teljes mértékben sikerült.

Ámde helytelen lenne a barátokká vált ellenségeknek ezt az első találkozását játéknak tartani. Maradtak ebből a korból olyan emlékek, többek közt Napóleonnak feleségéhez, Joséphine-hez, és Sándornak anyjához intézett levelei, amelyeknek őszinteségét nem lehet kétségbe vonni. Napóleon csakugyan el volt bűvölve Sándortól -szépnek, nemesnek, okosnak találta: „sokkal okosabb, mint amilyennek általában tartják”. Sándor tartózkodóbban nyilatkozott; többet beszélt az előnyökről és a haszonról; de tartózkodása könnyen megérthető: hozzá kellett szoktatnia anyját, a hozzá közelállókat, a hadsereget, az egész országot ahhoz a gondolathoz, hogy Bonaparte, aki eddig „az emberiség ellensége” volt, két óra alatt császárrá, baráttá és szövetségessé változott.

1

De bármennyire lényegesek is a különbségek e levelek között, van bennük valami közös is: mindkettőjüknek, Sándornak és Napóleonnak a leveleit áthatja a megkönnyebbülés, talán a boldogság érzése. A nyemeni tutajon történt találkozást az tette valóban örvendetes eseménnyé, azért hagyták el a tutajt mindketten mosolygó arccal, mert úgy érezték: váratlanul könnyűszerrel és szerencsésen megszabadultak egy halálos veszedelemtől. A nyemeni tutajon ledobtak vállukról egy súlyosan nyomasztó terhet. Előzőleg mindketten a katasztrófa közeledtét érezték. Az orosz hadsereg 1807 nyarán már nem tudott tovább védekezni. A francia hadsereg nem tudott támadni. E megállapítások mindegyike számtalan következménnyel járt. S ekkor következett be hirtelen Tilsit, a meleg kézszorítás, az élénk baráti beszélgetés, melynek során meglepően gyorsan megértették egymást, s kitűnt, mennyire egybevágnak nézeteik, s az összes nyomasztó gondok, az ismeretlentől való félelem, a háború borzalmai - két óra alatt mindez a múlté lett.

Mintha álom lett volna, az összes ábrándok csaknem valószerűtlen megvalósulása. „Franciaország egyetlen szövetségese csakis Oroszország lehet.” Bonaparte ezt 1800-ban mondotta. Éveken át törekedett erre a szövetségre. Whitworth, Pál meggyilkolása, az angol intrikák, az enghieni herceg holtteste a vincennes-i árokban, Austerlitz, Eylau, Friedland - mennyi akadály tornyosult ezen az úton, s most mindez a múlté.

Napóleon úgy érezte, hogy hatalma megszilárdult; nagyobb, mint valaha. Úgy látszott, elért mindent, amire még szüksége volt. Ezt ezekkel az egyszerű szavakkal fejezte ki: „Hajó viszonyban vagyunk Oroszországgal, nincs mitől félnünk.”

Amikor Szent Ilona szigetén Napóleontól megkérdezték, életének melyik időpontját tartja a legboldogabbnak, azt válaszolta: Tilsitet. És ezt elhihetjük.

1807. június 25-ének napját - amellyel Tilsit kezdődött - nem feledhette el. A számára szokatlan északi nyár csúcspontján volt. Június volt, a kezdet és a vég nélküli napok ideje. Rövid nyári éj választotta el az esti szürkületet a hajnalitól. Óriási, égbe nyúló fenyők, amilyeneket még nem látott, álltak őrt a lassan hömpölygő

széles folyó mellett. A magas égen a lassan emelkedő nap délre elérte a zenitet.

Vajon elfelejthette-e ezt a napot, amikor úgy érezte, hogy valamennyi reménye, álma beteljesül, hogy felfelé ívelésében eljutott a csúcsig, s dicsősége, akár a júniusi nap, a zenitre érkezett?

13. fejezet

Váltakozó szerencsével

Százhatvan évvel ezelőtt Tilsit kicsiny, isten háta mögötti, álmos városka volt. A Nyemen mindkét partján épült, mindössze néhány tucat iáházból állt, soha senki sem emlegette, amíg 1807-ben rövid időre - két hétre - a világ érdeklődésének a középpontjába nem került. Az ottani lakosok, ma is széles gesztussal a lassan hömpölygő nagy folyó part menti részére mutatva nem minden büszkeség nélkül magyarázzák az idegeneknek, hogy itt folytak le a két császár nevezetes találkozásai, amelyek jóvoltából Tilsit bekerült a történelembe.

S valóban, a város életében az 1807. június 25. és július 9. közötti rövid két hét emlékezetes időszak maradt. Tilsitet semleges városnak nyilvánították. A jobb parton Sándor cár helyezkedett el nagyszámú és fényes kíséretével, a bal parton Napóleon császár, vezérkarával és a császári gárdával. Soha még ilyen kicsiny térségben, a gazdagnak aligha mondható tilsiti házak szerény fedelei alatt nem gyűlt össze ennyi híresség: neves hadvezérek, világszerte ismert államférfiak, miniszterek,
diplomaták, tábornokok. Frigyes Vilmos porosz király, akinek a látogatása máskor Tilsitben szenzációként hatott volna, azokban a napokban szinte észrevétlen maradt; valahol az orosz hadsereg vezérkarának a kocsisorában húzódott meg.

Tizenkét napon át a két uralkodó reggel is, este is találkozott. Néhány találkozó négyszemközt zajlott le, s a beszélgetések tartalma ismeretlen maradt; a történetírók később „Tilsit titkainak” nevezték őket. Ezzel párhuzamosak voltak az uralkodók azon találkozásai, amelyeken részt vettek Talleyrand és Kurakin, miniszterek és legmagasabb tisztségviselők, végül, az ebédek, fogadások, bankettek; a franciák meg az oroszok vidáman töltötték együtt az estéket.

A tilsiti tárgyalások páratlanul rövid idő alatt befejeződtek. A legfontosabb tilsiti dokumentumok aláírására július 7-én került sor. Július 9-én írták alá a Poroszországgal való szerződést. A tegnapi ellenségek nemcsak abbahagyták a háborút, hanem szövetségesekké lettek.

Nem fér kétség ahhoz, hogy Tilsitben a baráti szavak, a kölcsönös bókok és udvariaskodás, a pezsgős kristályserlegek csöngése és a barátságról elhangzó lelkes tósztok leple alatt láthatatlan, de mégis határozottan érzékelhető harc folyt két külpolitikai irányvonal, két eltérő program között. Azok a kutatók, akik ezeket a kérdéseket tanulmányozták, kénytelenek voltak ezt bizonyos mértékig elismerni. A Szovjetunióban legutóbb kiadott dokumentumok és V. G. Szirotkin értékes kutatásai ehhez újabb meggyőző igazolásokat szolgáltattak. Mindamellett nem tagadható, hogy a tegnap még harcban álló államok között csak azért lehetett ilyen hamar megegyezést elérni, mert mindkét fél tanújelét adta jószándékának, annak a határozott kívánságának, hogy leküzdi a számos nézeteltérést. A megegyezés elérésére Napóleon és Sándor egyaránt törekedett.

Ebben az összefüggésben érintenünk kell egy részletkérdést, amely mégis figyelmet érdemel. A történeti irodalomban már régóta közhely, hogy a Tilsitben a két császár között felmerült viták során Napóleont ravasz és okos csábítónak ábrázolják, aki rá tudta szedni az érzelmes, hiú és gyönge Sándort. Ezt a verziót, mellesleg, nemcsak a francia történetírás teremtette meg. Orosz földön is már régóta, vagy másfél évszázada, hagyománnyá lett, hogy I. Sándort Puskin szemével lássuk.

Puskin a predekabrista időszakban lépett a közélet porondjára, s gondolatait, érzéseit, személyes kapcsolatait tekintve később is a „kék huszárokkal” tartott, akik 1825. december 14-én kivonultak a Szenátus terére. Puskin és a dekabristák nemzedéke szemében Sándor volt a fő ellenség.

Később Lev Tolsztoj a „Háború és béké”-ben, amely eredeti elgondolása szerint a dekabristákról szólt volna, folytatta I. Sándor diszkreditálását. Az a képmás, amelyet a híres eposz lapjain zseniális tollal megteremtett, a cárt elsősorban esztétikai és etikai vonatkozásban járatta le: hiú, gyönge és hazug embernek mutatja, pozőrnek és kicsinyesnek, önzőnek.

Magától értetődik, hogy itt nem a Sándor cárra vonatkozó, hagyományossá vált felfogás revíziójáról van szó, s persze nem valamiféle „rehabilitációról”. Másról van szó: arról, hogy

megőrizzük a szükséges történetiséget Sándor cár egyes cselekedeteinek megítélésében. Itt nem vizsgáljuk tevékenységének egészét, sem a cár összes jellemző vonásait, de a történész számára hozzáférhető forrásokból kiindulva mégis el kell ismernünk, hogy Tilsitben ügyes diplomáciai játékot folytatott. Sándor igényt tartott a katonai vezető szerepére és valószínűleg katonai dicsőségről álmodozott. Az 1806-os és az 1807-es hadjárat megmutatta, hogy ehhez nincsenek adottságai; a hadseregnek csak ártott ott-tartózkodása. De a politikai szférában - s még szorosabban véve -, a diplomácia terén a feladatok magaslatán állott. I. Sándor Laharpe tanítványa, s kitűnően elsajátította a XVIII. század „szabadságszerető” frazeológiáját, hajlékony, kitűnő színész, aki álnokságát vonzó egyenességgel leplezte, számítóbb is, keményebb is volt, mint ahogyan a kortársak vélték. A Romanov-dinasztiából való uralkodók közül, természetesen nem számítva a külön helyet elfoglaló I. Pétert, alighanem I. Sándor a legokosabb és legügyesebb politikus. És a XIX. század elejének uralkodói között is valószínűlég ő volt a legmodernebb: mindenesetre okosabb és ügyesebb politikus, mint a porosz Frigyes Vilmos vagy Ferenc osztrák császár.

Friedland után, két elveszett háború után kialakult igen nehéz körülmények között I. Sándor a Napóleonnal folytatott közvetlen tárgyalások során meg tudta találni a helyes hangot is, a szükséges érveket is, a szükséges rugalmasságot is ahhoz, hogy megőrizve az egyenlő fél helyzetét, rövid idő alatt mindkét oldalon kielégítő kompromisszumhoz jusson.

Tilsitet a legtöbb történeti mű egyoldalúan Napóleon sikerei tetőfokának tünteti föl. Csakhogy Tilsit nem csupán Napóleon sikere volt (hogy az volt, azt persze kár lenne vitatni), hanem az orosz diplomácia sikere is. Ahogyan azt a nemrégiben közzétett orosz dokumentumok bizonyítják, Sándor eredetileg nem akart szövetségre lépni Franciaországgal, hanem a békekötésre kívánt szorítkozni. Napóleonnak viszont legfőbb célja volt az Oroszországgal való szövetkezés, amelynek elérésére 1800 óta törekedett. Sándor a Franciaországgal való „megbékélés” elengedhetetlen feltételének tekintette Poroszország fennmaradását, még ha elveszti is birtokainak egy részét. Más vitás kérdésekre nincs módunkban kitérni.

Mindkét fél hamar megértette a kölcsönös engedmények szükségességét: Sándor revideálta a szövetség kérdésére vonatkozó nézetét, Napóleon megváltoztatta Porosz-országgal kapcsolatos terveit. Kompromisszumra jutottak. Június 30-án, öt nappal a tárgyalások megkezdése után, már kezdtek világosan kirajzolódni a megegyezés körvonalai. Talleyrand-nak és Kurakinnak csak az maradt a feladata, hogy a két állam béke- és szövetségi szerződését megfelelő jogi formába öntse.

Csak a Hohenzollernek Poroszországának kellett Tilsitben fenékig ürítenie a megaláztatások poharát. Frigyes Vilmos, a tilsiti tárgyalások első napjaiban az e dinasztiára jellemző elbizakodottsággal olyan illúziókban ringatta magát, hogy Sándort egy hármas szövetségnek - Franciaország, Oroszország, Poroszország szövetségének -irreális terve fogja vezérelni. Ezt a tervet június 22-én nyújtotta át neki Hardenberg. De a tilsiti tündérjáték napjaiban az előszobába szorult porosz király végül megértette, hogy nem gondolhat vezető szerepre Európában, amíg még a vendégszobába sem invitálják. Akkor segítségül hívta Lujza királynét. Az ő szépsége maradt az utolsó fegyver, melynek segítségével a Hohenzollernek trónjukat védelmezték.

Ismeretes az a jelenet, amikor Napóleon először találkozott Lujza királynéval, s amelyet egyébként maga Napóleon nyilvánvaló elégedettséggel beszélt el. A porosz királyné Napóleonra sokkal jobb benyomást tett, mint várta volna: szép volt, okos, talpraesett. Napóleon udvarias akart lenni a szép hölgyhöz, s ezért elsőként tett nála látogatást. Díszruhában fogadta, csipkékben, fején diadémmal - igazi királynéként. Eljött Tilsitbe, megalázkodott, hogy találkozzon ezzel az általa gyűlölt férfival a nagy cél érdekében, szerencsétlen hazája érdekében. „Olyan tragikus pózban fogadott engem, mint Mademoiselle Duchesnois »Chiméne« (Corneille „Le Cid” c. tragédiájának hősnője.) szerepében, amikor azt mondta: »Felség! Igazságot! Igazságot! Magdeburgot!«” - így írja le Napóleon első találkozásukat. Zavarba hozta ez az előre nem látott tiráda, s nem tudta, hogyan szakítsa félbe. A királyné izgatott monológjának egyik drámai szünetében széket tolt oda neki, s egy gáláns gavallér hangján felkérte, hogy üljön le. Gyakorlati észjárású ember lévén, joggal gondolta, hogy ülve nehezebben tudja majd Lujza játszani Chiméne szerepét, mint állva; az ülő helyzet nem tesz

hajlamossá a retorikára. „Az ülő tragikus színész komikussá válik.” De a királyné elutasította ezt az udvarias gesztust; folytatta izgatott előadását hazája szenvedéseiről és szerencsétlenségéről. Felhasználva egy újabb szünetet a vádló szavak zuhataga közben, Napóleon tárgyilagos-udvarias hangon megkérdezte: „Milyen csodálatos ruha; mondja, ez krepp vagy olasz fátyolszövet?” Napóleon igyekezett leegyszerűsíteni a stílust, a beszélgetést más műfajba áttenni; ezt részben sikerült elérnie.

Este, vacsora után átnyújtott a királynénak egy rózsát. A királyné azt mondta, hogy csak Magdeburgért cserébe fogadja el. „De hiszen a rózsát én ajánlom föl, nem ön” -vágott vissza Bonaparte. Lujza nem maradt adósa. Amikor legközelebb, a terített asztal mellett Bonaparte tréfálkozott a turbánján: „A porosz királyné turbánt visel. Kinek akar tetszeni? Aligha az orosz cárnak, aki hadban áll a törökkel” - a királyné rögtön kivédte a tréfát: „Bizonyára - mondta hidegen - Rusztánnak, az ön mameluk-jának.” Napóleon el volt ragadtatva tőle. „A porosz királyné csakugyan elbűvölő; kacérkodik velem - írta Joséphine-nek. - De ne légy féltékeny; mindez lesiklik rólam, akár a viaszosvászonról. Túl sokba kerülne nekem, ha udvarolnék neki.”

Az utolsó fegyvernem, amelyet a Hohenzollernek bevetettek - Lujza királyné női bája - nem vezetett számottevő eredményekhez. Arra már inkább hajlott Napóleon, hogy figyelembe vegye szövetségesének kívánságát. Sándor erősködésének köszönhető, hogy Poroszország megmaradt Európa térképén. De a július 9-én Poroszországgal sebtében, mintegy mellékesen, kutyafuttában aláírt szerződés a legyőzött félre nézve szörnyű volt. Ez a szerződés Poroszországot kiszolgáltatta a győztes kényére-kedvére. Eszerint a francia katonaság Poroszország területén marad, amíg Poroszország teljesen ki nem fizeti a hadisarcot. De miként szabadulhatott ki Poroszország a megszállás igája alól, ha a szerződés szövege még a hadisarc összegét sem jelölte meg? Poroszországnak bekötött szemmel kellett követnie a győztes szekerét, amíg nem könyörül meg rajta, nem határozza meg véglegesen a sarc összegét.

A tilsiti béke fogalommá lett mint szégyenteljes, megalázó, súlyos béke - ez a Tilsit-ben Napóleon által Poroszországnak diktált béke.

Ebben az értelemben emlékeztetett rá Lenin 1918-ban az imperialista Németországgal folyó breszti béketárgyalások napjaiban. A német imperializmus, kihasználva, hogy a fiatal Szovjet Köztársaság akkor képtelen volt a háború folytatására, a szovjet államot a kizsákmányoló breszti békefeltételek elfogadására kényszerítette. Ezek tilsiti feltételek voltak. S Lenin a baloldali kommunistákkal és a baloldali eszerekkel folytatott vitákban ragaszkodott e kizsákmányoló feltételek elfogadásához. A forradalom nagy stratégája meg volt győződve arról, hogy a breszti béke még rövidebb életű lesz, mint prototípusa, Tilsit. Az élet teljes egészében igazolta őt.

1807. július 27-én Napóleon hazatért Párizsba, a saint-cloud-i palotába. Maga mögött hagyta a hosszú diadalmenetet a legyőzött német városokon át, ahol szolgai lelkesedéssel fogadták. Párizs - zászlódíszben, virággirlandokkal, éjszakai kivilágítással - ünnepélyesebben fogadta, mint bármikor. Augusztus 15-ét - a császár születésnapját - soha nem látott pompával és méretekben ünnepelték. 1807 augusztusa szokatlanul meleg volt. A főváros egész lakossága kivonult az utcára. Párizs tapsolt a császárnak, aki tisztes békével tért haza. Franciaországnak még sohasem volt ekkora tekintélye. A császár hatalma csúcspontjára hágott.

A törvényhozó gyűlések, a megyék, a városok deputációi üdvözölték a császárt, kifejezésre juttatták lelkesedésüket. Az üdvözlések és gratulációk ezen áradatában nem minden volt megjátszott vagy formális. 1807 július-augusztusában nem annyira a császárság hatalmának örültek, mint inkább a rég várt és végre elérkezett békének. Azokban a napokban az emberek szilárdan hittek abban, hogy a béke, az egyetemes béke Tilsit által hosszú időre, talán örökre biztosítva van. Tilsit, a szövetség a hatalmas északi birodalommal, Oroszországgal, kiküszöbölte a háború valószínűségét az európai kontinensen. Ki fogja rászánni magát, hogy háborút indítson a világ két legnagyobb és legerősebb hatalma ellen? Azokban a napokban sokan énekeltek egy igen időszerű dalocskát, a „Két császár találkozásá”-t, amelyben az „iis sont d’accord et d’une union si belle” („egyetértésben és ilyen szép szövetségben vannak”) sorokra, természetesen a „la paix universelle” (az „egyetemes béke”) rímelt. Az okos Hortense, aki jó

megfigyelő is volt, feljegyezte: „Tilsit elhozta a nyugalmat és a boldogságot. Úgy látszott, minden vágy teljesült."

Napóleon császár, aki már kezdett testesedni, mintha a rendkívüli dicsőségtől elnehezült volna, de akit összes terveinek, összes szándékainak megvalósulása boldoggá tett, barátságos, figyelmes magatartást tanúsított mindenki iránt, kegyes és jó volt. Elért mindent, amit akart. Mit kívánhat még?

Önkéntelenül eszembe jut Balzac „A szamárbőr" című műve, az érdes felületű, nagy bőrdarabra vésett szanszkrit szavak: „Kívánj bármit, minden kívánságod teljesül, de mérd kívánságaidat életedhez. Ez az életed. Minden kívánságoddal kisebbre zsugorodom, akár az életed."

Balzac félfantasztikus kisregényének e szavai mottóul szolgálhatnának Bonaparte Napóleon csodálatos élettörténetéhez. Vágyai - a legmerészebbek is, a legátfogóbbak is teljesültek, mintha csak titkos talizmán birtokában lett volna. Ámde Balzac szamárbőréhez hasonlóan élete zsugorodott, fokozódó gyorsasággal közeledett a pusztuláshoz. Tudatában volt-e ennek? A legkevésbé sem.

Tilsit - Napóleon hatalmának tetőfoka. 1797-től tíz esztendőn át Bonaparte állandóan feljebb emelkedett. Campoformio, Lunéville, Amiens, Pozsony, Tilsit - ezek azok a lépcsőfokok, amelyeken egyre följebb emelkedett a dicsőség lépcsőjén. A tilsiti béke réges-régi vágyát valósította meg.

A tilsiti béke értelmében Franciaországnak az európai kontinensen nem voltak többé ellenfelei. Rövid megszakításokkal több mint tizenöt évig folyt a háború, s most mindazok, akik a Francia Köztársaság, majd a Francia Császárság ellen háborút viseltek, vagy vazallusai, vagy barátai és szövetségesei a napóleoni Franciaországnak.

Az 1807. évi hadjárat alatt Napóleonnak módja nyílt az orosz seregek erejének felmérésére. Igen sokra tartotta őket. Az első ütközet, amelyben minden erőfeszítése ellenére, a kedvező körülmények egybeesése ellenére sem tudott győzelmet aratni,

az eylaui csata volt. Napóleon mint tapasztalt hadvezér, aki alaposan ismerte a hadművészet törvényeit, az eylaui csatában kellőképpen értékelni tudta az orosz hadsereg óriási potenciális erejét.

A Tilsitben Oroszországgal megkötött szövetség egyenjogú felek szövetsége volt. Felosztotta az érdekszférákat: Napóleon uralmi szférája, Nyugat- és Közép-Európa, I. Sándoré pedig Kelet-Európa. Persze, ez imperialista szövetség volt, nem a szó mai értelmében, hanem a Lenin által használt tágabb értelmében véve. Tilsit Európában létre akarta hozni a katonai tekintetben legerősebb két hatalom uralmát. Kivel hadakozzanak még? Ausztria és Poroszország fölött győzelmet arattak; Nyugat-Németország (a Rajnai Szövetség és a Vesztfáliai Királyság), Hollandia, Olaszország, a Nápolyi Királyság a francia császárral szemben teljesen függő helyzetben levő vazallus államokká lettek; Spanyolország is Franciaország szövetségese volt, ha nem is egészen megbízható szövetségese. A kontinens térképén csak egészen keskeny földsáv maradt: a kis portugál királyság - ahol a Braganca-ház uralkodott -, amely Nagy-Britanniával fenntartotta hagyományos kapcsolatait.

De ki gondolt Párizsban Portugáliára? Ha Lisszabon egyáltalán eszükbe jutott, akkor alighanem csak a nagy földrengéssel kapcsolatban, amely annyira megrendítette a kortársakat. Persze, ott volt még Anglia - Franciaország örökös ellensége, s Róma és Karthágó e régi háborújának sehogy sem akart vége szakadni. De ehhez a háborúhoz, amelyet egy, a tengeren erős, de a szárazföldön tehetetlen hatalommal viseltek, már hozzászoktak; a franciák képzeletében távoli messzeségbe került. Nem tette szükségessé az újoncozást és az ország minden tartalékának mozgósítását. Ráadásul, mint kiderült, I. Sándor vállalkozott a közvetítésre Franciaország és Anglia között. 1807 őszén Párizsban egy új Amiens-nek, sőt a Nagy-Britanniával való tartósabb békének a lehetőségét valószínűbbnek tartották, mint bármikor.

Az ország reménykedett. Laura d’Abrantés azt állította, hogy „soha Párizs tekintélye és presztízse nem volt akkora, mint Tilsit után”.

Csaknem ugyanilyen szavakkal jellemezte a helyzetet Pontécoulant: „Soha Napóleon dicsősége nem ért el olyan magaslatot, mint Tilsit

idején.” A tőzsde a tilsiti béke megkötésére az árfolyamok emelkedésével válaszolt: 1807 augusztus-szeptemberében az értékpapírok árfolyama olyan magas volt, mint soha sem előtte, sem utána. A kormány bejelentette, hogy megkezdi három nagy csatorna építését a császárság területén. Párizsban tervbe vették egy nagy „béketorony” építését a Montmartre-on. Új házak, utcák épültek, kikövezték a rakpartokat. A gyárosok felfuttatták a termelést; nagy üzleteket kötöttek; a gazdasági tevékenység valamennyi ágazatában megélénkülés mutatkozott. A hosszú háború után a béke, mint frissítő eső, nyomban életre keltette az építkezést, az ipart, a kereskedelmet, a mezőgazdaságot; ismét pezsgett az élet.

„A császárság 1807. évi helyzetének áttekintése”, amelyet a kormány augusztus végén tett közzé, felsorolja a külpolitika és a belpolitika terén elért vitathatatlan eredményeket. Ez a beszámoló a császárságot virágzó kertnek mondja. Ez persze erős túlzás. Mindamellett, ha a túlzásokat el is vetjük, el kell ismernünk, hogy a felvázolt kép sok igazságot tartalmazott.

A háborúba mindenki belefáradt, mindenki torkig volt vele; immár tizenöt éve húzódott; lekötötte a franciák egész fiatal nemzedékét, a férjeket és a fiútestvéreket. A nők Franciaországban mindenkor nagy erőt képviseltek (a Polgári Törvénykönyv ellenére, amely alárendeli őket a férfiaknak), a császárság alatt sem kisebbet, mint a Köztársaság vagy a királyság idején. A háború elvette az ipartól és a mezőgazdaságtól a legerősebb munkáskezeket; a háború megakasztotta a normális gazdasági tevékenységet; a feszültség, a labilitás, az állandó konjunkturális ingadozások elemeit vitte be a gazdasági tevékenység valamennyi szférájába. Mindamellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy egy bizonyos ideig, 1807-ig mindenesetre, a hódító háborúk - márpedig a konzulátus és a császárság minden háborúja hódító volt - hasznot is hajtottak, jóllehet itt is, mint minden egyébben, az ország gazdasági és társadalmi fejlődésére gyakorolt hatásuk ellentmondásos volt. A háborúk rövid tartama, támadó-agresszív jellegük, amelynél fogva a hadműveletek az ellenfél területén folytak, a francia seregeknek (az 1807-es hadjárat kivételével) viszonylag nem nagy veszteségei a francia lakosságot voltaképpen megkímélték a háború borzalmaitól. Ezért azokban az időkben a franciák zöme számára a háborúk egészen másvalamit jelentettek, mint azon országok népei számára,

amelyek területén ezek a háborúk folytak. A háborúk előnyökkel is jártak, s Franciaországnak nemcsak területei növekedtek, bár ez önmagában véve is rendkívüli dolog volt: hiszen Franciaországnak sem korábban, sem későbben nem sikerült elérnie országa területének ilyen mértékű gyarapodását. A háború együtt járt a legyőzött országok precedens nélkül álló megrablásával, óriási hadisarcok kivetésével, rekvirálásokkal és a közvetlen fosztogatással is, amelyet mindenki megengedett magának - az egyszerű közkatonáktól a marsallokig.

André Masséna, a vitathatatlan katonai tehetség - akit a szakemberek igen sokra tartanak - nemcsak kiváló hadvezérként szerzett magának hírnevet, hanem azzal is, hogy ő volt az egész francia hadseregben az idegen javak legarcátlanabb fosztogatója. Soult marsall Spanyolországban hivatalos kötelezettségei - a hadműveletek irányítása- mellett nagy figyelmet fordított híres spanyol festők ritka képeinek felkutatására is. Nem mintha El Greco vagy Velasquez hódolója lett volna: a művészet mint olyan nem érdekelte. A spanyol festők jelentős alkotásait személyi tulajdonába vette, elsősorban piaci értékük érdekelte. De ha Masséna és Soult marsall leplezetlenül fosztogatott, lehet-e csodálkozni azon, hogy az alacsonyabb rangú tisztek és közkatonák követték feletteseik példáját? Ez azt jelentette, hogy végeredményben akárkinek volt is enyves a keze, az elrabolt értékek Franciaországba áramlottak és ott leülepedtek. Bonaparte tábornok már tíz évvel azelőtt rengeteg aranyat tudott kiszipolyozni Olaszországból a Direktórium részére, most pedig Európa valamennyi meghódított országából küldte az aranyat a császárság kincstárába. Franciaország az európai meghódított országok kifosztásából és tönkretételéből gazdagodott meg.

Ám a hódító háborúk közvetett befolyással is voltak Franciaország gazdaságára. Napóleon, amikor új területeket hódított meg, amikor Közép-Európa államait alávetette Franciaország hatalmának, ezeket egyúttal a francia áruk nagy felvevőpiacává változtatta. Az angol ipar termékei előtt az európai piacok bezárultak, s a francia ipar, azáltal, hogy megszabadult a hatalmas versenytárstól, aki gazdaságilag erősebb volt Franciaországnál, újabb tőkét kapott fejlődéséhez.

A XIX. század első évtizedét - a konzulátus és a császárság időszakát a francia gazdaság csaknem valamennyi ágának fellendülése jellemzi. Különösen nagy eredményeket könyvelhetett el az ipar. Az iparban a manufaktúra mellett kifejlődött az új gyári, gépi termelés. A textiliparban 1812-ben már több mint kétszáz gépesített fonóüzem működött. A gépeket bevezették a selyemgyártásban is. 1804-1808-ban a Jacquard-gép jelentős mértékben meggyorsította a selyemipar fejlődését. 1800 és 1811 között Lyonban csaknem háromszorosára növekedett a textiltermelés. Ez a növekedés a technikában végbement változásokból, a megmunkálás fejlettebb módszereiből és a gépek bevezetéséből fakadt. Nemcsak a könnyűiparban, hanem a nehéziparban is jelentős fejlődés mutatkozott. 1790-től 1810-ig a nyersvastermelés több mint kétszeresére növekedett. Chaptal belügyminiszter, a nagy francia tudós, a francia ipar csaknem valamennyi ágazatának nagy eredményeit regisztrálja.

Ugyanebben az évtizedben jelentős haladást ért el a mezőgazdaság is. Először is javultak a föld megmunkálásának módszerei. Nagy eredményeket értek el olyan nyereséges ágazatokban, mint a szőlőtermelés, selyemtermelés, lentermelés. Ugyancsak Chaptal és más szerző is rámutat a szarvasmarha-állomány növekedésére. S jóllehet a faluból elkerültek a legmunkaképesebbek, a hadseregbe mozgósított fiatalok, a mezőgazdaság egészében mégis fejlődött, a napóleoni rezsim kétségtelenül élvezte a parasztok támogatását.

Helyénvaló itt emlékeztetnünk Marx régi megállapítására az akkori francia parasztokról. „Napóleon - írta Marx - megszilárdította és szabályozta azokat a feltételeket, amelyek között a parasztok a csak imént nekik jutott földet zavartalanul kiaknázhatták és a tulajdon iránti ifjonti vágyukat kielégíthették.” Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Napóleon hadserege zömében paraszti hadsereg volt, s a francia katonák hőstettei lehetetlenek lettek volna, ha a parasztok nem támogatták volna a császárt, aki megszilárdította a tulajdont és Franciaországot dicsfénnyel övezte.

Úgy látszott, a császárság virágzik, s külpolitikai sikerei összhangban vannak a belpolitika terén elért eredményekkel. Így vélekedett Napóleon, amiről a nevében közzétett „A császárság 1807. évi helyzetének áttekintése” című beszámoló is tanúskodik.

De a császár áltatta magát. Még ebben a legszerencsésebb időszakban is, amikor a császárság még felfelé ívelő szakaszában volt, számos nyugtalanító tünet jelentkezett. Ezek arra mutattak, hogy ebben az organizmusban nem minden egészséges, és hogy valami, még észrevétlen, beteges folyamat megy végbe, amely előbb-utóbb a külszínre fog törni.

Mint erről már korábban szó esett, Franciaországban 1805-ben éles pénzügyi válság robbant ki. Ez nem véletlenszerű volt, hanem a normális gazdasági kapcsolatoknak rejtve végbement megsértését tükrözte vissza. 1807-1808-ban bekövetkezett az ipari válság. Ez volt egyik első jele annak, hogy gazdasági téren bajok vannak. Akadtak más tünetek is. Jóllehet a császárság azzal dicsekedhetett, hogy növekedett a jólét, hogy az országban új utakat, Párizsban pompás új épületeket, szép rakpartokat, széles és szép hidakat építettek, hogy páncéltermeiben egyre több arany halmozódik föl, amelyet Európa különböző országaiból sajtoltak ki, mégis bizonyos jelek, amelyek az első pillantásra másodrendű fontosságúnak látszhattak, arra figyelmeztettek, hogy nincs minden rendben.

A gépek alkalmazása, az új gépi technika bevezetése terén Franciaország észrevehetően elmaradt Angliától. A császár, bár haladó gondolkodású ember volt, az új technikai vívmányok jelentőségét illetően maradiságról, értetlenségről tett tanúságot. 1804-ben Fulton, a neves feltaláló Párizsba látogatott és azt javasolta, hogy állítsák át a hajókat gőzzel való meghajtásra: ez a hajózás elvileg új eszközének merész terve - a gőzhajó megteremtésének terve - volt. Franciaország előtt egyetlen dolog sem vetődött föl olyan sürgetően, mint az Angliával való tengeri vetélkedés problémája. Az Anglia elleni harc összes feladatai végső soron azon akadtak el, hogy a francia flotta kétségtelenül gyöngébb volt az angolnál. Milyen hatalmas lehetőségekkel kecsegtetett Fulton javaslata, ha Napóleon elfogadja. A Franciaország és Anglia közötti harcban talán sok minden másként alakult volna. De Napóleon és miniszterei nem értékelték Fulton javaslatát, s ez nem valósult meg. 1807-ben a Hudson-öbölben bocsátották vízre Fulton első gőzhajóját.

S más termelési ágakban is megfigyelhető volt ugyanez a

maradiság, ugyanez a törekvés arra, hogy a régi módon folyjon a munka. Még a hadseregben is, amely pedig a kormány figyelmének a középpontjában állott, tapasztalható volt bizonyos elmaradás. A hadsereg számszerűleg növekedett, egyre inkább kiegészült idegen ezredekkel és idegen elemekkel, soknemzetiségűvé lett, de mint harci erő nem tökéletesedett. A tábornokok idősebbek lettek, az előléptetések lassabban folytak, mint korábban; magában a hadművészetben nem jelentkeztek új, jelentősebb vívmányok. Mindaz, amit Napóleon hadművészete az első években elért, a továbbiakban csak variálódott, de nem gyarapodott semmiféle új mozzanattal. A katonák zsörtölődtek. A veteránokat, a régi gárdát, amelyektől Napóleon a legtöbbet remélte, ekkoriban nevezték el a zsörtölődők gárdájának. A XIX. század háborúja gyaloghábogú volt. Az nyert, aki többet és gyorsabban tudott gyalogolni. De a legutóbbi hadjáratok során még

a szívós veteránok is zúgolódtak. Végigjárni egész Európát a Szajnától a Visztuláig - ez több volt, mint amit az emberektől kívánni lehetett. Napóleon tudott a katonák nyelvén beszélni. Igyekezett megmaradni számukra annak a „kis káplárnak",' aki Lengyelország úttalan utain együtt taposta a sarat mindannyiukkal, aki emelt fővel állt a lövedékek és golyók záporában. Fatalista volt és hitt a csillagában; ez táplálta rettenthetetlenségét, amelyet oly sokra becsültek a katonái. De az 1807-es lengyel hadjáratban megértette, hogy a katonák türelme fogytán van. Hogy tartsa bennük a lelket, néhány katonának azt mondta, hogy az utolsó erőfeszítéseket kell még megtenni: ez a háború az utolsó háború. Ilyesmit nem lehetett csak úgy a levegőbe mondani. Két óra múlva az egész hadsereg ismételte a császár szavait: „Ez az utolsó háború". Már nem vonhatta vissza a szavait - azzal erkölcsileg halálos csapást mért volna a hadseregre. „Az utolsó háború" - ezeknek a szavaknak mágikus erejük volt. Az elgyötört embereket, akik a fáradtságtól majd leestek a lábukról, vitézekké és hősökké változtatta. A felélénkült katonák most készen álltak arra, hogy harcoljanak - életre-halálra. Mentek előre, szuronyokkal törtek utat maguknak, hogy visszatérhessenek hazájukba. Vajon a közeli hazatérésben való reménykedés adott-e szárnyat a francia katonáknak, akik Friedlandnál ádáz rohamokat indítottak?

„Az utolsó háború...” Milyen óriási ereje volt e három szónak. Mindenki ismételgette őket; az egész hadsereget egy nagy reménység éltette. Nem tréfa ez, nem akárki mondta, hanem a császár; az utolsó háború. Ezek a szavak megszédítették a katonákat; mindenki a holnapra gondolt. A francia hadsereg legyőzhetetlenné vált.

De vajon hitte-e a császár, hitt-e Bonaparte Napóleon abban, hogy az 1807. évi háború valóban az utolsó háború lesz?

Amikor Napóleon 10 hónapi távoliét után visszatért Párizsba, buzgón foglalkozott az előtte elhanyagoltnak tűnő belpolitika kérdéseivel. Persze, mint mindig, amikor elutazott, a szalonokban liberális hangú beszélgetések folytak. Az a „bajt károgó varjú”, Germaine de Staël, annyira felbátorodott, hogy önkényesen visszatért Párizsba és vendégeket fogadott házában - az ellenzék egész színskáláját, azokat, akik készen álltak arra, hogy színlelt részvéttel, de nem leplezve elragadtatásukat, megvitassák az eylaui vereség valószínű végzetes következményeit. Staël asszony önhittsége nem ismert határokat. Azt beszélték, hogy egy ízben megkérdezte Talleyrand-tól: „Mit gondol, van a császár olyan okos, mint én?” „Asszonyom - felelte udvariasan Benevento hercege -, nem hiszem, hogy annyira vakmerő.” Önhittsége azt sugallta neki, hogy a liberális párt igazi vezérének szerepét kell vállalnia. Apjától örökölt hatalmas vagyona, írói tehetsége és intrikus hajlama - ez a három összetevő együttesen valóságos erővé tette a hóbortos asszonyt. Napóleon megparancsolta, hogy utasítsák őt ki Párizsból. Európa legszebb asszonya, Juliette Récamier, Staël asszony barátnője, megengedte magának azt az arcátlan kijelentést: „A férfiaknak meg lehet bocsátani néhány gyöngeségüket, például azt, hogy nagyon szeretik a nőket, de azt, hogy félnek tőlük - nem lehet megbocsátani.” Ezek a szavak Napóleon fülébe jutottak, és ő állítólag ezt válaszolta: „Nem tartom őt nőnek.” Arra nem látott módot, hogy Madame de Récamier-val hadakozzék, noha tudta, hogy szalonjában liberális jellegű beszélgetések folynak. Napóleon abban is biztos volt, hogy a gyanús pletykákról a legjobban Fouché, rendőrminisztere van tájékozva. „Az intrikára - mondta róla később Napóleon - ugyanolyan szüksége van Fouchénak, mint a táplálékra. Mindenkor intrikál, minden poszton, minden eszközzel és mindenkivel. Az a mániája, hogy mindenbe beleüsse az orrát.”

Fouchét állandóan szemmel követték: fentről - Savary, lentről - Dubois, a párizsi rendőrfőnök, de Fouchét még a kettős megfigyelés kereszttüzében sem lehetett tetten érni, noha Napóleon meg volt győződve hűtlenségéről. Voltak erre cáfolhatatlan bizonyítékok is - Dubois szerezte meg őket, aki gyűlölte a felettesét -, amelyek szerint Fouché bizonyos kapcsolatokat tart fenn Londonban élő royalistákkal, alighanem Lille grófja fő ügynökével, Fauche-Borellel. De Fouchénak sikerült a dolgot szárazon megúsznia. Napóleon meghagyta őt a rendőrminisztérium élén; Fouché csodálatos képességének arra, hogy nesztelenül átjusson egy áthatolhatatlan falon vagy egy kulcslyukon, nem akadt párja; az ilyen embertől nem lehetett egyszerűen megválni: vagy meg kellett tartani, vagy meg kellett semmisíteni. Napóleon úgy vélte, hogy az utóbbinak ideje még nem érkezett el. Tévedett.

Ámde az elégedetleneknek ezek a beszélgetései, amelyeket a rendőrségi jelentések igen buzgón közöltek, felbőszítették. Véget kellett vetni nekik valami radikális intézkedéssel, s ő ezt nyomban megtalálta. Az 1807. augusztus 19-i dekrétum megszüntette a Tribunátust. Ennek a képviseleti szervnek - mint egyébként a többinek is -már régen merőben dekoratív szerepe volt. De Napóleon meg akarta mutatni, hogy nem fél attól, hogy az összes díszleteket eltávolítsa; ám legyen a színpad üres, teljesen mezítelen; maradhat rajta ő egyedül, díszletre nincs szüksége.

A Tribunátus feloszlatása nem járt különösebb következményekkel, tekintettel ezen intézmény teljes tehetetlenségére. A feloszlatás az elrettentést célozta - így is fogták föl. A Köztársaság ideje elmúlt. A császárságot a császár kormányozza. Most nincs szükség sem tribünre, sem tribunokra, sem Tribunátusra; csak egy vélemény és egy akarat van - a császáré, s az ő akarata - törvény.

Bonaparte ezt más úton is bebizonyította. Visszatérve a császárság fővárosába, a reformokat a kormány összetételének megváltoztatásával kezdte. Elsőként pótolhatatlan külügyminiszterét menesztette - Benevento hercegét, Talleyrand-t. Minthogy ez a neves diplomata az országban is, határain túl is nagy befolyásra tett szert, leváltása eseményszámba ment. Mi lehetett az oka? Azzal magyarázták, hogy Talleyrand, amikor gratulált a császárnak a friedlandi győzelemhez, merészelt hangot adni

azon reményének, hogy ez lesz az utolsó győzelem. Mások a kegyvesztettség okait abban keresték, hogy a külügyminiszter túlságosan kiszipolyozta azokat a külföldi tárgyaló feleket, akikkel dolga volt; azt beszélték, hogy a bajor és a württembergi király panaszt emelt ellene. Megint mások leváltását a külpolitikai koncepciók eltérésével magyarázták: Talleyrand nem helyeselte az Ausztriával és Poroszországgal szemben támasztott szigorú feltételeket; rögeszméjévé lett a szövetség Ausztriával.
Tilsitben Napóleon a maga által választott irányvonalat követte, nem törődve Talleyrand véleményével, s kényszerítette a minisztert, hogy végrehajtsa akaratát.

Mindezekben a magyarázatokban volt némi igazság. A fenti indítékokhoz még hozzá kellene tenni egyet, ha ez kevésbé megfogható is. Talleyrand finom politikai érzékével észrevette, hogy Napóleon, akinek önhittsége egyre nőtt és aki egyre diktatórikusabb módszereket alkalmazott, valahol letért a helyes útról, irányt tévesztett. Talleyrand most már nem volt olyan bizonyos benne, hogy a Napóleon által kormányzott hajó szerencsésen elkerüli a víz alatti szirteket és megbirkózik az ellenszéllel.

Benevento hercegének magának sem volt ellenére, hogy legalábbis egy időre félreálljon. Ehhez meggyőzőnek látszó érvei is voltak; sértve érezte magát, mert úgy vélekedett, hogy érdemeiért joga van a legmagasabb kitüntetések elnyerésére, arra, hogy az egyik „fő” legyen: főkancellár vagy főkincstárnok vagy nagy elektor. Napóleon kielégítette Talleyrand igényeit, igaz, némi módosítással. Helyettes nagy elektornak nevezte ki, de elvette tőle a külügyminiszteri tárcát. Fouchénak ez alapul szolgált egy epés szójátékra: a francia nyelven a helyettes (vice) és a bűn (vice) szavakat egyformán írják és ejtik: „C’est le seul vice qui lui manquait” - „Ez az egyetlen bűn, amely még hiányzott belőle.” Talleyrand helyére az engedelmes, jellegtelen Champagnyt nevezték ki; az új miniszter csak Napóleon akaratának végrehajtója lehetett. De a császár elkövette azt a meggondolatlanságot, hogy továbbra is megbízta Talleyrand-t néhány fontos feladattal; az pedig a császárnak ezt a balfogását nemcsak arra használta föl, hogy ezen az úton állandóan megtömje a zsebét, hanem arra is, hogy uralkodója ellen, akinek hűséget esküdött, körmönfont játékot folytasson.

Bonaparte nem tartotta helyesnek, hogy csak Talleyrand-t váltsa le. Egyúttal Berthier-t is felmentette a hadügyminiszteri tisztsége alól. Hadügyminiszternek kinevezte Clarke-ot, akit még Campoformio napjaiban bizalmába fogadott. Clarke volt a legkevésbé katona az összes tábornok közül. 1797-ben diplomata-tábornoknak nevezték; tíz évvel később, amikor folytatta felemelkedését a hierarchiában, suttogva tintamarsallként emlegették. Gyakorlatilag Clarke kinevezése azt jelentette, hogy ellentmondás nélkül végre fogja hajtani a császár akaratát, éppen úgy, mint Champagny a külügyminisztériumban. Berthier ugyanolyan szinekurát kapott, mint Talleyrand, s ebből további évi félmillió jövedelme származott, erre azonban lényegében nem volt szüksége. Napóleon megtette Berthier-t Neuchátel uralkodó hercegének és a császárság marsalljának. De egyúttal boldogtalanná is tette, arra kényszerítette, hogy elhagyja Visconti asszonyt - élete nagy szerelmét - és nőül vegyen valami német hercegkisasszonyt, akit Napóleon politikai okokból szemelt ki erre. Egyik megnyilvánulása volt ez, Marx szavaival élve a „dinasztikus őrületnek", amely úrrá lett Napóleonon, amikor megkísérelte a nagy politikai kérdéseket a felső körök képviselői közti olyan házasságok révén megoldani, amelyek többé-kevésbé előnyösnek tűntek előtte.

A belügyminiszter megürült tisztségére Régnault de Saint-Jean-d'Angély tartott igényt, Brumaire egyik jelentős szereplője. Napóleon egy szinekurát adott neki: az államminiszter jól fizetett címét, belügyminiszternek pedig kinevezte a színtelen és engedelmes Crétet-t. Portalis halála folytán megürült a kultuszminiszteri szék - ezt Bigot de Préameneu, egykori feuillant, kapta meg. E kinevezéseknek minden látszólagos véletlenszerűségük mellett meghatározott irányuk volt; a kormányból eltávolították a brumaireistákat; azokat, akik jelentősebb szerepet játszottak a brumaire 18-19-i eseményekben. Könnyűszerrel észrevehető volt az is, hogy a kormány személyi állományában eszközölt változásoknak volt még egy tendenciája. A valamelyest önálló embereket, akik gondolkodtak és képesek voltak a császár előtt megvédeni álláspontjukat, egyszerű megbízottakkal cserélték föl, a császár rendelkezései pontos végrehajtóival.

Amióta 1789. augusztus 26-án az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elfogadta az „Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatá"-t, amelynek

első cikkelye kimondta: „Az emberek szabadnak és egyenjogúnak születtek és azok is maradnak”, az e szavakban megfogalmazott nagy elvet nemegyszer megsértették. Mégis a franciák egész nemzedéke növekedett föl abban a meggyőződésben, hogy ez az elv a társadalom megingathatatlan alapja, hogy a rendeket és a címeket régóta megszüntették, mivel ellentmondanak „az ember természetes jogainak”, és hogy a franciák nem vagyonilag, hanem jogilag egyenlők. Napóleon megsértette ezt az elvet. A Becsületrend megalapítása, majd a császári marsalli cím bevezetése egy külön kaszt - egy legfelső, kiváltságos réteg - megteremtésére irányuló jogi aktus volt. A császár a marsallokat hivatalosan „kuze-nem”-nek szólította. Ezzel bevezették a bár megújított, de mégis régóta ismert hierarchikus fokozatokat. A Becsületrend megalapítása elégedetlenséget keltett, a marsalli intézmény létrehozásának nem tulajdonítottak nagy jelentőséget már azért sem, mert a tiszteletbeliekkel együtt mindössze húsz marsall volt. Ugyanilyen könnyen megbékültek az emberek a hercegekkel is - a császári család tagjaival -, valamint az udvarmesterekkel, a kamarásokkal és az udvarhölgyekkel. Ha egyszer van császár, császári udvarra is szükség van - gondolták.

De ez csak a kezdet volt. Napóleon, miután egyszer rálépett erre az útra, nem tudott megállni. A vállaira vetett császári palást egészen más miliőt kívánt. Nemcsak a császári palota külső képe változott meg, nemcsak a berendezést cserélték ki - kicserélődtek az emberek is. Napóleon kezdett a régi nemesség, az ősi arisztokrácia felé kacsingatni. Feleségét, Joséphine császárnét régi arisztokrata családokból származó hölgyekkel vette körül, szívesen pártfogolta őket. Igaz, elég esze volt ahhoz, hogy elkerülje a nevetségessé válás veszélyét: nem szándékozott eljátszani a „nemesek közé csöppent kispolgár” szerepét. Letizia, az anyacsászárnő, egy ízben rajtakapta De Chevreuse hercegnőt, amint egy másik udvarhölggyel gúnyosan összenézett. Nem mulasztott el erről említést tenni a fiának. A hercegnőt, aki túlértékelte helyzetét, elbocsátották és kiutasították Párizsból. Napóleon nem azért lett császárrá, hogy jó modort tanuljon az emigrációból hazatért arisztokratáktól. Rövid pórázon tartotta őket, csak szolgálhatták őt. „Tágra nyitottam előttük a dicsőség útját - lemondtak róla; félig kinyitottam előttük az előszobaajtót - mindannyian betódultak” - mondta megvetően a régi arisztokratákról.

De a császári udvart fénnyel és ragyogással kellett körülvenni, s ha a régi nemesek csak szolgaszerepre alkalmasak, ráadásul nem érdemlik meg a bizalmat, akkor ki akadályozhatja meg egy új nemességnek, a császárság nemességének a megteremtését? Ezek a gondolatok ellentmondtak a „Jogok Nyilatkozata” nevezetes első cikkelyének. Bonaparte sohasem fetisizálta az elveket; az élet nem topog egy helyben, s a császárság maga diktálja az elveit és a törvényeit.

1807 tavaszától a franciáknak újból hozzá kellett szokniuk a címekhez, amelyeket az országban csaknem húsz éve nem használtak és elfelejtettek, mint középkori ócskaságot. Újból voltak hercegek, grófok, bárók. A kormányhoz közelálló körökben azt magyarázgatták, hogy az új császári nemesség - nem visszatérés a régi rendi társadalomhoz, hanem ez a tehetségek arisztokráciája, a nemzet színe-java, maga a nép, a legjobbjainak a képviseletében. Volt bizonyos politikai számítás abban, hogy a császárság az első hercegi címet éppen Lefebvre volt őrmesternek adományozta, s felesége, Catherine, a volt fehérneművarrónő, Danzig hercegnéje lett. Utánuk még sokan következtek. Napóleon bajtársai, marsallá előléptetett katonák, volt Konvent-küldöttek, sőt a Köziéti Bizottság tagjai egy tollvonással az új császári arisztokrácia képviselői lettek.

Massénának, az egykori csempésznek, elégtételül szolgálhatott, hogy Rivoli és Essling hercegének nevezhette magát. Óriási birtokokat, pompás házakat mondhatott magáénak. Olyan vagyona volt, amelyet nehezen lehetett volna fölbecsülni. Berthier - Napóleon volt helyettese a hadsereg irányításában - Neuchátel, majd Wagram hercege is lett. A neucháteli hercegség kiterjedt birtokai személyi tulajdonává lettek. Óriási jövedelemmel rendelkezett, az ország egyik leggazdagabb emberének számított. Ney marsall, egy kádár fia, Elhingen hercegévé lett, s később Moszkva hercegének címét is megkapta. Joachim Murat, egy kocsmáros fia, előbb Berg és Kleve nagyhercege, marsall lett és megkapta a megfelelő birtokokat. Augereau, az öreg krakéler, Castigliona hercegének, Fouché Otranto hercegének, Marmont Ragusa hercegének, Junot, Bonaparte ifjúkori bajtársa, D’Abrantés hercegének címét kapta. Davout Auerstedt, később pedig Eckmühl hercege is lett. Lannes Montebello hercege, Mortier

Treviso hercege, Savary Rovigno hercege, Caulaincourt Vicenza hercege, Soult Dalmácia hercege, Jean-Baptiste Bessiéres Isztria hercege, Duroc Friuli hercege, Maret Bassano hercege, Clarke Feltre hercege, Cambacérés Párma hercege lett stb. Másoknak kevesebbel kellett beérniük. Jean Bon Saint-André - Robespierre egykori fegyvertársa - bárói címet, Réal, Chaumette egykori helyettese, grófi címet kapott. (A nemességre emelt személyek összlétszáma meghaladta a háromezret.) Így jött létre az új arisztokrácia. Az új arisztokratáknak nemcsak hangzatos, jól csengő nevük volt, nemcsak hercegek, grófok, bárók voltak, hanem nagyon gazdag emberek is, akik óriási vagyonaikkal versenyre kelhettek Európa legrégibb, leggazdagabb családjaival. Napóleon megvigasztalta a mellőzötteket. Új császári nemességet hozott létre, a tehetségesek, a bátrak, a vitézek nemességét. Szívesen emlegette, hogy Montebello hercege - Lannes, egykori közkatona, paraszti származású. Minden katona a tarsolyában hordja a marsallbotot, minden franciából, aki odaadóan szolgálja a császárságot, lehet herceg, gróf - bármi.

Vajon a Bourbonok fehér liliomai helyén a császárság bársonyán ékeskedő arany méhek - nem hoznak-e Napóleonnak győzelmet és dicsőséget? Ez illúzió volt. Az élet más szembeállítást vetett föl: a vörös frígiai sipka a nemesek vörös cipősarkaival szemben, a nép az arisztokráciával szemben - csak ebben a szembeállításban lehetett győzelemre számítani. De Napóleon furcsa elvakultságában abban az illúzióban ringatta magát, hogy e hangzatos címek segítségével, a magas rangok segítségével, azon óriási pénzösszegek segítségével, amelyekkel bőkezűen jutalmazta tábornokait és főhivatalnokait, megszilárdíthatja hatalmát. Ez illúzió volt, tévedés, ahogyan hamarosan látnia kellett.

Szent Ilona szigetén, áttekintve addig megtett életútját, Napóleon az igazságnak megfelelően beszélt Junot-ról, ifjúkori barátjáról, akivel valaha tegeződtek, s 1795-ben megosztották egymással utolsó garasaikat, megtagadva maguktól egy falat kenyeret vagy egy csésze kávét. Junot Napóleon akaratából D’Abrantés hercege lett. A legmagasabb tisztségeket, megtiszteltetéseket, sok tízezer frankot adományoztak annak a férfinak, akiről tudták, hogy a császár kegyeltje. Junot Párizs katonai kormányzója volt, a huszárok parancsnoka, hatalmas birtokai voltak Poroszországban,

Vesztfáliában, városszerte ismert, pompás háza Párizsban, sok száz lova, fényes fogatai; olyan gyorsasággal röpült át az országon, amilyet csak egy császár engedhet meg magának. Amikor kinevezték Portugáliába, hatszázezer frankban állapították meg az illetményét. Párizsban ennél valamivel kevesebbet kapott. Junot-nak óriási jövedelmei ellenére nem volt elég a pénze; meg kellett kérnie a császárt, hogy fizesse ki óriási adósságait. Az esztelen tékozláson kívül Junot hírhedtté vált botrányos kapcsolatairól is, amelyre felesége, Laura (akit Napóleon ifjúkorából, a Korzikán töltött időből ismert) hasonlókkal válaszolt. A dolog odáig fajult, hogy Napóleonnak személyesen kellett beavatkoznia és véget vetni a Laura D'Abrantés és Metternich - osztrák nagykövet, Franciaország egyik legveszedelmesebb ellensége - közötti kapcsolatnak, amely „egész Párizst" foglalkoztatta. A császár nem engedhette meg, hogy azok az államtitkok, amelyeket rábízott Párizs kormányzójára, aki bejáratos volt a Tuilériákba, rejtett csatornákon Bécsbe jussanak. Junot-t feleségével együtt Portugáliába küldték.

De Junot egyedi esetének általánosabb a jelentősége. Vajon ki ismerhette föl ebben a megcsömörlött, elmosódott arcvonású, lassú, nehézkes mozgású, közönyös tekintetű, fénytelen szemű férfiban azt az élettel és bátorsággal teli fiatal tisztet, akit szűk körben „Junot-vihar"-nak becéztek. Holott mindössze tíz-tizenkét év múlt el azóta. Eltelik még néhány év, és D'Abrantés hercege vagy pillanatnyi elmezavarában, mint állították, vagy a mély depresszió állapotában öngyilkosságot követ el - kiugrik az ablakon.

Vajon Junot D'Abrantés tragikus sorsa nem fejezett-e ki többet, mint egy megtévedt tehetséges ember egyéni katasztrófáját? Vajon társai és barátai nem hasonló utakon jártak? „Bonaparte cohorsa" - „vas cohorsa" gondtalan, fiatal emberekből állt, akik nem féltek semmitől, akik biztosan hittek abban, hogy fölöttük a szerencse csillaga ragyog. Mi lett a cohorsból? Muiron, Sulkowsi az út elején elpusztult. Lannes már régen eltávolodott a császártól; Bonaparte megpróbálta őt megfélemlíteni is, lekenyerezni is; 1807-ben egymillió frankot ajándékozott Montebello hercegének; őt tartotta a legtöbbre és vissza akarta nyerni barátságát. Lannes közönyös maradt a pénz iránt is, a címek iránt is. 1809-ben elesett. Ugyanez lett az osztályrésze Durocnak, aki 1813-ban halt meg; Berthier

1815-ben öngyilkos lett: kivetette magát az ablakon, mint Junot. Murat nápolyi király díszes öltözékben, olyan pompás tollforgókkal, amelyek alapján Franconi cirkusza tagjának hihetnék, mindig többet kíván - királyi trónt

Varsóban vagy Madridban. Végeredményben egy tucatnyi golyót kapott a szívébe: 1815-ben kivégezték. Ki maradt? Marmont, Ragusa hercege, Bonaparte első barátainak egyike, aki vele együtt tette meg az egész utat Toulontól és Montenottétől. Ő túlélt mindenkit. Az első volt, aki 1814-ben elárulta Napóleont, megnyitva a frontot és a Párizsba vezető utat a külföldi koalíció hadseregei előtt.

Vajon valóban szerencsés csillag emelkedett-e fel az 1796. év sötét egén e maroknyi ifjú számára, akik olyan bátran kihívták a sorsot?

1807-ben Napóleon megígérte, hogy a lengyel hadjárat lesz az „utolsó háború". Tilsit megadta nekik a szükséges biztosítékokat és azokban a napokban, amikor a francia-orosz szövetség virágjában volt, 1807 nyarán és őszén, a franciák többsége elhitte, hogy a háború időszaka - Istennek és a császárnak hála - immár a múlté.

Mindamellett Napóleon nem sokkal Párizsba való visszatérése után parancsot adott Junot-nak, hogy menjen Bayonne-ba és ott vegye át a vezetését annak a hadseregnek, amely Portugália inváziójára volt hivatva. Ez nem volt sem váratlan, sem titok. Napóleon már Tilsitben azt bizonygatta Sándor cárnak, hogy Portugália - az egyetlen európai királyság, amely kereskedelmi és politikai kapcsolatokat tart Angliával, s hogy ennek véget kell vetni, minthogy ezt megkívánják a kontinentális blokád érdekei. Portugália sorsa nem érdekelte Sándort, különben is, akkoriban más gondjai voltak. 1807. október 15-én a fontainebleau-i nagy diplomáciai fogadáson Napóleon éles szavakkal fordult a portugál nagykövethez. A Braganca-házból való megrémült régens azon nyomban hadat üzent Angliának és kiutasította az angol nagykövetet. Ez persze megrendezett, otromba játék volt - egyébként, bármit tett volna is a portugál kormány, Napóleont semmi sem elégítette volna ki. Portugália sorsa meg volt pecsételve... Október 27-én Fontainebleau-ban aláírták a Portugália felosztásáról szóló francia-spanyol szerződést; Junot hadserege már Spanyolország útjain vonult, Lisszabon felé.

Megszegte-e a császár adott szavát? Új háború volt-e a portugáliai expedíció? Sem Napóleon, sem a franciák nem így vélekedtek. Napóleon felfogása szerint ez csak a kontinentális blokád megvalósítására irányuló mindennapi intézkedés volt.
Hogy Napóleon milyen csekély jelentőséget tulajdonított a portugál ügynek, látszik abból is, hogy Junot katonái lassan nyomultak előre Spanyolország köves útjain. Napóleon elutazott Olaszországba. Ott fontosabb dolgai akadtak. November 23-án Etruria királyságát egyetlen puskalövés nélkül megszűntnek nyilvánították; Firenzébe francia csapatok vonultak be: úgy látszott, csak azért, hogy visszaállítsák a régi elnevezést: Toszkána. Később kiderült, hogy nemcsak az állam neve változott meg, megváltozott az ott uralkodó dinasztia is; a Bourbonok házából való Mária Lujza helyett Toszkána trónjára ugyancsak asszony került, de a Bonaparte dinasztiából való: Elisa. Újabb félesztendő elteltével, 1808. május 30-án a toszkánai nagyhercegséget a francia császársághoz csatolták, egyébként autonómiájának megőrzése mellett.

November 23-án Milánóban Napóleon kiadott egy rendeletet, amely kibővítette a nevezetes berlini rendeleteket: az összes angol hajók és áruk a blokád hatálya alá esnek. A császár a blokád igen szigorú végrehajtását nagy fontosságú feladatnak vélte. VII. Pius pápa, mint világi uralkodó, nem tartotta kötelezőnek magára nézve a blokádra vonatkozó rendeletet; a pápai birtokokon továbbra is élénk kereskedelmet folytattak az angolokkal. Napóleon a Nagy-Britanniával való összes kapcsolatok megszakítását követelte; e követelést nem vették figyelembe. A Vatikánban naivul azt feltételezték, hogy a császár, miután megértette a katolikus egyház által nyújtott támogatás fontosságát, nem kockáztatja, hogy összevesszen az egyházfővel. Ezek a számítások tévesnek bizonyultak. Napóleon erélyes hangot ütött meg. A Champagny által a pápához intézett jegyzék kísérőlevele, amelyet Napóleon tollba mondott, azt a fenyegető kijelentést tartalmazta, hogy Napóleon éreztetni tudja majd, „milyen kontraszt van Jézus Krisztus között, aki meghalt a keresztfán és utódja között, aki királyt csinált magából". Ez csaknem az 1793. évi kereszténységellenesek stílusára emlékeztetett. De Napóleon mindig jobban szerette a szavaknál a tetteket. Miollis tábornok, a firenzei csapatok parancsnoka, 1807 novemberében parancsot kapott, hogy álljon készen egy Róma elleni hadjáratra. 1808 februárjában Miollis

egyetlen puskalövés nélkül bevette Rómát. Ugyanazon év májusában az „örök város” bekebeleztetett a Francia Császárságba.

Vajon Rómát és Toszkánát újabb háborúban hódították meg? Ki mert volna ilyesmit állítani? Hiszen az egész műveletet glaszékesztyűben hajtották végre, egyetlen puskalövés, egyetlen áldozat nélkül. De az olyan emberek, akik hajlottak arra, hogy gondoljanak a holnapra, értetlenül húzták fel vállukat: minek Rómát és Firenzét Franciaországhoz csatolni? Hiszen ezek sohasem voltak francia városok; nem is akarnak majd Franciaország részévé válni, s nem is lehetnek azzá. Vajon az efféle annexiók előmozdítják a béke ügyét?

Napóleon azonban már többre törekedett. Pszichológiailag valószínűleg annak a játékosnak az állapotába került, aki bankot robbantott - nagy nyereséget söpört be, és elhatározta, hogy nem játszik tovább, nem kísérti a sorsot. De most csak egy kis lapot játszott ki, csak éppen, hogy megmozgassa az ujjait - és, váratlanul nagy nyereségre tett szert. Újból kis lapot játszik ki, s újból váratlan szerencse, nagy nyereség. S bár továbbra is azt hiszi, hogy örökre lemondott minden hazárdjátékról, észrevétlenül - egy kis kártya, aztán a második, majd a harmadik, s mindegyik nagy összeget hoz! - újból belesodródik, nyakig belemerül a játékba.

Ez a hasonlat, persze, egy kicsit sántít; hiszen az a játék, amelyet Bonaparte Napóleon folytatott, nem aranyakkal folyt, hanem emberi fejekkel.

Olaszországi tartózkodása idején a december 12-ről 13-ra virradó éjjel (előzetes megbeszélés alapján) Mantovában Napóleon találkozott öccsével, Luciennel. A Bonaparték népes klánjából Napóleon Luciennek köszönhetett a legtöbbet, helyesebben szólva, csakis neki köszönhetett valamit: az ő segítsége nélkül a brumaire 18-19-i puccs kudarcba fulladt volna. De az a testvér, aki segítette Napóleont a felemelkedésben, kiszakadt a családból, s bolyongott a nagyvilágban - ez a Bonaparte a császári családon kívül maradt, hangzatos címek nélkül, birtokok nélkül, vagyon nélkül. Ennek prózai oka volt. Napóleon nem akarta elismerni Lucien második feleségét, bizonyos Jouberthon asszonyt: nem tartotta megfelelőnek a császári család számára. Lucient ez sértette, s nem akart kapcsolatot tartani hatalmas bátyjával. Letizia anyacsászárnő a

megbántott kisebbik fiának fogta a pártját, s az elhúzódó harag Luciennel ezért is nyomasztotta Napóleont. De a vizsgált összefüggésben a Bonaparte-testvérek közötti kapcsolatnak nem a családi és személyes aspektusa a fontos, hanem más. A mantovai éjszakai találkozásról egy s más kiszivárgott, ez tartalmaz valami fontos dolgot is. Napóleon ki akart békülni öccsével; arra kérte, hogy formailag váljon el Jouberthon asszonytól (ahogyan hasonló esetben Jerome tette), s maradjon nem hivatalos szerelmi kapcsolatban vele. Kártalanítás fejében Napóleon felajánlott Luciennek egy királyi trónt, választása szerint - Firenzében, Lisszabonban vagy Madridban. Éppen ez a legutóbbi javaslat érdemel különös figyelmet.

Lucien elvetette valamennyi ajánlatot, inkább tovább nyalogatta sebeit; nem békültek ki. De természetszerűleg felmerül a kérdés: hogyan ajánlhatta föl Napóleon 1807 decemberében a spanyol trónt öccsének, amikor ez a trón Napóleon régi szövetségeseé, IV. Károly királyé volt. Eszerint Napóleon már 1807. december elején gondolt arra, ha csak távlatokban is, hogy hatalmába keríti Spanyolországot...

November 19-én Junot hadteste végre Lisszabon falai alá érkezett. Egybehangzó tanúbizonyságok szerint Junot hadserege roppant siralmas állapotban érkezett a portugál fővároshoz. A hathetes menetelés nemcsak elgyötörte a tapasztalatlan újoncokat, hanem teljesen demoralizálta is őket. A spanyol falvakban mindent elraboltak, ami csak kezük ügyébe akadt, de sem az éhségüket, sem a szomjúságukat nem csillapíthatták. Mindamellett, amikor a rongyos katonák hordája megérkezett Lisszabon elé, a Braganca-dinasztia összes tagjai, kincseiket és az országot a hódítók önkényére hagyva, gyorsan hajóra szálltak és nyomban felhúzva a vitorlákat, elindultak Brazíliába.

Portugália tehát szintén egyetlen puskalövés nélkül a francia hadsereg zsákmányává lett. De most, hogy francia zászló lengett Lisszabon fölött és Junot mindenható úrként rendezkedett be a királyi palotában, Bonapartéban kétségek merültek föl: miért teljesítse a fontainebleau-i megállapodáson alapuló kötelezettségeit? Miért osztozzon bárkivel is Portugálián? Az efféle elmefuttatások logikája tovább vezetett: ahelyett, hogy Portugálián

Spanyolországgal osztozna, nem egyszerűbb-e ugyanúgy eljárni magával Spanyolországgal, ahogyan Portugáliával eljárt? Ez az agresszornak, a hódítónak a logikája volt, aki nem ütközött ellenállásba.

Igaz, ahogyan ez kiderül a kor dokumentumaiból, Napóleon leveleiből, rendelkezéseiből, amelyek rendkívül ellentmondóak, sőt hellyel-közzel mintha egymást kölcsönösen kizárnák, továbbá a hozzá közelállók tanúbizonyságaiból, a császár, mielőtt elszánta volna magát erre a lépésre, sokáig habozott. Spanyolország nem Toszkána, nem Portugália. A XIX. század eleji politikusok elképzelésében Spanyolország nagyhatalom maradt, a spanyol Bourbon-dinasztia pedig Európa egyik legősibb dinasztiája. Ráadásul Spanyolország hosszú éveken át szövetségben állt a napóleoni Franciaországgal. Egyszóval, megfosztani a tróntól a spanyol királyt és bekebelezni Spanyolországot nem volt éppen egyszerű dolog. Napóleon dolgát váratlanul megkönnyítette, hogy a királyi családban a király és a trónörökös között váratlanul éles konfliktus merült fel, amelyet bonyolított a királyné kegyencének, Godoynak, a „béke hercegének" mértéktelenül megnövekedett szerepe. A spanyol Bourbonok családja már a végletekig elfajult, és Francisco Goya élethűségében kegyetlen ecsetje ezt bármely történelmi műnél meggyőzőbben megmutatja. De a spanyol királyi család egymással veszekedő tagjai valamennyien a hatalmas császártól kértek támogatást. A dolgok meneténél fogva a spanyolok sorsának döntőbírájává lett.

Két oldalról igyekeztek rávenni őt merész lépésekre. Talleyrand már régóta azt tanácsolta, hogy kövesse XIV. Lajos példáját; igen valószínű, hogy a kegyvesztett külügyminiszter provokációs politikát folytatott. Murat, akit kineveztek a Spanyolországba vezényelt francia seregek főparancsnokának, azt bizonygatta a császárnak jellegzetesen gascogne-i túlzásokat tartalmazó leveleiben, hogy egész Spanyolország úgy várja őt, akár a Messiást. Murat-t az a vágy vezérelte, hogy maga foglalja el az ingadozó madridi trónt. De Napóleon nem tartozott azok közé, akik mások véleményére hallgatnak. Napóleon még az után is ingadozott, hogy Spanyolországba sorra bevonultak a francia hadtestek (a Portugáliában levő megfigyelő hadsereg támogatásának orvén). Fennmaradt egy dokumentum - a császárnak 1808. március 29-én

Murathoz intézett levele -, amelynek hitelessége nincs teljesen megállapítva, de csaknem biztosra vehető. Azért figyelemreméltó, mert azt mutatja, hogy rövid higgadt pillanataiban Napóleon tisztán látta, hogy a Spanyolországban tervezett akció milyen nagyszámú akadályba ütközik és milyen végzetes következményekkel járhat. De abban az időben Napóleon gondolkodásmódjának uralkodó elve már az agresszor számítása volt, a harácsolónak a farkasétvágya, aki megpillantja a védtelen áldozatot és ugrásra készen áll. Ez elnyomta megfontolásait, óvatosságát. Bonaparte félt Sándor negatív reagálásától; most elsősorban Pétervárra szögezte tekintetét. De Sándor háborúba keveredett Svédországgal; erre a háborúra a francia diplomácia igencsak bátorította. Napóleon később ezt mondotta: „Eladtam Finnországot Spanyolországért.” Oroszország álláspontja, Sándor álláspontja döntő jelentőségű volt számára ingadozása idején. Ráadásul vérszemet kapott attól, hogy olyan könnyen szerzett területeket Spanyolországban, Itáliában, Portugáliában, s azt remélte, hogy hatalmába kerítheti Spanyolországot vérontás nélkül.

Miután már meghozta a döntést, igyekezett tervét a rá jellemző művészi módon végrehajtani. Először is fontosnak tartotta, hogy egyaránt megnyerje a király, a trónörökös, Godoy és a királyné teljes bizalmát - hogy aztán mindannyiukat becsapja. A teljesen érdek nélküli, nem éveinél fogva rangidős, hanem helyezeténél fogva magasabb rangú uralkodó szerepét játszotta, aki szívén viseli más uralkodók becsületét és méltóságát. Amikor a magát már királynak tekintő Ferdinándtól levelet kapott, amelyben arra kérte Napóleont, ismerje el királynak, és közölte, hogy perbe akarja fogni Godoyt, Napóleon azonnal körmönfont és kitérő választ adott neki. Godoy ellen nem kell port indítani. „Királyi Felségednek semmiféle más joga nincs, mint amelyek anyjától származnak. Ha őt a per megalázza, Felséged ezzel tulajdon jogait hatálytalanítja.” Amikor ez a levél Joseph de Maistre előtt ismertté vált, megjegyezte: „Nem hiszem, hogy ezt XIV. Lajos jobban megírhatta volna... A királynéra vonatkozó rész... a sátán karmaival van írva.”

A körültekintően átgondolt és mesterien folytatott játék végéhez közeledett. Sikerült kelepcébe csalni a királyt is, a királynét is, Ferdinándot is, Godoyt is; mindannyian egy időben, de önként utaztak Bayonne-ba. (Ugyanakkor, amikor Napóleon baráti levelet

írt Ferdinándnak, megbízta Savaryt azzal, hogy Ferdinándot Bayonne-ba csalja, Bessiéres-t pedig figyelmeztette, hogy ha nem hajlandó utazni, azonnal le kell tartóztatni.) A császár előttük érkezett oda; hajlandónak mutatkozott egy nehéz feladat elvállalására: dönteni egy baráti dinasztia családi viszályaiban. Jóindulatú bíró maradt, akitől távol állt minden személyi elfogultság, mindenkit figyelmesen meghallgatott, senkit sem siettetett. Egy pillanatra sem adta a legcsekélyebb jelét sem az egyéni érdekeltségnek. Csak Talleyrand-hoz írt levelének egyetlen mondata fedte fel szándékait. „A spanyol tragédia, ha nem tévedek, ötödik felvonásába lépett. Közeledik a kifejlet." Ez május 10-én következett be, teljes összhangban a színpadi cselekmény törvényeivel, amikor IV. Károly és Ferdinánd lemondtak a trónról a francia császár javára. Napóleon végigjátszotta a szerepet. Töprengett, talán ingadozott is. Eltelt még egy hónap, amíg az összes eljárási formaságok betartásával 1808. június 6-án Joseph Bonapartét Spanyolország királyának proklamálták.

A rendezés mesteri voltát és az általa játszott szerep rafináltságát tekintve a bayonne-i komédia vagy tragédia (ez is volt, az is) Bonaparte legnagyobb teljesítményének mondható. Azt a megdöbbentő műveletet, hogy egyszerre két férfitól is - apától és fiútól - elragadja a trónt, valóban virtuóz módon hajtotta végre, a kesztyűjét sem vetette le hozzá. Egyetlen puskalövés, egyetlen heves gesztus, egyetlen kemény szó nélkül hódította meg Spanyolországot.

Győzelmet ülhetett. Négy főváros, a világ nevezetes négy városa - Firenze, Róma, Lisszabon, Madrid elismerte a francia császári korona felsőbbségét és hatalmát. Napóleon büszke volt arra, hogy ezt néhány hónap alatt vérontás nélkül, ágyúdörgés nélkül, áldozatok nélkül érte el. Egy kézlegyintés elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy három ősi európai állam meghajoljon a háromszínű francia lobogó előtt.

A legmerészebb, csaknem valószínűtlen álmai valósággá váltak. Valamennyi vágya teljesült. De ha Napóleon, Balzac Raphaeljéhez hasonlóan, a titokzatos talizmánra, a szamárbőrre pillantott volna, amely a vágyak teljesedésének arányában zsugorodott, megrémült volna, látva, milyen kicsi a kezében maradt darabka, milyen gyorsan közeledik az összeomlás órája.

Napóleon múltbeli és mostani apologétái szívesen nevezik a Franciaországban 1805— 1809-ben bevezetett rezsimet ,,a dicsőség császárságának”. Ez az elterjedt kifejezés azonban nem több, mint a napóleoni legendák egyik formája. Ha röviden meg kellene határoznunk e hatalom jellegét, alighanem azt kellene mondanunk, hogy az Bonaparte tábornok zsarnoki katonai-burzsoá diktatúrája volt. Az 1806-1808-ban világosan körvonalazódó új mozzanat vitathatatlanul a zsarnokság fokozódása. Egy férfi, akit Bonaparte régóta elfelejtett, de aki valaha döntő szerepet játszott sorsában, Doulcet de Pontécoulant, aki 1795-ben főnöke volt a topográfiai hivatalban, a könnyed, mondhatni könnyelmű Pontécoulant egyike volt az elsőknek, akik pontosan definiálták a végbement változásokat: „Elérkezett a zsarnok uralma.”

Napóleon császárban már nemcsak az 1796. évi itáliai hadsereg tábornokát, de a brumaire utáni első konzult sem lehetett egykönnyen felismerni. (Poptécoulant-t, amikor tizennyolc havi távoliét után meglátta Napóleont, aki kihallgatáson fogadta, megdöbbentette a Napóleonban végbement változás.) Az 1804. december 2-i ünnepi koronázási szertartás óta, amely vakította pompájával Napóleont, továbbra is furcsa elvakultságban élt, amely gátolta őt, az erős és józan gondolkodású férfit, hogy lássa és felmérje számos jelenség valódi jelentőségét. Úgy képzelte (és ez könnyen nyomon követhető leveleiben, beszélgetéseiben), amikor a dicsőség és a hatalom lépcsőjén egyre tovább, egyre magasabbra emelkedett, hogy immár olyan magaslatokra érkezett, amilyeneket a múlt nagy emberei közül senki sem ért el, csillaga sikerről sikerre vezeti és hogy számára semmi sem lehetetlen.

Ez a lelkiállapot nem egy csapásra, nem egyik napról a másikra jött létre, hanem fokozatosan alakult ki. Az 1805-1806. évi káprázatos győzelmek után, Tilsit és az orosz cárral kötött szövetség után ez az állapot benne még inkább megerősödött. Amikor a császár a németországi diadalmenet után visszatért Párizsba, a vele érintkezésbe kerülő személyek valamennyien észrevették, észre kellett hogy vegyék a benne végbement változást. Franciaország élén egy uralkodó, egy korlátlan egyeduralkodó állt. Politikájának meghatározott tartalma volt: a polgárság és a paraszti

tulajdonosok érdekeit védelmezte. De még azok is, akiknek az érdekeit Bonaparte védelmezte, teljesen ki voltak rekesztve a vezetésből és meg voltak fosztva a politikai jogoktól. Teljesen korlátlan jogokkal csupán egyetlen ember rendelkezett - Napóleon császár.

Napóleon külső helyzetében 1804 óta sok változás történt. Legalábbis látszólag, évről évre hatalmasabb lett. 1804. december 2-án a franciák császárává koronáztatta magát. Az ezt követő évben Milánóban fejére került az olasz királyok vaskoronája. Ezután a Rajnai Szövetség protektora. Soha Európában egyetlen uralkodó kezében sem egyesült ennyi cím és ekkora hatalom, amely végtelen területekre terjedt ki. De valóságos hatalma még nagyobb volt. A kettős Szicíliai Királyság is hűbéres családi birtoka volt, mert a nápolyi monarchia élén bátyja, Joseph állott; a holland királyság feje öccse, Louis volt; a vesztfáliai királyságot pedig Jerome öccsének adományozta. A bajor király, a szász király, a württembergi király, a badeni nagyherceg, a varsói nagyherceg teljesen függő viszonyban álltak a hatalmas francia császárral. A csatlósai voltak. Poroszország meg volt szállva, Ausztria legyőzve. Egész Nyugat- és Közép-Európa alávetette magát Napóleon akaratának.

Az Európában megnövekedett hatalmával párhuzamosan növekedett a császárságon belüli személyes hatalma is. Az ellenzék, amely annyi gondot okozott neki a konzulátus első éveiben, teljesen elhallgatott. Fokozódott a sajtó elleni hadjárat; az országban megmaradt néhány lap ellen újabb hajsza indult; az emberek már nem is olvasták őket. A színházakat Fouché ellenőrzésének rendelték alá. A rendőrminiszter a művészet mecénásának a szerepében! Hogy lehetett Franciaország nagyszerű művészetét ilyen szégyenletes állapotba süllyeszteni? Napóleon levelezésében fennmaradtak azok a levelek, amelyeket néhány francia színielőadásról írt, s kihez vannak címezve? - Fouchéhoz! Napóleon semmitől a világon nem félt annyira, mint attól, hogy nevetségessé válik. De azt nem érezte, hogy az államfőnek a rendőrminiszterrel a párizsi színpadokon játszott színdarabokról folytatott levelezése nemcsak kicsinyes zsarnoknak mutatja, hanem nevetségessé is teszi.

Napóleonnak, mint a francia állam fejének életében voltak idők,

amikor ingadozott: a konzulátus elején, amikor nem tudta végleg eldönteni, merre tartson - felhasználja-e mindazon előnyöket, amelyeket a nép támogatása nyújtott neki, vagy hajtson végre éles fordulatot jobbra, haladjon a monarchia útján. Még akkor is, amikor 1804-ben Napóleon a franciák császárának proklamálta magát, ajánlatosnak tartotta, hogy a köztársaság császárának nevét viselje. Akkor nem szánta rá magát arra, hogy törölje a középületek homlokzatáról a francia forradalom nagy jelszavait - „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség”. Megértette erejüket, s megértette, hogy a köztársasági hagyományokhoz - még a megnyirbált hagyományokhoz - való hűség is nagy előnyöket fog neki biztosítani Európa feudális konzervatívjai elleni harcában. De múlt az idő, s az a reakciós elv, amelyet politikája brumaire 18. óta tartalmazott, törvényszerűen erősödött. A hajdani jakobinus, republikánus, a „Beaucaire-i vacsora” - a XVIII. század végi haladó politikai gondolkodást képviselő mű - szerzője elfordult a múltjától. Egyre inkább egyeduralkodóvá lett, s anélkül, hogy jómaga észrevette volna, alávetette magát a kívülről rákényszerített új erkölcsnek. Napóleon, még mielőtt a csatamezőn legyőzték volna, nem katonai szférában vereséget szenvedett, aminek talán tudatára sem ébredt. Napóleont nem nyílt harcban és nem a harcmezőn győzték le-legyőzte őt a régi világ láthatatlan, megfoghatatlan, leküzdhetetlen ereje, amely ellen olyan sikeresen harcolt ifjúkorában. Észre sem vette, s rabjává lett a régi társadalom szokásainak, kulturális normáinak, erkölcsének, sőt külső arculatának.

A forradalom fia, a hírneves hadvezér, a „kis káplár”, akit úgy szerettek a katonák, anélkül, hogy észrevette volna, elvesztette mindazt, amiből megismételhetetlen ereje fakadt, s mindennapi, sőt banális egyeduralkodóvá lett. Palotáiban - a Tuilériákban, Malmaisonban, Saint-Cloud-ban el akarta homályosítani fényűzésével és gazdagságával Európa régi dinasztiáinak leghíresebb palotáit. Sok millió frankot költött pompás, szembeötlően fényűző berendezésre. Így is csak középszerű másolójává lett XIV. Lajosnak, XV. Lajosnak. Mily szánalmas szerep az arcólei, a lodi ütközet győztese számára!

Bonaparténak persze voltak bizonyos számításai. Amikor új császári nemességet hozott létre, harcostársait magas címekkel és óriási

gazdagsággal jutalmazva, úgy vélte, hogy ezekkel az eszközökkel örökre a császári rezsimhez köti őket; közvetlen anyagi érdekek fogják őket e rezsimhez fűzni. A félig analfabéta Lefebvre, akit herceggé emelt, vagy Murat, a kocsmárosfi, aki királlyá lett, Bonaparte elképzelése szerint halálmegvetéssel kell hogy harcoljon szerzett vagyona védelmében. Napóleon igen tudatosan adományozott közvetlen fegyvertársainak óriási vagyont: birtokokat, kastélyokat, s arra késztette őket, hogy nagyszerű házakat vásároljanak, gazdag és előkelő tisztségviselőkhöz illő életmódot folytassanak. (Neyt például rávette, hogy egymillió frankért vásároljon egy házat, s azt megfelelő módon berendezze.) Ő maga árulta el a forradalmat, semmisítette meg a köztársaságot, s azt akarta, hogy fegyvertársai, mint ő maga, titulusokat viselő nemesek és gazdag emberek legyenek.

Ezek a számítások összefüggésben álltak a régebbi gondolkodásmódjában - ezekben az években - végbemenő gyökeres változásokkal. Bonaparte, aki Rousseau és Raynal lelkes tanítványa volt, ő, a meggyőződéses republikánus és az egyenlőség bajnoka, negyvenéves korára eszmények, illúziók nélküli cinikus emberré lett, aki nem hitt semmiben, nem ismert el semmit, kivéve a csillapíthatatlan becsvágyából fakadó kívánságait. Bonapartét húsz év alatt végbement lelki elfajulása, amely az általa képviselt osztálynak - a burzsoáziának - törvényszerű evolúcióját tükrözte vissza - zsákutcába vezette. .Egy bizonyos időponttól kezdve csak mennyiségi mutatókat ismert el. Naivul azt feltételezte, hogy ezen a világon mindent a mennyiségi fölény dönt el. Mennél több az ország aranya, mennél nagyobb a gazdagsága, annál több hadosztályt szerelhet fel és mozgósíthat az ellenfél ellen, annál nagyobb az ereje.

Ki tagadta volna az állam valóságos életében az olyan tényezők jelentőségét, mint a pénz, a hadsereg? Ezek természetesen fontos szerepet játszanak. Nem az volt a baj, hogy Bonaparte elismerte az arany és a katonai erő jelentőségét, hanem hogy abszolutizálta ezeket. „Annak, hogy a világot kormányozzuk, egyetlen titka, hogy erősek legyünk; az erő nem ismer tévedéseket, sem illúziókat.” Elképzelése szerint a szuronyok ereje, az arany ereje dönt el mindent. A jog mindig az erős oldalán van; az életben nem az elvont elképzelések, az eszmék, a meggyőződés a fontosak, hanem a

végső eredmények. „Érjetek el sikert, én az emberekről csak cselekedeteik eredményei alapján ítélek.” Ez annak az osztálynak az ideológiája volt, amelyet képviselt - a burzsoáziáé, amely megszabadult minden illúziótól és a korai szakaszában benne meglevő humanista tendenciáktól; a burzsoá önzés végletekig vitt ideológiája, a farkastörvények szerint élő agresszor ideológiája: farkas a farkasok között.

Valószínűleg meg lehetne magyarázni és lépésről lépésre nyomon lehetne követni, hogy Bonaparte húsz esztendő alatt, amikor sorra érték a csalódások, hogyan vált a szabadság és egyenlőség védelmezőjéből, a forradalom katonájából fokozatosan a farkastörvények apologétájává, agresszorrá és a népek hóhérává. Ez koncentrált és legvilágosabb kifejezése volt osztálya evolúciójának.

Fontos itt még valamit hangsúlyoznunk. Éppen ez a metamorfózis lett egyéni tragédiája; végső soron ez vitte pusztulásba.

Az erő kultusza, a zászlóaljak ereje előtti meghajlás és a nép érdekeinek és akaratának figyelmen kívül hagyása - márpedig Napóleon politikája mintegy császárságától kezdve ezekre az alapokra épült - hiba volt; végzetes tévedésekhez vezetett, Napóleon hibát hibára halmozott.

Az imént esett szó az új, császári nemességről. Napóleon ezzel az intézkedéssel meg akarta szilárdítani a hatalmát, sajátos társadalmi ötvözetet létrehozni és az új, általa teremtett nemességet és a régi, tőle amnesztiát nyert és általa dédelgetett nemességet a rezsim hű és odaadó védelmezőivé tenni. Számításai nem váltak be. Az új arisztokrácia megteremtése és a régi arisztokrácia visszaállítása Franciaországban felkeltette az összes dolgozók elégedetlenségét - a munkásokét, a parasztságét, a középrétegekét, az értelmiségét, mindazokét, akik kívülrekedtek a kiválasztott eliten, vagyis a nemzet túlnyomó többségéét. Nem azért hoztak annyi áldozatot és ontottak annyi vért, hogy új hercegek és grófok újból - mint a régi Lajosok idejében - szórják a pénzt és a járókelőket arra kényszerítsék, hogy utat engedjenek nekik, amikor hatlovas, aranyozott hintóikon elrobognak mellettük. A nemesség létrehozása az országban igen népszerűtlen intézkedés volt. Ráadásul azok, akiknek hűségesen kellett volna szolgálniuk jótevőjüket, szintén megbízhatatlan támasznak bizonyultak.

Napóleon tapasztalatai azt mutatták és azt bizonyították, hogy az arany nem lehet az az anyag, amely egy épület fundamentumát megköti. Ellenkezőleg, az arany mindent szétmart, mindent elkorhasztott. A napóleoni hadsereg hadvezérei, marsalljai, akik osztoztak vele a megtiszteltetésekben és a hadi dicsőségben, miután gazdag arisztokratákká, óriási birtokok, paloták tulajdonosaivá lettek, nem akartak többé sem háborúskodni, sem szolgálatot teljesíteni. Mindent elértek, mindent megkaptak, s arra vágytak, hogy élvezzék ennek gyümölcseit. Bonaparte észrevette, hogy évről évre nehezebben tudja megvalósítani azt, ami azelőtt könnyen ment. Azt gondolta, hogy amikor mintegy bőségszaruból önti a javakat - a rangokat, a hercegi és grófi címeket, a számlálatlan aranyat közvetlen munkatársainak, a tábornokoknak, minisztereknek, magas rangú tisztviselőknek, hű barátaivá és szolgáivá teszi őket, örökre kiérdemli hálájukat. Tévedett; ingatag talajra épített.

Napóleon arra számított, hogy hűségesen fogják szolgálni; ő jótékonyságot gyakorolt velük; nekik teljesen elégedettnek kell lenniük. Ezzel szemben mind elégedetlenek voltak: mindenkinek megvolt erre az oka. Bátyja, Joseph azért volt elégedetlen, mert az elszegényedett nápolyi koronát kapta, holott neki, a családban a legidősebb lévén, „joga" volt a francia trónra. Louis, Hollandia királya azért elégedetlenkedett, mert Napóleon nem engedte, hogy úgy kormányozza az országot, ahogyan ő akarta.

Még a „kis Jerome" is (tizenöt évvel volt fiatalabb Napóleonnál), aki huszonhárom éves korában megkapta a kasseli (Vesztfália) trónt, a maga feje szerint akarta kormányozni a királyságot. Úgy vélte, hogy legfőbb hivatása a művészetek pártolása: Filippo Taglionit (a híres Maria Taglioni apját) nevezte ki a királyság balettmesterének, s az első karmester állásába Beethovent hívta meg. De Napóleont nem nagyon érdekelte, hogy Kassel Németország Athénjévé váljék; öccsétől elsősorban a kontinentális blokád szabályainak szigorú betartását követelte; Jerome-ot viszont ezek a kérdések nem izgatták. A testvérek között fokozódott a meg nem értés, egyre inkább eltávolodtak egymástól.

Murat halálos sértésnek érezte, hogy nem kapta meg a lengyel trónt - nagyon tetszett neki Varsó. Talleyrand úgy vélekedett, hogy

„erkölcsi joga” az, hogy hűtlen legyen a császárhoz, mivel az megbántotta őt, amikor Cambacérésnél alacsonyabb rangot adományozott neki, ráadásul nem hallgatott tanácsaira az Ausztriával való szövetség hasznát illetően. Cambacérés is a „mellőzöttek” közé számította magát, mert míg a konzulátus idején a második volt az országban, a császárság alatt csak az ötödik vagy tizedik. Junot, D’Abrantés hercege panaszkodott a császárnak, hogy pénzügyminisztere nem hajlandó néhány milliós kölcsönt nyújtani Récamier bankárnak, Juliette férjének. (Junot ekkor nagyban csapta a szelet Juliette-nek.) Amikor Napóleon azt válaszolta, hogy a pénzügyminisztérium nem azért van, hogy fizesse Junot szerelmi kalandjait, D’Abrantés hercege is megsértődött. Marmont azért érezte megbántva magát, mert a marsallbotok kiosztásakor nem szerepelt az első listán. A császár hamarosan kinevezte Marmont-t marsallnak, s hercegi címet adományozott neki, de a seb nem hegedt be, s Marmont marsall, Ragusa hercege a megalázónak és a megbántottak közé tartozott. Ha meghallgatta valaki mindezeket az előkelő uraságokat - hercegeket, grófokat -, a császár valamennyit megbántotta; azt hihette volna az ember, hogy mindegyiktől elvett valamit, mindegyiket kisemmizte. Az új arisztokrácia - az elégedetlenek és sértettek gyülekezete volt, mindegyik neheztelt valamiért a császárra. Vajon lehettek-e a császárnak támaszává ezek az elégedetlen, dörmögő, rátarti tisztségviselők, akiket a birtokaikkal és jövedelmeikkel való törődés és a vég nélküli viszályok teljesen lefoglaltak.

Ám a hamis posztulátumok Napóleont még nagyobb tévedésekbe sodorták, amelyeknek katasztrofális következményei lettek rá nézve.

A szuronyok mindenható erejébe vetett hitének a fonákja az volt, hogy tagadta a társadalom életének más fontos tényezőit. A nemzeti érzés, az eszmei meggyőződés, a forradalmi törekvések, a hazafiság - mindezeket a kategóriákat, amelyek nem számíthatók át sem milliókra, sem hadosztályokra, egyszerűen tagadta, semmiféle jelentőséget sem tulajdonított nekik, nem is léteztek számára. Ifjúkorában és később, az első olaszországi hadjárat során, kitűnően megértette e tényezők fontosságát és jelentős részben köszönhette nekik sikereit. Amikor felkészült az egyiptomi hadjáratra,

nem annyira hadseregének erejében reménykedett, mint inkább a „nagy keleti forradalomban”, amely, úgy vélte, legfőbb szövetségese lesz. De amilyen mértékben diktátorrá, korlátlan hatalmú császárrá vált, elszakadt a valóságtól, nem látta, nem értette világosan a valóságot. Szemén ellenző volt, amely beszűkítette látóhatárát. Látszólagos hatalma elvakította, s naivul azt hitte, hogy a szuronyok ereje minden akadály leküzdésére elegendő.

Nürnbergben 1806 augusztusában a francia hadbíróság golyó általi halálra ítélte Palm könyvkereskedőt tiltott irodalom terjesztéséért. Ez a kegyetlen rendszabály Németország megfélemlítését célozta, mindenkit engedelmeskedésre akart kényszeríteni. Homlokegyenest ellentétes eredményt ért el. Palm kivégzése a német társadalom legkülönbözőbb köreiben felháborodást keltett és szította a német államokban a franciaellenes hangulatot. Igaz, Napóleon időnként tisztán látta: „A világon csupán két hatalmas erő létezik: a kard és a szellem. Végső soron a szellem legyőzi a kardot.” De erről nyomban megfeledkezett, és számításait a kard erejére építette. Ráadásul a szellemet és a szellem erejét a császárság éveiben igen korlátozott értelemben fogta föl: főképpen a vallásban, a vallási hiedelmekben látta. Vallási fanatizmusba ütközött Olaszországban, majd Egyiptomban, és ez egész életére emlékezetébe vésődött; elismerte, hogy a vallás erő, s ezért a konkordátum idejétől kezdve igyekezett azt érdekei szolgálatába állítani. A császárság éveiben minden egyebet „a metafizikusok kiagyalásának” tartott, vagy az ideológusokénak, ahogyan megvetően nevezte azokat, akikhez valaha maga is tartozott.

Ám egy idő óta mérhetetlenül nagy birodalmában különös dolgok történtek. Olaszországban, szeretett Olaszországában, ahol 1796-ban a franciákat virágokkal és örömmel, felszabadítóként fogadták, tíz esztendővel később, 1806-ban, fegyveres felkelés tört ki a megszállók ellen. A felkelés nem öltött össznemzeti jelleget, sőt nem is volt határozottan kifejezett nemzeti színezete. Kiváltképpen Calabriára korlátozódott, s fegyveres csoportok rajtaütéseinek formáját öltötte. A fegyveres csoportok élén Fra Diavolo állt aki akkoriban tett szert hírvnévre és akiről azt tartották, hogy nem lehet elfogni. A hivatalos sajtó ezt a mozgalmat banditák garázdálkodásának tüntette föl. Fra Diavolo mozgalma valójában minden bizonnyal a vakmerő útonállás és a partizánháború között

állt. Különösen figyelemreméltó, hogy a helyi hatóságok nem tudtak megbirkózni a „banditákkal”. Fra Diavolo osztagainak a szívóssága abban leli magyarázatát, hogy mindenütt támogatta az olasz lakosság. A nép, amely nemrég Észak-Olaszországban is, Dél-Olaszországban is örült a franciáknak, most már
nem felszabadítókat látott bennük, hanem hódítókat, akik kifosztják és tönkreteszik az országot. Calabriába a felkelés elfojtása végett hadsereget kellett küldeni; a hadsereg élén Masséna marsall állott.

Szicíliában sem Joseph Bonaparte, sem utóda, Murat, sohasem tudott teljesen a sziget gazdájává válni. Hol itt, hol ott robbantak ki franciaellenes megmozdulások. Ennek sem Nápolyban, sem Párizsban nem tulajdonítottak jelentőséget, említésre méltónak sem tartották. Napóleon, aki úgy vélekedett, hogy minden a világon a zászlóaljak számával vagy arannyal mérhető, szintén nem fordított figyelmet arra a nem anyagi erőre, amely az embereket mozgatta, a franciák elleni háborúra ösztönözte.

Valójában mi is késztette a parasztokat arra, hogy a franciák ellen forduljanak, harcoljanak a hódítókkal? Nem olyasmi volt ez, ami számokkal, pénzzel, zászlóaljakkal mérhető. Ez az ébredező nemzeti érzés volt. S ez olyan erővé vált, amellyel - akár akarta ezt Napóleon, akár nem - számolni kellett.

Folyt valami a francia megszállás alatt álló Németországban is. Az első pillantásra ez teljesen ártalmatlannak és mellékesnek látszott. Heidelbergben a romantikusok a régmúlt felé fordultak: a népmesék, a középkori legendák érdekelték őket. Csakhogy a Nibelungokra és a Minnesangerekre való emlékezés nemcsak a német kultúra ősi voltára utalt, hanem felébresztette a nemzeti öntudatot is. 1806-1807-ben a berlini egyetemen az addig csupán a filozófia iránt érdeklődők előtt ismert Fichte
professzor előadássorozatot tartott, amely később „Beszédek a német néphez” címmel vált ismertté. Egy idő múltán az egész fiatal Németország Fichte „Beszédei”-t olvasta. Még a megalázott és elnyomott Poroszországban is, Königsbergben, Kant szülővárosában, ahol a királyi pár és a kormány meghúzódott, az első pillantásra érthetetlen felélénkülés mutatkozott. Fiatal tisztek, az 1806-os katasztrófa szemtanúi - Scharnhorst, Gneisenau, Clausewitz-együttműködve Steinnel merész terveket szőttek a hadsereg

megreformálására és újjászervezésére vonatkozóan.

Amikor Napóleonnak jelentést tettek arról, mi folyik Poroszországban, Németországban, megvetően vállat vont; az ő elképzelése szerint mindent a zászlóaljak száma döntött el; Poroszországra nézve pedig a Franciaországgal való összehasonlítás igen előnytelen volt. Egyébként megparancsolta, hogy tegyék ki a szűrét Steinnek, akit pedig nemrégiben ő maga ajánlott a porosz királynak. Egyebekben a németországi eseményeket figyelemre sem méltatta.

Ugyanilyen fölényesen kezelte a Spanyolországból érkező riasztó híreket. A francia csapatokat megtámadó partizánosztagokat „csőcseléknek”, „útonállóknak”, „rablóknak” nevezte. Biztos volt benne, hogy francia ágyúk első sortüzére eszeveszett futásnak erednek és elbújnak. Amikor Dupont tábornok azt a feladatot kapta, hogy számolja föl a „lázadók” megmozdulásait, Napóleon elégedetlenül kijelentette, hogy „több a katonája, mint amennyire szüksége van”.

Így folyt ez a bailéni katasztrófáig.

Napóleont gyakorta nevezték és nevezik ma is zseniális férfiúnak. Valóban rendkívül tehetséges ember volt. De ha ragaszkodunk a zseniális szóhoz, akkor alighanem helyesebb volna azt mondani, hogy egy bizonyos időtől kezdve zseniálisan korlátolt ember volt. Ennek a szókapcsolatnak látszólagos paradox volta csupán azt jelenti, hogy Napóleon császár (Bonapartéra ez nem vonatkozik) világosan látta azt, ami a közelében volt, és bámulatos gyorsasággal és pontossággal találta meg a legbonyolultabb feladatok olyan szédületes megoldásait, amilyenekre senki más nem lett volna képes. Benne a polgári gondolkodás, a polgári szellem erős oldalai bármely kortársánál jobban megtestesültek. Ámde ez lett gyöngeségének forrása is. Polgári forradalmárból polgári császárrá, zsarnokká, agresszorrá válva, elvesztette az ifjúkorára jellemző éleslátását. Nem értette már azt, ami kívül esett osztályának szűk érdekkörén vagy saját érdekeinek és becsvágyó törekvéseinek körén. Elvakultságában nem látta, hogy Európa függő országaiban mindenütt kigyúlnak a nemzeti-felszabadító mozgalom tüzei, hogy fokozódik az elnyomott népek nemzeti öntudata és hogy ez a közelgő vihar előhírnöke. Ezt nem látta, nem fogta föl. Látókörének

korlátolt volta gátolta abban, hogy észrevegye, az általa választott út nem a diadalhoz vezet, mint gondolta, hanem az összeomláshoz.

Bayonne, amelyet Napóleon jelentős diplomáciai győzelemnek, afféle politikai Austerlitznek vélt, valójában nagy tévedés volt politikai számításaiban. Jaj annak a stratégának, aki már nem tudja megkülönböztetni a veszteséget a nyereségtől! Bayonne megmutatta, hogy Bonaparte a könnyű győzelmektől megittasodva elvesztette a józan mérlegelés képességét, holott ez elengedhetetlen egy hadvezér számára. (Sztroganov iratai között van egy „A spanyol trón elrablásáról” című (spanyolból fordított) terjedelmes kézirat. Ez megmutatja, milyen nagy felháborodást keltett a spanyol nép körében Bayonne.)

Bayonne, ismételve Fouché egy más alkalommal tett ismert mondását, „több volt mint bűn, hiba volt”. Franciaország ellenségeinek a táborába vitte át az európai trónokon még megmaradt összes legitim uralkodókat. A spanyol trónnak a Bourbonoktól való elrablása a francia császár bátyja kedvéért azt eredményezte, hogy a régi dinasztiákból való uralkodók - 1808-1809-ben már nem voltak sokan - arra gyanakodtak, hogy előbb-utóbb mindegyikükre sor kerül. Abban az időben Napóleonnak ezeket a szavakat tulajdonították: „Nemsokára a Bonaparték lesznek Európa legrégibb dinasztiája.” Ezt az aforizmát csak úgy lehetett érteni, hogy a többi dinasztiának - a Habsburgoknak, a Hohenzollerneknek - ki maradt még? - el kell tűnniük. Igen valószínű, hogy ezt csupán Napóleon ellenfelei agyalták ki, de nem véletlen, hogy lehetséges volt ilyen hamisítások terjesztése. Napóleon politikája kedvező talajnak bizonyult ehhez.

Az angol diplomácia ügyesen felhasználta, hogy Bayonne az európai fővárosokban pánikot keltett. A brit csábításokra Bécs reagált a legnagyobb érdeklődéssel. A Habsburgok úgy vélekedtek, hogy Bayonne után igen közelről fenyegeti őket a veszély. A porosz királyt, bármilyen siralmas is a helyzete, továbbra is védelmezni fogja az orosz cár támogatása. De ki fog segítséget nyújtani az osztrák uralkodó háznak, amikor a telhetetlen Napóleon kiveti rá a halálos pányvát? Bayonne elhintette a magjait az Ausztriával való új háborúnak; siettette az új koalíció megalakulását.

De a megtorlás még gyorsabban eljött, mégpedig olyan oldalról,

ahonnan Bonaparte a legkevésbé várta.

Abban az időben, amikor Napóleon megittasulva a győzelemtől, a körmönfont játszmának ilyen ragyogó befejezésétől, a rá jellemző szenvedélyességgel kezdett gondolkozni azon a nagyszabású terven, hogy diplomáciai eszközökkel vagy a fegyver erejével meghódítja Algériát, Tuniszt, sőt esetleg Marokkót is, előre nem látott dolog történt. Az olyan sikeresen befejezett játszmába beavatkozott egy olyan erő, amelyet Napóleon kihagyott a számításból. Spanyolország népe, amikor értesült a bayonne-i döntésekről, nyomban felismerve valódi értelmüket, fegyveres felkeléssel válaszolt rájuk.

Május 2-án felkelés tört ki Madridban; Murat ezt kartáccsal könnyűszerrel elfojtotta, de miután a fővárosban helyreállította a rendet, tévesen azt hitte, hogy a „zendülést felszámolta”. Ám az ezt követő napokban felkelés tört ki Sevillában, Granadában, Saragossában, Valenciában, megdöbbentő gyorsasággal terjedt tartományról tartományra, össznépi jelleget öltött.

A spanyolországi hírek kellemetlen meglepetést okoztak Napóleonnak, de nem nyugtalanították. Amióta egyeduralkodóvá lett és politikáját az egyeduralkodókkal való különféle kombinációk láncolataként alakította ki, a népet lenézően kezelte. Parancsot adott Dupont tábornoknak, akinek katonai tehetségét sokra tartotta, hogy vonuljon délre Sevillához. Egyidejűleg Moncey tábornok hadtestét Valenciába küldte, Bessiéres marsall hadteste pedig utat tört Joseph-nek Madridba. Július 14-én a Medina de Rio Seco melletti ütközetben Bessiéres nagy győzelmet aratott két egyesült spanyol hadsereg fölött. Egy héttel később, július 20-án Joseph diadalmas bevonulást tartott Madridba és kegyesen fogadta a spanyol grandokat, akik választékos kasztíliai üdvözlő beszédekkel ünnepélyesen fogadták.

A spanyol fejezet szerencsés befejezése felé haladt: Napóleon elhagyta Bayonne-t; sietség nélkül utazást tett a birodalomban, hogy saját szemével győződjék meg róla, miként élnek jogara alatt az alattvalók. Mindenütt lelkesedéssel és rettegéssel fogadták.

Bordeaux-ban a császár, a prefektusi palotában tartott ünnepélyes ceremónia után kegyesen fogadta a népesség jókívánságait, s

visszavonult lakosztályába, hogy elolvassa nagy mennyiségű postáját, amely mindennap beérkezett az egész országot beszáguldó futárok útján. Senki sem merte zavarni a császárt, amikor a beküldött jelentéseket olvasta.

S egyszerre a császár által elfoglalt termekből zuhanó tárgyak, széttört edény zaja hallatszott. Napóleon hirtelen dührohamában a padlóra dobta és diribdarabokra zúzta a porcelán kancsót; dühösen járkált a vízzel leöntött szőnyegen, mindent összetörve, ami a keze ügyébe akadt. A Dupont hadseregének július 23-i bailéni kapitulációjáról szóló jelentést olvasta. Pierre Dupont de l'Étang-az egyik legjobb tábornok, akiről azt tartották, hogy elsőként és nagyon megérdemelten számíthat a marsallbotra - engedte, hogy hadosztályát bekerítsék a partizáncsapatok és Castahos tábornok ezredei, s sikertelen és bizonytalan manőverek után, anélkül, hogy az összes lehetőségeket kimerítette volna, megadta magát a csatatéren. A spanyolok körülbelül 18 000 franciát ejtettek foglyul. Csak a tábornokokat meg a főtiszteket jogosították fel arra, hogy visszatérjenek hazájukba. A katonák zöme a fogságban elpusztult.

A bailéni katasztrófa nemcsak a császárság szégyene volt. „Meggyalázta zászlainkat, meggyalázta hadseregünket" - ismételte sokszor Napóleon. „Lemoshatatlan folt maradt rajtam" - mondotta tábornoki kabátjában a mellére mutatva. De a bailéni kapitulációnak nem ebben állt a jelentősége. Bailén híre úgy világított Európa sötét egén, mint vörös jelzőrakéta, amely hírül adta, hogy ütött a harc órája. Napóleon ezt kitűnően és nyomban megértette. „Az ilyen események megkívánják jelenlétemet Párizsban. Minden összefügg: Németország, Lengyelország, Olaszország.. " Ezt a gondolatot nem mondta ki végig, de könnyű megérteni. Bailén a császárság veresége: az összes ellenséges erők föl fogják emelni fejüket.

Csakugyan így is történt. Bailén bebizonyította, hogy a napóleoni hadsereg többé nem legyőzhetetlen. Megadja magát a bátrak előtt. Bailén megtízszerezte a spanyol nemzeti-felszabadító mozgalom erőit. Napóleon vigasztalta Joseph-et, aki rémülten menekült Madridból, s készen állt arra, hogy örökre lemondjon erről a szörnyű spanyol trónról. „Egy százezer főnyi hadsereg, s őszre ismét

meghódítjuk Spanyolországot.” Ez újabb tévedés volt. Bailén után Spanyolországot nem lehetett meghódítani, sem legyőzni. Napóleon addig hadseregek ellen viselt háborút; Spanyolországban a felkelt nép ellen kellett háborút viselnie. A népet pedig nem tudta legyőzni.

Bailén híre bátorságot öntött a portugálokba. Két héttel Dupont kapitulációja után egész Portugáliában felkelés tört ki. Augusztus 6-án angol csapatok szálltak partra Portugáliában Arthur Wellesley - később Wellington hercege - vezénylete alatt. Junot viszonylag kicsiny és - főnökéhez hasonlóan - félig felbomlóban levő hadseregével képtelen volt úrrá lenni az óráról órára növekvő veszélyen. Napóleon már korábban, Bailén előtt, keményen megfeddte Junot-t: „Nem ismerek rá arra az emberre, aki kijárta az iskolámat.” Junot a kritikus helyzetben erélyről tett tanúságot, de már semmit sem tudott megmenteni. Augusztus 30-án aláírta a kapitulációról szóló megegyezést Sintrában; azzal vigasztalta magát, hogy az angolok gondosan hazaszállították a kapituláló franciákat, de min változtatott ez? Sintra betetőzte Bailént. A császári hadsereg két kapitulációja két hónap alatt - lehetett-e kételkedni ezeknek az eseményeknek a jelentőségében ?

Egész Németország mozgásba jött. Háromévi francia megszállás a szövetséges és meghódított államokban több mint elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy mindenütt gyűlöletet keltsen az idegen jövevények iránt. Sajátos történelmi paradoxon, hogy az elmúlt évtized alatt a napóleoni politika szociális tartalma, mondhatni, visszájára fordult. 1796-ban Bonaparte tábornok az európai monarchiák ellen a feudális és idegen iga alól felszabadítandó népek támogatásával indított háborút. Tíz-tizenkét esztendővel később Napóleon császár a tőle függő uralkodókra támaszkodott, és azon népek ellen viselt háborút, melyek az általa bevezetett idegen elnyomás ellen keltek fel. Azok a csapások, amelyeket a francia hadseregek Európában az első szakaszban a feudális rendre mértek, valamint az abban az időben általuk végrehajtott polgári átalakítások meggyorsították a nemzeti szellem kialakulását. Ez a történelmi fejlődés eleven dialektikája volt, de Napóleon ezt már nem tudta megérteni. Most valamennyi probléma megoldását a szuronyok ereiében látta. Életpályáját olyan politikusként kezdte, aki együtt haladt a korral és a társadalmi haladás erőire

támaszkodott. Zsarnokká, agresszorrá, hódítóvá változott, aki megpróbálta az óriási, általa mesterségesen létrehozott birodalomban a legyőzött népeket igában tartani.

Ez megvalósíthatatlan feladat volt, ellentmondott a társadalmi fejlődés leküzdhetetlen törvényeinek: nem létezett olyan erő, amely feltartóztathatta volna a független nemzeti államok kialakulásának folyamatát. A XIX. század úgy kezdődött, mint a nemzeti-polgári és a forradalmi-demokratikus mozgalmak százada. S míg Bonaparte ebben a mederben haladt, a siker szele dagasztotta vitorláit. Az általa teremtett óriási birodalom gáttá vált, amely útját akarta állni a társadalmi fejlődés áramának. Előbb vagy utóbb az árnak szükségképpen át kellett törnie a gátat. A mindenható Napóleon császár, aki arra számított, hogy százezer főnyi hadsereggel két hónap alatt térdre kényszeríti Spanyolországot, anélkül hogy sejtette volna, hasonlított a spanyol irodalom aranykorának nevezetes hőséhez, Don Quijote de la Manchához, a szegény hidalgóhoz - igaz, nem ringatta magát olyan fennkölt illúziókba, mint a kóbor lovag.

14. fejezet

A döntő összecsapás előtt (1808-1811)

1808. augusztus 14-én Párizst elborították a virágok. Este a város ki volt világítva; a néptömeg gyönyörködött a tűzijáték színes rakétáiban, késő éjszakáig szólt a zene, játszottak a zenekarok. A főváros a császár születésnapját ünnepelte. Köztudott volt, hogy előző nap, 14-én megérkezett Saint-Cloud-ba. 15-én, születésnapjának reggelén a császár így szólt: „Boldognak érzem magam, hogy visszatértem jó Párizsomba.” Hozzátette, hogy a nép örömének és odaadásának tanújelei - amelyekkel útközben találkozott - azt a benyomást keltették benne, mintha sohasem hagyta volna el a várost.

Tolsztoj gróf, párizsi követ, jelentést téve augusztus 15. franciaországi megünnepléséről, kétségét fejezte ki aziránt, hogy valójában olyan nagy a nép öröme. Tolsztoj ellenezte a Franciaországgal való szövetséget; mindazt, ami ebben az országban történt, fekete szemüvegen át nézte, ezért véleményeit kritikusan kell fogadnunk. Mindamellett egy kérdésben Tolsztojnak feltétlenül igaza volt: Napóleonnak 1808 augusztusában, látszólagos nyugalma ellenére kétségkívül sok gond nyomta a vállát.

Napóleon augusztus 16-i levelében ezt írta Joseph-nek: „Ami Spanyolországban történik, rendkívül siralmas. Azt gondolhatná az ember, hogy a hadsereget nem tábornokok vezénylik, hanem postahivatalnokok. Hogy lehetett így elhagyni Spanyolországot, ok nélkül, nem tudva, mit csinál az ellenség!” Spanyolország királyát tehát megrovásban részesítette. De Napóleont nemcsak a Pireneusi-félszigeten kialakult helyzet aggasztotta. Bailén jelentőségét higgadtan értékelve, teljes joggal feltételezte, hogy a bailéni katasztrófa legközelebbi és legvalószínűbb következménye egy Ausztriával való újabb háború lesz.

Abban az időben Párizsban az osztrák nagykövet Klemens Metternich gróf (később herceg) volt. 1848 januárjában a fiatal Friedrich Engels „A vég kezdete Ausztriában” című cikkében gyors véget jósolt „Metternichnek, ennek a gyáva gazembernek és orgyilkosnak”, annak a férfiúnak, aki hosszú éveken át volt Ausztriában a „recsegő-ropogó kormánygépezet karmestere”. Ritkán

vált be jóslat ilyen gyorsan. Két hónappal ezután, 1848 márciusában Metternich álruhába öltözve Bécsből Angliába menekült a népharag elől.

1808-ban még negyven évvel fiatalabb: pályáját sikeresen kezdő diplomata - jóvágású, okos, hazug, nagy nőbarát és behízelgő modorú társalgó, aki mindamellett nehezen tudta elrejteni hibáit a társasági ifjú külszíne alatt, bár, úgy tűnt, csak arra gondol, hogyan szabaduljon spleenjétől. Látszólag szórakozást keresve, széles körű kapcsolatokra tett szert Párizsban és többek között gyanús barátságot kötött Talleyrand-nal és Fouchéval, amelyet megosztott (mint valamennyi többi kapcsolatát is - titokban) Tolsztoj gróffal. (Fouché megjegyezte, hogy Metternich főként nők közvetítésével tevékenykedett) A körülményektől függően hol a legitimizmus hű lovagjának tettette magát, hol haladó gondolkodású férfiúnak, csaknem a „nemzet jogai” bajnokának. Veleszületett hajlama, sőt tehetsége volt a titkos mesterkedésekhez, a sötét és piszkos intrikákhoz, amelyeket hallatlan magabiztossággal a diplomácia magasiskolájának tüntetett fel, sikerült a párizsi osztrák nagykövetséget a titkos intrikák nemzetközi főhadiszállásává tennie. Itt olyan pókhálót szőttek, amely a világ minden zugába elért.

Az árulásra és a hitszegésre való veleszületett hajlama ellenére, amely a különféle csalásokban különösen leleményessé tette, Metternich mint politikus, mint diplomata megdöbbentő hibákat követett el. Megvolt benne az a szerencsés képesség, hogy csak a mások hibáit vegye észre és regisztrálja. Saját hibáit sohasem ismerte be, éppen ez az állandó és mondhatni, univerzális igazába vetett rendületlen meggyőződés lehetővé tette számára, hogy csaknem fél évszázadig kiváló államférfi hírében álljon.

Augusztus 15-én egy nagy diplomáciai fogadáson Napóleon megkérdezte Metternichtől, ki ellen fegyverkezik Ausztria. Az osztrák nagykövet mindent tagadott; igyekezett meggyőzni a császárt a Habsburgok őszinte békeszeretetéről. Napóleon nem vitatta Metternich érveit, de a vele folytatott beszélgetés megerősítette őt abbeli meggyőződésében, hogy Bécs háborúra készül.

1808 júniusától kezdve az Ausztria és Franciaország között

küszöbönálló háborúról szóló hírek eleinte szűk diplomáciai körökben, majd szélesebben is terjedni kezdtek. Stakelberg báró, cári nagykövet a berlini udvarnál, jelentette Pétervárra, hogy a Poroszországban állomásozó francia csapatok között tavasz óta erősödik az a meggyőződés, hogy közel áll a nagyhatalmak közötti szakítás. De lényegében már e hírek terjedése magában véve is cáfolatukat jelentette. Már régen megállapították - és Jacques Godechot nemrégiben helyesen emlékeztetett arra, hogy ez mintegy axiómává vált -, hogy a napóleoni stratégia mindenekelőtt a váratlanságra épült. Mindamellett a Franciaország és Ausztria közötti háború valószínűségéről szóló hírek mindig újból szárnyra keltek. Stakelberg júliusban is, augusztusban is jelezte Bécsbe és Párizsba, hogy egyre több szó esik a háború közeledéséről.

Napóleon akkor valóban nem akart háborút Ausztriával. Nem azért, mert megígérte a katonáknak, hogy nem lesz többé háború; nemegyszer megesett, hogy megszegte ígéretét, s ez nem zavarta. Erre a háborúra nem volt szükség; a pozsonyi béke értelmében Napóleon megkapta Ausztriától mindazt, amit Ausztria adhatott, a Habsburg-dinasztia megdöntése pedig nem tartozott feladatai közé. Tudta, hogy Francia-országban nem akarnak újabb háborút, s maga is teljesen tisztában volt azzal, hogy az országnak a békére van szüksége. De legfőképpen azért igyekezett elkerülni a háborút Ausztriával, mert az általa elkezdett „spanyol ügy" nem volt lezárva, hogy enyhe kifejezést használjunk. Keleten háborúba keveredni, mielőtt délen győzelmet arat - ez ellentmondott volna a hadviselésben szerzett összes tapasztalatoknak.

Az Ausztriával való háború elhárítása, valamint sok más feladat megoldása céljából Napóleonnak egy hatalmas eszköze volt tartalékban, melyet a végső esetre tartogatott - a szövetség Oroszországgal.

Ez a szövetség Napóleon külpolitikai számításaiban továbbra is a fő helyet foglalta el. Igen sokra becsülte, az előző években elért legfontosabb eredményének tekintette és nagy reményeket fűzött hozzá. Könnyen meggyőződhetünk erről, ha Napóleon 1807-1808. évi hivatalos levelezését - kiváltképpen a Savaryhoz, Caulaincourt-hoz, valamint a Joseph-hez és Eugéne Beauharnais-hoz intézetteket - vizsgáljuk. A történészeknek el kell ismerniük, hogy Napóleon

nagyon lelkesedett az orosz szövetségért. De néhányan közülük hajlandók ezt a tényt igen önkényesen értelmezni. Amikor, például, Jacques Bainville azt írta, hogy „Napóleon az orosz délibáb áldozata lett”, akkor közismert tények tendenciózus, illetve helyesebben, erőszakolt értelmezése annyira nyilvánvaló, hogy cáfolatot sem igényel. Inkább fordítsunk figyelmet komolyabb dolgokra. A Bonaparte által 1800-ban megfogalmazott gondolat: „Csak Oroszország lehet Franciaország szövetségese”, az ezt követő években vezető helyet foglalt el külpolitikai koncepciójában. Tilsit után új tézissel egészült ki: „Oroszországgal egyetértésben nincs mitől tartanunk.” A tézis magában véve helyes volt. De csak addig maradt helyes, amíg az egyetértés fennállott. Napóleon politikájának végzetes ellentmondása abban rejlett, hogy bár nagyon jól tudta, hogy fenn kell tartania az egyetértést Oroszországgal, konkrét cselekedeteivel sértette szövetségese érdekeit. A szövetség, természetesen, nem érzelmeken alapult - bár ezekről sokat és szívesen beszéltek -, hanem érdekeken. Ezek széles problémakört öleltek föl, kezdve a „keleti örökség” felosztásának nagy terveitől a kontinentális blokádnak és a francia megszálló csapatok Poroszországból való kivonásának kérdéséig.

A két császárnak már régóta tervbe vett erfurti találkozójára csupán 1808 szeptember-októberében került sor, Napóleonra nézve kedvezőtlen helyzetben. Mögötte - a megbosszulatlanul maradt Bailén és Sintra, előtte - az Ausztria részéről fenyegető háborús veszély. Napóleon megkísérelte gyönge pozícióját a találkozó külső fényével kompenzálni. A két császár találkozására meghívást kapott a számos német államból valamennyi szövetséges uralkodó. A „királyokból álló nézőtér” előtt híres francia színművészek játszottak, élükön Talmával. De a Tilsit óta eltelt tizenöt hónap alatt Napóleon jobban megismerte Sándort; már nem látta jónak és hiszékenynek; számot adott magának arról, hogy frázisokkal vagy színpadi hatásokkal Sándort nem lehet az orránál fogva vezetni; az maga is mestere ennek a műfajnak. S valóban: a „királyokból álló nézőtér” Sándorra semmiféle hatást nem tett; feljegyzései csak higgadtan regisztrálják a német uralkodók által rázúdított számos kérést. Csaknem valamenyien - Mecklenburg hercegétől Thurn-Taxis hercegéig - állami státusuk emeléséért vagy területgyarapításért kunyeráltak.

De az Oroszországgal való barátság megszilárdítása Napóleon számára igen fontos volt. Erfurt előestéjén, szeptember 8-án végre aláírta a porosz királlyal a francia csapatoknak Poroszországból való kivonulásáról szóló megállapodást. (A hadisarc összegét 140 millió frankban állapították meg. Erfurtban Sándornak sikerült elérnie a hadisarcnak 20 millió frankra való csökkentését.) Ez persze nem a porosz király kedvéért, hanem Sándor kedvéért történt.

A két hétig tartó erfurti ünnepségek szigorúan körülhatárolt körökben folytak. Erfurt hivatalos, parádés oldala, amely a népes, ragyogó erfurti társaság felé fordult - a „királyok nézőtere”, az arisztokrácia, az uralkodó hercegek, a diplomaták, a marsaitok, a generálisok, a miniszterek, a magas tisztségviselők, a híres művészek, Európa legszebb hölgyei felé - csaknem házias, idillikus színben tüntette föl mindazt, amit e főszereplők tettek. A főszereplők pedig eljátszották az érzelmek megható állandóságát, két uralkodónak - akik mindegyike a maga módján jelentős - örök barátságát, két hatalmas birodalom szövetségének bonthatatlanságát, a teljes kölcsönös egyetértést, a kölcsönös mély tiszteletet. Vajon lehetett-e kételkedni a szövetség tartósságában e két mosolygó, élénken beszélgető uralkodóra tekintve, akik kart karba öltve sétáltak az erfurti palota fényözönben úszó termeiben vagy a városon túli erdőben lovagoltak - miközben tiszteletteljes távolban követte őket az arannyal kivarrt tábornoki egyenruhás, tollbokrétás, toliforgós kíséret vagy este, a színházi páholyban ültek, mindig együtt, egymás mellett, mindig ugyanazzal a barátságos mosollyal?

Erről a külsődleges oldalról nézve a rendíthetetlen francia-orosz szövetség külső hatásra törekvő erfurti demonstrálása kétségkívül sikerült Napóleonnak. Ez a két hét úgy folyt le, mint az egymást váltogató ünnepélyes fogadások, bálok, színi előadások, vacsorák, hangversenyek tündérjátéka. Az erfurti tartózkodást két napra megszakította egy Weimarba - Németország Athénjába - tett utazás. Károly Ágost herceg gondoskodott a nevezetes vendégek fogadásáról. Minden volt ott, kezdve a vadászaton a parkban - ahol szerencsésen a felséges vadászok puskája elé „kerültek” a szarvasok és az őzek - a virágokkal és versekkel való régimódi teátrális felköszöntésekig. Nagy színészi hajlama Napóleont szerencsés rögtönzésekre ösztönözte. Az uralkodók számára adott szigorúan

zártkörű, szertartásos tizenhat személyes vacsorán az asztal mellett összegyűlt uralkodókat zavarba hozta a német történelem alapos ismeretével.

Amikor az egyik vendég az „aranybulláról” szólva, annak keletkezését 1409-re tette, Napóleon kijavította: „1356-ban adták ki, IV. Károly uralkodása alatt”. Arra a tiszteletteljes kérdésre, hogy császári felsége miként és mikor tanulmányozhatott ilyen bonyolult és speciális tárgyakat, Napóleon egy kicsit elgondolkozott, azután ezt válaszolta: „Amikor tüzér alhadnagy voltam...” Egy pillanatra megállt, még egyszer végignézett az ezüst edények, kristályok, ételek terhe alatt roskadozó asztal körül ülő gőgös uralkodókon, és kijavította magát: „Amikor volt szerencsém tüzér alhadnagyként tartózkodni Valence-ban... sokat olvastam.” Az orosz cár, a XII. század óta trónon levő Wittelsbach-dinasztiából való bajor király, a württembergi, a szász, a vesztfáliai király és még tíz német uralkodó jelenlétében ez a hanyagul, hetykén odavetett néhány szó („Amikor volt szerencsém alhadnagyként tartózkodni”) fenyegető villámlásként hatott. Egy időre mindenki elhallgatott.

Később Napóleon hosszasan beszélgetett Goethével és Wielanddal. Ez az egyenlők beszélgetése volt. Napóleon a várószobában megvárakoztatta a német uralkodókat, de igyekezett hangsúlyozni a nagy írók iránt érzett tiszteletét: nem ütött meg pártfogói hangnemet, nem mondott kategorikus ítéleteket. Johann Wolfgang Goethe az ő számára nem Károly Ágost weimari herceg titkos tanácsosa volt, hanem „Az ifjú Werther szenvedései”-nek írója - amelyet fiatalkorában sokat olvasgatott -, Európa legnagyobb írója.

Egyébként, még ezeken a rendezvényeken sem mindig kísérte őt a szerencse. Október 9-én ezt írta Joséphine-nek: „Bálon voltam Weimarban. Sándor táncolt, én nem, negyven év - az negyven év.” Úgy látszik, Erfurtban először panaszkodott a korára. Leveleiből ítélve minden egyébbel meg volt elégedve. Cambacérésnek, Joseph-nek, Murat-nak néhány rövid sort írt: „Minden a lehető legjobban megy.” Ugyanezt írta Joséphine-nek: „Minden jól megy. Meg vagyok elégedve Sándorral; minden bizonnyal ő is meg van elégedve velem; ha nő volna, azt hiszem, ő volna a szeretőm.”

De vajon csakugyan „minden a lehető legjobban” ment? S

csakugyan meg volt elégedve Napóleon a találkozás eredményével, ahogyan leveleiben bizonygatta? Hiteles okmányok azt bizonyítják, hogy ez csak játék volt. Az erfurti találkozó parádés külsőségei mögött, a baráti kézszorítások és mosolyok mögött a kívülállók számára láthatatlan, váratlanul éles harc folyt.

Több mint egy esztendőn át Napóleont maga Sándor is, s különösen Caulaincourt több ízben is biztosította Oroszország és Franciaország baráti szövetségének tartósságáról. Igaz, a tilsiti mámor hamar elszállt, a józan számítások háttérbe szorították az érzelmeket, ha ugyan voltak valaha ilyenek; Napóleon már Savary hazatérése és a vele folytatott hosszas beszélgetések után megértette, hogy Sándor bonyolultabb is, ravaszabb is, mint ahogy ő kezdetben feltételezte. Sokkal később, Szent Ilona szigetén, Sándort az osztrák és a porosz uralkodóval összehasonlítva, ezt mondotta: „Az orosz cár - hasonlíthatatlanul különb ezeknél. Van benne ész, kellem, műveltség; vonzó; de nem szabad bízni benne, nem őszinte, az e birodalom hanyatlásának korszakából való igazi bizánci... Ha meghalok itt, ő lesz igazi utódom Európában.” A dicséretekkel fösvénykedő Napóleon szájából ez igen kedvező vélemény, és ez fokozatosan alakult ki. Erfurt előtt Napóleon már egészen józanul ítélte meg Sándort, de emellett szilárdan meg volt győződve a találkozás baráti jellegéről. Erfurtban valami újat, mást érzett meg. Sándor barátságos volt, jóindulatú; apróságokban előzékenységet tanúsított Napóleon irányában, de már egészen más ember volt, mint Tilsitben. Csaknem minden kérdésben nézeteltérések támadtak közöttük, és Sándor nemcsak hogy nem kereste az utakat enyhítésükre, ellenkezőleg, semmiben sem akart engedni. „Megingathatatlan lett” - írta Caulaincourt. A dolog odáig fajult, hogy kettejük között viharos jelenetekre került sor, és Sándor azzal fenyegetőzött, hogy elutazik. Napóleonnak engedményeket kellett tennie. A cár váratlanul megváltozott magatartását Napóleon eleinte a spanyolországi balsikerekkel - Bailénnel, Sintrával - magyarázta. De nyilván másról is szó lehet itt; valaki alighanem elárulta Napóleont. A császár még Lannes-ra is gyanakodott, ő ugyanis a császár parancsára Sándor elé utazott, hogy fogadja, s tetszett a cárnak. Sándor Lannes-nak a Szent András rendet adományozta. Napóleon sem az erfurti találkozás alatt, sem később nem tudta meg az igazságot.

Az igazság pedig - a szörnyű igazság! - egészen más volt. Napóleont Talleyrand árulta el és adta el. Bonaparte már régen nem bízott meg benne, éppen ezért el is távolította Benevento hercegét a külpolitika irányításától. Annál meghökkentőbb az a hiba, amelyet 1808-ban Napóleon elkövetett. Meghívta Talleyrand-t, vegyen részt az erfurti tárgyalásokon, s a legkényesebb feladatot bízta rá: adja értésére Sándornak, hogy Napóleon szeretne rokonságba kerülni vele, nőül véve húgát. Nehéz megmagyarázni pszichológiailag Napóleon eljárását. Hogyan bízhatta a legfontosabb politikai tárgyalásokat (márpedig ebben az időben semmi sem volt fontosabb az Oroszországgal való szövetségnél!) egy olyan emberre, akit gyanúsnak tartott. Meglepő elvakultság volt ez, mindig helyes intuíciója ezúttal cserbenhagyta. Érthetetlen módon folyvást találgatva, ki árulhatta el, a gyanúsítottak közül kizárta Talleyrand-t. Erfurtban korlátlan bizalmat tanúsított iránta.

Pedig az az ember, akit valami oknál fogva a politikailag is, személyileg is legfontosabb tárgyalásokkal megbízott, már Párizsban titkos megegyezésre lépett Metternichhel, s Erfurtban, amikor négyszemközt beszélgetett Sándorral Thurn-Taxis hercegné házában, nyomban nyíltan Napóleon ellen fordult. „Felség, miért jött ide? Felségedre vár az a feladat, hogy megmentse Európát, s ezt csak akkor teheti meg, ha mindenben ellentmond Napóleonnak.” Egyes kutatók feltételezték, hogy Talleyrand ezzel „esztelenül vakmerő lépést” tett. Különös vakmerőségről itt nincs szó; nem lehet kétséges, hogy Sándor meg akarja majd hallgatni a volt francia külügyminiszter véleményét, aki továbbra is igen befolyásos személyiség maradt. Talleyrand megpróbálta példátlan árulását azzal igazolni, hogy amikor elárulta Napóleont, Franciaország érdekeit tartotta szem előtt. Ezek természetesen álokoskodások. Talleyrand-t saját egyéni érdekei és Ausztria érdekei vezették. A Napóleon és Talleyrand között külpolitikai kérdésekben éveken át egyre inkább elmélyülő nézeteltérés elsősorban a szövetségről folyó vitákon alapult: az Oroszországgal való szövetséggel, amelyre Napóleon orientálódott, Talleyrand szembeállította az Ausztriával kötendő szövetséget. Az orosz szövetség iránti elvakult ellenségességének fonákja az Ausztria előtti vak, korlátlan behódolás volt. 1807-1808 óta Talleyrand ténylegesen Ausztria ügynökeként ténykedett, s Napóleon gúnyoros-kritikus megjegyzésének, melyet Talleyrand-hoz intézett - „ön még mindig

ugyanaz az osztrák” - megvolt az alapja.

Talleyrand árulása fontos következményekkel járt. Bár Sándor sokkal józanabbul ítélte meg a Franciaországgal való szövetséget, mint ahogy azt Napóleon, Savary és Caulaincourt előtt feltüntette, mégis azt tartotta, hogy az adott körülmények között megfelel Oroszország érdekeinek, és Erfurtba azzal az eltökélt szándékkal utazott - amint ez anyjához írt leveléből kitűnik -, hogy megszilárdítsa ezt a szövetséget. Talleyrand árulása és Napóleon meglepő rövidlátása Bailén fényében nagy hatással volt Sándorra. Ha olyan férfiú, mint Talleyrand, aki ráadásul a császár bizalmát élvezi, a Napóleon elleni harcra ösztönöz, akkor Napóleonnak valóban rosszul áll a szénája. Talleyrand árulása hozzájárult a szövetségesek közti egyenetlenséghez.

Október 12-én aláírásra került az Oroszország és Franciaország közötti szövetségi konvenció. Kölcsönös engedmények alapján mindkét fél számára elfogadható kompromisszumhoz jutottak el. Az alapvető szöveg bevezetője leszögezte: „Őfelsége az orosz cár és őfelsége a franciák császára, olasz király, a Rajnai Szövetség protektora, az őket egyesítő szövetségnek szoros és örökké tartó jelleget kívánnak biztosítani” ... stb. „Örökké tartó...”? Ez a két szó rögzítve volt a papíron, aláírásokkal és pecsétekkel megerősítve. De lehetett-e hinni bennük? A konvenció végleges szövegének az első változatokkal - a tervezettel és az ellentervezettel - való egybevetése arról győz meg bennünket, hogy a két fél kereste a kölcsönösen elfogadható megoldásokat, tehát a két hatalom szövetségét továbbra is szükségesnek tartották. Napóleon szükségesnek tartotta az Oroszországgal való szövetséget, s ez arra késztette, hogy engedjen a Törökországgal való viszony kérdésében, amely Sándor számára lényeges volt, s a konvenció 8. cikkelyét abban a megszövegezésben fogadták el, amelyhez Sándor és Rumjancev ragaszkodott.

Ezután mindkét uralkodó aláírta a III. Györgyhöz intézett üzenetet, akit békére hívtak fel. Napóleon kérésére megállapodtak abban, hogy Tolsztojt Párizsban egy másik követ fogja felváltani. Az ügyeket elintézték, elérkezett a búcsú órája.

A tettetett egyetértés és a hosszú viták után a búcsú váratlanul barátságos volt. Napóleon és Sándor kettesben lovon - a kíséret

nagy távolságban követte őket - lépésben ment a város széléig, ahol Sándort hintók várták. Leszálltak a lóról és még sokáig jártak föl-alá élénk beszélgetésben. Ennek az utolsó beszélgetésnek a tartalma mindmáig ismeretlen. Melegen kezet szorítottak, azután megölelték és megcsókolták egymást. Ez volt utolsó találkozásuk.

Napóleon visszatért Erfurtba - a lova lassan lépkedett gondolataiba mélyedt, és senkivel sem beszélgetett.

Október 19-én Napóleon visszatért Párizsba. A spanyolországi háború volt a központi kérdés. Németországból, Olaszországból sürgősen csapatokat vezényeltek a spanyol határhoz. A kormány újoncozást rendelt el. Rövid idő alatt a Pireneusokon túl 150 000 főnyi hadsereget vontak össze, amely magában foglalta a császári gárdát és a legjobb válogatott alakulatokat. A lengyel hadosztályt, ahelyett, hogy Lengyelország szabadságáért harcolt volna, délre küldték - Spanyolország szabadságának elfojtására.

Miért folyt ez a háború? Milyen célt követett? Champagny a *Moniteur*ben közzétett és Napóleon által megszövegezett jelentésében azt állította, hogy ez a háború Franciaország biztonságáért folyik; az a célja, hogy megszabadítsa Spanyolországot „a tenger zsarnokainak..., a béke ellenségeinek", Angliának az igájától. A lázadás fő oka, mondották, az „angol arany, az inkvizíció ügynökeinek intrikái..., a szerzetesek befolyása". De ezekkel az állításokkal együtt, melyek mintha az 1796. évi proklamációk szellemét élesztették volna föl, ugyanebben a jelentésben kifejezett fenyegetések hangzottak el az uralomra törő „spanyol csőcselékkel" szemben.

Kívülállók részvétele nélkül folyó négyszemközti beszélgetésekben Napóleon sokkal őszintébben fejezte ki gondolatait. „Spanyolországnak franciává kell válnia... Franciaország kedvéért hódítom meg Spanyolországot" - mondotta Roederernek, felajánlva neki József (Bonaparte) király mellett a pénzügyminiszteri tárcát.

A Szenátushoz küldött üzenetében Napóleon ezt írta: „Bizalommal kérek népeimtől új áldozatokat... szükség van erre az egyetemes béke elérése érdekében... Franciák, nekem nincsenek más céljaim, mint a ti boldogságotok és gyermekeitek biztonsága." Csakhogy a háború hosszú évei után már nem hittek többé a békéről mondott

szavakban. A nép nem akart többé háborút, torkig volt vele. S szükségképpen még a politikától távol álló emberek is elgondolkoztak azon, hogy a béke eléréséhez miért van szükség arra, hogy a spanyol trónon a császár bátyja üljön. Vajon a francia gyermekek biztonsága attól függ, melyik trónt foglalja el Joseph Bonaparte - a nápolyit vagy a spanyolt?

A mindent látó és mindent halló rendőrség elől védett szűk körben a császár politikáját még élesebben és nyíltabban elítélték. Denis Decrés, az állandó tengerészeti miniszter, aki ifjúkorában, Toulon előtt barátságban volt Bonaparte kapitánnyal, majd haptákban állt előtte, s 1808-ban grófi címet, majd hercegi címet kapott, bizalmas embereinek ezt mondta: „Elment az esze, teljesen elment az esze [a császárnak]. Maga is el fog pusztulni és mindannyiunkat pusztulásba dönt.” Édestestvére, Joseph, Spanyolország királya, akinek kedvéért a háború folyt, rövid madridi tartózkodása alatt olyan emberekkel vette körül magát - mint például Jourdan tábornok -, akik a Napóleonnal szembeni ellenzékiségükről voltak ismeretesek, s a hozzá közelállóknak azt mondta, hogy kötelessége megvédeni új alattvalóit Napóleon zsarnokságától. Caulaincourt Erfurtban a császárral folytatott bizalmas beszélgetés során, összeszedve a bátorságát megmondta, hogy a császár akciói, németországi és spanyolországi politikája, mindenkiben félelmet keltenek, mindenki veszélyeztetve érzi magát. „Milyen terveket tulajdonítanak nekem?” - kérdezte Napóleon. „Hogy egyedül akar uralkodni” - mondta Caulaincourt. Napóleon megkísérelte cselekedeteit előre nem látott körülményekkel igazolni - de egyesek mesterkedéseit, mások tehetségtelenségét emlegették.

Akadtak, akik úgy vélték, hogy nem lehet megállni félúton és beérni a folyosói bírálattal. 1808 nyarán letartóztatták Malet, Guinet Dutert tábornokokat és néhány tisztet; azzal vádolták őket, hogy kormányellenes összeesküvést szőttek a köztársaság visszaállítása céljából. Az összeesküvésben nyilvánvalóan részt vett Servan, Lanjuinais, s valószínűleg Buonarroti is; Napóleon utasította Fouchét, hogy az ügyet ne hozza nyilvánosságra. Nem akart okot adni senkinek arra, hogy kétségbe vonhassa népszerűségét. Akár mert Fouché, ezeket az utasításokat kihasználva, nem akarta az ügyet teljesen tisztázni, akár mert az összeesküvés még csupán csíraállapotban volt, de tény, hogy az ügyet elkenték, pedig

Napóleonnak nem csekély aggodalmat okozott: azt gyanította, hogy részt vett benne Benjamin Constant, Garat, esetleg Lafayette is, s nem volt meggyőződve arról, hogy a dologban nem volt-e benne az „anarchisták” keze. Malet-t elmebetegnek nyilvánították, de az ügyet nem tisztázták teljesen. Június 29-én Napóleon ezt írta Cambacérésnek: „A legnagyobb mértékben elégedetlen vagyok a rendőrminiszter magatartásával.” Azt kívánta, hogy Fouchét tartsák megfigyelés alatt. Otranto hercegének eljárása a legnagyobb aggodalmakra adott okot. „Mi ez - megőrült ez a miniszter vagy gúnyt űz belőlem - kérdezte Napóleon Cambacéréstől két héttel később. - Magyarázza meg nekem Fouché szerepét az összes ügyekben. Megőrült? Mire törekszik?” Mindamellett, bármennyire haragudott is Fouchéra és bármilyen jogosan gyanakodott is rá, meghagyta őt tisztségében.

Napóleon látta a társadalom elégedetlenségének különféle fenyegető tüneteit. Decrés ellenzékieskedése, Joseph zúgolódása, Caulaincourt nyíltan kimondott kifogásai, Fouché titkos intrikái, a republikánus összeesküvés nem egyetlen láncot alkotott-e? A császár ezt még saját magának sem akarta bevallani. Még mindig úgy tűnt fel előtte, hogy a nép bálványozza, hogy hatalma korlátlan, hogy elég, ha felhúzza a szemöldökét, s valamennyi ellenség egy pillanat alatt a földön hever. Meglepő módon éppen a császárság e késői szakaszában, amikor a rezsim válsága napról napra nyilvánvalóbbá vált, szilárdult meg a császárban az a meggyőződés, hogy neki mindent szabad, mindent elérhet, amit csak akar, hogy minden alá van rendelve akaratának. Spanyolországban egy alkalommal, amikor mindenre elszánt spanyol hazafiak által védett jeges hegygerinceken keltek át, az egyik tiszt egy erejét meghaladó akcióra vonatkozó parancsra felkiáltott: „Ez lehetetlen!” Napóleon hidegen és meggyőződéssel válaszolta: „Ez a szó számomra nem létezik; nem ismerem.” Azóta nemegyszer ismételte ezt az aforizmáját, amely megtetszett neki; ki is egészítette: „Nem kell sem »ha«, sem »de«; sikert kell elérni - ez minden.”

Furcsa és egyre fokozódó önámítás volt ez. Másokat akart meggyőzni és észrevétlenül őt magát töltötte el a hit az akarat legyőzhetetlen erejében, saját mindenhatóságában. Logikus betetőzése volt ez eddigi életútjának: a kegyetlen kiábrándulásoknak, a hit elvesztésének, s csaknem fantasztikus

sikerek csodálatos láncolatának és ami ezt követte, a lelki elvadulásnak.

Tíz nappal azután, hogy Erfurtból hazatért Párizsba, október 29-én, Napóleon újból elhagyta a fővárost; maga állt a hadsereg élére, amely Spanyolországba vonult, hogy lemossa Bailén és Sintra gyalázatát.

Napóleon hadserege fergetegként száguldott át Spanyolországon, s mindent elpusztított, ami útjába akadt. Ezek voltak a császárság legjobb katonái: Marengo, Austerlitz, Jéna veteránjai a császári gárda. A császár parancsnoksága alatt a legnevesebb hadvezérek álltak - Lannes, Ney, Soult, Bessiéres, Gouvion, Saint-Cyr. Napóleon bevetette Spanyolország ellen mindennek a legjavát, s már ez magában mutatja, milyen óriási jelentőséget tulajdonított az ellenfél megsemmisítésének, melyet tegnap még megvetően „spanyol csőcseléknek” nevezett.

Az ilyen hadseregnek semmi sem tudott ellenállni; sem a reguláris alakulatok, sem a partizánosztagok. A vas ezredek csapásai alatt visszavonulásra kényszerültek. Mindamellett, a Sierra de Guadarrama hegygerincein átkelve, a francia hadsereg a spanyolok ádáz ellenállásába ütközött. A november 30-án lefolyt somosierrai ütközetet, amelyben különösen kitűntek a lengyel ezredek, óriási erőfeszítések árán sikerült megnyerni. December 4-én Napóleon bevonult Spanyolország fővárosába. Egy ideig habozott: visszahelyezze-e a spanyol trónra Joseph-et, aki teljes tehetetlenségről, s ráadásul a franciabarát, sőt testvéri érzések igen kétes voltáról tett tanúságot? Nem helyesebb-e, ha nem törődik alattomos, hitszegő bátyjával? De a gyermekévei óta beleplántált klán-szellem felülkerekedett benne. Utasította Joseph-et, tartsa magát minél távolabb a büntető expedíciótól; ne mocskolja be a kezét véres megtorlással, „jó királyként” térjen vissza Madridba.

Napóleon, mihelyt bevonult Madridba, december 4-én aláírásával olyan dekrétumokat adott ki, amelyek arról tanúskodtak, hogy még nem felejtett el mindent a szociális stratégia tanításaiból. Az első dekrétum Spanyolország egész területén eltörölte a hűbérjogot. Érvénytelennek nyilváníttattak a feudális törvényhozásból származó összes kiváltságok és jogok. A második dekrétum megszüntette és betiltotta az inkvizíció bíróságait. Az inkvizíció összes javait

zárolták és átadták az államnak. Egy másik dekrétum egyharmaddal csökkentette az országban a kolostorok számát, és a kolostorok javai (mármint a megszüntetett kolostorokéi) az állam tulajdonába mentek át. A kolostorok és a vallási kongregációk az állam ellenőrzése alá helyeztettek. Az ország egyes tartományai között megszüntették az összes vámkorlátozásokat és más mesterséges akadályokat.

A Napóleon által 1809. december 4-én kiadott madridi dekrétumoknak egyértelműen antifeudális tartalmuk volt; progresszív jellegükhöz a legcsekélyebb kétség sem férhet. E dekrétumok fogyatékossága nem jellegükben rejlett, hanem abban, ahogyan a spanyol népre rákényszerítették őket. A madridi dekrétumok nem töltötték be és nem is tölthették be azt a szerepet, amelyre Napóleon számított. A spanyol nép eleve elutasította őket; nem azért, mert rosszak voltak vagy lehettek volna jobbak is, hanem azért, mert a hódítók törvényei voltak. A spanyolok - akár jól, akár rosszul - maguk akartak dönteni dolgaikban. A franciákban csak hódítókat láttak és nem hallgattak sem az intelmekre, sem a fenyegetésre, s összefogtak egyetlen cél érdekében: hogy megvédjék hazájukat az idegenekkel, a franciákkal szemben.

Napóleon hadserege nem maradt Madridban, hanem északnyugat felé nyomult előre. A császár hírt kapott arról, hogy Moore tábornok 30 000 főnyi hadserege a franciákat bekerítve támadást akar intézni Madrid ellen. Napóleon elvágta az útját: alig várta, hogy szétzúzza és a tengerbe szorítsa az angolokat. A hadsereg, élén a császárral, gyors menetben haladt előre, mindent elsöpörve útjából. De Napóleon nem áltathatta magát: Spanyolországot nem hódította meg, nem győzte le. Két kilométernyire azoktól az utaktól, amelyeken győztesen vonult a császári sereg, kezdődött a le nem győzött Spanyolország - a gerillák Spanyolországa. Az egész országban folyt az egy órára sem szünetelő „kis” partizánháború. De ez a „kis háború” szörnyűbb volt a nyílt harcmezőn folyó ütközeteknél.

A spanyolok elkeseredetten, halált megvető bátorsággal harcoltak. Saragossa védelme, kiváltképpen a második (1808. december-1809. február) védelme során az egész világot bámulatba ejtette a védők bátorsága és hősiessége. (Saragossa első védelme 1808 júniusától

augusztusáig folyt.) A spanyol hazafiak ellenállásának megtörése végett Napóleon legjobb hadvezérét, Lannes marsallt küldte Saragossába. De a harc kimenetele még akkor sem volt világos, amikor a várost rohammal bevették: minden utcáért, minden házért, minden pincéért, minden kapuért küzdelem folyt. Amikor a franciák végül kitűzhették a háromszínű lobogót a legyőzött és elpusztított város fölé, nem volt, akin a hatalmat gyakorolhatták volna: Saragossában csak halottak maradtak. Lannes-t megrendítette az ilyen áron szerzett győzelem, amely talán szörnyűbb volt egy vereségnél.

Napóleon nem engedte seregét megpihenni, hanem a katonákat Wellesley és Moore angol hadosztályai elé hajtotta. Az 1808-1809. évi tél Spanyolországban különösen zordnak bizonyult. Állandóan havazással váltakozó ólmos eső esett; a hadsereg rossz utakon kapaszkodott fel a hegyekre. Napóleon megparancsolta, hogy mindenki gyalog menjen; jómaga elöl haladt Lannes és Duroc között, esőben-hóban, s úgy tetszett, nem érez sem hideget, sem fáradtságot. Mindenfelől hallatszott a katonák zúgolódása: „A fegyencek kevesebb gyötrelmet szenvednek, mint mi.” Sőt, állítólag egy katona azt mondta: „Egyszer egy golyót kellene beleereszteni.” Napóleon úgy tett, mint aki semmit sem hall, semmit sem lát. Meg kellett előznie az angolokat.

A sereg egyre feljebb emelkedett a hegyvonulaton. Az Astorgához vezető úton végül utolérte a párizsi futár. Napóleon megállt; az iratok olvasásába mélyedt. Egy ideig gondolkodott. Az angolokat csaknem körülzárta; még néhány nap, nem túl nagy erőfeszítés - és a spanyol hadjáratot nagyszerű győzelem koronázza.

Mindamellett rövid ingadozás után másként döntött. Megparancsolta, hogy fogjanak be lovakat. Egy órával sem maradhatott tovább Leónnak és Asztúriának magános és járhatatlan útjain, távol Franciaországtól, Párizstól. A hadsereg parancsnokságát Soultnak adta át. Postakocsiba ült és megparancsolta a kocsisnak, hogy olyan gyorsan hajtson, ahogy csak tud. Január 7-én már Valladolidban volt. Innen már közvetlen összeköttetés volt Franciaországgal. Január 16-ig maradt ott, parancsokat, kérdéseket, követeléseket tartalmazó írásokat küldött szét az óriási birodalom minden részébe. 23-án reggel az

Invalidusok templomából egy ágyú adta hírül a császár hazatérését. Senki sem várta őt azokban a napokban Párizsban.

A Párizsból érkező hírek, amelyek arra kényszerítették Napóleont, hogy valamennyi tervét megváltoztassa, a befejezetlen spanyol hadjáratot otthagyja (ilyet azelőtt sohasem tett) és Párizsba utazzon, komoly figyelmet érdemeltek. Több forrásból lényegileg egybevágó hírek érkeztek arról, hogy Ausztria a bajor és az olasz határon nagy erőket von össze, és hogy maholnap a háború kitörése várható. Ez egymagában is elegendő lett volna ahhoz, hogy a császár hazasiessen Párizsba. De Napóleonra alighanem még nagyobb hatást tett egy másik, kevésbé fontos közlés: Fouché és Talley-rand, akiket eddig kibékíthetetlen ellenségeknek ismertek, mindenütt együtt jelennek meg; karon fogva járnak, egész Párizsban szinte tüntetnek szoros szövetségükkel. Ezt Napóleon különösen veszélyesnek tartotta. „A bűn karjára támaszkodó gazság” - ezt a későbbről származó szállóigét már 1809-ben ki lehetett volna mondani. Napóleont, érthető módon, nem a szövetség erkölcsi oldala érdekelte - a két volt ellenség kibékülése csak politikai talajon mehetett végbe. Teljes biztonsággal meg lehetett állapítani, hogy ez a váratlan közeledés az érdekek közösségén alapult. „Az ellenségeimnek az ellensége - a barátom.” Az az ellenség, aki arra késztette Talleyrand-t, hogy kezét nyújtsa Fouchénak, csak nagyon erős és veszélyes ellenfél lehetett: Napóleon császár.

A logikus következtetések e láncolata, amelyek Astorgában Napóleont azonnal arra az elhatározásra késztették, hogy visszatér Franciaországba, Párizsban újabb megerősítést nyert. Anyjától, aki mindig hallgatag, tartózkodó volt, de öregkorára is megőrizte éleslátását, fontos felvilágosításokat kapott. Letizia asszonyról azt tartották, hogy távol áll a párizsi előkelő társaságtól, ennek az érdeklődésétől, s ezért mertek nyíltan beszélni előtte. A társasági szenzációk valóban kevéssé foglalkoztatták, de fiának az érdekei nem maradtak közömbösek számára. De Vaudémont hercegnő fecsegéséből meghallott néhány szót, amelyek megerősítették, hogy Talleyrand és Fouché között szoros szövetség létesült. Lavalette-től, aki elfogott egy Murat-hoz Nápolyba intézett levelet, mostohafiától, Eugéne Beauharnais-tól, Savarytól lassanként eljutottak Napóleonhoz egyes részletek, amelyek még nem álltak össze kerek egésszé. Ámde nyilvánvaló volt: valamilyen sötét, titkos

játék folyik ellene. Fülébe kerültek bizonyos mondattöredékek. Azt beszélték, hogy Fouché valahol ezt mondta: „Ennek véget kell vetni.” Napóleon még sok mindent nem tudott, nem volt tudomása Talleyrand erfurti árulásáról, nem gyanította Metternichhel való titkos kapcsolatait; mindez rejtve maradt előtte. Jóllehet még nem tudott semmi bizonyosat, de érezte - akár 1800-ban, 1804-ben - a mérgezett levegőt, s érezte, hogy leselkednek rá.

Hazatérése után öt nappal, január 28-án, szombaton, ebéd utánra a dolgozószobájába rendelte a császárság legmagasabb tisztségviselőit - Cambacérést, Lebrunt, Decrés tengernagyot, Fouchét és Talleyrand-t. Mindannyian idejében érkeztek, tiszteletteljesen, egy kissé nyugtalanul; azt beszélték, hogy a császár rossz hangulatban érkezett haza, s mindenki attól tartott, hogy ő lesz kegyvesztetté a császárnál.

Napóleon egy nagy asztal mellett ült és mindenkit hellyel kínált. Láthatóan türtőztette magát és igyekezett nyugodtan beszélni. Kifejezte elégedetlenségét az utóbbi idők eseményeinek értelmezésével: kétségtelen sikereket a közvélemény elé balsikerekként tálalnak föl. A legfőbb tisztségviselők és miniszterek rosszul teljesítik kötelességeiket, nem tartják be a fegyelmet...

Mindannyian lehajtott fejjel, tiszteletteljesen hallgatták beszédét; mindannyian örültek annak, hogy aggodalmaik ellenére a beszéd eléggé általánosságokban mozog, és bár fontos kérdésekre vonatkozott - a császár joggal mutatott rá a fogyatékosságokra -, senkit sem érintett személy szerint.

De a beszélgetés még nem ért véget. Napóleon felállt, s utána a többiek is felálltak. A császár még folytatta általános elgondolásainak kifejtését, nagy léptekkel föl-alá járkálva az óriási dolgozószoba egyik végéből a másikba, de hirtelen irányt változtatott és egyenesen a kandallóhoz támaszkodó Talleyrand-hoz lépett. Egészen közel ment hozzá, egy darabig mereven arcába tekintett. A teremben teljes csönd uralkodott. „Maga - tolvaj!” - kiáltotta hirtelen éles hangon Napóleon, s ezek a szavak arculcsapásként hatottak. Talleyrand elsápadt.

„Maga - gazember!” Talleyrand még sápadtabb lett. - „Maga becstelen... Mindenkit elárult és becsapott! Semmi sem szent maga

előtt! Elárulná a saját apját is!”

Fékezhetetlen dührohamában Napóleon éles, szaggatott hangon vágta Talleyrand arcába a sértéseket - szünetekkel megszakított rövid mondatokban, mintha pofozta volna. Mindent a fejére olvasott: szerepét az enghieni herceg ügyében, amelyet most szárazon akar megúszni, azt, hogy állhatatosan rábeszélte őt arra, hogy belebonyolódjék a spanyolországi ügybe, most pedig úton-útfélen elítéli és kárhoztatja a Pireneusokon túl folyó háborút. Mindent felsorolt: az árulások és bűncselekedetek hosszú lajstromát; csak a legfontosabb hiányzott belőle: az erfurti árulás; erről Napóleon nem tudott.

A halálsápadt Talleyrand nem szólt egy árva szót sem, mozdulatlanul állt. Mindenki hallgatott, s a nagy dolgozószobában csak a császár dühös hangja hallatszott. Váratlanul befejezte a vádak felsorolását.

„Miért nem köttettem fel magát a Carrousel tér rácsára? De vigyázzon, még nem késtem el vele! Maga, maga...” - fojtogatta a düh; nyilván nem talált megfelelő szót, s végül gorombán kiáltotta: - „Maga selyembe bújt szar!”

Nagy léptekkel az ajtóhoz sietett, és becsapta maga után.

Amikor mindenki kiment, és a szomszéd szobában Ségur megkérdezte Talleyrand-tól, miért tartott ilyen sokáig az ülés, az gondolataiba mélyedve nyilván nem figyelt oda vagy nem értette mit kérdeznek tőle, mivel egészen máson járt az esze, ezt válaszolta:

„Vannak dolgok, amelyeket sohasem lehet megbocsátani.”

Másnap Talleyrand-t felkereste Savary. Talleyrand nyilván várta ezt a látogatást és azonnal felállt.

- Tehát - Vincennes-be vagy Hamba? - kérdezte.

- Semmiféle utasításom nincs önre vonatkozóan - felelte Rovigo hercege. Csak azt közölte, hogy Benevento hercege meg van fosztva főkamarási címétől.

Különös módon Napóleon megismételte Robespierre hibáját. Miután

nyilvánosan megvádolta Talleyrand-t, s közvetve, Talleyrand-on keresztül Fouchét is megtámadta, mindkettőjüket szabadlábon hagyta. Mi több, megmaradt társadalmi pozíciójuk, befolyásuk, az a lehetőségük, hogy büntetlenül ártsanak. Ez olyan volt, mintha a hadsereg törzskarában a legfőbb parancsnoki posztokat árulók és ellenségek töltenék be. Napóleon 1809-ben még nem tudta, hogy mindketten árulók a szó szoros értelmében véve. Azt már biztosan tudta, hogy ellenségek. Vajon ez nem volt-e elég ahhoz, hogy megsemmisítse őket? A császár furcsa nagylelkűséget vagy a veszély iránti nemtörődömséget tanúsított. A kortársak közül némelyek ezt a nehezen megmagyarázható magatartást gyöngeségnek minősítették.

Talleyrand, miután meggyőződött arról, hogy nem fenyegeti kivégzés, sőt még börtön sem, nem vesztegette az időt. Már a császárnál lejátszódott szörnyű jelenetet követő napon, vasárnap, módot talált arra, hogy négyszemközt találkozzék Metternichhel.

Émile Dard, aki a bécsi levéltárban foglalkozott Metternich publikálatlan dokumentumaival, megtalálta Metternichnek egy január 31-i jelentését, amely körültekintően el volt rejtve a másodrendű fontosságú iratok között, és külön sifrével volt rejtjelezve. A jelentés a Talleyrand-nal folytatott beszélgetést tartalmazta. „Tegnapelőtt azt mondta nekem, hogy ütött az óra; kötelességének tekinti, hogy közvetlen kapcsolatba lépjen Ausztriával... Továbbá azt mondta, hogy az Ausztria által követett célok az ő céljai is, és hogy neki nem marad hátra más, mint hogy Ausztriával együtt diadalmaskodjon vagy elpusztuljon.” Talleyrand gyakorlati ember lévén, ugyanabban a beszélgetésben, ahogyan azt az osztrák nagykövet jelentette, szolgálataiért néhány százezer frankot kért.

A felajánlott szolgálatokat természetesen elfogadták. De Metternich erkölcsi arculata bizonyos hasonlóságot mutatott Talleyrand-éval. Ő sem nélkülözte a gyakorlati érzéket és józanul gondolkodva úgy vélte, hogy Talleyrand-nak kockázatos helyzetében nemigen marad választása. Néhány százezer helyett kezdetben csak százezret adott neki. A többit még ki kellett érdemelnie.

A január 29-én létrejött titkos együttműködés a háború előtt is, alatt is folytatódott. Előre látva, hogy amikor a két fél közt kitör a

háború, a közvetlén kapcsolatok lehetetlenné válnak, Talleyrand megállapodott Metternichhel a jövőre vonatkozólag is: megbeszélték, hogy a titkos értesítéseket (arany fejében) Bethman bankár útján fogja közvetíteni, aki az orosz és az osztrák kormánnyal is kapcsolatban állt. Elküldte Bécsbe a legtitkosabb állami dokumentumokat; a Pétervárral folytatott diplomáciai levelezést, a nagyköveteknek adott direktívákat, a csapatok elhelyezésére vonatkozó adatokat, a haditerveket. Miközben hidegvérűen folytatta példa nélkül álló hazaáruló ténykedését - amelyért főbelövés járt volna -, Talleyrand egyidejűleg tiszteletteljes, hízelgő leveleket írt Napóleonnak, s mint rendesen, nők útján - De Rémusat asszony, De Laval asszony, sőt Hortenzia királyné útján - igyekezett visszanyerni a császár jóindulatát. Napóleon nem válaszolt a leveleire és elutasította a hölgyek kéréseit; nem törődött többé Talleyrand-nal. Ez alighanem egyik nagy tévedése volt.

1809. április 12-én este Napóleon az Operában értesült arról, hogy az osztrák hadsereg 9-én átkelt az Inn folyón és hogy előosztagai bevonultak Münchenbe.

Ez a hír nem érte váratlanul Napóleont. Ausztria csaknem két esztendeje készült a háborúra, 1809 tavasza óta pedig határai mentén teljes harci készültségben levő nagy erőket vont össze, s így óráról órára várhatóak voltak a támadó hadműveletek. (Napóleon ezt tudta és megtette a szükséges előkészületekét.) És ha Napóleon késlekedett és nem kezdett az ellenfelet megelőző akciókat, annak oka csak abban rejlett, hogy szövetségese, Oroszország, és országa közvéleménye miatt politikai szempontból fontos volt számára, hogy a háború kirobbantását Ausztria kezdeményezze.

Ő valóban nem akarta ezt a háborút. De a háború elkezdődött; nem maradt választása, s miután írt még néhány levelet a világ minden zugába, hajnali három órakor kocsiba ült és a lovak keletre röpítették. 15-én már Strasbourg-ban volt, 18-án Ingolstadtban, ahol is átvette a hadműveletek közvetlen irányítását. Azonnal parancsot adott a csapatok átcsoportosítására, támadó ékbe vonva össze őket, és megkezdte a hadműveleteket.

Az ezt követő öt nap alatt az úgynevezett regensburgi hadművelet során, amelyet Davout és Lefebvre hadseregei Napóleon irányításával hajtottak végre, a franciák visszavonulásra kényszerítették az osztrákokat, és az április 22-i eckmühli ütközetben súlyos vereséget mértek Károly főhercegre. Az osztrákok vesztesége 45 000, a francia hadseregé 16 000 főt tett ki. Az ütközet során Napóleon a lábán könnyebb sebesülést szenvedett, de a csatasorban maradt. A Bécsbe vezető út megnyílt. Május 11-én Napóleon már Schönbrunnból adta ki a parancsait; május 13-án Ausztria fővárosa teljesen a francia csapatok kezére került.

Az 1809. évi ausztriai hadjárat világraszóló győzelmekkel kezdődött, s ennek lényeges jelentősége volt további menete és kimenetele szempontjából. A háború e kezdeti szakasza megmutatta, milyen tévesek voltak Metternich számításai, aki félrevezette kormányát Napóleon gyöngeségének eltúlzásával. A Fouché-Talleyrand összeesküvést Metternich 1808-ban a rezsim mélyreható válsága bizonyítékának tekintette. Túlbecsülte a spanyolországi balsikereknek a francia hadsereg harcképességére gyakorolt befolyását is. Egyszóval, Metternich durva hibákat követett el, ami később is gyakran megesett vele. „Még nem haltam meg" - jegyezte meg Napóleon, amikor fülébe jutottak ellenfeleinek optimista prognózisai. Eckmühl bebizonyította, hogy ez a rövid replika igencsak helyénvaló volt. Sehol sem várták, hogy a háború így fog kezdődni - sem Bécsben, sem Berlinben, sem Londonban. Talleyrand csaknem szolgai levelet írt Napóleonhoz, köszöntve őt a fényes győzelmek alkalmából. Az osztrákok három éve kívánták a harcot, „szomjaztak a háborúra", hadseregüket átszervezték, átképezték, átvéve a francia tapasztalatokat, nagy tartalékokat hoztak létre a Landwehr formájában, új, fiatal tábornokokat neveztek ki, s ezek után, váratlanul - ez a botrányos első szereplés.

Mindamellett, e fényes kezdet ellenére is, amely megmutatta, hogy korai volna még eltemetni Napóleont, ez a háború sok vonatkozásban különbözött az előbbiektől. Nemcsak arról volt szó, hogy Franciaországnak kedvezőtlen körülmények között, ténylegesen két arcvonalon kellett harcolnia. Mintegy 300 000 katona rekedt Spanyolországban. A Németországban működő hadseregek zömükben újoncokból és külföldi ezredekből álltak, a

Rajnai Szövetség százezer főnyi hadseregéhez tartozó németek nem mutattak lelkesedést az osztrákok elleni harcban, akiket velük rokon népnek tekintettek. Tirolban január 9-én kirobbant a tiroli parasztok nemzeti-felszabadító felkelése, élén Andreas Hoferrel. A tiroli hazafiak a bécsi udvarban egyetértésben tevékenykedtek, ami aligha erősítette pozícióikat. De míg Károly főherceg tevékenységét vereséggel kezdte, Hofer parasztvezér az iseli csatában győzelmet aratott, amely felszabadította Tirolt a francia-bajor iga alól. Németország északi részén Schill őrnagy „halálhuszárai”, Dörnberg német hazafiainak az osztagai és kisebb partizáncsoportok harcoltak. De ezek a német hazafias erők még szétforgácsoltak voltak, nem jelentettek komoly veszélyt. Ezeknek, akár a tiroli felkelőknek, akik győzelmet vívtak ki, egyelőre mint a közelgő népi vihar előhírnökeinek volt jelentőségük.

Új, az előző háborúktól eltérő volt az osztrák hadsereg harci hangulata, harci kedve. Abban a háborúban, amelyet Ausztria viselt, bizonyos fokig két ellentétes tendencia egyesült. Nem fér kétség ahhoz, hogy az osztrák nemesség, akár a magyar, azért állt szemben ellenségesen a napóleoni polgári Franciaországgal, mert félt a francia antifeudális törvényhozástól, a jobbágyság megszüntetésétől, a polgári Code Napoléon bevezetésétől stb. Hozzájárultak ehhez a Habsburg-monarchia dinasztikus érdekei, amely a spanyol Bourbonok bukása után újból fölemelte a legitimizmus zászlaját. De e tendencia mellett, amely történelmileg a reakciót képviselte, erősebben hatott az osztrák népnek az a törekvése, hogy megőrizze és megvédje nemzeti és állami önállóságát. Az osztrák birodalom népei nem akartak Poroszország vagy Vesztfália sorsára jutni; nem akartak idegen hódítók hatalmába kerülni. S az osztrák hadsereg állhatatossága, kitartása és harci kedve - amelynek az 1796-1797-es, 1799-es, 1800-as és 1805-ös hadjáratokban híján volt - most ezért nőtt meg. (A kortársak ezt világosan látták. Caulaincourt azzal akart hatni 1. Sándorra, hogy azt bizonygatta neki, ebben a háborúban a „rendet” Napóleon védelmezi, míg Ausztria a forradalmi elvet képviseli. Sőt, azt állította, hogy „II. Ferenc ugyanolyan jakobinus, mint Marat”.)

Napóleonnak erről Bécs bevétele után hamarosan meg kellett győződnie. A főváros elestét nem fogták föl a háború végének; nem

törte meg a nép akaratát. Ellenkezőleg, a balsikerek még jobban megkeményítették a népet és a hadsereget; a veszély tudata megsokszorozta erőiket. Napóleon lebecsülte a végbement változásokat, az osztrák hadsereget a régi módon ítélte meg. Május 21-én a Duna-ágban levő Lobau-szigetről, könnyű pontonhidat verve, Napóleon átkelt a hadsereggel a jobb partra és Aspern és Essling között megtámadta Károly főherceg hadseregét. Ez a példátlanul heves és véres ütközet két napig tartott: a hadállások többször cseréltek gazdát; de a franciák minden erőfeszítése ellenére (Lannes halálos sebet kapott, Saint-Hilaire tábornok elesett) a csata Napóleon hadseregének vereségével végződött. Aspern és Essling osztrák kézen maradt; a francia hadsereg, amely csak nehezen tudta megőrizni a rendet, kénytelen volt visszavonulni megindulási állásaiba. Friedrich Engels, a katonai kérdések jeles szakértője, úgy jellemezte Aspernt, mint ami „Napóleon császár első vereségéről nevezetes, akit Károly főherceg itt megvert...” (A francia irodalomban az 1809. május 21-22-i csatát általában Esslingnek, a németben Aspern-nek nevezik.)

Esslingnek óriási volt a hatása Franciaországban és Európa-szerte. Bár Napóleon az általa kiadott bulletinben minden módon magasztalta a francia csapatok vitézségét, és a visszavonulást kizárólag a hidak megsemmisítésével magyarázta, az elvesztett ütközetre vonatkozó igazság az egész világot gyors szárnyakon bejárta. A párizsi tőzsde Esslingre az összes árfolyamok gyors zuhanásával válaszolt. Amikor a nagy győzelmet megünneplő osztrákok hivatalos közleményei ismeretessé váltak, a császári udvarhoz közelálló körökben nagy fejetlenség keletkezett. A fegyelmezetlen Pauline felkiáltott: „Mi lesz velünk, ha elpusztul? Egyszerűen lemészárolnak bennünket.” A megrémült hercegnő e szavait buzgón szájról szájra adták a császárság ellenségei.

Bailén és Sintra után Esslinget a császárság válsága tanúbizonyságaként fogták föl. Ezúttal nem egy egyszerű tábornok szenvedett vereséget, mint Dupont, hanem maga a császár. Közvetlenül ő irányította az ütközetet, vele voltak legjobb marsalljai - Lannes, Masséna, Davout és valamennyien tehetetlennek bizonyultak az osztrákokkal szemben. Ez valóban csorbát ejtett a császárság tekintélyén.

A helyzetet bonyolította, hogy a Pireneusi-félszigeten Napóleon elutazása után csapnivalóan rosszul mentek a dolgok. Joseph és törzskarának főnöke, Jourdan, nem tudták rákényszeríteni a marsallokat arra, hogy figyelembe vegyék utasításaikat; Soult és Ney azt tette, amit jónak látott. Soult sikeres hadműveleteket kezdett az angolok ellen Portugáliában, megverte Moore tábornokot és elfoglalta Oportót. Ám ahelyett, hogy felhasználta volna a győzelem gyümölcseit, s katonai és politikai tekintetben megszilárdította volna a győzelmet, Soult kalandokba bocsátkozott. Az elfoglalt ország teljhatalmú urának érezve magát és úgy vélve, hogy Napóleont, akit lekötött az osztrák háború, kész helyzet elé állíthatja, Soult elhatározta, hogy kikiáltja magát Portugália királyának I. Miklós néven. Ez az ostoba ötlet nyilván annyira foglalkoztatta, hogy nem vette észre kellő időben az angolok partraszállását Wellesley parancsnoksága alatt, aki elfoglalta Lisszabont. Soult az angolok nyomására kénytelen volt visszavonulni. Soult visszavonulása következtében Ney kivonult Galíciából. A híres marsallnál többet nyomott a latban Soult iránti leküzdhetetlen ellenszenve, mint az ellenféllel való harc közvetlen feladatai.

Az esslingeni vereség, a spanyolországi kudarcok, a nemzeti-hazafias mozgalom a megszállt Németországban - nem a vég kezdete ez? Sokan föltették ezt a kérdést, főként Napóleon ellenségei.

Napóleon tisztában volt azzal, hogy a vele szemben ellenséges erők felemelik a fejüket. De a veszély órájában teljesen megőrizte higgadtságát. Fő erőfeszítéseit arra irányította, hogy a háború menetében döntő fordulatot idézzen elő. Az ellenfél jóval erősebbnek bizonyult, mint az előző hadjáratokban. Tehát jobban fel kell készülni a küszöbönálló ütközetre. Jóllehet sokak véleménye szerint Lobau nem volt eszményi felvonulási terület támadó hadműveletek kibontakoztatásához, Napóleon politikai elgondolásokból, amelyeket sohasem választott szét a merőben katonaiaktól, nem tartotta lehétségesnek elhagyását. A szigetet azonnal elfoglalták volna az osztrákok. A közvélemény ezt Ausztria nagy győzelmének tekintette volna. Ennélfogva először meg kell vetniük a lábukat a szigeten, aztán néhány szilárd hidat kell építeniük, amelyek minden próbát kiállnak, végül,

megfelelő számú támadó erőket kell összegyűjteni. Őrmesteri egyenruhába bújva, hogy ne ismerjék fel, katonai uniformisba öltözött kíséretével Napóleon a szigetnek hol az egyik végén, hol a másikon figyelte és ellenőrizte, hogyan folynak a hídépítési munkálatok, hogyan épülnek az erősítések, milyen a katonák hangulata.

Ahogyan azt a veszély pillanatában szokta, a helyzet kiélezésére törekedett. A római pápával egyre fokozódó nézeteltéréseit radikális módon oldotta meg. 1809. május 17-én a pápát megfosztották világi hatalmától, a pápa birtokait pedig Franciaországhoz csatolták. Ám a pápa nem akart megbékülni annak a nyakas uralkodónak az önkényével, akit öt éve a franciák császárává koronázott. Régebbi mulasztásait bepótolva, nyilvánosan elítélte a bűnös császárt, aki a Vatikán szent jogai ellen tört. Június 5-6-án Napóleon parancsára francia csapatok jelentek meg a katolikus egyház fejének szent termeiben és elvitték VII. Piust Rómából. A pápa nem volt felkészülve ilyen szentségtörő vakmerőségre, és kiadott egy bullát, amelyben kiközösítette az egyházból Napóleont.

Mindenekelőtt ennek a merész cselekedetnek a dátuma hívja fel magára a figyelmet. A római pápát a császár két héttel Essling után tartóztatta le és tette foglyává. Napóleon ezzel mintegy meg akarta mondani: senki se gondolja, hogy a franciák császára megijedt és engedékenyebb lett; ellenkezőleg, ország-világnak megmutatja, hogy nem fogyott még el a puskapora. A XIX. század elején, amikor az egyháznak igen nagy volt a hatalma, Napóleon vakmerő intézkedése, aki szinte „fogdába” ültette a pápát, minden alappillér megrendítésének, szentségtörésnek, istenkáromlásnak tűnt. Nemcsak a katolikusok, hanem az egyház és a rend összes hívei háborogtak. Újból készek voltak Napóleont a „forradalom pokolfajzatának” nyilvánítani. A baloldali nézeteket valló emberek sem értették meg e cselekedetek logikáját. Minek kötötte meg Napóleon a konkordátumot, ha öt év után nyílt konfliktust robbant ki a katolikus egyházzal? Természetszerűleg megzavarta az embereket az is, hogy Rómát és a pápai államot a francia császárság egyik département-jává (megyének megfelelő közigazgatási terület) tették. Bárhogy viszonyult is valaki a pápához, a legmerészebb képzelettel sem lehetett az „örök várost” a francia városok egyikének tekinteni.

Napóleon éles szemmel figyelte, mi történik a vazallus királyságokban és az anyaországban - Párizsban. Három fivére ült királyi trónon, két nővérének férje volt uralkodó; egész Nyugat-Európa a Bonaparte-dinasztia hatalmában volt. De mi ennek a haszna? Három fivére király, s segítséget nem kap sehonnan, s nem királyi testvérei segítenek neki, hanem őneki kell segítséget nyújtania nekik. És Schönbrunnból Madridba, Amszterdamba, Kasselba sietnek a futárok szigorú levelekkel, amelyek megrójják a királyi testvéreket.

A távoli Bécsből Napóleon nem veszti szem elől Fouchét. Ez a fondorlatos rendőrminiszter napról napra gyanúsabb előtte. Napóleon éles hangú leveleket küld neki, szemrehányásokat tesz neki, megfeddi. „Napóleon még nem halt meg" - ezt vegye tudomásul mindenki.

1809. július 5-6-án végül sor került arra az ütközetre, amelyre Napóleon két hónapja készült - a híres wagrami ütközetre. Ennek során rendkívül elkeseredett harc folyt, s mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett. Wagram a francia fegyverek győzelmével végződött; az osztrák hadseregnek vissza kellett vonulnia.

Hadművészeti szempontból a wagrami ütközetet Napóleon mesteri módon készítette elő és folytatta le. A csata során új módszert alkalmazott - oldalbavágást: az ellenfél centrumának áttörése végett zárt sorokban három hadosztályt vetett be Macdonald vezénylete alatt. Ezeknek valóban sikerült áttörniük az ellenfél harcvonalát, s ez az áttörés döntő jelentőségű volt a csata kimenetele szempontjából. Amikor Davout ezzel egyidejűleg megkezdte az ellenfél szárnyának átkarolását, Károly főherceg, a legrosszabbtól tartva, parancsot adott a visszavonulásra.

Mindamellett Wagram egyáltalán nem hasonlított Austerlitzhez, még kevésbé Jénához. Az osztrák hadsereget nem semmisítették meg, nem zúzták szét. Teljes rendben vonult vissza és feltehetően hamarosan újból képes lett volna megvívni ilyen arányú csatát. Napóleon pedig érezte, hogy a győzelmet óriási erőfeszítés árán vívta ki és hogy roppant nehezen bocsátkozna még egy olyan súlyos ütközetbe, mint Wagram.

A császár zajosan ünnepelte meg a győzelmet. Berthier-nek a Wagram hercege címet adományozta, Davout Eckmühl hercegének, Masséna Essling hercegének kissé kétértelműen hangzó címét kapta. Macdonald, Marmont és Oudinot marsallokká léptek elő. Mindhárman nagy tapasztalatú tábornokok voltak, de a hadseregben halkan kérdezgették egymástól a katonák: vajon a három új marsall pótolhatja-e az elesett Lannes-t? E kérdés mögött más is rejlett: vajon Wagram aranyba és bronzba öntött dicsősége többet ér-e, mint a könnyű, semmiféle kitüntetésekkel nem ünnepelt montenottei győzelem ?

Egyébként az élet nem hagyott időt a töprengésekre. Napóleonnak a wagrami győzelem után nyomban fel kellett készülnie a harc folytatására és újabb csatákra. De vajon még mindig olyan biztos volt-e benne, hogy mint eddig, a szerencse csillaga ragyog rá?

Szerencséje volt: Károly főhercegnek kitűnő katonai képességei voltak, de a jellem szilárdság nem tartozott sajátságai közé, s szintén hajlott a háború abbahagyására. Július 12-én Znaimban fegyverszünet megkötését javasolta, s Napóleon azonnal elfogadta az ajánlatot. A fegyverszünetet béketárgyalások követték, amelyek október 14-én a schönbrunni szerződés aláírásával fejeződtek be. Ausztria elvesztette délnyugati és keleti tartományait, 85 millió frank összegű hadisarcot kellett fizetnie, és kötelezte magát arra, hogy hadseregét 50000 főre csökkenti.

Napóleon győztesként került ki abból a háborúból, amely számtalan veszéllyel fenyegette. Champagny külügyminiszter a világ minden zugába diadalittas jelentéseket küldött. A császárság ismét bebizonyította törhetetlen erejét, a császár pedig katonai lángelméjét; ki mer még szembeszállni vele? De azok, akik közelről figyelték a császárt, azt állították, hogy sohasem látták olyan zárkózottnak, mogorvának, komornak, mint schönbrunni tartózkodása napjaiban. Azt beszélték, hogy valami baja van, valamiféle rohamai vannak. A császár rossz hangulatát elsősorban Lannes halálával próbálták magyarázni. Napóleont megrendítette Lannes halála, őt szerette és becsülte a legjobban, egyedül tőle volt hajlandó meghallgatni az igazságot. Forgalomba került az a verzió, amely szerint a haldokló Lannes, akit Napóleon kétszer felkeresett - reggel és este - több keserű igazságot és vádat

vágott a szemébe. Napóleon emlékirataiban a valósághoz híven elbeszéli, hogy Lannes, aki mindkét lábát elvesztette és érezte, hogy az élet elszáll belőle, dühöngött, szitkozódott és belekapaszkodott Napóleonba, mintha azt remélné, hogy az ő segítségével megállíthatja a közelgő halált. Ilyesmit nem lehet kiagyalni; ez volt az igazság. De meglehet, hogy ez az igazságnak csak az egyik része, az igazságnak másik részét, amely Napóleonra nézve lesújtó volt, Napóleon nem mondta el. A legújabb kutatók arra hajlanak, hogy elfogadják azt a verziót, hogy Lannes a keserű igazságot vágta Napóleon fejéhez.

Ámde bármennyire lesújtotta is Napóleont Lannes halála, ezzel nem magyarázható meg nyomott kedélyállapota. Katona volt, közelből és gyakran látta a halált; már megérte Muiron, Desaix, sok más hozzá közelálló ember halálát. Rossz hangulatának oka mélyebben rejlett: éreznie kellett, milyen ingatag talajon áll a nagy császárság oly monumentálisnak és szilárdnak tetsző épülete.

Bécsben különös eset történt. A schönbrunni kastély előtti seregszemlén Rapp tábornok észrevett egy jól öltözött német fiatalembert, aki feltétlenül beszélni kívánt a császárral. Ennek a külsőleg nyugodt és fegyelmezett fiatalembernek a tekintetében volt valami feszültség, amely gyanúsnak látszott Rapp előtt. Parancsot adott lefogására és megmotozására. A letartóztatottról kiderült, hogy neve Friedrich Staps, egy lelkész fia, diák, tizenhét éves. Megtalálták nála egy fiatal lánynak a képét és egy nagy konyhakést. Arra a kérdésre, hogy miért van kés nála, azt felelte: „Hogy megöljem Napóleont.”

A császárnak jelentették az esetet, s ő maga elé vezettette Stapsot.

- Miért akart meggyilkolni? - kérdezte a fiatal némettől.

- Mert szerencsétlenséget hoz az országomra.

- Ártottam magának?

- Igen, mint minden németnek.

Ennek a fiatal diáknak a nyugalma megdöbbentette Napóleont; azt gyanította, hogy rögeszmés őrülttel van dolga, és utasította orvosát,

Corvisart-t, hogy ezt igazolja. Corvisart kijelentette, hogy Staps teljesen egészséges.

Ebben a fegyelmezett, igazáról megingathatatlanul meggyőződött fiatalemberben valami, úgy látszik, megtetszett Napóleonnak; talán egy kicsit emlékeztette őt a Valence-ban, Auxonne-ban eltöltött ifjúságára. Megígérte, hogy életben marad, békejobbot nyújtott neki azzal az egyetlen feltétellel, ha beismeri bűnét vagy más formában bocsánatot kér.

Staps hidegen, csaknem gőgösen elutasította Napóleon kegyelmi ajánlatát. Gondosan megválogatva a pontos szavakat, „a legmélyebb sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy nem sikerült végrehajtania a maga elé tűzött feladatot...” „Az ördög vigye el magát! eszerint a bűn magának semmit sem számit!” - kiáltott föl türelmét vesztve Napóleon. Staps ugyanolyan hidegen és nyugodtan válaszolt: „Önt megölni nem bűn, hanem kötelesség.”

A hatalmas császárnak, a nagy birodalom urának, a.mindenható önkényuralkodónak, aki előtt mindenki reszketett, éreznie kellett, hogy képtelen megtörni ennek a vakmerő, meggyőződésében megingathatatlan fiúnak az akaratát. Napóleon hiába próbált a lelkére beszélni, felajánlva, hogy szabadon engedi, visszaadja a menyasszonyának, a családjának, ha csak annyit megígér, hogy nem kísérel meg ellene újabb merényletet. Staps mindent elutasított.

1809. október 17-én Stapsot a haditörvényszék ítélete alapján főbe lőtték. A halála előtt ezt kiáltotta: „Éljen a szabadság! Éljen Németország! Halál a zsarnokokra!”

Napóleon sohasem felejtette el ezt a világos szemű, szilárd tekintetű fiút. Visszaemlékezett rá még Szent Ilona szigetén is.

Napóleon a tettek embere volt, nem engedhette meg magának, hogy átadja magát a töprengésnek, vagy akár a keserű és kritikus gondolatoknak is. Haladéktalanul valóra kellett váltani az Ausztria feletti győzelemnek összes lehetséges előnyeit. Tovább folytatva ugyanazt a tévesen választott utat, amely az egyik hibából a másikba vezette, Napóleon sietett a győztes békét politikai házassággal betetőzni. Naivul feltételezte, hogy ha rokonságba kerül Európa egyik nagyhatalmának uralkodóházával, ezzel megerősíti

saját dinasztiáját. Ez a „dinasztikus őrület” - ismételjük még egyszer Marx szavait - olyan messzire vitte, hogy, miután Sándor elutasította azt a javaslatát, hogy adja nőül hozzá húgát, (Amikor Sándor Erfurtban azt mondta, hogy a házasság kérdésének eldöntése nem tőle függ, ez a színtiszta igazság volt. Tekintettel anyjának, Marija Fjodorovnának és az egész orosz társaságnak Napóleon iránti mereven ellenséges érzelmeire, ez a házasság valóban lehetetlen lett volna.) elhatározta, hogy feleségül veszi az osztrák császár leányát - azét az osztrák császárét, aki ellen tizenhárom esztendő során négyszer viselt háborút. Bécsben már az első ilyen célzásokat igen barátságosan fogadták. A Habsburg-ház - amelynek igen gazdag tapasztalatai voltak elvtelen alkuk tekintetében minden téren, s kiváltképpen a dinasztikus házassági kombinációk terén - a győztes leánykérését szerencsés gondolatnak tartotta. Valamennyien, kezdve Metternichen és végezve az osztrákok által fizetett Talleyrand-on hirtelen olyan meglepő fürgeségről tettek tanúságot, amilyet addig egyetlen esetben sem mutattak. Mária Lujza, akinek a véleményét a legkevésbé vették figyelembe, Metternich szemszögéből nézve a fő ütőkártya lett az oroszellenes játszmában. Megsemmisíteni a francia-orosz szövetséget, felszámolni „Tilsit művét” - ez szinte rögeszméjévé vált Metternichnek. A Habsburgok és a Bonaparték házassági szerződését isteni ajándéknak tekintette: senki sem buzgólkodott annyit ebben az ügyben, mint az osztrák miniszter.

Napóleon szívesen, sőt sietve ment bele a kivetett hálóba. A Mária Lujzával való házassághoz sok akadályt kellett leküzdenie. Pszichológiailag alighanem a legnehezebb ezek közül a Joséphine-nel való szakítás volt. Ezt az asszonyt továbbra is szerette, persze másként, mint 1796-ban, de lényegében ő maradt az egyetlen asszony, akit szeretett. Ráadásul mint babonás korzikai, atavista előítéletekkel és az előjelekben való hittel terhelten, a lelke mélyén azt tartotta, hogy Joséphine hozott neki szerencsét. A siker csak attól a naptól fogva szegődött hozzá, amikor egyesítette sorsát Beauharnais tábornok özvegyének életével. Az az asszony, aki balszerencsét hozott Alexandre Beauharnais-ra, őneki sikert hozott. Ezt a sok évi tapasztalat, az együttélés tizenhárom esztendeje igazolta. Ez a már hervadó kreol nő végtelenül kedves volt számára minden hibájával együtt. Bonaparte nehezen viselte el a távollétét; amikor elutazott, nyomban szükségét érezte annak, hogy legalább

rövid levélkéket írjon neki, a vele való gondolati közösség megnyugtatta. Ha valaki Párizsból jött és beszámolt valamiről, nyomban félbeszakította: és mit mond a császárné?

Joséphine az utóbbi két-három évben már tudta, hogy közeledik a szakítás napja, mindamellett a végső kimagyarázkodás mindkettejük számára igen nehéz volt.

Napóleonnak sok formai jellegű akadályt is le kellett küzdenie. A válás jogi aktusához olyan alkotmányos törvényeket kellett megszegnie, amelyeket ő maga adott ki, valamint egyházi törvényeket is. De a Habsburg-házból való hercegkisasszonnyal kötendő házasságot dinasztiája szempontjából létfontosságúnak tartotta, s rövid idő alatt kicsikarta Joséphine beleegyezését. Joséphine megtartotta a császárné címet az összes ebből fakadó következményekkel, s megkapta a malmaisoni palotát. Két császárné, nem szólva az anyacsászárnéról, lehetséges ez vajon? Napóleon már régen megmagyarázta, hogy a „lehetetlen" szó számára nem létezik.

1810. április 1-én Saint-Cloud-ban ünnepélyes külsőségek között megtartották a polgári esküvőt. Másnap a Louvre-ban került sor az egyházi esküvőre: Napóleon szándékosan előnyben részesítette a Louvre-t a Notre-Dame székesegyházzal szemben - el akarta kerülni, hogy a menet az egész városon végigvonuljon. Párizsban és az egész császárságban nagy ünnepségeket tartottak. De sem a nép, sem a hadsereg, de még a mindenben engedelmeskedő kormányzó elit sem helyeselte ezt a házasságot. Az éles szemű, okos Thibaudeau, aki jelen volt a saint-cloud-i ünnepségen és Masséna mellett állt - ez utóbbi szintén nem rejtette véka alá, hogy kritikusan fogadja az osztrák nővel való házasságot -, megjegyezte, hogy a házasságkötési szertartás „hidegen és szomorúan folyt le, mintha temetnének valakit".

Tehát „osztrák nő", Ferenc császár leánya, a Habsburg-házból való hercegnő lett a császárné, a Tuileries, Saint-Cloud, Fontainebleau teljhatalmú úrnője. Vajon azért végezték ki Mária Antoinette-et, hogy tizenöt év múltán csaknem az ő nevét viselő unokahúga üljön a francia trónra? Ebben a házasságban volt valami sértő a francia nemzetre nézve; mintegy megcsúfolását látták benne Valmy, Marengo, Austerlitz hősei sírjának, mi több - a „régi rezsim"

közvetett rehabilitálását. Napóleon egyetlen politikai cselekedete sem volt ilyen népszerűtlen, mint ez.

Az „osztrák házasság” más következményekkel is járt: meggyorsította és elmélyítette a bomlást a császárság uralkodó felső rétegében. Mária Lujza császárné új udvara, amely alapjában véve a régi nemességből állt, félig emigráns, félig royalista körökből, összeütközésbe került az új császári nemességgel. A Bonaparték nagyszámú klánja, amelynek sikerült kis udvarokkal és politikai klientúrával körülvennie magát, most szintén ellenzékben volt. A Bonaparték - kiváltképpen 1811 márciusa után, amikor megszületett Napóleon fia, aki a „római király” címet kapta - minden reményt elvesztettek arra, hogy a francia trónra kerüljenek. Összébb kellett húzódniuk és átengedniük az első helyet a császár Habsburg-atyafiságának. Természetesen a Beauharnais-családdal, Joséphine-nel barátságot tartó körök is szemben álltak az „osztrák házassággal”. Végül, érthető okokból elítélte ezt az egész nemzedék, amely átélte a forradalmat és az osztrákellenes politika húsz esztendejét.

Politikailag az „osztrák házasság” nem nyújtotta és nem is nyújthatta azokat az előnyöket, amelyekre Napóleon számított. Nem öregbítette a dinasztia tekintélyét sem az országban, sem határain túl. Egyénileg Napóleont, legalábbis az első időben, lekötötte az új, az életében sokat változtató helyzet. Sőt talán amikor egy tizennyolc éves fiatal lányt vett nőül, Napóleon, aki kezdett öregedni, úgy érezte, hogy megfiatalodott.

De ez nem tartott sokáig; az a nő, akit megkérdezése nélkül hozzáadtak feleségül, lényegében idegen maradt tőle. Későbbi közömbössége Napóleon bukása iránt és az, hogy megcsalta holmi Neipperggel, természetesen nem tekinthető véletlennek: az érdekházasság következménye volt. A zajos menyegző után, sőt miután boldog apa lett, Napóleon még magányosabbnak érezte magát, mint addig. Kire bízhatta rá magát ? Kivel beszélhetett nyíltan ?

A külföldi történetírás Napóleon osztrák házassága iránt indokolatlanul nagy figyelmet tanúsít. Ez a házasság csak egyike a Napóleon által elkövetett sok tévedésnek, csak egyik egyedi esete általános hibás politikájának.

Amikor néhány nagy történész, például Louis Madelin, az 1809-1810. éveket a császárság csúcspontjának nevezi és válságát 1811-től ismeri be, ez azt bizonyítja, hogy az események külső menete elfödi belső tartalmukat.

Milyen csúcspontról lehetett szó? - ez már a múltba tűnt. 1808-tól, az új területi hódításoktól és a spanyol kaland első puskalövéseitől kezdve a császárság válsága egyre súlyosbodott. Az a kísérlet, hogy francia uralomnak vessék alá Európa nagyobb részét - régóta kialakult államaival, az egyes nemzeti államok megalakulásának új, leküzdhetetlen folyamata közepette - ábránd volt, óhatatlanul vereségre ítélt kaland. Az ábrándoknak ez a politikája egyúttal a háborúnak időleges, rendkívüli rendszabályból a császárság rezsimjének állandó intézménnyé változtatását jelentette. Franciaország anyagi erőforrásai és fizikai erői nem viselhették el ezt a megterhelést - az összes társadalmi osztály számára túlságosan súlyosnak bizonyult. Végül, az a kísérlet, hogy a kontinentális blokád révén megfojtsa Angliát, szintén meghaladta Franciaország erejét. Jóllehet az angol konkurencia csökkenése az európai piacokon ösztönözte a francia ipar fejlődését, ez az ipar nem tudta fedezni Európa valamennyi szükségletét, sőt még a sajátját sem. Az 1811. évi gazdasági válság korántsem volt véletlen: a francia ipar túlterheléséből adódott. Ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy nem sikerült Angliát térdre kényszeríteni.

Azt a körülményt, hogy 1808-ban Fouché és Talleyrand ellenzéki összeesküvést szőttek, nemcsak az idézte elő, hogy egyénileg elégedetlenek voltak az általuk eddig buzgón támogatott rendszer bizonyos oldalaival. Ennek mélyebb oka volt. Fouché és Talleyrand személyében, Ouvrard-nak, az 1808-ban letartóztatott milliomosnak a személyében a brumaire-i burzsoázia, amely addig a császárság támaszát alkotta, a bonapartista rezsimmel szemben ellenzékbe vonult. Ez a burzsoázia beletörődött összes politikai jogainak elvesztésébe, hajlandó volt aláve|ni magát a császár kemény kezének addig, amíg ez utóbbinak a hatalma az ő érdekeit védelmezte és garanciát nyújtott a jövőre nézve. A kalandorpolitika, az ábrándok politikája, amely elválaszthatatlanná vált Napóleon császárságától, ellentmondásban állt a polgárság gyakorlati józan eszével. A józan számítások azt mutatták, hogy a dolog előbb-utóbb bukással fog végződni. A háború a faluról a fiatal férfiak

egész nemzedékét szívta el. Amíg ez egy, két, három évig tartott és fényes győzelmek kísérték, addig könnyen beletörődtek; de amikor az évről évre kegyetlenebb újoncozás rendszerré vált, amikor a hadsereg elnyelte az embereket, a parasztság zúgolódni kezdett.

Ezek a folyamatok egészükben véve a császárság társadalmi bázisának fokozatos szűküléséhez vezettek. Lassú, rejtett folyamat volt ez, az avatatlan szem előtt csaknem észrevétlen. Kívülről úgy tűnhetett - s ez sokakat megtévesztett -, hogy a császárság hatalmasabb, mint valaha.

Franciaország birtokai addig soha nem látott méreteket értek el. A császári sasok az Ebrótól az Elbáig terjedő óriási térségek fölött lebegtek. Nyugat-Európa és Kelet-Európa leigázott államai fölött a háromszínű francia zászló lengett. A Balti-tengertől a Földközi-tengerig a hatalmas kiterjedésű császárság határain a határőrök átkiáltoztak egymásnak: „Ki ott?” - „Franciaország.” Franciaország uralkodott a legyőzött Európán. Ám a lehajtott fejek külső engedelmessége mögött a felháborodás megfoghatatlan, titkos szelleme rejtőzött. Ennek az erejét nem lehetett felmérni, felbecsülni. De ez láthatatlan, hatalmas erő volt, amely előtt csődöt mondtak a hivatalnokok, a rendőrség, a hadsereg. Az olasz carbonarók, a német „Tugendbund”, a spanyol guerilla lázongó szelleme áttörte a rendőrkordonokat és a csíkos határoszlopokat. Európa népei a felszabadulás nagy órájára készültek.

Napóleon császár nem vette észre, nem látta, mi történik körülötte. A Tuileriákban a császári udvar gazdagságával, fényűzésével elhomályosította a régi monarchiák valamennyi udvarát. Európa sorsáról a Tuileriákban döntöttek.

A visszavonult, zárkózott Napóleon császár, a nagy birodalom ura - akit alázatos szolgák, miniszterek, magas tisztségek viselői, tábornokok vettek körül, akik hozzászoktak, hogy teljesítsék a parancsokat és csak két szót mondjanak: „Igenis, Felség!” - magányosabb volt, mint valaha. Továbbra is reggel hat órától késő estig dolgozott, az óriási államgépezet működésével összefüggő minden kérdéssel foglalkozott, nagyokkal és kicsikkel, kezében tartotta a politikai és az államvezetés összes emeltyűit. Elolvasta az óriási birodalom minden végéből, a vazallus államokból érkező

jelentéseket; fogadta a legfőbb tisztségviselőket, a minisztereket, a hadseregparancsnokokat, a külföldi nagyköveteket; parancsokat, rendelkezéseket, diplomáciai jegyzékeket, királyi testvéreinek és európai uralkodóknak szóló leveleket mondott tollba.
Teljesen elmerülve ebbe a sokrétű munkába, amely szinte felülmúlta egy ember erejét, abban az illúzióban élt, hogy minden emeltyű engedelmeskedik legkisebb kézmozdulatának, hogy irányítja az események menetét, az embereket, az időt.

Tévedett. 1809 januárjában bátyjához, Joseph-hez intézett levelében azt írta, hogy „a nyugalom és a pihenés órája még nem érkezett el”. Tévedett. Rosszul számított.

Ez az óriási, korlátlan hatalom, amely egyetlen ember kezében összpontosult, s amely a legyőzött és meghódított országok óriási területeire terjedt ki, az a rettegés, amelyet számtalan győzelem dicsfényétől övezett neve idézett elő, gőgös magabiztosságot keltett benne: semmi sem lehetetlen, semmi sem leküzdhetetlen.

1811-ben, annyi háború után, annyi áldozat után napirendre került a leghatalmasabb és legfélelmetesebb hatalom, Franciaország szövetségese, Oroszország ellen viselendő háború kérdése. Vajon ez a közelgő háború szükséges volt-e Franciaország számára? Legalább kis mértékben megfelelt-e Franciaország államérdekeinek? Persze, akadtak vitás kérdések. De mindezek együttvéve sem igazolhatták a két európai nagyhatalom közötti fegyveres összeütközést. Maga Napóleon éjszakai töprengései közben ingadozott, félt ettől a hadjárattól egy távoli, ismeretlen országban; ekkoriban különös figyelemmel tanulmányozta a XII. Károlyról szóló könyveket; Poltava, a szerencsétlen svéd király sorsa nem ment ki a fejéből. S mégis, a kétségek, az ingadozások ellenére a fékezhetetlen agresszió logikája arra késztette, hogy háborút indítson azon hatalom ellen, amelyet mindig szövetségesének szeretett volna tudni. Még most is, különösen a Sándorral folytatott levelezésében, nemegyszer kinyilvánította az Oroszországgal való szövetség gondolatához való hűségét. Ámde elvakultságában nem vette észre, hogy azok a kapcsolatok, amelyeket ő továbbra is szövetségi kapcsolatoknak nevezett, valójában vazallusi kapcsolatokká változtak, amelyeket hiába próbált ráerőszakolni Oroszországra. Egy olyan háború felé haladt, amely sem szükségszerű nem volt, sem az állam érdekeinek

nem felelt meg, egy olyan háború felé, amelyben minden rejtélyes és kétes maradt.

Napóleon, aki homályosan érezte az e háborúban rejlő veszélyeket, azt remélte, óriási erőfölény révén kivédheti és leküzdheti őket. II. Katalin régi gondolatát, hogy létrehozza az európai uralkodók koalícióját a forradalmi Franciaország ellen, a franciák császára a visszájára fordította: a nem forradalmi Franciaország által vezetett koalíciót akart létrehozni Oroszország ellen. Úgy vélte, mindent előre látott, mindent kiszámított. Megszámolta a zászlóaljakat, az ezredeket, a hadosztályokat, a hadtesteket, a hadseregeket. De tévedett, amikor rászánta magát erre a háborúra - valamennyi eddig viselt háborúja közül a legfélelmetesebbre, a legveszedelmesebbre. Rosszul időzítette a háborút. Napóleon nem hallotta meg az „idő hangjában”, hogy ez az 1812. esztendő számára a tizenkettedik óra lesz.

15. fejezet

Az Oroszország elleni hadjárat és a császárság bukása

1812. június 24-én a kora hajnali órákban a Nyemen folyón vert három pontonhídon átvonulva Napóleon császár hadserege az Orosz Birodalom földjére lépett. Elsőként Morand tábornok hadosztálya ment át a jobb partra. Utána Davout marsall hadtestei következtek, ezek után Joachim Murat marsall, nápolyi király lovassága, azután a császári gárda - az öreg meg a fiatal.

A nap már magasan járt az égbolton, s fényes sugarai alatt felragyogtak a szuronyok hideg hegyei, a vértesek meg a dragonyosok arannyal kivarrt mentéi. A bevonulás a legnagyobb rendben folyt le. A hadosztályok végtelen áradatban követték egymást, kibontott lobogókkal, zárt sorokban. A parancsnokok tollbokrétával ékesített sisakokban jól táplált, szép lovakon elöl vonultak, majd a közkatonák, kimért léptekkel, teljes rendben. A gárda gránátosai - fehér köpenyben, fejükön magas csákó - fekete lovakon szótlanul követték őket a folyón átvezető hidakon. Egy álló napon és éjjelen, majd egy újabb napon át hallatszott a Nyemen fölött sok ezer katona lépteinek és a lovak patáinak egyenletes zaja. A hadsereg akkora volt, hogy az átvonulás két napnál is tovább tartott. Utolsóként, már június 26-án, a Nyemenen Grouchy hadosztályainak vértesei és dragonyosai mentek át. Azután még egy héten át távolról érkezett ezredek igyekeztek utolérni a „nagy hadsereget”.

Egy nappal a benyomulás előtt Napóleon megérkezett a csapatok táborhelyére. Látták őt az óriási part menti térség különböző végein, ahol a hadsereg összpontosult, hol lovon, hol gyalog. Átöltözve valami idegen egyenruhába, hogy ne hívja fel magára a figyelmet, hol itt, hol ott bukkant föl, gondosan ügyelve a megfelelő alakulatok elhelyezésére, a hídépítésre, a benyomulás előkészületeire. A Nyemen kanyarulatában, Pomenon faluval szemben, Kovno közelében jelölte ki a császár a fő erők átkelőhelyét.

Június 23-án Napóleonnal magában véve jelentéktelen eset történt, amely nem járt semmiféle következménnyel, de mégis felkeltette a figyelmet. Délelőtt a császár lóháton bejárta a folyó part menti

sávjait. Figyelte a Nyement, a túlsó partot, mintegy szemmel felmérve a folyó valószínű szélességét. Kísérete, amely tiszteletteljes távolságban követte, hirtelen ezt látta: a császár, aki pedig, úgy látszott, biztosan ül a nyeregben, leesett a lóról. Mindenki odarohant. Napóleon a füvön feküdt.

Mi történt? Később kiderült: a ló lába között elfutott egy nyúl, a ló megriadt, felágaskodott, s a lovas, aki erre nem készült föl, kiröpült a nyeregből.

Napóleon nem sebesült meg, nem szenvedett zúzódásokat, s ez a jelentéktelen epizód nem is volna említésre méltó, ha Napóleon és a körülötte levő főparancsnokok nem fogják fel baljós előjelként. Valaki fölkiáltott: „Rossz jel! A rómaiak nem kelnének át a folyón!” A babonás korzikai rossz hangulatba került. Ezt követőleg órákon át hallgatott, alig válaszolt a hozzá intézett kérdésekre. Az eset kibillentette lelki egyensúlyából.

De az idő múlt. Dél volt, a forró nyári nap hevesen tűzött. A halaszthatatlan teendők elvonták a császárt a komor gondolatoktól.

A Nyemen kanyarulatainak ezeken az északi vidékein Napóleon előtt minden ismerős volt: a széles folyó nyugodt folyása is, a part menti homokos aranyos zátonyok is, az égbe nyúló magas fenyők is. Öt év előtt itt, a Nyemen partján, Tilsitben élte át életének legboldogabb napjait.

Miként történhetett, hogy mindössze öt esztendővel az után, hogy „örök időkre” békét kötöttek, ahogy ezt az Oroszországgal aláírt békeszerződésben megfogalmazták, ő, Napóleon háborút indít az ellen, aki még nemrég szövetségese volt? Hogyan történhetett, hogy két állam, két olyan fél, amelyek tegnap még kölcsönös barátságukról biztosították egymást, ellenségek lettek és hadba készültek egymás ellen?

Abban a levélben, amelyet 1. Sándornak Vilnából küldött - válaszul ez utóbbinak Balasov tábornok által átadott üzenetére - Napóleon felsorolta mindazon követeléseket, sérelmeket, félreértéseket, amelyek végső soron oda vezettek, hogy a két fél hadiállapotba került egymással.

Albert Vandal annak idején terjedelmes - háromkötetes - tanulmányában részletesen ismertette a XIX. század eleji francia-orosz szövetség létrejöttét és „Tilsit szellemének” fokozatos kihunyását. Hely híján nincs rá lehetőség, de lényegében nincs is rá szükség, hogy itt megvizsgáljuk azokat a követeléseket és sérelmeket, amelyek mindkét fél részéről felhalmozódtak. De arra szükség van, hogy magyarázatot találjunk az 1812-es háború kitörésére és arra, hogy mi volt a jelentősége e háborúnak Napóleon sorsa szempontjából.

Amikor öt évvel ezt megelőzően, 1807 júniusában Napóleon és 1. Sándor néhány nap alatt nemcsak a békekötésről, hanem a két hatalom szövetségéről is meg tudtak állapodni, az nem volt véletlen. Az orosz szövetség mindig is vezető központi gondolata volt Bonaparte külpolitikai koncepciójának.

Mélységes tévedés volna ezt a gondolatot, néhány francia történészhez hasonlóan, megkérdőjelezni és úgy vélekedni, hogy nem felelt meg ama korszak reális történelmi feltételeinek.

Napóleon merész, váratlan döntésekre való hajlamával kétségtelenül megszegte a francia külpolitika rég kialakult hagyományait.

Napóleon megszegte a Bourbon-dinasztia által megteremtett tradíciókat, amelyek annak az elképzelésnek, helyesebben szólva dogmának sok éves tapasztalatain alapultak, hogy a francia külpolitika elvei megrendíthetetlenek. A két hatalom - Francia-ország és Oroszország - földrajzi helyzetének, politikai érdekeinek józan felmérése, az európai erőviszonyok elemzése nyomán jutott el az egymással való szövetség gondolatára. Figyelemre méltó, hogy Napóleon, aki kritikus szemmel nézte döntéseit, sohasem revideálta ezt a gondolatát azokban a visszaemlékezésekben sem, amelyeket Szent Ilona szigetén tollba mondott, s újból és újból megerősítette az általa választott irányvonal helyességét - csakis Oroszország lehetett Franciaország szövetségese.

E koncepció egyik alapfeltétele az a Napóleon által helyesen hangsúlyozott gondolat, hogy Franciaország és Oroszország között nincsenek kibékíthetetlen ellentétek, hogy nincsen talaja a kiküszöbölhetetlen konfliktusoknak. A kiküszöbölhetetlen konfliktus

az egész korszak alatt Franciaország és Anglia között volt és maradt. Napóleon tisztában volt vele, hogy Franciaország és Anglia között huzamos megbékélés vagy éppenséggel szövetség lehetetlen: mindkét hatalom igényt tartott az elsőségre Nyugat-Európában.

Talleyrand, aki a XVIII. századi hagyományokon nevelkedett, aki Choiseul és Vergennes ómódi kategóriáiban gondolkodott, makacsul ragaszkodott az osztrák szövetség gondolatához. Nem azért, mert 1808-tól Metternich, az osztrák kormány folyamatosan pénzelte, hanem mert, mondhatnánk, fanatikus híve volt az Ausztriával való szövetség gondolatának; ez volt egyetlen szenvedélye, amelyhez sohasem lett hűtlen. Csakhogy Ausztriával nem volt lehetséges semmiféle együttműködés, még kevésbé szövetség 1796-tól, azóta, hogy Napóleon az osztrák monarchiával szembeállította a szabad olasz államokat. Napóleonnak az a képessége, hogy gyorsan tájékozódjék a változó körülmények között, ebben a kérdésben is megmutatkozott. Könnyen felismerte, hogy revideálni kell a régi hagyományos külpolitikai koncepciót és új megoldásokat kell keresni.

Az Oroszországgal való szövetség éppen ilyen új megoldás volt, amelyet Napóleon vitt be a francia külpolitika történetébe.

Nem szabad szem elől téveszteni Napóleon diplomáciai tevékenységének paradox vonásait sem. Sok szerző - és ez elsősorban apologétáira, Edouard Driault-ra, Arthur Levyre, s némely fenntartással Louis Madelinre is vonatkozik, igyekeztek mennél jobban hangsúlyozni Napóleon béketörekvéseinek őszinteségét. A realista gondolkodású Bonaparte tábornok, s később Napóleon császár valóban tudta, milyen előnyökkel és privilégiumokkal jár a béke Franciaországra nézve. Szívesen beszélt a békéről és szerette ismételgetni azt a paradox mivoltával megütköztető gondolatot, hogy ő háborút is a béke elérése kedvéért visel. De ha Marengo időszakában hihetők voltak is az ilyen állítások, később már úgy hatottak, mint ha gúnyt űzne az emberekből: a békéért nem olyan eszközökkel harcolnak, amilyenekkel Napóleon harcolt.

Napóleon szuronyhegyen hozta a békét, s akármennyit bizonygatta is, hogy a francia népnek „méltó békét”, „tartós békét” kíván szerezni, valójában az a béke, amelyet a fegyverek erejével

erőszakolt rá Európára, a francia hegemónia békéje volt, az európai népek leigázásának békéje.

Könnyen meglehet, hogy Napóleon képzeletben minden háború után maga előtt látta a békét - lehetett-e ez másként? Ámde békeprogramja évről évre expanzionistább lett: Campoformiót Lunéville követte, Lunéville-t Pozsony. Követelései növekedtek; féktelenekké, határtalanokká váltak, és a béke, az óhajtott béke, amelyről húsz éven át, 1792 óta álmodoztak Európa háború marcangolta népei, egyre jobban távolodott, elérhetetlenné vált.

Bonaparte természetesen másként ítélte meg az Oroszországgal való szövetség perspektíváit 1800-1801 -ben, amikor erre a szövetségre törekedett, s 1807-ben, amikor a szövetséget végre megkötötték. Franciaország nemzetközi pozíciói 1807-ben már egészen mások voltak, mint a kritikus 1800. évben. De Napóleon 1800-1801-ben is, 1807-ben is a kontinens két legerősebb katonai hatalmának szövetségében az európai béke biztosításának zálogát látta, persze az olyan békéét, amely megfelelt a francia érdekeknek. 1807-ben, amikor megkötötték a tilsiti egyezményeket és létrejött a francia-orosz szövetség, ez elsősorban a befolyási övezetek elhatárolásán alapult. Napóleon beleegyezett abba, hogy Oroszország uralkodjék Kelet-Európában; Sándor elismerte Napóleon ugyanezen jogait, helyesebben szólva, lehetőségeit Nyugat-Európa vonatkozásában.

Napóleon abban az időben teljesen tudatában volt annak, hogy semmiféle más nagyhatalommal nem köthetett volna ilyen megegyezést. 1807-ben Oroszországon kívül csak Ausztria és Anglia jött tekintetbe. Ausztriának olyan korlátozott katonai potenciálja volt, hogy a vele való megállapodás nem látszott értékesnek. Ráadásul az olasz és a német kérdésben fennálló kiküszöbölhetetlen ellentmondások lehetetlenné tették a két nagyhatalom egyenjogú partnerként való együttműködését. Nagy-Britanniával a tilsiti típusú megegyezés elsősorban azért volt lehetetlen, mert mindkét hatalom, Franciaország is, Anglia is, egyazon zsákmányra áhítozott: mindketten uralomra törtek Nyugat-Európában. Bonaparte már 1800-ban felismerte, hogy Oroszországgal megállapodásra kell törekednie. Az Angliával való amiens-i béke balsikere még jobban megerősítette ebben a véleményében.

I. Sándor szintén megértésről tett tanúságot az új történelmi helyzet iránt és, mondhatnánk, bizonyos bátorságról is, amikor szövetségre lépett a napóleoni Franciaországgal. Tilsit Oroszország számára nem volt balsiker, mint olykor mondják. Az 1807-ben kialakult viszonyok között, két balul végződött háború után, Sándor számára, Oroszország számára Tilsit szerencsés politikai lépés volt. A napóleoni Franciaországgal kötött szövetségből származó haszon nem csak és nem annyiban állott, hogy a vesztes háború után Oroszország semmit sem vesztett, sőt megszerezte Bialystok-területet. A haszon abban állott, hogy a hatalmas nyugati polgári császársággal kötött szövetség megerősítette Oroszország pozícióit, s így ez előnyösnek bizonyult számára.

Mint ismeretes, I. Sándor tilsiti politikája az országban elégedetlenséget keltett. A cárt bírálattal illették azok, akik ezt megengedhették maguknak: anyja, Marija Fjodorovna, az özvegy anyacárnő, húga, Jekatyerina Pavlovna. I. Sándornak anyjával és húgával folytatott levelezése elsősorban azért figyelemre méltó, mert megmutatja, milyen előítéleteket kellett leküzdeni még a cár közvetlen környezetében is. Legközelebbi felséges rokonai a legutóbbi háború eszmekörében éltek, olyan konzervatív gondolkodásúak voltak, hogy megengedhetetlennek tartották a szövetséget Bonapartéval, a bűnös francia császárral, akiben még nemrég az antikrisztust látták. A vele való szövetség csaknem szentségtörésnek, istenkáromlásnak, megalázónak tűnt előttük. Ismeretes, hogy amikor a franciák császárának nagyköveteként Savary, majd Caulaincourt Pétervárra érkezett, az előkelő társaság fagyos fogadtatásban részesítette őket. Az arisztokrata szalonok ajtai zárva maradtak előttük, s ha a nagyköveteket, a cár akaratának engedelmeskedve, mégis fogadták, csak egy kellemetlen kötelességet teljesítettek.

Az irodalomban elhangzott az a vélemény, hogy a pétervári társaságnak Savary és Caulaincourt irányában tanúsított rosszindulata azzal magyarázható, hogy mindketten részt vettek az enghieni herceg kivégzésében. Az ok mélyebben rejlett. A francia hivatalos személyek hideg pétervári fogadtatása közvetett formája volt a cár által követett politika elítélésének, a tilsiti szellem helytelenítésének.

Mi volt az alapja annak, hogy az orosz arisztokrácia ellenségesen állt szemben a tilsiti politikával? Hiba volna ezt egyetlen okkal magyarázni. A helyes magyarázat alighanem csupán az indítékok komplexumában található meg. Kétségtelenül figyelembe kell vennünk az orosz nemességnek s az Angliába irányuló árukivitelben résztvevő kereskedőknek gazdasági érdekeit. Oroszország sokkal szorosabb kereskedelmi kapcsolatban állt Angliával, mint Franciaországgal, lévén Anglia gazdaságilag fejlettebb ország. S nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a forradalmak és háborúk húsz esztendeje lényegében megszakította Franciaország és Oroszország között a kereskedelmi kapcsolatokat, hiszen ezek gyakorlatilag lehetetlenné váltak. A tilsiti politika, amely Angliát Oroszországgal szemben ellenséges hatalommá tette, s amely arra kényszerítette az orosz kormányt, hogy csatlakozzék a kontinentális blokádhoz, sértette az orosz nemesség, a fa, a kender, a gabona és más olyan áruk exportőreinek érdekeit, amelyek addig vízi úton, a Balti-tengeren és a Fekete-tengeren jutottak el Angliába és Anglia birtokaira. Franciaország sem mint vásárló, sem mint eladó nem helyettesíthette Angliát.

Tilsit valóban az orosz export csökkenéséhez vezetett. J. V. Tarle kutatásai, s különösen M. F. Zlotnyikov utolsó munkája meggyőzően kimutatta, milyen nagy anyagi kárt okozott ez a politika az áruexporttal foglalkozó orosz köröknek.

Ámde a tilsiti politikával való elégedetlenség nemcsak gazdasági okokkal magyarázható. Megnyilvánult az orosz nemesi konzervativizmus is, egy letűnt korszak elavult elképzelései, a hagyományos rosszindulat a napóleoni Franciaország politikai rezsimje iránt, melyet az olyan típusú orosz hölgyek, mint a „Háború és béke” Anna Pavlovna Schererje, akik járatlanok voltak a politika finomságaiban, továbbra is azonosítottak a forradalommal vagy ez utóbbi szülöttének tekintettek. Nem téveszthetők szem elől az osztrákbarát és főképp a poroszbarát érzelmek sem. A Romanov-dinasztia Zsófia-Friderika Anhalt-Zerbst hercegnő ideje óta, aki II. Katalin néven lépett az orosz trónra, német családdá lett, ezer szál fűzte a Hohenzollernek Poroszországához, az oldenburgi herceghez, számos német választófejedelmi udvarhoz. A Romanovok politikája hagyományosan a Habsburgok Bécse és a Hohenzollernek Berlinje felé orientálódott. Még frissen éltek az

emberek emlékezetében az első és a második, a harmadik és a negyedik franciaellenes koalíció ideológiai koncepciói. A cári főhivatalnokok, tábornokok, tisztek, általában a tisztségviselők több mint húsz éven át a Habsburg-monarchiával és a porosz monarchiával való barátság és legitimista szolidaritás és a Franciaország iránti ellenségesség szellemében nevelkedtek.

Az Oroszországban élő francia emigránsok szerepe, amelyet némely szerzők hajlandók igen jelentősnek tekinteni, valójában nem volt az. A francia emigránsokból húszegynéhány évi külföldi tartózkodásuk alatt sokan kiábrándultak, s a XIX. század elején kevésbé hallgattak szavukra, mint Katalin idején. Néhányan közülük mégis játszottak még bizonyos szerepet. Elég megemlítenünk Joseph de Maístre-t vagy Pozzo di Borgót, az új Franciaország ádáz ellenségeit, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy mérgezzék a közvéleményt, amely a Franciaországgal szemben követett politikát befolyásolta.

Végül figyelembe kell vennünk még egy körülményt. A tilsiti korszak, ahogy nevezték, egyúttal Szperanszkij kora is volt. A szövetség és a barátság a napóleoni Francia-országgal, a polgári monarchiával - márpedig Franciaország minden egyéni zsarnoksága ellenére is polgári monarchiává lett - arra késztette Sándort, hogy ismét elgondolkodjék az orosz államrend modernizálásának problémáin. Aligha véletlen, hogy Szperanszkij befolyásának tetőpontja egybeesett a napóleoni Franciaországgal való barátság esztendeivel. Szperanszkij tervei nem mondhatók forradalmiaknak, sőt még radikálisaknak sem. Mindamellett ezek olyan reformtervek voltak, amelyek arra irányultak, hogy az orosz államrendnek korszerűbb formát adjanak, modernizálják. Ezek a reformok a régi, feudális nemesség körében elégedetlenséget keltettek. A Szperanszkij reformjaival való elégedetlenséghez, a további átalakításoktól való félelemhez hozzájárult a szokatlan politikai irányvonal. A „Katalin-féle mágnások”, a jobboldali nemesi ellenzék elképzelésében összefüggő láncszemek voltak: nem fognak jóra vezetni.

Éppen ezeknek az okoknak az összessége magyarázza meg, miért fogadták Pétervárott olyan hűvösen Savaryt és Caulaincourt-t. A cár hangsúlyozott kedvessége ellenére Napóleon küldöttei igen lassan -

házról házra hódították meg a pétervári előkelő társaságot.

El kell ismerni, hogy Sándor, akit a nyugati irodalomban általában puha, állhatatlan, tétova államférfiként ábrázolnak, szilárdságot és állhatatosságot tanúsított annak a politikának a megvalósításában, amelyet az Oroszország számára kialakult feltételek között üdvösnek tartott. Szilárdan és egy bizonyos ideig következetesen követte ezt a politikát a nemesség ellenében. Tilsit óta a cár legközelebbi barátainak - Adam Czartoryskinak, Novoszilszkijnek, Kocsubejnek - „titkos bizottsága" a háttérbe szorult. Lényegében szakadás következett be köztük, amelynek egyik oka az volt, hogy Sándor ifjúkori barátai nem helyeselték az általa választott irányvonalat, a Franciaországhoz való közeledést.

Ama két nagyhatalom - Oroszország és Franciaország - szövetsége csak abban az esetben válhatott volna stabillá, szilárddá, ha a béke megerősítésének céljait szolgálta volna, akár az 1807-ben kialakult status quo alapján is, vagy gátat vetett volna egy harmadik fél agresszív törekvéseinek. A valóság másként alakult. A szövetséget olyan hatalmak kötötték egymással, amelyek már társadalmi rendjük folytán is arra törekedtek, hogy az egyezményt elsősorban területi gyarapodásra, hódításokra, befolyási szférájuk bővítésére használják föl. Jóllehet a napóleoni Franciaország és 1. Sándor Oroszországa közt voltak bizonyos különbségek - az előbbi polgári monarchia volt, az utóbbi feudális-abszolutista monarchia -, mint katonai hatalmak találkoztak abban a törekvésben, hogy gyarapítsák birtokaikat Európában és esetleg Európa határain túl is.

1807-ben, közvetlenül Tilsit után, az illúziók rövid időszaka köszöntött be. Tilsitet Franciaországban lelkesen fogadták. Ezek az örömteli érzések abból fakadtak, hogy Tilsitet biztosítéknak tekintették új háborúk ellen. Akkor még hittek abban, hogy „ez volt az utolsó háború", ahogy azt Napóleon katonáinak ígérte. Ámde Napóleon újabb hódításokat kezdett. Franciaországhoz csatolták Toszkánát, a római tartományt, később pedig, 1810-ben Hollandiát, a Hanza-városokat. 1808-ban megindult a Portugália, majd a Spanyolország elleni háború, amely váratlanul fenyegetővé vált.

Oroszország ezekben az években háborút viselt Svédország ellen - aminek eredményeképpen annektálta Finnországot -, valamint Törökország ellen. Sándor Konstantinápolyról álmodozott, és a

török birodalom felosztásának gondolata a két uralkodó beszélgetéseinek egyik legidőszerűbb és legcsábítóbb témája volt. De a kérdés megoldása lassan haladt előre, mert magának Napóleonnak is titkos céljai voltak Konstantinápollyal, így nem sietett azt átadni szövetségesének.

Ilyen módon a két ország között a hódító politika talaján nézeteltérések kezdtek felmerülni. Ezeket igyekeztek leküzdeni, de nem küszöbölték ki őket. Kölcsönös sérelmek halmozódtak fel. Az orosz-svéd háború idején Napóleon megígérte Sándornak, hogy katonai segítséget nyújt neki, s Bernadotte hadosztályát mozgósították, hogy csapást mérjen a svédekre. De Bernadotte, nyilván inkább saját szakállára cselekedve, mint utasításokat követve, nem nyújtott segítséget a kellő pillanatban, így Franciaország katonai támogatása elmaradt.

Az 1809. évi osztrák-francia háború alatt 1. Sándor kormánya visszaadta a kölcsönt Napóleonnak. Napóleon azt szerette volna, ha Oroszország nagy katonai erőket vonultat föl Ausztria ellen. Sándor, kitérve pontos kötelezettségek vállalása elől, 1809 áprilisában mégis kijelentette Napóleonnak: „Felséged számíthat rám. Lehetőségeim - mivel két háborút viselek - nem nagyok, de minden, ami lehetséges, meg fog történni.” Sándor parancsot adott Golicin tábornoknak, hogy induljon el az osztrák határ felé. Nem csalta meg Napóleont Schwarzenberggel - mint ahogy azt néhány történész állította -, de Oroszország ugyanolyan hatékonyan vett részt az 1809.
évi háborúban, mint Franciaország a Svédország elleni háborúban.

Az idők során a viták és a nézeteltérések kiéleződtek. Állandó kölcsönös gyanakvások és huzakodások tárgya lett a varsói nagyhercegség. I. Sándor arra gyanakodott, hogy Napóleon restaurálni akarja Lengyelországot. Napóleon a lengyel kérdésben valóban kétértelmű politikát folytatott. Nem fukarkodott a lengyel hazafiaknak tett ígéretekkel, de ugyanakkor, miután a régi európai dinasztiákkal kapcsolatban álló egyeduralkodóvá vált, nem gondolt már a független lengyel állam restaurálására.
1811 áprilisában Bonaparte ezt mondta: „Távol állok attól, hogy Lengyelország Don Quijotéjává váljak.” Nem szándékozott semmit sem feláldozni Lengyelország függetlenségének visszaállításáért. Ellenkezőleg, inkább arra törekedett, hogy a lengyeleket az

agresszív francia tervek szolgálatába állítsa, felhasználja őket saját érdekében anélkül, hogy valójában bármit is tenne értük. De állandó közeledési kísérletei a lengyelekhez, az a törekvés, hogy az orosz határokon előretolt harcbiztosítást tartson meg a Varsói Hercegség formájában, idegességet, feszültséget teremtett a két állam kapcsolataiban.

Sándor igen érzékeny volt a lengyelországi kérdésben, elsőrendű jelentőséget tulajdonított neki. Roppantul nyugtalanította, hogy az 1809. évi háború után a varsói hercegség területe megnőtt.

Hogy elintézze a lengyel kérdést, Sándor azt javasolta Caulaincourt-nak, hogy írjanak alá egy konvenciót, amely szerint a francia fél hivatalosan kötelezi magát arra, hogy sohasem restaurálja a független Lengyelországot. Caulaincourt, aki okos ember volt és jól ismerte a francia császár valódi szándékait, valamint a pétervári politikai helyzetet, erre könnyen ráállt. 1810. január 4-én Caulaincourt és Rumjancev aláírta a konvenciót, s ez, legalább egy időre, a két hatalom kibékülésének platformjává válhatott volna. De a konvenció megkötése időben egybevágott a Napóleon házasságára vonatkozó és Napóleonra nézve sikertelen tárgyalásokkal. Már híre járt annak, hogy Napóleon megkérte Sándor húgának, Anna Pavlovnának a kezét, s ez a lépés számtalan bonyodalomhoz vezetett Párizs és Pétervár között. Itt nincs módunk arra, hogy részletezzük ezeknek a mindkét fél számára kínos tárgyalásoknak a történetét. Napóleon „dinasztikus őrülete" végeredményben a Mária Lujzával, II. Ferenc császár leányával kötött házasságban teljesült ki. De az orosz cár leánytestvérével való házasságról folytatott és, mint Napóleon érezte, a francia császár méltóságát sértő tárgyalások, amelyek nem vezettek eredményhez, befolyással voltak a január 4-i konvenció kérdésének az eldöntésére. Napóleon személyesen sértve érezte magát, és nem volt hajlandó ratifikálni a konvenciót abban a megfogalmazásban, amelyben azt Caulaincourt aláírta, hanem más javaslatot tett. A tárgyalások elhúzódtak, s a konvenciót végső soron nem írták alá.

Az irodalomban gyakran találkozunk olyan állításokkal, hogy a két nagyhatalom közötti viszony elhidegülését az idézte elő, hogy a két fővárosba küldött nagykövetek személyét nem jól választották meg. A választás valóban nem volt túlságosan szerencsés. Pjotr

Alekszandrovics Tolsztoj, az első cári nagykövet meggyőződéses ellenfele volt a francia-orosz szövetségnek, tehernek érezte megbízatását és mindent, ami Párizsban történt, sötét szemüvegen keresztül nézett. Feltehetően nem volt egészen szerencsés Napóleon első választása sem, amely Savary tábornokra, Rovigo hercegére esett. Savary híján volt az arisztokratizmusnak, az egyéni varázsnak, amely nagymértékben megvolt utódjában, Caulaincourt-ban; katonás erélyével és szögletes modorával Savary nem egykönnyen nyerhette el a pétervári szalonok rokonszenvét.

Mindamellett, bármilyenek voltak is az első követek, Tolsztojnak és Savarynak az erényei vagy fogyatékosságai, a felmerülő nézeteltérések nem egyéni tulajdonságaikból adódtak. Erfurt után teljesen megfelelő követeket sikerült találni. Párizsba Alekszandr Boriszovics Kurakint küldték, a tilsiti okmányok egyik szerzőjét, a Franciaországgal való szövetség meggyőződéses hívét, egy udvarias és kellemes férfiút, aki teljesen megfelelt a francia udvarnak. Caulaincourt is el tudta nyerni a pétervári társaság rokonszenvét. Ebben az időben tehát Párizsban is, Pétervárott is jó követek voltak, a két ország közötti viszony mégis egyre romlott.

A nézeteltérések egyik fő forrása a kontinentális blokád maradt. Az angolellenes blokád előnytelen volt az orosz uralkodó osztályok gazdasági érdekeire nézve, s Sándor csak kénytelen-kelletlen ment bele, minthogy a napóleoni Franciaországgal való szövetség politikai előnyei felülmúlták az angolellenes kereskedelmi politikából fakadó gazdasági kárt. (Emlékeztetünk arra, hogy a kontinentális blokádot Oroszországban ténylegesen 1808 őszétől kezdték alkalmazni, véglegesen pedig az ezt követő év májusában fogadták el, de 1809 őszén már kezdték megszegni.) De Napóleon nem alap nélkül neheztelt az orosz partnerre: az orosz hatóságok valóban nem tanúsítottak valami nagy buzgalmat a kontinentális blokád pontos betartásában. Megszegték a szigorú előírásokat, s ezen nem is lehetett csodálkozni: saját érdekeiknek megfelelően jártak el. És jóllehet a két kormány közötti levelezésben gyakran kerültek szóba a blokádtól való ilyen vagy amolyan eltérések, Napóleonnak bele kellett törődnie ebbe, mert a blokádot kénytelenkelletlen olykor maga a francia kormány is megszegte.

A kontinentális blokád öt esztendeje alatt bebizonyosodott tarthatatlansága.

Angliát nem lehetett a szigeten megfojtani. Napóleon kétségkívül lebecsülte az angliai technikai forradalom jelentőségét is, amely azokban az években zajlott, és Angliának az Egyesült Államokkal való kereskedelmi lehetőségeit is. Anglia továbbra is megmaradt „a világ műhelyének"; megőrizte vitathatatlan fölényét a tengeren, sőt maga a francia gazdaság sem boldogulhatott Anglia nélkül. Napóleon nemegyszer maga adott utasítást a kontinentális blokád megszegésére. Így például egyik direktívájában világosan értésére adta Berthier-nek, hogy szemet kell hunyni a kávénak és a cukornak Korzikára való bevitele fölött. Technikai elmaradottsága és nyersanyag híján a francia ipar számos iparcikkben, a fejlődést ösztönző kedvező körülmények között sem tudta még fedezni sem Európának, sem magának Franciaországnak a szükségleteit. A kormány kénytelen volt engedélyeket adni olyan áruk behozatalára, amelyek végső soron Angliából származtak.

A Franciaországgal való viszony romlása az orosz kormányt ellenintézkedésekre késztette. Az 1811 elején bevezetett tarifa ötven százalékkal emelte az importált iparcikkek vámját; ezt a francia árukivitel természetesen megérezte. A cári kormány által viselt hosszú háborúk, valamint a kontinentális blokád politikája erősen csökkentette az orosz áruk kivitelét, s ez megmutatkozott az orosz pénzügyek állapotán. A rubel árfolyamában hirtelen zuhanás következett be.

A pénzügyi nehézségeket az orosz kormány úgy próbálta leküzdeni, hogy kölcsönt vett föl Laffitte francia bankártól. Nehéz tárgyalások után megkötötték a megfelelő megállapodást. Laffitte azonban feltételül szabta, hogy a megállapodásért a francia kormány kezességet vállal. Napóleon ezt megtagadta. Ez új oroszellenes irányvonalának megnyilvánulása volt. A Sándor cárral közeli rokonságban álló oldenburgi herceg birtokainak elfoglalása 1811-ben megmutatta, mennyire kiéleződtek a francia-orosz nézeteltérések. Évről évre több vitás kérdés halmozódott föl. Ezek a kérdések nem életfontosságú problémákra vonatkoztak, de sok véleménykülönbség merült föl részletkérdésekben.

Vajon kiküszöbölhetőek voltak-e ezek a viták, nézeteltérések, kölcsönös elégedetlenségek? Igen, mivel magában véve mindegyikük jelentéktelen volt. De ezeket a nézeteltéréseket csak akkor lehetett volna leküzdeni, ha mindkét fél jóakaratról tesz tanúságot. De megvolt-e ez a jóakarat?

1811. március 20-án százegy ágyúlövés adta hírül a francia főváros lakosainak, hogy megszületett a császár fia, a trónörökös. Előzőleg bejelentették, hogy leány születése esetén huszonegy lövés fog elhangzani. A huszonegyedik lövés után hosszú szünet következett, majd az újabb lövés és az ezt követő lövések hírül adták, hogy a Bonaparte-dinasztiának ezentúl törvényes utóda van.

Napóleonnak még egy kívánsága teljesült. Diktatúrájának első tíz esztendejében, s kiváltképpen 1804 óta, amikor császárrá proklamálta magát, Napóleon abban a tudatban élt, hogy az, amit megteremtett, nem tartós. Nem volt törvényes örököse, s a császárság jövője bizonytalannak tűnt. A testvérek közti veszekedésektől, családi viszályoktól tartott. Most tehát ez a probléma is megoldottnak látszott.

Párizsban a százegy ágyúlövés örömöt, megkönnyebbülést keltett. Nem azért, mert a nép együttérzett a császár családi örömével, ahogyan ezt a lojális sajtó írta, hanem mert sokan úgy vélték, hogy a trónörökös születése a béke megszilárdulásához fog vezetni.

Franciaország csaknem húsz esztendeje hadiállapotban volt, és a béke vágya, a béke követelése az ország számára parancsoló szükségességgé lett. A régen várt béke, amely évről évre elodázódott, most, 1811 tavaszán, biztosítottnak látszott.

De különös módon most, amikor úgy tetszett, Napóleon valamennyi kívánsága teljesült, amikor elérte mindazt, amire törekedett, a francia monarchia feje napról napra komorabb, mogorvább lett. A Tuilériák palotájában az ünnepélyes fogadásokon -ahol a gazdagságukat versengve fitogtatva összegyűltek a képviselői mind a régi francia arisztokráciának, mind az új császári nemességnek, mind a német trónörökösök, mind a hercegek, mind pedig az olasz arisztokraták - hűvös, kényszeredett hangulat uralkodott. Közszemlére tették itt a fényűzést, a gazdagságot, a pompát. A Habsburg-házból való fiatal császárné trónra lépése óta a császári

udvar teljes egészében visszaállította a régi királyi udvar szokásait és hagyományait. Mária Lujza a nagynénjének, Mária Antoinette-nek a nyomdokain haladt. A fényes táncestélyek .jelmezbálokkal váltakoztak. De ezek a csaknem kényszerű jellegű szórakozások nem voltak vidámak. Ez nemcsak azért volt így, mert Mária Lujzából hiányzott Mária Antoinette gondtalansága, szikrázó könnyelműsége. Helyesen írta Stendhal: „Ezt az udvart, amelyet a becsvágy emésztett, egyáltalán jellemezte a kicsinyes aljasság; ezzel szemben lehangoló unalom uralkodott... A Tuilériákban és Saint-Cloud-ban az ünnepségek elragadok voltak. Csak az olyan emberek hiányoztak onnan, akik tudtak volna szórakozni. Nem nyílt lehetőség arra, hogy valaki fesztelenül viselkedjék, átadja magát a jókedvnek; némelyeket a becsvágy emésztett, másokat a félelem, megint másokat a siker reménye tartott izgalomban.” A császár mogorvává lett, kerülte a beszélgető társakat. Nem hosszú ideig tartózkodott a társaság körében - meghízott, nehézkesen, lassan mozgott, hideg arckifejezéssel, felhúzott komor szemöldökkel úgy tűnt, mintha mindennel elégedetlen volna. Merev, feszült tekintete, ahogy az arcokra szegeződött, mindenkit megdermesztett; megjelenésekor a tréfálkozás megszakadt, a nevetés elhalkult. Hideget és félelmet teremtett maga körül...

De tudta, hogy a bálokon táncolni kell, és azt akarta, hogy mindenki táncoljon. És úgy táncolták a francia négyest, mintha kötelességet teljesítenének, s félve tekintettek a császár mintegy mozdulatlan arcára. Rangok szerint táncoltak: az első párt Neuchátel és Wagram hercege - Berthier - és a császárné alkotta, a másodikat Duroc, a főudvarmester, Friuli hercege Hortenzia királynéval, és így tovább - hierarchikus sorrendben. Azután a lapokban megjelent a közlemény: tegnap a Tuileriákban nagy bált tartottak. A sajtóból ítélve Franciaországban mással sem foglalkoztak, csak francia négyest táncoltak.

Napóleon egyre komorabb lett. Sem a - látszólag - boldog házasság fiatal feleségével, sem az apaság öröme nem adhatta vissza neki azt az életerőt, azt a lobogást, amely még tíz-tizenkét esztendeje olyan vonzóvá tette a tábornokot. Akik közelről figyelhették Napóleon mindennapi életét, azt suttogták, hogy a császár rosszul alszik. Azért beszéltek erről, mert Napóleon azok közé az emberek közé tartozott, akik nemcsak indulataikat, hanem álmaikat is képesek

kormányozni. Ismeretes az az eset, amikor a nagy szellemi erőfeszítést igénylő, nehéz wagrami ütközet alatt Napóleon a csata hevében egy időre átadva a parancsnoklást Berthier-nek, az ágyúdörgés közepette lefeküdt a puszta földön egy prémre, azt mondta, hogy tíz percet alszik, s valóban nyomban elaludt. Tíz perc múlva fölébredt és újra átvette a vezénylést. Az a férfiú, aki akkor tudott elaludni, amikor akart, és felébredt, amikor kellett, most álmatlanná vált.

Különös dolgok történtek vele. Egyszer egy a palotában rendezett fogadás során kiment a vendégek közé, úgy nézett a vendégseregre, mintha nem látná, megállt a terem közepén, szemügyre vett valamit a padlón, amit csupán ő látott, merőn egyetlen pontra szögezve tekintetét. Masséna marsall, hogy a császárt kisegítse, egy kérdéssel fordult hozzá. Napóleon elégedetlenül dörmögött valamit és kiment a teremből.

Mi okozhatta a hatalmas császárnak ezt az oly szokatlan, zaklatott, csaknem komor lelkiállapotát? A császári udvar külső fényűzése, gazdagsága, ragyogása mellett, a határtalan birodalom látszólag végtelen ereje mellett a birodalom belső válságon ment át. A kórtünetek már régóta jelentkeztek. Az első fekete pontok 1804-ben mutatkoztak, ezek 1808-ban szaporodtak, s azóta a válság csak élesedett. 1810—1812-ben Napóleon már nem leplezhette el maga előtt, hogy látszat és lényeg nem azonos.

1811-ben a gazdasági válság eddig soha nem látott erővel tört ki. A kereskedelem nagymértékű csökkenésében, az ipari tevékenység jelentős hanyatlásában, s végül, élelmezési válságban nyilvánult meg.

A két egymást követő év rossz termésének és az 1811. évi gazdasági válságnak a következményeiről nem a kozmetikázott hivatalos jelentések alapján, hanem a kortársak tanúságtételei alapján formálhatunk magunknak képet. A mértéktartó Thi-baudeau, aki jól ismerte a dél-franciaországi állapotokat (1803-tól a Bouche du Rhone département prefektusa volt), leírta a dolgozók nyomorúságos helyzetét, akiket erősen sújtott az éhínség és a drágaság. Marseille-ben a kenyérárak négyszeresére emelkedtek - egy font ára húsz centime-ról hetven-nyolcvan centime-ra -, s általában kenyérhiány volt. Marseille 90 000 lakosa közül több mint

10 000 család, azaz a lakosságnak csaknem a fele, feliratkozott a segélykérők listájára. Az a 10 000 frank, amit a kormány a szegények élelmezésére kiutalt, Thibaudeau kifejezése szerint, csöpp volt a tengerben.

Sem a magánemberek jótékonykodása, sem a hatósági intézkedések nem szüntették meg a nép szörnyű ínségét. „Sok szerencsétlen nem élte túl ezt a kegyetlen időt, amikor az állatok elől kellett elvenni a hulladékot.” Sok más város volt ugyanolyan helyzetben, mint Marseille. 1812-ben az élelmezési válságot enyhítették a jó terméskilátások és a gabona és más élelmiszerek felvásárlói ellen hozott erélyes kormányintézkedések. Mindamellett, különösen a városokban, továbbra is nagy ínség uralkodott. A szigorú kormányellenőrzés alatt álló francia sajtó elleplezte a valóságot. De a francia dolgozó népesség súlyos élelmezési helyzetéről szóló adatok eljutottak a külföldi sajtóba, többek között az orosz sajtóba is. „Sok tartományban [Franciaországban] kötelezték magukat a jómódú emberek arra, hogy minden szegénynek napi egy font kenyeret adnak” - írták az orosz újságok 1812 nyarán. Már korábban, a Franciaországgal való szakítás előtt, ugyanazon év májusában megjelent hírek szerint a francia kormány megtiltotta „mindenféle gabona vagy liszt egy kézben való felvásárlását”, azonkívül tilos volt eladni kenyeret máshol, mint piacokon, meghatározott órákban és napokon.

A kormány a súlyos élelmezési nehézségek folytán kénytelen volt rendkívüli rendszabályokat foganatosítani. 1811 nyarán újból bevezette a jakobinus Konvent rendszabályait: az élelmiszerek árait „maximálta”. Thibaudeau, a nagy tapasztalatú Thibaudeau is nyíltan rámutatott visszaemlékezéseiben arra, hogy a kormány visszatért a jakobinusok 1793-ban folytatott politikájához. Az élelmiszerek szabott árait, a rekvirálásokat, az állam beavatkozását a gazdasági életbe - ezeket a rendkívüli rendszabályokat a gazdasági válság kiéleződése tette szükségessé.

Ám a császárt nem csupán Franciaország és a vazallus államok gazdasági helyzete aggasztotta. Rosszul álltak a dolgok Spanyolországban. Napóleon, dinasztikus előítéleteihez híven, bátyját, Joseph-et, tábornoknak nevezte ki, a Pireneusi-félszigeten működő fegyveres erők főparancsnokának. (Joseph

többre vágyott, generalisszimusz akart lenni, de Napóleon ebbe nem egyezett bele.) Több mint 230 000 főnyi katonaságot kellett Spanyolországban tartania, hogy az államszervezet normális működésének látszatát fenntartsa. Valójában Spanyolországban tovább folyt a népi háború, s Napóleon legjobb marsalljai sem tudták elfojtani. Soult Cádiznál, Suchet Aragónnál, a híres Masséna pedig Fuentes de Onoro mellett szenvedett vereséget. A császár dühöngött. Kifejezésre juttatta Massénával való elégedetlenségét és eltávolította őt a had ügyek vezetésétől. A neves hadvezér kegyvesztett lett. Ezek az intézkedések, éppúgy mint a spanyol nép elleni kegyetlen megtorlások, s mint a bátyjának, a spanyol királynak szóló dorgálások, figyelmeztetések, hiábavalónak bizonyultak. Spanyolországot nem lehetett leigázni, az egész spanyol nép harcolt függetlenségéért és szabadságáért; a háború egy napig sem szünetelt.

Németországban nem került még sor robbanásra, de az érlelődött. Jerome, Napóleon legfiatalabb öccse, a vesztfáliai király, figyelmeztette a császárt, hogy ha háború tör ki, „a Rajna és az Odera közötti területek mind egy átfogó felkelés tűzfészkeivé válnak”. Rapp tábornok azt mondta, hogy „az első katonai kudarc esetén a Rajnától Szibériáig mindenki ellenünk támad”. Olaszországban, amely részben francia tartomány, részben vazallus királyság lett, növelni kellett a helyőrségek állományát, hogy az országban biztosítsák a rendet: már megkezdődött a felszabadító partizánháború. 1811 novemberében Napóleon utasította mostohafiát, Eugéne Beauharnais alkirályt, hogy olaszokból és franciákból alakítson gyorsan mozgó hadoszlopokat, adjon melléjük lovas osztagokat, állítson az élükre tábornokot, s ezek végezzenek a Róma környéki banditizmussal. De mi volt ez a banditizmus? Olasz parasztok, olasz hazafiak franciaellenes partizánmozgalma, akik azért keltek föl, hogy felszabadítsák hazájukat a külföldi elnyomók járma alól. Ugyanilyen, a banditizmus elleni harcot szolgáló katonai alakulatok megteremtésére vonatkozó parancsokat kapott Miollis tábornok Rómában és Elise toszkánai nagyhercegnő.

A hozott intézkedések nem vezettek a várt eredményekhez, s 1812 áprilisában Napóleon újabb utasítást adott Eugéne hercegnek. Azt követelte tőle, hogy vessen véget a Veneto tartomány hegyeiben

fészkelő banditizmusnak.

Nem volt jobb a helyzet más vazallus államokban sem. Több éven át éleződött a konfliktus Napóleon és legfiatalabb öccse, Louis hollandiai király között. Napóleonhoz valamennyi fiútestvére között Louis állt a legközelebb. De ez, miután Hollandia királyává lett, arra meggyőződésre jutott, hogy a francia császár politikája árt annak a népnek, amelynek uralkodója. A makacs és önfejű Louis nem akarta engedelmesen követni bátyja útmutatásait. A konfliktus kiéleződött; végül, 1810-ben Louis lemondott a trónról fia javára. Napóleon nem akarta teljesíteni öccse akaratát, egyszerűen a francia államhoz csatolta Hollandiát. De a hollandiai helyzet nyugtalanította a császárt, s Molitor tábornoknak olyan parancsot adott, hogy ügyeljen a rend fenntartására a francia császárságnak ebben a részében.

A császári sasok továbbra is Párizs fölött lebegtek, az óriási francia birodalom fölött, Európa vazallus államai fölött. Madridtól Varsóig, Hamburgtól Nápolyig a császár szava ellentmondást nem tűrő parancs volt.

Ámde egész Európában - Németországban, Olaszországban, Spanyolországban, Hollandiában, Belgiumban, magában Franciaországban - föld alatti dübörgés hallatszott. A népharag erői titokban gyülekeztek.

Napóleon nem akart számot adni magának mindezen nyugtalanító tünetek igazi jelentőségéről. Igazi értelmüket sokkal később fogta föl - Szent Ilona szigetén, zord magányában, a töprengések óráiban. 1810-1811-ben viszont, amikor dicsősége és hatalma határtalannak látszott, elvakult mindenhatóságától. Csak lehajtott fejeket látott maga előtt; már senki sem mert ellentmondani neki, senki sem mert vitába szállni vele. Maga is leszokott arról, hogy kérdezősködjék, meghallgassa mások véleményét; csak parancsokat adott ki, kemény, követelőző hangon.

Olykor a tisztánlátás perceiben dermesztő félelmet érzett, amelyet mindenütt terjesztett maga körül, s szenvedett a magánytól. „Az országon belül is, kívül is csak azért uralkodom, mert mindenki retteg” - mondotta. Máskor rossz előérzetektől gyötörve keserűen mondotta Molliennek: „Amikor eljő a veszély órája, mindenki

cserben fog hagyni.” S mihelyt véget ért a nap mindent elemésztő gondjaival, s eljött az éjszaka meg a csönd, mindenfelől megrohanták a nyugtalanító kérdések, s Napóleon nem talált választ rájuk. Az álom elkerülte őt a hosszú éjszakai órákban; óriási szobájában fel-alá járkált és újból visszatért ugyanazokhoz a gyötrő kérdésekhez, s újra nem tudta megtalálni azokat a megoldásokat, amelyek elhárították volna a homályosan sejtett veszélyt.

Feltehetően 1811-től, talán már 1810 végén felmerült az Oroszország elleni háború gondolata. Tény, hogy 1811 februárjában a pétervári udvarnál már kialakult az. a vélemény, hogy a háború valószínű, sőt közeli. Ez a gondolat nem öltött határozott formákat, s még maga Napóleon is nehezen fogadta el. Mihelyt felmerült, ebbe a magától értetődő kérdésbe ütközött: minek, miért, kinek kell az Oroszország elleni háború? (Még Savary is, aki igyekezett igazolni Napóleon valamennyi cselekedetét, kénytelen emlékirataiban beismerni, milyen zavart és háborgást idéztek elő Franciaországban az erről a háborúról szóló hírek. Beismeri, hogy a Moszkva elleni hadjárat gondolatát a hadseregben senki sem támogatta, kivéve a nemesi ifjúságot; ez töltötte be az összes törzskari tisztségeket, és könnyelműen azt remélte, hogy ebben a hadjáratban kitünteti magát és majd szórakozik. Ezt a felelőtlen hangulatot, mint Savary mondja, csupán a fiatalok közt népszerűséget hajhászó Murat táplálta.) Valóban, hogyan indíthatott háborút Oroszország ellen az a politikus, aki kijelentette, hogy Franciaország egyetlen szövetségese csakis Oroszország lehet? Mi okból? Mi célból?

Amikor 1811-ben elterjedtek az Oroszországgal való háború lehetőségéről szóló hírek, ezek általános, bár természetesen elfojtott felháborodást keltettek: minek, kinek kell ez a háború? Maga Napóleon a háborúra való felkészülés időszakában időnként felismerte ennek szükségtelenségét, sőt talán végzetes mivoltát. 1810. július 1-én ezt mondta Caulaincourt-nak: „Nem akarom, hogy sorsom Oroszország homokpusztáiban végződjék.” Nemegyszer mondotta, hogy emlékszik XII. Károly svéd király sorsára, hogy nem akar új Poltavát. Pasquier ezt állította: „Tudatában volt annak, milyen veszélybe rohan.” Ez helyes megfigyelés, sok minden alátámasztja. De igyekezett a nyugtalanító gondolatokat elfojtani, s a Caulaincourt-ral folytatott vitákban nemcsak beszélgetőtársát,

hanem önmagát is meggyőzni.

Napóleon 1811 — 1812. évi politikáját elemezve szembeötlő, mennyire ingadozott.

1811. június 16-án ezt mondta: „Remélem, a kontinensen nem fogjuk megszegni a békét." Azt bizonygatta Caulaincourt-nak, hogy nem akar háborút. Ugyancsak 1811-ben újból visszatért az angliai fegyveres partraszállás gondolatára. Leveleket írt Decrés grófnak, a tengerészeti miniszternek, ifjúkori bajtársának. Felvetette előtte a Brit-szigeteken való fegyveres partraszállás sürgős előkészítésének kérdését. (Az irodalomban olykor találkozhatunk azzal a véleménnyel, hogy már Champagny 1810. márciusi jelentése lényegében megjósolta az Oroszországgal való háborút. Ezzel aligha érthetünk egyet; Champagny jelentése, nézetem szerint, azt bizonyítja, hogy 1810 tavaszán Napóleonnak semmiféle határozott tervei nem voltak.) Ezek a tétovázások, ez a habozás a különféle változatok és tervek között azt bizonyítják, hogy Napóleonnak nem voltak világos elképzelései a jövőről. Háború Oroszország ellen? Értelmetlen, végzetes lett volna, s maga Napóleon később, Szent Ilona szigetén beismerte, hogy az Oroszország elleni háborúval végzetes hibát követett el.

De akkortájt is, amikor az oroszországi háború előkészítésének útjára lépett és már óriási inváziós hadsereg megteremtésén munkálkodott, állandóan kételyek fogták el, folyvást töprengett. 1811 nyarán visszahívta Pétervárról Caulaincourt-t. Valószínűleg Caulaincourt maradt egyike azon keveseknek, akiknek a véleményére Napóleon még adott; a többieket meg sem hallgatta. Caulaincourt utóda Péterváron Lauriston tábornok lett. Ez a kinevezés Napóleon azon meggyőződésének volt köszönhető, hogy Sándor megbabonázta, megbűvölte Caulaincourt-t, s ez már képtelen az ő, Napóleon érdekeinek védelmére.

Caulaincourt-t Párizsba visszatérve fogadta a császár. Napóleon feltette a nagykövetnek a fő kérdést: készül-e háborúra Oroszország Franciaország ellen? Ezt lehetetlen volt tagadni. De Caulaincourt a meggyőződés teljes hevével igyekezett bebizonyítani, hogy az Oroszország elleni háború esztelenség lesz, hogy Franciaország számára lehetetlen és semmi sem teszi szükségessé. Természetesen fennáll közöttük számos vitás kérdés, kezdve Lengyelországon, a

kontinentális blokád problémáin, a francia csapatok jelenlétén Danzigban és Kelet-Poroszországban, amit Pétervár Oroszország elleni fenyegetésnek fog fel, de mindezek részletkérdések, amelyekre található kölcsönösen elfogadható megoldás. Caulaincourt igyekezett bebizonyítani, hogy 1. Sándor nem fogja elsőnek kirántani a kardot a hüvelyéből. De ha Napóleon megtámadja Oroszországot, ez vég nélküli háborúhoz fog vezetni. És elmondta a cár oly sokszor ismételt kijelentését: visszavonul Kamcsatkáig, de nem békül ki hódítókkal.

Mialatt Caulaincourt beszámolt, Napóleon elismételte „még egyszer, hogy nem akarja a háborút, sem Lengyelország restaurálását".

De vajon azt jelentette-e ez, hogy hajlandó lemondani a katonai készülődésről és békejobbot nyújtani Oroszországnak? Természetesen nem. Külsőleg minden a régiben maradt. Sándor és Napóleon, amikor, mint korábban, levelet váltottak egymással, ezt írták: „Felség, testvérem" - s minden alkalommal hangoztatták egymás iránti mélységes tiszteletüket és baráti érzelmeik változatlanságát. Az orosz lapok tiszteletteljes hangon adtak hírt I. Napóleon császári és királyi felsége minden szerepléséről, különösen szívesen tették közzé a felséges szónok azon beszédeit, amelyekben az megbélyegezte „mindazt a bajt, amelyet zendülések okoztak". Mint a lapok közölték, 1812. február 24-én Moszkvában „császári francia színészek első ízben fogják előadni a »Cinná«-t-Corneille ötfelvonásos tragédiáját", és a híres Mademoiselle George fogja játszani Emília szerepét. Minden ment a maga útján.

Az Oroszország elleni háborút nemcsak Caulaincourt helytelenítette. Senki sem akarta. Napóleon környezetében senki nem akadt, aki ezt a tervet támogatta volna.

Fouché visszaemlékezéseiben azt írja, hogy 1812 elején, amikor már teljes gőzzel folytak az Oroszország elleni hadjárat előkészületei, ő merészkedett benyújtani a császárhoz egy emlékiratot, amelyben óvta a háborútól.

E viharos korszak összes politikusai közül Fouché a legkevésbé

hitelt érdemlő. Visszaemlékezéseit mint történelmi forrást igen kritikusan kell fogadni. Fouché verziója szerint ő nemcsak emlékiratot nyújtott be a császárhoz, hanem audienciát is kieszközölt magának nála. Fouché írásban is, szóban is könyörgött Napóleonnak, hogy álljon meg, mondjon le erről a háborúról, amely beláthatatlan következményekkel járhat. Fouché, mint írja, figyelmeztette a császárt, hogy egy világmonarchia megteremtésének gondolata - Oroszország meghódítása útján - csak „ragyogó álomkép". „Felség, könyörgöm, Franciaország érdekében, Felséged dicsősége érdekében, Felséged biztonsága és a mi biztonságunk érdekében, dugja vissza a kardját hüvelyébe, gondoljon XII. Károlyra."

Napóleon végighallgatta Fouchét; mint a volt rendőrminiszter állítja, különösképpen mert már értesült mélységes titokban készített memorandumáról. Fouché érveit a császár elvetette. „Házasságom óta azt állítják, hogy az oroszlán alszik; tudják meg, valóban alszik-e... Hat vagy nyolc hónap múlva látni fogja, mit érhet el egy mély koncepció, működésbe hozott erővel egyesülve... Nyolcszázezer emberre volt szükségem, s ezek megvannak; egész Európát vezetni fogom..." Még egyszer ismétlem: Fouché elbeszélése kritikai ellenőrzést igényel; arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy visszaemlékezései 1824-ben kerültek kiadásra. Mindamellett valószínűtlen, hogy ez az epizód merő kiagyalás. Figyelmet érdemel, mint újabb bizonyítéka annak, milyen mélységes nyugtalanságot keltett a napóleoni Franciaország elitjének körében az oroszországi hadjárat terve.

A Caulaincourt-ral való beszélgetés után Napóleon feltehetően elgondolkozott. Szükségképpen nyugtalanító, belső kételyei támadtak.

Tudatában kellett lennie annak, hogy lényegében nincsenek mély, valóban fontos okok a két állam közötti háborúra. „Ha kénytelen leszek háborút viselni önök ellen - mondta 1810 augusztusában Alekszej Kurakin hercegnek [a nagykövet fivérének] -, akkor teljesen akaratom ellenére fogok négyszázezer főnyi katonaságot északra vinni, minden cél nélkül vért ontani, anélkül, hogy ettől bárminő előnyt várnék!" Ezek nemcsak az ellenfél megtévesztését szolgáló frázisok voltak. Természetesen mindkét fél leplezte katonai

előkészületeit és álcázta szándékait. De ezek a szándékok valóban homályosak voltak és nem voltak véglegesek.

1809-től a kölcsönös nézeteltérések, elégedetlenség, gyanakvások gyors ütemben halmozódtak föl. A kölcsönös szemrehányások tárgyát alkotó számos kérdés között Napóleon számára a legnagyobb jelentősége annak volt, hogy Oroszország megszegte a kontinentális blokádot, Sándor számára pedig a lengyel kérdésnek, vagyis az attól való félelemnek, hogy Lengyelországot francia égisz alatt helyreállítják. A két ország népeinek létérdekeit sem ez, sem az nem érintette. Ám a két birodalom autokratikus rezsimjeinek viszonyai között a két uralkodó közti félreértések s éppenséggel nézet-eltérések gyorsan átnőhettek a két állam közötti konfliktusba.

A gyanakvás, a kölcsönös bizalmatlanság mindkét fél részéről háborús készülődéshez vezetett, ez pedig tovább hevítette a politikai légkört. Mindegyik fél igyekezett a másikat megelőzni a háborús előkészületek terén. A konfliktus, amely, mint Napóleon mondta, „semmiségek” miatt kezdődött, észrevétlenül komoly veszélybe nőtt át.

Metternich, aki a Mária Lujzával kötött házasság óta gyakori vendég lett a császári palotában, állandóan olajat öntött a tűzre. Az osztrák diplomatának talán legvitathatatlanabb tehetsége a rafinált hízelgés volt. Talleyrand, aki maga is jól értett ehhez a mesterséghez, tiszteletteljesen mondotta Metternichről: „Értett ahhoz, hogy simogassa az oroszlán sörényét.”

Ausztria annyi veresége után az orosz fegyverek győzelmeit a Törökország elleni háborúban Metternich csaknem személyes sértésnek érezte. „Európának egy félelmetes ellensége van - ez Oroszország... csakis Napóleon császár fékezheti meg” - tüzelte Napóleont a „Nyugat megmentésére” biztatva. Metternich a maga hazudozásainál és képmutatásánál is több reményt fűzött az osztrák hercegnő varázsához, aki a császár szeretett hitvese lett. A boldog házasságot Metternich sietett kiegészíteni Bécs és Párizs szoros politikai szövetségével. Az osztrák-francia szövetségnek a francia-orosz szövetség romjain kellett volna felépülnie.

De Metternichnek nem sikerült az „oroszlánt megszelídíteni”. Napóleon nem volt olyan együgyű, hogy holmi Metternich az

orránál fogva vezethette volna. Értésére adta az osztrák diplomatának, hogy Mária Lujza értékeinek és Ausztria politikai érdekeinek semmi közük egymáshoz.

Metternich számításaitól függetlenül Napóleont magát is nyugtalanították a török-országi háborúban elért orosz sikerek és a háború győzelmes befejezésének perspektívái. Ezért siettette a háborús felkészülést.

Napóleon ingadozott... S mégis rászánta magát. 1811-től kezdve készült az Oroszország elleni háborúra, s szokása szerint ezt a felkészülést a leggondosabban folytatta, a nagyszabású terv valamennyi részletébe elmerülve. Elképzelése szerint a koalíció gondolatát visszájára kellett fordítani: Oroszország ellen kellett mozgósítani egész Európát, valamennyi vazallus államot. Sikerült szövetségi megállapodásokat kötnie Poroszországgal és Ausztriával, amelyek értelmében e két állam köteles volt katonaságot adni. Kötelezte a Rajnai Szövetséghez tartozó uralkodókat arra, hogy adjanak katonaságot a „nagy hadseregnek". Sok mindent elért. Mindamellett az Oroszország elleni háború diplomáciai előkészítésében a legfontosabb ponton elszámította magát. Napóleon elgondolása szerint Oroszország kezét elsősorban délen és északon kellett volna megkötni. Ezt a feladatot voltaképpen könnyűnek vélte. Délen csupán Törökország tevékenységét kellett aktivizálni, arra késztetni a törököket, hogy erélyesebben folytassák hadműveleteiket. Északon Svédországot kellett bevonni a keleti szomszédja elleni háborúba, azzal a csábítással, hogy visszakapja a nemrég elvesztett Finnországot. Napóleon számításai szerint ez utóbbi terv végrehajtását megkönnyítette, hogy 1810 őszétől kezdve a trónörökös és a svéd politika tényleges vezetője Bernadotte, Napóleon marsallja lett. Bonaparte brumaire időszaka óta gyanakvással viseltetett Bernadotte iránt. De azóta sok minden megváltozott, Bernadotte a császártól megkapott mindent: marsallbotot, Pontecorvo hercege címét, s végül, a svéd trónt. Napóleon nem felejtette el, hogy a svéd trónörökös felesége - a jövendőbeli királyné - az ő egykori szerelme, Désirée Clary. Bernadotte, gondolta Napóleon, valamit ki fog csikarni, fel fogja verni az árat, de lényegében teljesíteni fogja a császár utasításait.

Napóleon tévedett. Bernadotte, e ravasz gascogne-i, a svéd

fővárosban igen hamar tájékozódott. Persze, továbbra is biztosította Napóleont odaadásáról és hűségéről. Ámde - ahogy azt Csernisev Stockholmból közölte - Bernadotte már 1810 decemberében kijelentette, hogy nincs más kívánsága, mint az, hogy a cár bizalmát kiérdemelje. „Mindig számíthat rám” - felelte neki Sándor, hangoztatva azon „őszinte vágyát, hogy barátok legyenek”. A szavakról hamar áttértek a tettekre. Finnország helyett Sándor felajánlott valamit, ami még súlyosabban esett a latba - Norvégiát. E realista alapon barátságuk pompás színekben virult. Természetesen megkapta a kellő ideológiai tollazatot. „... A feladat abban áll, hogy felélesszük a liberális eszméket Európában és megóvjuk a barbárságtól...” - írta Sándor új svédországi barátjának és szövetségesének. Az újdonsült barátoknak ezek a kölcsönösen emelkedett hangú bizonykodásai elég sajátszerűek voltak. A svéd trónörökös környezetében észrevették, hogy makacsul ellenáll annak, hogy orvosai megvizsgálják. Ennek oka hamar kiderült és széles körben ismeretessé vált. A jövendőbeli király melle tetoválva volt. „Halál a királyokra és a zsarnokokra” - ez a kitörölhetetlen szöveg maradt rajta jakobinus ifjúsága napjaiból. Ámde I. Sándor, akinek a fülébe természetesen eljutottak ezek a hírek, értett ahhoz, hogy ne lássa és ne hallja meg azt, amit nem kell. Az orosz uralkodó igen barátságos magatartást tanúsított az egykori jakobinus irányában. 1812 áprilisában a cár kifejezésre juttatta „mély megelégedését a két állam szövetségét megszilárdító tartós és sokat ígérő kötelékekkel...” Napóleon svédországi tétje elveszett. Csaknem ezzel egyidejűleg, 1812. május 16-án M. I. Kutuzov Bukarestben aláírta a békeszerződést Törökországgal. Sándornak a jobb keze is, a bal keze is, amelyeket Napóleon meg akart kötni, szabad lett. Az 1812-es hadjárat diplomáciai története Napóleonra nézve nagy balsikerekkel kezdődött.

Mi több, az igen körültekintő felkészülés ellenére a szorosan vett katonai téren is elmaradtak a fényes győzelmek. Amikor Napóleon elkezdte az 1812-es hadjárat előkészítését, nemcsak hogy nem volt általános stratégiai terve, hanem azt az alapvető kérdést sem tudta eldönteni, hogy mi lesz a háború színtere, hol fognak folyni a hadműveletek, hová és milyen messzire kell mennie a francia hadseregnek ahhoz, hogy győzelmet arasson Oroszország fölött.

Hogyan történhetett meg ez? Ennek magyarázata mindenekelőtt

abban rejlett, hogy Napóleon az utolsó pillanatig ingadozott a tekintetben, meg kell-e indítani ezt a háborút vagy sem; nem volt biztos benne. Reménykedett abban, hogy a fenyegető előkészületek megijesztik Sándort, hogy a cár nem fog kitartani, engedményeket fog tenni, és ezzel ő erkölcsi és politikai győzelmet fog aratni. Másrészt abban is bizonytalan volt, hogy meddig tartson a háború és milyen messzire nyomulhat elő a francia inváziós hadsereg. Figyelmet érdemel, hogy az egyik első hivatalos dokumentumban - a „nagy hadsereghez” intézett 1812. június 22-i felhívásában - a főparancsnok ezt írta; „Katonák! A második lengyel háború megkezdődött!” Ez a háború Napóleon számára nem mint orosz háború kezdődött, hanem a második lengyel háború volt, az 1807. év ismétlése. Mint a katonai erők elosztására vonatkozó rendelkezései mutatják, azt várta, hogy az orosz csapatok bevonulnak a Varsói Nagyhercegségbe, s eredeti elképzelése arra épült, hogy a döntő csaták a háború kezdeti szakaszában fognak lezajlani. Ő és környezete mindenképpen arra számított, hogy a háború rövid ideig fog tartani. (Joséphine július 28-án leányának, Hortense-nak, egy Eugéne-től kapott levélre hivatkozva, ezt írta: „Mindenki abban reménykedik, hogy a hadjárat nem lesz hosszú. Bár beválna ez a remény!”) A háború elején a francia parancsnokság egyetlen hivatalos dokumentumában sem található semmiféle említés Moszkváról. Az Orosz Birodalom mélyébe való behatolás gondolatát Napóleon eredetileg kizárta.

Szimptomatikus az is, hogy Napóleon, amikor hadjáratot indított Oroszország ellen, szándékosan lemondott a független Lengyelország helyreállításának tervéről. A lengyel vezetők állhatatosan tanácsolták neki, hogy ezzel kezdje: proklamálja a független Lengyelország megalakítását, és azonnal szerezze meg az összes lengyelek támogatását az Orosz Birodalommal szemben. A császár, bár nem akart összeveszni a lengyelekkel, mégsem tette meg ezt a lépést. A lengyelek, a lengyel kérdés 1812-ben merőben utilitarisztikus szempontból érdekelte: fel akarta használni a Varsói Nagy-hercegséget mint támaszpontot a támadó hadműveletek kibontakoztatására, és mennél nagyobb mértékben és hatékonyabban fel akarta használni e téren Poniatowski fegyveres erőit. A lengyeleket voltaképpen kijátszotta: szívesen tett nekik

ígéreteket a jövőre vonatkozóan, különféle terveket agyait ki, amelyekkel meg akarta győzni őket szándékainak komolyságáról. Valójában nem kívánta a lengyel kérdés gyökeres megoldását, mégpedig nem csupán azért nem, mert ez nem lett volna ínyére Ausztriának és Poroszországnak, hanem azért sem, mert ki akart rekeszteni mindent, ami lehetetlenné tette volna a továbbiakban az orosz monarchiával való kibékülést.

Napóleon „nagy hadserege", miután akadály nélkül átkelt a Nyemenen és sehol nem ütközött ellenállásba, az Orosz Birodalom belseje felé vonult. Június 25-én elfoglalta Kovnót, június 28-án pedig bevonult Vilnába.

Az 1812. évi francia inváziónak és a honvédő háborúnak a történetét számos munkában megírták a forradalom előtti orosz, majd a szovjet történészek. Itt csupán az olyan nemrégiben megjelent alapvető munkákat említjük meg, mint J. V. Tarle, P. A. Zsilin, és L. G. Beszkrovnij munkái, amelyek monografikusan tárgyalják a témát. Felhívjuk az olvasó figyelmét ezekre az érdekes kutatásokra, mivel jelentős mértékben elősegítik olyan események megértését, amelyeknek óriási jelentőségük volt Európa sorsa szempontjából, s mivel megalapozottan vetnek el a történelmi irodalomban elterjedt számos verziót és téves nézetet. Itt csupán röviden ismertetjük az események menetét, korántsem tűzve magunk elé azt a feladatot, hogy teljes képet nyújtsunk az 1812. évi hősi époszról.

Mint már fentebb mondottuk, Napóleon igen gondosan készítette elő a hatalmas, s úgy tűnhetett, legyőzhetetlen inváziós hadsereget, a legalaposabban átgondolta az óriási katonai gépezet egyes alakulatainak elosztását, de nem volt ugyanilyen kidolgozott és akár csak saját maga előtt is világos terve az ezt követő hadműveletekre vonatkozóan. Három nap alatt erőltetett menetben megtette a Nyemen partjától Vilnáig vezető hosszú utat, azután tizennyolc órán át tartózkodott ebben a városban. Miért? Mi ebben a logika? Hiszen a háború első napjai gyors, csaknem villámszerű előnyomulásának előnyei elvesztek. Igaz, Davout hadteste sikeresen nyomult előre és elfoglalta Minszket, de Napóleon hiába várta Jérome ugyanilyen gyors előnyomulását azt remélve, hogy ez utóbbi utoléri Bagrationt. Jérome nem teljesítette ezt a feladatot, s ezért Napóleon

megharagudott rá és a vesztfáliai királyt alárendelte Davout marsallnak. De a katonai számításokban ezen előre nem látott tévedések mellett a támadás ütemének lelassulása nyilván hibás politikai elgondolásokban leli magyarázatát.

Napóleon helytelenül értelmezte azt a tényt, hogy Balasov tábornok Sándor üzenetével megjelent a francia hadsereg főhadiszállásán. Sándor részéről ez csupán manőverezés volt; Napóleon viszont Sándor gyöngeségének bizonyítékát látta benne; olyan illúziókba ringatta magát, hogy az ijedt és fejvesztett cár ha nem ma, hát holnap újból békét fog kérni. Ezek a téves számítások a továbbiakban is meghatározták Napóleon akcióit.

Látni kell azt is, hogy Napóleon az általa indított háborúban minden tettét, minden számítását kizárólag a cárral való majdani megegyezésre építette. Az 1812. évi háborúból teljesen kiküszöbölte a társadalmi háború stratégiáját, azt az irányvonalat, hogy az elnyomottakat és az elégedetleneket a maga oldalára vonja, amelyet korábbi hadjáratokban - például 1796-ban - nagymértékben érvényesített. Napóleon, amikor bevonult abba az országba, ahol még nem szűnt meg a jobbágyrendszer, ahol negyven évvel korábban a Pugacsov vezette nagy parasztháború megrázkódtatta a feudálisabszolutista állam alapjait, Napóleon nem próbálta meg és nem akarta megnyerni magának a parasztokat. Olyan mértékben uralkodónak, úrnak érezte magát, annyira megvetette már a „csőcseléket”, hogy viszolygott attól, hogy közvetlenül a néphez forduljon, és nem tartotta lehetségesnek, hogy a felszabadítandó parasztokat szövetségesként a maga oldalára vonja.

Mi több, arra sem tudta rászánni magát, hogy a cári hatalom ellen csatasorba állítsa a nem orosz népeket - a litvánokat, a letteket, az észteket, a finneket. Még a lengyeleknek sem merte megígérni függetlenségük teljes helyreállítását, holott régóta felhasználta őket önző céljaira. De ez nem is lehetett másként. Vajon felhívhatta-e Napóleon a népeket nemzeti-felszabadító felkelésre, amikor ő maga kegyetlenül elfojtotta a nemzeti mozgalmakat óriási birodalmában és a vazallus államokban, s öt esztendeje tűzzel-vassal próbálta pacifikálni a spanyol népet?

Most mint hódító, mint agresszor vonult be egy idegen országba, csakis a szuronyok erejére számítva. Ez agresszió volt, minden

ideológiai mez nélkül, semmivel sem leplezett, durva agresszió, amely csupán az erő diadalától remélte igazolását. Mindegyik fél afféle manifesztummal - a hadsereghez intézett felhívással - kezdte a háborút. Mit mondhatott Napóleon? Milyen magyarázatát adhatta az általa indított háborúnak? Nem volt mondanivalója, s csaknem misztikus megfogalmazásokhoz folyamodott: „A végzet el fogja sodorni Oroszországot; sorsa be fog telni.” Nem figyelemre méltó-e, hogy Sándor cár, az önkényuralkodó, a zsarnok, a jobbágyok birodalmának korlátlan ura, e tartalmatlan frázisokkal szemben konkrétabb és legalábbis látszólag haladóbb szellemű felhívást adott ki: „Harcosok! Ti a hitet, a hazát, a szabadságot védelmezitek!” Vajon akár tíz évvel korábban, a XIX. század elején feltételezhette volna bárki is, hogy az a politikus, aki megfogadta, hogy a köztársaságot és a szabadságot szolgálja, még ezeket a szavakat is kerülni fogja, az orosz egyeduralkodó pedig, védekezve Napóleonnak a birodalma ellen törő megszámlálhatatlan seregei ellen, pajzsként ezt a nagy szót fogja emelni ellenük: szabadság?

Minden megváltozott, minden mintegy fonákjára fordult, s ebben a háborúban, amely 1812 nyarának legrövidebb éjszakáján kezdődött, az első órától kezdve minden a legvilágosabban körvonalazódott. Napóleon óriási, az akkori méreteket tekintve egyedülálló hadserege, amely betört egy tőle távoli országba, az erőszak, az agresszió és a leigázás hadserege volt. Fekete felhőként közeledett, készen arra, hogy mindent hamuvá változtasson, mindent megsemmisítsen. A földje védelmére kelt nép, mind a hadsereg képében, mind parasztjai képében, akik felgyújtották kunyhóikat és szerény javaikat, nehogy bármi is az ellenség kezére jusson, s beálltak a partizánok közé, mind pedig hadvezérei képében, akik vezették a nehéz védelmet a hódítók túlsúlyban levő erői ellen - mindezek számára, egész Oroszország számára ez a háború igazságos, népi, valóban honvédelmi háború volt.

Egész Európa, az egész világ lélegzetét visszafojtva, feszült figyelemmel követte az óriások Oroszország végtelen térségein folyó harcát. Azt, ami ott történt, eleinte nehéz volt világosan megérteni és megítélni.

A „nagy hadsereg” fő erői, élükön Napóleonnal, július 16-án

indultak el Vilnából, és gyors menetben vonultak kelet felé Glubokoje-Osztrovno-Vityebszk irányába. A hadsereg egy előtte ismeretlen vidéken járt; a nem éppen széles utakat mindkét oldalról sűrű, áthatolhatatlan erdő szegélyezte. A hadsereg, úgy tűnt, néptelen földön vonul át; útjában üres falvakat és településeket talált, ahol kihalt házak sötét szemei fogadták; sehol sem szállt föl füst a kéményekből; a helybeli lakosok elköltöztek otthonaikból; felégették a folyókon a hidakat, elhajtották jószágukat, megsemmisítettek mindent, ami az ellenség zsákmányává válhatott volna. S ami a fő, a francia hadseregnek minden igyekezete ellenére sem sikerült szembekerülni és összecsapni az orosz hadsereggel.

Jóllehet Napóleonnak nem volt pontos terve az egész hadjáratra vonatkozóan, jól tudta, mire kell törekednie a vezetése alatt álló hadseregnek. Fontos volt, hogy kihasználja azt az óriási, nyomasztó fölényt, mellyel a fegyveres erők tekintetében a hadjárat elején rendelkezett. Ezért a legelső napokban, lehetőleg a határhoz közel eső övezetben, döntő ütközetre kellett kényszerítenie az oroszokat; meg kellett semmisítenie az orosz hadsereget és megtörnie az oroszok ellenállását. Ám ezt a tervet az orosz seregek manőverei meghiúsították.

A Barclay de Tolly vezénylete alatt álló 1. hadsereg, amely eleinte Kovno-Vilno körzetében volt elhelyezve, és a Bagration parancsnoksága alatt álló 2. hadsereg, amely a Nyemen és a Bug között állt, az ellenfél óriási számbeli fölénye miatt kezdett visszavonulni az ország belsejébe. Ez volt az egyetlen helyes taktika, s ezt mindkét orosz hadsereg mesteri módon hajtotta végre.

Miután nem sikerült a hadjárat elején ütközetet rákényszeríteni az oroszokra, Napóleon megpróbálta Barclay és Bagration hadseregeit különböző oldalakról bekeríteni és külön-külön megsemmisíteni. Ez sem sikerült neki. Barclay is, Bagration is, ügyesen manőverezve, visszavetve a francia előhad keményen támadó alakulatait, el tudták hárítani a támadást és egyesítették hadseregeiket Szmolenszknál. Barclay de Tolly vette át az egyesült seregek parancsnokságát és parancsot adott arra, hogy folytassák a visszavonulást keletre.

A külső szemlélő úgy vélhette, hogy a francia hadsereg sikeres

offenzívát folytat, az oroszok pedig állandóan visszavonulnak és nyilvánvalóan elvesztik a háborút. Napóleon világgá kürtölte sikereit. Metternich, aki Franciaországot is, Oroszországot is becsapta, de a fő ellenséget mégis Oroszországban látta, 1812 őszén nem tudta leplezni kárörömét: „... A birodalom legszebb és leggazdagabb tartományaiból való kényszerű kivonulásban, Moszkva hallatlan pusztulásában csak a zavar és a gyöngeség jeleit látom... csak Oroszország európai létezésének elveszését látom... Sándor cártól semmiféle szilárdságot nem várok... Tagadom annak lehetőségét, hogy ugyanazok az emberek, akik az államot a pusztulás szélére sodorták, képesek kimenteni azt ebből a helyzetből.” Ezt állította 1812. október elején a híres osztrák politikus, akit sok kortársa Európa egyik legkiválóbb államférfiának tartott.

És ha már „Európa legkiválóbb államférfia” úgy vélekedett, hogy Oroszország a pusztulás szélén áll, akkor vajon felfoghatták-e másként az orosz seregek állandó, csaták nélküli visszavonulását az egyszerű orosz emberek, akik kénytelenek voltak elhagyni szülőföldjüket, ahol apáik és nagyapáik éltek? Lev Tolsztoj a „Háború és béke” harmadik kötetében azzal a csodálatos adottságával, hogy megértse a nép gondolatait és érzéseit, megrendítő képet rajzolt arról, milyen 1812. július végén Szmolenszk lakosainak lelkiállapota - az egyszerű parasztoké, a szolgáló nemességé, a por lepte, izzadt tiszteké, a kormányzóké, Andrej hercegé. „Odajuttattak, hogy elpusztulhatunk mind...” - mondta hevesen Alpaticsnak egy ismerős nemes, és ezek a zavart és felháborodott szavak kifejezték mindazoknak a - hangosan ki nem mondott - véleményét, akiknek át kellett élniük a visszavonuló hadsereg nyomán menekülő nép keserűségét, megalázottságát, bajait.

De bármennyit szenvedtek is az oroszok, maga Napóleon és legközelebbi harcostársai fokozódó nyugtalansággal figyelték ennek a szokatlan hadjáratnak a menetét. Napóleon nem titkolhatta önmaga előtt, hogy a háború egészen másképpen folyik, mint ahogy azt elképzelte. Mennél jobban visszavonultak az oroszok az ország belsejébe, nyomon követve a francia hadsereg által, annál nyilvánvalóbbá vált Napóleon előtt, hogy nem ő kényszeríti rá az ellenfélre az akaratát és nem ő határozza meg a háború jellegét és

formáját; úgy kellett cselekednie, ahogyan ezt a visszavonuló orosz seregek akarták.

Napóleon látta, hogy a hadsereg, amely egy hónapja még legyőzhetetlennek látszott, egyre gyöngébb. Létszáma nemcsak azért apadt, mert ahogy a közlekedési vonalak hosszabbodtak és a front is jobban elnyúlt, mindenütt helyőrségeket kellett hátrahagyni és így az erők szétforgácsolódtak. A hadsereg azért is fogyott, mert sok idegen katona és fiatal francia újonc nem viselte el a végtelen menetelések nehézségeit. A hadsereg fegyelme jelentősen meglazult, amikor az idegen országban a katonák a népesség által elhagyott falvakba és városokba bevonultak és nem voltak ellátva élelemmel, fosztogatni és martalóckodni kezdtek.

Az orosz sajtóban közlemények jelentek meg arról, hogy a francia hadseregben elhullanak a lovak az erőltetett menetelések és takarmányhiány következtében. „Az emberek ugyanilyen élelmiszerhiányban szenvednek."

Ezek nem az ellenfél kiagyalásai voltak. Thibaudeau elbeszéli, hogy egy - nem postán érkezett, (tehát cenzúrázatlan) - 1812. augusztus 12-i levél erről adott hírt: „A hadseregben éhen halnak az emberek is, a lovak is. Az oroszok gondoskodnak arról, hogy semmi se maradjon utánuk." „A hadsereg, bár nem kerül sor komoly összecsapásra az ellenséggel, apad: abból a 400 000 katonából, aki átkelt a Nyemenen, Vityebszkbe csak 255 000 jutott el." Napóleon tisztában volt azzal, hogy mennél mélyebbre hatol a hadsereg az ország belsejébe, annál több lesz a nehézség és a veszély. Vityebszkben Napóleon indulatosan felkiáltott: „Nem fogjuk megismételni XII. Károly esztelenségeit"; 1812-ben egy percre sem feledkezett meg a szerencsétlen svéd király elrettentő példájáról. Mi hát a teendő? Várakozni? Tétlenül ülni? A katonai tapasztalatok azt sugallták, hogy a tétlenség - pusztulás. Tehát előre kell menni és megkísérelni az oroszokat ütközetre kényszeríteni. Mégis kénytelen volt bevallani önmagának, hogy a manőverezés művészetében az oroszok különbnek bizonyultak nála, a manőverezés elismert mesterénél. Bagration kijátszotta Davout marsaik, az auerstedti győztest, Vityebszknél Barclay kijátszotta Napóleont: veszteségek nélkül vonult el, s a nagy hadvezér továbbra is az előtt a nagy dilemma előtt állt: hova menjen?

Napóleon több mint két hetet töltött Vityebszkben, kétségek fogták el, nem tudta, mire határozza el magát. Sőt, egy ideig arra gondolt, hogy parasztlázadást szít fel - Eugéne Beauharnais-hoz intézett augusztus 5-i levelében ezt kérte: „Tudassátok velem, milyen rendeletekre és proklamációkra van szükség ahhoz, hogy Oroszországban a parasztok között lázadást szítsunk és tömörítsük őket.” Ám később nem tért vissza erre a gondolatra; mint egyeduralkodó, visszariadt az ilyen szövetségesektől.

1812. december 20-án a Szenátusnak küldött üzenetében ezt írta: „Fellázíthatnám a népesség nagy részét, ha proklamálnám a parasztok felszabadítását, sok falu kérte ezt tőlem, de lemondtam erről a lépésről.” Tolsztoj, amikor leírta a „Háború és béké”-ben a boguesarovi parasztok közt fellángoló zendülést, megmutatta, hogy a parasztmozgalmak számára elő volt készítve a talaj. Napóleon nem akart élni ezzel a lehetőséggel. Végül is, tétovázások után úgy döntött, hogy tovább nyomul előre, s Szmolenszknél döntő ütközetre kényszeríti az oroszokat. Amikor közölte elhatározását a marsallokkal, ezek, most első ízben, megkockáztatták, hogy kifejezzék ellen-véleményüket. Berthier, Duroc, Caulaincourt és főképpen Davout - a hadsereg főintendánsa - valamennyien igyekeztek bebizonyítani a császárnak, hogy a végtelen nagy ország belsejébe való további behatolás végzetes lehet.

A legmeglepőbbek Duroc ellenvetései voltak. Bonaparte régi harcostársa, jelenleg. Friuli hercege, politikai és katonai kérdésekben hallatlanul megbízott Napóleonban. Duroc mindenkinek ezt mondta: „A császár jobban ért hozzá nálunk.” S ha a hűséges Duroc nem értett egyet Napóleonnal, az csak azt bizonyította, hogy a francia hadsereg helyzetét nem tartotta biztatónak. Egyébként maga Napóleon is tisztában volt a helyzet komolyságával, de az adott körülmények közt nem talált jobb megoldást és elutasította munkatársainak ellenvéleményét.

Napóleon azt remélte, hogy augusztus 15-én Szmolenszknél sikerül döntő ütközetre kényszeríteni az ellenfelet. Szmolenszknél csakugyan sor került egy ütközetre, de Dohturov és Rajevszkij hadtestei hősiesen visszaverték a francia hadsereg támadását és fedezték a fő erők visszavonulását, amelyek tovább mentek kelet felé.

Szeptember 7-én zajlott le a híres borodinói csata. Ez a történelmi ütközet nagy polémiát idézett elő, s azok a viták, amelyek még százötven évvel ezelőtt kezdődtek a csata fő részvevői között, az ezt követő másfél évszázad alatt sem csendesedtek el. Itt nincs módunk sem arra, hogy belemenjünk e viták részleteibe, sem arra, hogy ennek az örökre emlékezetes napnak akár a legfontosabb eseményeit is ismertessük. A továbbiak megértése szempontjából csupán arra kell emlékeztetnünk, hogy ez a döntő ütközet, amelyre Napóleon a háború első napja óta törekedett, nem hozta meg a várt eredményt. A borodinói csatatér fölött felemelkedő nap nem lett „Austerlitz napja”, hiába köszöntötte így Napóleon szeptember 7-e kora hajnali órájában - nem hozott neki győzelmet.

Borodino, avagy a „bataille de Moscou” (a moszkvai csata), ahogy helytelenül nevezik a franciák, az addigi idők legvéresebb és legádázabb ütközete volt. Ez nemcsak a két fél óriási veszteségeiből világlik ki és abból, hogy nem voltak hadifoglyok, hanem az ütközetben elesett tábornokok számából is. Borodinónál elesett Bagration - a Szuvorov-iskola egyik legjobb tábornoka -, Kutajszov, a két Tucskov. Sok tábornok megsebesült. A francia tábornokok közül elesett Brenain, Dam, Caulaincourt (a vicenzai herceg testvére), Compére, de Lepel, Marion, Lambert, Huart de Saint-Aubin, Tarreaud és mások.

Borodinót olykor a preussisch-eylaui csatához hasonlították. A külső hasonlóság csak abban állt, hogy, akár Eylaunál, a borodinói ütközet után is mindkét fél győztesnek tekintette magát. De ennél több külsődleges hasonlóság a két ütközet közt aligha volt. A különbség nemcsak abban rejlett, hogy a borodinói csatatéren az orosz hadsereg parancsnoksága a Szuvorov után legnagyobb orosz hadvezérnek - a bölcs és tapasztalt M. I. Kutuzovnak - a kezében volt, Eylaunál pedig a hadsereg élén a vele össze sem hasonlítható Bennigsen állt, s a különbség nem is a csata arányaiban rejlett és a csatának az ezt követő eseményekre nézve járó következményeiben. A különbség elsősorban az ütközetek történelmi jelentőségében állt.

Eylau végső soron epizodikus nagy ütközet maradt, amelyben Napóleon nem győzött és amely nem változtatta meg az 1807. évi hadjárat menetét; nem gyakorolt befolyást a napóleoni császárság további sorsára. Borodino fordulatot hozó, nagy történelmi

jelentőségű csata. Szeptember 7-én a Kolocsa folyó partjainál fordulat állt be Napóleon sorsában, a birodalom sorsában, Európa népeinek sorsában.

Tolsztoj történetfilozófiájával nem kell, sőt nem is lehet egyetértenünk, de nem tagadhatjuk, hogy a nagy regényíró csodálatos mélységgel fedte fel a borodinói ütközet valódi jelentőségét.

„Napóleont nyomasztó érzés fogta el - írja Tolsztoj -, olyasféle, amilyent a mindig szerencsés játékos érez, aki mindig nyert, amikor ész nélkül dobálta a téteket, s épp akkor, amikor előre kiszámította a játék minden lehetőségét - azt tapasztalja, hogy minél jobban meggondolja minden tétét, annál biztosabban veszít.” Továbbá: „A francia hadsereg, a támadó hadsereg ereje kimerült. Borodinónál az oroszok arattak győzelmet, de nem olyat, amelyet az határoz meg: hány zászlónak nevezett, rúdra szegezett zászlódarabot zsákmányolnak, nem is a terület, ahol a csapatok álltak és állnak - erkölcsi győzelmet arattak ők, olyat, amely meggyőzi az ellenséget ellenfelének erkölcsi felsőbbségéről és tulajdon gyengeségéről.”

Ez erkölcsi győzelem volt, de még hátramaradt a megoldatlan feladat, hogy anyagi győzelmet arassanak az Oroszországba betolakodott hadsereg fölött. Borodino az egyik félnek sem biztosította a döntő túlsúlyt, ezért a kialakult helyzetben nem háríthatta el azt, hogy az orosz hadsereg elhagyja Moszkvát. Egyet kell értenünk P. A. Zsilinnel: ahhoz, hogy a háborúban teljes fordulat álljon be, „a hadműveletek jellegének minőségi változására volt szükség, hogy a hadsereg a védekezésről áttérjen a támadásra”.

Szeptember 14-én a franciák bevonultak Moszkvába. Néhány nappal azt megelőzően a régi főváros lakosai ennek még a lehetőségét sem tudták elképzelni. Már Borodino után jelent meg a *Moszkovszkije vedomosztyiban* ez a közlemény: „Augusztus 30-án [azaz szeptember 11-én - *A. M.*] a császári orosz színészek bemutatják a »Natalja a bojár lánya« című négyfelvonásos drámát, Glinka úr művét... Az előadás után ugyanabban a színházban jelmezbált rendezünk.”

Vajon „rendeztek-e jelmezbált”? Nem tudjuk. Közeledett „Moszkva utolsó napja”, ahogy Lev Tolsztoj nevezte. A *Moszkovszkije vedomosztyi* már nem jelent meg.

A franciák Moszkvában... A fejetlenség, riadalom, rémület és elszántság vegyes érzéseit, amelyek a katonaság által elhagyott régi főváros lakosain úrrá lettek, s amelyeket olyan nagy erővel kelt életre a „Háború és béke” harmadik könyvének befejező része - ezekben az érzésekben egész Oroszország osztozott. Sándor cár megkísérelte Kutuzovra hárítani a felelősséget. Bernadotte-hoz, Oroszország szövetségeséhez intézett levelében Sándor ezt írta: „Megtörtént, amitől féltem. Kutuzov herceg nem tudta kihasználni az augusztus 26-i szép győzelmet. Az ellenség, amely szörnyű veszteségeket szenvedett, délután hat órakor abbahagyta a tüzelést és néhány versztnyire visszavonult, átadva nekünk a harcmezőt. Kutuzovnak nem volt elegendő bátorsága ahhoz, hogy ekkor ő támadjon az ellenre... Ez a megbocsáthatatlan hiba Moszkva elestéhez vezetett...”

De a cár, amikor igazságtalanul és rútul vádolta az öreg, bölcs hadvezért, csak elárulta, hogy, mint Austerlitznél is, nem tudta felfogni Kutuzov stratégiai terveit. A legújabb kutatók kellő alappal mutatnak rá arra, hogy I. Sándor és Rosztopcsin, amikor elutasították Kutuzovnak a tartalékokra vonatkozó ismételt kéréseit, szándékosan kizárták Moszkva védelmének minden más lehetőségét. Kutuzov egyetlen hadsereg erőivel nem védhette meg Moszkvát; ez azt jelentette volna, hogy ezzel veszélyezteti a hadsereg létét. De a főváros védelme lehetséges volt; ehhez azonban rendkívüli intézkedések kellettek. „... Ehhez ki kellett nyitni a moszkvai fegyvertárat, felfegyverezni a hazafiakat. Rosztopcsin azonban, a nemesség reakciós köreinek az érdekeit képviselve, inkább az ellenfélre hagyott sok tízezer puskát, száznál több löveget, lőszert, mintsem hogy felfegyverezze velük a népet.”

Kutuzov döntéseiben az 1812 szeptemberében kialakult reális helyzetből indult ki. Már a Filiben tartott haditanács nevezetes, annyiszor leírt ülésén is, abban a történelmi kunyhóban, amely a dicső hadvezér nevét viselő sugárúton látható, magára vállalta az egész felelősséget Moszkva elhagyásáért. Azt tartotta a legfontosabbnak, hogy megóvja a hadsereget. „Amíg lesz hadsereg... addig remélhetjük, hogy szerencsésen fejezzük be a háborút.” A Filiben tartott tanácskozáson Kutuzov nemcsak a holnapra gondolt, hanem a holnaputánra is...

Hadvezéri, államférfiúi nagysága a leginkább szeptember 13-ának ezekben a kritikus óráiban mutatkozott meg, amikor anélkül, hogy az uralkodó beleegyezését kikérte volna, s előre látva a cárnak, a nagyhercegeknek, a cári kísérethez tartozó előkelő tábornokoknak, a pétervári szalonok újsütetű stratégáinak, a palotáikat elhagyó moszkvai uraknak, a bűnbakot kereső Rosztopcsinnak és sok-sok másnak a vádaskodásait és támadásait, rászánta magát arra, hogy kimondja e néhány súlyos szót: „parancsot adok a visszavonulásra”.

Vállára vette egész súlyát szeptember 14-ének, amikor a hadsereg a derűs őszi nap szomorú csöndjében menetelt, követve sok ezer moszkvai - nők, férfiak, aggastyánok, gyermekek - szánakozó pillantásaitól, akik szótlanul figyelték az ezredeket, amint a városon át a kalugai városkapu felé mentek, átengedve az ellenségnek Moszkvát. Az öreg hadvezér gondolatokban már látta azt a nem is távoli napot, amikor parancsot ad a hadseregnek, hogy keletről nyugatra vonuljon.

1812. szeptember 14-én (2-án) a francia hadsereg, élén Napóleonnal, bevonult Moszkvába. A hadosztályok, ezred ezred után, a dorogomilovi kapun át, az Arbaton át a Kremlhez vonultak. Az első éjszakát Napóleon Dorogomilov elővárosban töltötte.

Emelkedett hangulatban érkezett Moszkvába. Eljutott ennek a talányos, szinte valószerűtlen hadjáratnak távoli, elérhetetlennek látszó céljához. Az első néhány órában Napóleon boldog és büszke volt. Régóta számolta azokat a fővárosokat, amelyekbe hadserege bevonult: Milánó, Róma, Torino, Velence, Nápoly, Kairó, Brüsszel, Amszterdam, Madrid, Lisszabon, München, Bécs, Berlin, Varsó - és most végre Moszkva! Elérte azt, ami még senkinek sem sikerült! Már előre élvezte diadalát. Ellenségeinek, titkos ellenfeleinek, a kételkedőknek - márpedig sokan voltak, ő nem áltatta magát! - fejet kell hajtaniuk, el kell némulniuk. De az a boldog, büszke érzés, amikor a Poklonnaja hegyről meglátta lent Oroszország óriási, fehér kőből épült régi fővárosát, nem soká tartott. Hiába várta a bojárokat, nem jöttek; senki sem jött. S elérte-e a célt? Napóleon hadserege üres városba vonult be, amelyet elhagytak lakosai. A házak kivert ablakainak ásító üregei, a néptelen utcák, a gazdáikat kereső elhagyott kutyák. Nem, nem ezt

várta Moszkvában.

Caulaincourt már Vityebszkben észrevette a császár rendkívül komor hangulatát. Moszkvában ez még fokozódott. Szeptember 14-én este- tűzvészek kezdődtek; egész éjjel folytatódtak, terjedtek, és a városnak egyre újabb és újabb negyedeit borították lángba. A szél széthordta a lángot; égett a fából épült Moszkva, a tüzet nem lehetett eloltani; egy hétig tartott, s Napóleonnak a tűzvészek lángjaitól nyaldosott Kremlből át kellett költöznie a Péter-palotába. Már az első napokban viták folytak a moszkvai tűzvész eredetéről. Szeptember 20-i keletű levelében Napóleon ezt írta Sándornak: „A gyönyörű, pompás Moszkva már nem létezik. Rosztopcsin fölégette.

Négyszáz gyújtogatót fogtak el a tett színhelyén; valamennyien kijelentették, hogy a kormányzónak és a rendőrfőnöknek a parancsára gyújtották föl a házakat."

Mindmáig igyekeznek tisztázni a moszkvai tűzvész keletkezésének körülményeit. Ám az 1812. szeptemberi tűzvész baljós fénye nagyobb hatással volt a kortársak érzéseire és gondolataira, mint az események menetére. Egy héttel váratlan fellobbanásuk után a tüzek Moszkvában kialudtak. Miért? Megváltozott valami a franciák moszkvai helyzetében? Javult a helyzetük? Napóleon a Péter-palotából visszaköltözött a Kremlbe, de vajon kevésbé komor lett-e az arca, amely félelmet és nyugtalanságot keltett mindenkiben, aki a császárt azokban a napokban látta?

Később, Szent Ilona szigetén Napóleon ezt mondta: „Nyomban a Moszkvába való bevonulás után meg kellett volna halnom." E szavak mögött sok minden rejlett. Az elháríthatatlanul közeledő pusztulás előérzete nyilván elfogta őt az üres, néptelen Moszkvában, a várakozás első napjaiban. A háború első napjaitól kezdve várta, várta Sándor üzeneteit, a békére, a fegyverszünetre vonatkozó javaslatait, bármit, az orosz féltől kiinduló bármiféle kísérletet a megegyezésre. Várta Vilnában Balasov elutazása után, várta Vityebszkben, várta Szmolenszkben, várta Borodino után - hiába. Amikor bevonult Moszkvába és megpillantotta ezt a sötét, néma óriási várost, bizonyára egy csapásra megértette minden várakozásának és reményének hiábavalóságát.

Ebben a háborúban minden áthúzta a terveit és számításait. Nem tudta rákényszeríteni akaratát az ellenfélre; nem ő irányította ezt a háborút, nem ő határozta meg folyását. Szeptember 18-án a néptelen és csaknem leégett Moszkvából Napóleon Maret-hez, Bassano hercegéhez, a külügyminiszterhez levelet intézett, amely arra volt hivatva, hogy a világ tudomására hozza az általa aratott győzelmeket: „Üldözzük az ellenfelet, amely a Volgához vonul vissza. Óriási kincseket találtunk Moszkvában, ebben a rendkívüli szépségű városban. Oroszország kétszáz év alatt sem fog magához térni az elszenvedett veszteségektől. Ezeket túlzás nélkül milliárdokra becsülhetjük." Ebben az üzenetben minden túlzás, minden elejétől végéig kiagyalás volt. Napóleon már nem áltathatta önmagát; nem maradt más hátra, mint hogy másokat áltasson.

De Napóleon elárulta igazi helyzetét, elárulta a rajta úrrá lett zavart, nyugtalanságot; képtelen lévén elviselni a nyomasztó várakozást, béketárgyalásokra vonatkozó ajánlatokat kezdett tenni Sándornak, Kutuzovnak, és minden adódó alkalommal megismételte azokat.

A háború új szakaszába lépett. Kutuzov, végrehajtva nevezetes oldalmenetét - a rjazani útról a kalugai útra tett hadmozdulatot -, Tarutyinónál ütött tábort. Itt a hadsereget megfelelő erősítésekkel feltöltötték. A kalugai polgármesterhez intézett levelében Kutuzov 1812. szeptember 22-én ezt írta: „Ivan Vikulovics uram!... kérem, nyugtassa meg Kaluga lakosait, s győzze meg őket arról, hogy hadseregünk jó állapotban volt és maradt. Erőinket nemcsak megóvtuk, hanem gyarapítottuk is, és sohasem adtuk föl azt a reményünket, hogy az ellenségre igazi vereséget mérünk." (Moszkvából való távozása előtt Mortier megkísérelte felrobbantani a Kremlt, de ez nem sikerült neki.) Ez azt jelentette, hogy vége a visszavonulásnak, és hogy a hadsereg ellentámadásra készül.

Napóleon hiába várta Moszkvában a választ számos békeajánlatára. Nem akartak vele tárgyalni. Tisztában volt vele, milyen könnyű az átmenet a győztes szerepéről a legyőzöttére. A háború zsákutcába került. Hadserege eljutott Moszkváig, de mi a haszna ennek? Hova menjen tovább? Szibériába? A biztos pusztulásba? Éreznie kellett, hogy helyzete egyre veszélyesebb.

A francia hadsereg harmincnégy napig tartózkodott Moszkvában.

Nem pihente ki magát, nem kapott új erőre - mint Napóleon remélte - a hosszú menetelések után. Ellenkezőleg, a hadsereg kezdett felbomlani; napról napra csökkent harcképessége. Egy igen éles szemű megfigyelő, a leírásaiban pontos és hiteles katonai intendáns, Henry Beyle, aki olykor félig tréfából, félig óvatosságból a Favier kapitány aláírást használta, október 4-én ezt írta Moszkvából: „Elmentem Louis-val megnézni a tűzvészt. Láttuk, amikor egy bizonyos Savoye, lovas tüzér részegen kardlapoz egy gárdatisztet és ostobaságokat mond neki...” Később: „Egyik fosztogató társa bement egy égő utcába, ahol, valószínűleg, megsült.” Ugyanebből a levélből: „A kis J. úr, aki a főintendáns mellett szolgál, s aki eljött, hogy egy kicsit fosztogasson velünk együtt, kezdte nekünk ajándékozni mindazt, amit elfogadtunk... A szolgám tökrészeg volt, behányt a kocsiba abroszokat, bort, egy hegedűt, amelyet saját magának lopott el, és ezernyi más holmit. Boroztunk két-három katonatársunkkal.” Ezek a témák - a fosztogatás és a részegeskedés - végigvonulnak Stendhalnak Moszkvából írt levelein.

Október 18-án Kutuzov Tarutyinónál vereséget mért Murat hadtestére, s ez Napóleont emlékeztette arra, hogy az idő nem neki dolgozik. A tétlenség, a várakozásban veszendőbe menő további idő végzetes következményekkel járhatott. Mégsem tudta megtalálni a helyes megoldást. S volt-e ilyen egyáltalán? Vajon a kialakult körülmények között lehetett-e kiutat találni?

Október 19-én a francia hadsereg kivonult Moszkvából. Az előző napon Napóleon ellentmondásos döntéseket hozott. Végül pontosan megmondta: „A főhadiszállást áttesszük Kaluga elé, ahol a hadsereg a szabadban fog táborozni.” Mortier-nak, Treviso hercegének parancsot adott arra, hogy mennél tovább maradjon a Kremlben, visszavonulás esetén pedig robbantsa föl; ez az értelmetlen barbár parancs egyaránt tanúskodott Napóleon elkeseredettségéről is, fejvesztettségéről is. Hiszen ő megállapodásra törekedett az orosz cárral, Lengyelország függetlenségét sem merte proklamálni, nehogy végleg összevesszen vele, most pedig kiadta ezt az értelmetlen, az orosz nemzeti érzéseket sértő parancsot a Kreml felrobbantására! Mi ebben a logika? Mortier-nak nem volt módja végrehajtani a parancsot: október 23-án menekülnie kellett Moszkvából.

Már a „nagy hadsereg” december 23-i keltű 26. bulletinja igen megtévesztő és ellentmondásos magyarázatot adott Moszkva elhagyására; a jövőt igen derűlátón, de homályosan vetítette a katonák elé. De Napóleon képtelennek bizonyult arra, hogy akár a visszavonulás tervét is valóra váltsa. Malojaroszlavecnál Kutuzov elállta az útját. Az október 24-én (12-én) Malojaroszlavec falunál lefolyt ütközetnek nagy jelentősége volt. Bessiéres, miután megtekintette az orosz csapatok elhelyezkedését, jelentette a császárnak, hogy „a hadállások megtámadhatatlanok”. A császár mégis parancsot adott az előőrs élén álló Eugéne hercegnek a támadásra. A véres ütközet a franciákra nézve eredménytelenül végződött. Nagy veszteségeket szenvedtek. Az oroszok továbbra is elállták a Kalugába vezető utat.

A malojaroszlaveci csata leírásában a francia memoárírók általában az október 25-én hajnalban történt drámai eseményt helyezik előtérbe, amikor Napóleon, Berthier, Caulaincourt, Rapp kilovagoltak megtekinteni a hadállásokat, és Platonov kozákjai kis híján foglyul ejtették őket. Egy rövid ideig - tíz-tizenöt percig - csakugyan fennállt Napóleon és Berthier elfogásának a lehetősége; megölni még könnyebb lett volna őket. Kirántva kardjukat hüvelyéből, Napóleon és kísérői higgadtan várták sorsukat. Idejében odaérkező francia lovasszázadok kisegítették őket a bajból.
Mint Caulaincourt helyesen megjegyezte, ha a főhadiszállástól ötszáz lépésnyire, a főútvonalon, ahol a francia hadsereg a szabadban táborozott, észrevétlenül, büntetlenül áthaladhattak kozák századok, ez arra mutatott, hogy a hadsereg harcképessége ijesztően meggyöngült.

De természetesen nem ez volt a legfontosabb mozzanata a malojaroszlaveci eseményeknek. Napóleon, amikor október 19-én elhagyta Moszkvát, ezt a fenyegető, ijesztő kijelentést tette: „Jaj azoknak, akik utamat állják!” Ezek a szavak kifejezték azt a keserűséget és haragot, amelyet az általa elkövetett végzetes hibák miatt érzett, amelyekkel tisztában volt. S íme, egy héttel ezután Malojaroszlavecnél útját állta az orosz hadsereg, útját állta Kutuzov.

Eugéne alkirály, a mostohafia, aki közvetlenül vezette a támadásokat, hősiesen harcolt. Ezt írta anyjának: „Tegnap az ellenfél nyolc hadosztálya ellen harcoltam reggeltől estig, és

megtartottam állásaimat; a császár meg volt elégedve.” De az oroszok nem hátráltak. Továbbra is útját állták a francia hadseregnek.

Napóleon sokáig gondolkodott a helyzeten; nem tudott megoldást találni. Kijelentette, hogy Kalugába megy; fenyegetőzött, hogy elsöpri mindazokat, akik útját állják. És most? Képtelen elhatározását megvalósítani? Fenyegetőzése üres szó maradt? Tisztában volt vele, hogy az az igen keskeny határvonal, amely a győztest a legyőzött-től elválasztja, eltűnhet, semmivé válhat döntésétől függően. Ha lemond a Kaluga felé való előnyomulásról - ez azt jelenti, hogy elismeri az ellenfél erőfölényét, elismeri az egész hadsereg előtt, hogy ő, a legyőzhetetlen Napóleon, aláveti magát Kutuzov akaratának és már nem határozza meg a háború menetét. Ha pedig a kezdeményezést nem engedi ki a kezéből, ha Kaluga felé vonul előre - ez azt jelenti, hogy másnap új döntő ütközet indul, talán új Borodino.

Erre Napóleon nem tudta már rászánni magát. „Ez az ördögi Kutuzov nem fog ütközetre kényszeríteni!” - mondta végül október 25-én hajnalban. Akármilyen harciasán hangzottak ezek a szavak, a vereség beismerését jelentették. Napóleon kitért a Kutuzov által felkínált csata elől. Megparancsolta a hadseregnek, hogy vonuljon a régi szmolenszki útra. A határvonal eltűnt: legyőzötté vált. Visszavonult, s az ellen-támadásba lendülő orosz hadsereg üldözte.

1812. október 24-25-e fordulatot jelentő napok Napóleon hadserege szempontjából, az 1812-es hadjárat szempontjából, a császárság sorsa szempontjából. Az orosz hadsereg védelemből támadásba ment át. A „nagy hadsereg” visszavonulása menekülésbe csapott át és a hadsereg pusztulásával végződött.

A francia memoárírók és történészek, mint már mondottuk, Malojaroszlavecről általában sebtében, röviden számolnak be, a figyelmet inkább a részletekre, mint a lényegre fordítva. A szovjet történészek joggal tartják Malojaroszlavecet fordulópontnak az 1812. évi háborúban. Ezzel az ütközettel új szakasz kezdődött a honvédő háborúban. Az orosz hadsereg támadásba ment át, megkezdődött az Oroszország területére betört hódítók kiűzése.

De a háború új jellege másban is kifejeződött. A háború egyre

világosabban, egyre nyíltabban felszabadító, népi háború jellegét öltötte. Már a borodinói csata összes részvevői is - tudatosan vagy tudat alatt - érezték a csata óriási történelmi jelentőségét. Az emberek megértették - és Lev Tolsztoj ezt bámulatosan megmutatta Kutuzov, Andrej Bolkonszkij, Pierre Bezuhov, Tyimohin kapitány alakjában -, hogy a borodinói harcmezőn fog eldőlni a haza sorsa. Borodino óta az orosz társadalom valamennyi rétege egyesült, tömörült az idegen invázió elleni harcban. Mihail Andrejevics Miloradovics és Pavel Ivanovics Pesztyel váll váll mellett harcoltak a közös ellenséggel; eltelik tizenhárom esztendő, s kibékíthetetlen ellenségekként találkoznak Pétervárott a Szenátus terén. 1812-ben Pesztyel, Nyikita Muravjov, Muravjov-Aposztol persze távol álltak még azoktól a nézetektől, amelyek 1825. december 14-én a Szenátus terére vitték őket. De Borodino, az 1812. évi honvédő háború előkészítette őket a dekabrizmushoz; első, s valószínűleg legfontosabb iskolája volt a hazafias nevelésnek.

Borodino után a hazafias szellem napról napra jobban megnyilvánult a háborúban. Malojaroszlavec után, az első vitathatatlan győzelem és az ellenfél kezdődő visszavonulása után a háború népi jellege még inkább nyilvánvaló lett. A háború iránya most nem csupán és nem is annyira az abszolutista császártól, minisztereitől és tisztségviselőitől függött, hanem a néptől. A háború népi szelleme nemcsak a hadseregben nyilvánult meg. Persze, a hadsereg 1812-ben Oroszországban, éppúgy mint Spanyolországban, a népet képviselte és nemzeti küldetést teljesített; védte a haza függetlenségét és integritását; a félénk, vörös orrú kis Tyimohin kapitány és Andrej Bolkonszkij herceg, a főparancsnok szárnysegédje azoknak a napoknak életfontosságú fő kérdéseiben, az életre-halálra folyó háború kérdésében egyformán gondolkoztak és éreztek. De kifejezésre jutott a háború népi jellege az orosz társadalom hazafias kötelességeinek új, széles körű felfogásában is, amely egyáltalán nem vágott egybe azzal a korlátozott, szűk felfogással, amely I. Sándor parádés, kincstári beszédeiben vagy Rosztopcsin primitív kérkedéseiben tükröződött.

Alekszandr Petrovics Kunyicin, a Carszkoje Szelo-i líceum adjunktusa nagy hatással volt Puskinra. „Üzenet az oroszokhoz” című írásában a hazafiság érzésére apellált. Arra hívta fel az oroszokat, hogy kövessék a spanyolok példáját. „Ti, akiknek drága a

Haza jóléte és hírneve, álljatok talpra! A spanyolok, kormány nélkül, csupán nagylelkű szövetségeseik segítségével, felszabadították országukat az idegen járom alól. A hazafiak szétszórt csoportjai kiirtották a szabályos harci rendben küzdő gall légiókat.” A spanyol példa követésére való felhívás a népi háborúra való felhívást jelentette. (A spanyol népnek a francia hódítók ellen vívott harca az 1812. évi orosz sajtó egyik legnépszerűbb témája volt. Ugyancsak a Szin Otyecsesztvában jelent meg egy másik nagy cikk a sevillai legfelső juntáról és mások. Az 1812. évi spanyol témának később természetes folytatása lett az 1820-1823. évi spanyol forradalom iránti fokozott érdeklődés. A majdani dekabristák kétszer is részesei lettek a spanyol tapasztalatoknak.) A *Moszkovszkije vedomosztyi* csaknem háromhónapos megszakítás után novembertől kezdve ismét megjelent, Moszkva felszabadulása után napvilágot látott első számában ezt írta: „Végre, hála az ég urának, ismét szabadon lélegzünk.” Ez a nemrégiben még tilos szó most mintegy új életre kelt, ott volt mindenkinek az ajkán. „Megszabadulás az ellenséges hordáktól”, „Moszkva felszabadulása”, „Vjazma felszabadulása” - e szavakat minden nap az oroszok milliói ismételgették. De vajon nem érezték-e, hogy a felszabadulás és a szabadság nemcsak egy tőből származó szavak, hanem rokonfogalmak is?

A joggal honvédő háborúnak nevezett háború népi, nemzeti jellege megnyilvánult a soha nem látott méreteket öltő partizánmozgalomban is. „A csoportok” - ahogyan a XIX. században mondották -, vagyis Gyenisz Davidov, Szeszlavin, Figner, továbbá a parasztvezérek - Geraszim Kurin, Jegor Sztulov, Vaszilisza Kozsina, Ivan Andrejev, Pavel Ivanov és mások - partizánosztagai óriási kárt és nagy veszteségeket okoztak a napóleoni hadseregnek. Gyenyisz Davidov, a partizánháború egyik első teoretikusa, joggal írhatta: „A partizánháború befolyással van az ellenséges hadsereg fő hadműveleteire is... A csoportok [azaz a partizánosztagok - *A. M.]* ... által emelt és védelmezett akadályok lehetővé teszik az üldöző hadseregnek, hogy szorongassa a visszavonuló ellenséget és felhasználja a helyi előnyöket végleges szétzúzására.” Davidov véleménye szerint a „nagy hadsereg” hadifoglyainak és szállítmányainak több mint egyharmadát partizánakciók révén zsákmányolták. Az orosz „gerilla” Napóleon hadseregére nézve még a spanyolnál is veszélyesebbé vált.

Végső soron éppen ez a népi szellem volt az a nagy erő, amely szétzúzta és legyőzte Napóleon „nagy hadseregét”. A népi szellem, a hazafiság, a nemzeti érzések - olyan kategóriák voltak ezek, amelyek figyelembevételét Napóleon, miután császár lett, egy óriási birodalom zsarnoki uralkodója, fölényesen elutasította: „nem ismerte el” őket. Ezeket valóban nem lehetett sem mérlegre tenni, sem megszámolni, sem zászlóaljakban kifejezni. De ez az általa tagadott „ideológia”, ahogy most ingerülten mondotta, győzhetetlen erővé vált. Napóleon ezt először Bailénnél érezte, majd Szmolenszknál, a borodinói csatamezőn, Tarutyinónál, Malojaroszlavecnél. És ez a hatalmas erő lelkesítette Kutuzov seregét, sarkában volt Napóleon rendezetlenül visszavonuló, megtört seregének, ez lelkesítette a partizánosztagokat, amelyek bátran oldalba támadták az ellenséget, ez az erő lelkesítette a parasztokat, akik vasvillával és baltákkal szálltak szembe az apáik és dédapáik földjére betolakodott idegen hódítókkal.

A napóleoni hadsereg veresége és pusztulása eleve meghatározott volt. Később, amikor eljutott Párizsba, Napóleon elsőként kezdte terjeszteni a „tél tábornokról”, a szörnyű ellenfélről szóló legendát, amelyet a többi legyőzött generális nyomban felkapott. Ezt a legendát annak idején a háború közvetlen részvevői megcáfolták: orosz részről - Gyenisz Davidov, francia részről - Henry Beyle (Stendhal). „Tévedés lenne azt gondolni, hogy 1812-ben a tél korán köszöntött be; ellenkezőleg, Moszkvában nagyon szép idő volt. Amikor onnan október 19-én elindultunk, mindössze három fok hideg volt és sütött a nap” - írta Stendhal. Napóleon is többször írt Mária Lujzának arról, milyen szép, meleg idő van Moszkvában. Tarutyinónál is, Malorajoszlavecnél is jó idő volt, de ez sem segítette a franciákat a győzelemhez. Emlékezzünk arra, hogy Napóleon, amikor elhatározta, hogy Párizsba utazik, december 5-én Szmorgonyból még kocsin indult el: utazókocsin. Csak több mint két nap múlva, már Kovnón túl, kellett a nagy hó miatt átváltania szánra. Itt köszöntött be a „szörnyű fagy”, ahogy Caulaincourt írta, de még az ő beismerése szerint is 20 fok alatt volt. De vajon 20 fok „szörnyű” hidegnek mondható-e az orosz télben? (Louis Madelin 1949-ben megjelent munkájában továbbra is ismételgette a „szörnyű fagyokról” szóló legendát, amelyek, úgymond, legyőzték a francia seregeket. De a hideg még hivatalos francia adatok szerint sem haladta meg a 16-18 fokot.)

Napóleon „nagy hadseregét” nem a „tél tábornok” győzte le, hanem Kutuzov orosz hadserege, a partizánosztagok, az egész nép, amely hazája védelmére kelt.

Volt idő, 1796-ban, az első olasz hadjárat alatt, amikor Bonaparte a Habsburgok megcsontosodott, konzervatív hadserege ellen harcolt, az idegen és feudális elnyomás alól felszabaduló nép segítségére támaszkodva. Akkor a nép által támogatott kicsiny hadserege nagy győzelmeket aratott: Montenotte, Lodi, Rivoli. Most Napóleon császár egy soknemzetiségű, heterogén óriási sereggel hódító háborút viselt a népek ellen; leigázta, nyomorba, pusztulásba döntötte őket. És a népek felkeltek a hódító ellen. Napóleon agressziójával elsőként a spanyol nép szállt szembe. De annak nem volt elég ereje a francia hadsereg legyőzésére. Az 1812. évi honvédő háborúban Oroszország összes eleven erői, tömörülve az ország védelmében, megtörték Napóleon „nagy hadseregét”, visszavonulásra kényszerítették, majd megsemmisítették.

Napóleon „nagy hadseregének” összeomlása törvényszerű volt. Lenin feltárta a történelmi folyamatnak ezt a dialektikáját: „... a nagy francia forradalom háborúi nemzeti háborúknak indultak és ilyenek is voltak. Ezek a háborúk forradalmi háborúk voltak, mert az volt a céljuk, hogy a nagy forradalmat megvédjék az ellenforradalmi monarchiák koalíciójával szemben. Amikor azonban Európa egész sereg régen kialakult, nagy, életképes államát leigázva Napóleon megteremtette a francia császárságot, a francia nemzeti háborúk imperialista háborúkká váltak, amelyek a *maguk részéről* megszülték a Napóleon imperializmusa *ellen* irányuló felszabadító háborúkat.”

Az 1812. évi honvédő háború volt az első győzelmes nemzeti-felszabadító háború, amely döntő vereséget mért a napóleoni imperializmusra. Malojaroszlavecet követte a Kutuzov hadserege által szorongatott Napóleon gyors visszavonulása Szmolenszk-be, majd a kényszerű, gyors visszavonulás Szmolenszkből és a súlyos vereség a kraszniji háromnapos ütközetben, végül a francia hadsereg katasztrófája Berezinánál.

Kutuzov már október végén teljes joggal írhatta leányának: „Büszkélkedhetnék azzal, hogy én vagyok az a tábornok, aki megfutamította a gőgös Napóleont.” Ez nem túlzás: a rendezetlen

visszavonulás Szmolenszkből Berezina után menekülésbe csapott át. A hadsereg, amely nemrégiben még nagynak nevezte magát, jobban mondva e hadsereg maradványa, csaknem fejvesztve menekült; ha a hadseregnek volt még harcképes része, ezt a számbelileg igencsak megritkult régi gárda alkotta.

Napóleon „nagy hadseregét” legyőzte és szétzúzta az orosz hadsereg, az orosz nép, amely összefogott a hazája felszabadításáért vívott igazságos háborúban. Napóleon azzal a reménnyel áltatta magát, hogy mihelyt átkel a Nyemen folyón, a hadiszerencse ismét melléje szegődik. Ez újabb tévedésnek bizonyult. Még mindig nem értette meg vagy talán nem akarta megérteni végzetes tévedéseinek és vereségeinek alapvető okát. Az általa létrehozott rezsim és az Európa fölötti francia uralom erőszakos bevezetése, a véres háborúk és hódítások, amelyek sárba tiporták az európai népek jogait és szabadságát, olyan hatalmas ellenállást szültek, a nemzeti-felszabadító mozgalomnak olyan hatalmas erőit vonták be a harcba, amelyeket képtelennek bizonyult alávetni és megfékezni. Napóleon császár megvetőleg beszélt az „érzelmekről”, az „érzésekről” - a „nemzeti érzésekről”, a „szabadságszeretetről” és az „ideológusok” egyéb „kiagyalásairól”. Oroszországban tapasztalhatta, mit jelentenek ezek az „érzelmek”, amikor ágyúkban, puskákban, kardokban, baltákban öltenek testet, amikor felfegyverzett emberek tízezreit mozgósítják harcra.

Napóleon naivul továbbra is a harcba vethető tartalékok közé számította a porosz, a bajor, a szász hercegeket - a vazallusainak és szövetségeseinek hadseregeit. De alighogy híre járt a napóleoni hadsereg oroszországi vereségének, minden megváltozott. Napóleon hadseregének maradványai még a Nyemenig sem jutottak el, amikor a Macdonald marsall vezénylete alatt álló York von Wartenburg tábornok porosz hadserege már megtagadta az engedelmességet és a franciák ellen fordította szuronyait. December 30-án Tauroggenben aláírták a porosz és az orosz csapatok közötti fegyverszüneti megállapodást. Ennek tényleges tartalma azonban sokkal jelentősebb volt egy fegyverszüneti megállapodásnál: a Németország felszabadításáért vívandó közös harcról szóló megállapodás volt.

Mindez csak a kezdet volt. A napóleoni hadsereg oroszországi

szétzúzása jeladásul szolgált az elnyomott népeknek a francia uralom elleni összeurópai felkeléséhez. Napóleon ennek még a gondolatát is elutasította. Caulaincourt-ral folytatott beszélgetéseiben kifejezésre juttatta azt a reményét, hogy a hadsereg, ha eljutott Vilnába, ott majd meg tud állni és erősítések segítségével hatalmas gátat tud létrehozni, amelyen megtörik az orosz hullám. De vajon bizonyos volt-e ebben ő maga? Rossz előérzetek gyötörték. Lehetséges, hogy képzeletében már kirajzolódott egy rendkívüli sors tragikus vége. Varsóban ez a híressé vált mondat hangzott el a szájából: „A nagyszerűtől a nevetségest csak egy lépés választja el.” Később ezt sokan ismételgették. Ezeket a szavakat annak az indulatos beszélgetésnek során mondotta, amelyet Varsóban az őt nagyon felingerlő de Pradt francia nagykövettel és Stanislaw Potocki lengyel miniszterrel folytatott. De mikor és hogyan született meg ez a gondolat Napóleonban? S mi vagy ki tűnt előtte nevetségesnek ebben a tragikus, véres történetben?

A „nagy hadsereg” 29. bulletinje, amely Mologyecsnóban kelt 1812. december 3-án, akármennyire kicsinyítette és szépítette is a veszteségeket, Franciaországban és Európában nagy megdöbbenést keltett. Az Oroszország elleni háború roppant népszerűtlen volt Franciaországban; senki sem értette, mi okból, mi célból folyik. De amíg a kormánysajtó szakadatlan győzelmekről tudósított, valahogy megbékéltek vele, jóllehet a kortársak tanúbizonyságai szerint mindenkiben maradt némi nyugtalanság. A 29. bulletin felnyitotta az emberek szemét a dolgok valódi állására; nem tartalmazott számadatokat, de Franciaországban megértették, milyen nagyok a veszteségek. A hitvesek, az anyák rémülten kérdezték; ki van az elesettek között? Később ugyanez a kérdés másképpen hangzott: ki maradt életben? Thibaudeau a *Moniteurben* közzétett bulletin elolvasása után felkiáltott:

„Valamennyi előérzetem valóra vált! Ez a hadjárat végzetes lesz a császárságra nézve, vészt hozó Franciaországra nézve.” Sokan gondolkoztak így. A hadsereg visszavonulásával kapcsolatban a sajtó által közölt szörnyű tények baljós fényében különösen furcsán csengett a bulletin záró mondata: „Őfelsége sohasem örvendett jobb egészségnek."

Napóleon átélte már egyszer a gyötrelmes visszavonulás keserűségét. Tizenhárom esztendeje az egyiptomi és a szíriai ragyogó győzelmeket követő saint-jean-d'acre-i kudarc után kénytelen volt visszafordulni a szíriai sivatag napperzselte szörnyű útján. Minden ismétlődött. Csak akkor - kegyetlenül tűző nap és homok, most - hideg és hó. Napóleonnak eszébe jutott a visszavonuló hadsereg fölött köröző óriási madarak borzalmat keltő rikoltozása. Most nem némult el fülében a varjak károgása, és körülnézve a fekete madarak százait látta, amelyek zsákmányra várva keringtek a hosszú, egyenlőtlen láncban elhúzódó hadsereg fölött. Minden, minden ismétlődött. Nehéz medvebundájában, szőrmesapkában némán lépkedve az erdőkkel szegélyezett fagyos úton, akár akkor, tizenhárom esztendeje, arra a gondolatra jutott, hogy mielőbb ott kell hagyni ezt a halálra ítélt hadsereget, egy napot, egy órát sem késlekedve el kell menni.

Igaz, akkor fiatal volt, s előtte állt az élet, amelytől olyan sokat várt. Most negyvenhárom esztendőnek és a megvalósult vágyaknak a terhét már súlyosnak érezte. Nyugalomról, csöndről, békéről álmodozott. Nem voltak többé illúziói, az ábrándoknak is van határuk, elérkezett a sötét gondolatok ideje. Saját maga előtt aligha kisebbíthette az elszenvedett vereség nagyságát. Ez nem Bailén volt; nem egy csatát vesztett -a háborút vesztette el. Könnyen fel lehetett mérni ennek a veszteségnek végzetes következményeit. De félelmet még kelthet. Az oroszlán megsebesült, de nem döglött oroszlán, még van ereje, s veszélyes. Vigyázat!

Ez volt az értelme a 29. bulletin utolsó mondatának, amelyet a kortársak oly kevéssé helyénvalónak és különösnek tartottak. Figyelmeztetésül szolgált.

Két nappal a 29. bulletin közzététele után, december 5-én, Napóleon Caulaincourt kíséretében Párizsba sietett, Murat-ra bízva a hadsereget. (A főparancsnok megválasztásában is kiütközött Bonaparte monarchikus elfajulása. 1799-ben az egyiptomi hadsereget legtehetségesebb tábornokára - Kiéberre - bízta. 1812-ben nem Davout-ra bízta, legnagyobb hadvezérére, még csak nem is Eugéne Beauharnais-ra, hanem a monarchikus hierarchiában rangidős Murat-ra, a nápolyi királyra. Egyébként sem Davout, sem Eugene Beauhar-nais, sem Murat nem változtathatott már semmin

sem.) Kocsin, majd szánon, majd megint kocsin, egyre sebesebben száguldott, kíséret nélkül, őrség nélkül, inkognito, gróf Caulaincourt név alatt, Lengyelországon, Poroszországon, Szászországon, egész Európán át. Eszeveszett vágta volt ez; sem a lovak, sem a fogatok nem lassíthattak; ezeket is, azokat is folyton váltotta és a lovakat állandóan hajszolta: gyorsabban! gyorsabban! December 18-án éjfélkor, tizenhárom nap alatt, fél Európán átutazva, a Tuileriákba érkezett.

De vajon hová sietett? Miért hajszolta úgy a lovakat? A történelem egy fejezete lezárult, és már semmit sem lehetett változtatni az események visszafordíthatatlan menetén.

Párizsban tudomására jutottak Malet tábornok ügyének részletei. A közvélemény előtt ezt úgy tálalták, mint egy őrültnek, egy tébolydából megszökött embernek fantasztikus kalandját. Malet valóban volt elmegyógyintézetben; veszélyes republikánus érzelmű tábornoknak tartották és nem engedték ki az őrültek házából. De megőrizte gondolkodásának teljes világosságát. Ezt bebizonyította október 23-án, amikor néhány óra alatt végrehajtott egy államcsínyt és be tudta börtönöztetni a rendőrminisztert, Rovigo hercegét, valamint a párizsi rendőrkapitányt. Malet fantasztikusan vakmerő terve érthetetlen módon csaknem teljes sikerrel járt. Napóleont ebben a befejezetlen államcsínyben az döbbentette meg a legjobban, hogy Malet-nak a császár halálára és az ideiglenes kormányra vonatkozó koholmányát elfogadva, a császárság legfőbb tisztségviselői közül egyik sem gondolt a „római királyra”, a törvényes trónörökösre. Mindenki magától értetődőnek tekintette, hogy a császár halálával a dinasztia összes jogai megszűnnek. Mire valók voltak hát összes fáradozásai?

Napóleon elfogadta Savary verzióját, amely szerint az október 23-i drámai események egy elmebeteg cselekedetei. Ő már Oroszországban, Dorogobuzshál, ahol értesült a Malet-ügyről, megértette igazi jelentését. Ez republikánus összeesküvés volt, ehhez nem fért kétség. Az ügy anyaga, amelyet csak Párizsban ismert meg, teljes egészében megerősítette ebben a véleményében. Malet-t és cinkostársait agyonlőtték, s az ügyet igyekeztek átadni a feledésnek. Talleyrand, aki fedezékéből éles szemmel figyelt mindent, ami történt, a „Malet-válságot” tömören és pontosan

diagnosztizálta: „Ez a vég kezdete.”

Meglehet, hogy Napóleon ezt is megsejtette: a babonás korzikai olykor a maga különös, félig misztikus nyelvén ilyeneket mondott: „A sors elfordult tőlem.” Hitt a sorsban, hitt a megtorlás titkos törvényeiben. Fülébe jutottak a veterán katonák beszélgetései: „Miért hagyta ott a régi asszonyt és vett el osztrák nőt! A régi szerencsét hozott!” Napóleon, amikor ilyen jelentéseket olvasott, gyors, sietős mozdulattal keresztet vetett; a lelke mélyén alighanem maga is így vélekedett, és félt a következményektől.

Ámde ő a tett embere volt, óriási dinamikus erővel felruházva, s nem az volt a természete, hogy türelmesen várja, míg a sors megenyhül és feléje dobja palástja szárnyát: kapd el, ha tudod! Megszokta, hogy szembenézzen a viharral; a csatában, a harcban megszilárdult a szerencsecsillagba vetett hite. Babonássága, csaknem barbár meghajlása a sors, a végzet előtt, amelyek afféle totemek maradtak számára, azt sugallta neki, hogy méltónak kell lennie csillagához.

Párizsban fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki egy új hadsereg megteremtése érdekében. Határtalan energiája és munkaképessége visszatért. A veszély tudata szinte megháromszorozta erejét. Valamilyen csodálatos módon mintegy visszafordította az óramutatót - egy csapásra tíz-tizenöt évet fiatalodott. Szemüket dörzsölgetve, munkatársai csodálkozva néztek erre az élénk, gyors férfiúra: ez nem Napóleon császár volt, hanem Marengo idejének Bonaparte tábornoka. Még az emberekkel való érintkezésében is megváltozott: egyszerűbb, barátságosabb, jóindulatúbb lett. A balsikereknek javító hatásuk van: 1813-ban Napóleon fiatalabbnak, élénkebbnek, jobbnak tűnt, mint 1811-ben. Persze, mindent látott, mindent észrevett; világosan felismerte a császárság második emberének, a pármai hercegnek, Cambacérés főkancellárnak a „Malet-válság” idején tanúsított kétkulacsos magatartását. Vajon nem volt-e hajlandó arra, hogy harc nélkül megtagadja a Bonaparte-dinasztiát? De Napóleon elrejtette sértettségét - talán csak egy időre, talán végleg - minek találgassuk. Nevetett Cambacérés gyermeteg hibáin: szinte hihetetlen, a főkancellár, a császárság első jogásza! - s olyan mértékben átadja magát egyetlen szenvedélyének, a falánkságnak, hogy hajlandó vállalni a gasztronómusok egyesületében az elnöki tisztet.

Nevetett: újból a saját erejében bízó, fiatal, nyájas uralkodónak látszott. Tulajdonképpen mi is történt? A szövetségeseihez - Vesztfália, Bajorország, Württemberg királyához és más német uralkodókhoz intézett terjedelmes levelekben megmagyarázta, hogy nem kell hinni az orosz bulletineknek, hogy minden a legnagyobb rendben van; ő és a szövetségesek persze szenvedtek veszteségeket; de a „nagy hadsereg” továbbra is hatalmas erőt képvisel: „jelenlegi állapotában 200 000 harcost számlál”. Közölte továbbá, hogy 260

000 katona már készen áll arra, hogy felvegye a harcot, s további 300 000 Spanyolországban marad. Óriási hadsereg - legyőzhetetlen erő. Napóleon mégis arra kérte a szövetséges uralkodókat, tegyenek meg minden szükséges intézkedést annak érdekében, hogy növeljék hadseregük létszámát. Mennél erősebbek lesznek az egyesült szövetséges hadseregek, annál könnyebben érhető el a tisztességes és tartós béke.

Ezekben a levelekben, akár ennek az időszaknak más napóleoni dokumentumaiban is, az igazság sajátosan keveredett a szándékos hazugsággal, a vágy a valósággal.

A császár írásban és szóban ismételgette, hogy a „nagy hadseregnek” 200 000 vagy 100 000 katonája van. Csakhogy 1813 januárjában már pontosan tudta, s nem is másodkézből, hanem közvetlenül Berthier-től, hogy a hadsereg nincs többé. A „nagy hadsereg” vezérkari főnöke, a császárral való érintkezésben mindig körültekintő, óvatos Berthier marsall ezúttal röviden és szárazon kijelentette: „A hadsereg nem létezik többé.” Napóleonnak tudnia kellett arról - hiszen ez a történet Párizsban szájról szájra járt -, hogy Gumbinnenben december 15-én egy étteremben, ahol francia főtisztek ebédeltek, belépett egy rongyos, kócos, szakállal benőtt arcú, csavargó külsejű ember, s mielőtt ki tudták volna tenni a szűrét ennek a piszkos, ijesztő alaknak, kezét felemelve hangosan kijelentette: „Ne siessenek! Nem ismernek meg, uraim? Én - a »nagy hadsereg« hátvédje vagyok. A nevem - Michel Ney!”

Vajon lehetett-e ezek után beszélni „nagy hadsereg”-ről ? Sem nagy hadsereg, sem hadsereg! Semmi sem maradt! Abból a félmillió emberből, akik egy félév előtt a júniusi napsütésben egyenletes, kimért lépésben három hídon átkeltek a Nyemen folyón, ki tért vissza?

Napóleon mindezt tudta, de elűzte a nyugtalanító gondolatokat. Tekintetét a jövőre szögezte. Mintha a föld alól bújtak volna elő, akár a mesében, néhány hét alatt új ezredek és hadosztályok születtek: menetsorokba felállítva elindultak kelet felé. Napóleonnak sikerült 1813 tavaszára újabb félmilliós hadsereget teremtenie. De milyen áron? Ezek fiatal legények voltak, csaknem gyerekek, akiket az engedelmes Szenátus az elkövetkező

évek újoncozásából szavazott meg. Franciaország elnéptelenedett; nem maradtak sem férfiak, sem ifjak; most a háború szörnyű szakadéka a kamaszokat is elnyelte.

1813. április 15-én Napóleon kiment a csapatok szálláshelyére. Mint mindig, sietett, hajszolta a lovakat. 1813 tavaszán még fennállott a lehetősége a sikeres béketárgyalásoknak. A hazug és hitszegő Metternich, aki mindig, mindenkit becsapott, minduntalan felajánlotta, hogy vállalja a közvetítő szerepét. Metternich 1813. tavaszi leveleiben és beszédeiben nem minden hazugság. A béke (hogy hosszú időre-e? -- ez más kérdés) akkor lehetséges volt. Metternichet is, az osztrák császárt is, Sándort is, a porosz királyt is megijesztette a nép növekvő szerepe a felszabadító mozgalomban. York von Wartenburg nem engedelmeskedett a király parancsának. És ha holnap a jobbágyparasztok sem fognak engedelmeskedni? Ha a nép fegyvert ragad? Országuk népétől tartva, a feudális Európa uralkodói készen álltak arra, hogy kompromisszumot kössenek Napóleonnal. A béke lehetséges volt...

Csakhogy Napóleon nem akart engedményeket tenni. Továbbra is úgy gondolta, hogy isten a nagy zászlóaljak oldalán áll. Hibát hibára halmozva, a vitás problémák sikeres katonai megoldásában, a fényes revansban reménykedett. Továbbra is ugyanolyan elvakult maradt; nem látta és nem akarta vagy nem tudta látni, hogy körülötte minden megváltozott; már nem volt meg az a fölénye, hogy több zászlóalja volt, no meg a zászlóaljak sem voltak a régiek, s főként - felkelt ellene egy hatalmas, megszámlálhatatlan és leküzdhetetlen erő: az általa leigázott országok népe. A Napóleon császárságára Oroszországban mért szörnyű csapást meghallotta Németország, Olaszország, Hollandia, Spanyolország. Mindenütt nagy lendülettel megindult a felszabadító háború.

Napóleon nem látta, nem akarta látni ezt a legveszedelmesebb ellenfelet. Naivul feltételezte, hogy hadseregparancsai megváltoztathatják az óráról órára veszélyesebbé váló erőviszonyokat. Most egész Európa ellen kellett hadakoznia; a hatodik koalíció kormányai, hadseregei ellen, a felszabadító háborúra kelt nép ellen.

Napóleon veresége eleve determinálva volt.

Lützen, Bautzen, Drezda mellett még győzelmet aratott. Fenyegető neve akkora félelmet keltett, hogy a hatodik koalíció tábornokai elvesztettek olyan ütközeteket, amelyeket megnyerhettek volna. De már a legfényesebb győzelmek sem menthették meg a halálra ítélt rezsimet. Elérkezett a revans órája. Ellenfelei - az európai monarchiák önkényuralkodói -, miután meggyőződtek arról, hogy a franciák császára nem akar engedményeket tenni, működésbe hozták a legveszélyesebb fegyvert. Az 1813. február 27-én kiadott kaliszi kiáltvány felhívta a népeket arra, hogy harcoljanak a szabadságért és a függetlenségért. A porosz király, aki ravaszkodott és mindkét felet be akarta csapni, érezve, hogy a hadiszerencse a koalíció óriási erői mellé pártolt, szintén a szabadságról kezdett beszélni. A feudális-abszolutista monarchiák fejeinek szájából az ilyen hazug beszéd képmutatás volt, ők már az egyeduralkodóknak a népek elleni szent szövetségét forgatták a fejükben. De 1813-ban, a felszabadító háború óriási hazafias lendületének légkörében, a szabadságról mondott szavaknak mágikus hatásuk volt; a csalfa szavakat készpénznek vették. Európa-szerte egyre magasabbra csaptak a népharag hullámai; a francia hadsereg tehetetlennek bizonyult e hatalmas elemi erővel szemben.

A három napig tartó döntő lipcsei ütközetben (1813. október 16-18.) - a híres „népek csatájában” - Napóleon hadseregét szétzúzták. Most már egész Németország felkelt a hódítók ellen. A bajorok, a szászok, a badeniak, akiket Napóleon legmegbízhatóbb szövetségeseinek tartott, a franciák ellen fordították a fegyvert; inkább érezték magukat németeknek, mint a Napóleon védőszárnyai alatt álló uralkodók alattvalóinak.

Olaszországban Murat aki elárulta Napóleont és átállt a koalíció mellé - az osztrákokkal együtt offenzívát indított az Eugéne herceg által védelmezett hadállások ellen. Az olasz parasztok megtámadták a különféle francia helyőrségeket. Spanyolországban angol és reguláris spanyol alakulatok, partizánosztagok által támogatva, mindenütt támadásba mentek át; Soult és Suchet az egyik tartományt a másik után adták fel. A franciákat kikergették Spanyolországból. Wellington invázióit készített elő Franciaország déli megyéi ellen.

1814-ben a háború francia területre helyeződött át. A hadművészet

szempontjából nézve az 1814. évi hadjárat Napóleon hagyatékának egyik legragyogóbb része. Mint Engels megállapította, Napóleon ifjúi energiával harcolt. Seregei maradványaival egyenként verte meg az ellenfeleket, súlyos vereségeket mérve a koalíciónak az övéinél hasonlíthatatlanul nagyobb erőire. Január 31-én szétverte Blücher porosz hadseregét, februárban vereséget mért a szövetséges hadseregre Champaubert-nál, Montmirail-nál, Vauchamps-nál és Montereau-nál. Csakhogy, mint Lavalette írja, „amíg a császár úgy küzdött, mint egy oroszlán, s Európa valamennyi hadserege által szorongatva, az egyiktől a másikhoz sietett, a hadmozdulatok gyorsaságával kerekedve felül manővereiken, áthúzva összes számításaikat és halálosan kifárasztva őket, Párizsban még veszedelmesebb ellenségek, titkos kapcsolatra lépve az idegenekkel, megdöntését készítették elő. A fő ellenség Talleyrand volt...”

Napóleon érezte, hogy egyre szűkül körülötte a kör. Látta, milyen veszélyek leselkednek rá elölről is, hátulról is. Az a bámulatos erély, amellyel utolsó hadjáratát folytatta, hadvezéri tehetségének valami új, nagyszerű fellángolása nem jó testi állapotának bizonyítéka volt. Ellenkezőleg, leküzdhetetlen álmossági rohamok törtek rá; Lipcsénél, a csata hevében, elaludt. Egyre gyakrabban lépett föl nála erős gyomorfájás. Nem volt már ereje mindenre. A veszély óráiban, mint mindig, hidegvérről, éleslátásról tett tanúságot. De min változtathatott ez?

Napóleon hibát követett el életrajzírói, a kor történészei szerint, amikor nem kötött békét a chátilloni kongresszus idején (1814. február 4-március 19.) a szövetséges seregekkel. Persze, történtek hibák 1814-ben, de a legnagyobb hibák korábbiak, s mindaz, ami a császárság utolsó esztendejében történt, csupán ezekből következett. Talán, ha Napóleon elfogadja Caulaincourt javaslatait, megegyezésre lehetett volna jutni. De vajon hosszú időre? 1814-ben a kontinensen az erőviszonyok már teljesen világosan kirajzolódtak. A szövetséges seregek Párizs elleni hadjárata válasz volt a moszkvai hadjáratra. Később, Szent Ilona szigetén, Napóleon beismerte, hogy a legnagyobb hibát az Oroszország elleni háborúval követte el.

Napóleon 1814-ben reménytelen helyzetében úgy viselkedett, mint a szenvedélyes játékos, aki egy este óriási, mesebeli vagyont nyert, s

most csak vabanque-ra megy: minden vagy semmi.

A chátilloni kongresszus elodázhatta volna némileg a döntést, valószínűleg nem hosszú időre. Ez nem volt ínyére, továbbra is esztelen, fatalista hazárdjátékot folytatott: minden vagy semmi.

Valószínűleg már 1813-tól, amikor állandóan leselkedett rá a vereség veszélye, keresni kezdte a harmadik megoldást. Bautzennél elesett Duroc; ez fiatalkori barátja volt, az utolsó olyan barát, akivel éppoly őszintén beszélgethetett, mint önmagával. Napóleon sírt Duroc holtteste mellett, és talán akkor irigyelte is barátját. Kezdte keresni a halált. Közel volt hozzá, de kisiklott a kezei közül, akár az ellenség fölötti döntő győzelem.

Az ország, elgyötörve, elgyöngülve, elnéptelenedve, csak békére vágyott, ennek a szörnyű, furcsa, mindent elemésztő háborúnak a végére. Napóleon ellenségei - s számuk óráról órára nőttön nőtt - ügyesen kihasználták ezt a hangulatot; féltek a császár bosszújától és szerettek volna végleg megszabadulni tőle.

Napóleon előre látta a hátországból fenyegető veszélyt - a hátbaszúrást. A hadiszállásáról parancsot adott Savarynak arra, hogy tartóztassa le Talleyrand-t és szállítsa el Párizsból. Ez volt Napóleon utolsó rendelkezései közül az egyik legindokoltabb. A mindig engedelmes rovigói herceg azt a merészséget követte el, hogy nem teljesítette Napóleon parancsát: Talleyrand-nak sikerült őt behálóznia. A rendőrminiszter nem igazodott el Talleyrand politikai elgondolásaiban.

A gyűrű összeszorult. Soult nem tudta megtartani Bordeaux-t; ott átvették a hatalmat a királypártiak, majd az angolok. Augereau visszavonult Lyonig. A szövetséges seregek lavinaként zúdultak Párizs felé.

Most, hogy a félfeudális monarchiák hadseregei benyomultak Franciaországba, a háború tartalma ismét megváltozott. A kortársak ezt nyomban fölismerték. 1814-ben Byron ezt jegyezte be naplójába: „Napóleon! Ez a hét el fogja dönteni sorsát. Úgy látszik, minden ellene van; de hiszem és remélem, hogy győzni fog...”

A szövetségesek bevonulása Párizsba, 1814. március 31.

Az akkori események részvevői, majd a történészek hosszú ideig vitatkoztak azon, mi tette lehetővé a szövetségeseknek, hogy eljussanak Párizsig, majd pedig a március 30-i csata után elérjék a kapitulációt. Teljes joggal vádolják Joseph-et is, aki kicsinyes hiúságból magának tartva meg az összes párizsi erők fölötti parancsnokságot, elvesztette a fejét, és Marmont-nak - anélkül, hogy erre a szükség kényszerítette volna - engedélyt adott arra, hogy az ellenséggel tárgyalást kezdjen. De leginkább hibáztatják, s szintén teljes joggal, Ragusa hercegét, Marmont-t, aki katonai kötelességét megszegve, megnyitotta a frontot az ellenfél előtt. Jelentőséget tulajdonítanak a végzetes körülmények egybeesésének is: Napóleon leveleit, direktíváit, amelyben kifejtette hadműveleteinek tervét, elfogták a kozákok, és megsúgták a szövetségeseknek, hogy egyenesen Párizs ellen kell vonulni.

Mindezekben a részleges magyarázatokban kétségkívül sok az igazság. Fogyatékosságuk az, hogy ezek a részleges okok olykor az elbeszélők ajkán vagy a történészek elbeszéléseiben elhomályosították a legfontosabbat. A legfontosabb pedig az volt, hogy a császárság rezsimjének oly sok áldozatot követelő összeomlása benne rejlett magának a császárságnak a természetében. Napóleon 1814-ben politikájának „a gyümölcseit aratta le” - e politika bűneiért és tévedéseiért fizetett. A császárság katonaizsarnoki rezsimje - attól a perctől kezdve, hogy a napóleoni háborúk, teljesen elveszítve az őket korábban jellemző haladó vonásokat, merőben hódító, imperialista háborúkká változtak - összeütközésbe került a napóleoni Franciaország által leigázott népek létérdekeivel, nemzeti érdekeivel s éppúgy a francia nép létérdekeivel is. Napóleon katonai-zsarnoki császársága olyan erővé lett, amely ellentmondásba került a társadalmi fejlődés törvényeivel is; meg akarta bénítani ezeket a törvényeket és alá akarta rendelni őket hatalmának. Az 1814. évi összeomlás törvényszerű következménye volt az egész megelőző politikának. Az 1812. évi háborúban elszenvedett vereség elháríthatatlanul az 1814. évi összeomláshoz vezetett.

Napóleon - kis hadseregét a Marne mellett összevonva - csak március 27-én szerzett tudomást arról, hogy a szövetségesek Párizs felé vonulnak. Eléjük ment - Párizst nem lehet odaadni. De már

késő volt.

1814. március 31-én a szövetséges seregek, élükön I. Sándorral, bevonultak Párizsba. A tábornokok fényes kísérete előtt, a szövetségeseknek az összes európai hatalmakat képviselő mérhetetlenül nagy hadseregének élén, egy sorban a porosz királlyal és az osztrák birodalmat képviselő Schwarzenberg herceggel I. Sándor, fehér lovon, mint Agamemnon, a cárok cárja, vonult be a legyőzött ország fővárosába. Mögötte ezred ezred után, hadosztály hadosztály után a párizsiak előtt ismeretlen, nekik furcsának tűnő egyenruhában a hatodik koalíció tarka seregei. A francia főváros sok ezer lakosa, a házfalakhoz szorulva, némán szemlélte az idegen csapatok bevonulását Párizsba.

Benevento hercege, Talleyrand, a sánta ördög, ez a ravasz, farkasbőrbe bújt ember, aki addig valahol csöndben rejtőzött, hirtelen felmerült a homályból és a legszembetűnőbb helyen jelent meg. Sándor cár az ő házában szállt meg; azt mondták neki, hogy veszélyes lehet a Tuileriákban tartózkodnia, és ő Talleyrand házát választotta. A beneventói herceg tekintélye nyomban erősen megnövekedett.

A komoly, méltóságteljes, lassú mozgású Talleyrand herceg rizsporos parókában, drága gombbal díszített régi sétabotjára támaszkodva olyan magabiztosan vonult be a Szenátusba, akár saját házába. Memoárjaiban később ezt írta: „Április 2-án összehívtam a Szenátust." Minden tekintet reá szegeződött, s egészen magától értetődött, hogy azt a férfiút, aki ilyen határozottan lépett fel ezekben a zavaros órákban, megválasszák az ideiglenes kormány fejének. Igaz, ez a kormány a francia nép és a társadalom előtt ismeretlen személyekből állt. Talleyrand-on kívül tagja volt Joseph Dalberg, német diplomata, hosszú ideig a badeni hercegség képviselője, Talleyrand barátja, aki isten tudja milyen szolgálatokért került be Franciaország kormányába, a jelentéktelen és senki előtt sem ismert Jacourt, Francois de Montesquiou volt apát, régi royalista, akit Talleyrand valamiféle rejtekhelyről szedett elő.

Napóleon jóval a rá nézve tragikus események előtt, 1814 tavaszán megsejtette Talleyrand árulását, bár nem tudott róla semmi biztosat. 1813. november 10-én, amikor meglátta Talleyrand-t a palotájában, ezekkel az éles szavakkal fordult feléje: „Mit keres itt?

Tudom, arra gondol, hogy az első melléfogásomkor a régens-tanács feje lesz. Vigyázzon, uram! Akik ellenem harcolnak, semmit sem nyernek. Figyelmeztetem, hogy ha súlyos beteg lennék, ön hamarabb halna meg, mint én.”

De Napóleonnak nem volt ideje arra, hogy fenyegetését beváltsa. Nem tudott Talleyrand összes gazságairól, árulásairól. 1813-ban Napóleon ezt mondta: „Immár hat hónapja, hogy Talleyrand becsap engem.” A császár tévedett - Talleyrand hat éve csapta be!

Intuíciója mégis azt súgta Napóleonnak, hogy rendszabályokat kell foganatosítania e veszélyes ember ellen, akin mindvégig nem tudott teljesen eligazodni. Napóleon 1814. február 8-i levelében figyelmeztette Joseph-et, hogy milyen veszedelmes ember az egykori autuni püspök. Nyomatékosan lelkére kötötte, hogy ne vegye le a szemét Talleyrand-ról. „Kétségkívül ez házunk fő ellensége.”

Mindezek az óvintézkedések célt tévesztettek, mert nem hajtották végre őket következetesen. A nehéz időkben Talleyrand az árnyékba húzódott, s amikor Napóleon veresége már egyértelművé vált, kilépett az éles rivaldafénybe. Elhatározta, hogy a végre a kezébe került hatalmat elsősorban arra használja föl, hogy örökre kiküszöbölje annak lehetőségét, hogy Napóleon visszatérjen a Tuileriák palotájába.

Napóleon, visszavonulva Fontainebleau-ba, távolról figyelte a Párizsban végbemenő eseményeket. Nem akarta harc nélkül megadni magát. Fontainebleau-ban 16 000 főnyi sereget gyűjtött össze. „50 000 meg én - az 150 000” - mondta egykor. El volt szánva arra, hogy megmérkőzik az ellenséggel. A katonák támogatták.

Április 4-én Fontainebleau-ban a császár termeiben megjelentek Ney, Oudinot, Lefebvre, Macdonald, Moncey marsaitok; a császár dolgozószobájában ott voltak már Berthier, Marét, Caulaincourt. Napóleon kifejtette nekik a Párizs elleni hadjárat tervét. Döntő akcióra szólította fel őket. A marsallok hallgattak. „Felszólítom a hadsereget!” - kiáltott fel Napóleon, aki kezdte megsejteni fegyvertársainak szándékát. „Felség, a hadsereg nem fog kimozdulni helyéről” - felelte Ney. „Engedelmeskedni fog nekem.” „Felség, a

hadsereg a tábornokainak fog engedelmeskedni.”

Minden világossá vált. Bainville helyesen jegyezte meg, hogy 1814. április 4. - megfordított brumaire volt. „Hát mit akarnak, uraim ?” - kérdezte szárazon Napóleon. „A lemondást” - feleltek egyszerre Ney és Oudinot. Napóleon nem szállt vitába velük; az asztalhoz ment, és gyorsan megírta a hivatalos lemondási okmányt. - Lemondott a fia javára úgy, hogy a császárné legyen a régens. Nyilván már korábban fontolóra vette ezt a lehetőséget. A marsallok kezdtek elköszönni. De Napóleon megbízta Neyt, Macdonaldot és Caulaincourt-t azzal, hogy menjenek el Sándor cárhoz és állapodjanak meg vele. A három megbízottat még kiegészítette Marmont marsallal. „Számíthatok Marmont-ra; egyik régi hadsegédem... Tudja, mi a becsület. Egyetlen tisztért sem tettem annyit, mint őérte...”

Napóleon három megbízottja, mielőtt jelentkezett volna Sándor cárnál, találkozott Marmont-nal; átadták neki a császár megbízását. Ragusa hercegének arcán nagy zavar tükröződött. Nagy nehezen elmondta, hogy ugyancsak 4-én reggel megjelent nála Schwarzenberg herceg küldötte, aki ajánlatot tett neki, hogy hagyja el Napóleon hadseregét és álljon át csapataival a koalíció oldalára. Marmont elfogadta az ajánlatot. Caulaincourt és Macdonald, érzelmeiken uralkodva, megkérdezték, aláírta-e már a Schwarzenberggel való megállapodást. Marmont ezt tagadta. Mint később kiderült, hazudott; az árulás már megtörtént. Nagy zavarban volt. De javaslatukra megígérte Caulaincourt-nak és Macdonaldnak, hogy közli Schwarzenberggel: megváltoztatta szándékát. Napóleon küldötteinek jelenlétében, amint ezt Caulaincourt elbeszéli, utasította tábornokait, hogy amíg a tárgyalások folynak, ne mozduljanak el helyükről. Marmont áruló cselekedete felháborította a marsallokat; de kész volt kijavítani hibáját, és a válságos körülmények között ez látszott a legfontosabbnak.

Sándor a marsallokat udvariasan, sőt barátságosan fogadta: ez volt Franciaország színe-virága; lényegileg egyetértett ajánlataikkal, de a végleges döntést másnapra halasztotta; még tanácskoznia kellett a szövetségesekkel.

Másnap reggel, mielőtt felkeresték volna Sándort, mint megbeszélték, mindhárman találkoztak Ney házában, ahol

megreggeliztek. Marmont is elment. Reggeli közben Ragusa hercegét kihívta egy tiszt. Néhány perc múlva sápadtan, feldúlt arccal tért vissza.

- Mindennek vége! Elvesztettem a becsületemet! Hadtestem Souham tábornok parancsára átállt az ellenséghez. A fél karomat adnám érte, ha ez nem történt volna meg...

- Mondja inkább, a fejét, az is kevés lenne! - szakította félbe ridegen Ney.

Marmont fogta a kardját, és kisietett a szobából.

Amikor később Ney, Caulaincourt és Macdonald felkeresték Sándor cárt, már más fogadtatásban volt részük. A cár másképp érvelt: a hadsereg Napóleon ellen van, Marmont hadteste átállt a koalíció mellé. A szövetségesek nem hajlandók elismerni a Bonaparte-dinasztia jogát a trónra, feltétel nélküli lemondást követelnek.

Április 6-án, szerdán, hajnali 2 órakor a küldöttek visszatértek Fontainebleau-ba, ahol Napóleon azonnal fogadta őket. Arckifejezésükből megértette, mi történt, de részletes tájékoztatást kívánt. Később, délelőtt, ismét magához hívta a marsallokat. „Kezdjünk mindent elölről. Ki jön velem az Alpokba?” - kérdezte. Mindannyian hallgattak. Hosszú szünet állt be. Egyébként maga is tudta, hogy nem ismétlődhet meg az élet, sőt az olaszországi hadjárat sem.

Az asztalhoz ment, és gyors, olvashatatlan írással aláírta a lemondási okmányt.

A marsallok elbúcsúztak tőle; Bonaparte tábornok - ezután a tollvonás után nem volt többé császár - köszönetet mondott nekik. A fontainebleau-i kastély hamar kiürült.

Április 6-án este a Francia Bank részvényei, amelyeket egy héttel azelőtt 520-550 frankkal jegyeztek, 920-980 frankra emelkedtek. Ilyen óriási változás már évek óta nem történt a tőzsdén. Néhány ügyes ember egy nap alatt milliókat vágott zsebre.

Bonaparte Napóleon az óriási fontainebleau-i kastélyban csaknem

egyedül bolyongott az üres termekben. Érdeklődéssel olvasta az újságokat, figyelemmel követte az arról szóló közleményeket, hogy Ney, Oudinot marsall és sokan mások csatlakoztak az új Bourbon-hatalomhoz.

Április 12-én mérget vett be - ciánkálit. Malojaroszlavec óta mindig magánál tartotta. Két év alatt a méreg nyilván elvesztette erejét. Napóleon egész éjjel kínlódott, de reggelre erős szervezete felülkerekedett. Később sohasem tett erről említést.

Aláírta a szerződést, amelynek alapján élete végéig birtokolhatja Elba szigetét és megtarthatja a császári címet. Április 28-án elutazott Elbára.

Nem sokkal ezelőtt, április 9-én, Byron Moore-hoz intézett levelében ezt írta: „Ó jaj, szegény kis bálványom, Napóleon, leszállt a piedesztálról. Azt mondják, lemondott a trónról. Ez megolvadt rézkönnyeket fakaszt a Sátán szeméből.” Néhány nap múlva, április 19-én feljegyezte: „... Tinta helyett *ipekakuánával (hánytatószer)* írom, hogy »a Bourbonokat restaurálták«! Akasszuk szögre a filozófiát!”

A színdarab befejeződött. A kortársaknak új előadásra kellett várniuk.

16. fejezet

A száz nap

Eltelt egy év. Franciaországban az élet a felismerhetetlenségig megváltozott.

Amikor 1814. április 2-án Talleyrand-t „megválasztották” vagy, helyesebben szólva, maga nevezte ki magát Franciaország ideiglenes kormányának fejévé, ezen a magas poszton államférfiúi tevékenységét néhány különös cselekedettel kezdte.
Bizonyos Villers-t, bizalmi emberét, megbízta, hogy hatoljon be a császári palotába, és ott Barry levéltáros segítségével Napóleon személyes iratai közül emelje ki Talleyrand leveleit. Villers teljesítette megbízatását. A Benevento hercege által visszaszerzett levelek között voltak azok is, amelyek miatt ezt az akciót kitervelte. Tudniillik bizonyos levelek igazolták Talleyrand közvetlen részességét az enghieni herceg elfogásában és kivégzésében, úgyszintén részvételét a spanyol Bourbonok trónjának elrablásában. Talleyrand, miután megkapta az őt kompromittáló leveleket, tűzre vetette őket.

De Talleyrand sietett; azokban a napokban sok gondja akadt, s nem szakított időt annak ellenőrzésére, nem maradtak-e leveleiről másolatok. A mindig oly körültekintő diplomata elszámította magát. Napóleon rendben tartotta az ügyeket. A
legfontosabb dokumentumokat nemcsak eredetiben, hanem másolatokban is megőrizte. E másolatok jóvoltából a történészek (és nemcsak ők) később tudomást szerezhettek Benevento hercegének minden cselekedetéről.

De vajon Talleyrand, miután elérte, hogy felruházzák a hatalom teljességével, miért sietett egy ilyen, az első pillantásra másodrendű fontosságúnak látszó akcióval, mint személyi leveleinek elemelése a császártól? Talleyrand-nak azért volt erre szüksége, hogy eltüntessen minden bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy része volt a Bourbon-házból származó enghieni herceg meggyilkolásában és a spanyol Bourbonok megdöntésében. Abban az időben ugyanis már végleg kialakult benne az a nézet, hogy vissza kell állítani a Bourbonok hatalmát.

Még nemrég Franciaországban - ha nem számítjuk a royalista

pártot, amely illegalitásban rejtőzött - senki sem tudta elképzelni a Bourbonok hatalmának visszaállítását. Helytelen volna azt állítani, hogy húsz évvel a monarchia megdöntése után ugyanúgy gyűlölték a Bourbonokat, mint abban az esztendőben, amikor a francia nép XVI. Lajost a vérpadra küldte. A Bourbonokat egyszerűen elfelejtették. A monarchia megdöntése óta huszonkét esztendő telt el, s a régi nemzedék nem sokat beszélt az egykori dinasztiáról, az új nemzedék pedig csak hallomásból ismerte. A francia nép többsége a Bourbonok időszakát egy végtelenül távoli régmúltnak, hajdankornak tartotta.

A napóleoni uralom elleni felszabadító háborúk eseményeinek tragikus volta elsősorban abban rejlett, hogy míg a harc fő terhei a népre nehezedtek, gyümölcseit a reakció erői élvezték. A nemzeti-felszabadító mozgalom, amely Európában a francia iga ellen küzdött, sohasem volt homogén. A Napóleon elleni harcban furcsa módon összekapcsolódott két különböző és bizonyos fokig ellentétes tendencia. Ez a kettősség - a nemzeti-haladó tényezőknek és a reakciós tényezőknek sajátos összekapcsolódása, amely legelőször és legerősebben Spanyolországban nyilvánult meg, amint azt Marx helyesen hangsúlyozta - a Napóleon ellen folyó valamennyi függetlenségi háborúban megvolt. A spanyol felszabadító harcban a nép volt a fő erő. Az 1812-es honvédő háborúban is a nép volt a fő erő, amely vereséget mért Napóleon hadseregére és megsemmisítette a „nagy hadsereget”.

Friedrich Gentz ideje óta egyes történészek azt mondták: mi köze ehhez a népnek, hiszen Napóleon hadait az európai hatalmak seregei zúzták szét. De az európai hadseregek, amelyek azelőtt vereségeket szenvedtek Napóleontól, most pedig fölébe kerekedtek, csak azért tudtak győzelmet aratni, mert a népre támaszkodhattak, jelentős mértékben maguk is a népet képviselték, és végül, népi feladatot hajtottak végre: felszabadították országukat az idegen elnyomás alól.

Semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy az a nemzeti-felszabadító mozgalom, amely Napóleon 1812. évi inváziója ellen Oroszországban kezdődött, majd átcsapott más európai országokra is, volt az a fő és leghatékonyabb erő, amely véget vetett Európában Napóleon uralmának.

De nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ebben a harcban a néppel együtt - amely a szabadságharc fő terhét viselte - az európai monarchiák kormányai is részt vettek, kulcspozíciókat foglalva el benne. 1812-ben, amikor Napóleon Moszkvánál állt, az egész orosz nép egyesült annak érdekében, hogy az országot a leigázóktól megszabadítsa. 1812 őszén a borodinói csatamezőn, a Moszkvát megközelítő utakon, váll váll mellett harcolt Miloradovics tábornok és Pesztyel. Eltelik harminc esztendő, s Pesztyel és a dekabrista mozgalomhoz tartozó barátai a szabadságra törekvő jövendő Oroszországot fogják képviselni, Miloradovics tábornok pedig az ország összes eleven erőit fojtogató cári rezsim kegyetlen hatalmát.

1812—1813-ban ez a két különböző természetű áramlat - a népi és a reakciós áramlat - mondhatni, egybeolvadt. Az orosz, a porosz, az osztrák monarchia, a tory Anglia a történelmi fejlődés dialektikájánál fogva harcba sodródott Napóleon császársága ellen. Nem véletlen, hogy 1812-ben és 1813-ban az önkényuralom vagy a feudálisabszolutista monarchia kiszolgálói szívesen használták a „szabadság" szót. De mennél jobban kibontakozott a napóleoni Franciaország elleni harc, mennél világosabban körvonalazódott a napóleoni elnyomás fölötti győzelem, annál jobban kiütközött e különböző törekvések ellentétes mivolta.

Az 1813-1814. évi események során Európa felszabadult a francia elnyomás alól. A társadalom fejlődésében ez előre tett lépés volt. De amikor a szövetséges hadseregek átlépték a francia határt, új dilemma merült fel: milyen irányt fog venni ezentúl a társadalmi fejlődés?

A történelmi fejlődés dialektikája újból megváltoztatta a háború tartalmát. 1812-ben, 1813-ban, sőt 1814 elején is a napóleoni uralom elleni háború történelmileg haladó volt - felszabadította Európa népeit az idegen elnyomás alól. Attól a pillanattól fogva, hogy a szövetséges seregek korántsem felszabadító célokat követve, Párizs ellen vonultak, a háború tartalma megváltozott - reakciós, a szövetségesek részéről igazságtalan háborúvá vált.

Fentebb elmondottuk, hogy 1812 októberében Malet tábornok, aki vakmerő kísérletet tett a napóleoni hatalom megdöntésére, a császársággal a köztársaságot állította szembe. Amikor a napóleoni

császárság hatalma a nép és az európai monarchiák seregeinek egyesült akciói folytán megtört, Franciaország az előtt a dilemma előtt állt, hogy merre fog tartani, előre vagy hátra? Előre menni - ez a polgári-demokratikus reformok megszilárdítását jelentette, azt jelentette, hogy az ország Malet tábornokot követi a köztársaság restaurálása útján.

A francia történelem válságos óráiban a népet kirekesztették az ország sorsa eldöntésében való részvételtől. Franciaország jövőjét nem az európai népek és nem a francia nép határozta meg, hanem a francia állam fővárosába győztesként bevonuló szövetséges hadseregek vezetői. Az orosz önkényuralkodó, az osztrák császár, a porosz király, a tory Anglia, Franciaország régi ellensége - ezek döntöttek a legyőzött ország sorsáról.

Amikor Talleyrand első ízben kockáztatta meg, hogy óvatos célzást tegyen I. Sándornak a Bourbonok hatalmának visszaállítására, a cár részéről ellenkezéssel találkozott. A Bourbonokat, a francia emigránsokat az eltelt húsz esztendő alatt figyelemmel kísérték. A balszerencsében nem tettek tanúságot nagyságról, nem őrizték meg méltóságukat; az irántuk való rokonszenv csökkent, s Sándor eredetileg Eugéne Beauharnais, Napóleon mostohafia felé hajlott. Bernadotte-ot, vagy a Bonaparte-család más tagját, esetleg bármely más dinasztia tagját akarta, csak éppen nem a Bourbon-dinasztiából való uralkodót.

Az osztrák kormány, II. Ferenc császár, s főképpen Metternich, nem ellenezték Mária Lujza régensségét. Metternich azt remélte, hogy az osztrák császár leánya révén megszilárdíthatja az osztrák befolyást Párizsban. De éppen ezekből az indítékokból ellenezte ezt a tervet Anglia és Oroszország. Talleyrand-nak szerencséje volt; e döntő órákban nem akadtak vetélytársai; a legveszedelmesebb és leglelemenyesebb, Fouché, nem tartózkodott Párizsban; a többiek várakozó álláspontra helyezkedtek. Ügyesen kihasználva a győztesek közötti nézeteltéréseket és a határozott vélemények hiányát, Talleyrand lépésről lépésre, félrevezetve beszélgetőpartnereit, el tudta hitetni velük, hogy a Bourbonok visszatérése elkerülhetetlen. Akkor ez az ember, akit nem alaptalanul tartottak az elvtelenség zsenijének, azt a gondolatot vetette fel, hogy elsősorban az elvet kell megvédelmezni.

„XVIII. Lajos - elv” - állította Talleyrand, a hatalom legitim voltának, törvényességének elve. Nem kell magyarázgatnunk - nyilvánvaló, hogy személy szerint Talleyrand-t a legitimizmus elve éppoly kevéssé érdekelte, mint a Bourbonok sorsa. De ő annyiszor elárulta és eladta Napóleont, annyira félt ennek az erős férfinak a bosszújától, hogy lehetetlenné kellett tennie, hogy valaha is újból hatalomra jusson. A Bourbonok és a legitimizmus elve erre különösen alkalmasnak látszott. S a legitimizmus elve valóban tetszett I. Sándornak, a porosz királynak, az osztrák császárnak egyaránt. Olyan elv volt ez, amely képes volt egyesíteni az Európában ébredező népi mozgalmak elfojtására törekvő uralkodókat.

Talleyrand hajlott arra, hogy még biztosabb garanciákat teremtsen a maga számára. Bár a volt császár bosszújával szemben az európai hatalmak hatalmas koalíciójával védekezett, mégis nyugtalanságot érzett; nem tudta leküzdeni félelmét a megdöntött, de életerejét megőrző ellenféltől. 1814. áprilisban folytatott beszélgetéseiben egyre gyakrabban elhangzottak ezek a szavak: „Ha a császár halott volna, akkor...” Valóban, mennyivel nyugodtabban alhatna, ha a császár halott volna. Talleyrand abban az időben nyilván hajlott arra, hogy az álmodozásról áttérjen a cselekedetre. Bizonyos Maubreuil grófnak, egy mindenre elszánt fickónak a vele egyívásúak bandájával Fontainebleau-ba kellett volna mennie: azt a megbízást kapta, hogy hajtsa végre azt, ami annak idején nem sikerült Cadoudalnak. Talleyrand tisztelői és ő maga később azt állították, hogy nincs dokumentumszerű bizonyíték arra, hogy Benevento hercegének a keze benne volt ebben a merényletben. De az efféle ügyekben általában nem őrzik meg a dokumentumokat; minden egyéb arra utal, hogy Maubreuil eszköz volt Talleyrand kezében. Arról, hogy Fontainebleau-ban kövessék el a merényletet, több okból le kellett mondani. De amikor Napóleon elindult Elba szigetére, Maubreuilt banditáival utána küldték. Utol kellett volna érnie a császár fogatát. Útközben Maubreuilnek váratlanul alkalma nyílt arra, hogy a volt vesztfáliai királyné briliánsait megkaparintsa. Úgy vélte, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok... és Napóleon megmenekült a gyilkosok tőrétől. (Emlékeztetünk arra, hogy Maubreuil 1814. évi pőrében azt állította, hogy Napóleon meggyilkolására az ajánlatot Talleyrand Rue Saint-FIorentini palotájában tették neki; a palota tulajdonosa a

szomszéd szobában tartózkodott, s az ajánlatot az ő nevében tették.)

Amikor a Napóleon elleni harc feladatai megoldódtak, az európai hatalmak vezetői előtt új gondok merültek föl: hogyan tereljék vissza medrébe az egyre duzzadó áradatot, hogyan kerüljék el annak veszélyes következményeit, hogy a néptömegek a felszabadító harcban öntudatra ébredtek. A legitimizmus elve ebből a szempontból kapóra jött. Alkalmas volt a liberális, demokratikus, nemzeti-felszabadító erők megfékezésére.

Talleyrand mint az ideiglenes kormány feje a legitizmus elvére spekulálva, felhasználva a szövetségesek közötti ellentéteket - akiknek nem volt világos tervük és programjuk meghamisítva a közvéleményt - hiszen a Szenátus a legcsekélyebb mértékben sem fejezte ki a nép véleményét -, ki tudta vívni, hogy a szövetséges hatalmak a Bourbon-dinasztia franciaországi restaurálása mellett döntsenek.

Megállapodás jött létre - az úgynevezett fontainebleau-i egyezmény - a szövetségesek és a trónról lemondott császár között. Napóleon állandó birtokként megkapta a Földközi-tengeren levő kis Elba szigetet. Megtartotta a császári címet. Neki és családjának elég magas civillistát állapítottak meg. Április 28-án Napóleon elindult Elba szigetére. Május 3-án megérkezett Párizsba az új király, a Bourbon-házból való XVIII. Lajos, a húszévi emigráció után visszatérő emigránsok nagyszámú kíséretében. A Bourbon dinasztiából való utolsó francia királyok, amiről XIV. Lajos, XV. Lajos és különösen XVI. Lajos uralkodásának története árulkodik, a hanyatlás és az elfajulás képét mutatták. XVIII. Lajos, aki a szövetségesek uszályában kullogva tért vissza Párizsba, nem cáfolta meg ezt a törvényszerűséget. A kivégzett király fivére, aki húsz év alatt végigbarangolta Európát, hol az orosz cár, hol a porosz király, hol az angol kormány költségein élve, s aki a „törvényes” trónra való visszatérésre való meddő várakozásban öregedett meg, váratlanul, amikor már úgy látszott, minden remény szertefoszlik, visszatérhetett ősei palotájába. A kövér, puffadt, köszvényes, hatvanéves ember, aki legjobb napjaiban sem ülte meg a lovat, ez a fáradt és minden iránt közömbös „isten kegyelméből” való uralkodó, aki idegen szuronyok segítségével került a trónra, a legcsekélyebb mértékben sem tudta megnyerni a nemzet

rokonszenvét.

Fivére, d'Artois gróf, a majdani X. Károly király, ez a bogaras és nyakas reakciós, a szélsőséges royalisták - a forradalom fanatikus ellenségei, haramiák és gyilkosok -pártjának a vezére, ez a tudatlan és gőgös, goromba és kötekedő „barbár úr”, ez az ostoba és elkeseredett durva katona, aki nem értett a katonai mesterséghez és égett a bosszúvágytól, az udvarnál a restauráció első napjaitól kezdve óriási befolyásra tett szert.

Méltó párja volt az angouléme-i hercegnő, a kivégzett XVI. Lajos leánya. A royalista propaganda jóvoltából csaknem szentté avatták, a „jóság angyalának” tüntették föl. Thibaudeau találóan mondotta róla: „Megjelent az angyal - száraz, gőgös, rekedtes és fenyegető hangú, sérült lelkű, megkérgesedett szívű, égő szemű, egyik kezében a viszály fáklyájával, a másikban a bosszú kardjával.” Inkább démon volt, semmint angyal. Velük együtt tért vissza az ultrajobboldali emigránsok nem nagy számú, de igencsak dühödt falkája. Olyan emberek voltak ezek, akik húsz évet töltöttek hazájuktól távol, akiket a haza ellen elkövetett számtalan bűncselekedet szennyezett be, akik sohasem ismerték népüket, most pedig már teljesen elszoktak tőle, mindenféle régi emlékből táplálkoztak, egy rég letűnt korszakból származó elképzelésekből. Olyanok voltak ezek az emberek, mint a túlvilágról visszatért szörnyű és nevetséges kísértetek. A klasszikussá vált meghatározás szerint a forradalom és a háborúk huszonöt esztendeje alatt a Bourbonok semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek. 1814-ben úgy tértek vissza Párizsba, mintha az az 1784. évi francia királyság fővárosa volna.

XVIII. Lajos király megkísérelte az óramutatót visszafelé forgatni. Ha csak rajta és legközelebbi munkatársain állott volna, Franciaországban valószínűleg a XVI. Lajos monarchiájához hasonló rezsimet vezettek volna be. De Sándor cár és a többi szövetséges nem akarta, hogy a történelem megismétlődjék. A Sándor és XVIII. Lajos közötti első találkozás a cárra igen kedvezőtlen benyomást tett; megbánta a történteket, de már késő volt ahhoz, hogy változtasson rajtuk. A királynak világosan értésére adták, hogy el kell ismerni a forradalom éveiben végbement legfőbb változásokat.

Mielőtt bevonulhatott volna Franciaország fővárosába, a királynak

május 2-án alá kellett írnia az úgynevezett saint-oueni manifesztumot. Ebben kijelentette: „Mi, Lajos, isten kegyelméből Franciaország és Navarra királya, elhatározván egy liberális alkotmány létrehozását, s nem tartván lehetségesnek olyan alkotmány létrehozását, amely további kiigazításokat kíván meg, június 10-re összehívjuk a Szenátust és a Törvényhozó Testületet, s kötelezzük magunkat, hogy elbírálás végett elébük terjesztjük azt a munkát, amelyet e két intézmény tagjai közül választott bizottsággal együtt fogunk elvégezni, s az alkotmány alapjává a képviseleti kormányformát tesszük, továbbá az adóknak a kamarák általi megszavazását, a sajtószabadságot, a lelkiismereti szabadságot és a nemzeti javak eladásának hatályon kívül helyezhetetlenségét, a Becsületrend fenntartását." Napóleon rövid parancsainak erélyes stílusa után a franciák csodálkozva hallgatták a cikornyás, hosszú, bonyolult mondatok e halmazát.

Franciaországban az úgynevezett oktrojált alkotmánnyal átmeneti rezsim jött létre. A régi monarchia teljes visszaállítása lehetetlennek bizonyult. Ez még a mit sem felejtő Bourbonok erőit is meghaladta volna. Az első restauráció idején létrejött politikai rendszer egy lépés volt a polgári monarchia megteremtése felé. XVIII. Lajosnak számolnia kellett azokkal az emberekkel is, akik megkönnyítették számára, hogy elfoglalja a - még mindig ingatag - trónt. XVIII. Lajos első kormányának élén Talleyrand állott, hadügyminiszternek Soult marsallt nevezték ki. Napóleon legtöbb tábornoka és marsallja, ha elismerte az új hatalmat, megtartotta parancsnoki posztját. De mihelyt úgy érezték, hogy egy kicsit biztosabban ülnek a nyeregben, a király, s főként testvére, d'Artois gróf, valamint a szélsőséges royalisták megkísérelték az elvesztett pozíciók visszaszerzését. Lépésről lépésre visszaállították az egyház hatalmát, prioritását az államban; a legfőbb tisztségekbe emigránsokat helyeztek, akiknek sem tehetségük nem volt, sem érdemeik nem voltak - a francia nép elleni húszéves küzdelem kivételével. A francia forradalomnak a hadseregben népszerű háromszínű dicsőséges lobogóját a Bourbonok liliomos zászlaja váltotta föl. A háromszínű kokárda helyébe a Bourbonok liliomokkal díszített fehér kokárdája lépett. Január 21-ét, XVI. Lajos kivégzésének napját a nemzeti gyász napjává nyilvánították.

A nép kezdetben csodálkozással, majd egyre nagyobb ingerültséggel

és felháborodással figyelte e különös urak ténykedését, akik olyan pökhendien és gőgösen rendelkeztek abban az országban, amely hosszú évekig nélkülük élt és ellenük cselekedett.

A különféle lapokból, újságokból, publicisztikából, amelyek mint a tajték, a felszínen úsztak, képet lehetett nyerni arról, mire törekedtek a múlt visszatért árnyai. Nem csupán a veszendőbe ment tradíciók, a régi jó szokások visszaállításáról volt szó. A visszatért emigránsokat nemcsak az uralomra visszahelyezett dinasztia jelvényének fehér színe vonzotta. Ezeknek az elkeseredett embereknek - akik húsz esztendőn át az európai fővárosok előszobáiban és kapualjaiban húzták meg magukat, a kor valóságos érdekeinek minden fitogtatott megvetése mellett - a legnagyobb mértékben prózai törekvéseik voltak, többek között nagyon is érdekelte őket az, amit gőgösen lenézett fémnek neveztek. Az előttük csaknem ismeretlen országba visszatérve, az elsőszülöttség jogán mohón kanalaztak az állami húsosfazékból. A király boldog-boldogtalannak szinekurákat adományozott - nagy jövedelemmel és semmiféle kötelezettséggel nem járó tisztségeket. De ez még nem volt minden. Az emigránsok összes rendi adottságaikból csak egyet őriztek meg: azt a képességet, hogy számlálatlanul költsék a pénzt. Sohasem volt elég a pénzük. A royalisták általános közös követelése egykori birtokaiknak, új tulajdonosok kezében levő vagyonuknak a visszanyerése lett. Egy királyi rendelettel a nemzeti birtokoknak, vagyis az annak idején elkobzott földeknek azt a részét, amelyet még nem adtak el, visszaadták régi tulajdonosaiknak. De ez sem bizonyult elegendőnek. Új lépést készítettek elő, az új kezekben levő birtokok kisajátítását, régi tulajdonosaiknak való visszaadását. Ez veszélyes tendencia volt - a forradalom és a napóleoni korszak összes eredményeinek revideálása. Ez a feladat alighanem meghaladta a royalisták erejét, de nyugtalanságot, közfelháborodást keltett. Néhány hét alatt maguk ellen hangolták az egész népet. A parasztok teljes joggal tartottak attól, hogy a földbirtokosok, a régi urak és főpapok elveszik tőlük a földet, visszaállítják a gyűlöletes tizedet, a régi feudális adóterheket. Sok új tulajdonos féltette birtokát, hiszen jogaikat megkérdőjelezték. Felmerült annak a veszélye, hogy újra elosztják a tulajdont, de ezúttal a királlyal visszatért emigránsok érdekében.

A hadsereget sértette egykori szolgálatainak semmibevevése, a húszesztendős időszak hőstetteinek és áldozatainak hangsúlyozott lebecsülése. Sok tábornokot és tisztet nyugállományba helyeztek. Helyüket emigráns nemesek foglalták el, akiknek a szolgálati jegyzékében nem szerepelt egyéb, mint a francia nép ellen elkövetett bűntettek. A királynak és a fivérének, d'Artois grófnak a környezetéhez tartozó pökhendi, tehetségtelen alakok, akik éppoly gőgösek voltak, amilyen tudatlanok, a hadseregben a legfőbb parancsnoki tisztségeket maguknak követelték és meg is kapták. Hírneves hadvezéreknek, kiváló marsalloknak át kellett engedniük az első helyeket a pénzre és rangra éhes emigráns bandának. Az „előkelő világhoz" tartozó hölgyek - így nevezték magukat az emigráns királyi udvar parazitái - kinevették és megsértették Ney marsall feleségét; személyében megsértették a „bátrak legbátrabbját" is. „Bailén hősét", Dupont tábornokot, akit annak idején hadbíróság elé állítottak, kinevezték a kormány tagjának; a hadsereg ebben a különös kinevezésben szándékos kihívást látott. Bourrienne-t, akit Napóleon elkergetett megvesztegethetősége és sikkasztásai miatt, rendőrminiszternek nevezték ki. Nem lehetett kételkedni abban, hogy mit jelentett ez a kinevezés. Bonaparte egykori fegyvertársa és titkára, aki kitűnően ismerte a bonapartista párt vezérkarát, azt a feladatot kapta, hogy számoljon le a párttal; d'Artois gróf hívei már régen álmodoztak erről.

Ilyen vagy olyan mértékben valamennyi társadalmi osztályt sértette az új urak politikája. Az első restauráció rövid ideje alatt a Bourbonok és lakájaik csak egy téren tudtak tanúságot tenni tehetségükről: sikerült mindenkit maguk ellen ingerelniük. Fél esztendő sem telt el XVIII. Lajos trónra lépése óta, és az országban széles körű ellenzék alakult ki; Bassano hercegné szalonja lett a royalistaellenes ellenzék főhadiszállása; a szép háziasszonynak mondott bókokat itt kevesebbre becsülték, mint a királyi udvar kigúnyolását. Az általános elégedetlenség mércéjéül Fouché magatartása szolgálhatott. Az intrikára való leküzdhetetlen hajlama mellett megmaradhatott az események külső megfigyelőjének. Levelet írt Napóleonnak, azt ajánlva neki, hogy menjen át az Amerikai Egyesült Államokba. Majd megemlítette ezt a levelet d'Artois grófnak, úgy tüntetve föl, mint az új dinasztia érdekeiről való gondoskodás egy formáját. „Napóleon Elba szigetén Olaszország számára, Franciaország számára, egész Európa számára

ugyanaz lesz, mint a Vezúv Nápoly mellett.”

De Fouché iparkodását nem értékelték. Az otrantói herceg háromszor is felajánlotta szolgálatait a Bourbonoknak, s háromszor utasították vissza. Akkor a mindig körültekintő Fouché ésszerűnek tartotta, hogy nyíltan csatlakozzék a kormány ellenzékéhez. Kezdte látogatni Bassano hercegné szalonját; nem a szép asszonyok kedvéért járt oda - ezzel senki sem gyanúsította: egy újabb összeesküvés hálóját kezdte szövögetni, ezúttal a Bourbon-dinasztia ellen. Ezekről az 1815 telén folyó titkos tárgyalásokról nem mindent tekinthetünk tisztázottnak. Azok a memoárírók, akik részt vettek ezekben a titkos megbeszélésekben, teljesen érthető okokból igyekeztek ennek az összeesküvésnek a történetét a végletekig összekuszálni. Mindamellett megállapítottnak tekinthető, hogy az összeesküvésben, illetve az antiroyalista tárgyalásokban részt vettek Fouché, Thibaudeau, Lavalette, Régnault de Saint-Jean-d’Angély, Erlon, Lallemand és mások. Az a kapocs, amely egyesítette őket, a Bourbon-rezsimmel szembeni ellenségesség volt, a változások szükségességének felismerése. De ezen túl a nézeteltérések területe következett: egyesek Eugéne Beauharnais diktatúrájának bevezetését kívánták, mások azt javasolták, hogy Lazare Carnot vegye át a hatalmat, megint mások Napóleon visszatéréséről álmodoztak. A legutóbbi változattól azonban sokan azért idegenkedtek, mert attól tartottak, hogy újabb háborút idézne elő. De mielőtt eldöntötték volna az új hatalom kérdését, meg kellett semmisíteni a Bourbonok monarchiáját - ebben valamennyien egyetértettek.

Napóleon a távoli Elbáról feszült figyelemmel kísérte a Franciaországban végbemenő eseményeket. A fontainebleau-i szerződésben vele szemben vállalt kötelezettségeket nem teljesítették: elválasztották őt feleségétől, Mária Lujzától. Metternichnek, aki óráról órára nagyobb szerepet játszott, az volt a fő gondja, hogy Napóleon fia ne legyen együtt az apjával. Félt a leendő II. Napóleontól, és hogy lehetetlenné tegyék a Bonaparte-dinasztia sarjának a francia trónra való lépését, úgy döntöttek, hogy a francia császár fiából osztrák herceget faragnak. Apját nagyapja fogja helyettesíteni, az osztrák császár, s az ő palotájában nevelkedett 1814-től. kezdve a majdani reichstadti herceg.

Napóleon megbántva érezte magát, s a legkülönfélébb találgatásokba bocsátkozott. Nem tudta, hogy maga a felesége hagyta-e cserben, vagy rákényszerítették, hogy különváljon tőle. Sok mindent előre látott, de arra sohasem gondolt, hogy elveszik tőle a fiát meg a feleségét.

Május végén Malmaisonban meghalt Joséphine. Élete utolsó szakaszában nagy tisztelettel vették körül; Mária Lujza elutazása után ő volt az egyetlen császárné - egy letűnt korszak utolsó élő képviselője. Felkereste őt Sándor cár, és sokáig beszélgettek, sétáltak a parkban; őt követték a többiek: a porosz király, Miklós és Mihály nagyhercegek, Bernadotte, a svéd trón várományosa, német választófejedelmek, marsallok. Mindenkit méltóságteljesen fogadott; ő maradt Franciaország első hölgye - XVIII. Lajos udvarának nagy bosszúságára. De a figyelem, a tisztelet jelei nem szereztek neki örömet. Május utolsó harmadában Joséphine megbetegedett, s az orvosok nem tudták megállapítani, mi a baja. Május 29-én, ötvennégy éves korában meghalt. Amikor Napóleon később megkérdezte Joséphine kezelőorvosától, Aureau doktortól, mi okozta halálát, az orvos ezt válaszolta: „A bánat, a nyugtalanság, az ön miatti nyugtalanság."

Napóleon visszatérése Elba szigetéről (Stenben festménye)

Napóleon Elba szigetén egészen egyedül maradt.

De nem személyes indítékok késztették Napóleont döntő lépésekre. Figyelemmel kísérve a franciaországi fejleményeket, egyre jobban meggyőződött arról, hogy a Bourbonok restaurált hatalmát a nép nem fogja elfogadni. Elba nem a „megnyugvás szigete" lett számára, ahogy eleinte békülékenyen mondotta. Megfigyelőtorony volt, egy kissé távoli, de egyúttal kényelmes: onnan könnyebben lehetett áttekinteni azt, ami az ellenfél táborában történik. Voltak hűséges segítőtársai: Cambronne, Drouot. Megnyugtató hírek érkeztek hozzá; mindenki elégedetlen - a parasztság, a polgárság, a hadsereg. Ugyanakkor pontos értesüléseket kapott arról, hogy Bécsben azt tárgyalják, nem kellene-e a veszélyes császárt Elbánál jóval távolabbi helyre szállítani -Amerikába vagy Szent Ilona szigetére.

Napóleon a tettek embere volt, még nem szállt el fölötte az idő, negyvenöt éves volt, megvolt benne a magát soha idő előtt meg

nem adó játékosnak a vérmérséklete; rövid töprengés után merész lépésre szánta rá magát. 1815. március 1-én a Juan-öböl néptelen partjánál három hajó kötött ki. Sietve kiszállt róluk egy kis csoport. A császár a leghűségesebb, iránta odaadással viseltető katonákkal és legközelebbi munkatársaival (az egész csapat 1100 főből állt) partra szállt a francia királyság déli részén. Február 26-án hagyta el Portoferraiót, három napig tartott az út, szerencsésen elkerülve az összes őrhajókat, amelyek útjába akadtak, s akadály nélkül partra szállt hazája földjén.

Erőltetett menetben - húsz óra alatt ötvenöt kilométert téve meg - a maroknyi csapat ösvényeken vonult észak felé. Bonaparte a legnehezebb utat választotta: az alpesi előhegységen haladt át. Akkor már elhatározta, hogy sikert ér el, egyetlen puskalövés nélkül meghódítja Franciaországot. Nem hadakozhat a franciák ellen, még ha a fehér lobogó alatt vonulnak is; az elveszett trónhoz vezető útnak vértelennek kell lennie. Parancsot adott ki csapata minden tagjának, hogy ne nyisson tüzet, ne nyúljon fegyverhez semmiféle körülmények között sem. Napóleon nagy távolságokat megtéve, falukban éjszakázva, ahol a csapatot a parasztok rokonszenvező meglepetéssel fogadták, a hegyeken át március 7-én Grenoble-hoz ért.

Párizsban már március 3-án, majd egész Franciaországban híre járt annak, hogy Napóleon elhagyta Elba szigetét és ismeretlen irányba tart. E rövid hír megrázkódtatta az országot, utána pedig az egész világot.

A Franciaország déli területein levő francia csapatok az öreg Masséna marsall parancsnoksága alatt álltak. Masséna, híven esküvel fogadott kötelességéhez, tudomást szerezve arról, hogy Napóleon partra szállt a Juan-öbölben, parancsot adott Miollis tábornoknak, hogy állítsa meg és fegyverezze le Bonaparte csapatát: kezdetben kevesen hittek a vállalkozás sikerében. Miollis tábornok hosszú ideig szolgált a császár alatt, a legfelelősebb megbízásokat hajtotta végre Rómában, Firenzében, az Appennini-félszigeten és mindig Napóleon teljes bizalmát élvezte. A tábornok nagy katonai egységével el akarta vágni Napóleon útját, de úgy esett, hogy Napóleon kis serege Miollis tábornok seregei elé került: a tábornok nem tudta végrehajtani a kitűzött feladatot. A kortársak találgatták:

vajon Napóleon csapata menetelt-e nagyon gyorsan vagy Miollis ezredei vonultak nagyon lassan, s ha így van, mi az oka ennek? De akár így történt, akár úgy, nem találkoztak útközben, s Napóleon katonáival akadály nélkül érkezett Grenoble-hoz.

Eközben Párizsban már félreverték a harangokat. A királyi udvar sürgős intézkedéseket tett, hogy ártalmatlanná tegye a vakmerő korzikait. A hadügyminiszter - Dalmácia hercege, Soult marsall - parancsot adott egy 30 000 főnyi megfigyelő hadseregnek, hogy induljon el Bonaparte kis csapata elé. Soultot a király környezete nem találta elég erélyesnek, s főként - Napóleon iránti titkos rokonszenvvel gyanúsították. A hadügyminiszteri tisztségben Clarke, Feltre hercege váltotta föl. De vajon Clarkeban nem voltak-e meg ugyanazok a fogyatékosságok, mint Soultban? A mindig öntelt d'Artois gróf Lyonba sietett, hogy ott elállja az utat az „arcátlan kalandor" az „emberevő", a „korzikai szörny" előtt - ahogy Napóleont az uralkodó dinasztia sajtója nevezte.

Napóleon taktikája elsősorban abban állt, hogy elkerülje a fegyveres összeütközéseket. Kevéssé ismert utakon vargabetűket írva le, libasorban haladva a szűk ösvényeken, a kis sereg el tudott jutni Grenoble-ig. Olt jelentős katonai erők vonultak fel ellenük Marchand tábornok vezénylete alatt. Nem lehetett elkerülni az összecsapást a reguláris hadsereggel. Laffrey falunál, a szurdok bejáratánál, Napóleon csapatának útját állták. A seregek elővéd alakulatai Randon kapitány vezénylete alatt Marchand tábornok parancsára elállták az utat. Napóleon közeledett a királyi csapatokhoz. Amikor látómezejükön belül volt, megparancsolta katonáinak, hogy a puskát a jobb kezükből tegyék át a balba. Mailet ezredest, egyik legközelebbi munkatársát kétségbe ejtette ez az intézkedés; megkísérelte a császárt eltéríteni ettől a szerinte esztelen lépéstől. De Napóleon tudott kockáztatni; katonái lényegében fegyvertelenül közeledtek a királyi hadsereghez, bal kezükben tartva a lefelé fordított puskát.

Napóleon, nem gyorsítva meg lépteit, nyugodtan elindult a reá szegezett puskák felé. Egy kézmozdulattal megállítva csapatát, előre ment, szembe a katonákkal, egyedül, védelem nélkül, s pisztolylövésnyi távolságba érve, széttárta köpenyét és így szólt:

- Katonák, megismertek-e? Ki akar közületek lőni a császárára?

Tessék, itt vagyok!

Ez jól kiszámított lépés volt. „Éljen a császár!” kiáltották a katonák, és az egész alakulat átállt Napóleon mellé. Egy immár jelentős sereg élén, támogatva a környékbeli falvak parasztjai, valamint a városkaput bezúzó külvárosi munkások által, Napóleon diadalmasan vonult be Grenoble-ba. Erőltetett menetben, a kis városok hozzá átalló hadőrségeivel kiegészítve sorait, Napóleon hadserege gyorsan nyomult észak felé.

Ki támogatta Napóleon hadseregét - mert ez most már nem csapat volt, hanem nagy hadsereg? A parasztok, a munkások, a közkatonák, az egyszerű emberek. Napóleon gyors előrenyomulása az ország belsejébe a nép támogatása folytán vált lehetségessé.

Március 10-én a napóleoni hadsereg, a parasztok, a munkások, az egyszerű emberek hatalmas tömegével körülvéve Lyon falai alá érkezett. Az önhitt d’Artois gróf elmenekült Franciaország második városából, átadva a parancsnokságot Macdonaldnak: érezte, hogy az ellenállás veszélyes lehet rá nézve. Lyon egész helyőrsége és egész lakossága átállt Napóleonhoz.

Az országban nagy zavar uralkodott. A Bourbonok, az emigránsok, a royalisták iránti gyűlölet tört utat Napóleonnak Párizsba. A franciák nem akartak háborút - torkig volt vele mindenki -, s attól tartottak, hogy Napóleon visszatérése az országot ismét háborúba sodorja. Louis Aragon a „Nagyhét”-ben kitűnően leírja az akkori ellentétes érzelmek forrongását. De a Bourbonok iránti gyűlölet felülkerekedett. A nép üdvözölte Napóleont.

Akkor Napóleon ellen küldték Franciaország egyik leghíresebb hadvezérét - Ney marsallt. Ney megígérte a királynak, hogy vasketrecben hozza el Napóleont. De amikor Napóleon hadserege és Ney hadserege Chalon közelében érintkezésbe lépett egymással, Neynek átadták Napóleon üzenetét: „Ney! Jöjjön elém Chalonba. Ugyanúgy fogom fogadni, mint a moszkvai csata után.” Ney ingadozott, az utolsó percig nem tudta, mire határozza el magát. De amikor a seregek találkoztak, Ney nem kételkedhetett a katonák érzelmeiben, kirántotta kardját a hüvelyéből és felkiáltott: „Tisztek, altisztek és közkatonák! A Bourbonok ügye örökre elveszett!” S Ney hadserege mind egy szálig átállt Napóleonhoz.

Most már hatalmas, feltartóztathatatlan áradat vonult Párizs felé, amelynek semmi sem állhatott ellent.

Párizsban a Vendome-oszlop talapzatára nagy, kézzel írott plakátot rágasztottak: „Napóleon - XVIII. Lajoshoz. Király, testvérem, ne küldjön nekem több katonát, van már elég.” Ez az ironikusan csengő felirat tudatta az igazságot, a hadsereg átállt Napóleon mellé.

A március 19-ről 20-ra virradó éjjelen XVIII. Lajos, aki nemrég még kérkedve bizonygatta, hogy örökre Párizsban marad, egész családjával páni félelemben menekült egy hintóbán a Lille-be vezető úton. A napóleoni hadsereg még csak Fontainebleau-hoz közeledett, s Párizsban a Tuilériák palotájáról már letépték a fehér zászlót és kitűzték a háromszínű zászlót. Emberek tízezrei tódultak ki az utcára. A párizsiak ujjongtak, nevettek, s élcelődtek az elmenekült királyi családon. A király hívei elrejtőztek, s siettek letépni ruhájukról a fehér kokárdát. A Bourbonok hatalma a fővárosban már megszűnt, még mielőtt Napóleon bevonult Párizsba. A Tuilériák palotájában a Bourbon-liliomos szőnyegeket a császárság aranyméheivel cserélték föl.

1815. március 20-án, este 9 órakor vonult be Napóleon a Tuilériákba, a tömeg örömujjongása közepette.

Kétesztendei vereség, kudarc, balsiker után március 20-ának tavaszi napja, úgy látszott, ismét visszavitte őt a sikerek és győzelmek útjára. Ez volt életének utolsó boldog napja. Tavasz volt, a várakozások ideje, a reménységek ideje, s ő ismét Párizs páratlan tavaszi illatát lélegezhette be: boldog, izgatott arcok vették körül; fegyvertársai közt volt, kezet szorított velük, ismét érezte vállán a győzelem széles szárnyait.

1815 márciusának húsz napja Franciaország történetének legbámulatosabb napjai közé tartozik. Ami e húsz nap alatt történt, azt a kortársak csaknem csodának tartották. Talán csakugyan csodának látszhatott: maroknyi fegyvertelen ember partra szállt Franciaországban, s három hét alatt egyetlen puskalövés nélkül, egyetlen emberélet feláldozása nélkül meghódította az egész országot! Napóleon életrajza sok fényes lapot tartalmazott, de életének talán ez az utolsó, legmerészebb, legkockázatosabb

kalandja, amelyet később „a sas röptének” neveztek, volt a legnagyszerűbb. Napóleon bátorsága, határozottsága, politikai szemmértéke kellett e példátlan vállalkozás megkockáztatásához és a siker kivívásához.

1815 márciusának azokban a napjaiban Franciaországban és határain túl egyaránt, valamennyi európai városban és faluban a rémülettel határos bámulattal, helyenként pedig lelkesedéssel tárgyaltak, vitatkoztak, találgatásokba bocsátkoztak arról, hogyan hódíthatta meg Napóleon ilyen hihetetlen vakmerőséggel Franciaországot. Az emberek még nem gondolkoztak azon, mivel végződhet mindez, s elképedtek ezen a csaknem valószínűtlen eseményen; talány maradt előttük, hogy az erős királyi hatalmat, amely óriási hadseregre, az összes európai monarchiákra támaszkodott, három hét alatt legyőzte és ízzé-porrá zúzta maroknyi ember, lefelé fordított puskákkal.

De vajon magyarázható-e Napóleon 1815. márciusi bámulatos sikere csupán személyes tehetségével vagy a nép, a hadsereg közötti személyes népszerűségével, ahogy ezt sok életrajzíró állítja? Napóleon visszatérésének csodálatos száz napja bonyolult társadalmi jelenség volt. Napóleon ezt a csodát nem csak és nem is annyira bátorsága és tehetsége révén vihette végbe (bár ezeket, természetesen, hiba volna tagadni), mint inkább annak jóvoltából, hogy első lépéseitől kezdve élvezte a nép támogatását. A nép e támogatása nem az egyszerű francia embereknek Napóleon vagy a császári rezsim iránti személyes odaadását fejezte ki, hanem elsősorban a Bourbonok iránt táplált gyűlöletüket. A Bourbonok uralkodásuk tíz hónapja alatt annyira lelepleződtek a közvélemény előtt, olyan kedvezőtlen oldalukról mutatkoztak be, annyira nemzetellenes, franciaellenes erőnek bizonyultak, hogy szembeállították magukkal a nép legszélesebb rétegeit.

Amikor egyesek arról beszélnek, hogy a hadsereg átállt Napóleon mellé, hogy sikerét elsősorban a hadsereg támogatása biztosította - ami egyébként nem vitás -, akkor megfeledkeznek róla, hogy Franciaország hadserege, összetételét tekintve, lényegileg paraszti hadsereg volt. Ha az 1815. márciusi események társadalmi természetét meg akarjuk határozni, meg kell állapítanunk, hogy Napóleon azért arathatott sikert, mert elsősorban a parasztság

támogatta, amely védelmezőjét látta benne a feudális fenyegetés ellen. A félelem, a rettegés a feudális restaurációtól, attól, hogy a feudális kiváltságokat, pl. a gyűlölt tizedet visszaállítják, hogy a forradalom szociális vívmányait felszámolják, visszaállítják a tulajdont, a mindezek miatti nyugtalanság a nép többségét Napóleon mellé állította.

Grenoble bevételekor, Lyonban és számos más városban Napóleonnak erélyes támogatást és segítséget nyújtottak a munkások. A munkások, a városi szegénység Párizsban is támogatta őt. Fouché panaszolta a „csőcselék” befolyásának növekedését. Ugyanezt írták az orosz lapok is: „Mindenféle csőcselék gyülekezik a Tuilériák kertje előtt, és kihívja magához Bonapartét, holott azelőtt még a közelébe se merészkedtek.” A városi plebejusok szükségképpen támogatták Napóleont: egyik formája volt ez a Bourbon-dinasztia iránti engesztelhetetlen gyűlölet megnyilvánulásának.

Megfigyelhető volt, hogy amilyen mértékben Párizsba kétségtelen hírek érkeztek Napóleon gyors északra nyomulásáról, olyan mértékben esett a francia fővárosban az értékpapírok árfolyama. Az értékpapíroknak ez a zuhanása elsősorban arról tanúskodott, hogy a tőzsdei köröket nyugtalanították a közelgő nagy változások. De tanúskodott arról is, hogy a burzsoázia egy része Napóleon ellen foglalt állást, vagy legalábbis, hogy óvatosabban fejezzük ki magunkat, nem támogatta ezt a vállalkozást. Mindamellett nem kétséges, hogy a burzsoázia jelentős része, többek között még azok a körei is, amelyek kritikusan álltak szemben a napóleoni rezsimmel, 1815 márciusának döntő napjaiban egyértelműen támogatták Napóleont. Miért? Elsősorban azért, ahogy azt annak idején Thibaudeau helyesen megjegyezte, mert az élet, a pillanat követelményei „választás elé állították őket Napóleon és a Bourbonok között, ami a forradalom és az ellenforradalom közötti választást jelentette”.

Thibaudeau helyesen elemezte az 1815 márciusában kialakult helyzetet. A mondottak pontosítása végett még csak annyit kell hozzáfűznünk: a polgári forradalom és a feudális ellenforradalom között kellett választani. Akár használták ezeket a szavakat, akár nem, azokban a napokban minden francia előtt ez az alternatíva

állt. S nem csoda, hogy a francia nép túlnyomó többsége, amikor választania kellett Napóleon polgári hatalma és a Bourbonok feudális hatalma között, az első mellett szállt síkra.

Azt, ami 1815 márciusában Franciaországban végbement, ha e csodálatos események társadalmi természetét alaposan elemezzük, sajátos polgári forradalomként kell meghatároznunk. A nemzet túlnyomó többsége, azaz a parasztság, a városi plebejusok és polgárok felkeltek, hogy lerázzák a forradalom anyagi, szociális és politikai vívmányainak megsemmisítésére törő feudális reakció igáját. 1815 márciusának specifikus sajátossága - az, hogy a hadsereg támogatta a népi mozgalmat, s minden parancs és fenyegetés ellenére átállt Napóleon és a nép oldalára - csak hangsúlyozta az 1815-ös forradalom össznépi jellegét. Ezért némely szerzők azon kísérletét, hogy 1815 márciusát afféle pronunciamientónak (katonai lázadásnak) tekintsék, el kell vetnünk. Ez nem katonai összeesküvők szűk körének felülről végrehajtott államcsínye volt, hanem az összes társadalmi osztályokat felölelő, széles körű népi mozgalom. 1815 márciusa 1830 júliusának előlegezése volt. S a Napóleon által az eszeveszetten merész vállalkozásban aratott csaknem fantasztikusnak tűnő siker végső soron abban leli magyarázatát, hogy a kellő időben állt egy olyan, már megérett forradalom élére, amely a történelem kerekét hátrafelé forgatni próbáló Bourbonok monarchiájának restaurálása ellen irányult.

Egyébként a kortársak így is fogták fel az 1815. tavaszi eseményeket. A márciusi napokat, Napóleon bevonulását Párizsba „március 20-i forradalomnak” nevezték. Ezt írták Pontécoulant, Thibaudeau, Lavalette és sokan mások. S joggal hangsúlyozták, hogy ez a forradalom sikeresen kezdődött, első és legfontosabb cselekedete a nép által gyűlölt Bourbon-hatalom megdöntése volt.

Így fogták fel a franciaországi események jelentését külföldön is. Nem. annyira Napóleon személyes sikerét látták bennük, mint inkább a forradalmi elv győzelmét és a megingathatatlannak nyilvánított legitimizmus elveinek megdöntését. A *Moszkovszkij vedomosztyi* például nyugtalanul írt arról, hogy Franciaországban megnőtt a jakobinusok befolyása. „Hogy terveinek sikerét jobban biztosítsa, Bonaparte összeszűrte a levet a jakobinusokkal - írta a

lap -, és most azt tartja, hogy nagy szüksége van rájuk, nehogy hirtelen megfosszák erejétől a nép körében.” Ugyanez a lap megállapítja, hogy a "jakobinusok" mindenütt felülkerekednek”.

A bécsi kongresszuson összegyűlt európai hatalmak intranzigenciája (hajthatatlansága), a Napóleon által tett békejavaslatok merev elutasítása elsősorban azzal magyarázható, hogy féltek a forradalomtól, gyűlölték a forradalmat. 1815-ben az európai hatalmak koalíciója által Franciaország ellen viselt háború jellegében ismét ellenforradalmi intervenció volt. Még nem írták alá a „Szent Szövetség okmányát”, de 1815 tavaszán és nyarán Franciaország ellen lényegében azt a gyakorlatot alkalmazták, hogy a forradalmat és a forradalmi szellemet a szuronyok erejével fojtsák meg. Az európai reakciós monarchiák kormányai beavatkoztak Franciaország belügyeibe, és a fegyverek erejével, a nép akarata ellenére, ismét visszaállították a franciák által gyűlölt Bourbon-hatalmat.

A márciusi diadal szédítő napjaiban és óráiban, amikor az óriási néptömeg lelkes ovációval köszöntötte Napóleont, amikor megérkezett a Tuileriákhoz, vajon megértette-e, világosan felismerte-e a császár az események jelentőségét és jelentését?

Igen, Napóleon az 1812-1814-es kudarcok és vereségek idején is, a csodálatos márciusi hetekben is sok mindent átgondolt, átértékelt; sokat tanult e nehéz időkben. Grenoble-ban és Lyonban, már első nyilatkozataiban és proklamációiban kijelentette, hogy az általa visszaállított császárság különbözni fog az előzőtől, hogy fő feladatául a béke és a szabadság biztosítását tűzi ki. A lyoni dekrétummal hatályon kívül helyezte a Bourbonok mindazon törvényeit, amelyek semmivé akarták tenni a forradalom vívmányait; a visszatért emigránsok és a nemesek érdekében hozott összes törvényeket; újból megerősítette, hogy a tulajdonnak a forradalom és a császárság éveiben történt újrafelosztása megingathatatlan; általános amnesztiát hirdetett, amelyből csak Talleyrand, Marmont és néhány áruló volt kirekesztve; az ő vagyonukat lefoglalták.

,,A történelem igazolni fogja - mondta Párizsban Napóleon -, s ez az én dicsőségem lesz, hogy a Bourbonok trónfosztásához nem volt szükségem sem nagy létszámú hadseregre, sem hajóhadra; nem

kellett nekem sem Murat segítsége, sem Ausztria támogatása. A március 20-i forradalom összeesküvés és árulások nélkül folyt le; nem akartam, hogy akár egy csöpp vér is folyjon; megtiltottam, hogy akár egyetlen puskalövés eldördüljön. A nép és a hadsereg vitt el engem Párizsba! A közkatonák meg az altisztek hajtottak végre mindent; a népnek meg a hadseregnek vagyok adós mindenért."

Azokban a napokban Napóleon nemegyszer hangsúlyozta a nép és a hadsereg döntő szerepét. Széles körű politikai és szociális reformokra tett ígéreteket: eleinte még Franciaország majdani államrendjének kérdését sem határozta meg. Ha hiszünk Pontécoulant-nak (s a lényeget illetően hihetünk), Napóleon ezt mondta: „Francia-ország lehet monarchia, köztársaság vagy császárság, s egyetlen európai államnak sincs joga ezt rosszallani." Erélyesen védelmezte Franciaország azon jogát, hogy maga határozza meg sorsát, és visszautasította az idegen államoknak a francia belügyekbe való beavatkozását bármilyen formájában. Több ízben és ünnepélyesen megerősítve, hogy Franciaország lemond az európai uralomra való mindennemű igényéről, egyúttal kategorikusan elutasított minden külső beavatkozást az ország belügyeibe.

Megváltoztak az idők! Azelőtt a napóleoni Franciaország rákényszerítette akaratát az európai hatalmakra; most Napóleonnak kellett védelmeznie Franciaország nemzeti szuverenitását, s ez sem volt könnyű feladat.

A kormány, amelyet Napóleon Párizsba való visszatérésekor alakított, visszatükrözte a végbement változásokat. A külügyminiszteri tárcát Caulaincourt-ra bízta, Davout marsall lett a hadügyminiszter, a belügyminiszteri tisztség betöltésére Napóleon Carnot-t kérte föl. A többi tisztséget közvetlen munkatársaira bízta; a tengerészeti minisztériumot Decrés-re, a postaügyet Lavalette-re stb. A közvélemény a legfontosabbnak azt tartotta, hogy Carnot tagja lett a kormánynak; ebben a republikánusokkal való kibékülés jelét látták. * De a rendőr-minisztériumot Napóleon Fouchéra bízta, aki az utolsó pillanatban átállt hozzá. Ez kétségtelenül hibás lépés volt; az egyik kortárs véleménye szerint Fouchét kinevezni rendőrminiszternek annyit jelentett, mint ha valaki az árulót betelepíti tulajdon házába.

Napóleon felismerte, hogy a zsarnoki hatalom régebbi rezsimje már lehetetlen. Visszaállították a császárságot, de a liberális császárságot; magához rendelte Benjamin Constant-t, aki iránt egyébként sohasem érzett személyes rokonszenvet, s megbízta azzal, hogy készítsen egy kiegészítést az alkotmányhoz. Ez az úgynevezett „kiegészítő okmány”, amelyet Benjamin Constant fogalmazott meg, kompromisszum volt. A Bourbonok alkotmányából átvette a felsőházat, a pairek (főrendek) házát. Az alkotmányon bizonyos módosításokat eszközöltek: a vagyoni cenzust XVIII. Lajos alkotmányához képest alacsonyabb szinten állapították meg. De a különbség viszonylag nem volt nagy. Igaz, Napóleon visszaállította a nemzeti szuverenitást és a népszavazás rendszerét, s a „kiegészítő okmányt” szótöbbséggel jóváhagyták. De ez a „kiegészítő okmány”, a Benjaminka (ahogy lenézően elnevezték Benjamin Constant-ról), senkit sem elégített ki. Az új alkotmány, természetesen, nem elégítette ki a népet, mert lényegében korlátozta a nép kezdeményezését és részvételét a politikai vezetésben; a polgári-liberális császárság rezsimjét vezette be, míg a nép a hatalomnak nem liberális, hanem demokratikus megszervezését várta.

Napóleon tudta, hogy ha puskalövés nélkül meg tudta szerezni a hatalmat, azt elsősorban a népnek köszönhette. De uralkodása évei alatt már olyan mértékben egyeduralkodóvá lett, hogy nem kockáztatta meg, nem volt rá bátorsága, nem szánta rá magát arra, hogy teljesen a népre támaszkodjék.

Lényegében mindent újból kellett kezdenie: visszatérnie az 1793. évi politikához, a népre bíznia magát, az egyszerű közkatonákra, folytatnia a forradalmat legmagasabb, jakobinus szakaszától. Napóleon népszerűsége az egyszerű nép, a hadsereg körében soha nem volt akkora, mint 1815 tavaszának napjaiban. Feledésbe merültek az összes régebbi sérelmek, feledésbe merült mérhetetlen becsvágya, a pusztító háborúk, amelyekre a francia népet és Európa népeit kárhoztatta; minden a múltba merült. A nép, a katonák szemében továbbra is a „kis káplár” volt, aki egy kézmozdulattal meg tudta szabadítani Franciaországot az emigráns söpredéktől, amely a francia nép vérét akarta kiszívni. Ilyen kiáltásokkal fogadták: „Éljen a császár! Vesszenek a nemesek meg a papok!” S hazatérése első napjaiban megértette a népi

felháborodás nyelvét; ezt válaszolta: „Lámpavasra akasztom az árulókat!” - ez a Bastille rohamának a nyelve, 1793-nak a nyelve volt.

De nem sokáig tartott. Amikor újból betelepedett a Tuileriák fényűző és pompás palotájába, amikor órákat töltött miniszterekkel és politikai vezetőkkel tanácskozva, ismét egyeduralkodónak, császárnak érezte magát. Az okos Pontécoulant, a jó megfigyelő megjegyezte, hogy a minden hájjal megkent politikai rókákkal folytatott vég nélküli tárgyalások meggyöngítették; ezek a meddő politikai beszélgetések, mint Gullivert a törpék országában, ezernyi hálóval kötözték meg; ahelyett, hogy cselekedett volna, semmire sem vezető tárgyalásokban vesztegette az idejét.

A törvényhozó intézményekben fivéreivel együtt a császári család tagjainak különös és nem helyénvaló öltözékében jelent meg: selyemharisnyában, arannyal kihímzett ruhában. Vajon ez az öltözet felelt meg a „kis káplárról”, Montenotte és Lodi hőséről a népben kialakult elképzelésnek?

Már nem érezte többé azt a boldogságot, a néppel való összeforrottságot, a jó csillagában való hitet, melyet leolvashattak arcáról március 20-ának felejthetetlen estéjén. Most súlyos gondok nyomasztották, s világosan látta az előtte, az ország előtt álló óriási feladatokat.

Valamennyi európai országhoz - Oroszországhoz, Angliához, Ausztriához, Poroszországhoz - a status quo feltételein alapuló békeajánlatokkal fordult. Ünnepélyesen kijelentette, hogy lemond minden igényről, Franciaországnak nem kell semmi, csak békére van szüksége. Világosan felismerte, hogy csak úgy tarthatja meg a hatalmat, csak úgy tarthatja meg a népet, ha megszabadítja a háború borzalmaitól. De ez nem állt hatalmában. Elküldte I. Sándornak azt a titkos szerződést, amelyet Anglia, Ausztria és Franciaország 1815. január 3-án kötött Oroszország és Poroszország ellen, s amelyet a francia király a nagy sietségben ott felejtett. Ezt kellőképpen értékelték, de mit sem változtatott a hatalmaknak Napóleonnal szembeni viszonyán; meghirdették ellene a háborút - életre-halálra.

Napóleon egy bizonyos ideig illúziókat táplált Ausztriát illetően:

várta Mária Lujzának és fiának hazatérését; azt remélte, hogy apósa, Ferenc császár számol leányának, unokájának az érdekeivel. Ebből ki kellett ábrándulnia. Egy Bécsből érkezett kijózanító levél tudatta vele, hogy felesége hűtlen hozzá, hogy valamiféle Neipperg nevű jelentéktelen alakkal vigasztalódik, hogy fiát sohasem fogják odaadni apjának, hogy a reichstadti herceget Franciaország ellenségévé akarják nevelni. Látszólag nyugodtan fogadta ezt a számára szörnyű hírt is. Nem váltott ki belőle dühkitörést, amely a korábbi években megszokott volt nála. Meg se rezzent. Az élet sok mindenre megtanította. Nyilván tudatában volt annak, hogy kívülről már nem remélhet semmit; ellenkezőleg, összes ellenségei, az új Franciaország ellenségei, egyesítik erőiket. Világosan látta Ausztria szerepét is. A hitszegő, hazug Metternich, szövetkezve Bonaparte régi ádáz ellenségével, Pozzo di Borgóval, éjjel-nappal sátáni terveket sző arra, hogyan vethetne halálos hurkot Napóleon nyakába.

Az európai kormányok március 13-i nyilatkozata Napóleont törvényen kívül állónak, „az emberiség ellenségének” nyilvánította. Ez azt jelentette, hogy Franciaországra kegyetlen harc várt az európai reakció összes egyesült erői ellen. Március 25-én hivatalosan létrejött a hetedik koalíció. Európa valamennyi - vagy csaknem valamennyi - állama hadat indított a napóleoni Franciaország ellen.

Akár akarta Napóleon, akár nem, Franciaországnak ismét háborút kellett viselnie; ezúttal rákényszerítették a háborút, s nem térhetett ki előle; sorsának eldöntése újból a harcmezőre helyeződött át.

1815 tavaszán Franciaország újból veszélyes helyzetbe került. Az európai monarchiák koalíciójának megszámlálhatatlan erői különböző utakon a francia határok felé nyomultak. De vajon 1793-ban jobb volt-e a helyzet? Akkor Franciaországnak szintén egész Európa ellen kellett harcolnia - és győzött.

Napóleon gyorsan megteremtette az új hadsereget Davout-val - aki a hadügyminiszteri poszton, akár a hadseregben annak idején, figyelemre méltó szervezői képességekről tett tanúságot Carnot-val együtt, akiben még élt az 1793. évi „győzelem szervezője”. Carnot rendkívüli intézkedéseket javasolt; felfegyverezni a kézműveseket, a társadalom legszegényebb rétegeit, s a napóleoni gárda nagy számú

osztagait megteremteni belőlük. Napóleon nem fogadta el ezt a javaslatot, félt az 1793-as forradalmi módszerekhez való visszatéréstől; megállt félúton.

Napóleon a hadjárat tervének megállapításában is ingadozott. Megvárják-e, amíg a szövetségesek seregei átlépik Franciaország határát, s így az egész világ szemében lelepleződnek mint agresszorok? Vagy vegyék át a kezdeményezést? Ez a bizonytalankodás Napóleon jellemének új vonása volt. S ezt nemcsak Franciaországban vették észre. A *Moszkovszkije vedomosztyi* hivatkozva egy leideni tudósításra, ezt írta: „Általában minden cselekedetében határozatlanság és teljes függőség nyilvánul meg. Hatályon kívül helyezi azt, amit tegnap intézett, s már maga sem tudja, mit akar.” Lehet, hogy ez az állítás tartalmazott némi túlzást, de valami az ilyen általánosításoknak tápot adott. A Napóleon környezetéhez tartozó emberek, akik 1815-ben megfigyelték, megállapították a benne végbemenő változásokat. Lavalette csodálkozva beszéli el: egy ízben a szomszéd szobából hallotta, hogy Napóleon nyugodt, meggondolt hangon mondja Fouchénak: „Ön áruló, Otranto hercege; megcáfolhatatlan bizonyítékaim vannak erre.” Lavalette-et az döbbentette meg a legjobban, hogy Napóleon nyugodt maradt, és hogy később, bár tudott Fouché árulásáról, Metternichhel fenntartott titkos kapcsolatairól, nemcsak hogy nem lövette főbe, hanem meghagyta a rendőrminiszter tisztségében.

Valami megváltozott Napóleon jellemében, magatartásában, még külső megjelenésében is. Látszólag nyugodtabb, fegyelmezettebb lett. Eltűnt korábbi hevessége, dinamizmusa. De ezzel együtt eltűnt - vagy csak úgy látszott? - vasakaratának a beszélgetőpartnereket nyomasztó hajthatatlansága, megingathatatlan önbizalma, csillagába vetett hite.

Minden ingadozása, minden kétsége ellenére Napóleon 1815 május-júniusában végre mégis döntött: az ellenfél elé vonul. Az ellenség hadseregeit Belgiumban, a Brüsszelbe vezető úton akarta megverni.

Június 10-én, a hadsereghez való elutazása előtti estén Napóleon együtt vacsorázott néhány szívéhez közelálló emberrel - Hortense-szal, testvéreivel, Bertrand tábornokkal és annak feleségével. Teljesen nyugodt volt, sőt vidám. Főleg az irodalomról beszélgettek;

ez volt az a téma, amely mindig érdekelte, s az est fesztelen hangulatban és kellemesen telt el. A jövőről nem esett szó. Csak amikor elbúcsúzott Bertrand tábornok feleségétől, súgta a fülébe: „Jó lesz, ha nem fogunk visszavágyni a mi Elba szigetünkre."

11-én reggel elindult a hadsereghez. Június 15-én a francia hadsereg Charleroi-nál átkelt a Sambre-on, és ott jelent meg, ahol senki se várta. Napóleonnak a terve abból állt, hogy Blücher porosz seregét és a Wellington parancsnoksága alatt álló angolholland sereget szétválasztja és külön-külön zúzza szét őket. A hadjárat sikeresen indult. Június 16-án Ney Napóleon parancsára megtámadta az angolokat Quatre-Bras-nál és vereséget mért rájuk. De Ney lassúnak és fáradtnak mutatkozott, és engedte az angolokat elvonulni. Ugyanaznap Lignynél Napóleon súlyos vereséget mért Blücherre, de arra nem futotta erejéből, hogy teljesen megsemmisítse. Hogy meggátolja Blücher seregei maradványainak egyesülését Wellingtonnal, Napóleon parancsot adott Grouchy marsallnak arra, hogy 35 000 katonájával vegye üldözőbe Blüchert.

Bár ez a két ütközet nem hozta meg Napóleonnak a teljes győzelmet, meg volt elégedve a hadjárat kezdetével. Az ellenfél két ízben vereséget szenvedett, s a francia hadsereg szilárdan kezében tartotta a kezdeményezést.

Napóleon Blücher poroszait már legyőzöttnek tartotta, s fő erőivel Wellington ellen vonult, aki Waterloo falu mellett beásta magát. Június 17-én hatalmas erejű vihar tört ki, amelyet szakadó eső kísért. Az összes utak feláztak. Az emberek, a lovak besüppedtek a sárba. Ilyen körülmények között a támadás lehetetlen volt. Napóleon egy napi pihenést engedett a seregnek. Maga egy Fleurus melletti kastélyban töltötte az éjszakát - Fleurus neve örökre bevésődött Franciaország történelmébe az 1794 júniusában aratott nagy győzelem emlékeként. Ezt a véletlen körülmények által adódó éjjeli szállást Napóleon jó előjelnek fogta föl.

Tizennyolcadikán reggel elállt az eső. Napóleon parancsot adott a Wellington hadserege elleni ütközet megkezdésére. „Az utolsó háború utolsó katonái" délelőtt tizenegy órakor kezdték meg a támadást az ellenfél hadállásai ellen.

A Waterlooi történelmi csatával foglalkozó terjedelmes irodalom

gondosan mérlegeli és elemzi mindazokat a hibákat, amelyeket Napóleon az ütközetben elkövetett. Ha egy csata elveszett, a vesztes fél természetesen követett el hibákat. Néhány közülük teljesen nyilvánvaló volt. Hibákat követett el Ney, aki nem tudott eredményeket elérni az ismételt támadások során Mont-Saint-Jean ellen, ahol nagymértékben megerősítette állásait Wellington. Végzetes hibát követett el Grouchy. A poroszokat üldözve nem vette észre, hogy Blücher fő erői elszakadtak tőle és egyesültek Wellingtonnal. Letévedt az útról és Thielmann kis alakulatát üldözte, tévesen feltételezve, hogy Blüchert üldözi. Még akkor is, amikor Grouchy hadteste meghallotta a Waterlooi csata ágyúdörgését, Grouchy, a főtisztek unszolása ellenére, a parancs betűjét követve tovább folytatta hibás tevékenységét, eltávolodott a döntő ütközet színhelyétől.

Hibákat követett el Soult, aki nehezen birkózott meg a vezérkari főnök feladataival. A csata hevében Napóleon, aki hiába várta Grouchy hadtestét, megkérdezte Soult-tól: - Küldött futárokat Grouchyhoz? - Küldtem egyet - felelte Soult. - Tisztelt uram! - kiáltotta felháborodva Napóleon. - Berthier száz futárt küldött volna!

A Waterlooi ütközet mintegy megismétlődése volt a marengói csatának, de visszájára fordítva és szerencsétlen kimenetellel. A katonai túlsúly a franciáké volt, akik elkeseredetten harcoltak. Mindenki hallotta, amikor Ney ezt kiáltotta Drout d’Erlonnak: „Tartsd magad, barátocskám! Ha itt nem halunk meg, holnap felkötnek minket az emigránsok.” Ney lovasságának rohamai megsemmisítő erejűek voltak.

Wellington nem volt katonai lángelme, aminek később feltüntették. Marx teljes joggal beszélt róla úgy, mint középszerű emberről. De bulldog-harapása volt. Belevágta a fogát a földbe, s nehéz volt kiverni őt hadállásaiból. A franciák mégis már mindenütt felülkerekedtek, és már csaknem kivívták a győzelmet, amikor a jobbszárnyon feltűnt egy katonákból álló, gyorsan közeledő tömeg.

Napóleon ennek a páratlanul heves csatának első néhány órája után először érzett megkönnyebbülést. Már régóta tekintgetett kelet felé, percről percre várva Grouchy hadtestét, akinek Desaix-hez

hasonlóan az utolsó percben meg kellett érkeznie és az ütközetben döntő fordulatot elérnie.

De ezek nem Grouchy ezredei voltak. A francia seregek jobbszárnya ellen Blücher intézett támadást. A francia ezredek, megzavarodva, demoralizálódva a hirtelen oldaltámadástól, amely abban a percben érte őket, amikor segítséget vártak, meginogtak és visszafelé özönlöttek. A visszavonulás menekülésbe csapott át. Valaki elkiáltotta magát: „Meneküljön, aki tud!” És ez a pánikot terjesztő jelszó betetőzte a csapatok demoralizálódását. A csata irányítása kicsúszott a francia parancsnokság kezéből. A hadsereg rendezetlenül futott a csatatérről. Ney lovával hiába vetette magát eltorzult arccal az ellenségre. „Nézzétek meg, hogy halnak meg Franciaország marsalljai!” - kiáltotta. De a golyók elkerülték, s a halál elmenekült előle. Öt lovat lőttek ki alóla, de ő sértetlen maradt.

Az ellentámadásba lendülő angolok és poroszok üldözték és szétzúzták a menekülő francia sereget. A vereség teljes volt. Csak a négyszögben felállított régi gárda, melyet Cambronne vezényelt, vágott utat magának szigorú rendben, nyugodtan, mindent eltipró faltörő kosként az ellenséges sorok között. Halnett angol ezredes, fellelkesülve ezeknek a vasembereknek a szilárdságától és hősiességétől, kivételes kapitulációs feltételeket ajánlott fel nekik. Akkor hangzott el Cambronne híres mondata, mely örökre fennmarad a történelem évkönyvében: „Merde! (A fene egye meg!) A régi gárda meghal, de nem adja meg magát.”

És a tomboló tűztengeren - ágyúdörgés, a sebesültek halálhörgése, az ellenfél gyilkos golyói közepette - a régi gárda ugyanabban az egyenletes, nem sietős lépésben, a négyszög egyenlő soraiban vonult át az ellenséges csapatok előtte szétnyíló sorai között.

Leereszkedett a kései éjszaka. Véget ért a Waterlooi ütközet. Napóleon hadserege megsemmisült.

Június21-én Napóleon visszautazott Párizsba. A hintóban egész úton félálomban volt. Olykor fölébredt, kinézett az ablakon, megtekintette a vidéket, amelyet nem ismert fel, s újból elszunnyadt. Rosszul érezte magát, erős gyomorfájások kínozták, s állandóan aludni akart.

Párizsban nem a Tuileriákba hajtatott, ahova mindig várták, hanem az üres, néptelen Elysée-palotába. Megérkezve, forró fürdőt készíttetett magának, „olyan forró legyen, amilyet csak ki lehet bírni”. A fürdés után az aluszékonyság elmúlt; visszatért hidegvére, nyugalma, energiája. A Waterlooi ütközetet elvesztette, ez vitathatatlan. De elveszett-e a háború? Hiszen csak most kezdődött, és mindent újra lehetett játszani, minden másként fordulhat. Vajon az 1792-1793-as években nem volt-e sokkal rosszabb a helyzet a frontokon? Hát aztán? A vereségek csak a győzelmek előjátékai voltak.

„Hannibál a kapuk előtt.” Az ellenség nyolcnapi járásra volt Párizstól. Mi történt a haza megmentése érdekében? Ezekkel a kérdésekkel Lavalette-et ostromolta, az öreg, hűséges Lavalette-et, egyikét azon keveseknek, akikben még megbízott és akit azonnal látni kívánt. Lavalette volt az utolsó, aki megmaradt az 1796-os „Bonaparte-cohors”-ból.

„Úgy hozzászoktattam őket a nagy győzelmekhez, hogy nem tudják, hogyan kell átvészelni egynapi kudarcot. Mi lesz a szegény Franciaországgal? Én mindent megtettem érte, amit tudtam” - ezekkel a szavakkal fogadta Lavalette-et. Napóleon kész volt folytatni a harcot. De Párizsban már 1814-ben elárulták. S tudnia kellett, hogy mire számíthatna Waterloo másnapján. 1814-ben a baljós, végzetes szerepet Talleyrand játszotta. Ki fog helyébe lépni 1815 júniusában? Egyébként ezt kérdezni sem kellett, a válasz magától kínálkozott: világosan látta maga előtt Fouché keskeny, mozgékony, kissé elmosódó árnyékát.

Lavalette nem tudta, nem is akarta titkolni a császár előtt a képviselőházban és a főrendi házban uralkodó hangulatot. Fouché mindent megtett, ami csak kitelt tőle, ahol csak járt, mindenütt elhintette a bizalmatlanság, a kétkedés, az árulásra való készség magvait. Mint mindig, meghúzódott az árnyékban, s Lafayette-et tolta előtérbe. A kamarák fogadalmat tettek a szabadság megmentésére, holott a pillanat követelményei a haza megmentését diktálták.

Napóleon nyomban megértette e manőverek értelmét, s Lavalette semmit sem akart elkenni: különböző okokból mindkét kamara a

lemondását várta. Fouché mindenkinek a fülébe súgta: „Mindannyian elveszünk vele együtt”; az összes képviselőket megfertőzte a félelem nyájösztönével. A hajó süllyed; csak úgy lehet megmenteni, ha azonnal megszabadítják attól a tehertől, amely a fenék felé húzza. A képviselők, nem gondolva a másnapra, elveszítve a helyzet higgadt megítélésének képességét, türelmetlenül követelték a lemondást. A Fouché által irányított Lafayette javaslatára mind a két kamara kijelentette, hogy megszakítás nélkül ülésezik, közvetve megfenyegetve a császárt és eleve eldöntve, hogy alá kell vetnie magát akaratuknak.

Napóleon nyugodtan, csaknem közömbösen fogadta a hallottakat. Még ingerültséget, felháborodást sem mutatott Fouché magatartása miatt. Mintha nem érintette volna. Sokkal később, Szent Ilona szigetén ezt mondta: „Ha a kellő időben felköttetem Talleyrand-t meg Fouchét, még mindig a trónon ülnék.” 1815 júniusában még ennyit sem mondott. Kívülről úgy tűnhetett, hogy mindaz, ami körülötte történik, kevéssé izgatja, hogy magában már eldöntötte a legfőbb kérdést, és csak végig kell játszania a szerepét.

A nép különbnek bizonyult azoknál, akik képviselőinek nevezték magukat. Másnap reggeltől estig egymást követték az Elysée-palotában a nép küldöttei: a Faubourg Saint-Antoine munkásai, a Faubourg Saint-Marceau munkásai, egyszerű emberek a főváros minden végéből, Párizs népe. Franciaország dolgozói az Elysée-palota elé vonultak, hogy meggátolják Napóleon lemondását; benne látták a forradalom utolsó maradványát, s készen álltak támogatására és megvédésére. Párizs utcái visszhangoztak kiáltásaiktól: „Éljen a császár! Vesszenek a Bourbonok! Vesszen az arisztokrácia meg a papság!”

Lazare Carnot június 21-én a főrendiházban rendkívüli rendszabályok foganatosítását javasolta: mondják ki, hogy a haza veszélyben van és ideiglenesen vezessék be a diktatúrát; a Franciaországot fenyegető veszély órájában teljes bizalommal nyújtotta kezét Napóleonnak. Amit Carnot javasolt, az a Közjóléti Bizottság politikájához való visszatérést jelentette, csak éppen e bizottság élén a kivégzett Robespierre helyett Napóleon állt volna.

Sem Párizs népének követelései, sem Carnot erélyes javaslatai nem

találtak támogatásra sem a törvényhozó szerveknél, sem Napóleonnál magánál.

Másfél évszázad távlatából, nyugodtan, józanul értékelve a Franciaországban 1815 júniusában kialakult helyzetet, válaszolhatunk arra a kérdésre, amely annyira foglalkoztatta ama viharos események részvevőit: lehetséges volt-e Waterloo után folytatni a harcot az európai hatalmak erős koalíciója ellen, amely az uszályában kullogó Bourbonokat rákényszerítette Franciaországra?

A történelmi folyamatok fejlődése, természetesen, meghatározott törvényszerűségek szerint megy végbe, s e törvényszerűségek működését feltétlenül látnunk kell az 1815. évi eseményekben is. Mindamellett a feltett kérdésre lehet és kell is választ adni.
Igen, természetesen, a harc folytatása Waterloo után is teljes mértékben lehetséges volt. S e harcnak lehetett volna perspektívája és lehettek esélyei a sikerre. De csak egy feltétellel: ha népi háború lett volna, forradalmi háború, amelyet az egész nép támogat és amely forradalmi módszerekkel folyik, vagyis ha 1815 egyfajta ismétlése lett volna 1793-nak.

A francia nép, helyesebben szólva a francia nép haladó rétege készen állt 1815-ben arra, hogy felzárkózzék Napóleon köré és igazságos háborút indítson a külföldi intervenciósok ellen, akik rákényszerítették Franciaországra a Bourbonok gyűlöletes hatalmát. Ennek a háborúnak azért lett volna esélye a sikerre, mert megfelelt a francia nép létérdekeinek; a nép, elsősorban a parasztság, ebben a háborúban a földjét védte volna, s mindazt, amit a forradalom alatt kivívott a földesurak, a visszatérő emigránsok, az egyházi személyek ellenében.

De Bonaparte Napóleon - s ebben nyilvánultak meg a történelem törvényszerűségei - 1815-ben nem akart és nem tudott már forradalmi háborút viselni. Ő maga ifjúsága idején, a „Beaucaire-i vacsora" és az Auguste Robespierre-rel való barátság idején jakobinus volt. De az elmúlt huszonkét esztendő alatt nagy és hosszú utat tett meg, s olyan sok minden megváltozott, hogy I. Napóleon császár már nem tudott és nem is akart sem egy jacquerie császára, sem a jakobinusok császára, sem a forradalmi háború császára lenni.

Napóleon azzal, hogy elutasította a forradalmi háborút, kizárta annak lehetőségét, hogy a harcot folytassák.

Epilógus

Bonaparte Napóleon, a nagy hadvezér, a híres államférfi, a rendkívüli sorsú férfiú 1815 júliusában letűnt a történelem színpadáról.

Hat esztendővel ez után az óceán egy magányos, sziklás szigetén még pislákolt az élet abban a férfiban, aki túlélte dicsőségét. A lassú halálra ítélt fogoly hosszú ideig elhúzódó haláltusája volt ez. Az angol kormány nem igazolta Napóleon várakozásait, amelynek pedig nagylelkűségére számított. Foglyát nehéz és megalázó körülmények közt tartotta, kicsinyes és kötekedő gyámkodást gyakorolt fölötte, amely megmérgezte élete utolsó éveit. A megpróbáltatásoknak és a boldogtalanságnak e hosszú napjaiban Napóleon olyan bátorságról és lelkierőről tett tanúságot, amely feledteti sok korábbi bűnét.

Elszakítva attól az országtól, amellyel annyi minden összekötötte, az egész világtól, mohón figyelte azokat a hangokat, amelyek eljutottak hozzá a tőle távoli földről, ahová sohasem térhetett vissza. Meggyőződhetett arról, milyen tévesek voltak a számításai azoknak, akik, amikor meg akartak szabadulni tőle, abban reménykedtek, hogy kijátsszák a történelmet és meggátolják a Bourbonok visszatérését. A Bourbonokat az idegen intervenciósok szuronyai ismét trónra ültették, s második visszatérésük után dühödt megtorlások indultak meg mindazok ellen, akik nem akarták őket. Azok után, hogy kivégezték Michel Neyt - kivégezték Franciaország dicsőségét! - mindenki megértette, hogy eljött a kegyetlen, semmi elől vissza nem riadó reakció ideje. Brune marsaik Avignonban ítélet nélkül meggyilkolták. Ramel tábornokot Toulouse-ban, Lagarde tábornokot Nimes-ben ölték meg. Elkövetkezett a fehérterror időszaka. Carnot, Drouet d’Erlon, Lallemand külföldre menekült. Még annak az embernek is, aki különösen elősegítette a Bourbonok visszatérését, Joseph Fouchénak, minden iparkodása, minden hitszegése és árulása ellenére száműzetésben kellett meghalnia, Triesztben, mindenkitől eltaszítva és elfeledve. Elbeszélték, hogy amikor eltemették, hirtelen roppant erejű vihar támadt; a széllökések, a szakadó eső lesodorták

Fouché koporsóját a halottas kocsiról az úttestre és az otrantói herceg földi maradványait a koporsóban még sokáig ide-oda dobálta a dühöngő vihar.

Ámde a Szent Ilona szigetén élő foglyot ez már nem érintette. Napjai meg voltak számlálva, s ő sietve mondta tollba visszaemlékezéseit - ezeket az elfogult, személyes, hellyel-közzel pontatlan visszaemlékezéseket -, amelyeket, erről meg volt győződve, mégis valamennyi későbbi nemzedék el fog olvasni. Most felismerte és világosan látta az általa elkövetett hibákat - nem mindet, de néhányat. Egyik legfőbb hibájának, amely végzetes következményekkel járt rá nézve - az Oroszország elleni háborút tartotta. Most sok mindent másként fogott fel, mint élete rohanó napjaiban. De már késő volt. 1821. május 5-én meghalt; ötvenegy éves volt.

Nevét életének utolsó éveiben, a Szent-Ilona szigeti száműzetés éveiben - a Bourbon-uralom kicsinyes aljasságaival és bűntetteivel, a Szent Szövetség könyörtelen politikai reakciójával és obskurantizmusával szembeállításban - legendák övezték.

Puskin 1821-ben írt „Napóleon” című költeményében Napóleon neve összeforrott a szabadságharccal. Hasonló indítékokból dicsőítette Napóleont Byron és Shelley, Stendhal és Béranger, Heinrich Heine és Mihail Lermontov.

De az idő múlt, s a tegnap még forrongó szenvedélyek kihűltek, a régi vitákat más viták váltották fel; az élet új feladatokat tűzött ki; s az, ami a XIX. század első fele nemzedékének még politikai újdonság volt, az a következő nemzedék számára már távoli történelemmé vált.

Százötven-száznyolcvan esztendő messzeségéből a letűnt korszak hangjai tompábban jutnak el hozzánk. De a történész, aki rekonstruálja egy letűnt időnek és hőseinek képét, már mentes a lezárult korszak elfogultságától és előítéleteitől. Az idő szigorú mércéje által ellenőrzött történelmi jelenségeket és történelmi hősöket igazi méreteikben látjuk; a történelem mindenkinek kijelöli a helyét.

Bonaparte Napóleon a ravatalon

Bonaparte Napóleon e nagy távolságból egész ellentmondásos mivoltában jelenik meg előttünk. Elsősorban kora gyermekének látjuk - a fordulat koráénak, a régi, feudális világból az ezt felváltó új, polgári társadalomra való átmenet korszakáénak. Történelmi alakja megtestesítette ezen idők összes ellentmondásait. Nevéhez a mértéktelen becsvágyat, a zsarnoki hatalmat, a kegyetlen és véres háborúkat, a hódítások kiolthatatlan vágyát asszociáljuk. Emlékezetünkben Saragossa borzalmait idézi fel, a leigázott Németország kirablását, Oroszország invázióját. De felidézi azt a bátorságot és vakmerőséget is, amelyet a montenottei, az arcolei, a lodi csatában tanúsított, a tehetséget, amely tudott kockázatot vállalni, az államférfiút, aki megsemmisítő csapásokat mért a régi, feudális, megcsontosodott Európára.

Minden bizonnyal joggal mondhatjuk, hogy Bonaparte Napóleon a polgárság egyik legkiválóbb képviselője volt abban az időben, amikor ez még fiatal, bátor, felemelkedő osztály volt, hogy ő testesítette meg a legteljesebben a polgárságot akkor jellemző erőteljes vonásokat, s a benne még korai szakaszában is meglevő hibákat és fogyatékosságokat.

Teljesen nyilvánvalónak tartjuk, hogy Bonaparte Napóleon a legjelentősebb eredményeit tevékenysége első, kezdeti szakaszában érte el, amikor még a haladó társadalmi erőkre támaszkodott, s amikor az európai politika és a világpolitika porondján játszott szerepe alapjában véve objektíve többé-kevésbé haladó jellegű volt. Toulon, Montenotte, Lodi, Rivoli, Marengo, sőt Jéna - olyan ütközetek, amelyek örök dicsőséget hoztak nevére: óriási erejű csapásokat mért velük a régi, feudális világra, annak történelmileg reakciós intézményeire, megcsontosodott nézeteire és kánonjaira.

Amíg Bonaparte Napóleon cselekedeteiben a haladó elemek voltak túlsúlyban, addig sikerek, győzelmek kísérték útját. Amikor ellenben a napóleoni háborúkból teljesen kivesznek azok a progresszív elemek, amelyek eleinte hódító jellegük ellenére is megvoltak bennük, amikor merőben imperialista rablóháborúkká váltak, amelyek Európa népeinek leigázását és elnyomását célozták, akkor Napóleonnak semmiféle személyes adottságai, sem pedig az általa tett óriási erőfeszítések nem hozhatták meg a győzelmet.

Mindez elkerülhetetlenül oda vezetett, hogy császársága és saját maga összeomlott. Felemelkedése és bukása teljesen törvényszerű volt.

Nem volt választása. Harmadik út nem nyílott előtte. Nem tett ellenvetéseket, nem vitázott részleteken: aláírta a lemondási nyilatkozatot fia, II. Napóleon javára. Pedig fia nem volt vele, s Napóleonnak nem állt hatalmában, nem állt módjában, hogy bármit is változtasson fia sorsán, amely azután oly szerencsétlenül alakult.

Néhány napot még az Elysée-palotában töltött. Az óriási palota üresen állott; a termekben, a szobákban barátságtalan csönd; lassan ment szobáról szobára, hallgatva a kimért, egyenletes léptek zaját.

A reggeli órákban meglátogatta Hortense-ot Malmaisonban. Csak az anyjáról beszélgettek - Joséphine-ről. Napóleon érdeklődött, hogyan élt nélküle az utolsó időben, nehezen viselte-e el a magányt? A jelenről, a holnapról nem esett szó. Azután egyedül járt-kelt a parkban, üldögélt egy kicsit a platánfa alatt a régről ismert padon. Június volt, gyönyörű nyárelő.

Talán arra gondolt, hogy valami különös véletlen folytán a napos, zöldellő június életének mindig a legfontosabb időszaka volt. 1796 júniusa - az olaszországi döntő győzelmek ideje; 1800 júniusa - Marengo; 1807 júniusa - a boldog tilsiti napok; 1812 júniusa - a végzetes hadjárat kezdete, s most ezt az utolsó júniust - Waterloo júniusát a malmaisoni park padján tölti.

Újból visszatért az Elysée-palotába, az üres szobák némaságába. Senki sem látogatta, kivéve Lavalette-et; kinek kell most a volt császár? Hallgatagon járt-kelt a szobákban, volt ideje gondolkodni azon, ami elmúlt.

De hamarosan megjelentek nála. Ügyetlen szavakkal, zavarosan értésére adták, hogy a hajdani császár jelenléte a palotában bizonyos nehézségeket okoz, hogy az ideiglenes kormány feszélyezve érzi magát tevékenységében, hogy...

Nem kellett folytatni, minden világos volt. Párizsban nem maradhat. Elutazott Rochefort-ba, a tengerpartra.

S mi lesz azután ? Hova menjen ? Ezen a hatalmas, végeláthatatlan földön nem talált helyet magának. Ausztriába? Poroszországba? Oroszországba? Olaszországba? Nem, nem, nem! Nem akart ezeknek az uralkodóknak a foglya lenni. Az Amerikai Egyesült Államokba, ahogyan fivérei tanácsolták? Oda sem. De Franciaországban sem maradhat egy óráig sem. Holnap a Bourbonok foglya lesz. Akkor váratlan és merész elhatározásra jutott, ahogyan ezt gyakran tette életében, a legvalószínűtlenebbre minden lehetséges döntés közül. Elhatározta, hogy sorsát a legengesztelhetetlenebb, legkíméletlenebb ellenségére bízza - Angliára. „Mint Themisztoklész, a brit nép otthonában keresek menedéket" - írta a régens-herceghez Rochefort-ból 1815. július 13-án kelt levelében.

1815. július 15-én szombaton délelőtt, amikor a nap már magasan járt az égen, Napóleon kiment a partra, hogy a „Héja" nevű kétárbocos vitorlás fedélzetéről a horgonyzóhelyen álló „Bellerophon" angol hajóra jusson.

Minden véget ért. A játék befejeződött. Finita la commedia - így mondták ezt az ő olasz anyanyelvén. „La commedia?" De miről van szó? Dante „Divina Commediá"-ja a múlté; Balzac „La Comédie humaine"-je („Emberi színjáték") még nem született meg. Ennek a történetnek a hőse, Bonaparte Napóleon, két korszak mezsgyéjén jött a világra, hogy eljátsszon egy olyan szerepet, amelyet már sem kijavítani, sem megváltoztatni nem lehetett.

A kíséretében levő emberek, akik leírták ennek a rendkívüli férfiúnak az életét, látták, hogy mielőtt felszállt volna a hullámzó tengeren ringó vitorlás hajólépcsőjére, Bonaparte Napóleon utoljára körülnézett, egy pillantást vetett hátrafelé. Mit látott? A magas kék eget, a világoszöld füvet, a part menti falu parasztházikóiból fölszálló könnyű, kékes füstöt. Ez volt Franciaország, ez volt az élete.

Visszafordult és megtette a döntő lépést előre - a lépést azon az úton, amely a semmibe, a nem-létbe vezetett.

Bonaparte Napóleon korának gyermeke volt és alakjában e kor vonásait testesítette meg. A polgárság összes későbbi politikusai, akik Napóleon szerepére tartottak igényt, az általa képviselt osztály

történelmi fejlődését visszatükrözve, törpékké lettek, gonosz paródiájává vagy karikatúrájává váltak annak a férfiúnak, akit utánozni próbáltak.

Napjainkban más problémák, más hősök kötik le figyelmünket. Az élet halad és új feladatokat tűz ki, sokkal nagyszerűbbeket és magasztosabbakat. A féktelen korzikai, aki valamikor az elméket és a szíveket nyugtalanította, a távoli múltba tűnt. Párizsban, a Dome des Invalides-ban Napóleon kriptája előtt, minden pogány nagyszerűsége ellenére a hazaiak közül nem sok ember fordul meg; nem francia beszédet hallani - külföldiek járnak ott, akik megtekintik a főváros nevezetességeit, s kötelességüknek tartják, hogy ellátogassanak a császár sírjához is. Este a Boulevard de la Madeleine-en, amikor kigyúlnak a fények, a színes ablak aranyos háttere előtt kirajzolódik egy ismerős, éles vonalú fekete sziluett, háromszögű kalapban. Ó, ez csak az egyik reklám! Elmúlik minden...

A történelem évkönyveiből azonban nem húzták ki Bonaparte Napóleon nevét. 1969-ben megemlékeztek születésének kétszázadik évfordulójáról: könyvek és cikkek százai, konferenciák, tévéadások - és újból viták. Még mindig nagy az érdeklődés egy letűnt kor embere, hadvezére, államférfia iránt.

S min vitatkoznak? Egyesek ócsárolják és átkozzák Bonapartét, mások dicsőítik, megint mások igyekeznek magyarázatot találni ennek a másokétól olyannyira eltérő életpályának ellentmondásaira. Egyébként, bármilyen eltérők is a vélemények, abban mindannyian megegyeznek, hogy megismételhetetlen, csodálatos sorsú férfiú volt, aki örökre bevéste a nevét a nemzedékek emlékezetébe.